

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY JENŐ,
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC, KORNIS GYULA,
LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK, RAKOVSKY IVÁN,
RAVASZ LÁSZLÓ, SZÁSZ ZSOMBOR

SZERKESZTI SZEKFÜ GYULA

XV. KÖTET

1932 MÁJUS—AUGUSZTUS

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

GRATZ GUSZTÁV
alelnök

BALOGH JÓZSEF
főtitkár

Minden jogot fenntartunk

KULTÚRA ES KERESZTYÉNSÉG

— Schweitzer Albert önarcképe előtt —

MÍOTA a keresztyénség tényezője az emberi történetnek, a kultúrához való viszonya sohasem csak tény volt, hanem egyúttal mindig probléma is. Voltak idők, amikor a keresztyénség vagy teljesen egybeesett a tényleges kultúrával, vagy legalább is nagyjából egyet jelentett vele — ha másképp nem, legalább úgy, hogy a kultúra eszményeinek meghatározásához belőle merítették a legmagasabb értékszempontokat. Akármily lényeges különbség van is egyébként a keresztyén antik, a középkor, a renaissance, a reformáció, az ellen-reformáció-barokk, a felvilágosodás és a romantika kultúráinak alapvető elgondolásaiban, szerkezetében és eszményeiben és akármennyire félreismerhetetlen mindezekben a kultúrákban a bennük lévő egyetemes emberi fejlődésmozzanatok mellett bizonyos nem keresztyén világnézeti elemek több vagy kevesebb érvényesülése is: egyiket sem lehet megérteni, elgondolni sem, a keresztyénségtől, annak legfőbb vallási vagy legalább ethikai értékeszméitől elszakítva. Különböző és nem mindig pozitív viszonyban állanak a keresztyénség egyházi létformáival, teológiává lett gondolatrendszerével — de föltétlenül pozitív viszonyban állanak a keresztyénség „lényegével“, bármily különbözőleg fogják fel és határozzák meg azt. Mellettük azonban — és sokszor földalatti folyamként, alattuk — kezdettől fogva ott húzódik a keresztyénség és a kultúra viszonyának negatív előjellel ellátott felfogása is. Az a radikális szembeállítás, amelyben az őskeresztyénség szemléli önmagát a „világgal“ és annak egész kultúrájával szemben, a történet folyamán később is folyvást fel-felújul s lényegesen nem módosul annak ellenére sem, hogy később a „világi“ kultúra is mind több keresztyén elemet vesz föl magába. A szerzetesség különböző típusaiban, a közép- és újkori szekták változatos eszmevilágában a legmélyebb, bár sokszor rejtve maradó hajtóerő mindig a világnak s vele a kultúrának anegációja, vagy legalább is a végletekig éles, entuziasztikus bírálata. A világban élő többségi, tömegkeresztyénséget, a kultúra keresztyénségét ez a negáció és ez a bíráló nem egyszer a teljes elvilágiasodástól menti meg, azonban a keresztyénség és a kultúra történeti kapcsolatát képtelen feloldani. Egy század óta pedig az a helyzet, hogy a keresztyénség kultúrateremtő hivatását, jogát és képességét már nemcsak a folyvást benne fermentáló entuziasztikus őskeresztyén szellem vonja kétségbe, hanem — természetesen egészen más indokolással — kétségbevonja az európa-amerikai „keresztyén“ kultúrákörben egyre jobban elhatalmasodó ú. n. „saecularismus“ szel-

lerne is, amely az emberi kultúra formálásából, az emberiség jobb jövőjének kialakításából mindenféle keresztyén, sőt általában mindenféle vallási értékeszmét elvileg és radikálisan ki akar kapcsolni abban a meggyőződésben, hogy az ilyen értékeszmék a valódi és teljes embermivolt és az ennek megfelelő célszerű és boldog emberi együttélés megvalósításának a legfőbb akadályai. A szemét a végítéletre, Krisztus visszajövetelére függesztő eschatologikus őskeresztyéni radikalizmus, amely a legjobban megvastagodott egyházi kérges alól is fel-feltör forró lávaként (lásd az orosz szektát!) — meg az éppoly rajongó és végítéletváró bolsevik istentagadás, amelynek az Isten- és vallásmentes, tehát már ennél fogva boldog és kívánatos „Emberországá” az eszménye: két, egymástól kozmikus távolságban álló véglet, de amelyek egy végkövetkeztetésben, a keresztyén kultúra lehetőségének tagadásában tökéletesen egyek. A kettő közt helyezkednek el a keresztyénség és a kultúra viszonyát többé vagy kevésbé határozottan pozitív előjellel ellátó felfogások, amelyek azonban egymásközt is a legsúlyosabban meg vannak ma hasonolva, ami az egyik legfőbb jellemzője, sőt valójában oka is napjaink világválságának, melyben csak a nagyon felszínes vagy dogmatikusan materialista szem láthatja uralkodónak a gazdasági, általában az anyagi vonást.

A válság harapófogói közt kínlódo emberi lélek olthatatlan reménykedéssel figyel föl mindazok szavára, akiknek kivételes szélességű és mélységű lelki kultúrája számára ez a válság személyes élménnyé vált, akik vele a gondolkozás, érzés és akarat megfeszített erejével megbirkóztak, fölébe kerekedtek s legalább is a maguk személyes élete számára megtalálták a megoldását. Természetes, hogy az ilyen útmutató szellemek nem az olcsó és varázserejű panaceák úton-útfélen felbukkanó kínálgatói közül kerülnek ki, hanem a kivételesen nagyszabású s éppen ezért népszerűekké sohasem válható egyéniségek közül, akik nem is a válság közvetlen aktualitásával viaskodnak, hanem az annak mélyén rejlő örök emberi problémákat veszik szemügyre s azoknak szövevényei közt igyekeznek megtalálni elsősorban nem is mások, hanem önmaguk számára a helyes utat.

Ez Örök emberi problémák közül éppen a keresztyénség és a kultúra viszonyának megoldási kísérletét kortársaink közül senkinek az alakján és működésén, személyes vívódásain és kialakított világnézetén nem lehet nagyobb tanulsággal tanulmányozni, mint a Schweitzer Albertén, akinek az afrikai őserdőben, de nagyon is a fehér ember számára megírt önéletrajza és szellemi önarcképe — az európai szellemtudományi irodalomnak, mint többé-kevésbé minden Schweitzer-könyv, eseménye — újévkor hagyta el a sajtót.¹

Egymagában csak ennek a csodálatos életpályának krónikás ismertetésével lapokat lehetne és volna méltó megtölteni. Itt most legyen

¹ *Aus meinem Leben und Denken*. Leipzig, Meinert, 1932. 211 nyolcadrésű lap, a szerző arcképével és számos képpel. Benne a Schweitzer többi műveinek bibliográfiája és keletkezési története. Magyarul Schweitzerrel eddig önállóan tudtommal csak a Protestáns Szemle 1931 februári számában foglalkozott Veress Jenő (Schweitzer életútja és szellemi világa) és Lajtha László (Schw. zenei munkássága). Ez a két tanulmány a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában megjelenő *Arcképek* c. kötetben is benne van.

elég annyit mondanunk életútjáról, amennyi az alábbiak megértéséhez föltétlenül szükséges, ötvenhét éves ember, elzászi protestáns lelkész-családból való, legelső pályaválasztása neki magának is a teológiai volt. Korán igen nagy feltűnést kelt a vallásfilozófia, majd különösen a keresztyén vallástörténet körébe vágó, óriási olvasottságra és teljesen eredeti problémamarkolásra valló tanulmányaival, főként azzal, amelyikben a Jézus életének a XVIII. századtól napjainkig keletkezett történeti feldolgozásait veszi kritikai vizsgálódás alá s amelynek eredményei ma már elidegeníthetetlenül bele tartoznak a tudományos újszövetség-kutatás standard-állagába, éppen nemcsak protestánsoktól értékeltlen. De legalább ugyanakkora feltűnést keltettek a Bach János Sebestyén-ről írott hatalmas francia és német munkái is, amelyekben a páratlan lipcsei kántor örökkévalóságzenéjének új, minden eddiginél mélyebb és igazabb megértéséhez mutatta meg a helyes utat s amelyeket a zene-tudomány azóta éppoly kevésbé nélkülözhet, mint előbb említett műveit a keresztyén vallástörténet tudománya. Schweitzer ugyanis amilyen kivételesen erős a vallástudományban, éppoly kivételesen nagy elméleti zenetudós és gyakorlati művészmuzsikus is. A hangszeres királynőjének, az orgonának (sőt még az orgonaépítés technikájának is) olyan mestere, akit ma hangversenyeiről, főként elsőrendű Bach-interpretációiról Upsalától Barcelonáig, Oxfordtól Prágáig ismernek. Apja-anyja családjának hosszú nemzedéksoraiból örökölt zenei tehetsége, amelyet lankadatlan tanulással és gyakorlással fejlesztett tökéletessé s átfogó elméleti tanulmányokkal (új Bach-kiadás rendezése) emelt a tudatosság legmagasabb fokára, és kivételesen robusztus testi-lelki egészsége, amely lehetővé tette neki, hogy az alvás és a pihenés minimumra redukálásával egyszerre folytassa vallástudományi és zenei tanulmányait, mindkét téren nemcsak reprodukáló, hanem legmagasabb tudományos értékű termelő munkát is végezve — már harmincas éveinek legelején az európai szellemi kultúrájának csak a legkevesebbetől járható magaslataira segítették emelkedni őt.

De amikor a strassburgi egyetem fiatal magántanára s egyideig ottani segédlelkész és az evangélikus lelkészjelölt-intemátus igazgatója mint vallástörténész és mint zenetudós gyors ütemben növekvő európai és világhírre tesz szert: akkor ő már a zenének és a teológiának csak szabad óráiban — azaz rendszeren éjszaka — áldoz. Nappalait pedig az egyetem — orvosi karán tölti, mint annak hallgatója, nem törődve azzal, hogy a kari dékán, amikor felvételre jelentkezett nála, mint maga jegyzi fel elégedett humorral, legszívesebben az ideg- és elmeorvos kolléga gondjaira szerette volna bízni a fiatal teológus privátdocent, aki ezzel a hóbortos lépésével az „akademische Laufbahn“ kivételesen szép lehetőségeinek fordított egyszerre hátat. Ifjúsága óta dolgozott benne ez a vágy, amelynek megindokolása az óriási tehetségű emberben ugyanolyan arányú lelki nemességet és finomságot is mutat — a keresztyénség tudósában a keresztyénség gyakorlati szellemének nem közönséges megvalósulását. „Mégfoghatatlannak tűnt föl előttem, hogy énnekem szabad volt boldog életet élnem akkor, amikor magam körül gonddal és szenvedéssel birkózni láttam megannyi embertársamat.“ Még teológus korában egyszer

odahaza, a kis elzászi falu parókiáján tölti a pünkösdi szünidőt. „A ragyogó nyári reggelen egyszerre meglepett az a gondolat, hogy nekem nem szabad ennyi boldogságot elfogadnom magától értetődő valami-ként, hanem adnom is kell érte valamit. E gondolattal foglalkozva, még felkelés előtt nyugodt megfontolással megállapodtam önmagammal abban, hogy harmincéves koromig élni fogok azzal a jogommal, hogy a tudománynak és a művészetnek szánjam oda az életemet, azután azonban valami egészen közvetlen emberi szolgálatra fogom magamat szentelni.“ Ez elszánásának éveken át magába rejtett hordozása és érlelése s hosszas keresés után végre az is világossá lesz előtte, hogy a „közvetlen emberi szolgáltnak“ az a formája, amelyre ő a maga rendkívüli testi és lelki ajándékainál fogva különösképpen elhívottnak tekintheti magát: az orvosi pálya, mégpedig a pogánymisszióban, a szörnyű betegségek-től dúlt feketék között, akiknek testi szenvedésein maguk a misszionáriusok kellő számban vállalkozó önfeláldozó orvosok támogatása híján a legnagyobb odaadásuk mellett sem tudnak megfelelően segíteni. Amint ezt az elhivatását tisztán meglátja és harmincadik életévét betölti, 1905 őszén vasakarattal nekifog orvosi tanulmányainak s közben állandóan folytatva addigi tanulmányait is — könyveket írva, orgonahangversenyeket adva (ezekből kell magát most már fenn is tartania, miután kenyéradó egyházi állásáról lemondott) — iszonyú erőfeszítéssel, amely még az ő bámulatos testi és lelki szervezetét is csaknem végzetes válságba dönti, megszerzi az orvosdoktori diplomát és 1913 nagypéntekén feleségestül útnak ered az egyenlítői Afrikának egy, az Ogove-folyam partján fekvő missziói állomása, Lambarene felé, ahol — a francia kézben lévő Gabongyarmaton — a párizsi evangéliumi missziótársaság dolgozik. Ehhez a társasághoz kapcsolódva, de nem szigorúan annak kötelékében és nem is annak anyagi erejére, hanem a maga által szervezett széleskörű társadalmi gyűjtésre támaszkodva kezdi meg munkáját: kórházat épít s feleségének meg egy ügyes fekete laboránsnak a segítségével fölveszi a harcot mint belgyógyász és mint sebész a feketéket roncsoló betegségekkel, amelyeknek pusztításait a valóságban még sokkal nagyobbaknak találja a hírüknél. Maláriával, leprával, álomkórral, vérhassal, elephantiasissal, borzalmas fekélyekkel viaskodva, bonyolult sérv- és egyéb operációkat végezve, a legszebb reményekkel telik el a vállalt munka továbbfejlődését illetőleg, amikor kiüt a világháború s őt, a franciául tökéletesen beszélő és író tudóst, akinek akkor már a francia tudományos és zenevilágban épp olyan jó neve van, mint a németben, és aki önfeláldozó munkájával legközelebről mégis csak a francia civilizációnak állott a szolgálatába — mint német állampolgárt előbb helyileg internálják, orvosi munkáját lehetetlenné téve vagy legalább teljes szabadságában gátolva, majd európai intemálótáborokba hurcolják, végül a fegyverszünet előtt néhány hónappal Elzászba hazaengedik. De hihetetlen szellemi energiáját ezek a keserves évek sem bírják megtörni: az internálótáborokban mint orvos tevékenykedik, állandóan folytatja orgonagyakorlatait — asztalon, pedálnak a padlót használva s amellet lerakja alapjait nagy kultúrabölcseleti művének, amelynek alapgondolatai szintén már ifjúságától

foglalkoztatják, de amelynek megalkotásához az emberi kultúrának a világháborúban kicsattant válsága adja meg neki az elhatározó indítást. A franciává lett Strassburgban segédorvoskodik és segédlelkészkedik egy darabig, lassan helyreáll az internálás alatt még öneki is megromlott egészsége s a régi lendülettel fog hozzá az afrikai munka újakezdéséhez. Európa-szerte adott orgonakoncertjeivel összegyűjti hozzá a pénzt, egyidejűleg mint vallástudományi és filozófiai vendég-előadó tevékenykedik a legelőkelőbb egyetemeken, amelyek vetélkedve hívják meg egymásután és teszik díszdoktorukká, tető alá hozza egypár régebbi tudományos tervét — és 1924-ben újra elhajózik Lambarene-be. Itt áttelepítve újraépíti a hétéves távolléte alatt teljesen elpusztult kórháztelepét s állandó társadalmi akcióval — amelynek érdekében 1927—29-ben harmadfél évet újra Európában tölt — jelentékenyen kibővíti a kórház orvosi és ápolószemélyzetét, tökéletesíti felszerelését és egész munkáját. Folytonos kemény orvosi mentőmunka közben ott is, „zwischen Wasser und Urwald“ tud időt szakítani tudományos és irodalmi munkásságra, amelynek előterében most mára kultúrabölcselet problémái állanak. Ott fejezi be — tavaly tavasszal — önéletrajzát is, ezt a csaknem hidegen tárgyilagos hangon megírt s mégis minden regénjmél izgatóbb érdekességű és minden szubjektív stílusú konfesszionál elragadóbb önéletrajzát, amelyet a következő szavakkal végez: „Kezdek öszülni. A testem már érzi a következményeit a robotnak, melyet rámértem, és az évek súlyát. De én hálásan tekintek vissza arra az időre, amikor még pihenés nélkül voltam képes végezni testi és szellemi munkát, anélkül hogy takarékoskodnom kellett volna az erőimmel. Készen és alázatosan tekintek a jövőbe, hogy ha lemondás vár reám, ne találjon készületlen. Hiszen minekünk munkában és szenvedésben egyaránt az a feladatunk, hogy megnyilvánuljon bennünk az olyan embereknek az ereje, akik eljutottak abba a békességbe, amely minden értelmet felülhalad.“

Az Istennek békessége, mely minden értelmet felülhalad, meg fogja őrizni szíveitek és gondolataitokat a Krisztus Jézusban — Pál apostolnak ez a tengermélységű áldásszava (a philippibeliekhez írt levélben 4. rész, 7. vers) úgy látszik, a legkedvesebb bibliai igéje Schweitzemek, a lelkésznek, a theológusnak és a keresztyénnek. Éveken át ezzel az áldással végezte strassburgi prédikációit és ez volt búcsúigehirdetésének alaptextusa is. Mély betekintést enged ez gondolkodásába, emberi és keresztyéni törekvésébe, egész lelkületébe. Törekvésének végcélja, egész életküzdelmének végső értelme tehát egy értelemfölötti jónak: az Istentől Krisztusban ajándékozott békeségnek a megragadása, elidegeníthetetlen személyes élményként való birtoklása. Ez pedig annál nagyobb szó, men Schweitzer egyébként a legerősebben értelmi ember, kimondottan intellektuális típus, akinek a gondolkozás által való igazságkeresés, világ- és életnézetalakítás mindennapi kenyérként szükséglete. Gyermekségétől vallja a Pál apostol másik hatalmas szavát: „Semmit sem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságén.“ (Korinthusi első levél 13. rész, 8. vers.) Ennek megfelelően rendíthetetlen meggyőződése az, hogy: „mivel a szelleminek igazság a lényege, minden igazság végsőleg

nyereséget jelent.“ Viszont egész igazságkeresése, hatalmas tudományos munkájának minden ágazata a keresztyénség és a kultúra lényegének kutatására irányul. Ugyancsak a keresztyénséget és a kultúrát éli át egyik legmagasztosabb érzelmi kiteljesedésében, a szavakba nem foglalható hatalmas művészi élmény közvetlenségével a Bach zeneművészetében. S végül Schweitzer a keresztyénség és a kultúra legnemesebb javainak szolgálatába állítja egész akarati életét is, amidőn a gondolkodás és az érzés gyönyöreinek világából kiszakítva magát, az őserdő mélyén egész hatalmas energiáját embertársainak közvetlen és tevékeny szolgálatára szenteli. Az ilyen ember mondanivalói a keresztyénség és a kultúra lényegéről és a kettőnek egymáshoz való viszonyáról csakugyan megérdemlik, kivált az emberi és a keresztyén kultúra mai kozmikus válságában, a legfokozottabb ügyeimet.

A keresztyénség lényegét Schweitzer a Jézus és a Pál apostol alakjának, életének, gondolatvilágának beható tanulmányozásában tárja föl. Éles és rettenthetetlen kritikájával itt egy olyan megállapításra jut, amellyel gyökeresen megváltoztatja annak a liberális protestáns teológiának Jézus- és Pál-képét, mely az ő ifjúságában mondhatni Európa-szerte uralkodott s amelynek ő is neveltje volt. Ezt a liberális teológiát ugyanis erősen feszélyezték az őskeresztyénségnek naivul realiztikus apokaliptikus váradalmi. Nem tudott velük mit csinálni, mert méltatlanoknak tartotta őket az evangéliumi tanok szellemi magaslatához és úgy érezte, hogy azok csökkentik ezeknek a tanoknak, főként az evangéliumi etikának abszolút értékét. Ezért mind a Jézus, mind a Pál alakját és tanításait igyekezett ezektől a naív, zsidós korképzetektől függetlenül megmagyarázni, aminek következtében azonban lépten-nyomon ellenmondásokba keveredett önmagával s az evangéliumok és a levelek leghitelesebb történeti adataival szemben önkényes elmagyarázó, átértelmező eljárásra, vagy épp hiperkritikusan elvető állásfoglalásra kényszerült. Ezzel szemben Schweitzer a liberális teológia bibliakritikai módszereinek legmesszebbmenő felhasználásával egy a liberális Jézus- és Pál-képet gyökeresen átértékelő eredményre jutott. Kimutatta, hogy Jézus teljesen korának apokaliptikus eszméiben gyökerezik. „Az az Istenországa, amelyet ő hirdet, nem egyéb, mint az a mennyei, messiási birodalom, amely az Ember Fiának eljövetelekor, a természeti világkor végén fog megkezdődni e földön.“ És Jézus meg van győződve arról, hogy ő maga az eljövendő Messiás, akinek helyettes szenvedése, áldozati halála által meg kell szabadítania övéit, a választottakat, az eljövendő messiási birodalom és üdvösség részeseit az ezt megelőző világcataklizma nyomorúságaiban való elpusztulástól. Tanítványai hús vét reggelén üresen találják sírját. Enthuziasztikus várákozásukban előre elképzelik már azt a dicsőséget, amelyben mesterük majd visszatér. Ez a várákozó elképzelés víziókban meglátatja velük a Feltámadottat s ezáltal eljutnak arra a bizonyosságra, hogy ő Istennél van a mennyben, nemsokára meg fog jelenni mint Messiás és elhozza az Országot.

Sem Jézus, sem a tanítványai nem szellemesítik tehát merőben át a késői zsidóságban oly hatalmas erővel kialakult messiási várákózást. Nem adnak annak mintegy szimbolikus, szellemi-ethikai értelmet,

hanem a maga teljes, naiv realitásában ragaszkodnak hozzá és élnek benne. Azonban ezt a várákozást Jézus mégis egészen megtölti a maga hatalmas ethikai szellemével. Nem a mózesi törvényhez és az írástudók törvénytárgyához való szolgáló és betűszerinti ragaszkodást állítja oda a messiási Istenországába való eljutás föltételül, hanem a szeretet abszolút etikájának föltétlen elfogadását és tevékeny valóra váltását. „Először, igaz, sehogyan sem fér a fejünkbe, hogy egy ilyen mély és szellemi vallásosság és ethika miképpen kapcsolódhatok ennyire naivul realizisztikus képzetekkel. De tény.“

És ebben a váradalomban teljes mértékben osztozik a Názáretinek legnagyobb tanítványa, tarsusi Pál is. Az ő tanításainak magyarázatánál is teljességgel szembehelyezkedik Schweitzer a liberális protestáns vallástudományi irányból kiágazott vallástörténeti iskola felfogásával. Ez az iskola ugyanis Pál apostol legjellegzetesebb tanításait, elsősorban a misztikus „Krisztusban léteit“ a görög misztérium! vallásosság hatásából igyekszik megmagyarázni. Schweitzer kimutatja, hogy Pálnál lényeges görög, általában pogány misztikus hatásnak nyoma sincsen. Ő egész lelkével a Messiás visszajövetelének várásán csüng és arról van meggyőződve, hogy azok, akik a hit által már földi életükben közösségre jutnak a Krisztus lelkével, ugyancsak már itt e földön elkezdnek átalakulni egy földfeletti létformába, a „dicsőült, szellemi (pneumatikus) test“ létformájába, amelynek teljességét azután a messiási birodalomban fogják majd elérni. Ez az értelme a „Krisztusban léteinek“, ami az apostolnál lépten-nyomon előfordul. A Krisztusban lévő embereknek tehát már nincs többé szükségük a zsidó törvény igájára. Ők a Lélekből, hit által közvetlenül ismerik és gyakorolják az Istennek tetsző életet, tehát „hit által megigazultak“, a törvény rajtuk többé nem uralkodhatik. Pál tana ezért ethikus misztika, amely ha nem is betű szerint, de lényegileg folytatása a Jézus egyszerű evangéliumának. A legmagasabb értékeszme ebben is a szeretet.

Maga Schweitzer nem osztozik ebben a messiási váradalomban. Úgy gondolja, hogy ez mai tudományos világismeretünkkel, amelynek központjában a fejlődés ténye áll, nem egyeztethető össze többé. „Mi nem várjuk többé — úgy, mint várták azok, akik a Jézus igehirdetését hallgathatták —, hogy az Istenországa természetfölötti eseményekben fog megvalósulni. Mi azt tartjuk, hogy az Istenországa egyedül a Jézus szellemének ereje által állhat elő szívében és a világban. Az egyetlen fontos dolog pedig az, hogy az Istenországának eszméje mi rajtunk úgy uralkodjék, ahogyan Jézus azt az övétől megkívánja.“ „A késői zsidó messiási váradalom az a kráter, amelyből előtör az örök vallás lángja.“

Mi hát a keresztyénség lényege Schweitzer szerint?

„A keresztyénség lényege világigenlés, amely világtagadason át jó létre. A világtagadás eschatologikus világnézetében állítja fel Jézus a tevékeny szeretet etikáját.“

És micsoda most már a kultúra?

„Az egyes embernek úgy, mint a társadalomnak ethikai tökéletességre jutása. Egyszersmind azonban kulturális jelentősége van minden szellemi és minden anyagi haladásnak. A kultúra akarása tehát az

egyetemes haladás akarása, amely tudatában van annak, hogy a legfőbb érték az ethikum.“

A valódi kultúra tehát ethikai élet- és világigenlés, amelynek legmélyebb mozgatója a jézusi tevékeny szeretetelv. A kultúra mai — természetesen nem tegnapi eredetű — válsága akként állott elő, hogy az élet- és világigenlés és az ethikum, amelyeknek elválhatatlanul össze kellene tartozniok, elszakadt egymástól. Ebben hibás maga a keresztyén-ség is, amely a maga világtagadó elemét sohasem engedte elhatárolólag háttérbe szorulni a világigenlő mellett. De hibás a kultúra válságba jutásában az emberi gondolkozás is, amely a XVIII. század óta ismeret-elméleti és metafizikai problémákat bogozgató bonyolult filozófiává lett, ahelyett hogy az egyszerű és elemi élet- és világtényeket tette volna vizsgálódása alapjává. A gondolkozásnak tehát a helyes irányba kell tere-lődnie, elementárisra kell válnia, hogy a valódi ethikus és kultúrateremtő világnézet egyedül lehetséges alapját földeríthessük. Schweitzer ezt az elemi alapot hosszas, kínos tépelődés után, ihletszerű fölvilanással az „Ehrfurcht vor dem Leben“ alapelvében vélte föl találni s erre építi egész kultúrabölcseletét. „Ich bin Leben, das leben will, inmitten des Lebens, das leben will.“ Az élettagadás önellenmondás, csak az életigenlés természetes és őszinte. Az ember az életet tiszteli önmagá-ban s gondolkozás által odaemelkedik, hogy másokban is — egyáltalán nemcsak embertársaiban, hanem mindenben, ami él — hódolattal tisztelje, félje (az „Ehrfurcht“ szó nehezen adható vissza egyetlen magyar kifejezéssel). Jó mindaz, ami életet megtart, életet előmozdít, fejleszthető életet legmagasabb értékfokára juttat. Rossz mindaz, ami életet megsemmisít, megront, fejleszthető életet visszafojt. „Ez az erkölcsinek gondolkozás útján elérhető abszolút alapelve.“ Az ezen felépülő világnézeté a jövő, mert csak ez hozhatja meg a világnak a valódi újjászületést és békességet, amíg a válságba jutott modem kultúra élet- és világigenlése gondolkozás nélkül támo lyog a maga intellektuális és hatalmi eszményei között s ezeknek az eszményeknek szolgálatában egyenesen el is akarja fojtani az önálló, egyéni gondolkozást a szervezet, a közösség tekintélyének való zsarnoki alárende-léssel. Pedig az igazságot nem lehet szervezni. A kollektív igazság tekintélyének erőszakolása végre is skepszisbe kerget, tehát a szellemi élet csődjével jár és a kultúra pusztulását vonja maga után. Csak az a gondolkozás él, amelyet nem másoktól veszünk át. „Mint ahogyan a fa évről-évre meghozza ugyanazt a gyümölcsöt, amely azonban mégis mindig új, úgy kell a gondolkozásból újra meg újra megszületnie minden olyan eszmének, amelynek maradandó értéke van.“

Schweitzer tehát vallja a racionalizmus örök igazságát, hiába gúnyolódik afölött egész kora. ő — úgymond — gondolkozás útján győzte le azt a két nagy árnyat, amely létére ránehezült: azt, hogy a világ megmagyarázhatatlanul titokzatos és tele van fájdalommal, meg azt, hogy ma az emberiség a szellemi hanyatlás lejtőjére jutott. Hozzá-teszi azonban, hogy a végiggondolt racionalizmus szükségképpen ethikus misztikában végződik. Csak ez a misztika adhatja meg az „Ehrfurcht vor dem Leben“ világnézetének azt a lendületet, amely a világ talányos mélységein keresztül mégis a magasságba vezet. Nem

egyéb ez a világnézet, mint a szeretet etikájának egyetemes kitágítása, Jézusnak „denknotwendig“-képpen felismert etikája, amely egy-szersmind már vallás is, mert — minthogy a végtelennel hoz össze-kötetésbe, hiszen mind az „élet“, mind a „világ“ végtelen nagyságok! — nem pusztán észszerű, hanem irracionális és entuziasztikus jellegű. Ezért ez a világnézet, ha nem is teljesen azonos a keresztyénséggel, de lényegrokonságban áll vele. Hiszen a keresztyenség lényege, amit csak gondolkozással lehet felfogni, abban áll, hogy mi egyedül csak a szeretet által juthatunk el az Istennel való közösségbe. Istennek minden élettelses megismerése arra vezethető vissza, hogy mi őt úgy éljük át a szivünkben, mint szeretetakaratot. A szeretet a végtelenségből hozzánk érkező szellemi fénysugár.

Ez a sugár mutatja a kultúra jövőjének útját. A világ most új középkornak, tehát hanyatlásnak néz elébe, de ez nem lesz örökké-tartó. Csak embereknek kell jönniük, akik szembe mernek szállani a gondolatlanság szellemével és mint személyiségek eléggé tiszták és mélyek ahhoz, hogy kiáraszthassák magukból az etikai haladás erőkké vált eszményeit. Schweitzer bizik az igazság és a szellem erejében s ezért bizik az emberiség jövőjében.

Ez a Schweitzer gondolkozása — természetesen csak a lehető legvázlatosabb körvonalaiban — a keresztyénségről és a kultúráról, meg a kettőnek egymáshoz való viszonyáról. Tisztán kell látnunk, hogy amennyire mélyenszántó és eredeti, amilyen megragadóan egyéni ez a gondolkozás, amennyire megérzik rajta — távol minden pusztán íróasztali bölcselkedéstől — a személyes élmény heve, épp annyira alkalmas is arra, úgy egészében, mint részleteiben, hogy a legélesebb bírálatot és ellenmondást váltsa ki nemcsak olyanok részéről, akik tagadják a keresztyenség és a kultúra közötti minden kapcsolat lehetőségét, meg akik általában nem állanak keresztyén világnézeti alapon — hanem talán méginkább az olyanok részéről is, akik nagyon is keresztyén alapon állanak, vállalják a keresztyenség és a kultúra kapcsolatát is, de a maguk különleges egyházi és hitvallási teológiai s avval többé-kevésbé egybefüggő filozófiai álláspontján utasítják el maguktól a Schweitzer fejtegetéseit részben vagy egészben.

Itt nem lehet helye annak, hogy e különleges álláspontok közül a maga speciális bíráló szempontjaival akármelyik is szóhoz jusson s ezzel a többinek szóhoz jutását is mintegy kihívja. Magam, befejezésül, csak néhány egészen általános széljegyzetet kívánnék tenni — minden felekezeti és dogmatikus egyoldalúságtól emberi lehetőség szerint mentesen — a lambarene-i világhírű négerdoktornak ehhez a nagyon erősen gondolkozásra készítő önarcképéhez, nem is annyira értékelés és bírálat, mint inkább csak egyszerű önszembesítés okából s talán némi biztatásul és segítségül másoknak is hasonló önszembesítésre, ami — bizony mondom — megéri a fáradságot.

Schweitzemek egyik s tán valamennyi közt legnagyobb érdemét — nemcsak a pusztán tudományos kutatást és teológiai munkát illetően — abban látom, hogy a Jézus és a Pál apostol alakjának életvalóságát, szemben a liberális teológia mindenáron elszellemesítő törekvéseivel, a történeti hűségnek megfelelően domborította ki. ő, a

modemül képzett kritikai teológus — akiben sem a vaskos orthodoxiából, sem a rajongó pietizusból nem volt és nincs egy szemernyi sem — mutatja ki legelőször tudományos pontossággal azt, hogy sem a Jézus, sem a Pál gondolkozásában nem elhanyagolható mennyiség, nem könnyen lefejthető s általuk csak „alkalmazkodás“ okából elfogadott korképzet az eschatologikus elem, hanem mindkettő a természetfölöttileg „onnan felülről“ eljövendő Istenországa alapkategóriájában gondolkoznak s tanításuk háttérében nem az evolúció modem fogalma lappang — amit nem ismernek, nem is ismerhetnek—, hanem a katasztrófa és a krízis, az ítélet s az „új ég és új föld“ merőben anti-evolucionisztikus határfogalmi. Általában az őskeresztyénség válása nem e világi vallás: alapmeggyőződése, hogy e tökéletesen és büntől megrontott világ mögött és felett van egy másik, tökéletes világ, az Isten országa, amelynek Krisztus a királya és polgárai a választottak. Ez a másik világ pedig egyszer — sub specie aeternitatis szemlélve „hamar“ — eljön, minden földi embereknek és dolgoknak végső és megfölbbezhedetlen megítélésével, erre a világra is és akkor a Krisztusnak többé senki által kétségbe nem vont és nem támadott királyi fősege alatt meglesz az Isten akarata, miképpen a mennyben, azonképpen a földön is. És ezt nemcsak a Krisztus-hívek és Krisztus-tanítványok gondolják így — ezt így gondolja, így látja, így akarja és így ígéri maga a történeti Jézus is, amint Schweitzer megdönthetetlenül kimutatja. Aki Krisztussal bármilyen elméleti vagy gyakorlati kapcsolatba akar jutni, annak az ő tanításai eschatologikus alapjellemeivel, a Jézus és Pál hirdette keresztyénség nem e világi, világkrízis és világkatasztrófát feltételező voltával már akár így, akár úgy, föltétlenül le kell számolnia. Aki előtt ez homályban marad, az a keresztyénség lényegét fatálisán nem érti.

Azután nagy értékű kell tudnunk a Schweitzer gondolkozásának azt, hogy ő, aki kora legmagasabb természet tudományos képzettségét is magáévá tette s mint orvos elsősorban mégis csak az emberi test szolgálatába állott: rendületlenül hitet tesz az emberi kultúra szellemi és erkölcsi lényege mellett és bár a gondolkozást a lehető legmagasabbra értékeli, döntőnek a kultúra és az emberiség jövője kialakítására mégis csak az emberi egyéneknek misztikus lendületű praktikus-ethikus magatartását látja.

És végül, szerintünk, igen mélyen és találóan mutat rá arra is, hogy az emberi kultúrának a Jézus szellemét, a tevékeny és önfeláldozó szeretetet egyre teljesebb mértékben föl kellene magába vennie, máskülönben válságról válságra és katasztrófáról katasztrófára fog vezetni szüntelenül az útja.

Ha azonban arra keressük a feleletet, hogy egy kifejezetten keresztyén kultúrát lehetségesnek tart-e Schweitzer Albert, a keresztyén misszió kulturális munkájának szolgálatában álló orvos: arra nem felelhetünk igennel, ő a keresztyénségből kiemeli, hogy ne mondjuk, kidesztillálja a „Jézus szellemét“, a szeretetet, amelyet lényegileg rokonnak vall az általa kulturális alapelveként és alaptényként intuitíve fölismeret „Ehrfurcht vor dem Leben“-nel — de ennek az utóbbinak a megszületéséhez elegendőnek tartja az autonóm és következetes

gondolkozást is, amelyet elvileg és föltétlenül nem szükséges a Jézus tanításával kiegészíteni vagy épp elmélyíteni. Annál kevésbé szükséges pedig ez, mert hiszen a történeti Jézus tanításában a szeretet világigenlése mellett az eschatologia világtagadása is ott van — ez pedig a kultúra világfejlesztő, haladást előidéző munkájának sohasem lehet szerinte hasznára.

A keresztyénség kultúrájának lehetőségét tehát Schweitzer nem hajlandó elismerni — legfőljebb a kultúra keresztyénségének lehetőségét, az esetben, ha az emberi kultúra a keresztyénség világigenlő elemével, a tevékeny szeretettel meggazdagodik és elmélyül, ami által tulajdonképpen az emberi kultúra csak a saját maga legmélyebb s a keresztyénségtől független alapjában: az „Ehrfurcht vor dem Lebenben válik erősebbé és öntudatosabbá.

Schweitzemek ez a fölfogása azonban miszerintünk éppen a leglényegesebb ponton inog.

Ő azt mondta, egyszerű gondolkozásbeli következetesség dolga az „Ehrfurcht vor dem Leben“ elvének fölismerése, ennek a Jézus szeretetelvével való összekapcsolása és magunkra nézve kötelezőül elismerése. Mi pedig ezzel szembeállítjuk azt az első pillantásra szembeötlő tényt, hogy Schweitzer a maga kultúrabölcseletéből teljesen kikapcsolni látszik egy problémát, amelynek megfejtése vagy legalább a vele való becsületes szembenézés nélkül minden kultúrabölcselet kártyavár: t. i. a bűn problémáját. „Nondum considerasti, quanti ponderis sit peccatum!“ figyelmeztethetjük őt aggódva Canterbury-! Anselmus-szal. Miért, hogy az emberéletben, ha egyszer a pusztá gondolkozásnak akkora ereje van, mégsem a szeretet, hanem a gyűlölet, mégsem az „Ehrfurcht vor dem Leben“, hanem pontosan annak az ellenkezője az uralkodó? Miért volt döbbenetesen igaza annak a primitív feketének, aki a világháború első hónapjaiban megbotránkozással mondta a szeretett négerdokornak az európai hírek hallatára: „A te fehér atyádfiai mégis csak nagyon kegyetlenek kell hogy legyenek, hogy úgy gyilkolják egymást, amikor pedig nincs is értelme, hisz ők nem élnek — emberhússal, hát nem szorulnak rá egymás holttestére?“ Az emberi kultúra legmélyebb problémája mégsem oldható meg a gondolkozás erejével. A bűn egyéni és egyetemes uralmának legyőzéséhez más kell: akarat. Az a kérdés, elégséges-e erre a magunké.

A teljes keresztyén tanítás — a Pál apostolé — erre azt feleli: nem. „Az akaras megvan bennem, de a jó véghezvitelét nem találom... Oh én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből? Hálát adok Istennek, a mi Urunk Jézus Krisztus által.“ (Római levél 7:18, 24, 25a.) A biblia Jézusa nemcsak tanító, hanem Megváltó is — és éppen azért Messiás és Krisztus, amiért Megváltó: a bűn hatalma alól egy isteni, észbontó szeretetáldozat erejével, minden emberi erőn kívül felszabadítva, átviszen Istenországába. És Schweitzemél épp azért logikus a bűn problémájának megkerülése, mert ő a Jézus és a Pál eschatológiáját lényegében nem tudja egyébnek tartani illúziónál. Ha az emberi erők, elsősorban a gondolkozás ereje, magukban elégségesek az embert fölemelni a fejlődés legmagasabb

fokára, ha az emberi életben a bűn nem okozott egy rettenetes, titokzatos és pusztán evolucionisztikus úton gyógyíthatatlan törést, akkor csakugyan nincs szükség Megváltóra, de nincs szükség Messiásra és Istenországára sem. Akkor az emberélet nem áll katasztrofális krízis alatt, akkor nem fenyegeti létében, fejlődésében, önbizalmában egy minden pillanatban, tehát — sub specie aeternitatis — „hamar“ bekövetkezhető, „küszöbön álló“ ítélet.

Mindazok, akiknek a brutális tények mást mondanak, — és mást mond főként az Isten örök s végérvényes kijelentéseként felfogott, tehát nem pusztán történeti dokumentumként szemlélt Szentírás — nem tudnak Schweitzerrel egy úton járni. Es azok a keresztyén kultúra mivoltáról és lehetőségéről is másként gondolkoznak, mint ő. Szerintük a keresztyénségnek igenis van és lehetséges ebben a világban kultúrája, mert a keresztyén kijelentés, az Ige, egységbe szervezi e világon mindazokat, akik személyes tapasztalatuk alapján hisznek abban, hogy a Jézus Krisztus Megváltó, Messiás és Király, aki uralkodni fog egykor láthatólag és kétségbevonhatatlanul mindenek fölött, de már addig is uralkodik az övéi fölött. A Jézus jobbágyainak ez a világban való szervezete, az Egyház már szükségképpen kultúra is: mert határozott, egységes és folytonos világ- és életalakítás egy legmagasabb, mert nem földi cél, egy felülmúlhatatlan, mert nem e világi eszmény szerint. A keresztyén fölfogás így értelmezve pontosan az ellenkezőjét vallja annak, amit Schweitzer tanít: az Igazságot nagyon is lehet szervezni, sőt a szervezetlen igazság egyáltalában nem is teljes, mert nem világ- és életalakító igazság — és az Igazság tekintélye szükségképpen kollektivitásba kell hogy fogja az embereket, anélkül hogy szükségképpen elszoktatná az önálló gondolkozástól és skepszisre nevelné.

Ezzel már azt is megmondottuk, hogy következetes keresztyén alapon a Schweitzer szélsőséges individualizmusát sem tudjuk helyeselni. Ő a világot egy új középkor feltámadásától félti — mi pedig azt mondjuk, hogy gondolkozzék bárki bármint a középkor vallási és kulturális értékéről, bizonyos, hogy józan történetlátással „a középkor“ felújítását senki sem akarhatja és remélheti, mert ennek előfeltétele az a gondolati és gyakorlati képtelenség volna, hogy az azóta eltelt nyolc-kilenc század egyszerűen és nyom nélkül iktatódjék ki az emberiség történetéből. De másfelől: az emberiség történetében az individualizmus elhatalmasodása még mindig bomlást és hanyatlást jelentett, építő, alkotó, továbbvivő korok még mindig a nagy kollektivitások, a „szervezett igazság“ korszakai voltak. És minden szervezet él, hatalommal és életfejlesztő erővel bír mindaddig, amíg igazsága ki nem hal belőle. A keresztyén kultúra is mindaddig él, amíg a benne élő individuumok engesztelhetetlen komolysággal Krisztus királyi népének tekintik magukat.

Nem keresztyén kultúra mindaz, amelynek szervezetében nem a Krisztus királysága az uralkodó értékeszme, hanem más idea, akár idealisztikus, akár realiztikus, de föltétlenül e világi megfogalmazásban és tartalommal. Ilyen kultúrák lehetségesek, mindig is voltak, vannak s a világ végéig mindig lesznek. A Krisztus királyságának,

a keresztyénségnek kultúrája be van közéjük állítva, hogy tettel és szenvedéssel, a szellem harcával és a szeretet szolgálatával állandóan bizonyosságot tegyen közöttük minden emberi dolgoknak krízis, katasztrófa és ítélet alatt álló voltáról és e világban élve, e világon túl mutasson mint örök útjelző és tilalomfa. Az természetes és elkerülhetetlen, hogy az e világban élő keresztyén kultúra — mert hordozói ennek is, éppúgy, mint minden többi kultúrának, véges, gyarló és megigazultságukban is bűnös emberek — hatásokat vesz fel a nem keresztyén kultúráktól: ezek következtében nagyon sokszor elszennyeződik és végzetesen hasonlóvá lesz a világhoz, ami miatt már ebben a földi világban folyvást új meg új megítéltetésre, kínok közt rostáltatásra, tűzben való megtisztulásra szorul. De amint hatásokat vesz föl a világ többi kultúráitól: úgy hatásokat ad is azoknak. És e hatások közül — igaza van Schweitzemek — legmélyebb és legértékesebb csakugyan a szeretet jézusi szelleme. Enélkül még egy kimondottan atheista kultúra sem bír maradandóan fennállani, mert emberi együttélés és értéktelenség önkéntes áldozat nélkül nincs, vagy ha van, az már egyet jelent a praehistorikus barbárságba való visszasüllyedéssel. Csakhogy a tragikus épp az, hogy a nemkeresztyén világi kultúra az órá nézve is nélkülözhetetlen jézusi szeretetelvet mégis mindig csak ellenkezve, vonakodva és megtizedelve teszi magáévá, mert neki ez az elv csak egy a többi, reá nézve hasznos, Őt építő és védő elvek közül és pedig valamennyi közt a legnyűgösebb, a legkényelmetlenebb, a józan észnek és az önérdéknek legjobban ellenmondó — nem pedig föltétien királyi parancs, amilyen tekintéllyel a szeretet parancsa csak a keresztyén kultúrában bír. Talán nem alaptalanul sejtjük, hogy Schweitzer érzi a tekintélyi erő hiányát abban a szeretetelvben, amelyet ő annyira magasztal, de amelyet ő a Jézus Krisztus messiási igényétől, mint pusztán kortörténeti illúziótól, merőben elszakít — érzi, hogy ez az elvont eszmei magasságban lebegő jézusi szeretetelv egymagában nem elégséges kultúraszervező erő az ő ideális álláspontján sem és azért igyekszik azt megkettőzni az általános emberi értékű „Ehrfurcht vor dem Leben“-nel. De miszerintünk a kettőnek szintézise együttvéve sem adja ki az igazságnak azt a hódító, egységbefoglaló és szervező erejét, amit kiad a halálbakészülő Messiás-Király egyetlenegy szava: „Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást.“ (János evangéliuma 13. rész, 34. verse.)

Lehetséges-e keresztyén kultúra? A nagyszerű teológus-vallástörténész, a keresztyén ihletésű zeneművészet páratlan értője és gyakorlója, a mély lelkeségű és etikájú kultúrabölcselem elméletileg nem tud, nem is akar erre a kérdésre igennel válaszolni — de az afrikai őserdőben a jézusi szeretet erejével új világot építő négerdoktor gyakorlatilag megmutatja, hogy lehetséges.

RÉVÉSZ IMRE

A GENFI LESZERELÉS ES A KORLÁTLAN LÉGIHÁBORÚ

A genfi leszerelési konferencia tárgyalásai kapcsán majdnem minden állam delegátusa a leszerelésen kívül elsősorban az ú. n. nehéz fegyverek, de különösen a bombázó gépek és gázbombák, más szóval a korlátlan vegyi légiháború betiltását követelte. Hozzájárul a kérdés aktualitásához az is, hogy a távol Keleten két állam, Japán és Kína, minden Kellog-paktum ellenére és tulajdonképpen minden hadüzenet nélkül háborút visel egymás ellen, amelyben Japán mindinkább kíméletlenebbül használta fel repülő erejét egy nyílt kikötőváros — Sanghai ellen.

A nagy háború után lefolyt apró-cseprő gyarmati harcokon kívül tehát ízelítőt kaptunk, mivé fejlődhetik a jövő háború. Érthető tehát a napisajtóban visszhangzó nagy érdeklődés is, amely ezek felé a kérdések felé fordul annál is inkább, minthogy a volt Központi hatalmak ebben a tekintetben teljesen lefegyverezve és tehetetlenül állanak, másrészt az egész világon a repülésben ugrásszerű hatalmas fejlődés és lázas fegyverkezés folyik.

Az ú. n. korlátján légiháború elmélete tulajdonképpen csak a világháború tapasztalatainak leszűrése után keletkezett és ma már tekintélyes szakirodalma van. A nézeteket és a légiháború hatásosságát illetőleg nagy harc folyik. Ugyanis kétségtelen ma már, hogy a jövő háborújában a légi támadások tömegromboló hatásuk révén hatalmas eredményeket érhetnek el. Minden szakember tehát, aki a légierőkben látja a jövő háborús konfliktusok megoldását, behatóan foglalkozik problémáival.

Az, ami a világháború alatt történt, még csak támpontot sem nyújt, mert a repülés rövid idő alatt olyan hatalmas fejlődésen ment át, amelyhez a világtörténelemben egyetlen emberi vívmány sem hasonlítható.

A háború alatt a repülő erők csak egyes esetekben végeztek önálló műveleteket, különben csak a földi és tengeri haderők új segédfegyvereként működtek. A háború utáni időkben mindazon államokban, amelyeknél a békeszerződések korlátozó intézkedéseit nem vetették, nagyarányú fejlődés, mondhatnám versenyfegyverkezés a levegőben indult meg, amelyből a nagyhatalmak vezetőszerepért küzdenek.

Sok kérdés még tisztázatlan. Kétségtelen az, hogy a levegő uralma egy eljövendő háborúban a győzelem kivívásában rendkívüli jelentőséggel fog bírni. Az azonban, hogy ez a meglévő eszközökkel

hogyan érhető el legcélszerűbben, még megoldásra vár. Még egyetlen állam sem rendelkezik már a békében olyan arányú légierővel, hogy a háború kezdetekor minden követelménynek megfelelhessenek.

Nagy hátrány, hogy míg a földi erők a háborús tapasztalatból indulhatnak ki, a légierők minden ilyen irányú tapasztalat híján, kizárólag a jelen idő elméleti kutatásaira és a békebeli gyakorlatok kísérleteire és tapasztalataira vannak utalva.

Ezeknek a leszűrt elveit akarom most fejtegetni.

Mindenekelőtt vizsgáljuk a korszerű háború mibenlétét, mint azt a keretet, amelybe a légiháború bele fog illeszkedni.

Clausewitz, a nagy német katonafilozófus szerint a háború, mint a politika legerélyesebb eszközének végcélja, az ellenségnek minden eszközzel való leküzdése azon célból, hogy a saját akaratot az ellenfélre rákényszerítse. Ehhez szükséges végeredményben oly állapotokat teremteni, amelyek az ellenséges ország lakosságának életkörülményeit a legszorosabb értelemben elbírhatatlanná, lehetetlenné teszik és a békefeltételek elfogadására kényszerítik.

Az eddigi háborús eszközökkel, a földi haderővel és flottával ilyen állapotokat csak ritkán lehetett az ellenséges államon kívül (pl. blokád által) előidézni, rendszerint ez az ellenséges állam életbevágóan fontos területeinek, üzemeinek megszállásával állt csak be. Ezideig minden esetben először az ellenséges haderő ellenállását kellett leküzdeni, ami csak csatában volt elérhető. Az ezt követő megszállás tényének szükségessége miatt az eddigi háborúk főként szárazföldi háborúk voltak. A tengeri haderő rendszerint csak támogatókig működött közre, mert egymagában sohasem volt képes elegendő nyomást gyakorolni az ellenséges állam lakosságára. Tehát a szárazföldi háború volt a döntő, melynek sajátosságai, mibenléte és lehetőségei mérvadók voltak a döntésre mindaddig, míg a légiháború a valódi értelemben elő nem állt. Vizsgáljuk ezeket a sajátosságokat.

A hadászat törvényei tagadhatatlanul örök érvényűek és a folyó háború az ő sajátosságát, mondhatjuk a középkor óta, mindinkább a harcászattól kapja, s annak folytonos továbbfejlődése által diktálódik. Tehát állandó változásnak vannak alávetve. Az uralkodó harcászat határozza meg egy-egy kor hadvezetésének lényegét. A hadászat csak a lefolyó hadművelet mozgását, kiterjedését változtatja aszerint, hogy milyen a közlekedési eszközök fejlődésfoka és mekkora az alkalmazandó harcoló tömeg. Alaptörvényei azonban, hangsúlyozzuk—évszázadok óta változatlanok maradtak.

Tehát feladatunkat elsősorban az képezi, megállapítani, mennyiben változott meg az újkori harcászat képe. Az eddigi háborúk harcselekményei szükségszerűen a földön fekvő arcvonalak mozgásaiból és összeütközéseiből állottak, mert az ember kizárólag a szilárd, vagy vízfelülethez volt kötve. A védő a támadónak elébe állt úgy, hogy a támadó kénytelen volt a védő harcvonalát megtörni. A harcterület mélysége a tüzérség legnagyobb hordtávolsága által volt határolva. Ezen a határon túl a háború nem igen érezte közvetlen hatását.

Ezért voltak képesek a háborút viselő nemzetek a harcvonalak mögött többé-kevésbé anyagi nehézségek és erkölcsi megrázkódtatá-

sok nélkül élni és dolgozni, sőt a lakosság háborút viselő és nem viselő tömege jogilag is megkülönböztetést nyert.

Az óriási kiterjedésű arcvonalak mögött, melyeknek egyensúlyi megbontása nagy nehézségekbe ütközött, amelyek tehát sokáig mozdatlanok maradtak, a hadviselő nemzetek fokozottabb ütemben dolgozhattak, többé-kevésbé nyugodtan élhettek, képesek voltak új hadseregeket felállítani és átszervezni, a gyáripárt kifejleszteni és tovább is kereskedelmet üzni.

Állíthatjuk, hogy a háború eme jellege a jövőben megszűnt, mert az ember a földfelülettől függetleníteni tudta magát.

A repülőgép a földfelülettől függetlenül három dimenzióban mozog, oly sebességgel, mely minden szállítóeszközt túlszárnyal. Hatástávolsága többszáz kilométer és több tonna hasznossúly légi-szállítására alkalmas, melyet bárhol ledobhat. Ezek a súlyok a robbanó, gyújtó, esetleg mérgező anyagok lehetnek.

Ez a tény rideg megállapítása, mely a következő következményekre vezet:

1. a repülőgép olyan harceszköz, amellyel az ellenséget függetlenül a földfelületen álló harcvonalaktól is meg lehet támadni;

2. a hadseregek és flották nem képezik többé azt a páncélt, melyet eddig szétzúzni kellett ahhoz, hogy az ellenfél szívét megsebesíthessük;

3. a hadműveleti terület nincsen többé a tűzeszközök legnagyobb hordtávolsága által határolva, hanem a légierők akciórádusza által. Vagyis gyakorlatilag úgyszólván határtalan.

A háború közvetlen hatását tehát a hadviselő állam egész területére terjesztheti ki. A halálveszély minden polgárt, bármilyen nemhez tartozik, bármilyen korú, bármilyen társadalmi állású, egyformán fenyeget; a paloták, üzemek, gyáripartelemek, vasúti állomások éppen úgy lesznek támadásoknak kitéve, mint a harcoló vonalak, sőt talán még jobban.

Egyszóval a repülőerők teljesen megváltoztatják a háború eddig ismert jellegét és megerősítik azt a felfogást, hogy a háború a nemzetek harca és nem a fegyveres erők harca lesz.

A légi vegyi harceszközök, melyek lehetővé teszik azt, hogy nagyszabású és nagyhatású támadások révén, függetlenül a földi és tengeri haderőtől, hatást fejtsünk ki, azt is megengedik, hogy az ellenséges nemzet ellenálló erejét közvetlenül megtámadhassuk.

Világos, hogy ama hatalom, mely erős offenzív légierőkkel rendelkezik, azokat az ellenség legérzékenyebb és legsebezhetőbb pontjai ellen fogja alkalmazni, hogy az ellenség erőforrásait eleve megsemmisítse. Minthogy a célok kiválasztásában szabad keze van, — eltekintve tisztán katonai céltárgyaktól — főként a közlekedési, gyártási, hadfelszerelési, élelmezési, politikai és települési központok ellen fogja irányítani, melyek mindannyian könnyen sebezhető célokat képeznek.

Ilyen légitámadások ellen a földi haderő vajmi keveset tehet, de végkövetkezménye, hogy hadműveletei megbénulnak. Tehát tenni kell ellene valamit.

Szükséges tehát, hogy a földi és tengeri haderő oldalát felfelé is egy megfelelő légierő védje, nehogy az ellenséges légierők a mozgást és a harc lehetőségét a földön meghiúsíthassák, vagy utánpótlását megbéníthassák.

A jövő háború jellege borzalmasnak ígérkezik, de inkább lát-szatra, mint a valóságban. A tömegromboló és kíméletlen légi támadások nagy hatása, azután az egész ellenséges országra való kiterjedésük, pánikok elérése, mely sűrű népesség mellett tömegőrületté és forradalmi mozgalmakká fejlődhet, mind ahhoz fog hozzájárulni, hogy az ellenséges nemzet ellenállása gyorsan megbénul és ezáltal a háború gyorsan befejeződik. Kevesebb lesz tehát az emberáldozat is.

Minél borzalmasabb lesz a légiháború, annál emberségesebb lesz. Minthogy minden polgár ki lesz téve az életveszélynek és nem lesz különbség harcolók és háborús nyereszkedők között, talán a hadüzenet a felelős kormányok részéről több mérlegelés tárgyát fogja képezni a jövőben és ez is végeredményben hozzá fog járulni ahhoz, hogy a háborúk ritkábbak lesznek.

Azonban ettől eltérőleg tagadhatatlan az is, hogy ezáltal a hadviselés olyan alapos forradalmi változáson esik át, hogy ama állam, amely a jövő háború jellegéhez gyorsabban alkalmazkodik, aránylag kis erővel is sikert érhet el. Így a háború új formája az átmeneti időben — mely egy évszázadra is terjedhet — esetleg kísértésbe fog hozni nemzeteket, hogy a sorsot megkíséreljék.

A HÁBORÚ LEFOLYÁSÁT és a légiháború végrehajtását illetőleg ma még igen eltérőek a vélemények.

Az egyik nézet a légierők fokozott kifejlesztésével és teljes önállósításával külön haderő gyanánt, már csak másodlagos, alárendelt szerepet szán a földi erőknek.

Szerinte a világháború állásharc jelenségeit lélektani okokon felül, főképpen a technika rohamos fejlődésével kapcsolatosan, a tűzeszközök hatáserejének növelésében kell keresni, amelyek a „védelem“ erejét aránytalanul növelték. Ez az erőnövelés nehézségeket okoz az offenzíva és defenzíva egyensúlyának megbontására, sőt az egyensúly hajlamos az állandósulásra. A mozgás igen nehézvé válik, a háború merev formákat ölt.

A világháborúban és a háború óta a tűzeszközök továbbfejlődtek és idők folyamán gyors ütemben még tovább fognak fejlődni. Vagyis az az ok, amely a háború merev formáit előidézte, maradt, sőt mindinkább megerősödik. Hozzát fogja jelenteni, hogy „ugyanazon ok, ugyanazt az okozatot hozza“, vagyis, hogy a jövő háború földi harca fokozottabb mértékben fogja a megmerevedett formákat felvenni.

Míg a légiháború a jövőben az ellenség erkölcsi és anyagi erejének leggyorsabban való letörését teszi lehetővé, s ezáltal gyorsan idézi elő a döntést, addig a földi erők harca teljesen ellenkező jelleget ölt: a légierők offenzív erejüket, a földi erők defenzív erejüket fogják a legnagyobb fokra emelni.

Mint hogy a győzelem csakis pozitív, vagyis offenzív cselekményekből adódhatik, világos, hogy minden segédeszközzel, elsősorban az offenzív erőket kell megerősíteni és a defenzív eszközöket — amelyek pozitív cselekményekre képtelenek — korlátozni kell, amennyire a viszonyok megengedik.

Hogy a földön győzhessünk, egy hatalmas erőtömeget kell alkotnunk, sokáig és nehezen kell küzdenünk; hogy a levegőben győzhessünk, ellenben csak korlátolt légi fölényre van szükségünk.

A levegőben a földi harctól eltérőleg, bármikor, rögtön lehet hatást gyakorolni az ellenség erkölcsi és anyagi ellenállására. Ha a légi fölényt az ellenségnek átengedjük, szabadon támadhatja meg azt, amit akar és ami ezalatt a földön történik, ezt nem igen befolyásolja.

Mit kell tehát tennünk? Célravezető az erőket ott alkalmazni támadólag, ahol könnyű, nagy és döntő eredményeket érhetnek el. Tehát a levegőben! A földi erők szerepének pedig arra kellene korlátozódnia, hogy a saját területet védjék mindaddig, amíg a háború a levegőben eldőlt.

Az ELŐBBI GONDOLATMENET továbbfejlesztéseként vannak, akik egyáltalában kétségbe vonják a nagy anyagi megterhelést jelentő földi erők és flották létjogosultságát. A légi haderőnek ma már óriási bombahordképessége által elérhető tömeggromboló hatásában vélik a háborús célt elérhetni és a „tömeghadseregektől a kicsi, de kitűnően felszerelt és kiképzett hivatásos légi hadsereghez“ hangzó gondolatot propagálják (ezen elgondolás csiráját látjuk Tardieu francia delegátus javaslatában is a leszerelésre vonatkozólag, amelyben egy nemzetközi légi hadsereg felállítását javasolja a Népszövetség számára).

Sőt az állásharcokban megmerevedő földi harcokban a mielőbbi döntés elérésére, a légi szállítás nagyarányú igénybevételével egy „függőleges hadászati átkarolást“ akarnak végrehajtani. (Ennek kezdő próbálkozásait szintén a franciáknál láthattuk a múlt évi Aisne-i hadgyakorlatokon, ahol tagadhatatlanul óriási eredménnyel alkalmazták erre a célra polgári légiforgalmi óriásgépeket.)

Persze ezek a gondolatok a kezdet kezdetét jelentik, mert a végrehajtó eszköz, az óriásrepülőgép mai technikai fejlődése mellett még nem mindenben felel meg és még csak korlátolt számban áll rendelkezésre.

Hol van tehát az igazság? Mint mindig, alighanem itt is a középuton.

A mai katonai szakemberek tekintélyes része a tömeghadseregek alkalmazását a hadművészet bizonyos dekadenciájának tekinti, (pl. a német Seeckt vezérezredes) mert a tömeges felvonulás és mozgás a légierők működése és az óriási hadsereg nagy anyagszükséglete miatt, mely minden állam gazdasági erejét meghaladja, lehetetlen.

Ennek megvilágítására Culmann adatai szerint egy korszerű küzdő hadsereg napi szükséglete: 60 utánszállítási vonat, vonatonként 450 tonna hasznos teherrel. Ez végösszegeben 27.000 tonna utánszállítási anyagot jelent, amely gördülő vasúti anyagban 120 mozdonyt és 3000 vasúti kocsit igényel. Az utánszállítás a kirakó vasúti

állomásokról a csapatig kereken 4000 tehergépkocsit, vagy ennek megfelelő még nagyobb tömegű fogatolt járművet vesz igénybe. Ha ehhez még hozzávesszük a harcászati és hadműveleti eltolásokhoz szükséges további vasúti szerelvényeket és gépkocsitömegeket, akkor érthető ennek az érzékeny gépezetnek sebezhetősége a levegőből. Emellett ez az áttekintés csak egy kis része a modem anyagháború ellátási gépezetének.

A nyersanyagtermelés, a feldolgozó ipar és a hadsereghez szállítás óriási súlyokkal dolgozik, felettük Damokles kardjaként függ az ellenséges légiháború lehetőségére.

Ezeknek megfelelő óriási anyagnak készenlétbe helyezését a jövőben minden valószínűség szerint egyetlen állam sem engedheti meg magának, mat tekintélyes anyagi megterhelést jelent és emellett nagy a veszély, hogy a technika fejlődésével az anyag elavul.

Ezért tehát a jövőben az állam békében valószínűleg megelégszik egy kisebb, de biztonságának még megfelelő haderő fenntartásával, melynek tartalékanyagával a hadiakéit sereg első része lesz felállítva a háború elején. Ennek nagyságát az illető állam földrajzi, politikai és egyéb viszonyai fogják meghatározni.

Az egész nemzet felfegyverzését a békeipar megfelelő átalakítása után csak a háborús ipar fogja teljesíteni tudni. Ez esetleg hónapokat fog igénybe venni.

Lehetnek esetek, amikor az első háborús hónapok hadműveletei mindaddig, míg a háborús ipar teljes termelési képességét el nem éri, inkább halogató jelleget fognak öltetni.

Ebbe a bizonytalan helyzetbe lép most közbe a légiháború hatásos támadó eszközeivel.

Az eddig kifejtettek alapján már adódnak a légiháború céljai is. A légiháború azt az új lehetőséget tárja fel, hogy az ellenség erkölcsi erejét forrásában, az anyaország erkölcsi erejében és hadfelszerelési iparában támadhassuk. Hogy merre irányuljon, az ellenséges földi erőkre, vagy felszerelésükből eredő harcerejükre, erre tulajdonképpen szabály nincs és csak a konkrét helyzet fogja megadni.

Ebben a tekintetben a legfelsőbb vezetés feladata, hogy az összhelyzet és különösen a rendelkezésre álló harci repülőerők számerejének mérlegelése alapján döntsön afelett, hogy merre irányuljon.

Az összes feladatok egyidejű megoldására irányuló bevetés az erők szétforgácsolására vezet és semmiesetre nem hozza meg az eredményt.

A földi erők ténykedése szerint általában a következő alkalmazási elvek érvényesülnek:

A háború kitörésekor, a mozgósítási időszak alatt a harci repülőerők teljes erejükkel, lehetőleg a hadüzenetet követő órától kezdve, az ellenséges anyaország szellemi és anyagi erőforrásai és az ellenséges légi erők ellen küzdenek: központi állami hatóságok, hadfelszerelési ipar, víz-, gáz-, erőműtelepek, repülőterek, repülőipartelepek, üzemanyagtároló helyek, mozgósítási központok ellen támadnak.

A felvonulási időszakban főként az ellenséges felvonulást támadják. Főfeladatuk a saját felvonulás oltalmazása és leplezése és az

ellenséges felvonulás hatásos zavarása. (Ellenséges szállítási vonalak, pályaudvarok, gyülekezési- és elhelyezési központok.)

A hadműveletek alatt a földi haderővel való szoros együttműködés lép előtérbe és a támadás az ellenséges légi, valamint földi erők hátsó összeköttetései ellen való kíméletlen küzdelemben nyilvánul meg. (Ellenséges elhelyezési körletek, lőszer- és anyagtároló helyek, vonatsoportok, magasabb törzsek és parancsnokságok szállásai ellen megszakítás nélkül nappal és éjjel végrehajtott bombázó támadások és az ellenséges légifelderítés megbénítása.)

Végül a csata válságos pillanataiban az összes rendelkezésre álló harci repülőerők az ellenséges elhelyezések, harccsoportok és tartalékok ellen való küzdelemmel erőszakolják ki a földi erőkkel együttműködve a döntést.

A hadműveleti szünetek, átcsoportosítások és az új hadműveletek előkészítésének időszaka alatt a légiháború különleges céljai újból fokozott jelentőséget nyernek. Általános érvényű szabályt azonban nem lehet adni, mert az egyes feladatok egymásba nyúlnak és mindig az összhelyzetre való tekintettel kell a repülőerőket bevetni.

NEM LENNE TELJES A KÉP és nem látnok tisztán a légiháború befolyását a hadviselésre, ha az ellenrendszabályok kérdéseivel nem foglalkoznánk.

A védekezés módszerei a következők:

1. passzív légvédelem a földön, 2. aktív elhárítás a földről, 3. defenzív elhárítás a levegőben vadászóerők által és 4. elhárítás a levegőből az ellenséges légierők bázisának leküzdése, illetve megbénítása és megtorló támadások által.

Vizsgáljuk ezeket részleteikben:

1. passzív légvédelem a földön. Ehhez tartozik:

a) a légi figyelő- és jelentő szolgálat, *b)* a légi riadó szervezet, *c)* a rejtőzési és burkolási rendszabályok (ködösítés, fényforrások elfedése stb.), *d)* ipari és közüzemek, továbbá a polgári lakosság figyelmeztető szolgálata, *e)* a tűzoltó- és gázvédelmi szolgálat, *f)* óvóhelyek, gyárhelyiségekben szilánkálló falak és fedezékek építése, *g)* fontosabb építményeknek, középületeknek még békében a légvédelem szempontjai szerint való telepítése és építése és végül *h)* előkészületek veszélyeztetett egész városrészek kiürítésére.

Mindezek természetesen csak hosszú idő és hosszadalmas előkészületek után, továbbá nagy anyagi áldozatok árán valósíthatók meg és csak akkor, ha az aktív védelem számára már elegendő anyagi eszközök biztosítottak. Megállapíthatjuk tehát, hogy a passzív légvédelem a földön szerves kiegészítését képezi a teljes légvédelemnek, de semmiesetre sem képezi kielégítő védelmét az élő- és holt erőknek a földön.

2. Aktív védelem a földről. Statisztikai adatok szerint a vüágháborúban 100 repülőgép lelövése közül 20 a légvédelmi ágyúk és géppuskák tüze által, 80 pedig a vadászrepülőök tüze által történt. Elképzelhető, hogy a technikai fejlődés mellett a jövő háborújában a légvédelmi tűzeszközök bizonyos feltételek mellett nagyobb szere-

pet fognak majd játszani, mint a világháborúban. Azonban meg kell állapítanunk azt is, hogy a magassági repülési teljesítmények tekintetében máig a repülés legalább is lépést tartott a légvédelmi tüzeszközök fejlődésével. A szakirodalom szerint a légvédelmi tüzeszközök hatásterületének gyakorlati határát 5—7000 m-ben kell keresnünk. Ugyanakkor a korszerű bombázók repülőmagassága lényegesen magasabb. Ehhez jön még az a körülmény is, hogy ma már zárt felhőréteg mellett is nagyobb céltárgyak a rádióirányítás alapján biztos eredménnyel támadhatók. (Angol légi hadgyakorlatok.) Ezáltal a légvédelem úgyszólván teljesen kikapcsolódik.

Mondhatjuk tehát, hogy az aktív légvédelemmel a földről kényszeríteni lehet az ellenséget nagyobb repülőmagasságokra, miáltal a repülőátadás valószínű hatása csökken, azonban nem lehet céljától a támadót eltérítem, mert ehhez hiányzik a légvédelmi tüzeszközök abszolút harcereje az ellenség megsemmisítésére.

3. A légvédelem további lehetősége a defenzív védelem a levegőben a vadászrepülő által. A világháborúban elért nagy eredmények után az utolsó évtizedben itt tapasztalható a legnagyobb fejlődés. Annyi új bombázási támadási lehetőség támadt, hogy hatásos védelemmel csak akkor lehet számolni, ha a vadászgépek képesek hosszabb ideig legalább 7000 m-es magasságban működni.

A technika természetesen kitermelt már olyan egy- és kétüléses vadászgépeket, amelyek 6—9000 m-es magasságban minden további nehézség nélkül repülhetnek. A gépen kívül azonban az emberek teljesítményeit sem szabad szem elől téveszteni, mint amin a vadászrepülés eredményei főként nyugszanak. A gyakorlati kísérletek mutatják, hogy 6—8000 m-es magasságban az ember fizikai és pszichikai teljesítményei annyira aláhagynak, hogy a gyakorlatban az együléses vadászgép pilótája annyi sokoldalú fimkdóval meg sem terhelhető, mint ahogyan ez eddig kényszerítőig előállt és 4000 m-ig még végrehajtható volt. (Gépvezetés, navigáció, figyelés, harc, tüzeles, stb.) Tehát teljes harcképessége 5000 m-en felül már nincsen meg.

Ebben a tekintetben a nagybombázógép a vadászgéppel szemben feltétlenül fölényben van, mert nagyobb személyzete révén a munkaelosztást és zárt kabinrendszere révén a légköri behatást megoldhatja. A nagyhardgépek fölénye csak akkor fog megszűnni, ha sikerül olyan elhárító vadászjellegű gépeket szerkeszteni, amelyekben a személyzetnek ugyanolyan működési előnyöket lehet majd biztosítani, mint a nagybombázógépekben.

A vadászatonál hozzájárul még az ellenség megtalálásának nehéz kérdése is, ami a világháború tapasztalatai szerint korántsem könnyű a levegőben és 6—8000 m-es magasságban még nehezebb lesz.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a helyi légvédelem a vadászrepülővel kedvező esetben döntő eredményt hozhat. A kedvező esetek összessége azonban igen ritka. Újabban mindenesetre a műszaki fejlődés mindig több előnyt biztosít a támadógépnek, mint a védőnek. A vadászrepülő fellépésének erkölcsi értéke különösen a megvédendő lakosság megnyugtására, természetesen igen nagy. Azonban egyedül működésükre támaszkodni éppen nem szabad.

4. Hátra marad még ama módszer vizsgálata, mely szerint a légvédelmet az ellenséges légi erők bázisának leküzdésében, illetve megbénításában kell keresni. Ebben a tekintetben Trenchard lord, a volt angol légi marsall megállapítása találó, aki a következőket mondja: „A repülőgép annyira rossz védelmi eszköz, mint amennyire kitűnő támadóeszközt képvisel.“

Ez a magállapítás vezetett külföldön arra, hogy sok kísérletezés és végül a vadászrepülés varázsának megszűnése után áttértek úgy anyagi felszerelés, mint kiképzés tekintetében a hadászati bombázóflotta megvalósítására. Felismerték, hogy a leghatásosabb védelmet az ellenséges repülőterekre, utánpótlásra, üzemanyagtároló helyekre és ipartelepekre való ellentámadás képezi. Ezt a felfogást képviseli Niessel francia tábornok is, aki „La maitrise de Fair“ című könyvében a következőket mondja: „Hogy pozitív célt érjünk el, ahhoz a légi erők számára csak egy harcmód adódik: a támadás! A légi hadászatban a támadás minden előnyt magának biztosít. Megengedi az erők összefogását a kívánt helyen és megkívánt időben. Nemcsak a számbeli fölényt, hanem sokszor a meglepetést is biztosítja. Ennek ellenében a védelem kényszerítve van erőit úgyszólván mindenütt, készenlétben tartani és ezáltal szétforgácsolni. Azonkívül a repülőtereken készenlétben tartott egységek állandóan abban a veszélyben vannak, hogy előbb támadtatnak meg az ellenség által, még mielőtt a földet elhagyhatták volna. A földön azonban nehezen mozgathatók, jóformán mozdulatlanok és ezáltal a repülőgépek legértékesebb harcászati értékűktől vannak megfosztva, a gyorsaságtól.“

Összegezve ezeket, a légvédelmet illetőleg megállapíthatjuk, hogy ámbár teljesen nem szabad elhanyagolni egyik légvédelmi módszert sem, csak az utóbbi eljárás: az ellentámadás a helyes, tehát leginkább ez vezet célhoz. Ez az eljárás pedig minél nagyobb bombázóflottát követel meg.

A HÁBORÚ FORMÁINAK FEJLŐDÉSE, mely a lőfegyverek bevezetése óta a világháborúig egyenletesnek volt mondható, a háború óta egy csapásra megváltozott. Egy új harctér nyílt meg, mely eddig teljesen el volt zárva az ember előtt: az ég, mely minden harcteret ural a földön és a vízen.

Minden harc, amely ott lefolyik, befolyásolni fogja a földi hadműveleteket is. Sőt, mindinkább hinnünk kell döntő kihatásában.

Mindezekért érthető az a nagy nyugtalanság, amely ennek a fegyvernek használatát illetőleg az egész világot izgatja. Minekünk, akiknek a trianoni békeszerződés a katonai repülés fenntartását eleve megtiltotta, nem probléma ez a kérdés abban az esetben, ha az összes államok szintén lemondanak a repülőerők fenntartásáról, és a vegyi légiháború alkalmazásáról. De követelnünk kell az egyenlőséget, mert ez a rohamos technikai fejlődés, a légi fegyverkezés előreveti árnyékát, annak, hogy mit kell majd elszemnedni azoknak, akiknek nem lehet elegendően elkészülni a jövő légiháborúra, vagy az ellene való védekezésre.

VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC

MÉG MINDIG A HARMINCÉVESEK

I.

MÁR ANNYIT ÍRTAK RÓLUK, de talán még mindig nem eleget, mert hiszen a sok elhangzott felszólalás után ugyanolyan megb^b oldatlan maradt a probléma, mint azelőtt. A Magyar Szemlében utoljára Acsay László foglalkozott az égető kérdéssel, kinek tisztán összefogó mondanivalójához csak egy-két szerény megjegyzést szeretnék főzni, — valószínűleg igen laikus módon, kevés hozzáértéssel, de abban a reményben, hogy a kérdés hasznára válhatik csak, ha minél többen foglalkoznak vele. Ezért kérem elnézésüket.

A probléma, amint láttuk, két részre oszlik, még pedig a meglévő szellemi munkanélküliek elhelyezésére és a diplomás fiatalság számának jövőbeni korlátozására. Utóbbi kérdést, szerény véleményem szerint, nem lehet csak szigorított numerus clausussal, vagy a szellemi állások szaporításával rendezni, hanem a társadalom kellő felvilágosításával is. T. i. oda kellene hatni, hogy az egyetemet végezni akaró ifjúság lehetőleg azokból álljon, akiknél már előzőleg megvannak az előfeltételek ahhoz, hogy választott pályájukon ténylegesen beváljanak. Természetesen nem lehet korlátozni, hogy bárki is bármilyen pályára készüljön, ha ahhoz különös hajlamot vagy tehetséget érez, ellenben meg kellene gátolni azt, hogy különösebb hajlamot nem mutató ifjakat a szülők olyan pályára jelöljenek ki, amely erre nincsenek különösképp predesztinálva. Az elhelyezkedni nem tudó ifjúság tragédiája részben, sajnos, a szülők hibája. Igaz, hogy egyrészt érthető, hogy gyermekeik továbbjutását ambidonálják, másrészt pedig, hogy kultúrhiányuk folytán nem túl előrelátóak, de ha így is van, mégis tény az, hogy a szülő sokszor nem érte el gyermeke boldogítását, jövőjének biztosítását azáltal, hogy kiragadván saját környezetéből egy másikba helyezte át. Hány meghasonlott, helyét nem Idő fiatalember állta volna meg sokkal jobban helyét az életben, ha a saját családi és kulturális környezetében maradt volna meg. Hogy csak egy pddát említsek: nem természetesebb-e, hogy egy egyszerű falusi kertész fiai ahelyett, hogy az egyik építészmérnök, a másik pedig tanító legyen, kertészeti iskolát végeznének és apjuk foglalkozását, hivatását vinnék nagyobb tökélyre? Minden előfeltétel, környezet, otthoni légkör meglenne hozzá. Azonkívül pedig nemzetgazdasági szempontból fontos volna, hogy általában a kigazda vagy földdel foglalkozó egyének gyermekei a gazdaság és kertészet fejlesztésére törekednének, ahelyett, hogy az ügyis túlszamos lateiner osztályt növesztenék. Úgy gondolom, hogy amennyi pénzt egy ilyen szülő elkölt gyermekeinek városban való neveltetésére, azzal bizonyosan bérelhetne gyermekeinek

egy-két hold földet megfelelő helyen kertészeti célokra. Igaz, hogy ezen a téren is nehéz a megélhetés, a termény értékesítése, de túlnyomóan csak a meg nem szerveztség folytán. Kis együttműködéssel, egyetértéssel virágzó gyümölcs-, zöldség-, baromfi- és efféle kivitelt lehetne hazánkban létesíteni. Mert nem hihető, hogy ha a bolgár kertészetek jövedelmezők (és jól jövedelmezők), hogy akkor a mi kisgazdáink miért nem tudnának e téren szintén eredménnyel működni. Ugyanez áll fenn a kisiparosok, mesteremberek fiaira nézve is.

Ami pedig a kérdés másik részét illeti, t. i. az egyetemet már elévzett ifjúság elhelyezkedését illetőleg, ez a mostani válságos időben sokkal nehezebben oldható meg. Mindenki tisztában van azzal, hogy a helyzet így tarthatatlan, hogy itt valamit tenni kell, csak azt nem tudják biztosan, hogy mit és hogy ki tegye meg a döntő lépést. Az ifjúság maga természetesen azt tartja, hogy a kormány hivatott jót tenni mindent: a szülők tévedését, a saját esetleges ügyetlenkedéseit, a korjelenségeket, világkrízist és tényleges belföldi anomáliákat. Mert tagadhatatlan, hogy nálunk majd mindenki a kormánytól, az államtól vár mindent. Iniciatívahiányunk sok tekintetben bámulatos. Főleg a szervezés terén. Azt tartjuk, hogy azért van az állam, hogy tenyerén hordozza minden egyes polgárát. Sajnos, jelenleg mindenki úgy rászokott arra, — lehet, hogy maga az állam szoktatta rá, — hogy minden tervhez, kezdeményezéshez, legyen az bármilyen fölösleges próbálkozás, az állam támogatása szükséges, hogy az a bizonyos amerikai „pioneer“ szellem teljesen kiveszett és senki sem támaszkodik kizárólag a saját erejére, eszére, szívósságára. Ennek következménye roppant elernyedés, mely bénítóan hat a mostani időkben, amikor mindenkinek a megfeszített erejére van szüksége, hogy átúszhassa a zavaros napokat. Az állam még nincs azon a fejlődési fokon, hogy minden egyes polgára helyett gondolkodjék, gondoskodjék. Több önbizalom, egyéni erő, továbbjutási ösztön kellene, nemcsak az egyes egyéneknek, hanem egyes közérdek-csoportoknak is, melyek nem képeznek tömör egységet, autarchiás erőt. Így a különböző egyletek, társaságok, kamarák, melyek nem képviselnek önálló, szervezett erőcsoportokat. Az egész országban alig egy-két alakulat dicsekedhetik azzal, hogy jól szerveztségük folytán határozott erőegységét képez és nem függ az állam támogatásától. Iskolapéldái ennek a mezőgazdasági alakulatok. A meg nem szerveztség vádjá azonban a társadalmiak ellen is felhozható. Legtöbbször közülük egyes jelszavakon és egyes általános célokon kívül nincsenek kellőleg megorganizálva.

Előttem fekszik Padányi Gulyás Jenő „Szárzavám“ című politikai röpirata, melyben reálisan, önérzetesen, céltudatosan mérlegeli a jelenlegi helyzetet és nagy erővel, higgadsággal szabja meg a harmincévesek útirányát, tudatja céljukat. Arról a fiatal Magyarországról beszél, aki az utolsó háborús évek borzalmait már átélte, vagy akik azóta kerültek ki a világforgatagba a cserkészszervezet fegyelmi iskoláján keresztül. Meglett emberek, józan fiatalok, akikre felelősségteljes állást, munkát lehet bízni, kell bízni, de akiket eddig valahogy mindig mellőzött a társadalom élén álló öreg gárda. Tragikus elgondolni, hogy dolgozni, vezetni akarók ezrei nem jutnak a nekik megfelelő

hatáskörhöz. Immár tizenhárom éve. A harmincévesek tán már nem is harmincévesek. De hátha nem kizárólag az öreg gárda hibájából?

Hogyan van az, hogy annyi ezer fiatal, életerőtől duzzadó emberből álló csoport ennyi év után nem tudott utat törni magának a „múmiák“ phalanxján? Hogy van az, hogy Padányi most mondja, tizenhárom év után, hogy „lejár az ideje annak, hogy egyesületeket és társaságokat alapítsunk,“ hanem politikai pártszervezetet, melynek célkitűzése Csonka-Magyarország újjászervezése, minden dolgozó elem összefogása, osztály- és felekezetkülönbség nélkül. „Pártszervezetünket az egész országra kiépítve kell a közvélemény elé lépnünk.“ A jövő választásoknál pedig már mint számottevő erő akarnak működni. De miért a jövő választáson? Miért nem léptek föl eddig is újjászervező programjukkal?

Nem szeretném, ha félreértene a röpirat írója és talán azt hinné, hogy lekicsinylem társai törekvéseit, erejét, vagy hogy maliciózus kritikát akarok gyakorolni. Távoly vagyok tőle. De éppen mert nagyra tartom a harmincévesek képességét, hivatását, munkaakarátát, sajnálom és bizonyos pontig nem értem, hogy eddig nem valósítottak meg legalább valamit nagyszerű programjukból. Tudom, hogy nehéz valamit alkotni, keresztülvinni, ha az ember csak meg nem értésre, esetleg gáncsolásra talál, nehéz valami nagyobbszabású akciót indítani tőke nélkül. Viszont az is érthető, hogy az öreg gárda nem hajlandó egy napról a másikra levonulni a porondról és helyét átadni egy generációnak, aki saját hibáján kívül, de nem tud fölmutatni valami határozott, eredményteljes tevékenységet. Úgy hiszem, hogy ha egy tökéletesen kidolgozott, egyöntetű programmal jöttek volna, támogatásban részesültek volna, de ha így sem, akkor saját erejükre támaszkodva kellett volna a programra valamelyik pontját eredményesen megvalósítani. Így pl. összeállhattak volna a mezőgazdaságot végzett, avagy ezzel foglalkozó harmincévesek és létesítettek volna akár egy mintagazdaságot, akár egy mintagazdasággal kapcsolatos iskolát kigazdák részére (úgyis túl kevés van), avagy egy kísérleti kollektív gazdaságot, stb. Sikeres megoldás esetén pozitív eredménnyel állhattak volna elő. Ehhez természetesen bizonyos tőke kellett volna, de bérlet esetén nem túl nagy, melyet a jobb konjunktúra idejében kölcsönkép biztosan megkaptak volna akár egy banktól, akár magánvállalkozótól, ha tervük megvalósítható. Továbbá megszervezhettek volna egy nagyobbszerű kiviteli akciót, vagy a békerevízió érdekében csinálhattak volna egetverő propagandát, avagy ellenpropagandával irtották volna ki hazánkban a bolsevizmust teljesen. És így tovább.

Ezzel szemben azonban tizenhárom évig várták, hogy a társadalom felismerje vezetői hivatásukat és hangoztatták jogaikat. Lent kell kezdeni, kicsinyben és nem azonnal vezérszerepre törekedni. Már csak azért is, mert általános nagy program keresztülvitelére nem is lehet elég erejük, amíg nincsen valahol egy megépített, biztos kiindulópontjuk, alapjuk. Erejük teljesen szétforgácsolódna, ha felülről, nagyban, politikai alapon, ahelyett hogy gazdaságin kezdenék. Mert átok a politika a magyarra nézve: önkénytelenül előbb-utóbb mindig öncéllá válik és haszontalan pártpolitikává fajul. Padányi maga mondja:

„Belpolitikánk gerincét képező gazdasági újjáépítés kérdését föléje emeljük a napi politikának, s ennek az életbevágó munkának napi politika mentes légkört teremtsünk.“

Nálunk az is pszichológiai jelenség, hogy mindenki a központ, a főváros felé gravitál és hallani sem akar vidéki állásról, pedig nehezebb, költségesebb a megélhetés Budapesten, főleg azért, mert több a költsékes lehetőség, kísértés. Ezt a város felé való történetet sokan kultúrszomjjal magyarázzák, kultúrszomjjal, melyet a vidéken nem elégíthetnek ki. Pedig az volna helyes, hogy a kisebb városokból is külön kultúrgócponokat fejlesszünk, abból a pár régi kis városból, mint Eger, Sopron, ahol tradíció és történelmi múlt kész melegágyai a kultúrának. Egyébként pedig vitatkozni lehet afölött, hogy ki kultúraltabb: az, aki falun, csendben, olvasmányai közt meg tud lenni egymaga társaságában, avagy az, aki nem bír megenni mesterséges szenzációk nélkül.

Ezenkívül van még egy gyakori jelenség az el nem helyezkedni tudást illetően, hogy t. i. sokan úgy vannak, hogy nem szívesen mennek olyan állásba, mely képzettségükön, iskolázottságukon alul van. Természetesen nem azt állítom, hogy ez általános tünet, mert hiszen van sok szegény diplomás ember, aki taxisoffőr vagy hóseprő stb. és aki nem riad vissza bármilyen munkától sem, de viszont az ellenkezője is gyakori, ami pedig nem vezet célhoz. Hány embert ismerek, aki valamire vitte volna, ha évekkkel ezelőtt szerény kis állással kezdte volna, ahelyett hogy mai napig sem produkált semmit abbéli reményében, hogy egyszer csak alácsöppen az égből egy olyan állás, mely műveltségi fokának vagy társadalmi helyzetének megfelel. Természetes, hogy iskolát végzett emberek jogot formálnak őket megillető munkakörre, de vannak külső körülmények, elvesztett világháborúk, értékelődások, világkataklizmák, melyeknél megszűnik minden igazság és jogkérdés. A megcsönkített, túlnépesített, túllateinerezett Magyarországon mindnyájan más munkát végzünk, mint amihez készültünk, születtünk. Ezen a téren is úttörő, életképes szellem kell, az a szellem, mely megragad minden parányi lehetőséget, mely nem törődik külsőséggel, elcsépelet „pozíció“-rátartisággal, hanem letről küzd fölfelé és nem fölül akarja kezdeni... A „self made man“ lehetne végre a harmincévesek mintaképe. Különben úgy érzem, hogy a legtöbbször úgyis az és hogy az a tünet, amit utolján felsoroltam, inkább az előző generációhoz tartozókat jellemzi.

Háládatlan szerep a kritizálás, különösen hazánkban, ahol megszokták, hogy mindent agyondicsérjenek (kivéve amikor „simfelnek“, az pedig éppen olyan kevésbé tárgyilagos, mint a dicséret). De tekintve, hogy több szem többet lát és főleg másként, sokszor hasznos, ha nemcsak a saját megvilágításunkban nézzük a dolgokat, hanem másnak a pápaszemén keresztül is. Hátha akad egy érv, figyelmeztetés, melyet hasznosítani lehetne. Nem vindikálhatok magamnak elég hozzáértést, tapasztalatot, hogy a harmincévesek nagy, sokoldalú tábortát útbaigazítsam, de megkockáztatok egy tanácsot, melyet elvethetnek vagy sem, vagy amelyért kinevelhetnek, ha jólesik. T. i. azt, amit már előbb is mondtam: hogy dolgozzanak ki aprólékosan egy mindent átfogó

tervet és ha még nem elég erősek, hogy a politikában ezt érvényesítsék, akkor valósítsanak meg belőle egyes pontokat. Minden foglalkozási frakció (ügyvédek, mérnökök, építészek, gazdaszok) tűzzön ki magának egy praktikus, megvalósítható programot és vigye azt keresztül a legnagyobb kitartással, erőmegfeszítéssel. Ilyen kézzelfogható eredmények olyan szilárd alapot képeznének, mely a továbbjutást, hatalomrajutást biztosítaná.

Tudtommal jelenleg készülőkében van is kezükben egypár százmillió alaptőkét igénylő telepítési tervezet, mely erősen redukálva esetleg alkalmas kiindulópontot képezhetne nemcsak saját elhelyezkedésük szempontjából, hanem a városból való kitelepítés és a törpebirtokok megszervezése, racionalizálása céljából is. Hasonló tervek embrionális elkezdésével megvethetnék alapját jövő hatalomrajutásuknak, mely hatalomrajutás, meg vagyok győződve, hogy az egész ország és mindnyájunk előnyére szolgálna.

E pár tökéletlen megjegyzést azzal az óhajjal szeretném befejezni, hogy bár minél előbb jönne meg az idő, amikor a harmincévesek elfoglalják végre azt a helyet, mely őket tehetségük, erkölcsi értékük, dolgozni akarásuk folytán méltán megilleti.

CSEKONICS ERZSÉBET GRÓFNŐ

II.

CSEKONICS ERZSÉBET grófnőnek a harmincévesek problémájához fűzött megjegyzései helyesen világítják meg az állástalan diplomások elhelyezése kérdéskomplexumának egyes részleteit. Igaza van, hogy a szellemi túltermelés elkerülése nem érhető el pusztán mechanikus szabályok felállításával, hanem szükséges a társadalom kellő felvilágosítása is, hogy az egyetemet végezni akaró ifjúság lehetőleg azokból álljon, akiknél már előre megvannak a feltételek, hogy választott pályájukon ténylegesen beváljanak. Az egyetemek tehermentesítésénél feltétlenül arra kell törekednünk, hogy az organikus úton történjék. Már a közép-, sőt az alsófokú iskolapolitikanál kell a szükséges reformokat megtenni, hogy a nagy tömegek természetes úton irányódjanak a gyakorlati szakiskolák felé. Ennek a kultúrpolitikának közre kell hatnia, hogy a nemzet minden egyes tagját oda irányítsa, ahol képességeit a maga teljességében tudja nemzete szolgálatába állítani. Ez persze csak a jövőre vonatkozik, azok, kik már végeztek, itt vannak és sorsukról gondoskodni kell.

Csekonics grófnőnek az egyetemet végzett ifjúság elhelyezkedéséről írt gondolatmenete ugyancsak teljesen kapcsolódik az állástalan diplomások elhelyezésének érdekében alakult bizottság felfogásához. A Magyar Szemlének az álláshalmozásról írt cikke megjelenésekor a MEFHOSz által elindított akció újabb állomáshoz érkezett. Illés József egyetemi tanár, országgyűlési képviselő parlamenti bizottságot hívott egybe, hogy ezt az égető kérdést rendezze. Ennek a később a társadalom és a fiatal generáció vezető tagjai által kiegészített és országossá kiépített bizottságnak célja, hogy konkrét és gyakorlati munkával álljon a mozgalom szolgálatába. Illés József képviselő, az

egységespárt vezetőtagja mellett, aki az elnöki tisztet tölti be, Eckhardt Tibor, a független kisgazdapárt egyik vezére vállalta az előadói szerepet és a többi pártok tagjainak részvétele szintén biztosítja a törvényhozás valamennyi polgári pártjának nemcsak közreműködését, hanem egységes állásfoglalását is ebben a kérdésben. A bizottság álláspontját eddig a következőkben fektette le: Nem lehet a túlméretezett állatni hivatali státust új állásokkal növelni. Gyors eredményt és szociális megnyugvást keltene azonban az álláshalmazások haladéktalan megszüntetése egy pár szakaszos törvény haladéktalan megalkotásával. Ezernél több embernek adna ez azonnali elhelyezkedést. „A másik gondolat, melynek érvényt kell szerezni, — fektették le Eckhardt Tibor és Rakovszky Tibor országgyűlési képviselők — a diplomás magyar fiatalság visszaterelése a faluba. Trianoni Magyarországon a mezőgazdaságban ma kevesebb diplomás ember talál elhelyezkedést, mint 1914-ben. Ugyanakkor a városok értelmisége képtelenül felduzzadt és a munkabíró állás nélküli fiatalság lefelé licitál a munkapiacon és a legcsekélyebb díjazás mellett is vállal köz- és magánalkalmazást. Pedig a magyar falunak ma nagyobb szüksége van, mint valaha, tantult értelmiségi vezetőkre. Hatalmas és átfogó mezőgazdasági reorganizációs Program megvalósítása előtt állunk, melynek apostolai azok a tanult magyar ifjak kell hogy legyenek, kik elegendő rugalmassággal, tudással és kezdeményező erővel bírnak arra, hogy ezt az újszerű feladatot megoldják. Magyarország háromezer községében legalább háromezer gazdatitkár találhat kenyeret és teremthet magának saját munkájával biztos jövőt és hasznos elhelyezkedést. Az államnak csak a kezdet nehézségein kell őket átsegíteni és munkájuk azonnal sokszorosát fogja meghozni a rájuk fordított kiadásoknak.“ Természetesen az akciónak egyéb elgondolásai is mind abban az irányban alakultak ki, hogy még a szükségmunkát sem szabad terméketlen bürokratikus tevékenységre beállítani, hanem fel kell használni a folyton hangoztatott mezőgazdasági és egyetemes közgazdasági újjászervezés előkészítésére. Az államnak csak az a feladata, hogy a tízezer fiatal diplomás elhelyezkedésénél átmenetileg biztosítsa munkájuk javadalmazását és tegye lehetővé egzisztenciájukat addig, amíg ma még nem létező, újszerű munkakörökben önállóan gyökeret tudnak verni és például gazdatitkári hivatásukat ugyanolyan szabadfoglalkozás formájában tudják majd folytatni, mint amilyen az ügyvéd, az orvos, a mérnök pályája. Ha az állam kezdeti támogatásával a diplomásokat kivezetjük a falvakba, akkor kultúrát is viszünk a vidéki életbe, a város szellemi túlfeszültségét levezetjük és gátat vethetünk úgy tárgyi munkájuk, mint szellemi irányító hatásuk révén a romboló politikai áramlatok elé. Éppen ezért merőben visszás az a gondolat, hogy újabb antiszociális adók bevezetésénél, a lisztforgalmi adó ellenőrzésénél foglalkoztassanak fiatal diplomásokat. Nem helyeselhető, hogy olyan munkával foglalkoztassuk a fiatalokat, melyeket az állami bürokrácia hivatalos szervei is elvégezhetnek. De különösen kifogásolandó olyan új adónem bevezetése, melynek csak az adminisztrálását ezerötszáz ember munkája és így munkaköltsége terheli. Ugyanígy helytelen a mamutfizetéseknek és az álláshalmazóknak akár ankéteken, akár miniszteri expozéokban való védelme. Tiltakoz-

munka kell minden olyan beállítás ellen, hogy a nagy álláshalmazok pótolhatatlanok. Álláshalmazónak — mint azt többször leszögeztük — lényegében csak azt tekintjük, akinél a jövedelmekkel szemben a valóságos munkaszolgáltatás hiányzik, vagy ha ez meg is van, komoly szükséglet nem indokolja. Az ilyen álláshalmazók munkája ráérés hiányában értékes, sőt legtöbbször lelkiismeretes sem lehet. Az a további kijelentés pedig, hogy csak a kis álláshalmazokat kell kiemelni kettős jövedelmükből, érvényre jutása esetén a tiszta és becsületes szándékú mozgalom diszkreditálását vonná maga után, holott a mozgalmat vezérlő ifjúsági bizottság már tiltakozott emlékezetes plakátján is az akciónak ilyen eltorzítása ellen. Nem szabad megengedni, hogy a nagy álláshalmazóknak pótolhatatlanná minősítése mellett azokat a duplaállású robotosokat fosszák meg egyik alkalmazásuktól, akiknek még e többszörös munkával szerzett keresetük sem elegendő a maguk vagy népes családjuk létminimumának biztosítására. Ezt a felfogást egyébként a nemzet nagy többsége magáévá tette, a konzervatív kormányajtótól a legszélsőbb ellenzéki sajtóig e tekintetben egységes állást foglalván el.

Természetesen az álláshalmazások megszüntetése egyedül nem oldja meg a kérdést. Itt további teendőkről is kell gondoskodni. A bizottság javaslatai ennek megfelelően három térre terjednek ki. Először is kéri a kormányt olyan rendeleti intézkedések megtételére, melyek új munkahelyek létesülését jelentik és nem terhelik az állam költségvetését. Gondolunk például itt a kötelező revizori intézménynek bevezetésére, amely egymagában több mint ezer fiatal diplomásnak juttat elhelyezkedést és az államnak is a részvénytársaságok ellenőrzése, az adózás terén feltétlen bevételi többletet jelentene. Javasolja továbbá egyrészt oly szükségmunkák, vagy új elhelyezkedési lehetőségek feltárását, melyeket legalább is kezdetben az állami költségvetés terhére kell megindítani, másrészt ezen munkák anyagi fedezetéről való gondoskodást. Ilyenek a fentemlített gazdasági intézmények. E téren a legfontosabb természetesen a mozgalom pénzügyi megalapozása. Eddig errenézve öt javaslatot juttatott el a vezetés a pénzügyminiszterhez. Ezek a bridekártyának, a pezsgőnek, a külföldi kozmetikai cikkeknek, tehát csupa luxuscikknek zárszalaggal való ellátása, a rádióbevételekből erre a célra való juttatás, esetleg a rádiódíjaknak egészen jelentéktelen, io—30 filléres emelésével. Ugyancsak rámutatott a bizottság, hogy azoknak a nyugalmazott köztisztviselőknek, kik nyugdíjuk többszörösét élvezik egyéb jövedelmük révén, egy bizonyos kulcs megállapítása szerint nyugdíjuknak erre az időre való megvonásával is lehetne jelentős összeget biztosítani. Különösen igazságos lenne ez a rendelkezés ügyvédeknel, kik köztisztviselői nyugdíjat élveznek, s kiknek konkurrenciája miatt jelenleg 600 ügyvédjelölt közül cirka 250 teljesen ingyen kénytelen munkáját végezni. Amennyiben a bizottság ezen javaslatai letárgyaltattak, fogja a vezetés az újabb és újabb tervezeteket az illetékes fórumok elé terjeszteni és újabb gondolatairól a közönséget is tájékoztatni.

III.

NÉGY ÉVVEL EZELEŐTT e folyóirat hasábjain adtam helyzetrajzot a harmincévesekérő. ¹ Azóta valóban rengeteget írtak és beszéltek róluk anélkül, hogy a kérdés a megoldás szempontjából csak egy valamire való lépéssel is előbbre jutott volna. A kérdés sorsa — úgy látszik — sajnálatosan az állandó kezdeményezés, az ötletszerűség jegyében folyik tova s egyetlen egy felvetett gondolat nem jut el a megvalósítás, a kivitel komolyabb megkísérléséig. Megokolt tehát, ha olyan természetű megjegyzések hangzanak el, mint Csekonics grófnő fenti sorai, amelyek a fájo meddőség okait keresik. Be kell ismernünk, hogy a „harmincasok jóval kevesebbet tettek eddig a saját sorsuk jobbrafordításán, mint amennyit beszéltek.“ A kettő között az arány erősen fordított. Próbáljunk feleletet adni arra a feltolakodó s ma már el nem hallgatható kérdésre, hogy miért van ez így? Kapcsolódjunk Csekonics grófnő gondolatvezetéséhez.

Az első kérdés a „szellemi túltermelés“ kérdése. Mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy az nem sajátosan hazai jelenség s hogy oka nem kizárólag a vesztt háború okozta dekonjunktura s nem a megszállott területekről való ideözönlés, mint azt általában állítani szokták.

A szellemi túltermelés egy legalább is százestendős mozgalom természetes következménye. Akkor veszi kezdetét az a törekvés, hogy a műveltség bizonyos magasabb foka a társadalomnak lehetőleg egyre nagyobb körében minimális műveltségi követelménynek tekintessék. A közművelődés fokozásának eszméje indította meg azt a folyamatot, amely nemcsak az iskolán kívüli művelődés fellendülését eredményezte, hanem a felsőbbfokú tanintézetek egyre nagyobb méretű előzönlését is. A műveltség szintjének fokozására való törekvés csakhamar a magasabb kvalifikáció megszerzésének általános kívánalmát vonta maga után s ez a — lényegében — téves felfogás eredményezte egyrészt a diplomák értékének csökkenését a közéletben, másrészt a magasabb kvalifikációval bírók értékátlagának jelentős alászállását. Végeredményében pedig ez a két tényező összetevője az, amit szellemi túltermelésnek nevezünk: több a diplomás ember, mint a diplomát megkívánó munkaalkalom és sokkal több a csak oklevélileg s nem egyéni munkakészséggel kvalifikált ember, aki tehát teljes értékű munkaerő sosem lesz, mint azelőtt. Ez az utóbbi tábor a legsúlyosabb tehereredménye a túlliskoláztatássá fajult művelődési tendenciának. A diplomával igazolt műveltség tévedése korunk egyik jellemzője.

Nemcsak nálunk ilyen a helyzet, így van ez a legtöbb helyen. Legyen szabad csak a közeli napokban Romániában lezajlott ifjúsági tüntetésekre hivatkoznunk. Románia 1919-ben tüzzel-vassal hozzálátott a román értelmiség számának emeléséhez. A gombamódra felállított román középiskolák úgyszólván minden román anyanyelvű elemistát tovább vittek a főiskolák felé. Az eredmény megdöbentő. Tizennégy év alatt olyan diplomás túlprodukcio állott elő, hogy ma

¹A harmincévesek Magyarországa. 1928 július, III. kötet 238—248 1.

már nem képes Románia kenyeret adni végzett fiainak. Megindult a román állami középiskolák leépítése és a diplomaszerezés feltételeinek egész szokatlanul súlyos megnehezítése. Így például az orvosi karon a törvénytervezet szerint a hatodik év végén lehetne megszerzeni tudományos titulusként a doktori címet, amely után még négy éven át kell más egyetemen — nem ahol a doktori cím szereztetett — klinikai gyakorlatot folytatni s ezért évi 18.000 leit kell fizetni. Orvosi gyakorlatra csak a négy klinikai év végén nyer jogot az ember, tehát az orvosi diploma megszerzése tíz évet vesz igénybe s két más városban kell tölteni a hat, illetve a négy évet. Az ilyen természetű megszorítások ellen lázadt fel a szó szoros értelmében véve a román egyetemi hallgatóság s a király erősen politikai színezetű okokból állt melléjük Jorgával szemben. A helyzet tehát máshol is hasonló, ahol a műveltség szintjének általános emelését a diplomahajszolással tévesztették össze.

A szellemi túltermelésért nem lehet sem egyeseket, sem intézményeket felelőssé tenni. Ez egy társadalmi félreértés eredménye s ezen csak a társadalom felfogásának megváltoztatásával lehet segíteni. A társadalom irányítása és befolyásolása azonban egyike a legnehezebb és leglassúbb feladatoknak. Itt sürgős felvilágosító munkára volna szükség, amely meggyőzi az embereket arról, hogy a főiskola szakképzést nyújt és nem műveltséget s hogy szakképzettség nélkül is lehet magasfokú műveltségre szert tenni.

A társadalmi felvilágosító munkán kívül kell történnie intézményes segítségnek is. Kétségtelen, hogy meg kell nehezíteni a diplomaszerezést, azonban nem vagyoni cenzus alapján (román elképzelés), hanem a főiskolai vizsgálatok lényeges megszigorításával. Csak így lenne elérhető, hogy a diplomák értéke helyreálljon s hogy selejtes elemek a diplomaszerezéstől — melyet nem egyszer 8—10 bukással s egy évtized alatt szereztek meg — távortartassanak és így a szellemi túltermelés megszűnjék. A szellemi túltermelés lényegében szakemberek terén mutatkozó túlprodukciónak. Ezt kell lehetetlenné tenni társadalmi neveléssel és intézményesen. A középiskolát végzettek számának bármilyen mérvű fokozódása még nem jelent szellemi túltermelést, de viszont megközelíti azt az ideált, amelyet a műveltségi szint emelését célzó évszázados tendencia maga dé tűzött.

Ma annyi a diplomás ember, hogy kénytelenek százával megelégedni olyan elhelyezkedésben, amelynek betöltésére sokkal alacsonyabb kvalifikáció is minősíti az embert. Ez a diploma dértéktenedését jelenti; a szakképzettség teljes feleslegessé válását a diplomát nyertek túlnyomó hányada számára. Ennek a proletarizálódásnak még súlyos társadalmi következményei lehetnek s így a kérdésnek ez az oldala sokkal inkább a köznek, mint maguknak a harmincéveseknek a problémája. A harmincéveseket e kérdésből csak az egyáltalában el nem helyezkedettek sorsa érdekli. A munkanélküli diplomás harmincévesek serege sem lehet megnyugtató a közre nézve. így a kérdés megoldása méltán a köztől is várható, arra lévén dsősorban veszélyes az állástalan diplomások robbantó, bomlasztó erejének ittléte.

A szellemi túltermelés komplikált kérdését tehát nem szabad kizárólag a harmincévesek kérdésének tekinteni.

A második kérdés, amely megvilágításra szorul, az, hogy miért törekszik az ifjúság elsősorban és majdnem kizárólagosan az állam védőszárnya alá. Meg kell állapítanunk, hogy ez sem a harmincévesek kizárólagos hibája, hanem egy szintén közel száz éves folyamat eredménye. A magyar középosztály csak részben emelkedett fel alulról. Jelentékeny része felülről csúszott le. Gondolok elsősorban a földbirtokos osztályból rekrutálódott hivatalnoki karra, amely ösztönösen menekült anyagi leromlása után az állam védőszárnyai alá. A közelmúltban is történt egy olyan esemény, amely megerősítette a társadalom széles rétegeiben azt a felfogást, hogy az egyedüli biztos elhelyezkedés az állami kenyér. Szemünk előtt folyt le a megszállott területekről történt nagyszámú menekülés. A menekültek tömege majdnem kizáróan a tisztviselői karból került ki, mert az megtalálta itt is a maga elhelyezkedését, míg a szabad pályán levők kénytelenek lettek volna itt új egzisztencia-alapítást kísérelni meg, amely semmi reménnyel nem kecsegtetett volna. Tehát azok ott maradtak s vállalták a számukra még mindig könnyebb sorsot, a meglevő egzisztenciájuk védelméért folyó élet-halál harcot. Az előnyös helyzet privilégiuma tehát most is az állam tisztviselőié volt. Ilyen körülmények alakították ki évtizedek alatt azt a pályaválasztási gyámoltalanságot, amely már szinte végzettszerű a magyar társadalomban. Tehát ez sem kizárólag a harmincasok hibája. Legfőleg csak a körülmények szerencsétlen összejátszásán lehetne sajnálkozni, hogy a szakképzettek terén mutatkozó túlprodukciónak csúcspontja s az állam felvevőképességének mélypontja összeesik s így minden eddigi generációval szemben a mai harmincévesek helyzete a legsúlyosabb ebből a szempontból is.

Természetes lesz ezek után, ha harmadik kérdés gyanánt azt vetjük fel, hogy mik azok, amik tényleg a harmincévesek terhére írhatók azért, mert helyzetükön eredményesen változtatni nem tudtak. Szerintem ennek kettős oka van: személyi és szervezeti.

Az úgynevezett harmincévesek nemzedéke nem termelt még ki egyetlen átütő, vezető egyéniséget sem s így hiányzik az a természetes kijegecesedési központ, aki mögé a generáció közbizalma felsorakozna s aki fel tudná kelteni szélesebb körökben hatásosan az ország közvéleményének figyelmét generációjára s annak jelentőségére.

Az a generáció, amely a harmincévesek előtt járt, igen sok téren lényegesen eltérőt mutatott fel, termelt ki magából a nálánál is idősebbekkel szemben. Utaljunk csak a költészetben Ady Endrére, a regényterén Szabó Dezsőre, a zenében Kodályra és Bartókra s a tudományterén a liberális-pozitivisták történetírást felváltó szellemtörténeti irányra. Ezek mind olyan jelenségek voltak, amelyek a generációt az előttejáróktól félreismerhetetlenül elkülönítették. Ezzel szemben a mai harmincévesek generációja egyetlen önálló, generációt elhatározó jelenséget sem tud sajátjául felmutatni. Minden ideológiai, művészi, tudományos megnyilatkozásában az előttük járó generáció korhatározó jelenségeihez tapad többnyire nem is továbbvivő, hanem epigon gyanánt. A mai harmincéveseket az előttük járó korosztály szellemileg teljesen felszívta magába!

Ez az egyik súlyos oka annak, amiért a harmincasok minden

megmozdulása meddőségre van ítélve. Mert ebben a megmozdulásban a közvélemény nem láthatja új értékek feltörekvéseit, hanem csak egyszerű pozícióharcot, amiben nem is téved.

Átütő erejű vezéregyéniségek hiányában is lehetne sikere a harmincasok mozgalmának, ha rendelkeznének egységes, megszervezett táborral. Erről azonban álmodni sem lehet. Legjellemzőbb erre az, hogy március 15-ike alkalmából tudomásom szerint négy ifjúsági egység adott közre „12 pontot“, talán hogy ezzel is jelezze (4X12), hogy nem enged a 48-ból! A közönség akkor, amikor ilyen jelenségekkel találkozik, nem tudja elnyomni azt a mosolyt, amelyet az ilyen jelenségek önkénytelenül is az ajakra csálnak s ez a mosoly egyben jelenti azt a természetesen következő közönyt is, amellyel a „mozgalmakat“ figyelmen kívül hagyja.

Az elmúlt évtizedben egyetlen olyan nemes szándékú igyekvést sem tudott siker koronázni, amely az ifjúság tömegeinek egységét akarta megteremteni, háttérbe szorítva azokat a személyes ambíciókat, amelyekre az ifjúság végzetes szétcsoportosulása visszavezethető. Az ifjúság vezetőiből hiányzott annak felismerése, hogy az ifjúsági politika napi eredményessége, kisebb érdekközösségek sikeres létrehozása egészen utolsó rendű jelentőségű a generáció egyetemes érvényesülése mellett, amelyért komoly akció sohasem történt. A generációs közérdekek személytelen szolgálata igen ritka jelenség volt a harmincasoknál az elmúlt tíz év generációs megmozdulásaiban s bizony nem egyszer talákoztunk olyan jelenségekkel, amelyek teljesen kimerítették az ifjúsági „összeférhetetlenség“ fogalmát.

Szinte még ennél is szomorúbb jelenség az, hogy maga az ifjúsági tömeg is végig csak vak eszköz volt vezetői kezében s nem tett önmaga semmit azért, hogy az egység létrejöttét elősegítse az azt meggátoló ifjúsági vezérek félretolásával.

A szervezeti egység hiánya a legnagyobb gát a sikeres megmozdulással szemben. Minden kezdeményezés okvetlenül lokális jelenséggé korlátozódik s így természetesen meddővé is lesz.

A vezéregyéniség és az összefogó szervezet teljes hiány a sikertelenség oka. Olyan generáció pedig még nem született, amely az általa megszállva tartott pozíciókat merő jószívűségből önként átengedje azoknak, akik arra áhítoznak s így a harmincasok mozgalmá addig, amíg mások jóindulatára épít, mindig meddő marad.

Nem utolsó oka a meddőségnek az is, hogy az állástalan és rosszul elhelyezett harmincasok nevében épp azok beszélnek, akik maguk már el vannak helyezkedve. Így azok, akikért a mozgalmat megindítják, nem sok bizalommal viseltetnek a mozgalom tovavitőire, azt gondolván, hogy azok egyidejűleg a saját pozíciójuk súlyosbításán is munkálkodnak. A mozgalom tovavitőinek pedig úgyszólván semmi vagy csak igen jelentéktelen összeköttetése, kapcsolata van azokkal, akiknek érdekeit képviselik. A harmincasok mozgalmát tehát sokszor táboratlan vezetők jellemzik, ami a dolog átütő hatását természetesen egészen semmire csökkenti.

Mindenesetre szomorú ez a helyzetkép. De egyszer valakinek csak rá kell mutatni ezekre a tényekre, hogy tisztán lássuk az okát

annak, miéit húzódik megoldatlanul oly soká a „harmincasok“ ügye, amelyet már kezd megúnni a közönség.

Végül legyen szabad rámutatnom arra is, hogy a harmincasok épp szanaszétszervezettségük miatt a maguk mondanivalójukat igen gyakran elkendőzik. Nagyon kevésszer olvastunk nyűt, határozott, félre nem érthető állásfoglalást. A legtöbbször a frakció-érdekek kiszolgálása miatt ugyanazt a dolgot oly különböző öltözetben olvashatjuk, hogy csak hosszas megfigyelés után vesszük észre, miszerint végül mégis mindenki ugyanazt akarja és mondja, csak másképp „fejezi ki magát“. Ez az ál sokarcúság s az a gyakorta tapasztalható következetlenség, amely a harmincasoknak nem kevésbé jellemzője, szintén hozzájárul ahhoz, hogy a mozgalmakkal szemben a közönség bizalmatlansággal, a felsőbbbségek pedig közönnyel viseltessenek.

A harmincasok vezetőrétege úgyszólván kivétel nélkül egyedeiben már az idősebb generációk egyes frakciójához tartozik, szerepléseit ez kétségtelenül determinálja. A harmincasok tömege pedig csoportokra bontva, sőt egyedekre hullva magasabb érdekképviseleti egység nélkül van sorsára bocsátva. Négy évvel ezelőtt írt cikkemben azt írtam, hogy ez a nemzedék halálra van ítélve, ha gyors és intézményes segítség nem érkezik, mert önmaga képtelen a maga helyzetén javítani. Az a benyomásom, hogy ezt a generációt mint generációt már nem lehet megmenteni, csak mint jobb sorsra érdemes, új szint nem jelentő, az előző korosztályhoz teljesen hozzáidomult egyedek összességét. Le kell számolni azzal, hogy itt nem generációs problémáról van szó. Ez már csak szociális kérdés. Szomorúan csak az.

Az el nem helyezkedettek keresik egyrészt a létalapot egyéni existenciájuk biztosítására, ami a legegyszerűbb kenyérkérdés, másrészt keresik a maguk társadalmi hovatartozásukat, ami pedig kétségtelenül társadalmi kérdés. Amely pillanatban valamely csoda következtében minden állástalan álláshoz jutna s így a társadalmi rétegződésben is megfelelően megtalálná a maga helyét, azonnal megszűnnék az egész „harmincéves“ kérdéshalmazat, ami pedig a legékesebb bizonyítéka annak, hogy a kérdés csak szociális és nem generációs természetű. A generációknak egymással való szembefordulása tapasztalás szerint nagyobb időközökben szokott megtörténni, mintsem hogy a mai harmincasok egyenesülése időszerű lenne, ők még az időben egész közel következnek egy az előttejáróval szembe fordult nemzedékhez, semmint hogy ennek a szembefordulásnak hatása alól mentesíteni tudnák magukat, hisz az éppen őbennük kulminál.

Lehet, hogy a mai húszévesek már generáció-individuum lesznek. Új szint, új értéket fognak hozni és jelenteni. Lehet, hogy az ő küzdelmük velünk s a nálunk is idősebbekkel szemben már generációs küzdelem lesz. De a harmincasok szociális vergődését generációs küzdelemmé avatni ma már meddő igyekvés. Négy évvel ezelőtt, amikor ezt e folyóirat hasábjain Székül Gyula megjósolta, még küzdöttem ez ellen a megállapítás ellen. Ma kénytelen vagyok megállapítani, hogy talán ő látta tisztábban a helyzetet.

ROGER CASEMENT

RELATÍV FOGALOM hazafiság és hazaárulás; valakire bitófarhat ma itt és szobrot emelhetnek számára holnap ott. „Bölcs ember nem veszi szájába azt aszót: áruló“, írta 1916-ban Bernard Shaw. „Az, aki hazájának függetlenségéért küzd, lehet tudatlan vagy szánalomraméltó örült, de nem áruló és honfitársai soha sem fogják annak tekinteni. Azok a Sinn Fein önkéntesek, férfiak és asszonyok, kik hazájukért küzdöttek, éppen olyan híven haltak meg érte, mint azok az angol katonák, akik Flandriában pusztultak el hazájukért.“ Miss Cavellt a németek föbe lőtték, mint árulót s az angolok szobrot emeltek neki Brüsszelben; Bormsot halálra ítélték a belgák s tíz évi fogság után ma ünnepelt hőse a flamandoknak.

Csodálatosan bánt a sors, írja Denis Gwynn „Roger Casement élete és halála“ című könyvében, Casement emlékével.¹ „Ha két évvel előbb, a világháború hajnalán halt volna meg, ma is úgy emlékeznének reá, s az iskoláskönyvek úgy írnának róla, mint aki felfedte a rab-szolgák helyzetét és a vele járó rettenetességeket... De két évvel később határtalan szolgálatait elfeledték s neve a ‚hazaárulóval‘ vált szinonimmá és Casement ma úgy ismeretes és úgy emlékeznek reá vissza, mint a brit birodalom leghirhedtebb,árulójár.“

Megrendítő történet az, amit könyvében Denis Gwynn beszél el Roger Casement életéről és haláláról.

ROGER CASEMENT, egy sugár, magas, feketehajú irlandi, 1864 szeptemberében ulsteri protestáns családból született Sandycoveban, Dublinban. Középiskoláit Balymenában végezte s közigazgatási szolgálatba készült, de ezzel a tervével felhagyott, egy hajózási vállalatba lépett és Afrikába utazott.

Ez az első utazása teljesen tűzbe hozta képzelőtehetségét s mikor visszatért, leküzdhetetlen vágyat érzett, hogy részt vegyen valami afrikai expedícióban, melyek abban az időben, Liwingstone és Stanley utazásai óta, napirenden és nagyon népszerűek voltak. Sikerült és bejutott az amerikai Sanford tábornok expedíciójába.

Két éve múlt akkor, hogy II. Leopold belga király, kit akkor még mint önzetlen filantrópot ismert a világ, a nagyhatalmak beleegyezésével megalapította és alkotmánnyal ruházta fel a „Független Congó Államot“, hogy előmozdítsa a kultúrát, kereskedelmet és minden más civilizatorius és humánus törekvést Afrikában.

¹ Denis Gwynn: The Life and Death of Roger Casement. (London, Jonathan Cape, 1931.)

Mikor Casement a Sanford expedícióval behatolt Afrikába, még látta, hogy miképpen él még első anarchisztikus, idilli stádiumában a fekete bennszülött s vesz örömmel részt a fehér emberrel való cserekereskedésben, cserél gyémántot és elefántcsontot tarka gyöngyért és kopott esernyőért. Látta, hogy a fehér ember hogyan gazdagodik meg legvadabb álmait túlhaladó mértékben, vagy falnak fel közülök sokakat leopárdok és krokodilusok, vagy pusztulnak el az afrikai nap forróságától és a mocsarak maláriájában. Egy beláthatatlan jövő fejlődés primitív kezdeteinek tapasztalataival tért vissza Casement a fehér világba s lépett most már az angol gyarmati szolgálatba. A kormány Afrikába küldte s mint konzul működött sokfelé, végül a francia és belga Congóban, ahol visszatértek teméntelenül megváltozott viszonyokat talált.

Az eltelt évek alatt a „szabad állam“, amely Leopold király gondjaira bízott, mindjobban a király személyes monopóliumává vált, amelyből az uralkodó és vállalatai szemérmetlenül hatalmas jövedelmeket húztak. A bennszülötteket elviselhetetlenül terhes adókkal sújtották; európaiak drága koncessziókat kaptak, amelyeknek lukratívá tétele céljából kegyetlenül kihasználták a bennszülötteket s olyan helyzetben dolgoztatták őket, amely a legrosszabb és legkegyetlenebb rabszolgasággal ért fel. „Látta mindenki, hogy a koncessziós társaságok és a kiváló uralkodó egyetlen célja az volt, hogy kifossa a területeket, tekintet nélkül arra, hogy mennyire teszik tönkre a terület természeti gazdagságát, vagy mi lesz a bennszülöttek sorsa, akiket rabszolgákká tettek.“ Néger férfiak, asszonyok és gyermekek száza és ezrei pusztultak el a kegyetlen bánásmód miatt; tömlöcbe zárva haltak éhen, vagy lötték le őket menekülés közben. Mindennek híre kelt már előbb Európában és a felháborodás oly nagy volt, hogy az angol kormány jegyzéket intézett a belga kormányhoz a dologban, de az szarkasztikusán válaszolt és megjegyezte, hogy jobb ha Anglia nem elegyedik a dologba, mert ő sem bánik jobban gyarmatai népével s őt is elégszer érhetné szemrehányás. A provokáló jegyzékre az angol külügyminiszter egyelőre nem válaszolt, hanem megbízta Casementet, hogy tanulmányozza az állapotokat a helyszínen.

MIKOR CASEMENT MEGKEZDTE VIZSGÁLATÁT, már egészen megváltozott világba ért, ahhoz képest, mint amilyent azelőtt tizenöt évvel látott a Congóban. A folyókon gőzhajók úsztak, partjain állami és magánépületek, raktárak emelkedtek, kórházak épültek s hatalmas gazdasági tevékenység nyoma látszott mindenfelé. De mindez csak a fehér ember hasznát és kényelmét volt hivatva szolgálni. A bennszülöttek számára más elbánás volt kimérve.

„Mikor meglátogattam azt a három vályogviskót, — írta az angol külügyminiszterhez intézett jelentésében — melyek a bennszülöttek számára szolgáltak kórházzal s amelyeknek alig volt szalmafedele, tizenhét alvó-betegségben szenvedő feketét találtam, férfit és nőt egy halomban, elképzelhetetlen piszokban. Legtöbbjük a földön feküdt, néhány az ajtó előtt az udvaron; egy nő közvetlenül jövelelem előtt önkívületi állapotban a tűzbe esett és összeégette magát... Mind a tizenhét beteg végét járta s mikor két nap múlva visszajöttem, egyik az udvar közepén feküdt holtan az afrikai égető napon...“^c

Ennél a halálnál is rettenetesebb volt azonban az élők szenvedése. Casement nagy földet járt be, hogy tanúbizonyságot gyűjtsön a belgák kegyetlenségéről; de eljárása sok és nagy nehézségbe ütközött, mert nyomában voltak a hivatalnokok s a feketék nem mertek őszintén panaszkodni. Végre eljutott egy nagy néger településhez, amelyen magának Leopold királynak a birtokairól elmenekült bennszülöttek ütöttek tanyát, távol a belga közigazgatástól s itt végre talált embereket, akik félelem nélkül mertek beszélni.

Miért hagyták el otthonukat? kérdezte Casement tőlük. A feketék elbeszélték, hogy a fehér emberek teméntelen kaucsukot kívánnak tőlük, emberfelettien dolgoztatják a rengetegekben, ütik, verik, éhez-
tetik őket; főnökeiket felakasztották, őket ezrével gyilkolják vagy pusztulnak el az elviselhetetlen munkában.

Ilyen panaszok hangoztak a végtelenségig. Casement végigjárta a Congó államot elejétől végig s mindenütt ugyanazokat a rettenetességeket találta s ugyanazokat a panaszokat hallotta. „Ez nem lehet igaz!” írta újra és újra naplójába, amint hallotta a panaszokat és jött rá újra és újra, hogy igazak. Egy helyen halomszámra talált koponyákat és csontvázakat s a bennszülöttek elmondták, hogy a fehérek olyan vérfürdőt rendeztek ott, hogy nem bírták a holtakat eltemetni. Ott, ahol tizenöt évvel azelőtt szerették a fehér embert, ahol nem féltek tőle és örömmel kereskedtek vele, ma féltek tőle és gyűlölték őt. Ahol akkor hatalmas, egészséges, ép feketékkel találkozott, most elsorvadt, levágott kezű emberek és asszonyok tettek tanúságot a belga civilizáció terjesztéséről.

Casement több hónapi vizsgálat után távozott és elkészítette jelentését az angol kormány számára. A jelentést Lord Lansdown elküldte a belga kormánynak és az európai udvaroknál lévő angol követeknek. Hogy további sorsa mi lett, azzal nekünk nem szükséges törődni: minket most nem a belgák dolga, a congói négerek szenvedése, hanem Casementnek, ennek a nagyszívű embernek a sorsa érdekel.

JELENTÉSE UTÁN CASEMENT nem tért vissza Afrikába, hanem pár évi nyugalom után az angol kormány kinevezte Brazíliába, előbb Parába, utóbb Rio de Janeiróba főkonzulnak. Elérte a legmagasabb rangot a konzuli szolgálatban, az angol érdekek egyik legfontosabb pontján.

1907 decemberében foglalta el állomását Párában, ahonnan a nagy óceáni hajók hagyják el a világ legnagyobb folyójának, az Amazonnak torkolatát, Európa felé indulva. Amint telt az idő, Casement rájött, hogy itt éppen olyan állapot van szeme előtt, mint az, amit Leopold király birodalmában látott. Itt is kaucsuktermelés folyt Peru és Columbia határán s itt is történeteket hallott, amelyek élénken emlékeztették a congói kegyetlenségekre, indiánok rabszolgaságáról, lemészárlásáról. Újságcikkek, pamflettek, beszédek szövege került eléje, melyek ezekről szóltak s parancsolóan követelték a közbelépést. Amint látta a nagy hajókat lesiklani az Amazonon hatalmas kaucsukrakományokkal, lelkében felmerültek a múltban látott rettenetességek és érezte, hogy valamit tennie kell.

1910 nyarán az angol kormány hivatalosan megbízta, hogy indítson vizsgálatot a Putumayo-vidéki kaucsukmunkások dolgában. E cikkben nincs értelme, hogy ezzel a vizsgálattal is részletesen foglalkozzam. Ami nyomorúságot és rettenetességet talált Casement az afrikai négek között, ugyanolyant talált a putumayói indiánok között. Amennyi részvétellel és felháborodással foglalkozott a congói feketék szenvedésével, ugyanazzal vizsgálta meg a vörösbőrűek nyomorúságát is.

1910 decemberében tért vissza Londonba és adta át jelentését Sir Edward Greynek, az akkori külügyminiszternek.

Azután következtek a szokásos diplomáciai játékok, amit Casement már félrevonulva, egy kis angol faluból nézett végig. Itt kapta Sir Edward szívélyes levelét, melyben tudtára adta, hogy a király „knight-hooddal“ ruházta fel és ezentúl „Sir“ Roger és báró lesz.

A következő évben a kormány közzétette a jelentést és Európa és Amerika közvéleményét a felháborodás vihara seprte végig. De Sir Roger ezt már alig látta. „Magányosan“, — írja Gwynn — „tönkretett egészséggel, amit ekvatori missziójának köszönhetett, tragikus, pusztuló alakként jelent meg barátai előtt, akik e szomorú hónapokban felkeresték. Sovány, arca beesett és halovány lett. Nem tudott menekülni azoknak a rettenetes küzdelmeknek emlékeitől, melyeket egyedül vívott meg. Még nem volt ötven éves, de nyilvánvaló volt, hogy nem fog sokáig élni...“ Mint régi énjének kísértete menekült a konzuli szolgálatból s tért vissza ismét szülőföldjére, Irlandba, a csendes völgyek közé, kis birtokára, saját ír népe közé.

MIÓTA CASEMENT ELHAGYTA SZÜLŐFÖLDJÉT, az ír nép politikai gondolkozásában és helyzetében óriási változás ment végbe. Az évtizedes küzdelmek, Parnell politikája, megtermették gyümölcsüket: alig volt ír ember, akinek meggyőződése ne lett volna, hogy Irland üdve csak az állam függetlensége, önálló ír parlament útján érhető el. De a liberálisokban történt csalódás, akik home rulet ígértek, de nem adtak, lidércnyomásként ült az egész nemzetben. A vezetők, Redmonddal élükön, arra a meggyőződésre jutottak, hogy home rule csak egy európai konflagráció nyomán érhető el s a közvélemény ebben az időben úgy Angliában, mint Irlandban már telítve volt egy európai háború lehetőségével.

Casement, amint egészsége lassanként helyreállt és összeszedte magát, szívvel-lélekkel beledobta magát az ír politikába, amely mindelebbé formát öltött az ulsteri agitáció miatt. Maga előtt látta a bekövetkező vihart, a háború kitörését 1915-re számította. De mi lesz? Létrejön-e az előtt az önkormányzat? Hogyan oldódik meg a területi kérdés? Mi lesz Ulsterrel? Polgárháború tör ki? S mi lesz egy európai háború befolyása az ír kérdésre?

Casement meggyőződése volt, hogy Ulster nem fogadja el a home rulet és Irland ellen támad. Carsonék agitációja mindnagyobb mérvet öltött, az ulsteriek nyíltan és a kormány elnézése mellett fegyverkeztek. Irland függetlensége csak egy európai háború útján érhető el és Casement fontolgatta, hogy mitévő legyen Irland, ha

kitört a háború? John Mitchell axiómája forgott fejében: „England’s difficulty is Ireland’s opportunity“, Anglia baja, Irland alkalmas Az „Irish Review”-be cikket írt:

„Meg fogom mutatni“, írta, „hogy Irland, távol attól, hogy osztozzék a szerencsétlenségben, ami Angliát szükségképpen éri, ha egy nagyhatalom legyőzi, inkább kedvező helyzetbe jut.

Egy német győzelem Anglia felett nevezetes változást okozna Irlandra nézve és éppen nem hiszem, hogy csapás lenne reá. Ellenkezőleg, Anglia veresége nagy előnyére szolgálna Írlandnak.“

„Hogy Írlandot“, folytatja cikkét, „ha Angliától fegyveres erővel Németországhoz csatolnák, a németek rosszul kormányoznák, nem gondolható el. Ellenkezőleg: Németország legkiválóbb katonai, stratégiai, kereskedelmi és pénzügyi emberei törekednének, hogy biztosítsák a föld és a nép szellemének meghódítását és bölcsen fejlesztve egy ilyen értékes birtokot, növelt jóléttel és kiváló közigazgatással törekednének a népet a nagy változással kibékíteni.

Lehet-e azt állítani, hogy Anglia leglucidusabb intervallumaiban is Irlandba vitte volna legjobb törekvéseit, leghatékosabb embereit és legmagasabb szándékait?“

De Casement ideálja mégis nem német gyarmattá süllyesztett Irland, hanem független, neutralizált állam volt, egy atlanti Hollandia, tengeri Belgium. Geográfiai fekvésénél fogva Irland egyedül elfogadható államjogi helyzete csak egy önálló államé lehet, függetlenségének nemzetközi garanciájával.

Az ELLENTÉT katolikus Irland és protestáns Ulster között folyton nőtt, a polgárháború kikerülhetetlennek látszott. 1914 februárjában Casement egy fiatal barátjának ezt írta: „Bízunk magunkban, biztassunk mindenkit, hogy legyen készen a küzdelemre; hogy becsülje többre a halált a becstelenségnél, hogy legyen készen inkább a halálra, mint a szolgaságra. Én szerzek fegyvert, ötvenezret, csak ember legyen elég“.

Közben, egy véletlen folytán, — amelynek részleteit felesleges, hogy elmondjam — összeköttetésbe került német körökkel, Ballinnal s míg egyfelől az ír felkelés szervezése mindjobban haladt előre, másfelől Casement a német körök érdeklődését is iparkodott az ír mozgalom számára megnyerni. Irland és Ulster készült a polgárháborúra.

1914 július elején Casement az Egyesült Államokba indult, részben, hogy az amerikai íreket felvilágosítsa és révükön fegyvert szerezzen, részben, hogy összeköttetésbe lépjen a washingtoni német nagykövettel. Hajóraszállásáról naplójába ezt írta:

„Még egy írlandi sem követ el mindennap árulást, különösen nem olyan, aki tisztességgel és kitüntetéssel szolgálta királyát. Lynch¹ árulása személyes árulás volt, — az enyém előre megfontolt, kigondolt árulás, nem egy magánszemélyé, hanem egy emlékezni tudó népképviselőé.“

Az amerikai szervezkedésre azonban Casementnek nem volt ideje. Tartott pár beszédet az íreknek, egy fegyverszállítmány meg is érkezett Irland partjaira, de pár nap múlva kitört a világháború, előbb, mint Casement várta: az ír felkelésnek különösen diplomáciai vonatkozása nem volt kellően megszerveve.

¹ Lynch a búr háborúban a búrok oldalán az angolok ellen harcolt.

A háború kitörésekor hazulról rettenetes csalódás érte. Az angol parlamentben felállt Redmond, az írek vezére, és az ír nép nevében kijelentette, hogy a nép lojális az angolokkal szemben s szívvel-lélekkel az angol ügy, az antant hatalmak mellé áll Németország ellen. Casement ekkor asztala mellé ült New-Yorkban s nyílt levelet írt az ír néphez, amely amerikai lapokban és a dublini „Irish Independent”-ben jelent meg. Levelében kifejtette, hogy az ír népnek semmi köze az angolok háborújához:

Írlandnak semmi haszna sincs abból, hogy megtámadja Németországot ... Írland vére semmiféle ország, semmiféle ügy érdekében nem folyhat, csak Írlandért. Mint keresztyén nép tartózkodunk a vérontástól, vérünket csak hazánkért áldozzuk fel. Ha vér kell hogy legyen a pecsét, mely Írland népét egy nemzetté fűzi közös szabadságban, akkor folyjék az ír vér, de Írlandban, ahol egyedül folyhat az ír népert. Írland ügye magasztosabb, mint minden más ügy, magasabb mint bármily személyes ügy, szegénységében gazdagabb, mint a birodalom minden gazdagsága. Ha eladjuk, nem leszünk méltók az ír névre; ha az ír ügyet eladjuk, népünk nem méltó a szabadságra, pusztulásra ítélt, gyáva nép, melynek ereiből elfogyott a férfivér. Ha harcolnunk kell, harcoljunk saját földünkön, amely annyi megölt írlandit zár magába, becsületben és dicsőségben pusztulva. Legyen a mi sírunk is abban a földben, melyből egyedül nőhet ki az ír szabadság.“

A levél 1914 októberében jelent meg Dublinban s az angol világ megdöbbenve olvasta. Sir Edward Grey, a külügyminiszter, aki oly nagyra becsülte Casementet, levelet írt régi főkonzuljának és munkatársának, és megkérdezte, hogy csakugyan ő, Sir Roger Casement írta azt? Nem akart hinni szemének.

De Casement Sir Edward Grey levelét sohasem kapta meg: mielőtt kezébe jutott volna, elhagyta az Egyesült Államokat, álrühában Németországba szökött.

II.

CASEMENT NÉMETORSZÁGI ÚTJÁNAK célja az volt, hogy ott is fegyvert szerezzen az írlandi felkelés számára és a már nagy számban lévő ír foglyokat brigádba szervezze. Tervét közölte volt gr. Bemsdorff washingtoni német nagykövettel, aki tudatta a német kormánnyal, de a követ jelentését az angol kormány elfogta és így mielőtt Casement hajóra szállt, tudott róla. Nyilvánvaló volt, hogy az angolok mindent el fognak követni, hogy Németországba való jutását megakadályozzák.

Casement egy amerikai Mr. James útlevelét használva, október 5-én szállt hajóra, hogy Norvégián keresztül Németországba jusson. A hajó, hogy elkerülje a hadi zónát, a magas északi vonalban haladt át az Atlanti-óceánon, de mikor október 24-én a Faröer táján járt, egy angol cirkáló tűnt fel, elfogta a hajót, Stornowaybe vitte, ott szigorúan átvizsgálta, az utasokat megmotozta és hat németet, mint hadifoglyot letartóztattak, de Casementet Isten csodájára nem ismerték fel. A hajót másnap szabadon bocsátották s pár nap múlva Casement partra szállt Krisztiániában. A norvég fővárost akkor még nem hívták Oslónak.

Casement nem egyedül jött; még New-Yorkban véletlenül találkozott egy fiatal norvéggel, Adler Christensennel, akin szánalomból segített s aki most — Casement ezt Isten rendelésének tekintette — hozzácsatlakozott s vele jött szolgaképpen.

Casement, amint Krisztiánia utcájára lépett, észrevette, hogy figyelik, de azért felment a német követségre s átadta Bemsdorff ajánlólevelét; ott másnapra kérték látogatását. Éppen visszatért hoteljébe, mikor szobájába rontott Christensen s elbeszélte, hogy az utcán hozzácsatlakozott egy idegen, elvezette egy palotába s ott egy idősebb úr elé vezette, aki kérdezősködni kezdett útitársáról. Christensen megtagadta a felvilágosítást.

Nyilvánvaló volt, hogy tudnak Casement érkezéséről s ő tudta, hogy az a palota az angol követség volt. Casement azonnal tudatta ezt a német követséggel és sürgős intézkedést kért, hogy utazhassék, a német kormány engedélye a beutazáshoz meg is érkezett az éjjel s Casement megtette előkészületeit, hogy másnap este induljon.

Mikor másnap reggel Christensen kijött a hotelből, újra megszólította egy idegen s felkérte, hogy menjen el oda, ahol azelőtt való napon járt. Christensen elment s ott ezúttal maga a követ, Mr. Findlay fogadta, aki nem sokat kertelt.

„Maga Adler Christensen, Mossból; tegnap útitársának egy telegramját adta fel Amerikába“ — s pontosan elmondott mindent Casementről s kijelentette, hogy az angol kormány fényesen megfizeti, ha „Casement kézrekerül“. De pozitív ajánlatot egyelőre nem tett, hanem adott 25 koronát és arra kérte Christensent, hogy gondolkozzék s délután három órakor jöjjön vissza.

Christensen azonnal hazarohant s elbeszélte Casementnek kalandját, miközben megjött a német követ és Casementnek egy régi barátja, Richard Meyer, a híres kelta nyelvésznek, Kuno Meyernek testvére. Együtt vitatták meg az esetet s azt határozták, hogy Christensen menjen vissza az angol követséghez s ajánlja fel gazdájának elárulását.

Christensen vissza is ment és következőként írta le később találkozását:

„Jelentkeztem a követnél s kijelentettem, hogy rá tudnám venni Casementet, hogy vigyen engem is magával Németországba s akkor teljesíteni tudnám a követ kívánságát, feltéve, hogy elég haszonnal jár nekem.

Mr. Findlay helyeselte s utasított, hogy próbáljak módot kapni, hogy rátehessem Casementre kezemet. Addig is kísérjem figyelemmel, kémkedjem utána, tudjam meg, hogy kikkel levelezik Írlandban, hogy az angol kormány elfoghassa azokat. Jelentéseimet küldjem ‚Sigvald Wiig‘ névre Krisztiánjába.

Aztán a fizetésre tértünk.

Beszélgetésünk e része hosszas és néha nagyon puszkaporos volt. Én goromba és szemtelen voltam, hogy félrevezessem. Éngedelmet sem kérve cigarettára gyűjtöttem s megtöltöttem pipámat. Káromkodtam és esküdöztem, hogy olcsón nem teszek semmit Sir Roger ellen: ‚olyan tetves öt dollárért, mint amennyit reggel adott, nem megyek bele a dologba‘. A követ becsületszavára fogadta, hogy ad ötzetret, ha kezére játszom Casementet. ‚Ha valahol a Skagerrakba vagy az Északi-tengerre csalja, ott lesznek hadihajóink s gondjukba veszik. ‚5000 norvég koronát ért?‘ kérdeztem.

‚Nem, 5000 angol fontot aranyban..

Én garanciát követeltem.

„Bízzék bennem”, mondta Mr. Findlay, „becsületemre ígérem, hogy azon a napon, mikor Sir Roger kezünkben lesz, megkapja az 5000 fontot. Stürgönyzők kormányomnak s meglátom, hogy nem tudunk-e többet adni? De saját szavammal lekötök 5000-et.”

A végén beleegyeztem s megállapodtunk, hogy megfizetnek minden másolatért, amit Sir Roger írásairól, leveleiről küldök.

A követ zsebébe nyúlt és átadott 100 koronát:

„Most csak ennyi van nálam. Különben is, még nem adott semmi olyan információt, amit magam is ne tudtam volna.”

Christensen sietett haza. Pár pillanat múlva mindhárman, Casement, Meyer és Christensen beszálltak a délfelé induló vonat egy kopenhágai kocsijába s látták, hogy ugyanoda száll az angol követség egy attaséja is. Mielőtt azonban a vonat Engelholmban kettévált volna, Casement átlopózott egy sassnitzi kocsiba s míg az angolt a vonat tovább vitte Kopenhágába, ő és társai Trelleborg-Sassnitzon át utaztak Berlinbe.

BERLINBEN váltakozva reménység, csalódás, aggodalom, kishitűség lepte meg. Az idegen ellenséges város, a németek bizalmatlansága, a külügyminisztérium gyanakvása, terhesen súlyosodott lelkére. Aznap éjjel, amikor Zimmermannal és gr. Wedellel, a külügyminisztérium államtitkárával és angol szakértőjével találkozott, ezt írta naplójába:

„Nem sajnálom, amit cselekszem és nem félek! Talán... kissé sajnálom, de nem félek: Írlandra gondolok, arra a földre, amelyet talán sohasem fogok viszontlátni. Csak valami csodás győzelem vihet partjaira, de azt nem merem remélni. De akár győzelem, akár bukás: Írlandért történik s az nem fog szenvedni azért, amit cselekszem. Én szenvedhetek és szenvedhetnek azok, akik közel állnak hozzám, akik nekem drágák, — de hazám csak nyerhet árulásomból. Ha győzők, nemzetem feltámad. Ha elbukom, ha Németországot le is verik, akkor is az, amit tettem, meg kell hogy változtassa Anglia politikáját.

A bűn nem az enyém: — Angliáé!”

A németek udvariasak és előzékenyek voltak, de sok nem történt. Hetek teltek el, míg végre, Casement határtalan öröme, egy hivatalos kommuniké jelent meg, melyben „a német kormány kategorikusan kijelentette, hogy Casementtel kapcsolatban egyedül Írland és az ír nép javát tartja szem előtt s Németország sohasem fogja Írlandot azzal a szándékkal szállani meg, hogy intézményeit felforgassa s ha a hadiszerecsé német hadakat vinne Írland partjaira, azok nem mint hódítók jelennének meg, hanem mint egy olyan kormány csapatai, amely jóakarattal van az ország és a nép iránt eltelve“.

Lassanként azonban közeledett a komoly munka: a német fogásban lévő írlandi katonák szervezése az antant ellen.

A kormány számbavette a különböző fogolytáborokban levő íreket és közös táborba gyűjtötte Limburgban, elkülönítve az angol foglyoktól és jobb bánásmódban kezdte részesíteni. Ide, közibük készült Casement, hogy rávegye őket, hogy az ír függetlenség érdekében fogjanak a gyűlölt angol ellen fegyvert. De Casement, úgy látszik, nem ismerte saját fáját és rettenetes csalódásra ébredt: az írlandi katona nem volt cseh; lojális volt Nagybritannia és királya iránt. A háború rövid korszaka tele volt az ír katona hősiességének és lojali-

tásának történeteivel. Aztán Casementet nem ismerték, az ír mozgalomnak nem volt ő kiemelkedő vezére, hanem csak egy a nép előtt ismeretlen diplomata. Ugyanazon a napon, mikor a limburgi táborba indult, a már összegyűjtött írek a következő levelet adták át a tábor parancsnokának:

„Sir, az írlandi római katolikus hadifoglyok nevében hálás köszönetét mondunk ö Felségének, a német császárnak azért, hogy helyzetünkön javítani óhajt.

Méltányoljuk irántunk való szívésségét, de arra kérjük, hogy abban az esetben, ha a nekünk nyújtott előnyöket nem terjesztené ki a többi foglyokra is, vonja engedményeit vissza, mert mi, amellet, hogy ír katolikusok, egyúttal brit katonák vagyunk.“

Casement verbuválása a foglyok között nem járt eredménnyel; beszédét nem hallgatták meg, kifütyülték, sok hét eltelte után alig ötvenen jelentkeztek. Ha franciáknak vagy oroszoknak beszélt volna, jegyezte meg naplójába, több eredményt ért volna el, mint az írek között.

Ezzel az akciójával párhuzamosan Christensen segítségével fantasztikus tervet szőtt, hogy elhitesse Mr. Findlayvel, hogy Írlandba akar átszökni s az ő üldözésére angol hadihajókat csaljon az Északi-tengerre, amelyeket a németek elpusztítának. A dologból természetesen nem lett semmi: a német kormány nem vette komolyan, Christensenről pedig kiderült, hogy áruoló.

Eltelt lassanként több mint másfél év és mindenütt csupa eredménytelenség; Casement lassanként kezdte észrevenni, hogy a német külügyminisztérium kezdi megszakítani vele az érintkezést és bizalmatlansággal, gyanúval kíséri: vajjon, a végén is, nem angol kém-e? Meyer elhidegült, Berlin utcai népe gyanakodva és gyűlölködve nézte a németül sem tudó, angolul beszélő „miszteriózus“, különös alakot. Casement egészsége és idegei kezdték felmondani a szolgálatot. „Beteg a szívem és beteg a lelkem; elmém, idegeim összeroppanással fenyegetnek“, írta naplójába. „Soha ember ilyen rettenetes helyzetben nem volt!“

1916 FEBRUÁR VÉGÉN egy Monteith nevű ír, aki az ő révén került a brigádba s akit — úgy látszik — a külügyminisztérium bizalmába vett — közölte vele, hogy a német vezérkar levelet kapott egy John Devoy nevű amerikai írtól, aki közli, hogy tavasszal Írlandban „fontos események fognak lejátszódni“ s e célból fegyvert kémek.

Április elején Svájcban át bizalmas levelet kapott Casement is, melyben tudatják, hogy az írlandi felkelés napját húsvét vasárnapjára tűzték ki, sürgősen fegyvert, német tisztet és német tengeralattjárók küldését kéri az ír partokra.

Casement kétségbeesve rohant az admirálisra.

Mert eddig nem történt semmi: a német kormány ígért 20.000 fegyvert, az ötven főből álló ír „brigádnak“ adott egy gépfegyvert, német tisztet és tengeralattjárók küldését megtagadta. Casement látta, hogy katasztrófa készül: komoly német segítség nélkül a felkelés nem sikerülhet, az angolok vérbe fogják fojtani. „Írland jár eszemben s azok a szerencsétlen ír fiúk, akik húsvét vasárnapján vár-

ják a német hajót, készen a felkelésre, amelyről az angolok már tudnak s a hajó nem érkezik.“ Itt csak egy menekvés van, meg kell akadályozni a felkelés kitörését s ez csak úgy történhetik meg, ha híre megy, hogy az angol kormány tud róla.

Casement egyenesen az admirálisához ment és kérte, hogy egy tengeralattjárón küldjék őt Írlandba. Az admirális kereken megtagadta s nyilván látszott, hogyan érlelődik bennük a meggyőződés, hogy angol kémekkel van dolguk. Casement kétségbeesett. Tudta, hogy egyetlen menekvés lehet: ha híre kel, hogy a fegyvert szállító hajó s vele ő maga az angolok kezébe esnek. Ha őt elfogják, a felkelés önmagától összeomlik, mielőtt vér folyik. Összetörve, kétségbeesve, tele aggodalommal és rettegéssel teltek következő napjai, járt-kelt, mint egy félőrült. Egyik pillanatban arra gondolt, hogy ír Asquithnak vagy Sir Edward Greynek s őket figyelmezteti a felkelésre és kéri, hogy előzzék meg. „Két éven keresztül dolgozott az angol kormány ellen“, írja Gwynn, „s most, az utolsó pillanatban, mikor küldetése teljesedésbe kellett volna hogy menjen, porig alázza magát legnagyobb ellenségei előtt és könyörög hozzájuk, hogy mentsek meg az ír népet attól a katasztrófától, amely az ő munkája folytán fenyegeti.“ „Boldogan mennék az angol vérpadra“, írta kétségbeesetten naplójába, „csak innen menekülhetnék.“

Április 7-én, azon a napon, amelyre a muníciós hajó indulása volt kitűzve, Casement örülten járt-kelt az admirálisán és a vezérkarnál. Végre késő délután hírt kapott, hogy rendelkezésére bocsátanak egy tengeralattjárót, mely Írland partjára szállítsa. Április 12-én az „U“ hajó készen állt Emdenben. A felkelés 23-án kellett, hogy kitörjön.

HÚSVÉT TÁJÁN különös dolgok történtek Curraghaneban, a Tralee-öböl partján.

Zöld csütörtök estéjén a sötétben egy paraszt haladt a tenger partján, mikor nem messze a parttól vörös fény tűnt fel a tengeren; elaludt, majd ismét kigyúlt, hogy aztán végkép eltűnjék. De hajónak nem volt nyoma. A paraszt várt, de a sötét éjjel elnyelt mindent s ő hazatért.

Ugyanazon az éjszakán egy másik paraszt, John McCarthy, valami különös érzéstől hajtva, két óra tájt felkelt s mivel már nagypéntek volt, kiment a szent forráshoz imádkozni. Amint a part mellett visszafelé jött, a vízen egy sajátságos alakú, elhagyott csónak úszott a part felé üresen, s később, mikor hazament, ijedten látta, hogy kis lánya három revolverral játszik, miket a tengerparton a fűvényen talált.

Reggelfelé, mikor hajnalodon, Mary Gorman három embert látott a parton Árdfert felé menni. Egyikük magas, fekete szakállú férfi volt. Nyilván idegenek a vidéken.

Később, a nap folyamán minderről hír ment a rendőrségre. Nem volt kétséges, hogy valami törvénytelenység történik. Portyázásra indult a rendőrség és a MacKenna Fort romjai között egy fekete szakállú férfira bukkantak. Megmotosva revolvert, muníciót és gyanús írásokat, chiffrakulcsot találtak nála. Letartóztatták és még aznap Dublinbe szállították.

Ugyanazon a csütörtökön este a „Bluebell“ angol cirkáló egy norvég zászló alatt haladó „Aud“ nevű hajóra bukkant az ír partok mellett. Megállította s kényszerítette, hogy kövesse a queenstowni kikötőbe. Mielőtt azonban odaértek volna, az „Aud“ árbocára német

zászló szaladt fel, s két mentőcsónakon matrózok szálltak a tengerre; a következő pillanatban hatalmas robbanás dördült el s a hajó gyorsan elsüllyedt. A csónakban, amelyre fehér zászlót vontak fel, német matrózok és két német tengerésztiszt volt.

CASEMENTET DUBLINBŐL Londonba szállították. Tudta, hogy a bitófa alá megy. De tudta azt is, hogy utolsó misszióját betöltötte. A felkelést lemondták — nem ok nélkül megy a halálba.

Június 26-áig a londoni Towerben volt fogoly s azon a napon hazaárulással vádolva bírái elé került. Az elnöklő bíró Lord Reading, a későbbi indiai alkirály, vádló az Attorney general, Sir F. E. Smith, a nemrég elhunyt Lord Birkenhead volt. Casementet egy híres védőügyvéd, Mr. Sullivan és Professor Morgan, egy éppen olyan híres államjogász védte.

Az államügyész dolga könnyű volt: Casement hazaárulása nyilvánvaló volt. Csak az lehetett kérdés, hogy tekintettel az amerikai írekre, nem volna-e politikusabb, mint a washingtoni angol követ ajánlta, nem csinálni mártírt belőle. De a vádló álláspontja nem ez volt. „Casement“, fejezte be vádbeszédét Sir F. Smith, „elvakulva Anglia iránti gyűlöletétől, kétségbeesett szerencsejátékra adta magát. Játszott és vesztett: ma elkövetkezett a fizetés.“

Annál nehezebb volt a védő helyzete: előtte is tagadhatatlan volt a hazaárulás. Beszéde kimerült hatásköri kifogásokban és Casement türelmetlenül ült a vádlottak padján, várva sorsának beteljesedését. Mikor reá került a sor, egyszerűen, szenvedély nélkül és hatástalanul beszélt.

Negyedik nap lett, mikor a tárgyalás befejeződött. A zsűri visszavonult s egy órai tanácskozás után visszatért az egyhangú „bűnös“ verdiktel. Angol büntető perrend szerint, mielőtt a bíró kimondja az ítéletet, a vádlott még egyszer felszólalhat.

„Halál“, — mondta Casement, — „őfelsége alattvalói közül egy fajra vár, az írekre, akik nem tudják hazájuk iránti kötelességüket felejttem.

Én nem Angliában szálltam partra, hanem Írlandban ... Példát nem angoloknak, hanem íreknek adtam. Nem fordultam angolokhoz, az íreket szólítottam fel, hogy küzdjenek hazájukért. Ha bűn, hogy az íreket felszólítottam erre, akkor írek kell, hogy ítéljenek felettem. Ettől a bíróságtól azokhoz appellálok, akikkel szemben állítólag bűnt követtem el példaadásommal... Ha ők bűnösnek mondanak ki, akkor bűnös vagyok. Ítéletüktől nem én félek, hanem az angol korona ...“

A magas, sötét alak kimerülten rogyott a padra.

Lord Reading pedig előrehajolt bírói székében és kimondta az ítéletet:

„Sir Roger Casement, önt a zsűri hazaárulásban, a törvény által ismert legsúlyosabb bűnben találta bűnösnek. Bűne az, hogy a király ellenségeit, Németországot segítette, abban a rettenetes háborúban, amelyet viselünk. Az én kötelességem, hogy most ítéletet mondjak, ami úgy szól, hogy önt innen tömlőcbe vigyék, onnan a vesztőhelyre s ott akasszák bitófára, addig, amíg ki nem múlik.

Isten irtalmazzon önnek!“

Az egyik bíró utána mondta „Amen!“

A Casement-pert véres reakció követte Írlandban. Tömegesen állították bíróság elé a felkelésben gyanús íreket, ítélték el és végezték ki.

Az ítélet megrendítette az angol közvéleményt is. A közélet, a tudományos és irodalmi világ legelőkelőbbjei, Arnold Bennet, Hall Caine, Conan Doyle, Galsworthy, Masfield, a Webbek, Scott, a „Manchester Guardian“ szerkesztője és sokan kérték a halálos ítélet megmásítását, — de nem volt kegyelem. Asquith hajlandó lett volna kegyelemre ajánlani a királynak, de a kabinet leszavazta.

Augusztus 3-án hajnalban főlakasztották Casementet.

MI NEM TUDTUK olyan megrázóan beszélni el Casement történetét, mint ahogyan Gwynn írta meg kitűnő könyvében. Aki Írland függetlenségi törekvéseinek történetét akarja ismerni, ebben a könyvben kapja meg az utolsó felvonás kezdeteit.

De amiért Casement meghalt, azóta élő valósággá vált: öt évvel később, hogy ő bitófára került, létrejött az angol-ír szerződés és Írland „dominion statut“ kapott. Pár héttel ezelőtt pedig De Valerával hatalomra került a „Hanna Fail“, az ír függetlenségi párt s lehet, hogy nemsokára még egy szál szakad el Anglia és Írország között: eltörlik a királynak teendő hűségesküt. Ez Casementnek, az árulónak, a lángható hazafinak a szelleme, aki „életét és halálát“ adta Írland függetlenségéért.

SZÁSZ ZSOMBORNÉ

A DUNAI KÉRDÉS ÉS A NÉGY NAGYHATALOM

TAVALY, amikor a német-osztrák vámuniós terv kipattanása után Nyugatról megindult a pénzügyi offenzíva Középeurópa ellen, innen pedig reakcióképpen kiindult az a nagy pánik, amely viszont Középeurópából sugározta vissza Nyugateurópára a bizalmi válságot, még nem láthattuk elég világosan, hogy ez a krízis határkővé válhatik Európa politikai történetében. Azóta egy év telt el és ez az idő megmutatta, hogy Nyugateurópa éppen e válság hatása alatt eltántorodott attól a politikától, amely a nemzeti államok kialakulásával kezdődött és amely a párizskömyéki békékben érte el fejlődésének utolsó stációját.

A wilsoni elvek — ezek jelentették Nyugateurópa szemében a XIX. század nemzetiségi törekvéseinek diadalra és nyugvópontra való jutását, s ennek megfelelően a békekötések után az egész középeurópai kérdést végkép elintézettnek látták abban a képzetben, amely a mai államalakulatokból tevődik össze. Ez a gondolkodás uralkodott az elmúlt évtizedben egész Nyugateurópán, amit legjobban az jellemez, hogy a nyugati sajtó a középeurópai és dunai helyzetet mindig csak az egyes államok problémáin keresztül látta meg; Nyugateurópa szemében volt osztrák kérdés, volt magyar kérdés, de nem volt dunai kérdés és a tavaly nyári válságnak kellett elkövetkeznie ahhoz, hogy Nyugateurópa a dunai kérdés vizsgálatánál ne államokban, hanem „földrészekben gondolkodjék“ és belássa, hogy a Dunamedence kérdése a maga egészében vár megoldásra.

Hogy ez a felismerés hogyan került fokozatosan előtérbe Angliában azok révén, akik nem értettek egyet Franciaország kontinentális politikájával s miképpen jutott szóhoz Franciaországban egy kisszámú radikális irányzatú irodalmi csoporton keresztül, arról a Magyar Szemle ötéven keresztül rendszeresen beszámolt.¹ Most azonban, hogy e gondolkozásmód a francia kormány egy lépésében, a Tardieu-tervben jelentkezett, érdekes megállapítani, hogy míg Angliában magába a közvéleménybe és a politikai világba infiltrálódott az a törekvés, amely a békeszerződések kérdésében a francia „statikus“ politikát el akarja téríteni az angol „dinamizmus“, a „revideálhatóság“ irányában, addig Franciaországban nem a dinamizmus híveinek befolyásolása alatt, hanem

¹ Lásd Balogh József cikkeit: Anglia és a középeurópai kérdés (1927 szeptember), Románia válsága — angol szemmel (1928 január), A középeurópai kérdés — Nyugatról nézve (1928 július), Angol ellenségeink (1928 szeptember), Scotus Viator pálfordulása (1930 március), A középeurópai kérdés — angol szemmel (1930 december), Trianon revíziója és a nyugati válság (1931 szeptember). V. ö. még Eckhardt Sándortól, Fiatal franciák rólunk (1931 június).

attól teljesen függetlenül éppen a legortodoxabb statikai irányzat vezéré-
től, Tardieutól indult ki a dunai kérdés megoldására irányuló akció.

Hogy maga a terv mit jelent mai elgondolásában s milyen követ-
kezményekkel járhat, ha megvalósul — e kérdésre nemcsak azért
lehetetlen válaszolni, mert, amint egy magyar politikus megjegyezte,
az egész még csak egy regényeim, amelyhez meg kell írni a szöveget,
hanem azért is, mert a londoni konferencia után a kérdés ha nem is
holtpontra, de kétségkívül „nyugvópontra“ jutott. Annál érdekesebb
azonban szemügyre venni a terv által keltett visszhangot, mert ez
ismét bebizonyította, hogy a külpolitikai képletek milyen csalókák
s hogy a nagyhatalmaknak egymáshoz való viszonya nem olyan egy-
szerű, hogy azt skatulyázással és csoportosítással lehetne jellemezni.
Ebből a szempontból különösen tanulságosak azok a kommentárok,
amelyekkel az angol, francia, olasz és német sajtó kísérte a Tardieu-
terv sorsát. Mindazt, ami ezekből kiderül, a következőkben foglal-
hatjuk egybe:

a francia-olasz és angol politika párhuzamossága nem a régi Entente
Cordiale többé, de még mindig erősebb, mint a kontinensen hiszik;

a francia viszony nem javul oly rohamosan, mint az a német-
osztrák vámunió elbuktatásakor hihető volt, bár egészen kétségtelen,
hogy a francia és olasz politika amennyire divergálódik a Balkánon és
a Duna medencében, annyira egységes az Anschluss kérdésében, amint-
hogy általában úgy francia, mint olasz részen minden felelős tényező
tisztában van a két nép sorsközösségével, azzal, hogy a két állam kül-
politikájának legfőbb alapvonalai párhuzamosak kell, hogy legyenek;

végül pedig kiderült, hogy a német kormány sokkal nagyobb
határozottsággal és öntudatossággal tudja képviselni Németország
érdekeit, mint azt Brüning ellenzéké hirdeti.

FRANCIAORSZÁG ÉS ANGLIA viszonyának háború utáni alakul-
lását legjobban az a polémia jellemzi, amely március végén zajlott
le Wickham Steed és Wladimir d'Ormesson, a Magyarországon is
ismert nevű angol és francia publicisták között. Wickham Steed ugyanis,
aki egyébként nem ok nélkül tanúsít mindig megértést a kisantanttal
szemben, Párizsban a francia-angol szövetségben előadást tartott,
amelyben a sorok között szemérvetette a francia külpolitikának,
hogy nem eléggé pozitív; erre pedig azt válaszolta d'Ormesson a
Tempsban, hogy a francia külpolitika határozatlanságának oka nagy-
részt — éppen Angliában van, amely nem hajlandó újabb biztosíté-
kokkal alátámasztani a francia biztonságot. A franciák lélektanát,
úgymond d'Ormesson, Sir Austen Chamberlain jellemezte legtalálóbb-
ban, amikor kijelentette:

Megértettem, hogy Franciaország nélkül nincs európai politika
és hogy Franciaország együttműködésére csak akkor lehet számítani,
ha biztonságban érzi magát.

Ezzel valóban jól jellemezte Sir Austen nemcsak a francia poli-
tikát, hanem saját politikáját is, amikor mint Anglia konzervatív kor-
mányának külügyminisztere sokkal nagyobb mértékben támogatta a
francia külpolitikát, mint amennyire azt az angol konzervatív politika

hagyományai előírták volna. Hogy azonban Chamberlainen kívül más angol tényezők is felismerték a franciákkal való együttműködés lehetőségét, azt dokumentálja a Nineteenth Century-nek márciusi száma. D. Graham Hutten „Wanted — a Foreign Policy“ című cikkében itt megállapítja, hogy a békeszerződések politikája Európát zsákutcába juttatta, amelyben feléledt a háború előtti hatalmi egyensúly rendszere; majd a következőképpen jellemzi Franciaország helyzetét:

Franciaország, amely mindenki másnál jobban van izolálva Európában, sokkal inkább, mint az angol „Szigetország“, a következőket válaszolja Angliának a leszerelés kérdésében: Mi a versaillesi Európa alapján állunk s annak megváltozhatatlansága jelenti a mi biztonságunkat. Tudjuk, hogy Németország, Olaszország, Oroszország és Amerika (ekettő a Népszövetségen kívül), sőt talán ti angolok is nem álltok a békék megváltozhatatlanságának alapján. Garantáljátok tehát előbb integritásunkat, akkor majd leszerelünk.

Ezek után megállapítja az angol cikkíró, hogy Angliának a maga útját kell járnia, fel kell hagynia eddigi inaktivitásával, amely főképp három kérdésben mutatkozott meg, az optások, a német-osztrák vámunió és a kínai-japán ellentét kérdésében. Nagybritanniának, úgymond, világosan meg kell határoznia álláspontját a békeszerződések revízióját illetően, amelyek nyilvánvaló igazságtalanságainak megváltoztatását megakadályozza a francia rendszer. Franciaországnak három eshetőség között kell választania: a háború, Európa összeomlása és a között, hogy hozzájárul a békék revíziójához, a leszereléshez, aminek ellenében Anglia valóban garantálni fogja „Európa biztonságát“, ami Franciaország számára is valódi biztonságot jelent majd. Ez az angol javaslat tehát elfogadja a franciák háború utáni politikájának nevezetes jelszavát, hogy „csupán a biztonság megeremítése után kerülhet sor leszerelésre“, de kijelenti, hogy éppen a béke-revízió keresztül lehet eljutni az igazi biztonsághoz. Rendkívül érdekes még a cikknek az a része, amely szerint Anglia számára jobb, ha szerződésekkel teljesen össze van kötve sorsa egy rendezett Európával (to be definitely committed to a controllable Continent) és annak fejlődésével, semmint hogy félig legyen összekötve egy rendezetlen kontinenssel és annak hanyatlásával.

Hasonlóképpen a Manchester Guardian, ez az angol szemmel nézve baloldali és sokszor egész élesen franciaellenes lap is azt követeli „Európa vagy a birodalom“ című cikkében, hogy Anglia szabadkereskedelmi politikával fűzze szorosabbra azokat a gazdasági szálakat, amelyek összekötik a kontinenssel, mert — úgymond—Nagybritannia fejlődése inkább van összekötve Európával, mint a domíniumokkal.

E hangokkal szemben, amelyek Angliának a kontinentális politikába való intenzív bekapcsolódását követelik, természetesen felmerül a kérdés, hogy az angol aktivitásnak mi legyen az iránya? A lapvélemények, amelyek Angliában a Tardieu-tervet kísérték, mindenestre arra vallanak, hogy az angol közvélemény már eltávolodott ugyan a francia politikával való feltétlen párhuzamosságtól, de azért teljes virilitással él benne a hajlam a Párizssal való együttműködésre. Ezt fejezi ki Wickham Steed is a Sunday Times-ban a Tardieu-tervel kapcsolatban:

Londonban és Párizsban egyetértés uralkodik. A középeurópai gazdasági együttműködés terve nem más, mint izelítő abból, hogy mire képes e két nép, ha egyetértésben dolgozik.

Ennél már sokkal óvatosabb a Times:

Ha Európa háború utáni történetét tekintjük, nem meglepő, hogy minden francia kezdeményezést gyanakvással fogadnak Berlinben, ha pedig a háború előtti történelmet vesszük figyelembe, akkor nem meglepő, hogy minden német lépést bizalmatlanul néznek Párizsban.

Annak megemlítése után, hogy a leszerelés, a gyarmatok, a franciaországi antifasiszta szervezetek és a Franciaországban munka nélkül maradt olasz munkások kérdése vár megoldásra Párizs és Róma között, a következőket mondja tovább a Times:

E kérdéseknek kedvező elintézése anyagilag ugyanannyit, erkölcsileg pedig kétszer annyit ér Olaszország számára, mint a lemondás az osztrák és magyar kereskedelmi egyezmény preferenciális jogairól. — Idézi még a lap Tardieunak a francia parlamentben világosan kifejezett kívánságát az olasz-francia közeledés irányában, majd áttér a francia-német viszonyra: Franciaország Németországnak a dunai kérdésben tanúsítandó jóindulatú semlegességéért cserébe jelentős engedményt tud tenni a jóvátétel és lefegyverzés kérdésében. Ebben — úgymond a Times — a brit kormány döntő szerepet játszhat.

„A béke“, ez volt alapja eddig a francia politikának, ami arra ítélte Franciaországot, hogy örökös és megfejtethetlen ellenállást fejtsen ki az olasz törekvésekkel, a német panaszokkal és a gazdasági realitások irányában mozgó angol erőfeszítésekkel szemben — folytatja a lap, hogy végül a következő megállapítást tegye: Most, hogy a súlypont átment a politikáról a gazdaságpolitikára, a szavakról a számokra, az üres beszéd-ről az üzletre, Tardieu lefegyverzett sok gáncsoskodást és egy csomó ütőkartyát francia kézre játszott. Briand alatt a francia politika romantikus volt, Laval idejében negatív volt, Tardieu alatt konkrét, sőt konstruktív.

Mindez pedig azt jelenti, hogy a Times kevésbé hisz ugyan a Párizssal való együttműködés dogmájában, mint Wickham Steed (elébb idézett cikkében) és kevésbé lelkesedik Európa politikai újjászervezéséért, mint a Nineteenth Century-nek ugyancsak idézett cikke; a Times politikája Franciaországgal szemben inkább kettős. Ez a lap, amely leghűbb képét adja az angliai hivatalos és nem hivatalos vezető körök gondolkodásának, csak Párizssal tudja elképzelni Anglia együttműködését a kontinensen, ennek azonban feltételei vannak: Franciaország tegyen engedményt Olaszországnak és Németországnak, sőt a békerevizionistáknak is, amint azt a Times-nak egy másik cikke sejteti:

A Tardieu-terv körül való tárgyalások az első komoly kísérletet jelentik abban az irányban, hogy helyrehozzák a középeurópai természetes gazdasági egység politikai szétदारabolását és hogy a békeszerződések politikai rendelkezéseit kiegészítsék egy nemzetközi gazdasági újjáépítés politikájával.

A németek és olaszok külön kívánságai, valamint a revízió irányában a Manchester Guardian követeli a leghatározottabban a francia engedményeket, viszont ugyanez a lap állapította meg, hogy az ellenjavaslat, amelyet Németország és Olaszország tett a londoni konferencián a Tardieu-tervvel szemben, nem eléggé konstruktív és

nem eléggé pártatlan. Egyébként a Tardieu-tervnek angliai sajtó-visszhangjából ki kell még emelnünk Esmond Harmsworthnak cildcét a Daily Mail-ben, amely lap a Tardieu-terv vitájának során a francia-angol együttműködés szükségét erősen hangsúlyozta. E cikkében Harmsworth a trianoni békeszerződés számos intézkedését tarthatatlannak mondja, majd rámutat arra, hogy az öt dunai állam 159 millió font értékű államkölcsönt helyezett el Londonban. Ez összeg dőtér-behelyezése azért érdekes, mert emlékeztet az Oesterreichischer Volkswirtnek arra az állítására, hogy Angliának nem Csehországra, Romániára és Jugoszláviára, Franciaország adósaira van gondja, hanem Ausztriára és Magyarországra, amelyek főleg Angliának adósai. Ha Budapest és Bécs — úgymond — nem lesz hamarosan fizető- és transzferképes, akkor Bérlőiben súlyosodhatik a helyzet s amíg a német magánadósok szolgáltatásainak a jövőben való folytatása kétséges, addig a londoni piac sem nyerheti vissza biztonságának tudatát. Amihez még hozzáfűzi a közgazdasági lap, hogy ilyen gondolásból indult ki a londoni kormány az az akciója, amellyel már januárban vámúniót javasolt a dunai államok között. Ezzel a gondolattal egybeesik a Times megállapítása is:

A veszélypont Bécs és Budapest között van. Ha a francia tervet nem lehet elfogadni, akkor szerényebb lépcsőn kell elindulni, például a dunai országok között legsúlyosabban érintett Ausztria és Magyarország vámuniójával.

Érdekes még a News Chronicle cikke, amely rámutat arra, hogy a lefegyverzett Ausztria és Magyarország körül három állam 33 millió aranyfontot költött fegyverkezésre 1930-ban, s a Financial News cikkei, amelyek szerint Frandaország Angliának a dunai tervhez való hozzájárulását a jóvátételi kérdésben való engedelményeivel vásárolja meg, s most azért siet megvalósítani a Tardieu-tervét, mert politikusai érzik, hogy Franciaország pénzügyi ereje rohamosan hanyatlik.

A FRANCIA SAJTÓNAK a Tardieu-terv tárgyalásai során való magatartása először különösen abból a szempontból érdekes, hogy állandóan hangsúlyozta Anglia egyetértését Franciaországgal, másodsor, hogy a franciák sokkal gyöngébbnek látták az olasz ellenállást, mint akár a német, akár az angol lapok, végül pedig, hogy a francia lapok aránylag gyakran emlegették Tardieunek a francia-olasz közeledés érdekében mondott kamarai és szenátusi beszédét. Az mindenestre tény, hogy a francia lapokon keresztül sokkal melegebbnek látszik a Párizs és Róma közt való viszony, mint az olasz sajtó tükrében. Ennek úgy francia, mint olasz részen megvan a maga magyarázata. Franciaországban ugyanis a jobboldal a Tardieu-féle „pozitívabb“ irányzat óta egyes jelek szerint talán kevésbé idegenkedik az észszerű kompromisszumoktól, mint eddig, a francia baloldal pedig, amely eddig élesen szembenállott a fasiszta Olaszországgal, különösen Briand visszavonulása óta barátkozott meg egyre jobban a Rómához való közeledés gondolatával. Emellett Olaszországban az a helyzet, hogy a hivatalos Olaszország — szemben minden beszéddel és vezércikkkel — eddig sem gondolt soha franciaellenes politikára s a Francia-

országgal szemben való légkört még kedvezőbbé teszi az a tény, hogy az olasz bankkörök az eddigénél is nagyobb hajlandósággal és több sikerrel ápolják a francia pénzkörökkel való érintkezést, ami mellett arra is rá kell mutatni, hogy az egész olasz közélet nagy elégtétellel fogadta úgy Tardieunek olaszbarát beszédeit, mint a francia lapoknak és politikusoknak közeledő gesztusait. Hogy azonban ez a kedvező olasz visszhang miért nem látszik meg az olasz napisajton, azt a Temps római tudósítója magyarázta meg: Olaszországban a szép szavak után tetteket is várnak Párizsból, ez okozza a politikai sajtó tartózkodását. A közgazdasági sajtó éppoly szimpátiát árul el Franciaországgal szemben, mint az egyes olasz politikusok, különösen a szenátorok s egy árnyalattal kevésbé a képviselők, a fiatalabb generáció tagjai.

Egyébként pedig, hogy a párizsi és római gondolkozásmód nem idegen egymástól, azt mutatja Mussolininek a Tardieu-tervről írt cikke. „A nemzetiségi eszme ereje — úgymond — az utóbbi években már nem működött centripetálisan, hanem azzal fenyeget, hogy centrifugális erővé változik és romboló tényezővé lesz, ha észszerű kötelékek közé nem kerül“ — ami kétségkívül olyan gondolat, amelyet a Quai d’Orsay-n is el lehetett volna mondani.

Ami már most a két kormány közt felmerült nézeteltérést illeti a Tardieu-terv körül, kétségtelen, hogy Párizsnak és Rómának külön érdekei vannak Délkelet-Európában, \$ így abban a kérdésben is, hogy a Balkán szomszédságában kialakuljon-e egy hetvenmilliós tömb. Erre vonatkozólag írta legutóbb Serruys, a Népszövetség gazdasági bizottságnak volt elnöke, hogy amikor 1921-ben preferenciális vámrendszert akartak létesíteni Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia között, akkor ez a kísérlet Olaszország ellenállásába ütközött.

Am ha a Dunamedencében nem is azonosak az olasz és a francia célok, éppen attól várják sokan Párizs és Róma közeledését, — amint erre az angol lapok idézett cikkei is rámutatnak — hogy Olaszország minden nagy külső problémájában Franciaországtól vár engedményeket, ami lehetőségessé teszi, hogy a két egymásra utalt ország kölcsönös engedményekkel megtalálja a közös politika útját.

Mindenesetre érdekes, hogy a francia sajtó folyton emlegette az „olasz-német falat“, amelybe a Tardieu-terv beleütközött, de mindig hangsúlyozta, hogy ezért Németországra hárul a felelősség nagyobb része. „Németország revansot vett az Anschluss tervének tavalyi megakadályozásáért, Olaszországgal csupán a követendő eljárás tekintetében merült fel ellentét“. Az is figyelemreméltó azonban, hogy a Németországgal szemben való szemrehányás korántsem olyan erős, mint még pár évvel ezelőtt lett volna. Ma is találkozunk természetesen olyan mondatokkal a francia lapokban, hogy „a németek szerint inkább vesszen az osztrák és magyar pénz, semhogy ők lemondjanak az Anschlussról, vesszen inkább a német pénz is, semhogy tovább fizessék a jóvátételt“. A szélső jobboldali lapok ezúttal is felvetették a kérdést, hogy Anglia bátorítja-e a németeket ellenállásukban, jellemző azonban, hogy Perdnax, aki ezelőtt nyíltan vádolta meg az angolokat a németekkel való konspirációval, most csak annyit írt,

hogy „az angol kereskedelmi minisztérium bizonyos megértést tanúsított a német előadással szemben“.

Ami a statisztikai adatokat illeti, érdekes, hogy míg Németország képviselője a londoni konferencián arra hivatkozott, hogy Németország exportjának 10%-át adja el a dunai államoknak (a Népszövetség adatai is ezt mondják), addig a Temps szerint ez csupán 6%-ot tesz ki. Végül pedig meg kell említeni a Le Mois című új francia folyóiratnak azt a megjegyzését a Tardieu-terv kapcsán, hogy a békeszerződéseknek módosításra irányuló rendelkezéseit nem alkalmazták mindenütt szellemük és szövegük szerint.

A német sajtónak a Tardieu-tervhez való kommentárjai között legérdekesebb a német kormányhoz közelálló, centrupárti Germánjának az a véleménye, hogy „MacDonald döntőbíróként szerepel“, amivel szemben a Brüningtől távolabb álló Deutsche Allgemeine Zeitung úgy látja, hogy „az angol kormány tökéletesen magáévá tette a francia szempontokat“. A Der Tagnak a német kormánnyal szemben is volt szemrehányása: „Ausztriában gyorsabb választ vártak éppen német részről“ Buresch februári segélykiáltására. Egyébként a német sajtó véleményét azzal lehet egybefoglalni, hogy a dunai alakulás nem tudja felvenni Magyarország, Románia és Jugoszlávia terményeit, az osztrák ipar pedig, amely nagyrészt luxusárúknak specializálta magát, csak kicsiny mennyiségeket tudna elhelyezni a három agrárországban: az egyedüli haszonélvező tehát a cseh ipar volna. Végül pedig meg kell említeni a Neue Freie Presse-nek a londoni konferencia után írt vezércikkét:

Sajnos nem lehet tagadni, Németországban néhány olyan hiúig támadt, amely azt az aggodalmat kelti, hogy újból fel fog lángolni a nemzetközi bizalmatlanság; olyan lapok, amelyek mindig a Franciaországgal való megértés mellett írtak, a londoni konferenciát kedvezőtlen kommentárral kísérik. Mondjuk ki kerekén: Németország nem akarja, hogy a dunai föderáció bármilyen formában is létrejöjjön.

Ebben lehet összefoglalni a visszhangot, amelyet a Tardieu-terv a négy európai nagyhatalom sajtójában keltett. Végző eredményképpen meg lehet állapítani, hogy a régi antant, a london—párizs—római vonal nem tűnt el végképpen, viszont egyéb ilyen vonalak sem alakultak ki s hogy Európában egyetlen nagyhatalom sincs minden irányban izolálva. Annyi bizonyos, hogy az európai politika súlypontja közelebb került a Dunához s a nyugati kormányok terveiben már a Dunamedence is szerepel, még pedig nem mint jótékonyági akcióra szorult államok gyűjtőneve, hanem mint olyan földrész, amelyen szervesen kell segíteni a békeszerződések óta fölmerült tapasztalatok alapján. Hogy ezen az úton a nyugati hatalmak mikor jutnak el a politikai határok revíziójáig, azt időre megjósolni természetesen még ma is lehetetlen. Egyelőre csak annyit látunk, hogy a békeszerződések három legfőbb öre közül Olaszország szabadította fel magát elsőnek a revízióellenes dogma alól, Anglia már a revideálhatóságnál tart s Franciaország is megtette a revízió megértéséhez vivő útnak első szakaszát, azt, amely a statikus politikától a dinamizmusig vezet.

ÍRÓNOK A TÜKÖR ELŐTT

SZÉPIRODALMUNK egyik bájos vitrindarabja, Gyulai Pál fiatalkori elbeszélése — „Nők a tükör előtt“ — önkénytelenül vetődik fel emlékezetünkben, ha címet keresünk egy dolgozathoz, amely asszonyi írásokról kíván beszámolni.

Van-e őszintébb tükre arcunk belső tekintetének, mint az írás, a könyv? Az ifjúkor ruganyos frissességét, az érett kor fölényes biztonságát, az öregkor derűs bölcsességét éppoly híven föltárja, mint amilyen kíméletlenül elárulja az elsőnek éretlen eltévelyedéseit, a másodiknak makacs erőszakosságát, a harmadiknak szenilis gyöngeségeit.

Ebben a tükörben régente inkább csak férfiak tetszelegtek. A nők egy kecses toalett-tükörrel is beérték s boldogak voltak, ha e kevésbé árulkodó foncsoros üveglap előtt elkendőzhették arcuk parányi szepelőit, eltüntethették őszülő hajfürtjeiket s atropin-cseppekkel fölélesztették szemük hamvadó tüzét. Mióta azonban a társadalmi fejlődés s az élet kíméletlen parancsa férfit és nőt egy vonalba sodort, mióta gyár, üzem, műhely és hivatal mindkettő előtt egyformán nyitva áll, a művészetek berkeiben is egyre sűrűbb a női név.

A magyar irodalomba a nők a múlt század második felében vonulnak be. Iduna, Dalma, Flóra, Leona, Malvina, Emilia s hasonló szende nevek fátylában lépnek a nyilvánosság elé az akkoriban oly divatos „szépirodalmi divatlapok“ hasábjain. A saját neve alatt szerepelgető Szendrey Júlia már az öntudatos, modern írónő típusa, akit nemcsak a költő-férj kölcsönzött múzsája ihlet, de írói becsvágy s számos külföldi példa ösztönöz. A korábbi másfél század egy-két költőnője, mint Petróczi Kata Szidónia, Újfalvi Krisztina, a szerves fejlődés vonalán kivüleső, kivételes jelenség.

Íróink osztatlan lelkesedéssel fogadták széplelkű pályatársaikat, egyrészt mert hírnevüket igazán nem veszélyeztették, másrészt mert az udvarias bók, a gavalléria és a teljes hódolat akkor még föltétlenül kijárt a „gyöngye nemnek“. Talán Gyulai Pál volt az egyetlen, aki az írónőségnek, ennek az elharapódzó divatnak káros következményeire szigorúan rámutatott, nem annyira az irodalmat, mint inkább a családi élet egyensúlyát féltve írónőink tömeges föllépésétől. Komoly figyelmeztetésének élénk hatását s a körülötte támadt kavarodást eléggé jellemzi, hogy említett elbeszélése („Nők a tükör előtt“) írónőfigurájának éles rajza miatt Arany János is jónak látta szerkesztői védelmére kelni. Egyébként érdekes tudni, hogy Gyulai későbbi pályáján ismételten előfordult, hogy művészi igényekkel fellépő és kizárólag művészetükben megbírált hölgyek, színésznők csodálatosképpen mégis „nőiségükben“ érezték magukat megsértve.

Ma már, amikor a nők társadalmi helyzete teljesen átalakult, amikor a világirodalom egy Ellen Key és Karin Michaelis nevét jegyzi, s egy Selma Lagerlöf és Sigrid Undset személyiségén át tőlük a legmagasabb hivatalos elismerést, a Nobel-díjat sem tagadja meg, amikor végül az újabb magyar literatúrát is nem egy asszonyírás maradandó értékkel gazdagítja, ugyancsak meddő próbálkozás lenne az évtizedekkel ezelőtt elhangzott kifogásokat és aggályoskodást fölleveníteni. Sőt e sorok írója úgy véli, hogy már maga a hagyományos eljárás, mely szerint nőírókról külön fejezetben szólnunk, félig-meddig igazságtalan, mert könnyen félreértésre adhat alkalmat. Látszólag ez is csak olyan másodrendű szempontoknak kedvező distinkció, mint aminő például a „pesti“, „hazafias“, „kozmetopolita“, „főrangú“ stb. író-elnevezés — mintha bizony az író lakcíme, politikai felfogása vagy éppen születése, nem pedig egyedül írói egyénisége volna értékének legfőbb zsinórmértéke! Futólagos vizsgálat is rávezet azonban arra, hogy e megkülönböztetés mégsem konvencionális sablon.

Az írás minden bizonnyal van olyan jellegzetes mozdulata a léleknek, mint a testnek a futás vagy a dobás. S ha a férfiszem a szaladó vagy labdadobó nő suta gesztusában nembeli specialitást ismert fel, úgy bizonyára hasonló ösztönös felismerés vezeti a kritikát abban, hogy a nőíróban női determinánsokat emeljen ki, ha mindjárt olyan kétes értékű dicséret formájában teszi is ezt, mint legutóbb egyik írónőnkre egyik kritikusa, hogy t. i. „nincs benne semmi nőies...“

Ady szép strófája „A verselő asszonyokéhoz voltaképpen szintén ezt a vitális kritikai szempontot fogalmazza újra:

Nővéreim, verselő asszonyok,
Hogyan látjátok ti a Szépet?
Szebben kacag, hangosabban zokog
Tibnetetek az élet?

Két-három évtizeddel ezelőtt az olvasó elsősorban asszonyi dokumentumokat várt az írónőtől; kiismerhetetlen, sejtelmes titkokat, melyekhez férfi soha el nem juthat, a női lélek állítólagos misztériumának feltárását, egyszóval legalább is olyan szenzációkat, mint valami egzotikus világrészből érkező vagy idegen planétáról idecsöppent utastól. Minthogy pedig nem akadt írónő, aki a felfokozott várakozásnak képes lett volna megfelelni, — a kíváncsiságában csalódott tábor, mint póruljárt szerelmes, a kiábrándultság maszkjában sértődötten fordult el minden asszonyi írástól. Ilyen körülmények között nem csoda, ha kritika és közvélemény az írónőket jóideig a következő három kategóriába sorozta: 1. aki elmésen pletykálgatva kilószámra méri ki jóismerősei húsát, 2. aki elszántan és a nő csodás alakoskodó képességével utánozza valamely népszerű író modorát, végül 3. akinek szubjektivitása őszinte erotikus exploziókban nyilatkozik meg. Idők jele már, amikor e rosszmájú skatulyázás helyett a nőíróban elsősorban az írókat keresik.

Már most, ha ez osztályozással járó pejoratív mellézköngét ismerve, bár meg nem engedve, magunk is a hagyományos elkülönítés keretében elemzünk néhány új magyar regényt, nem annyira a szer-

zők külső, mint inkább írásaik belső kapcsolata alapján tesszük ezt, kizárólag a könyvek sajátos impulzusától nyugtalanítva. Újabb regényirodalmunkban különben is oly nagy számmal találunk írónóket, hogy egy efféle csoportosításban legalább akkora szerepe van az olvasmányainkat kezünkre játszó véletlennek, mint amekkora a recenziót tervező és kialakító szándékosságnak...

A könyvek újsága volt az összeválogatás főszempontja. A lehető legfrissebb regénytermés egy csoportjáról, nem pedig írónőink legjava terméséről kívánunk képet adni. Ez utóbbi esetben bizonyára nem mellőzzük vala több kiváló asszonyírónk értékes munkásságát, élükön Kaffka Margit eredeti lüktetésű, keserű-zamatú írásaival. Különös sajnálattal adózunk amiatt, hogy egyik legkitűnőbb írónőnk, Tormay Cécile hosszú évek óta pihenteti regényíró tollát s így ez alkalommal erőteljes és végtelenül finom írásművészete méltánylását mellőzni vagyunk kénytelenek.

Az alábbi névsort könnyen lehetne fölcserélni, szűkíteni vagy kiegészíteni, a kép csak részben módosulna az írói valőrök vagy női karakterisztikumok rovására. Berde Mária és Gulácsy Irén nevét akkor se hagyhatnák ki, jóllehet könyveiket szemlénk már ismerette.¹ Szerencsés belső kapcsolatot létesít e regények között valamennyinek női főalakja. E közös női főalak megannyi változata — mint burkolt szubjektív tartalom — hat írói egyéniség színes spektrumát bontja ki.

BERDE MÁRIA jónevű magyar író volt még mielőtt „erdélyi író“ lett volna s „erdélyi író“ volt már akkor, mikor ez az elnevezés még nem is létezett. „Földindulás“ c. regényével tehát nemcsak mint újabb regénytermésünk egyik kiemelkedő alkotásával, de mint egy értékes írói pálya legjelentősebb állomásával is első helyen kell foglalkoznunk.

Tíz éven át hiába vártuk a mában gyökerező erdélyi regényt; az első évek fojtott légkörében nem tudott az megszületni. Noha az új vegetáció már egy új életforma jegyében indult, ennek körvonalazását csak szórványosan kísérelték meg és irodalmi programját is inkább csak a múlt derengő példáin át projiciálták. Most aztán nemrég szépirodalmi és tudományos megfogalmazásban is megkezdődött Erdélyben a „magunk revíziója“. Tamási Áron „Címeresek“ c. regénye, mint szörnyű fantom, rikító színekkel idézi fel a belső bomlás egyik csirarétegét, a „Zátony“ szerzője kaotikus izgalommal dobálja a szét az impériumváltozás borzalmas képeit, míg végül Berde Mária a művész önuralmával próbálja rendezni az erdélyi magyar lélek 1918—19. évekbeli emlékérdőjét.

A „Földindulás“ egy erdélyi magyar földbirtokos család története. Szerző — a „Zátony“ és a „Címeresek“ szerzőivel együtt — ösztönösen érezte, hogy minden regény, mely az erdélyi magyarság széthullását tragikus méreteiben kívánja szemléltetni, szükségképpen kell hogy földbirtokos urait ábrázolja. A magyar Erdély uralkodó

¹ Ravasz László: „Földindulás.“ Magyar Szemle. 1931 aug. — Berde Mária: Utóhang a Földinduláshoz. U. o. 1931 dec. — Markó Árpád: Pax vobis. U. o. 1931 febr.

társadalmi rétege a tisztviselő és középbirtokos osztály volt. Az előbbinek kezdetben csak állását kellett elhagynia, pátriáját nem; 1918—20 körül Erdélyben senkinek sem derogált „úriember létére“ napszámoknak menni. De mikor az utóbbiak lába alól kihúzták a földet, a meg hagyott birtok már csak útlaput s koldusbotot termett — vagy küzdelmes harcot azoknak, akik a rögökben végtére mégis megkapaszkodtak ...

A Kathona-család három leány- és egy fiútagja között hányódik- vetődik a háborúutáni Erdély zaklatott lelke. A regény többi alakja csak árnyalja, aláhúzza vagy élezi a kisebbségi sors vállalásának a testvérek rajzában kifejezett útjait. A négy Kathona-testvér voltaképpen három lelki képlet megszemélyesítője. Ila a legfiatalabb leány. Pajkos nagy gyermek, tele életkedvvel és életigenléssel, aki ama sokatemegetett „aranyifjúság“ jogairól és örömeiről a változott családi és politikai viszonyok kedvéért nem hajlandó lemondani. Az a női típus, amelyről érdemes volna megírni „a múlt nagyasszonyaidnak hódoló könyvek fonákját. A történelmi idők mérlegén megmértvén, könnyűnek találtatott; az első szellő, mely csábító ígéretekkel jött, a pomádés agronom oldalára sodorta. Rendkívül finoman kidolgozott, élethű figurája azonban még mindig jóval rokonszenvesebb, mint férfi-partnere, Zibai, aki, midőn a Kathona-birtok menthetetlen, egy élelmesében mentett birtokba nősul. — Etelka és Gyula, a két fanatikus testvér, a másik véglet megszemélyesítője. Az exaltált lány percig se hisz az új berendezkedés állandóságában, vak bizalommal várja a kedvező sorsfordulatot s mindenkiben áruló ellenséget lát, aki alkalmazkodni mer az új viszonyokhoz; szimbóluma annak a vétkes történelmi optimizmusnak, mely elégnék hitte az ezeréves múlt horgonyába kapaszkodni akkor, amikor az évtizedek óta recsegő hajón már az utolsó kötél is elszakadt. Etelka passzív rajongásának aktív, lobogó szelleme Gyula. A huszas évek irredentizmusának megdöbbenően hű fotográfiája ez a nyugtalan kamasz. Szava képes beszéd, tekintete titkos jeladás, ő maga kifürkészhetetlen hatalmak hírnöke ... Ismerjük őt: szomorú menekült diákok baráti társaságából kísért még emléke; ő az, aki hagyományos álmok révületében tölti éjszakáit, minden idejét, egészségét, utolsó fillérét „missziós feladatának“ szenteli, mígmen egy áruló napló, egy rossz vers, egy naiv térképábrázolás miatt börtönöknek vagy határszéli grancsárok golyójának áldozatává válik... Ismerjük őket, a zavaros évek furcsa nőseit... A két véglet között áll Klára, a legidősebb testvér. A történelem hullámai hozzá hatnak el legkevésbé, de ő őrzi meg leginkább lelke egyensúlyát. Nem szegődik elvek hűségébe, itt is, ott is segít, amit lehet. És midőn a tanítóban, a regény egyetlen építő- erejű férfialakjában özvegy élete új társra talál, elhisszük a regénynek ide átszóló üzenetét, hogy akik ott „meg tudták őrizni magukat, mindannyian összetartoznak“ s elhisszük szűkebb szózatát is, hogy összetartozásuknak jövője lesz ...

Berde Mária regénye közvetlen környezetrajz az impériumváltozás eseményeiről. 1918—19-ben, erdélyiek, valamennyien annak a néhány alaknak szédülten kóválygó változatai voltunk, akiknek típusú egyszerűsített személye körül zajlik le a „Földindulás“ színjátéka. A regény legfőbb művészi értéke, hogy az író az esemény képeit a maga erejével számolva mérte föl s így kitűzött feladatát ökonomikusán meg is oldotta; legfőbb morális értéke pedig az, hogy vállalta alakjai valamennyi arcát, lelki vérségét elesett hőseitől sem tagadva meg. Higgadtan választja el ama napok lázas izgalmát a mai szemlélet mérlegelő ítéletétől; nem a mai ítéletet fogalmazza meg, de az akkori lelki zavart rekonstruálja művészi képben. Író és írásmű itt mindvégig azonos. Pedig az író egyetlenegyszer sem hallatja hangját, sőt — ismerve a tárgy veszélyeit — a lírai szabadosság helyett hűvös

tartózkodással inkább a kicsit tán feszes precíziót választja. De könyve mindvégig élénk, színes, fordulatos; hol alakjainak művészi elemzése, hol az események meglepően pontos ábrázolása, hol a lelki rezzenések hajszálfinom regisztrálása, hol a külsőségeken szívesen elidőző nő bájos magafeledkezése köti le figyelmünket. Berde Mária egyike legízesebb nyelvű íróinknak. Szín pompás, gazdag, költői nyelve — a mezőségi tájszólás enyhe árnyalatával — legjobb, saját hangú stilisztáink közé sorozza. Erdélyisége nemcsak dekoratív hatású nyelvében, de egész gondolatvilágában kifejezést nyer. Egyszerűen vérében gyökerezik. Ma, amikor nem egy kávéházi asztal mellől pesti sikerhez segített közepszerűségveteránt — szegény Erdély átutazó vendégeit — „erdélyi író“ nimbuszával övez üzleti reklám, különösen érdemes kiemelni Berde Mária transzilvanizmusát. Ez a regény kedvet kelt az olvasóban szerző előbbeni írásai iránt és méltó várakozást újabb könyvei elé.

P. GULÁCSY IRÉN „Pax vobis“-ának olvasásakor erősen befolyásolja az embert a „Fekete vőlegények“ emléke. Ez nem volna baj. De az már hiba, hogy új regényében maga az hőnő is korábbi művének hatása alatt áll. Annak monumentális terjedelmét mérte föl ennél is, az esemény színhelyeül történelmünknek szintén egyik legjelentősebb fejezetét választotta s oknyomozó reflektorát éppúgy históriailag másodrangú hősök alakjaira koncentrálja, mint amott. A nagy hasonlóság — mint alább kitűnik — egyik relációban sem előnyös.

Idő: Rákóczi kora. A hősnő Pálffy János gróf leánya, Mária, aki mint Eleonóra anyacsászárnő udvarhölgye Bécsben él, de szíve Rákóczi pártjához húz, mert kedvese, Haller Gábor gróf, a fejedelem seregében szolgál mint a „gavallér úrfiak“ kapitánya. Látnivaló, hogy a fiatalok boldogságának egyetlen akadálya a Rákóczi-féle fölkelés, következésképpen egyetlen megoldás: mielőbb végetvetni annak. A cél érdekében Mária, amint beleszokik az udvari környezetbe s a fiatal uralkodó kezét is megszerzi, minden igyekezetével azon van, hogy királyt és nemzetet összebékeltetve labanc apa és kuruc férj közös szeretetében élhessen. Csakhogy a férfiak mindig elrontják a nők szép álmait. A békének nagy ára van: Mária női becsülete. A lány áldozatul esik a császár szerelmi szenvedélyének — s most már hiába jön létre a béke. Gábor nem hajlandó megérteni az érte hozott áldozatot s feleségül veszi Károlyi Sándor leányát. Mária a család szégyenévé és — I. József hirtelen halálával — az udvar gyűlölködésének céltáblájává válik, honnan csak egy ráerőszakolt házasság elfogadása árán szabadul.

A történelem tud arról a gyöngéd szerepről, melyet Pálffy Mária grófnő I. József életében betöltött;¹ ismeri azt a jelentős befolyást, melyet a fiatal leány az uralkodóra gyakorolt s följegyezte, hogy Heister elmozdítása után Pálffy Jánosnak a magyarországi császári hadak élére való kinevezése az uralkodó részéről főképp a kontessz iránti figyelemből történt. Iratok dokumentálják, milyen csúnya hajsza indult meg a császár halála után a Máriának ajándékozott ruhák és ékszerek miatt, mely utóbbiakat vissza kellett szolgáltatnia az udvarnak. 22 éves létére férjhezmeni kényszerült a 65 esztendőes Prehorovsky Károly Ferenc gróf cseh helytartóhoz, kivel 12 évet élt.

Pálffy Mária élettörténete magában véve is érdekes és hálás regénytema. Az udvari élet bonyolult etikett-pókhálójának rajza éppen kellő adag couleur locale-t ad a gáláns történelmez. Ha szerző célja

¹ Lásd főképp Lukinich Imre: „A szatmári béke története és okirattára“ c. művét.

a mese természetes határain túl nem terjed, úgy műve egyharmadnyi terjedelméből érdekes, romantikus életrajz válik, aminthogy e szűkebb körbe fogható fejezetek a regény jelenlegi, túldimenzionált formájában is sikerültek. Annál érthetlenebb a nagy történelmi apparátus, a hadműveleteknek tudós forrásokból megszerkesztett vázlata, a szatmári békekötés létrejöttének monografikus aprólékossága. Minek a piciny epizódhoz a nagy történelmi körkép, minek a könnyű dallamhoz a wagneri orkeszter? Hosszúra nyúlna pontról-pontra kimutatni, milyen végzetes hiba-komplexumba sodorja az író a tárgy természetével és az erőviszonyokkal nem számoló vállalkozás. Egy tragikus női sors szerepét szánta Máriának, valami átmenetet a bethuliai Judit és a domremy-i Jeanne d'Arc között, de a szerep majdnem ellenkező hatását kelti a szándéknak s legfeljebb szánalmunk kíséri a kedves gyermeket, aki túlmerész játékával alaposan megégette ujját. Semmiestre sem látjuk azonban költőileg igazolva a hősnőnek a dráma tetőpontján elhangzott fájdalmas kifakadását, hogy t. i. „minden férfi-igazság se ellensúlyozhatja az asszony örök igazságát“ s azt a bántódást, melyet elviselnie kellett... Pedig az író mindent elkövet hősnője érdekében. Vagy talán éppen azért? Mária készíti elő Rákócziné látogatását férjénél, az udvari intrika szálait ő bogozza ki, apja hadműveleteit is szinte ő intézi, „többet ér, mint egy armádia“, lázasan közvetít nemzet és király között, úgyhogy az olvasónak már-már azt kell hinnie, hogy a szatmári béke kizárólag az ő fáradozására jött létre két szerető szív egyesülése érdekében s szinte csodálkozunk, hogy a történelem nem ezt tanítja... Mily óriási elhajlást mutat a . térben az alapvonalától egy foknyi szögben indított szár, mily messzemenő téves következtetésekre vezet egy helytelenül beállított regényalak! A hősnő missziós küldetésének kihangsúlyozása egyszerre megfosztja őt a kezdet kedves frissességétől; fokozza ezt, hogy az író újabbnál újabb terheket rak a leány vállaira, míg az szertelen Jókai-figurává nem válik. Jókai naív motivációjára vall egyébként a szereplőknek két kategóriába tartozandósága, „Csataképeire“ emlékeztet a regény nem egy sikerültebb epizódjelenete stb. A történelmi alakok ábrázolásában is hagyományos minták kötötték kezét. Alapos történelmi előtanulmányai ez alkalommal nem szolgálták egyszersmind alakjai ábrázolásának gazdagodását. A készenkapott alakokat megtartotta s legfeljebb egyik-másikukra igazított utólag némi emberibb vonást.

Gulácsy Irén stílusa első regényei óta sok salaktól tisztult már meg. Erőteljes beszéde, gazdag nyelvfordulatai, széles hangskálája élénk hullámzást adnak előadásának. Az archaizálást nem viszi túlzásba, bár nem mindig tart kellő mértéket; kurucai olykor igen sujtasos, kurucdalos és balladás régiséggel beszélnek, máskor túlmodemek. A meg igekötővel szavalt még mindig béklyóba veri: „megszünetelt“, „megképzett“ stb. A regény egyik fejezetében „Sarolta nem hallgathatta el, hogy gyöngéje van a drága és színpompás uniformisok iránt“; e helyütt a kritikus sem hallgathatja el, hogy neki viszont a drága és színpompás magyar nyelv a gyöngéje.

Írónőink között egy sincs, akinek írásában annyi erőteljes, határozott, majdnem kemény, ú. n. férfias vonás jelenne meg, mint Gulácsy

Irén munkáiban. A mesemondásban pedig az egész mesét átfogó szemlélete kivételes, ritka tehetségről tesz tanúságot. Ez utóbbi Gulácsy Irén legkiválóbb érdeme s hangsúlyozzuk: ez kiváló érdem! De ugyanakkor érintenünk kell, hogy határozottsága és előadásbeli otthonossága nem teljes mértékben sajátja, sokszor utánzata csak az erővel való teljességnek. Amily imponáló és — a „Pax vobis“ fogatkozásai ellenére is — ígéretteljes tehát P. Gulácsy Irén sajátos elbeszélő tehetsége, éppoly önállóan s ezért mielőbbi felszabadulásra vár írói egyénisége.

BEREND MIKLÓSNÉ pár évvel ezelőtt megjelent regénye, a „Lüktető talaj“ még nagyobb méreteket állít fel, meséje az egész glóbuszt átfogja. Az újkabkori világirodalomban is aligha akad ennél univerzálisabb történet. A regény középpontjában a háború alatt Brüsszelben kivégzett Miss Cavell költőileg szabadon átalakított alakja áll, aki a regényben mint fiatal lány szerepel, Elaine néven.

A mű részletes tartalma maga is egy kisebbfajta regény terjedelmére rúgna, legfeljebb érintenünk lehet tehát cselekmény hálózatának legjellemzőbb szálait. A hősnő, — dúsgazdag, előkelő angol diplomata leánya — miután egy német vezérkari tiszt iránt táplált tiszta szerelmében keservesen csalódik s egy fiatal magyar orvossal szövődő vonzalmát holmi nem egészen elfogadható lelki gátlás és még inkább a világháború kitörése megszakítja, megismerve az emberi szenvedést: a nyomorúság enyhítésének szenteli életét. Mint ápolónő német fogóságba esik, kémkedés gyanújába kerül, hiába hangsúlyozza ártatlanságát, a tények látszólag ellene vallanak, föbelövik. A meseszálát bonyolult erezet szövi-fonja át. Elaine társaságában megismerkedünk egy amerikai milliomoslánnyal, egy elszegényedett grófi család tagjaival, egy szerb festővel, aki történetesen a sarajevói merénylet tettese, felvonulnak az orosz emigránsok titokzatos alakjai, egy francia herceg s egy démoni táncosnő, a magyar orvos, velük és általuk az amerikai arany megejtő varázsa, a szláv fanatizmus víziós képei, a német külvárosok nyomortanyái, a metropolisok alvilágának minden szennye, mocska, rejtelme és borzalma, Párizs, Berlin, Odessza, Budapest, a magyar vidék, a magyar közélet, a történelem lapjai, a háború borzalmái, harctér, vérözön, fogság, a sarkából kifordult világ, a szörnyű, egyensúlyavesztett, lüktető talaj...

Tolsztoj, Victor Hugo tollára méltó grandiózus feladat! Ha az eredmény messze mögötte marad is a kitűzött célnak, a mű mint kísérlet komoly figyelmet érdemel. Berend Miklósné rendkívül eleven fantáziával szövi meséjét, a hatalmas anyagot ügyesen használja fel céljaira s bár sokszor annyira belemerül a részletekbe, hogy úgy tűnik fel, mintha messze elkalandozna tárgyától, az olvasó érdeklődését sohasem ejti el. Elaineben oly páratlanul finom, eszménnyé nemesített alakot teremtett, kinek légiés lebegése Vörösmarty „Hedvigjéhez s a népballada „Julia szép leánykához fogható. Kár, hogy ezt a törekény alakot Berend Miklósné is misszióval ruházta fel, holott nálunk az apostolok életben és irodalomban már unalomig elszaporodtak. Amellett Elaine rajzában Miss Cavell alakja nem tud teljesen feloldódni a regény képzeletbeli alakjával, az élet tragikus modellje paralizálja a költészet szelídebb tündérleányát.

A költői idealizmus jegyében született ez a regény, de a technika korának kitorheteden bélyegét viseli magán. Műfaját a film és a sajtó

teremtette meg. Filmszerűségét a jelenetek gyors pergése, a legtávolabb lejátszódó képek hirtelen összevillanása, sőt egymásrafényképezése érzékelteti; továbbá az a fukar, expresszionista, táviratstílusú helyzetrajz, melyet tüstént villámgyorsan követ a kibomló kép. Másfelől a riporttal tart közeli rokonságot. Nem annyira riportregény, mint inkább riportokból és haditudósításokból szerkesztett regény. Elképzelhető, hogy ily tömegű nyersanyag feldolgozása milyen próba elé állítja a művész mértéktartó fegyelmét. A „Lüktető talaj“ a „kevesebb több lett volna“ című igazság tanulságos példája. Szerzőnek különben dicséretes tudásszomja sehogy sem válik a regény javára. Szép és fölemelő dolog a mese keretében egy-egy okos reflexióval találkozni, izgalmas problémáknál egy percre megállni, érezni a költő magasabbrendűségének, kiművelt szellemének fényét. De az író sűrű, szándékos a propos-i — tudásának vagy írásközben szerzett ismereteinek minél könnyedebb kiröppentései — messze túllépik a kényes határokat. Berend Miklósné fanatikusa a Tudománynak. Föltétien tekintélytisztelő, következőképpen nem híve a női egyenjogúságnak. E tekintetben írónőink között egészen kivételes jelenség. Elainenek egy ízben eszébe jut, hogy „azért, mert ő asszony: brokát-fuggönyös szobában háljon, míg a nálánál százszor értékesebb férfiak a sáros rögön fekszenek? Kikel habos, szép ágyából. Végigfekszik a padlón“.

Berend Miklósné egyetemes érdeklődési köréből — úgy tetszik — a művészetek és az orvostudomány iránti vonzódása válik ki. Újabb regénye — „Istenek és ösztönök“ — a pszichiátria köréből veszi tárgyát. Háromszögű történet ez egy híres professzorról, annak szép feleségéről és névtelen famulusáról, aki idővel az asszony s a katedra birtokába jut. Ám a szerencsés örökösnek sehogy sincs szerencséje. Mestere korszakos kísérletei neki éppúgy nem sikerülnek, mint a szakítás a megunt szeretővel. Végül megőrjíti az önvád. Talán meg is hal. Egészen biztosan nem lehet tudni, mert „a lélek és a vér e regénye“ nemcsak rendkívül kusza, de homályos is. A „Lüktető talaj“ hibái annak érdemei nélkül ütköznek ki belőle. Abban a két vastos kötet terjedelme és a mese gazdag szövevénye némileg abszorbeálta a lexikális anyagot, ebben az író aránylag túlvékony történet gerendázatára hordja az ijesztő orvosi szakkönyvek nehéz bölcsességét. Amott egy kivételesen finom — bár lélektanilag abszurd — légies alakban gyönyörködhattünk, itt csupa beteg, terhelt és romlott figura rángatózik a színen. Pedig az író mindent elkövet, hogy ébren tartsa az olvasó érdeklődését. Valósággal végigkergeti a regényen egyetlen lélekzetvétel nélkül. A stílus is fáraszt. Seholy egy leírás üdítő tisztasága, seholy az elemzés elmélyedő pillantása; az író nem ismeri a szavak szép játékait, zengő muzsikáját. Stílusa bántóan modoros. Amellett az olvasót minduntalan arra kényszeríti, hogy könyveiben helyesírási hibákat és nyelvbtlásokat korigáljon. Ilyeneket például: szallag, kandalló kúrttöje, pépé (péppé) áztatott utak, Amerika Angliához szitt, fáradságos, lázadást szitt, rött pompát öltöttek a gesztenyefiák stb. Kijavítjuk azt az újabban lábrakapott, tompa-nyelvérzék-szülte kifejezést is, mely szerint valamit nekem nem „oda adnak“, hanem ide adnak (v. ö. Istenek és ösztönök, 251. 1.).

Berend Miklósné írásainak legtalálhatóbb jellemzését az új regényéből vett következő idézet adja: „A részletek érdekesekek, az egész képe homályos, összefüggéstelen. Adathalmaz. Kaleidoszkóp, mely minden rázásra mást mutat, de nem áll össze harmonikus, megnyugtató képpé. Hiányzik az alkotóművész isteni ereje.“

A további három írói egyéniség vázlatában a történelmi érdeklődés távlatát a családi élet szűkebb köre váltja fel. A heroina alól eltűnik a magas talapzat, felsőbb küldetését egyszerű élethivatással cseréli fel. Stílszerűen szólva: grande toilette helyett háziruhát ölt. Szerepének módosulása jelentős terhektől mentesíti az írókat is; ám legfőbb feladatának még mindig meghagyja: a szürke alakból is individuumot, — hőst formálni.

SZABÓ MÁRIA nőalakjai csak missziójuk extenzitásában különböznek az előbb jellemzett típustól; teljes odaadással szentelik magukat ők is kiszabott feladatuknak. Könyveiből egyetlen dallam csendül ki: a jóság. A jóság a legnagyobb hatalom! Ágneszt ez segíti az élet nehézségein át diadalra („Felfelé!"), Mártának ez ad egy önző vak ember oldalán erőt és fölemelő boldogságot („Appassionata"), az utolsó koldust is ez sodorja hozzá testvéri közeibe („Magamtól-másokig"). Hitének néha aktivitása van, ilyenkor szuggerálja a naivabb olvasót s ez az etikai érték szívesen feledteti gyöngeségeit: a mese átlátszóságát, a figurák határozatlanságát, a sokat bibelődő, fölösleges magyarázatást. Az enyhén dezilluzionált olvasó ugyan minden bizonygass ellenére sem hiszi el, hogy a jóság sziklákat olvaszt, mégis egy percre neki is jól esik megpihenni ennek a ritka-makacs szívnek szép ábrándjain.

BECZÁSSY JUDIT reprezentatív műve, a „Terebélyes nagy fa“ nemzedékregény. Három nemzedék vonul fel a nagy fa: a család árnyékában s már a negyedik is cseperedik. A szép Péterfy Perzsi sudár alakjához futnak fel a gyökerek, tőle ágaznak szét a lombok is. A történet a múlt század utolsó harmadában játszódik; nem évszámok, nem politikai vonatkozások utalnak a korra, maga a puszta tárgy határozza meg azt teljes pontossággal. A kor „az eladó birtokok“ kora. Külső eszköztelenséggel fejt ki az író a családi kör megbonthatatlanságának — mint legbelsőbb költői tartalomnak — parancsát és ugyancsak néma vallomásként bontja ki a női lélek válságainak titkát. A „Terebélyes nagy fa“ a lányos illúziók szétfoszlásának regénye. A hősnőt az író a naturalizmus kötelező objektivitásával mintázta meg és annak életszerűsége csak nyer azáltal, hogy a sorokon mindvégig keresztülsüt, de sehol föl nem izzik szerző lírizmusa. Elismerjük a kép hitelességét, analógiákkal magunk is találoztunk az életben, de sajnáljuk, hogy szép nyugodt, napos mezői nincsenek a könyvnek. A Perzsiben megszemélyesített „terebélyes nagy fa“ szapora gyümölcsseit szinte virágzás nélkül termi. A férfinem ügyvédjeül sem szegődünk — elvégre védje kiki a maga ügyét!, de a vigasztalan, végső impresszió kialakulása miatt igazságtalannak tartjuk a regény férfi-szereplőinek kivétel nélküli gyarlóságát: az apák eladják lányukat, a férj háremet tart s mostohagyermekai vagyonát eltékozolja, az egyik

vő becstelen, a másik komikus, ha pedig egyik se, akkor félszeg. Aki meg akarja ismerni Beczássy Judit művét, olvassa el Zola „Fécondité“ c. könyvét, a nagy család, a sokgyermekes „tребéлыes nagy fa“ igazi regényét — s építő értéket, helyes mértéket és horizontot nyer!

IRODALMUNKBAN mintegy harminc évvel ezelőtt egy fiatal költőnő tűnt fel, akinek jövőjéhez illetékes körök igen szép reményeket fűztek. A költőnő kezdte is beváltogatni e kötelező reményeket, egyszer azonban — korábban, mint várták — hirtelen megállt. Egy téma-változatnál állott meg. És — mint a lámpa fénykörébe szédült lepke — addig röpködött a kicsinyes fókusz körül, míg színpompás szárnyai egészen megfakultak, elrongyolódtak; ma már csak vergődik az arasznyi arénán. Könnyű kitalálni, hogy költői hasonlatunk Erdős Renét illeti. Úgynevezett „alkuvástalan őszinteségű“ versekkel indult, termékenyen ontotta könyveit s az 1920-as évek elején erotikus alapjellegű regényeivel (melyek közül kiválik „Az új sarj“ és „Santerra bíboros“) jelentős sikereket ért. Az erotikus és szexuális témák idővel teljesen beleidegződtek írói egyéniségébe; ma már, ha szabadulni próbál tőlük, föltétlenül a ponyvaromantika mocsarába süpped. Példa erre legutóbbi két regénye: a „Brüsszeli csipke“ és az „Ezüst bölcső“.

A „Brüsszeli csipke“ egy család asszonyainak becsületét szimbolizálja — míg meg nem kezdődik a regény. A regény ugyanis a szimbólum érvénytelenítése. A két kötet különben arról szól, hogy X, a jólsvájfolt házibarát meghódítja a kellő mértékben korlátolt Y feleségét s a viszony tetőpontján feleségül veszi — a lányukat. Y-né bánatában öngyilkosságot követ el (gázmérgezés a konyhában!), de hőnszerető fia az utolsó percben megmenti anyja életét, miáltal a regény szerencsés befejezéshez jut és öngyilkosság árnyéka sem kísérti a meggyötört olvasó álmát.

Még különösebb az „Ezüst bölcső“ története. Az ezüst bölcsőt a gazdag bankár nagyapa csináltatta unokájának. Lontalin, a hedegűművész-csodagyermek azonban évek múlva is ragaszkodik ahhoz, hogy az ezüst bölcsőben háljon, sehogy sem akar kinőni belőle. „Milyen jó gyermeknek lenni! Ez a legszebb a világon!“ Am az öntudatos csodagyermek minden gyermeteg ragaszkodása sem akadályozza meg az írónőt abban, hogy már ötéves korában ne emelje természettudományi alapra a bébinek az ostoba gólyamesével kapcsolatos ismereteit. De mindebből a továbbiak során semmi sem következik. A történet jobbra-balra kanyarog anélkül, hogy a részek között valami halvány összefüggés lenne. Lontalin megjárja Amerikát, a hajón furcsa kalandba keveredik egy züllött jazz-dobossal, jövődöbelije érzelmes indiai történettel mulattatja, még csak néhány lap van hátra a könyvből s a türelmetlen olvasó joggal attól tart, hogy már egy kis erotikumot is sajnál tőle az író, amikor végül elérkezik a nagy jelenet: Lontalin belevetetheti magát titkos szerelmese karjaiba, aki nem kisebb személy, mint egy bujdosó királyfi; aztán — mint ki dolgát jól végezte — szerző férjhezadja hősnőjét egy külön némethez.

Új könyvei semmi újat nem hoztak tehát; mind a kettő a régi recept új sütetben. És azt sem lehet megérteni, hogy milyen szükség hozta létre őket? Az ember sok mindenre gondolhat, csak éppen ihletre nem. Az a kevés érték, ami újabb regényeiben itt-ott meghúzódik, nagyon sovány kárpótlás a költészeten ejtett sérelmekért! A „Brüsszeli csipkében“ még van valami írói gond azokban a jelenetekben, ahol a gyermekek a szülőkétől eltérő utakat taposnak, vagy ahol a fiú néma gyanúval anyja bűnös szerelmét figyeli, de egyébként...

Alig van fejezete, melyben lépten-nyomon ne vétene a művészet és jóízlés egészen elemi, minden író tollát egyaránt kötelező szabályai ellen. Morális szempontokat ne is említsünk. Pedig Erdős Renée majd minden regényében — a regény elején vagy végén — buzgó moralista álarcában lép fel és nagyon dicséretes tanításokat hirdet. Regényeinek éppen csak a közepe: a mese erkölcstelen. Nagy múlttal dicsekvő írói fogás ez: gyökerei Boccacciónál is régebbre nyúlnak ... Kár érte. Korábbi jobb regényeiben, amikor még a csiklandós mese nem szorította ki egészen az író, meglepően finom és mélyreható lélekelemző tehetségről tett olykor tanúságot.

Erdős Renée regényei általában a pénzemberek világában játszód-
nak. Nem csoda tehát, ha bizonyos anyagias gondolkozás őt is egészen hatalmába ejti s a merkantil-ideológia regényeiből minduntalan kiüt-
közik. így például a szeretet legfőbb mértéke az ajándék. Szerző az
ajándékoknak nemcsak mennyiségét, de értékét is számon tartja. Lontalin olyan rózsacsokrot kap, amely „legalább 100 márkába kerül“,
ami azt jelenti, hogy Lontalint nagyon szeretik. Pénzarisztokráciájá-
hoz szorosan hozzátartozik a nyelvismeretek fitogtatása. Hogy az
idegen szó („secretair“) vagy szöveg (pl. a „Brüsszeli csipke“ sikam-
lós francia anekdotája) hibás vagy helytelen, azon fölényesen túl-
tesszük magunkat. Fő, hogy meglegyen az előkelő csillogás káprá-
zata, — azok, akik olvassák, többnyire úgysem értik! Akad tán opti-
mista olvasó, ki azzal vigasztalja magát, hogy az író annál jobban tud
magyarul! Sajnos, ez a remény sem alapos. Régebbi írásaiban színes-
tollú, élvezetes elbeszélőnek ismertük ugyan meg, de újabb regényeinek
pongyolaságán már a magyartalanság is elhatalmasodott. Hangja sok-
szor a pesti aszfalt romlott nyelvének fonográf-lemeze. Erdős Renée
a modernséget a divattal azonosítja. Végzetes könnyelműség! A
könyveket semmi sem fosztja meg oly hamar frissességüktől, mint éppen
a napi érdekű problémák hajhászása. Igaz ezzel szemben, hogy divatos
író maradhat valaki akkor is, ha már régóta nem moderm... Erdős
Renée évek óta egy nagy csalódásban tartja olvasóközönségét és —
önmagát. Financiális hasonlattal élve: úgy tűnik fel, mintha óriási
aranykészlettel rendelkeznek és csupán a kedvezőtlen konjunktúra
miatt nem hozza azt teljes mértékben forgalomba. Regényei viszont
kétségtelenül arról győznek meg, hogy fiktív aranyfedezettel dolgozik.
Ő is, mint minden író, tehetsége legjavát adja. Ha az eredmény csaló-
dást kelt, fölösleges a magyarázatot az író kívül álló okokban keresni.

EPILÓG: A kritikus a regények tükrében elsősorban az író-
kereste. Ha a női lélek külön szépségeit is sikerült bennük — minden
tettenérési szándék vagy detektív-les nélkül — felismernie, arról csak
örömmel emlékezhetett meg. De ha a kép sajnálatos hibákat, gyön-
géket és fogyatkozásokat tárt fel, ám lássa az óvatlan tetszelgő, aki
könnyelműen tollat vett kezébe. Az írás kíméletlen tükör, nem
pedig varázsszer.

BISZTRAY GYULA

TUDOMÁNY ÉS KÖZÉPISKOLA ELLENTÉTE

TUDOMÁNY ÉS KÖZÉPISKOLA állandó érintkezési területe a tantárgy. Mindegyik tantárgy mögött ott áll az illetékes szak-tudomány a maga szervezett intézményeivel, embereivel, számaival, fogalmaival és módszereivel. S bár elismert és igaz köz-hely, hogy az iskola nem pusztán a tudomány eredményeinek átadásá-val foglalkozik, hanem más céljai is vannak, ugyanúgy kétségtelen, hogy e más célok elérésében is azt az anyagot használja fel, melyet a tudomány szállít neki. Nem függetlenítheti magát egyetlen tan-tárgy keretén belül sem, folytonos hatás alatt áll, elfogad és magába olvaszt tudományos eredményeket, hozzáméri őket saját helyzeti adottságaihoz és specifikus céljaihoz. Mindez a kapcsolat nemcsak abból az egyszerű valóságból fakad, hogy az iskolában a tudomány műhelyében kiképzett emberek közvetítik a tudnivalókat, hanem az iskola társadalomnevelő célzatából is. Az iskola tudja — kell is tudnia —, hogy a szárnyai alól kikerültek nemcsak dolgozók, termelő, fogyasztó és szervező emberekké lesznek, hanem a tudomány fel-vevőivé is. Ha az iskola feladatának tartja a „teljes élet“-re való neve-lést, munkájának célját nem szűkítheti egy-két, néha az aktuális jel-szavaktól is elhatárolt területre: saját kicsi világán belül az életnek minden főégtáj, tehát a tudományosság felé való lendületét is kép-viselnie kell.

Volt idő művelődésünk közelmúltjában, amikor tudomány és iskola szinte teljesnek mondható együttállásáról beszélhettünk. A 25—30 év előtt élete delén álló pozitívizmus idején. A tudomány éles szemmel figyelte az iskola ismeretanyagát s az az intellektuális mámor, mely a természeti és szellemi tudományok képviselőit a kézenfekvő ismeretbeli haladás láttára eltöltötte, ezt az ellenőrzést egyre erősebbé tette. Ha az ebből az időből való folyóiratokban lapozgatunk, csodál-kozva látjuk, hogy pl. filológiai szaklapok bírálják iskolai nyelv-könyveket, olvasókönyveket, irodalomtörténeteket és szigorúan utasítanak vissza minden tudománytalanságot. Az iskolai tudomány-anyag csak abban különbözött a szaktudományétól, hogy feltalálásá-ban más, mennyiségében kisebb volt, mondjuk, fordított látcsövön át nézett. De minőségben, nézőpontjaiban különbség nem lehetett. Beöthy Zsolt klasszikussá vált tankönyvét a szaktudomány mindig magáénak vallotta, sőt jóideig ez a tankönyv képviselte magát a tud-mányos irodalomtörténetet, melyet egyképpen forgathatott az érett-ségiző diák s a vizsgázó tanárjelölt. Iskola és tudomány szemben-állásának még csak nyomait sem lelhetjük ebben az időben. Egy

felsőbbséges és magát az egész élet berendezésére hivatottnak érző tudomány tartotta kezében az iskolát. Ezt a kézbentartást természetesen nem úgy értjük, mintha az iskola teljesen átadta volna magát a tiszta tudománynak, hanem úgy, hogy az iskola minden pillanatban tisztelettel nézett egy csillagzatra, melynek iránymutató erejéről meg volt győződve. Akkor sem állt az iskola (nem is szükséges!) egy színvonalon a tudománnyal, akkor sem habzsolta fel azonnal a tudomány ismereti vagy értékelési eredményeit, de állandóan nyitva tartotta a tudománytól az önmagához vezető utat. Igaz, maga a tudomány sem mutatott olyan arcot, mely esetleg az iskolát ettől a kapcsolattól visszariasztotta volna, sőt ekkor fogalmazta meg ő is legteljesebben saját nemzetnevelő, a nemzetélet politikai és társadalmi mindennapjára is kiható jelentőségét.

Ma ez a meghitt kapcsolat csak a természettudományokkal való vonatkozásban található meg. Annak a múlt századi eredetű pragmatista és utilitarisztikus hullámnak, mely a középiskolát az utolsó tíz esztendőben előtötte, ez kézzelfogható eredménye. A középiskola büszke is rá. Azok az értesítőkből olvasható beszámolók, melyek a természettudományok tanításáról, a fizikai, vegytani, biológiai vagy egyéb hasonló gyakorlatokról szólnak, tanúbizonyosságai e méltó büszkeségnek. A „haladás“nak hasonló biztos tudatát csak a modern nyelvek (pusztán nyelvhasználati) tanításában érezzük. Mindezek, természettudományok és idegennyelvi ismeret, az életszerűséget, a gyakorlati életet jelentvén, az iskola körül kialakult közvéleményben lassanként el is vesztik szigorúan tudományjellegüket és hovatovább a szakképzés vagy legalább is az „életre való“ nevelés első lépcsőivé válnak. A „tudományos“ jelző viszont átmenőben van a humanisztikus tárgyakra, az irodalomismeretre, történelemre, mint amelyeknek az ú. n. élethez semmi közük sincsen és legfeljebb az „általános műveltség“ amorfi eszméje vagy érzelm- és jellemnevelő energiájuk tartja bennük a lelket. Az a furcsa helyzet állott elő, hogy a közvéleménybeli és pedagógiai realizmus életközébe hozta, praktikabilissá tette a legexaktabb tudományokat, ugyanakkor azonban messze toltta el magától a szellemiek tudományjellegét — egyiknek-másiknak (latin-görög kultúrismeret) középiskolai létét arasznyivá zsugorította — és csak annyit tartott meg belőlük, amennyit a nevelés morális és szentimentális érdekei megköveteltek. A „szellemi“ tudományok a középiskola nyelvére lefordítva, a szó minden értelmét előtűntetve, „lelkes“ tantárgyakká lettek. A tudomány és középiskola közötti szakadék így a szellemtudományok terén látszik ma a legmélyebbnek.

A REPEDÉSEK már néhány év óta eléggé szembeűnően mutatkoznak. Először a tudomány kezdett elégedetlenkedni és gyűjtötte össze kifogásait a középiskola munkája ellen. 1927-ben hetvenöt egyetemi tanár „úgyszólván egyhangúan állapította meg, hogy a tudományos kiképzésben részesülő mai magyar ifjúság számottevő része készületlenül jó az egyetemre; általános képzettsége, tudományra való hajlandósága ennek következtében csekély, felkészült-

sége főiskolai munkájának elvégzésére mindenesetre elégtelen.¹ Ez az összesített vélemény még nagyon enyhítette a részletek élet, mert volt ezek közt olyan is, mely leplezetlen nyersséggel jelentette ki, hogy „a középiskola eredményei és az egyetemi oktatás követelményei között áthidalhatatlan rés tátong.”² Nem sokkal később egyik legelterjedtebb középiskolai tankönyvünk került ugyancsak a tudomány oldaláról jött támadás terébe. Ekkor arra kellett ráeszmélnünk, hogy a középiskola irodalmi nevelése jár alacsony szinten. Üres banalitásokat, sablonos szemléletet, klisé-nyelvet tanítunk, merőben az anyag-elvégzés szempontjai vezetnek az iskolát. „A magyar gyermeket, a magyar ifjút, kiből közéleti ember, tanár, író, művész lesz, távol tartjuk a magyar nyelv művészeitől. Követeljük ugyan, hogy olvassa, kivonatolja őket és lássa el őket elméjében egy-egy szürke jelzővel, de nehogy kritikával, kíváncsi ízléssel közdítni merjen feléjük!”³

Középiskolai értesítőkből elszórt nyilatkozatok bizonyítják, hogy az iskola sem maradt hátra a közte és a tudomány közt támadt rés kiszélesítésében. Büszkén és önmagát dicsérően említi valaki egyik multévi értesítőnkben, hogy egy bizonyos kérdésben felfogása „nem egyezik ugyan a moderm tudományos pedagógiai törekvésekkel, de annál finomabb érzéket árul el az élet aktuális követelményei iránt”. Az a kétoldali nyomás, mely a középiskolát a főhatóságok és a közvélemény részéről érte, már átalakította a középiskola szellemét. Kifogástalan ejtéssel mondja a „non scholae, sed vitae” féligazságát. „Az a meggyőződésünk, — mondja egy másik értesítő — hogy nekünk nem tudósokat, hanem munkaszerető, kötelességtudó, pontos, megbízható fiatalembereket kell nevelnünk.” A sokfelől támadott magyar középiskola lázasan kapkodva ismétél készen kapott jelszavakat és velük próbál mintegy alibit bizonyítani. Dehogy akar ő tudóst nevelni, nem akarja növendékét „túlterhelni”, célja a közvélemény legnagyobb meglepésére csak a becsületes „fiatalember”. Micsoda tragikus tánca ez a középiskolának! De tovább is mehetünk. Ez a tudománytól való idegenkedés, mely korunk hasznossági jelszavaiból és egy szűkreszabott gyakorlati morálból táplálkozik, nem áll meg a középiskola területén. Tanáregyesületi folyóiratok könyvismertetésekben nem egyszer bukkannak fel, néha csak egy-egy megbúvó jelzőben vagy félmondatban, tudományt elítélő megjegyzések, különösen némely újabb tudományos módszer ellen. Mai tudományos irányok „kérészetű divat”-járói, egy-egy tudomány szak „teljesen elhibázott” és „romantikus” átformálásáról hallunk. Egészen az ifjúsági folyóiratok tanárok által írt cikkeiig, méltatásaiig követhetjük ezeket a mondat szövetébe rejtett oldalvágásokat. Alig lehet véletlennek nevezni, hogy a minap is egyik középiskolánk igazgatói székéből indult el Thaly Kálmán kuruc-balladáinak újabb megvédés! kísérlete a tudomány annakidején való „kegyetlen eljárása” ellen.

¹ Magyar Szemle 1927. I. 3. 254. lap, Balogh József cikke.

² U. o. 255. lap.

³ Magyar Szemle 1928. II. 4.373. L, Eckhardt Sándor cikke. S a megzavart középiskolai tanár tanácstalan mozdulattal tehette e vád mellé a tantervi Utasítások felemelt ujjú, intő-tiltó szavát: „Legkevésbé közeledjünk az írókhoz kritikával...” (61. lap.)

AZ ELŐBB EMLÍTETTÜK, hogy tudomány és iskola együttállásáról 25—30 évvel ezelőtt azért is beszélhettünk, mert maga a tudomány nem mutatott oly arcot, mely az iskola előtt ellenszenvesnek tetszhetett volna. Nem is lehetett másképp, hiszen maga a pozitivista szellemiség teremtette meg a modem magyar középiskolát, saját képére és hasonlatosságára. A mai, új irányú szellemi tudományok azonban egy-egy kiszakított elvükkel vagy megállapításukkal nem egyszer szinte megriasztják a középiskolát, sőt elveszik tőle azt a megnyugtató tudatot, hogy vezéreként láthassa a tudományt. Néhány hirtelen példa talán megvilágítja e helyzetet. A középiskola nyelvi és irodalmi nevelésében központi jelentősége van a nyelvhelyesség vagy nyelvi magyarosság kérdésének. Az exaktság jegyében feltáplált középiskola itt is, mint minden szakterületen, nyugodtan fordulhatott a normatív tudomány perdöntő szavához. Az akkor való tudomány meg is felelt a hozzá intézett kérdésekre. Ma a nyelvtudomány ezt a feladatot „illetéktelensége tudatában tisztelettel elhárítja magától“.¹ A legerősebben azonban az új történelemszemlélettel van megakadva a középiskola. Megijed némely relativista vagy annak látszó attitűdtől, mikor ezt olvassa ki a tudományból: „Ha egyszer elkészül majd a szellemtörténeti módszerrel a magyar történelem feldolgozása,... lehet hogy nem lesz az teljes mértékben megnyugtató. A relativizmus veszélyei akkor fognak majd igazán szembetűnni, ha az átlagember ily munkából arra fog döbbsenni, hogy világnézeti kételyei esetén a történelem nem mutat neki irányt... Ha minden világnézet önmagából kiteljesedőnek látszik s ha minden világnézet-változás megmagyarázható a különböző szellemi, szociális és ökonomikus okokból, akkor a történelem nem lesz többé mindenkinek számára támasz az életben.“³ Amikor a tudomány a „Savoir c'est prévoir“-ra büszkélkedett, akkor az iskola is bizton ismételhette a „História est magistra“ tantételét, de tehet-e ma helyébe valamit, ha a tudomány a teljes vitális désintéressement-t jelenti be? Az „ön-elvű“ és „öncélú“ tudományosság maga is folyton-folyvást törekszik arra, hogy önnön munkaterületét minél szigorúbban és kizáróbban elhatárolja. Az iskolával való viszonylatban — írja egyik történet-tudósunk — a tudomány „betölti a maga feladatát azzal, hogyha... a pedagógiának megfelelő anyag felkutatásával és kritikai megrostálásával állandóan a kezére dolgozik s ezentúl legfőbb csak az ellenőrző szerepet vállalja a pedagógus-történészek esetleg jóindulatú kisiklásainak éppoly jóindulatú helyreigazításával, egyébként azonban halad a maga útján s célkitűzéseiben elsőrenden a saját belső logikájától és problematikájától vezeteti magát, csak másodsorban és egészen alárendelten engedve abba olykor beleszólást pedagógikus érdekeknek.“⁸ Az iskola már-már kénytelen úgy nézni a tudományra, mint a csata hevében előrevágtató hadvezérre, aki nemcsak hogy messze elhagyta seregét, hanem akinek vezényszavai is töredékesen

¹ Magyar Nyelv 1931. 5. lap, Gombocz Zoltán cikke.

² Széphalom 1930. 300. lap, Mályusz Elemér egyetemi székfoglalója.

³ A Magyar Történetírás Új Útjai. Budapest, 1931. 168. lap Révész Imre tanulmánya.

jutnak a stratégiai mozdulatra várók fülébe. A külön tanár- és tudós-képzés eszméjének felmerülése, sőt részleges megvalósítása intézményesen készül a távolságot állandósítani.

A tudomány ily erős előrerúgtatása mellett viszont az iskola inkább hátrafelé irányuló lépéseket tett. A középiskola egyre jobban veszti tudományos fogékonyságát és rugalmasságát. Kereken kimondva, a magyar középiskolai tanárság tudományos színvonala ma nincs azon a fokon, mint régebben volt. Az újonnan létesített vagy újra megszervezett egyetemek a középiskolai tanárság tudományos teljesítményekkel rendelkező tagjait nagyrészen felszívták és kivonták az iskola életköréből. Az iskola elveszítette azokat az embereit, akiket egyéni adottságuk és pillanatnyi helyzetük állandóan kettős munkára szorított, a tudomány művelésére és a tanítói gyakorlatra. Még abban az esetben is megbecsülhetetlen értékei voltak a középiskolának, ha tudós igényeik erősebbek voltak a pedagógiaiaknál, mert szellemi lendítést adhattak tanártársaiknak, nyitottabb szemű tanítványaik előtt pedig megvillanhatták az iskola falain kívül eső tudományos feladatokat. Általában fontos összekötő kapocs voltak a tudomány és a belőle táplálkozó iskolai tantárgy között. Ilyen kapocs volt egyébként a tanárság az a része is, mely ugyan cselekvően nem vett részt a tudományos munkában, de mint a tudományos mű olvasóközönsége szerepelt. Az anyagi bajok állandósulása óta ez a réteg nem tud ismét a tudományos fejlődés folyamába kerülni. Délutáni mellékfoglalkozások rabolják el az időt, ezek nélkül pedig a megélés gondjai súlyosbodnak: hiányzik az idő, a jótékony nyugalmú „otium“ s hiányzik a pénz a könyvvásárlásra. Szorosan a középiskola szempontjából talán a legértékesebb réteg ez a holtig tanuló tanártípus, mert receptív volta állandó fékként szerepelt az iskola igényhatárainak átlépésével szemben, anélkül hogy a tudomány és iskola közti összekötő fonalat elvágta volna. Ma ez a típus az anyagi gondok súlyosbodásával és általában azon speciális lefelé haladásban, melyre a magyar tanárság a világháború óta hibáján kívül kényszerült, szinte kivezett.

Amint iskolai értesítőinkből mindjobban kiszorulnak a tudománnyal vagy a pedagógiai gyakorlattal foglalkozó programméretezések s több és több teret kénytelenek adni az olcsóbb hatású ünnepi és egyéb beszédeknek, úgy a „tudós“ tanár helyébe is a „közéleti“ színezetű, a szónokló tanár kezd lépni. Tudományos követelmények helyett könnyű érzelmi eredményekkel elégszünk meg. Bármily szép és nagyjelentőségű szavakkal (becsületesség, pontosság, hazafiasság stb.) jelöljük is meg ezeket az eredményeket, iskoláink életét nem tudjuk kiteljesíteni, még kevésbé akkor, ha ezeket a szavakat egy bizonyos tartalmi szűkítéssel — mint nem egyikkel megtörtént már — a tudomány ledorongolására használjuk fel. Iskoláink szellemi átalakulását igen jó szemmel figyelte meg az, aki megállapította, hogy „a múlt század egyoldalúan hangsúlyozta a tudást, ma pedig mintha odatartana a fejlődés, hogy egyoldalúan csak az egyéniség értékelését emeljük ki“.¹ Gondolkodás nélkül utat nyitott

¹ Budapesti ciszt. gimn. 1930—31. évi értesítője 14. lap.

a középiskola mindenféle indokolt és indokolatlan „könnyítési“ törekvésnek, hiszen az egyéniségnevelést úgy is felfoghatjuk, hogy az nem függ össze az elme erőfeszítéseinek mennyiségével; belenyugodott a tanulmányi időnek az iskola érdekeitől messze álló szempontú rövidítgetéseibe, hiszen az egyéniség kinevelésében, nemde, igazán nem játszik szerepet, hogy a tanuló négy-öt héttel többet vagy kevesebbet tölt az iskola padjaiban. Hallottunk igen nívós tankönyvekről is, melyeket „nehéz“ voltuk miatt utasított el a bíráló hatóság. Nem csoda, hogy a tudományos színvonalú tankönyv szinte bocsánatot kérve kopogtat az iskola ajtaján és félve reméli, hogy „komolyan megalapozott tudományos újságjával fogja érinteni szakköreinket“.¹

A TUDOMÁNY ÉS KÖZÉPISKOLA közt tatóngó szakadék nem mélyülhet tovább. Nem nézheti tétlenül sem az iskola, sem a tudomány. Az iskola útja így az elvi eltompuláshoz, horizontszűkítéshez s végül saját méltósága aláaknázásához vezet. A tudománynak sem közömbös az, hogy olyan „művelt“ társadalom nő ki a középiskolából, amely esetleg csak a hírlapok törvényszéki tudósításaiból értesül a tudomány eredményeiről és ezekből a tudósításokból alkotja meg véleményét. Lépéseket kell tenni az egymáshoz való közeledésre és az egészséges kapcsolat helyreállítására.

Nem feledjük, hogy ilyen lépések történtek is. Ezt a célt szolgálták a szünidei tanári továbbképző tanfolyamok és a tudomány képviselőinek középiskolák munkáját megfigyelő kiküldetési. A tanfolyamok azonban eddig is eléggé szűk körben mozoghattak s az államaháztartás mai helyzete nem hogy tágításukat, de még folytatásukat is lehetetlenné teheti. A középiskolákat megfigyelő tudósok munkájának eredményét meg egyszerűen nóm látjuk. Jelentéseik nem kerülnek az érdekeltek nagyobb nyilvánossága elé, eltemetődnek az irattárakban és a középiskolai tanárság egyetemének nincs módjában, hogy a bennük rejlő észrevételeket elvi szempontból megvitassa vagy utánuk igazodjék. A tudomány és iskola kapcsolata ily esetleges módokon alig lesz helyreállítható. Nem is gondolunk most intézményes eszközökre.

Az iskolának meg kell vizsgálnia és tudatossá kell tennie önmagának a tudományos megismeréshez való viszonyát. Talán meg fogja látni, hogy e tekintetben élete nem állóvíz, melyet csak úgy lehet megújítani, hogy időnként egészen lecsapoljuk. Ajánlatos volna, ha a középiskola elgondolkoznék Spranger e mondatán: „Es wäre verhängnisvoll, die Aufgabe der Erziehung so zu fassen, als ob sie einfach in die Vorgefundene Kultur hineinzubilden hätte.“ Mindenesetre hagyja el a várakozás vagy a félszavas ellenzés kényelmes álláspontját, kísérelje figyelemmel a tudomány eredményeit és mondjon róluk saját tanítási gyakorlata alapján véleményt. Az elmúlt években nem egy új látású tudományos mű lépett ki a nyilvánosság elé: megtörtént-e csak egynél is, hogy a középiskolák érdekeit képviselő folyóiratok ismertetései megmutatták volna, vájjon mennyiben módosíthatja a tanítás mai anyagát vagy szellemét, lehetnek-e olyan következményei, melyek

¹ Egy németnyelvi tankönyv előszavából.

a műveltség-közvetítés módjait frontváltoztatásra kényszerítik? Egészen biztos, hogy az iskola nem mindig fogja elfogadni a tudomány eredményeit, de keresse, folyton keresse, mit tud ezekből önmaga céltudatosabb munkája érdekében a pedagógia nyelvére lefordítani. Ha elutasít valamit, szegezze szembe saját jól megokolt érdekeit, de ez nem történhetik az áltudományosság vagy a közvélemény-dilettantizmus ma oly gyakori hangján és eszközeivel.

Ezen az úton találkozni fog a tudománnyal, ha — a tudomány is úgy akarja. Az Összekötötetés megteremtésében a tudomány embereire is feladatok várnak. Az iskola itt a tudománytól nem kér mást, mint a hívös elzárkózásnak időnként való feladását. Teremteni kell helyet, hol az egyes szaktudományok képviselői néha-néha a középiskolának fognak beszélni: a tudomány is tartsa állandóan szemmel az iskolát. Mutasson rá — nem általánosságban! — azokra a hiányokra, a nézete szerint téves szemléleti módokra, amelyeket az egyetemi képzés első évfolyamaiban tanítványainál tapasztal. Nem szabad megelégednie pusztán csak azzal, hogy e hibákat a saját oktató körén belül korigálja, hanem terjessze ki irányító erejét azokra, akik ebből a körből már rég kiléptek. Szóljának meg a tudomány művelői a középiskolai tanárság folyóirataiban, a középfokú pedagógia elvi művelését végző társaságokban, mint ahogy ez pl. Németországban állandó gyakorlat. Saját magasabbrendű nevelő munkájuk lesz ezáltal könnyebb, mert több jól megmunkált elme lép eléjük, várva a tovább formálást, egyben nyugodtan nézhetnek a „középiskolás“ műveltségre is, mert az is olyan, hogy van füle a tudomány hallására.

Nehéz idők és könnyűnek látszó reformok alapjaiban ingatták meg a középiskolát. Tudomány és iskola antagonizmusa e megingásnak egyik jele a sok közül. Tudomány és iskola találkozása oly popt lehet, melyen a megújuló idő egyetemes magyar kultúrája szilárd talajt foghat a lába alá.

KERECSENYI DEZSŐ

SETON-WATSON TÓT MUNKATÁRSAI

1928 júniusában R. W. Seton-Watson Csehszlovákiában tartózkodván a cseh sajtó jelentései szerint, Stefánekn Antal dr. akkori közoktatásügyi miniszterrel megállapodott egy kiadandó könyvre vonatkozólag, mely Szlovenszónak az államfordulat óta elért haladását és fejlődését bemutatná. A könyvnek a köztársaság fennállásának tizedik évfordulója alkalmából kellett volna a piacra kerülnie, — azonban ez csak 1931-ben történt.¹ 1928 óta folytonosan emlegették a csehtót lapok, hogy „a tótok nagy barátja“ nagy munkát készít elő Szlovenszko, a csehtót nemzetegység megóvása és a magyar revíziós törekvések elhárítása érdekében. A könyvet a prágai külügyminiszteri nyomda és könyvkiadóvállalat, az „Orbis“ hozta ki és bevezető tanulmányát Seton-Watson írta, a londoni egyetemnek a csehtót kormány által alapított és Masarykról elnevezett tanszékében Közép-Európa történelmét adja elő, amely tanszéknek fenntartásáról túlnyomó részben a csehtót kormány gondoskodik.

A könyvről magáról nem szükséges a hazai közönséget részletesebben felvilágosítanunk, mert az könnyen elképzelhető, mit írhattak össze a Seton-Watsonról felszólított tót munkatársak államuk konszolidációjáról propagandisztikus érdekből. De ha a mit nem is érdekes, annál érdekesebb, hogy kik írták ezt a könyvet. Seton-Watson láthatólag arra törekedett, hogy a szlovákiai állapotok rózsaszín rajzát ne a kizsákmányoló csehekkel, hanem a kizsákmányolás objektumaival, tót vezető emberekkel Írassa meg, amint előszavában meg is írja:

„Amit a külföldi közvélemény tudni akar, nem az, hogy mit gondolnak erről a kérdéstről a csehek, hanem, hogy mit gondolnak maguk a tótok. Ezért a kötet összes huszonöt munkatársa tót és lehetőleg olyan tót, akinek tevékenysége a tizenkét esztendő alatt inkább pozitív, mint negatív volt és akiknek jogát, hogy saját ügyükben beszéljenek, ésszerűen nem lehet kétségbevonni. Az összhatás alkalmas rámutatni arra, hogy a tótoknak országuk rekonstrukciós munkájában sokkal nagyobb részük van, mint ahogyan ezt gyakran sejtik/.

A huszonöt csehtót munkatárs névsora a következő: Hodzsa Milán dr., Markovics Iván dr., Srobár Lőrinc dr., Stefánekn Antal dr., Medveczky Károly, Ivánka Milán dr., Kállay József dr., Micsura Márton dr., Dérer Iván dr., Bella Method dr., Houdek Fedor, Stodola Kornél, Stodola Emil dr., Ruppeldt Fedor dr., Osusky István dr.,

¹ Slovakia Then and Now, a Political Survey by Many Slovak Authors arranged by R. W. Seton-Watson. London George Allen & Unwin Ltd., Prague: Orbis Publishing Co. Printed in Czechoslovakia by Orbis P. Co. 356 1.

Ercsméry István dr., Fajnor Wladimir dr., Kmetykó Károly, Okányik Lajos dr., Kállay Béla, Jansák István, Wagner Wladimir, Stur Svato-pluk, Drobny János, — és Hlinka András. Seton-Watson, mint egy ügyeskedő vásári kikiáltó, ki túlságosan ajánlja a maga portékáját, dicsekszik, hogy e névsorban két aktív miniszter, hét volt miniszter, egy katolikus püspök, három más prominens katolikus pap, két evangélikus lelkész, két magasállású bíró, két ügyvéd, egy bankhivatalnok, egy mérnök, egy diplomata, egy iparkamarai titkár, egy tót irodalmi társasági titkár és a szlovenszkói országos hivatal első elnöke foglalnak helyet. Mielőtt Seton-Watson fenti mondataival behatóan foglalkoznék, a fényes névsort más szempontok szerint tartom szükségesnek csoportokba osztani. A munkatársak között a cseh agrárpártnak, vagyis a legtúlzóbb prágai centralista pártnak tizenhat tagja található, a cseh szociáldemokratapárt 2, a cseh néppárt 1, a cseh nemzeti demokratapárt 1, a cseh nemzeti szociálista párt 1, és a tót néppárt 2 taggal van képviselve, — 15 nemzetgyűlési és országos képviselőtestületi tag van közöttük, kik közül 14 kormánypártok padjaiban ül, 15 munkatárs foglal el állami állást és 20 élvez állami jövedelmet, ebbe az utolsó számba nem vontam be Hlinkát, Stúr Svatóplukot, Stodola Emil dr.-t, Kmetyko püspököt és Ruppeldtet. Hlinka tisztán csak a Seton-Watson személye iránti regárdból írta túlnyomóan akadémikus természetű közleményét a vallás és katolicizmusnak az államokra és egyénekre gyakorolt befolyásáról, melyben ismét alkalma nyílt az ő hibájából 1907-ben áldozatul esett csemoivaiak szomorú történetével hivalkodni.

A társaság tagjai azonban a tót közvélemény szerint is vezetői azon korrupciónak, melynek segélyével a cseh kormány kezében tartja az egész szlovenszkói életet.

Kint a fórumokon ott szónokolnak a Seton-Watson által bemutatott elitcsoport tagjai, akik minden alkalmat és minden ünnepséget megragadnak, hogy a magyarok alatti tót helyzetet emlegessék és összehasonlítsák a mostanival, miközben nem takarékoskodnak az öndicsérettel. A hálaénekeket, melyek tót részről a cseh felszabadító munkát szokták nyüvános ünnepségeken megköszönni, ezek a csehtótok adják elő, miközben csehebbek akarnak lenni a cseheknél is.

„A tisztességes embert útálat fogja el, — írja a „Slovák“ — amikor ezek az ünnepi pódiumon megjelennek. Az államfordulatig zsebrákók voltak, akik a tót társadalom kegyére szorultak, de akkor tisztességesek voltak még, ma néhány millió felett rendelkeznek, az államfordulat utáni helyzetük tényleg megjavult és a nemzetnek be akarják beszélni azt, hogy ugyanilyen mértékben megjavult az Ő helyzete is. Aki ezeket a dolgokat másképpen látta, mint ők, az áruló, megbízhatatlan, magyarón volt előttük, ha akár a katolikus Hlinkának avagy a lutheránus Rázusnak nevezte magát. Végül egy olyan individuumot kerestek ki maguknak, mint amilyen volt a szerb Dimitrejevics és ez ennek a dicsérő társaságnak a nevében teli szájjal hirdette, hogy hát a néppártiak és a nemzetipártiak Magyarország után vágyódnak, mint-hogy nem hajlandók a cseheket és a mostani viszonyokat magasztalni, úgy miként ezt azok teszik, akiknek erre személyi okuk van.“¹

¹ 1931. november 10. Dimitrejevics egy szerb kalandor, aki a centralista politikai pártok megbízásából Hlinka és Rázus ellen röpiratokat írt.

Éppen az 1932-iki állami költségvetéssel kapcsolatban mindinkább hangosabb lett Szlovenszónak azon cseh pártok szlovenszói exponensei felé irányított szemrehányása, hogy a tót nemzet törekvéseinek a miniszteri székekben ülő cseh-tótok eddig sohasem tettek eleget. Példának hozták fel Szlávik György dr. mostani belügy-miniszter és Dérer Iván dr. közoktatásügyi miniszter magatartását, akik a szlovenszói szükségletekkel szemben Prágában elutasító álláspontot foglaltak el. Annak ellenére, hogy egészen világosan bizonyítható, miszerint az állami költségvetések Szlovenszót megkárosítják, a centralista cseh pártok szlovenszói exponensei ezeket lelkiismeretfurdalás nélkül mindig megszavazzák.¹ Ennek a könnyelmű politikának láttára kétségbeesve kérde egyik elkeseredett cikkében Rázus, aki nemzetének ma legkiválóbb költője, vajjon lesz-e ebből a mélyseges erkölcsi süllyedésből feltámadás, lesz-e ebből az összeomlásból nemzeti regenerálódás, mert

„a tót politikusok naivsága nem ismer határt, hazafias lelkesedésük addig nem hagyott nekik nyugtot, míg kamaránk kulcsát a prágai urak kezébe nem adták. A tót nemzet erre az autonómiai mozgalommal választott, megtörték és lenyomták őt, felállítván vele szemben az ú. n. lehetőségi politikát. Ma a lehetőségnek ez a politikája is tulajdonképpen összeomlott és mi tótok koldusként nyújtjuk ki kezeinket, állván saját éléskamránk előtt.“²

Ezek a politikusok mégsem olyan naivak, mint azt Rázus mondja és nem olyan önzetlenek, mint azt Seton-Watson hirdeti.

Ha az angol publicista Szlovenszókó mai gazdasági és politikai helyzetének hű képét akarta az informálatlan külföldnek hozzáférhetővé tenni, akkor nagy mulasztás részéről az, hogy a köztársaság pénzügyi és ipari évkönyvét nem tette tanulmány tárgyává, mert a hallatlan kultúrműre vonatkozó vázlatja egészen másképpen alakult volna ki. Szlovenszókó társadalomrajzának és korpének egyik főjellemezőjét a pénzügyi kompasz adatai nyújtják. Seton-Watson statisztikája, mely munkatársaira vonatkozik és munkatársairól írt életrajzi vázlatai okvetlenül kiegészítendőek ezen szlovenszókó csehtót közéleti szereplők igazgatósági és egyéb tagságainak felsorolásával és akkor nyilvánvalóvá válnék az olvasó előtt, hogy miért is tartják ezek a csehtótok Szlovenszókó mai leszegényített helyzetét „egyedülálló kultúrműnek“ és miért mondják a tót nép nyomorát „gigantikus haladásnak“. Ebben a konstruktív munkában vezet az agrárpárti csehtót szenátor, Stodola Kornél, aki a következő fontos munkákra tartja magát hivatottnak:

agrárpárti szenátor, a pozsonyi kereskedelmi és iparkamara elnöke, a nemzetközi pozsonyi Dunavásár elnöke, a pozsonyi tőzsde elnöke, Románia főkonzula, a pszichotechnikai intézet elnöke, az ipari hitelintézetek szövetségének elnöke, a cseh-magyar kereskedelmi és iparkamara elnöke, azonkívül a pozsonyi általános takarékpénztár, a pozsonyi Tátrabank, a pozsonyi Közraktárak r.-t., a nyitrai mezőgazdasági cukorművek r.-t., a pozsonyi „Gea“ mezőgazdasági és ipari r.-t., a pozsonyi „Domov“ általános biztosító r.-t. elnöke, a szlovenszókó bankok szövet-

¹ „Slovák“ 1931 október 17.

² „Národnie Noviny“ 1931. április 3.

ségének alelnöke, a prágai anglo-cseh bank, a pozsonyi kőszénkereskedelmi r.-t., a prágai „Internationale“ szállítási és fuvarozási r.-t., a pozsonyi aszfalt és útépitési r.-t., a Prágában levő nyugatcsehországi Kaolin, chamotte és szlov. Magnezitművek r.-t., a karlsbadi „Epiag“ porcellánművek r.-t., a karlsbadi „Union“ egyesült porcellángyárak r.-t., a handlovai kőszénbánya r.-t., az Urban-féle kőszénkereskedelmi r.-t., az alsóhámosi „Sandrc“ ezüst- és ércárugyár r.-t., a pozsonyi „Főz“ vaskereskedelmi r.-t., a trencsényi első szlov. szesz-, műzsír- és erjesztőgyár r.-t., a turaui Treumann gyárak r.-t., a nagytapolcsányi szeszfinomító és műzsírgyár r.-t., a „Matador“ gumi és balettművek r.-t., a pozsonyi Apolló kőolajfinomítógyár r.-t., az „Oleax“ egyesített szlovenszkói olajművek r.-t., a pozsonyi „Continental“ faipari r.-t., a pozsonyi kábelgyár r.-t., a pozsonyi Freund S. bőrgyár r.-t., a pozsonyi „Danubius“ textilművek r.-t., a „Dctva“ csehtót iparművészeti r.-t., a csácai posztógyár r.-t., a raj ed posztógyár r.-t., a zsolnai posztógyár r.-t., a tátrai elektromos helyi vasút r.-t., a csehszlovák Dunagőzhajózási r.-t. igazgatósági tagja.

Mi sem természetesebb, hogy Szlovenszónak ez a tantiéme rekorderje Szlovenszko gazdasági helyzetéről és a „haladásról“ csakis pozitív és kedvező képet festhet, mert hiszen, mint ő maga vallja egyik nyilatkozatában, mindig „a konstruktív optimisták“ közé tartozott és mindig a defaitizmus ellen volt. Beszédeiben a szegény embereket is szokta emlegetni, miképpen lehetne „egy ínséges kisembert vagyonhoz juttatni, mivel napjainknak egyik centrális problémája éppen az, hogyan lehessen a szegény embert a nemzeti jövedelmekben részesíteni?“¹ Fonák kétarcúság a tantiémehajszolás nagymestere részéről erről sóhajtozni, amikor a nemzeti jövedelem túl nagy részét az új államalakulás kezdete óta a saját maga részére foglalta le. Ez a kétarcúság megnyilatkozik Stodola és elvtársai minden tettében és mint Buday József dr. tót szenátor nemzetgyűlési beszédeiben említi, ez a Jánusarcú politika abban is mutatkozik, hogy Prágában másképpen beszél Stodola, mint Pozsonyban.¹ ő a szlovenszkói regionális intézetnek a vezetője, az ú. n. „Národohospodársky ustav“-é (Nárus), mely célul tűzte ki azt, hogy Szlovenszko gazdasági egyenjogúságát a történelmi területek mellett Prágában sürgetésekkel és kéréső beadványokkal ki fogja eszközölni. Ugyanakkor azonban, mint a költségvetés szenátusi előadója indítványozza, hogy a Nárus javaslatait utasítsa vissza a szenátus. Mint a pozsonyi kereskedelmi és iparkamara elnöke Szlovenszko ezen gazdasági ágazatairól titkáraival együtt panaszkozó képet szokott festem, viszont, mint az agrárpárt prominens tagja, minden erővel támogatja az agrárpárt kereskedelemellenes politikáját, mely például a Magyarországgal való kereskedelmi szerződés létrejöttét megnehezíti. Költségvetési előadói beszédeiben ugyan azt állapította meg, hogy Szlovenszko az összes adók 15%-át fizeti, az állami szállításokban azonban csak 5%-kal részesedik, Szlovenszko több mint egy milliárd korona értékű ipari és egyéb termékeket hoz be a történelmi országokból, kivitele azonban a történelmi országokba erősen passzív, mégsem vonja le a konzekvenciákat, hanem tovább is húzza a búsás jövedelmeket és írja Scotus Viator reklámkönyve részére a potemkincikket Szlovenszko gazdasági

¹ „Reggel“ 1931. december 25.

² „Slovák“ 1931, december 20.

³ „Reggel“ 1931. december 6.

haladásáról. Elnöke ugyan a magyar-csehtót kereskedelmi és iparkamarának, de ez nem képez akadályt részére, hogy a pozsonyi árumintavásárokon nemcsak, hogy túri elvtársai magyarelleses kifakadásait (Bella, Ivánka), hanem ő maga is hirdette egyik megnyitó-beszédében a nemzetközi hallgatóság előtt, hogy a most virágzó Pozsony helyén a magyar uralom „szemétdombjai“ voltak láthatók, sőt, mint az állami költségvetés szenátusi előadója követelte, hogy Magyarországot helyezze a Népszövetség újabb katonai ellenőrzés alá.¹ Mint páneurópaista pedig ugyanakkor azt is deklarálta, hogy „az a pénz, amit a hadsereg céljaira fordítanak, az állam szuverenitásának legmagasabb szempontjából tekintve, a legproduktívabb elhelyezése a tőkének.“ Miközben a szlovenszkói ínséges kisembernek a nemzeti jövedelemben való részesedéséről beszél, Prágában javaslatokat tesz, hogy a munkanélküli és leszegényített tótságot legjobb lenne Afrikában (Algír, Marokkó, Tunisz) letelepíteni, és a kivándorlást odairányítani. Ezen propagandáját a megdöbbenés moraja fogadta nemzete körében. A Stodola által képviselt kétarcú típus teszi tönkre Szlovenszkót. Megjegyzendő, hogy Stodola Kornél jutalomképpen egy tekintélyes maradékirtokot is kapott Tótmegyeren.

Seton-Watson egy másik representatív manjéről, Ivánka Milán dr.-ról, a cseh nemzeti demokratapárt tavaly tartott diskussziója alkalmából megállapították, hogy egyszerre tizennégy igazgatóságban ül. A kompsz szerint a következő vállalatokból részesedik:

„Szlov. Keramika“ r.-t., a pozsonyi Menneszmann bánya- és kohóüzemek r.-t., a pozsonyi első szlov. Cognacgyár, Keglevich István gróf utódai r.-t., a lipótvári vágvölgyi szesz- és szeszfinomító r.-t., a zsolnai műtrágya és vegygyár r.-t., a pozsonyi Slovenská Banka r.-t., a párkányi malomipar r.-t., a szenicei műselyemszövőgyár r.-t., a pozsonyi tót biztosító r.-t., a pozsonyi „Univerzum“ részvénytőzsdé r.-t., a zsolnai cellulózgyár r.-t., a „Zivnovstenská Banka“ r.-t. pozsonyi intézete stb.

A cseh nemzeti demokratapárt szlovenszkói expozitúrájának vezetője, aki szintén Tótmegyeren kapott Prágától jutalomként maradékirtokokat, a prágai rendszer magyarüldözési terrorjának egyik legveszedelmesebb kopója, aki a Tuka elleni hadjáratot vezette, — „A titkos irredentizmus ellen“ című röpiratával pedig fékevesztett paroxizmussá szította és aki azután a rendtörvényre hivatkozva Tuka ellen az ügyészségnél feljelentést tett. Lapját, a „Národny Dennik“-et, mint ez Hlavacek cseh nemzeti demokratapárti volt főtitkár és Hodács képviselő közötti viszály folytán kiderült, — egyedül Prága fizeti.⁸ A lapnak alig van ezer előfizetője. Ivánka eleinte az agrárpártban szeretett volna elhelyezkedni, majd a tót nemzeti pártban akart szerepet játszani, míg végre Kramár pártjának szolgálatába állt. Szervezkedési akciója a prágai központnak egyesek számítása szerint⁸ évi másfélmillió cseh koronába került, ami eddig, minthogy nyolc év óta exponense Kramáréknak, 15 milliót tesz ki. Ez Szlovenszko legdrágább mandátuma, mert csak az utolsó választáson tudott a nemzet-

¹ „Prager Presse“ 1928. november 23.

² „Slovák“ 1931. november 20.

³ „Slovák“ 1929. november 10.

gyűlésbe bejutni és mint a „Národnie Noviny“ megállapítja, a Kramár-párt 100.000 szavazatot várt tőle és csupán egyetlenegy tót szavazatot hozott, — az ő saját voksát, mert a többi tízezer szavazatot a cseh hivatalnokseregtől kapta. A mandátumot a Rázussal kötött paktum szerezte meg neki, mert máskülönben az elfecsérelt milliók ellenére sem lehetett volna képviselő.¹ Mindig lesben áll, minden Prágaellenes felszólalást magyarónak szokott megbélyegezni. Ha valaki a sárelmek ellen felemeli szavát, vagy pedig az autonómiáért, akkor azt rögtön irredentistának, revizionistának, a köztársaság ellenségének mondja. Ennek lélektani oka korántsem csak a prágai bérencség, hanem az is, hogy meg van győződve arról, hogy Szlovenszko a legelső alkalmat is felhasználná arra, hogy Csehországtól elszakadjon, aminek Tuka-elleni vallomásában kifejezést is adott:

... „Szlovenszko részére független országgyűlést követelni annyit jelent, mint azt a történelmi területektől elszakítani... „Ha a tótok saját országgyűlésüket megkapnák, úgy már az első gyűlés alkalmával kihirdetnék az elválást és Szlovenszkonak Csehországtól való elszállítását.“

Amikor 1931 július 15-én a Zeppelin Pozsony felett elrepült, Ivánka lapja rögtön mordiot kiáltott a német szponkodás ellen. Akkor írták az Ivánka szellemi arculatát viselő lapról:

„Ez a lap örökös üldözési mániában szenved, ha valahol valami gyengén recseg (a szerkesztőség szekrénye), már ordítózik és rettenetes veszedelemről ír, mely republikánkat fenyegeti. Mennyi ilyen abszurd szenzációt, mennyi ostoba pletykát, melyek Kocurkovóra valók, olvastunk már ebben a lapban...“ „Azon csodálkozik egyáltalában az ember, hogy ez Pozsonyban jelenik meg, egy olyan kulturált városban, mely a környező világgal szoros kontaktusban él és hogy a XX. században jelenik meg és pedig egy államban, mely szomszédaival békességben akar élni“.

Ivánkának a magyarságra vonatkozó álláspontját visszatükrözteti parlamenti és népgyűlési szereplése. Magyar elnyomás, ezeréves rablás, szolgabíró uralom stb., a legkülönbözőbb variációkban. Nemzetgyűlési magyarellenes közbeszólásainak nívóját mutatja ez a magyar képviselők felé kiáltott megjegyzése:

„Senki sem hívta Önöket Ázsiából. Ott maradhattak volna. Eljöttek ide és elvették a mi tiszta tót földünket.“ „Önök elvették azt tőlünk ezer évvel ezelőtt és mi csak visszavettük. Ez az egész.“³

Mindazonáltal azt követeli a magyaroktól, hogy lojálisak legyenek és higgyék el neki, hogy a magyar nemzetet soha nem támadja.

A Szlovenszkról szóló angol könyvnek egy másik érdekes és hazáját „önzetlenül“ szolgáló munkatársa Bella Method Mátyás dr. Az agrárpárt korifeusa, volt nemzetgyűlési alelnök, volt zsupán — most a szlovenszko mezőgazdasági tanács elnöke, maradékirtokos, aki szegény lelkéset sorból hirtelenében Szlovenszko leggazdagabbjai közé került. Fiával együtt csekély 1250 holdas prima birtokot kapott ajándékba a földhivataltól.

¹ „Národnie Noviny“ 1931. december 4.

² „Slovák“ 1931. július 16.

³ „Prágai Magyar Hírlap“ 1931. november 26.

A pozsonyi Slovenska Banka r.-t., a csákányi kőszénbánya r.-t., a pozsonyi polgári serfözde r.-t., a pozsonyi szlov. mezőgazdasági ipari r.-t., az „Oleax“ egyesített szlov. olajipar r.-t., a rózsahegyi szlov. papírgyár r.-t., a nagyszombati malomipar r.-t., a pozsonyi szlovák biztosító r.-t., stb. igazgatósági tagja.

Ezenkívül a „Slovák Liga“ c. egyesületnek elnöke, mely magyar-ellenes működésével a magyar nyelvnek úgy a hivatali, mint a magánéletben még magyar városokban való használata ellen is terrorisztikusan szokott fellépni. Ez a türelmetlen és erőszakos eljárás, a tiszta magyar területeken való szlávósító akció, melyet Bella Method Mátyás vezet, egyáltalában nem tartja őt vissza attól, hogy egyszersmind a békési tótság állítólagos elnyomása miatt a népszövetségnél panaszkodjék és mint a nemzetiségi egyenjogúság apostola képmutatóskodjék.

A Seton-Watson munkatársai között Kállay József dr. is, közjegyző, volt szlovenszkói miniszter, tevékeny közgazdasági tantiém-szerepet organizált magának. Úgy ő, mint sógorai szintén maradék-birtokokkal jutalmaztattak.

A szlovenszkói országos képviselőtestület költségvetési előadója, a folyam- és vízgazdasági tanács elnöke, a cseh országos bank igazgatója, a pozsonyi Slovenská Banka r.-t. ig. tagja, a pozsonyi Dunabank r.-t. elnöke, a korláti bazaltbánya r.-t., a handlovai kőszénbánya r.-t., a pozsonyi mezőgazdasági, ipari r.-t., a prágai „Solo“ egyesült cseh-szlovák gyufa- és vegyigyár r.-t., a pozsonyi tengerifeldolgozó r.-t., a pozsonyi egyesített malom r.-t., a pozsonyi nyugatszlov. villamosművek r.-t., a pozsonyi egyesített faipari r.-t., a rózsahegyi országos fatermelő r.-t., a zempléni erdőgazdasági r.-t., a turócszentmártoni cellulózgyár r.-t., a nagyszombati Stummer K. cukorgyárak r.-t., a nagyszombati liszterm. r.-t., a pozsonyi „Domov“ ált. biztosító r.-t. igazgatósági tagja.

Okányik Lajos dr., aki Seton-Watson könyvében a városi kérdésről írt, Pozsony volt polgármestere, kanonok és Pozsony plébánosa, az agrárpárt korifeusa a következő vállalatoknál szerepel, mint részes:

A pozsonyi nyilvános raktárak r.-t., a pozsonyi „Domov“ ált. biztosító társaság r.-t., a pozsonyi elektromos helyiviasút r.-t., a pozsonyi Villamossági r.-t., a pozsonyi szűcsipari r.-t., a pozsonyi „Grafia“ r.-t., a pozsonyi polgári serföző r.-t., a pozsonyi gőz- és gyógyfürdő r.-t. a pozsonyi aszfaltozó és útépítő r.-t., a nagymihályi leszámítoló bank r.-t., a pozsonyi általános takarékpénztár r.-t., az amerikai-tót bank r.-t., az érsekújvári népbank r.-t., a pozsonyi tót népbank r.-t. igazgatósági tagja.

Houdek Fedor, a bank és pénzügyi kérdésről szóló cikk szerzője, volt miniszter, az agrárpárt tagja, a csehtót nemzetgyűlésnek háború előtti agitátora,

a szlovenszkói szövetkezeti központ elnöke lett, ezenkívül a szalánci nemzeti faipar r.-t. elnöke, a cseh-szlovák pénzügyi általános alapjának kurátora, a pozsonyi szlov. ált. Hitelbank r.-t., a pozsonyi egyesített építő r.-t., a pozsonyi magnezit r.-t., az ungvári szeszfinomító r.-t., a „Taifun“ és szappangyár r.-t. igazgatósági tagja.

Srobár Lőrinc dr. volt miniszter, aki egy nagy maradék-birtokot kapott ajándékba, az agrárpárt szlovenszkói expozitúrájának egyik vezetője, a Hradzsín bizalmi embere, aki a Hodzsa-klikk ellen a harcot intézi Benesék megbízásából,

a pozsonyi Slovenska Banka r.-t., a pozsonyi mezőgazdasági ipari r.-t., a rózsahegyí fapapírgyár r.-t., a rózsahegyí szlov. papírgyár r.-t.

Szlávik György dr. mostani belügyminiszter

a tátrai elektromos helyivasút r.-t., a pozsonyi „Moldava“ faipari r.-t., a pozsonyi Reiner és Mandula erdő- és gőzfűrészvállalatok r.-t., a prakkfalvi vas- és acélművek r.-t., a szepesiglói hitelbank r.-t., a Dunabank r.-t. igazgatósági tagja.

A Seton-Watson könyvében szereplő Medveczky Károly prépost az egyházi ügyek referense, a pozsonyi „Karpathia“ mezőgazdasági és szövetkezeti biztosító intézet r. t. alelnöke, melynek elnöke testvére Medveczky Lajos, akinek nevére és birtokába egy 1000 holdas maradék-birtok jutott és csupán a következő jövedelmekben részesül:

A csehszlovák nemzed bank tanácsosa, a pozsonyi „Főz“ szlov. vaskereskedelmi r.-t., a szepesváraljai Hermetta villamos hegesztő r.-t., a nyitrai malátagyár r.-t., a szalánci nemzeti faipari r.-t., a zsolnai vág-völgyi fakereskedelmi r.-t., a nagyszombati Stummer K. cukorgyárak r.-t., a pozsonyi Palugyay J. cseh-szlovák bortermelő és értékesítő r.-t., a Csetnekvölgyi helyivasút r.-t. igazgatósági tagja, a pozsonyi „Karpathia“ mezőgazdasági és szövetkezeti bizt. r.-t. elnöke.

Medveczky Károly, aki bajmóci prépost és kinek most a prépostsághoz tartozó földterületek eladása miatt kellemetlenségei vannak egyházi feletteseivel, Szlovenszko katolikus papsága körében erős ellenszenvvel találkozik, mert nem tudják elfelejteni referensi erőszakos és lelkiismeretlen viselkedését, melyet a „Slovák“ a következőképpen jellemzett:

„A referensi asztalhoz olyan ember ült, aki azelőtt egy félreeső faluban működött, ahol nem tudta elsajátítani azokat az ismereteket és tapasztalatokat, melyeket abban az időben az egyházi referensi hivatal megkövetelt. Nem is említve Medveczky személyi tulajdonságait, az ő jellemét, lelkiismeretlenségét és gőgjét, mely tulajdonságai abban az időben érték el benne a tetőpontot, amikor a referensi asztalhoz ült, Medveczkynek alkalmatlanságát főképpen a katolikus papok érezték meg, akik kénye-kedvének voltak kiszolgáltatva. Rendszerint elegendő volt egy csendőrségi jelentés, névtelen levél, vénasszonyi pletyka és Medveczky referens úr rögtön letiltana a kongruát egyik másik katolikus papnál. Nem volt tekintettel semmire. Nem gondolta meg, vajjon a kongruától megfosztott katolikus papnak van-e miből élnie, van-e ruháralója, az Medveczkynek mindegy volt, kíméletlenül, irgalmatlanul, majdnem török pasaként járt el, aki az egész katolikus Szlovenszokót pasalikjának tartotta.“

„A katolikus papságnak ugyancsak oka van a mai Medveczky prépostra nehezíteni és őt megvádolni, mert soha nem fogja elfelejtem a korbácsot, amellyel ez saját oltártestvérei ellen sújtott, amikor atyjuknak és tanácsadójuknak kellett volna lennie.“¹

Nem akarom ezt a kimutatást folytatni, mert hiszen az igen sok helyet foglalna el, csupán megemlítem még, hogy Stefánik Antal dr., Micsura Márton, Fajnor Dusán, Stodola Emil stb. a Seton-Watson által bemutatott csehtót kiválóságok, mind jól dotált igazgatósági tagságokba helyezkedtek. Csatlakozik hozzájuk a kompaszban a klikk-hez tartozók névsora is, akik a könyvben mint munkatársak nem szerveinek, például Szlávik Mihály dr., Rehák G., Juriga Nándor,

¹ „Slovák“ 1929. október 8.

Országh József, Lábaj L. dr., Horváth Cyrill, Fábry Pál dr. stb. Valaki talán azt vethetné fel ellenérv gyanánt, hogy ez a közgazdasági élet elengedhetetlen kísérő jelensége, — ám igen feltűnő, hogy legtöbbszörre vagyontalan, sőt rossz anyagi viszonyok között levő emberek, akiknek közgazdasági célzatú tevékenységekhez semmilyen vonatkozásuk nem volt (tanítók, lelkészek, ügyvédek, orvosok, írók, bírák stb.) egyszerre nagy vállalatok részesei és nagybirtokok tulajdonosai lettek. Senki sem fog afelett csodálkozni, ha közgazdasági téren arra hivatottak, Makoviczky, Becher stb. neveivel találkozunk, mert hiszen benne gyökereztek, — Seton-Watson embereinél azonban ez a kiváltságos közgazdasági elhelyezés a megvesztegetettség jellegét mutatja.

A SETON-WATSON tanulmányát követő első közlemény Hodzsa Milántól eredt. A csehtót politikai élet ezen vezető alakja, amióta éppen a Srobárral folytatott párharca alkalmából jellemeztem,¹ a Hradzsin által kegyvesztetten félreállított. Minden lehető elkövet két év óta, hogy ismét előtérbe kerüljön és megpróbálta már, hogy megalázkodjék Prága előtt, Canossát kísérelt meg, majd fenyegetőzik. Nemcsak, hogy ez nem használ neki semmit, sőt mint a jelek mutatják, ügye végelintezés előtt áll. Benes, Srobár, Stransky végelszámolást készítenek elő vele szemben. Hodzsa leplezetten ellenzéki hangulatot terjeszt ma, de nyíltan nem mer cselekedni. Seton-Watson részéről mulasztás, hogy Hodzsa életrajzi vázlatában meg nem említette félreállításának politikai és anyagi körülményeit: a Koburg-affért, a Stransky-affért, a bolgár agrárpárt szubvencionálási ügyét, a közoktatásügyi minisztérium prágai házainak eladási dolgát, stb. Seton-Watson valószínűleg ismeri a Stransky-cikkeket.³ Ezeknek kortörténeti jelentőségük van. Ez időpont óta folyik a viaskodás Benes és Hodzsa között, melynek egyik feltűnő epizódja volt, hogy Hodzsát Masaryk hirtelen elbocsátotta a miniszteri állásból. Azóta Hodzsa egy félreállított, erőlködő ember, aki szeretne Prágának az orra alá borsót törni, de már nem tud, mert nem is mer. Annak ellenére, hogy a csehszlovákizmusnak egyik legodaadóbb kreatúrája volt és ma is az, hat esztendő óta a prágai rendszer szolgálai sáros csizmáikat ő beléje törlik. Ő ma az a tót Strbrny, aki ugyan még a kormánypárti agrárpádokban ül, — de mint a most ismét felújult viaskodás mutatja, talán nem is sokáig. Ez a politikai irányvonalában teljesen el- és megtévedt férfiú ma a politikai pofbábu szerepére szorított. Ellenségei azt kiáltozzák, hogy vaj van a fején, de vájjon kinek nincsen odaát, a cseh politikai életben? Stransky Szlovenszkó leszegényítését Hodzsa bűnös rezsimének tulajdonítja:

„Hodzsa miniszter értett ahhoz, miként kell Szlovenszkót az agrárpárt irányában adókötelessé tenni, amiben, úgy vele, mint a párttal szemben később nem lesz köszönet. Amikor majd egyszer teljes mezítelenségében ki fog tűnni, hogy mit is értettek Szlovenszkóban föld-

¹ Magyar Szemle 1929. VI. 4. sz., VII. 1. sz.

² „Lidove Noviny“ 1926. november 12.: Kriminél és politika, november 14.: Különös igazságszolgáltatás, — november 16.: Különös közigazgatás, — november 17.: Hodza elégtétele, — november 18.: Hodza contra Eisler, — november 20.: Hodza és Eisler, — november 21.: Sajat becsületügben stb.

reform és erdőigazgatás alatt, a harag nagy napja fog bekövetkezni. Szlovenszko perzekúcióját abban látom, hogy az ottani pompás erdőkből sokkal többet irtották ki, mint amennyit rendes ellenőrzés és igazgatás mellett szabad lenne, hogy a szlovenszkoí fát áron alul adják el, hogy ott fecserlő módon parcelláznak, hogy az ország elszegényedik, amikor külföldiek meggazdagodnak és a korrupciót meg nem büntetik.¹

A cseh agrárpártnak elhallgattatott szlovenszkoí korifeusa, aki a földreformot a magyarság elleni bosszúhadjáratnak szervezte és a magyar földművességet napszámos sorba igyekezett szorítani, a legutolsó esztendőben a parasztdemokráciáról szokott elmélkedni. Furcsa egy demokrácia, melyik a magyar paraszttól elveszi a földet és odaadja a csehtót politikai korifeusoknak, légionáriusoknak, mindenféle foglalkozású csehtót telepéseknek és kis részben tót parasztoznak. Érdekes, hogy a magyarsággal szemben a voksvadászat idején hangzatos blufftaktikát kísérelt meg. Magyarul beszélő korteseivel „Kossuth apánk“ mintájára csehtót szeméretlenséggel „Hodzsa apánk“-nak tituláltatta magát a nemzetgyűlési választások idején meghódítandó magyar falvakban. Mint közoktatásügyi miniszter a Magyarországon szerzett diplomák nosztrifikálását betiltotta, a kisebbségnek megígért kulturális autonómiát meg nem valósította. Amikor a pittsburghi szerződés körüli harc 1920-ban megindult, az amerikai Mametej Alberthez intézett levelében mint miniszter szlovenszkoí iskolatanácsot, külön szlovenszkoí pénzügyi, postai, vasúti, államépítészeti, egészségügyi intézményeket ígért meg, — az autonómia minimumát — de semmit sem tett érdekükben. Ma már halkan ugyan, de másképpen beszél: „sokkal többet kell követelnünk, a szlovenszkoí gazdasági követelések teljes respektálását,“² „Szlovenszkoí részére nem kell semmilyen alamizna, hanem decentrális tarifák és hitel“.³ Egyébként Hodzsának ezt az elégedetlenségét személyi érdekű kóklerségnek tartják Szlovenszkon is, mert a tizennégy esztendő alatt mindig a csehtót nemzetegység megerősítésére, egy közös csehtót kultúra kialakítására törekedett ő is, — hogy főleg a németek meg ne fojtsák a cseheket és a magyar szomszédság ne ártsa a tótoknak. Tót nemzeti szempontból őt is árulóknak tartják:

„Csakis a mi nemzetünk mutathat fel ilyen Hodzsa-féle árulókat. Ha száz évvel ezelőtt és nem a világháború után — a lengyelek között akadt volna ember, aki a szlávok nevében egy közös orosz-lengyel kultúra képzésére szólította volna fel nemzetét, hogy az erősebb német kultúra elől védekezzenek, a lengyel nacionalisták egyszerűen kinevelték volna.“.

Hodzsa Seton-Watson könyvében Szlovenszkoí politikai fejlődéséről írt egy fejezetet, természetesen ezekről a dolgokról mélyen hallgatott...

Stefánek Antal dr., a volt Felső-Magyarország magyar tanítóintézeteinek vandális pusztítója, a szlovenszkoí teljhatalmú minisztérium

¹ „Reichenberger Zeitung“ 1926. november 22.

² „Slovák“ 1930. december 17.

³ „Slovensky Dennik“ 1931. október 28.

³ „Slovák“ 1931. március 17.

hírhedt első tanügyi referense, egy 300 hektárú maradékirtok tulajdonosa, aki a magyar iskolákat bezáratta, a magyar tanítókat és tanárokat százsámra állásuktól megfosztotta és kiutasította, akinek dölyfös kijelentéseit a magyarság soha nem felejtheti el, mert valamennyi a védtelen magyarok megalázó arcucsapása volt,¹ — Seton-Watson instruktora a csehtót kérdésben. Ő Szlovenszko háború előtti és utáni tanügyéről írt. A csehtót amalgamozás serény előmozdítója, aki a tót nyelvnek a cseh nyelvbe való olvasztását tartja szükségesnek, mert a nyelv nem fontos ebben a vonatkozásban, a nemzetiségnek nem is egyedüli döntő kifejezője. Legfontosabb nemzeti életérdek szerinte a kétnyelvűség megszüntetése, a nemzeti lélek mindazon elemeinek egyesítése, „melyek eddig egy természetes egészben nem egyesíti ettek“. Az a tót, aki ezt ellenzi, Stefának szemében a konszolidáció legnagyobb ellensége és veszélyeztetője. Közoktatásügyi miniszter korában a tót nyelv helyesírási reformját bízta a prágai cseh akadémiára és a cseh protektorátus alatti tót Maticára. A reform súlyos lépés a tót nyelv csehesítése felé. Az államfordulat után egyike volt azoknak, akik megígérték a cseheknek, hogy Szlovenszkon a főiskolák csehek lesznek, minek következtében Pozsonyban az egyetem cseh tanítási nyelvvel alapították.⁸ A csehesítés legelvakultabb híve, aki prágai villájában néhány igazgatósági tagság, miniszteri jövedelmek élvezetében elfelejtette újságírói nélkülözése éveit. Benes szlovenszkoí satellese Hrusovszky mellett, Stefának legtipikusabb képviselője a páncsehizmusnak. Neki, mint a páncsehizmus főreprzentánsának vetették szemére tójtjai a következőket:

„Janicsárok, a tót páncsehisták nevelése a tót nemzetben belül. A cseh akadémia elnökének segítségével a tót nacionalisták elleni paskvill kiadása és a tót nemzeti vezetők elleni aljas támadások rendezése olyan időben, amikor nálunk a legvadabb magyarizáció uralkodott. A garasokból, melyeket a csemovai árvák részére összegyűjtöttek, a „Slovensky Dennik“-nek Pesten való alapítása, melyben ugyanazok a tótellenes eszmék hirdettek, amelyeket most Stefának hangoztat. A clevelandi, moszkvai és pittsburghi egyezményvel való csalás. Magyarország integritásával való becsapás és a tótok félrevezetése, hogy az antant-hatalmak csak a csehtót nemzetet hajlandók felszabadítani. A páncsehek csalása a miklósi rezolúcióval és a mártom deklarációval. A cseh nyelvnek az államfordulat után a szlovenszkoí középiskolákban való bevezetése tannyelv gyanánt. A pozsonyi tót egyetem alapítása cseh előadókkal. A tót nemzeti színház megnyitása cseh nyelvű előadásokkal. Nemzethű tótoknak kirekesztése Szlovenszko igazgatásának befolyásos helyeiről. Szlovenszkonak csehekkel való erős elárasztása. A Szlovenszko autonómiájával való csalás tíz év letelte után. Azoknak megjutalmazása, akik nemzetüket és nyelvüket eladták. Mindazok ellen rút hajsza, akik a tót nemzet jogaiért helyt álltak. Szlovenszko kipusztítása, koldussá tétele minden tekintetben.“³

Stefának 1930 január 17-ikén tartott költségvetési beszédében ezt a beismerést tette: „ámbar Szlovenszkon sokat beszélnek a szláváságról, azonban hogyan is lehetek jó szláv, — fakadt ki — ha még a legközelebbi testvéremmel sem tudok békében és szeretetben élni“.

¹ L. „Magyar Szemle“ 1928. IV. 2. sz. 117. 1.

² „Slovák“ 1930. június 4.

³ „Slovák“ 1931. január 24.

MÉG CSAK EGY ADALÉKOT. Seton-Watson munkatársainak egész csapatja azokból a személyekből áll, akik Masaryk 1918-iki diadalmas bevonulása idején már ott sűrögtek-forogtak a csehek szolgálatában. Ennek a csehtót hősi időszerűsége jellemző részletét világította meg nemrég Strbmy, aki február 13-án tartott brünni beszédében megemlítette, hogy Masaryk elnök a csehek és tótok amerikai gyűjtésének pénzéből több vagyontalan csehtót politikust ajándékozott meg betétkönyvek alakjában.¹ „Lidove Noviny“, a hradzsinpárti lap ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy Masaryk tényleg az amerikai gyűjtések maradványait felhasználta „néhány vagyontalan politikus pénzügyi helyzetének javítására“ és hogy a tiszta pénznek tiszta kezek általi ezen diszpozíciója csakis becületére szolgálhat. Joggal vetették fel tehát Szlovénia a kérdést, hogy miután bőven voltak tót szegény politikusok, akik, mint közismert, hirtelen lettek gazdagokká — Bella, Hodzsa, Markovics, Dérer, Srobár, Szlávik, Stefánek, Ivánka, a Medveczkyek, stb. — nyilatkozzanak ezek, vajjon kaptak-e ők is betétkönyveket, mert ha Strbmyt ajándékozta meg olyan szépen Prága, a többieknél sem fősvénykedtek, mert hiszen kb. 100 millió korona szétosztásáról volt szó. A „Slovaj“ hetenkénti prágai levelének írója, aki, mint mondják, Hlinka maga, követelte a gyűjtésről szóló elszámolást,¹ amint ez ismételtén úgy Szlovénia, mint az amerikai Tót Liga részéről is Masarykhoz és Beneshez intézett átiratokban felhangzott. Igen értékes történelmi adat lenne annak a megállapítása, hogy a Masaryk—Benes-csoport ezen megvesztegetési manőverének jutalmazott]ai között hány Seton-Watson-féle munkatárs található.

Masaryknak ez a megvesztegetési akciója két indító okra vezethető vissza. Egyrészt az embereket meg akarta nyerni, másrészt pedig le akarta kötni őket, nehogy kapzsiságukkal az új államalakulást demoralizálják és aláaknázzák, hiszen a csehtót köztársasághoz intézett első üzenetei egyikében hirdette a különös jelíget: „Nem félni és nem lopni!“ Mintha ismerte volna a lepénzelt csehtót politikai gárdának korrupció iránti erős hajlandóságát. Tavalyi október 28-iki üzenetében mondja:

„Nálunk az államfordulatkor, a politikai és gazdasági forradalom idejében olyan emberek is kerültek az állami közigazgatásba, akik feladatuk magaslátán sem erkölcsileg, sem képzettségük révén nem álltak. Nem fogjuk letagadni azt a tényt, hogy vannak nálunk emberek, akik a közéletben elfoglalt állásukkal visszaélnék, hogy munka nélkül nyugodtan élhessenek és meggazdagodjanak. Jogosak a korrupció elleni panaszok.“

A közállapotokat teljesen destruáló korrupció oka pedig nem az egyes személyekben keresendő, hanem abban a kormányzati rendszerben, mellyel a csehek Szlovénia igyekeztek lábukat megvetni. Jól tudták, hogy csakis pénzzel és anyagi jutalmakkal tudnak célt érni, mert a tótság érzülete ellenük irányult. Masarykék pénzzel és betétkönyvekkel nyerték meg a tót politikusok egy részét, a behelyezett tót főtisztviselőket, s most ezeket vezetik fel az angolszász publikum elé, mint a csehtót haladás félelem- és gáncsnélküli tanúit. A cseh „demokrácia“ egyik jellemző esete...

STIEIER LAJOS

¹ Strbmy maga egy 300.000 koronáról szóló betétkönyvet kapott az elnöktől, amit később visszaadott, mert állítólag féltette függetlenségét.

² 1932 február 14.

FIGYELŐ

SZÁRAZSÁGI PERIÓDUS?

MAGYARORSZÁGON 1931 nyarán a Statisztikai Hivatal szerint 74.111 hektárnyi vetésterületet pusztított el az aszály, többet, mint 1925—30 között együttvéve. Ez az adat összefoglalóan mutatja, hogy a magyar éghajlat szárazabbra fordult. Ez jellemzően tükröződik vissza a hőmérséklet emelkedésében, valamint a csapadékösszegek, a vízállások és a talajvíz-magasságok csökkenésében.

Klímatörténetünk tanúsága szerint nem először fordul szárazra az idő nálunk. Ez a jelenség a klímaingadozásokkal függ össze, melyek közül legismertebb a Brückner-féle klímaingadozás. E szerint 20—25 évenként visszatérnek a forró nyarú és száraz esztendők, míg közben hűvös nyarú és csapadékdús évek jelentkeznek. Brücknert a dunántúli Fertő vízszín-ingadozásai tették e jelenségre figyelmezzé és annak érvényét a Föld ismert kontinentális vidékén megállapította. A klímaingadozásnak, mint ténynek első feljegyzője, Sir Francis Bacon, aki „A Dolgok Változandósága“ című essayben megállapítja:

„Megfigyelték alföldeken (nem tudom, hogy mily vidéken), hogy minden 35 évben az éveknek és évszakoknak ugyanazon sorozata ismétlődik meg, úgymint nagy fagyok, nagy nedvességek, nagy szárazságok, enyhe telek, hűvös nyarak és ehhez hasonlók. Ezt a dolgot gyakran megemlítem, mert visszafelé számítva megjegyződtem már többször helyességéről.“

Magyarországon legutoljára 1863 és 1904 körül tért vissza a Bacon—Brückner-féle klímaingadozás száraz időszaka. Különösen az 1863-as szárazság volt pusztító hatású, mint az egykorú feljegyzésekből láthatjuk. Már a megelőző évek szárazak voltak, 1862/3 telén pedig nem esett a hó. Júniusban erős dér és fagy lépett fel, majd a hőmérséklet emelkedni kezdett, a nélkül azonban, hogy eső a fokozott párolgást ellensúlyozta volna. A gabona, a fű elcsenevészedett, a folyók azóta nem észlelt alacsony vízállásokat értek el. Az állatállomány rakásra hullott és a szegény nép ami megehető zöldet talált, megfőzte. Feltűnő a hasonlatosság az 1930-as észak-amerikai aszályal, amelyet szintén téli hóhiány vezetett be és nyári fagyok kísértek. Ezt követőleg 1904-ben volt nálunk az utolsó évtizedek legnagyobb szárazsága. Ez számos rendkívüli időjárási megfigyelésre adott alkalmat. A szárazság az erdős vidékeket sem kímélte és többhelyütt tüzeket okozott. Csak egyes szakmáknak adott lendületet a forróság, így pl. az ásványvízfogyasztásnak. Általában az állam és közgazdaságunk kellően védekezett és az okozott kártételek nyomai egy év alatt eltűntek.

Ezen két nagy szárazság előtt a történelmi idők folyamán számos nagy aszályt jegyeztek fel, melyeknek egyik gyűjteménye a népszövetségi államközi segítő akció céljára szolgáló Réthly—Ruisz katalógus. Ebben kilenc évszázad időjárási csapásai vannak egybegyűjtve. Feltűnő, hogy a szárazságokban leggazdagabb a XVIII. század, amelynek maradandó nyomaiként készültek a délvidéki csatornák. A XIX. században csak kilenc szárazság volt, amiből nyolc a század első felére esik. Ez egy hosszabb időtartamú

klímaingadozás létezésére mutat, amelynek száraz részében a rövidebb Bacon—Brückner-ingadozás száraz időszakainak erőteljesebben kell jelentkezniük. Ezt megerősítik a hosszabb időn át folytatott meteorológiai észlelések Budapesten, Békésgyulán és Bécsben, amik azt bizonyítják, hogy 1850-ig az évi középhőmérsékletek általában magasabbak voltak, mint 1851—1925 között, viszont 1926 óta ismét a 75 év előtti magasabb érték mutatkozik.

A száraz és nedves évjáratok a történelem számos eseményére hatással voltak és kiszámíthatjuk a Brückner-féle táblázat és Réthly—Ruisz-féle katalógus alapján, hogy a magyarság honfoglalása egy száraz időszakba esett.

Brückner rámutatott arra is, hogy oly kontinentális fekvésű tájakon, mint amilyen Magyarország, a nedves időszak végén a meggazdagodásnak, a száraz időszak következményeképp pedig az elszegényedésnek kell jelentkezni és ma már ez a folyamat megindult. Brückner konjunktúra-szabályait az amerikai Moore fejlesztette tovább, aki így ír:

„A gazdasági élet tevékenységének ritmusa, a céltudatos fellendülés és a céltalan depressziók váltakozása a területegységre vonatkoztatott átlagos terméseredmények ritmusának következménye, amit viszont a csapadékösszegek visszatérő ingadozásai okoznak. Az esőingadozások szabályszerűsége szabja meg a terméseredmények és a közgazdaság hullámmzásának egymásutánját.“

A jelenlegi száraz időszak közeledését elsőnek 1927-ben Sostakovits orosz meteorológus ismerte fel, aki az oroszországi csapadékingadozásokról írt tanulmányát a következő szavakkal fejezi be:

„Vizsgálatainknak gyakorlati jelentősége is van. Határozottan állíthatjuk, hogy most egy nagy szárazsági periódus felé haladunk. Ez az időszak 1936-ban fejeződik be.“

Az orosz szerző jóslatának időpontja egy új n. napfoltminimumhoz kapcsolódik, amelyet 1933-ra vár. Más szerzők e fordulópont bekövetkezését 1934, illetve 1936-ra teszik. E téren tehát nagy a bizonytalanság. Ezt fokozza az is, hogy az időjárásban szabály alól annál nagyobb valamely kivétel lehetősége, minél régebben fordult elő az utoljára. Egy más szerző a következő száraz időszak végét 1960-ra várja. E sorok írója kénytelen ezt helyeselni, mint arra a szakkörök előtt a régi alföldi és a bécsi feljegyzések alapján rámutatott. Olyan szerző, aki nedves időszakot vár, nincsen. A rövidebb és hosszabb száraz időszak lehetősége annyiban van egymással összhangban, hogy — mint arra fentebb rámutatok — a múltban is, különösen a XVIII. században egy hosszabb száraz időszakban lehettek rövidebb igen száraz évjáratok, amelyeket csapadékdús évek előztek meg. Mindezeknek az iránygazdálkodás szempontjából van jelentőségük. Az idézett orosz szakíró jóslatának vonatkozásait az úgynevezett öt éves gazdasági tervvel e helyütt nem érintjük.

Magyarországon a jelen klímaingadozásra először Groissmayr tett figyelmessé, amennyiben rámutatott a kontinentalitás növekedésére, ami alatt a nyári és téli hőmérsékleti különbséget értjük. Ez ugyanis annál nagyobb, minél közelebb van egy vidék a kontinens belsejéhez. A „kontinentalitás“ változása egy Brückner-féle ingadozás alatt oly mértékű lehet, mintha valamely földrajzi pont 1500 kilométerrel csúsznék a kontinens belseje felé. Egy nagyobb szabású klímaingadozás száraz fázisának közeledését Richard német klimatológus vette észre, aki szerint 1930—1960 között szárazabb évek várhatók, mint megelőzően. A jelenlegi Brückner-féle száraz időszak közepe, ha az 1863-as időszak hasonló előjeleiből indulunk ki, 1932—1935 között várható. Mindezen tudományos következtetések azonban a kutatás mai stádiumában csak utólag lesznek ellenőrizhetők. Jósla-

tokra vagy előrejelzésekre nincs is szükség, mert a mai technikai tudás és gazdasági alkalmazkodó képesség mellett egy háborúban megedzett lakosság különleges előkészület nélkül is képes egy-két évig a klíma szárazabbá válását elviselni és önmagát, valamint az államot a netán előálló helyzetekből kisegíteni. Ma szétdarabolt gazdasági egységek mellett mindenesetre egy aszály veszélyes is lehet és arra éppúgy kell készülni, mint ahogy célszerű egy szalmakazlat bebiztosítani, ha az tűzveszélyes helyen van. Bízunk azonban abban, hogy a közös veszély tudata alkalmi érdekszövetséget létesíthet a közvetlenül vagy közvetve érintett dunavölgyi államok és népek között és lehetővé teszi a szükséges védőberendezkedések kölcsönös átengedését, cseréjét.

Lehet egy úgynevezett aszálykészültség lassú és fokozatos kialakítására is gondolni, melynek minimális kereteit általában a téli csapadékmérleg megismerése után lehet felvázolni. Ha ugyanis a tél száraz volt, akkor az első aszályt előidéző faktor adva van. Azonban korai volna máris az állatállomány biztosítására, ivóvíz raktározására, kutak működésben tartására, élelmiszerek gyűjtésére intézkedéseket tételni. Csak tartós tavaszi szárazság, a hegyi hótartalékok teljes elolvadása (áradások) és a levegő rendkívüli átlátszóságát jelző kora nyári fagyok, valamint más aszályfaktorok egymást szorzó kapcsolódása vezethet kalamitáshoz. Ennek például e sorok írásakor kevés a valószínűsége, mert a száraz telet egy normális csapadékú március hűvössége az aránylag legkedvezőbb módon ellensúlyozta. Rá kell mutatni egyébként a száraz és meleg klíma előnyeire is. Ez a magyarság ősi keletről hozott jellemének jobban megfelel, továbbá számos új termelési ág megteremtője, meglévőknek pedig továbbfejlesztője lehet egy éghajlati irányváltozás. Mindezek hathatós elősegítésére a tudományos kutatásnak feladata kiegészíteni és evidenciában tartani a magyarországi szárazságok jelenségeit és konjunktúralehetőségeit, — a mai időkhöz viszonyítva a múlt eshetőségeit. Mivel mindvalószínűbbé válik, hogy az aszály elleni védekezésnél nagyon fontos hosszúidejű időjárási előrejelzés a mai matematikai módszerekkel aligha lesz megoldható, új módszereket kell kifejleszteni a szárazságok előrejelzésére. E tekintetben figyelmet érdemel legújabbán I. Grunow (Berlin) térképes módszere.

Magyarország helyzete az elmúlt évezredben többízben volt függvénye az éghajlatingadozásoknak. Ma a szárazságok ellen könnyebb a védekezés, mint azelőtt, de ez főleg akkor lehet sikeres, ha a tudomány és a gyakorlat emberei együttműködnek és minden eshetőségre védekezési tervet készítenek. Egyidejűleg meg kell máris valósítani azon intézkedéseket, amelyek az időjárás mai menete mellett is hasznot hajtanak és a napsugár mind nagyobbá váló energiafeleslegét a mezőgazdaság és a közgazdaság hasznára megkötik, felhasználják.

GAZDASÁGI SZEMLE

A Tardieu-féle gazdasági terv politikai nehézségei — A Dunamedence államainak egymásközi gazdasági forgalma — Az 1932/33 költségvetés és a pénzügyminiszeri expozé a mobil tőke hiánya; devalorizáció; földreform és nemzeti jövedelem — Vásároljunk magyar árut!

MÁRCIUSI szemlém óta eltelt idő egyik legjelentékenyebb mozzanata, amely újból reményt öntött a csüggedő Európába és néhány héten át izgalomban tartotta annak közvéleményét — a Tardieu-féle terv volt. Kétségtelen előnye a korábban felmerült különféle javaslatokkal szemben, hogy felismerte, miszerint az európai válság súlypontja a Duna völgyében egymásmellé sorakozó agrárállamok speciálisan kedvezőtlen gazdaság helyzetében rejlik, és ennek a külön válságnak megszüntetését, a dunai államok megsegítését tette meg az egész Európa talpraállítását célzó akció tengelyévé és kiindulópontjává. Ez a diagnózis nyilván nem Tardieutól ered, a francia gazdasági és külpolitika korábbi irányítói kétségkívül ugyanezen felismeréshez jutottak el, azonban a francia külpolitika a középeurópai probléma megoldását csak a mai — Franciaország gazdasági erején és a többi európai állam válságos helyzetén nyugvó — hatalmi helyzet átmentésével tartotta megengedhetőnek. Hogy maga a Tardieu-féle terv sem ment ezektől a politikai hátsógondolatoktól, az kiderül a versailles-i békeszerződés revíziójának néhány évre történendő kikapcsolására vonatkozó követelésből, amely Tardieu első londoni útja után kipattant. Sőt ezen túlmenőleg nyilvánvaló, hogy a franciák saját vezető szerepüket akarták biztosítani a dunai államok gazdasági szövetségében, amikor a németeket és olaszokat minden erővel iparkodtak távoltartani, holott e kettő csatlakozása nélkül a Tardieu-féle terv nem igen biztatna sikerrel, akár szoros vámúnió, akár preferenciális vámok formájában jönne is az létre. Amikor tehát javára írjuk a Tardieu-féle tervnek, hogy a helyes irányba tett kezdeményező lépéssel rést ütött Franciaország eddigi merev álláspontján, ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy még mindig akkora politikai ballaszt nehezedik a benne rejlő gazdasági elgondolásra, hogy ez a sikeres és eredményes megvalósulás reményeit alaposan csökkenti. Már volt alkalmam utalni e hasábon arra, hogy a gazdasági élet a szabad áruforgalom béklyóit, a kereslet és kínálat egymásra találásának természetes folyamata elé mesterségesen emelt gátakat nem tudja elviselni. Hogy azért beszélnek oly sokat napjainkban a kapitalizmus csődjéről, mert a kapitalizmusra felépített gazdasági életünk ezen mesterséges gátlások folytán normális funkciói kifejtésében akadályozva van és az egyes államok politikai elgondolásokon alapuló gazdasági hatású intézkedései a normális termelést és értékesítést évszázados medrűkből természetellenes irányba terelték. Kézenfekvő, hogy ha ezen segíteni akarunk, ki kell küszöbölnünk az újraszabályozásból mindazt, ami eddig akadályul szolgált, ami természetellenes volt és ami gazdasági indokoltsággal nem bír. És hiába várunk kedvező gazdasági hatásokat oly intézkedésektől, amelyek az új rendszert ismét politikai és nem gazdasági elgondolások alapján akarják megalkotni, illetőleg amelyek a gazdasági szempontokat a politikaiaknak továbbra is alárendelik. Ha a Tardieu-féle tervben érintett öt országot tekintjük, azt látjuk, hogy azok közül Magyarország, Jugoszlávia és Románia elsősorban agrárállamok tekintélyes ipari behozatalra utalva, Csehország és Ausztria pedig mezőgazdasági cikkek importjára utalt ipari államok ugyan, de ketten együtt — szabadforgalom, sőt kizárólagosság mellett is — csak kisebb részét képesek a három mezőgazdasági állam exportfölöslegének elfogyasztani, Ugyanekkor azonban ipari kivitelük védett piacot nyer a külföldi — elsősorban német — verseny kizárása által a három agrárállamban, amelyek

közül csak Magyarország rendelkezik aránylag számottevő ipari termeléssel is. Nyilvánvaló volt, hogy ha az öt dunai állam nehéz helyzetében el is fogadja — mint némi könnyítést jelentő félrendszerabályt — ezt a megoldást, Németország részéről erős ellenállásra fog a terv találni és ezért erőszakolta a francia álláspont az öt dunai állam előzetes megegyezését azzal, hogy a nyugati hatalmak csupán ezen egymásközi tárgyalások sikeres lebonyolítása után foglaljanak állást az új középeurópai gazdasági egységgel szemben a gazdasági kapcsolatok mikénti kialakítása tárgyában. Valószínű, hogy ez a dunai vámszövetség — főleg a francia részről junktim kilátásba helyezett pénzügyi megsegítés hatása alatt — már ezen második tárgyalásnál és azon túl is bizonyos mértékig a francia politika exponenseként jelentkezett volna és alkalmas lett volna a francia hegemoniának megerősítésére a békeszerződések egyre jobban érezhető gazdasági lehetetlenülése folytán előtérbe nyúló revíziós törekvések ellenében.

Áz angol kezdeményezésre Londonban összeült négyhatalmi konferencia már magábanvéve a franciák diplomáciai vereségét jelentette, mert felborította ezt a sorrendet és csak betetőzte azt az ekként szóhoz jutó németek erélyes elutasító állásfoglalása. A londoni konferencián, amely úgyszólván minden előkészület nélkül ült össze, kiderült, hogy az angolok által csak mérsékeltlen támogatott francia elgondolásnak a németek és olaszok középeurópai befolyása ellen irányuló éle kicsorbult ezek határozott ellenállásán és a delegátusok szinte tüntető sietséggel hagyták el Londont. A németek ipari exportjukat féltették — nem ok nélkül — ettől az alakulástól, míg az olaszokat inkább a politikai befolyás kérdése irányíthatta állásfoglalásukban és úgy látszik, hogy a földközítengeri flotta körül folyó francia-olasz versengésnek az északafrikai gyarmatok kérdése mellett lappangó másik eredője, a középeurópai hegemonia problémája a dunai államok gazdasági talpraállításának kérdésében fog a politikai realitások sorába lépni. Nem vitás, hogy Franciaország nagy tőkeerejének vértezetében ma különös súllyal tudja álláspontját és érdekeit képviselni, különösen amíg London, Európa hosszúlejáratú kölcsöneinek hagyományos piaca, mai kényszerű rezerváltságát újból meg nem szüntetheti. Ha az angolok nagyszerű erőfeszítése folytán az utóbbi hónapok alatt sikerült is az Angol Banknak az igénybe vett francia kölcsönöket visszafizetnie és ezzel kapcsolatban az angol külpolitika feszélyezettsége enyhült is, — erre látszik mutatni a londoni négyhatalmi konferencia kierősszakolása is — bizonyára még hosszú idő telik el addig, amíg a londoni pénzpiac az európai államok kölcsönei előtt újból megnyitható lesz.

Egy kissé kiábrándítóan hat az a tudat, hogy a dunai államok és így köztük Magyarország gazdasági problémái újból függvényeivé váltak a nagy politikának, mert ezáltal egyrészt megoldásuk időpontja tekintetében kell esetleg hosszú halogatással számolnunk, másrészt félős, hogy a nagyhatalmak küzdelmében várható kompromisszum a mi érdekeink rovására üthet ki. Viszont megnyugtató, hogy Franciaország nem altruizmusból, hanem mint egy adósait féltő hitelező saját érdekében keresi a Dunamedence államai gazdasági talpraállításának útjait és ahogy a Tardieu-féle terv is haladást mutat az eddigi francia állásponttal szemben, remélhető, hogy a kérdés fejlődése egyre inkább gyakorlati irányban fog haladni, amíg egy megnyugtató és gazdaságilag is indokolt megoldás elérhető lesz.

AMI A SZÓBANFORGÓ államok egymásközi forgalmát illeti, az öt dunai állami 1930-as külkereskedelmi mérlegeiből az alábbi kép tárul szemünk elé: Magyarország kivitelének 55%-a talált elhelyezést a négy szomszéd államban (békében a kivitel 75—85%-át a régi Ausztria fogyasztotta el),

míg a magyar behozatal 48%-a ered a Tardieu-féle Dunamedencéből. Jugoszláviánál az arányszám a kivitelnek csupán 37%-ára, a behozatalnak azonban 57%-ára rúg. Románia exportja 31%-ban talált piacot a társországokban, míg importjának (amely összességében is igen csekély) csupán 25%-át szerezte be onnan. Ausztria kiviteléből 32%, behozatalából pedig 40%, végül Csehszlovákia kiviteléből 31%, behozatalából pedig csak mintegy 20% esik a Tardieu-tervben szereplő államokra.

Az árucseré 1930. évi adatainak millió pengőben egybeállított összegszerű táblázata is érdekes képet mutat:

Az exportáló államok neve	Ausztriába (P 2166 millió összbehozatal)	Csehszlovákiába (P 2562 millió összbehozatal)	Jugoszláviába (P 796 millió összbehozatal)	Magyarországra (P 833 millió összbehozatal)	Romániába (P 762 millió összbehozatal)
Ausztria P 1412 millió összkivitelből	—	182	120	98	68,5
Csehszlovákia P 2184 millió összkivitelből	383,4	—	261,1	180,5	101,5
Jugoszlávia P 684 millió összkivitelből	119	74,6	—	42,8	20
Magyarország P 910 millió összkivitelből	257	155	53	—	30
Románia P 966 millió összkivitelből	104	95,6	22,3	74,6	—

A közölt számadatokból látható, hogy a Dunamedence mennyire nem képezett eddig autarchikus egységet és az egyes államok úgy kivitelük, mint behozataluk tekintetében e területen kívüleső államok forrásait és piacait mennyivel nagyobb mértékben keresték fel egymásénál. Tudjuk, hogy ennek részben lélektani okai vannak és ezt a háborúból, de még inkább az erőszakos békeszerződésekből kifolyólag visszamaradt gyűlölködő légkört is közömbösíteni kell tudni, hogy egy vámmegegyezés létrejöhesse és jó szolgálatokat tehessen. Ennél még nehezebb feladat is vár azonban azokra, akik a Dunamedence szabad áruforgalmát megoldani akarják. Nem lekicsinyelhető nehézséget jelent ugyanis az elmúlt esztendő önellátási politikája természetes következményeinek, a néha súlyos áldozatok árán létesített, sokszor meglehetősen nagy mennyiségű növény jellegű mezőgazdasági és ipari üzemeknek sorsa. Elég, ha Ausztria és Csehszlovákia mezőgazdájának várható ellenállására utalok, vagy ami még súlyosabb, azokra az áldozatokra, amelyeket egy vámközösség a magyar ipar egy részétől is megkívánna, nem is beszélve az ipar nem versenyképes részének várható leállításával kapcsolatos munkaalkalom csökkenéséről, amely a mai munkanélküliség mellett igen komoly gondot kell hogy okozzon. Ha mezőgazdasági terményeink egész kiviteli feleslegét el tudnók a vámközösség keretében helyezni, úgy az komoly ellenértéket jelentene az ipar versenyképtelen részének leállítása által a nemzeti vagyonyban és jövedelemben beálló veszteséggel szemben. De vajjon van-e erre remény, ha a román és jugoszláv termények és a jugoszláv állattenyésztés kiviteli feleslege ugyanerre az aránylag jelentéktelen piacra tódul, még pedig a miénknél lényegesen kisebb kockázattal, mert kisebb mértékű és alacsonyabb szintű ipari termelésük folytán Ausztria és Csehszlovákia iparcikkeinek térfoglalása náluk inkább a német, mint hazai iparuk rovására menne. Németország és Olaszország bekapcsolása

a mezőgazdasági termékek piacának alapos kibővítését jelentené, reánk nézve lényeges hátrány nélkül, mert a német ipar elsősorban az osztrák és cseh iparnak jelentene veszélyes versenytársat a mi piacunkon. Ez a versenytárs azonban ma is itt található. A német ipar nagy erőfeszítésekkel teremtett magának piacot a Keleten és ugyanilyen szívóssággal védekezett az iparcikkeinek piacul szolgáló államok agrártermékeivel szemben. Ha tehát most a vámközösség révén megnyitná határait ezek előtt, az új megoldás csak előnyös lehetne a három agrárállamra, feltéve, hogy Németország eljárása őszinte lenne és az árucseré túlzott állategészségügyi, vagy hasonló egyéb mesterséges akadályok útján nem válnék ismét egyoldalúvá. Minden megoldást, amely agrártermékeink értékesítését elősegíti, ha a vele kapcsolatos áldozatok a másik oldalon nem aránytalanok, örömmel kell fogadnunk, mert a mezőgazdasági válság ólomsúllyal nehezedik egész állami és gazdasági életünkre, viszont a mezőgazdasági termelés fellendítése az egyedüli mód, úgy az állam pénzügyi nehézségeinek, mint az ipari termelés válságának megoldására. Sajnos a Dunamedence gazdasági talpraállításának kérdése át és át van szöve politikummal és félsz, hogy a megoldás nem tisztán a gazdasági szempontok egyeztetésén fog felépülni. Természetes, hogy a nagyhatalmak ezen erőpróbájában mi aktív, vagy pláne kezdeményező szerepet nem játszhatunk, a dolog természetéből folyik, hogy bizonyos mértékig rólunk, nélkülünk fognak tárgyalni, sőt egyes dolgokban annyiban fajt accompli előtt fogunk esetleg állani, mert mai anyagilag függő helyzetünkben nehéz lenne esetleges gazdasági és politikai nyomás alól kitérni. Ha tehát nagyon nehéz is ily körülmények között az eseményeket irányítani, mégis rendkívüli fontossággal bír, hogy magunk tisztában legyünk a figyelembe jöhető megoldások várható hatásaival, mert a lényeg sokszor a részletkérdések útvesztőiben van elrejtve és ezeket, minthogy politikamentesek, nyilván az érdekeltek közvetlen tárgyalásainak fogják a nagyhatalmak átengedni. Nagyon valószínű egyébként, hogy részben az időközben szerencsésen lezajlott német elnökválasztás, részben pedig a közeljövőben esedékes porosz és francia általános választások is közrejátszottak a londoni konferencia után ebben az ügyben egyelőre beállott szélcsend okai között. Ezzel szemben a végtelenbe nyúló leszerelési konferencia és a népszövetségi tanács sűrű ülésezései folytonos alkalmat nyújtanak a vezető államférfiak kulissza mögötti tárgyalásaira, amelyekben talán a Dunamedence kérdése is szobakénül, de amelyeknek ennél még fontosabb és jelentősebb témája kétségtelenül a jóvátétel és szövetségesek közti adósságok rendezésének folyton kísérő kérdése lehet.

A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLET területéről számottevő változásról alig számolhatok be legutóbbi szemlém megjelenése óta. A népszövetség pénzügyi bizottsága április elején kiadott jelentésében az állam pénzügyi helyzetével, a külkereskedelem és devizaforgalom adataival, végül a transfermóráriummal és Stillhalte megállapodásokkal foglalkozik. Ismerteti a bevételek alakulását, amelyeket nem tart ugyan kedvezőtleneknek, de a jövő évi költségvetésnek akkoriban 810 millió pengőre tervezett keretét mégis túlmagasnak mondja, mert a bevételek további csökkenésével számol. Időközben nyilvánosságra került az 1932-33. évi költségvetés, amelyet a pénzügyminiszter nagyszabású expozé kapcsán terjesztett az országgyűlés képviselőháza elé és amely 21.4 milliós beruházás mellett 806,229.000 pengő végösszeggel van egyensúlyba hozva. Ehhez járul az állami üzemek 401,100.000 P-s külön költségvetése, amely 6.4 milliós beruházást tartalmaz. Az állami közigazgatás költségvetése 46.5 millió, az üzemeké pedig 26.7 millió megtakarítást mutat ki az illetmények és nyugdíjak rovatánál, ami a

vásárlóképeség csökkenése folytán az üzleti forgalomban és ennek révén az állam adó- és vámbevételeiben bizonyára újabb csökkenést fog eredményezni. A dologi kiadások és beruházások címénél elért megtakarítások, amelyek a közigazgatási költségvetésben 26 milliót, az üzemekében pedig 58.8 millió pengőt tesznek ki, bár szintén szűkítik az üzleti forgalmat, nem fognak a bevételi oldalon olyan erős nyomot hagyni, mert hatásuk az üzleti forgalomra nem oly közvetlen, mint tisztviselők jövedelemcsökkentéseie. A bevételek végösszegéhez ma komolyan hozzászólni nehéz, hiszen a jövő költségvetési év végétől még 14 hónap választ el, ki tudna ma — ennél akár jóval rövidebb időre is — jóslatokba bocsátkozni. Ami azonban a közeli jövőt illeti, attól félek, hogy az adóbehajtások mai elég szigorú rendszere mellett is, esetleg nem is lényegtelen romlással kell számolni. A mezőgazdaság, a mai értékesítési viszonyokat tekintve, messze túl van terhelve adókkal, amelyek között az állami földadó már jóformán lényegtelen szerepet játszik és a tisztán a földbirtok alapján fizetendő adóösszegnek (jövedelem-, vagyon-, kereseti és fogyasztási adók nélkül) átlag alig 15—20%-át teszi ki. Nehezen folynak be az adók nemcsak azért, mert a jövedelem nem fedezi őket, hanem mert a vagyonból is alig van mód az adókötelezettségeknek eleget tenni, hiszen hitelhez mezőgazda ma alig juthat és jószágait, vagy terményeit még áron alul is alig tudja értékesíteni. A forgótőke nélkül álló mezőgazdák zöldhitel nélkül nem tudják a tavasszal üzemüket folytatni, mert a napszám, vetőmag, stb. készpénzt igényel. Fontos volna, hogy az adóbehajtások el ne vegyék a gazdától azt a forgótőkét, amit a tavaszi munkákhoz zöldhitel címén megszereztek.

A pénzügyminiszter expozeja, amely az állam pénzügyi helyzetével kapcsolatol összes kérdéseket felölelte, a mai gazdasági válság oknyomozása során rámutatott a mobil tőke nagyfokú hiányára, amellyel országunk mindig küzdött. Ez a körülmény tette Magyarország gazdasági helyzetét a múltban is fokozott mértékben a külföldi gazdasági viszonyok függvényévé és amidőn a háború előtti évek alatt összegyűjtött tőkék nagyrésze áldozatul esett az infláció rombolásainak, — az expoze 7 milliárdra teszi az ekként elpusztult tőkéket — ismét a külföldi tőkét kellett segítségül hívni a termelés újravételezéséhez és innen ered az országnak a stabilizáció után bekövetkezett gyorsütemű eladósodása. Ezeknek aránylag magas kamatozása, aminek leszállítása tekintetében a külföldi hitelezőkkel kell tárgyalásokat folytatni, tartja oly magasan belföldi viszonylatban is a kamatokat, amelyek leszállítását a pénzügyminiszter is kívánatosnak mondja. A Magyar Nemzeti Bank azóta egy százalékkal, 6%-ra csökkentette a váltóleszámitolás kamatlábát, ami igen öröndetes eredmény, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a folyó évben ezzel már 2%-al váltak a belföldi hitelfeltételek olcsóbbá. Nem érintette ez azonban a mezőgazdasági adósságok túlnyomórészét képező kötvényes adósságok kamattételét, holott ezen a téren volna a feltételek enyhítése a legméltányosabb, mert a mezőgazdasági termények ára a kölcsönök felvétele óta oly mértékben csökkent, hogy a változatlan kamatláb megfizetése már majdnem a gazdasági lehetetlenségek sorába tartozik.

Felmerül azonban ugyanez a probléma a tartozások tőkeösszegére vonatkoztatva is. A nyersanyagáraknak az egész világon bekövetkezett nagymérvű zuhanását, vagy ami ezzel egyet jelent, az aranynek és az azt helyettesítő pénznek ugyanilyen arányú értékelkedését figyelembevéve, felmerül az a kérdés, vajjon méltányos és gazdaságilag indokolt-e az ezen eltolódás előtti időből származó adósságok és általában kötelmek névértékének változatlan fenntartása. Minthogy pedig ez nemcsak a magyar termékekre vonatkozólag áll, hanem ugyanúgy bekövetkezett a réz, kávé, gyapot és cukor áránál, mint a búza, gyapjú, élőállat, stb. értékelésénél, talán nem

volna reménytelen a devalorizáció gondolatát külföldi vonatkozásban is szőnyegre hozni és ébrentartani, mint ahogy nem tartom lehetetlennek, hogy a válság megoldásához a kötelmek névértékének világszerte keresztülvitt leszállítására is hozzá fog tartozni.

Sajnos nem férne el a Gazdasági Szemle keretei között, ha a pénzügyminiszteri expozéinak tökéletes hozzáértésről és nagyszerű közgazdasági készülségről tanúskodó megállapításait sorra méltatnám és így csupán egy megjegyzésre szorítokozom azzal kapcsolatban, amit a latifundiumok kérdéséről felhozott. Helyesnek mondja ugyanis a nagybirtok elaprózódását abban a mértékben, ahogy azt a kis földműves népeesség, lehetőleg hitel igénybevétele nélkül meg tudja szerezni. Egyrészt szeretném az adósságmentes megszerzést jobban kidomborítani, mert a legutóbbi földbirtok-reform tapasztalatai azt mutatják, hogy a kisgazdák által adósságra megszerzett földek a különböző adósvédelmi intézkedések nélkül az elmúlt 10 év alatt már túlnyomórészt újra kerültek volna. De főleg egy ennél is sokkal fontosabb követelményt állítanék fel és ez az, hogy minden újabb földreformot megelőzően a földműves nép oktatását kell lényegesen magasabb szintre emelni és a földszerzőket belterjes földművelésre szorítani, mert enélkül a földbirtok további felaprózódása esetén a nemzeti jövedelem lényegesen visszaesésével kell számolnunk. Köztudomású ugyanis, hogy a törpe- és kisbirtok mai kezelése felesleget alig eredményezhet amellest, hogy a tulajdonos munkaerejének racionális kihasználását sem teszi lehetővé. Ehhez képest ezek művelése ma lényegesen drágább, mint a nagybirtoké, amihez a nagybirtok jobb terményeinek előnyösebb értékesítési lehetősége is járul. Az eddiginél sokkal nagyobb súlyt helyeznék a földművelési nép-oktatásra, nehogy a magyar paraszt következő nemzedéke megint egy emberöltővel legyen elmaradva a nyugati országok földművesével szemben, az ország fizetési mérlege pedig továbbra is csak külföldi kölcsönökkel legyen egyensúlyba hozható a nemzeti jövedelem elégtelensége következtében.

Egyébként a lefolyt két hónap alatt a pengő vásárlóképessége változatlan maradt, az árak és termelési költségek általában nem emelkedtek, ha nem is csökkentek a kívánatos mértékben.

Caeterum censeo: minden magyar ember lelkiismeretbeli kötelessége hazájával és önmagával szemben, hogy külföldi helyett magyar árut vásároljon!

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

PARLAMENTARIZMUS ÉS DIKTATÚRA¹

II.

Az 1688-AS FORRADALOM a parlamenti szuverénitást győzelmét jelentette — az 1832. évi reformtörvény pedig a népszuverénitást A. győzelmét valósítja meg. Mert az 1832. évi Reform Bill a rothadt városok választójogának eltörlésével, a városi választójog egységesítésével⁸ és a képviselőnek a választó polgárok számához való arányosításával nemcsak a választójog kiterjesztését valósította meg, hanem azt egészen új elvi alapokra is fektette. Az addigi helyzet és felfogás szerint a parlament az ország közjogi testületének képviselőt foglalta magában s ebből a szempontból másodrendű kérdés volt az, hogy az egyes testületek mily módon választották meg és küldötték ki követüket: az új rendben azonban a választóközönség az emberfejek száma szerint csoportosított formációkban, kerületekben szavaz, amelyeknek egyébként nincsen semminő közjogi személyiségük. Habár tehát a demokrácia számszerű előhaladása csekély az új törvényben (a választópolgárok összes száma 435.391 főről 652.777 főre emelkedett: mintegy 24 millió lakossághoz képest ez a szám bizony elég csekély), elvi győzelme tökéletes s az ősi alkotmány védőgátjain oly részt ütött, amelyen át a demokrácia árjának további előhaladását többé nem lehetett feltartóztatni. Mert a demokrácia lényege a nemzetnek a néppel, egyes emberek sokaságával való azonosítása, amiből pedig logikusan ellenállhatatlanul következik a teljes politikai egyenlőség, az általános választói jog követelménye.

Maguk a reform alkotói azonban nem voltak tisztában annak horderejével, hiszen valóban egyelőre csak az történt, hogy a középosztály — mint mondani szokás — „bevonult az alkotmány sáncai közé“: a nép, a „multitude“ (sokaság) felé ezek a sáncok elég szorosan zárva maradtak az új cenzus viszonylagos magassága folytán. Ez a reform ilymódon jellegzetes angol alkotás: utat nyit a demokráciának s mégis megtartja a vezetést az arisztokrácia kezében. Mert a burzsoázia ebben a mozgalomban, mint mindig és mindenütt, úgy lép fel, mint a nép, a demokrácia elővédje, rohamcsapata. Legalább is, amíg elvi harca kimerült a negációban, a támadásban a privilégiumok és a zárt uralkodó kasztok rendszere ellen, joggal tarthatta magát népies, demokratikus mozgalom vezérének. Viszont a polgári középosztály rohamcsapatainak vezetését átvették a Whigek, vagyis a régi arisz-

¹ L. Magyar Szemle 1932. áprilisi szám, 387. l.

² A városi választójog egységes jogcíme e törvényben a legkevesebb 10 font sterling évi lakbérfizetés.

tokráciának egy tekintélyes és nem kevésbé előkelő csoportja, akik régi hagyományokhoz híven, voltaképp ezúttal sem tettek egyebet, mint azok az elődjek, akik 1642-ben, majd 1680-ban a protestáns városi polgárság élére állottak. Mint annakidején, a Whig-párt fellépése most is megíúsította azt, hogy az angol közélet nyílt osztályharcnak legyen színterévé és megóvta a politikai fejlődés kontinuitását. A demokrácia egy lépéssel előlépett, de csak azon az áron, hogy fejét vesztette: az arisztokrácia megnyitotta sorait és befogadta magába a demokrácia vezető rétegeit. A Whig-arisztokrácia annak fejében, hogy magáévá tette a középosztály politikai és gazdasági érdekeit, megtartotta a politikai vezetést a saját kezében.

Ez a reform egyúttal az, amely a király politikai hatalmának végleges megsemmisítésével a kétpártrendszer megszilárdulását lehetővé tette. Igaz, hogy eleinte az a veszély látszott fennforogni, hogy az új rendszer csupán megfordítása lesz a réginé s hogy amint a régi világban csupán a „király barátainak“ pártja volt kormányképes, úgy az új világban csupán a „nép barátainak“ pártja lesz az. De amint a Whigek sikert arattak régi politikájuk megismétlésével, ugyancsak a Toryk is megismételték azt, amit a XVIII. században csináltak: amint akkor rálicitáltak a Whigekre a király iránti barátságban, most is idővel kimutatták azt, hogy voltaképpen ők a nép igazi barátai.

Láttuk, hogy a Whigek a demokráciának törtek utat, de ők nem voltak demokraták, csupán liberálisok. Mint ilyenek szabadságot követeltek és harcoltak a kasztok és privilégiumok régi rendszere ellen. Ebben a harcban mögöttük sorakozott fel a nép. De ami a népből politikailag öntudatos és akcióképes volt s ami ennél fogva a Whigek demokráciájának mértékét meghatározta, az új kapitalista burzsoázia volt s ez a politikai szabadságot nem utolsó sorban azért követelte magának, hogy annak segítségével megvalósíthassa a „laissez faire“ elvét: a gazdasági szabadságot. A gazdasági szabadság elve azonban eo ipso korlátjává válik a politikai szabadságnak, mert gazdasági szabadságra a kapitalistáknak van szükségük, a gazdaságilag erős elemeknek, amelyek ezt a szabadságot a maguk gazdasági erejének korlátlan érvényesítésére használják fel. Alattuk a tőlük gazdaságilag függő, napi munkájából élő elemek sorakoznak: akiknek viszont arra kell a politikai szabadság, hogy ezt a kapitalistáknak túlsók hatalmat biztosító gazdasági szabadsága korlátozására használhassák fel.

A liberális párt tehát a középosztály gazdasági érdekeinek szolgálatában kerékkötőjévé vált a demokráciának, amelynek útját éppen ő nyitotta meg. A demokráciának a liberálisok kezéből kiesett zászlaját ekkor a Toryk új vezére, Disraeli vette fel: a demokrácia újabb előnyomulása az ő kormányának 1867. évi reformjával veszi kezdetét, amely megadta a választójogot a városi lakosságban mindazoknak, akik önálló háztartással bírtak s ezzel politikai jogokhoz juttatta az ipari munkásosztály elejét. A „Tory demokráciának“ Disraeli által hirdetett elmélete azon az alapelven nyugodott, hogy a népnek nem azért van politikai szabadságra szüksége, mintha különös gyönyörűsége telnék a hatalom birtokában, hanem hogy olyan vezetőket választ-hasson magának, akikben megbízik, akiről tudhatja, hogy érdekeiről

lelkiismeretesen gondoskodni fognak. Már pedig az angol gentry, úgymond, nyugodtan várhatja a nép ítéletét, mert sohasem tévesztette szem elől azt az elvet, hogy a hatalom s a vagyon, gazdagság birtoka nemcsak jogokat, hanem elsősorban kötelességeket jelent: a gyengék és szegények gondozásának, a népről való gondoskodásnak kötelességét. Valóban a birtokos gentry hozzá volt szokva, hogy a néppel s a szegénységgel törődjék, mert az ő kezében volt a helyi önkormányzat s a szegények is a helyi önkormányzat gondozására voltak utalva. Viszont az új burzsoázia, amely maga is a szegénységből, a porból küzdötte fel magát, természetesnek vélte azt, hogy a szegénység ne várjon támogatást, védelmet, hanem maga iparkodjék helyét a társadalomban megtalálni és biztosítani. Az anglikán gentry magával hozta a középkori katholicizmusból, amely a szegénységben valósággal a szent állapotnak egy nemét látta, a szegények gondozásának elvét: viszont a „puritán“ szellemű burzsoázia, amely az életben való boldogulásban, a gazdagságban egyenesen az isteni kegyelem megnyilvánulását vélte, hajlott arra, hogy a szegénységet valósággal bűnnek vagy legalább is a bűn következményének tartsa. Ezért a liberális burzsoázia a szegénység leküzdésére egyenesen börtönöket — dologházakat — állított fel, viszont a konzervatív gentry a szociális gondoskodás szempontjait iparkodott érvényre juttatni. Disraeli erre a tradícióra építette az új konzervatív politikát, ezzel pedig valóban helyreállította a két nagy parlamenti párt egyensúlyát. A kétpártrendszer az ő idejében éri el virágzásának tetőpontját, mert az ő fellépése és politikája, amely a reakció gondolatával teljesen szakított, végül teljesen közös nevezőre hozta a pártokat. Amint Disraeli kisajátította az eredeti liberális programból a politikai reform gondolatát, ugyanúgy kényszerült rá a liberális párt arra, hogy a szociális gondoskodás eszméjét a Toryktól átvegye. Ettől kezdve voltaképp nincs elvi ellentét a pártok között, csak gyakorlati kérdéseken ütköznek meg egymással s ezért joggal mondja Boutmy, hogy lényegben a pártok sokkal kevésbé hasonlítanak a hívők két csoportjához, amely egy-egy doktrína győzelméért harcol, mint két küzdő csapathoz, amely egy vitatott terület birtokáért vetélkedik és egy-egy jeligét ír zászlajára, hogy meg lehessen különböztetni az ellenféltől.

EKÖZBEN a demokrácia fokozatos előhaladása nem sok kárt tett az arisztokrácia politikai vezetőszerében. H. J. Laski megállapításai szerint 1801 és 1831 közt (az első Reform Bilit megelőző időben) a kabinetminisztereknek 73%-a volt lordok fia, 68% végezte tanulmányait Oxfordban, illetőleg Cambridgeben: a két nagy arisztokratikus egyetemen és 60% került ki az arisztokratikus középiskolákból (az ú. n. Public Schoolokból). 1885 és 1905 között a lordok fiainak számaránya 58%-ra csökken, de az oxford-cambridgei diákoké 74%-ra és a Public School-növendékeké 65%-ra emelkedik.

Ezen nincs mit csodálkozni. A szocialista Labour Party háború utáni előnyomulásáig az angol parlament két nagy pártja megszakítatlan folytonosságban származott le a XVIII. századbeli Whig és Tory oligarcháktól. Ezek esszenciálisán „úri“ alakulatok voltak, „gentlemanek társaságai, amelyekben csak úriemberek számára volt

hely, olyanok számára, akik ellen — ha nem is a származás — a gondolkodás és a fellépés előkelősége szempontjából nem lehetett semmi kifogás. Új rétegek asszimilálása nem nehéz, ha azok állandóan kisebbségben vannak s régi nagy hagyományokkal rendelkező intézményeknek asszimiláló ereje ismeretes. A régi pártok állandóan „haladó” politikája biztosította azt, hogy azoknak állományában és vezetésében hirtelen változás ne essék; tekintve, hogy a reformokat mindig azok csinálták, akik „fölül” voltak, nem volt ok és lehetőség az ő kiküszöbölésükre: ők mindig újra és újra megnyitották ugyan az utat a feltörekvő rétegek előtt, de a helyek nagy részét mindig megtartották maguknak, vigyáztak arra, hogy az „úriemberek” mindig többségben legyenek s hogy a vezetés az övék maradjon. A westminsteri palota ekkép továbbra is „az úriemberek legelső klubja” maradt és a politika is megmaradt úriemberek foglalkozásának.

Itt persze felmerül egy kérdés. Amidőn arról beszéltünk, hogy a helyes kormányzás feltétlenül arisztokratikus, csak a legjobbak kormánya lehet, az arisztokráciát persze nem születési, társadalmi, hanem szellemi és erkölcsi előkelőség értelmében fogtuk fel. Kérdés, hogy az arisztokráciának ez a két értelme mennyiben fedi egymást.

A született arisztokrácia öröklött ajándékként kapja az anyagi függetlenséget és az értékesség, a magasabbrendűség érzését: az anyagi függetlenség megszokása közömbössé tesz egyéni anyagi előnyök iránt, a magasabbrendűség érzése pedig megkönnyíti a tárgyilagosságot, mert megszabadít a mindenáron való érvényesülés vágyától, amely oly gyakori kísérő jelensége az úgynevezett „inferiority complex”-nek, az alacsonyabbrendűség vagy háttérbeszodottság érzésének. A születési arisztokráciának továbbá módjában van a legjobb nevelést juttatni gyermekeinek: testük és lelkük egészségére egyaránt ügyelni s végül az ő körében fejlődnek ki a könnyed, finom, előkelő modor szokásai és szabályai. Igaz, hogy a külső előkelőség nem mindig jár együtt a lélek előkelőségével, az úri modor az úri gondolkozással: de viszont a külső finomság és előkelőség az előkelő léleknek természetes megjelenése, a forma, amelyet magának önkénytelenül keres. A benső, természetes érték bizonyára meglehet külső megjelenés, külső csiszoltság nélkül is — ámde egész világunk s benne mindaz, amire mint speciálisan emberi alkotásra büszkéek vagyunk: kultúra s mi egyebet jelent kultúra, mint nemesítést, benső, természetből adott értékek csiszolását: keresését a nemes formáknak, amelyek ezekhez az értékekhez méltóak lehetnek.

Függetlenség, tárgyilagosság és előkelőség ekkép azok a megbecsülendő értékek, amelyeket egy születési arisztokrácia hagyományosan hoz magával, — de ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezek az értékek az ő örök privilégiumai. Korántsem! Hiszen mindezek szellemi értékek, amelyek nem a vér, hanem a nevelés: egy bizonyos étosz elsajátítása útján származnak tovább. Ebben a nevelésben pedig nem annyira a közvetlen oktatás, mint inkább a környezetnek, az atmoszférának hatása az, ami a lényeges, ami asszimilálólólag hat. Hasonló környezethatás, asszimiláció útján tehát más, „új” rétegek is magukévá tehetik egy születési arisztokrácia szellemi habitusát, de mindig csak

addig, amíg kisebbségben vannak, mert csak egyeseket és kisebbségeket lehet valóban mélyrehatóan asszimilálni.

Ilymódon egyesek és kisebbségek állandó befogadása és asszimilálása útján tartja fenn magát az angol közélet arisztokratikus szelleme, miközben a perszonális voltaképp lassan teljesen átalakul: úgyhogy a születési arisztokrácia mindinkább helyet ad egy tisztán szellemi és morális arisztokráciának, amely azonban egy régi születési arisztokrácia összes erényeit és hagyományait megőrizte. A demokrácia előhaladása pedig ebben a rendszerben mindig csak egy-egy felső elit-réteg előhaladását jelenti, másszóval az arisztokrácia állandó fokozatos kibővülését.

S a nép, a „szuverén“, kérdezhetnők, miért nyugodott bele a dolgok ily állapotába? Miért tartja fenn szabad szavazataival az arisztokrácia uralmát? John Stuart Mill ezt a tényt azzal magyarázza, hogy az angol embert csupán a maga szabadsága, függetlensége érdekli s a mások feletti hatalom után nem vágyik, azt nem keresi s azért szívesen meghagyja a hatalmat azoknak a kezében, „akiknek az önként jut, társadalmi helyzetük következtében“. Ez az attitűd is történeti okokból érthető meg: az angol állam igazgatása kezdettől fogva a birtokos urak köréből kikerült békebírák kezében volt, amint a nép parlamenti képviselője is túlnyomóan a gentrynek jutott: mindez oly időben, amikor tisztségek és hivatalok — nobile officiumok — vállalása még több terhet jelentett, mint gyönyörűséget. Ez a felfogás megrögződött a népben: hogy tisztségek, hivatalok viselése teher és kötelesség, amelyre a társadalmi állás és nagyon kötelez — noblesse oblige! Mivel pedig az angol arisztokrácia minden időben bebonyolította, hogy a feladatok ellátására nem méltatlan, a népnek nem volt s nincs oka rá, hogy felfogását és szokásait megváltoztassa. S ez annál könnyebben érthető, mivel a nép természeténél fogva konzervatív, mivel megvan érzéke az értékek természetes sorrendje iránt és nem szívesen változtatja eszményeit, amíg napnál világosabbá nem válik, hogy csalódott azokban. A nép olyan vezéreket választ magának, aminőket álmodik s tudjuk, hogy a népmese tele van eszményi királyfiakkal s tündérhercegekkel. Az angol gentleman fogalma is ilyen, a nép által, kisebbségek által álmodott emberi eszménykép. Innen ered az egyszerű népnek az úriemberek felett gyakorolt sajátos „patronázsa“. Az előkelő angol gyermek első nevelését nem szüleitől, hanem „nurse“-étől kapja s ennek az a becsvágya, hogy neveltjéből „igazi gentlemanét csináljon. S ez a gentleman egész életén át ügyelni fog arra, hogy ehhez az eszményhez hű maradjon, hogy a kisemberek becsülését el ne veszítse, hogy sohase tegyen olyasvalamit, amire egykori dajkája azt mondaná: „Ilyet egy gentleman nem tesz soha!“

Ámde az angol parlamenti pártok még egy másik érdeemben is arisztokratikus alakulatok — s ez nem kevésbé fontos —, amennyiben ugyanis benső szervezetükben szigorúan hierarchikusok, a vezétést egy keskeny elitnek, illetőleg az ennek élén álló vezérnek kezében hagyják és merev pártfegyelmet tartanak fenn. Különös körülmény: az angol, amely nem katona-nép, politikai pártjaiban sokkalta katonásabb rendet tart, mint a kontinens nagy katonanemzetei. Nos

talán éppen ezért. A katonáskodás általános sohasem lévén, helyét a harci élet békés formája foglalta el: a lovagi torna s ennek egyes ivadéka: a sport. És pedig az angol sportjátékok közül a legelterjedtebbek s a legnépszerűbbek a csapatküzdelmek: a cricket, a football, a csapatevezősverseny, ahol nem az egyéni teljesítményen, hanem a csapat együttes teljesítményén van a súly. Itt döntő szerep jut a fegyelemnek: fontos, hogy mindenki az ő kijelölt helyén a csapatra legértékesebb munkát végezze és hogy az együttesnek érdekei szempontjából teljes önfeláldozással küzdve, feltétlenül alávesse magát a csapatkapitány rendelkezéseinek. A sportoló csapatban ekkép mindenki megtanulja nemcsak azt, hogy a neki jutó kötelességeket pontosan teljesítse, hanem azt is, hogy a természetes vezér, a hivatott parancsnok, a csapatkapitány személyes fölönye és tekintélye előtt önként meghajoljon. A politika pedig — utaltunk már erre — Angliában szintén nem egyéb, mint a sportnak, a csapatjátéknak egy neme, ahol ugyancsak két csapatnak kell lenni, ahol mindkét csapat „válogatott csapat“, amelybe a nemzet legjobbait kell beállítani és ahol mindkét csapatban mindenkinek, helyes erőelosztással, a legjobb munkát kell végeznie a hivatott vezérnek, a kapitánynak irányítása szerint. „Az arisztokrácia Angliában — mondta Montalembert — mindenütt megvan, mert mindenütt megvan az egyéni kiválóság megbecsülése, ami az arisztokratikus gondolkodásnak jellemző vonása: a hajlandóság arra, hogy a hatalom azoknak adassák, akik legtöbbet érnek és legjobban állják meg helyüket.“

ÍGY ALAKULT KI és így érthető meg az angol parlamentarizmus, mint az angol atmoszféra terméke és az angol élet egy darabja: ez a demokratikus alapokra épített arisztokratikus rendszer, amelyben a demokratikus választó, amidőn szuverén jogait gyakorolja, nem tesz egyebet, mint választ két arisztokratikus kormánygamitúra között. Ezen pedig a Labour Party, a szocialista munkáspárt előnyomulása sem sokat változtatott. „Ezideig — írta H. J. Laski, a L. P. bal szárnyához tartozó ismert állambölcsező 1930 nyarán, a második Labour-kormány egyévi uralkodása után — a L. P. hatalomrajutása nem tekinthető a hagyományos Anglia politikai szerkezete ellen intézett elhatározó támadásnak; 1924 (az első Labour-kormány uralma) és 1929, úgy mint 1832, csupán újabb tanujelei az angol arisztokrácia nagyszerű felszívó, asszimiláló képességének.“ S valóban, ez alig is lehetne másképp: mint az angol parlamentnek immár organikus szervezetéhez tartozó tényező, a L. P. is alkalmazkodni kénytelen az angol parlamenti élet szabályaihoz s ugyancsak azoknak kell adnia a vezetést, akik erre leghivatottabbak, akik a pártnak elitelemei, akik tehetség, jellem és fellépés dolgában egyaránt kiválnak s nyugodtan megállhatják helyüket a legnagyobb nevek és legnemesebb hagyományok hordozóival szemben is. „Ramsay MacDonald-en — írja az angol szocialista mozgalom egyik (szocialista) történetírója — a munkásosztályból való leszármazásnak semminő jelét sem lehet felismerni. És minthogy a brit nép általában azt ismeri el gentlemannek, aki úgy viselkedik, mint egy gentleman — és nem kutat rang vagy leszárma-

zás után: az a tény, hogy MacDonalddnek szembetűnően jó modora van, — nagy szerepet játszott pályafutásában. A tömeg ugyanis Nagy-Britanniában azt tartja: a politikában is, mint a cricketben, a „kaptány“ gentleman kell hogy legyen.“

Noha tehát a Labour Party képviselőinek tetemes része kétség-telenül más rétegekből rekrutálódik, mint a két régibb párt személyzete: az „elülső pádon“ ülő vezérkara, amelyből a Labour-kormányok kerülnek ki, egy lényeges tekintetben sem különbözhetik a többi pártok „garnitúráidtól. Már pedig ez éppen a legfontosabb körülmény az angol parlamenti rendszer folytonossága szempontjából. Azoknak ugyanis, akik úgy vélik, hogy a Labour Party előnyomulása szükségkép véget vetett a kétpártrendszernek, — mert hiszen azóta már nem két párt van a parlamentben, hanem három — azt feleljük, hogy ez a helyzet a rendszer lényegét nem érinti. Azt mondtuk: az angol parlament normális működése feltételezi a kétpártrendszert, ez azonban nem jelenti azt, hogy ott valóban mindig csak két párt van. Ez ellenkezőleg generációkon át nem fordult elő: hiszen a Labour Party emelkedése előtt ott ültek az ír nacionalisták az Alsóházban, akiknek állásfoglalása nem egyszer zavarta meg a parlamenti mérleg egyensúlyát. A valóság tehát nem az, hogy csak két párt van az angol parlamentben, hanem hogy az angol rendszer úgy működik, mintha mindig csak két párt volna benne: „a“ kormány pártja és „az“ ellenzék pártja. Kifejtve ez azt jelenti, hogy kormányzás szempontjából csak két „garnitúra“ között lehet választani s tehát a „kétpártrendszer“ helyett szabatosabban „kétgarnitúra“-rendszerrel kellene beszélni — annál is inkább, mivel a garnitúrák különböző pártszínezeténél voltaképp sokkal fontosabb azoknak esszenciális egyneműsége. A kormányzás tapasztalataiban otthonos és a kormányzás felelősségére felkészült garnitúráknak lényeges egyező tulajdonságuk az, amit „güvemementális érzék“-nek neveznek: a kormányzásnak mint gyakorlati tevékenységnek felfogása, amelynek vitelében a realitás, a tények iránti érzék némileg elárnyékolja a pártprogramok elvi tartalmát.

A garnitúráknak ez az esszenciális egyneműsége teszi lehetővé azt is, hogy azonnal összefogni s egyesülni tudjanak, mihelyt a nemzet egészét fenyegető komoly veszedelemmel állanak szemben: amint ez történt a háború alatt s ismét az elmúlt évben, a pénzügyi összeomlás veszedelmének árnyékában. De ezekben az esetekben a régi pozíciókba többé nem lehet visszatérni, mert a konvencionális „elvi“ ellentétek nem egészen reális volta ilyenkor túlságosan nyilvánvalóvá válik: sem a közönség, sem maguk a politikusok nem tudnak többé hinni azokban; már pedig a parlamentáris lovagi torna szabályaihoz az is hozzátartozik, hogy a harc komolyságában nemcsak a nézőknek, hanem a harcolóknak maguknak is hinniök kell. A rendszer folytonossága második garnitúra hiányában azonban megszakadna: ilyenkor tehát a pártfüziót pártszakadás, illetőleg egy új pártnak a hivatalos ellenzék szerepébe való előnyomulása, egy új alternatív kormánygarnitúra kiválasztása kíséri. A „garnitúrák“ rendszere mind e pártbomlásokon át érintetlenül fennmarad, mert mindig van egy

hivatalos ellenzéki garnitúra, amely szükség esetén a kormányzást átveheti. A régi pozíciókból kimozdított, elvileg elszíntelenedett „maradék“-csoportoknak pedig az a szerep jut, hogy kitöltsék a rendszer hézagait, amelyek onnan erednek, hogy az alternatív kormánypárt szerepébe egy új, eladdig a terméketlen merő ellenzékiesség árnyékában felnőtt s tehát még guvernementális érettséggel és tapasztalatokkal nem rendelkező párt került, amely elveit s programját még komolyabban veszi, mint gyakorlati feladatait.

In concreto: a liberális pártot diszkreditálta a Lloyd George-féle koalíciós kormányzás, vagyis az a tény, hogy a pártnak azelőtt legradikálisabb vezére éveken át a Toryk „foglyaként“ kormányozta a birodalmat. A Labour Party ennek köszönhetette háború utáni sikereit. Amióta pedig ez az utóbbi elfoglalta az alternatív kormánypárt helyét, napról-napra nyilvánvalóbbá vált, hogy a liberális párt többé nem fog tudni kormányt alakítani. Ennek dacára fenn fog állani mindaddig, amíg a Labour Party politikájához a doktrinér radikalizmus bélyege tapad. Mert az angol választó nem akar doktrinér „elvi“ alapokon való pártkormányzást, ő a „juste milieu“, az arisztotelészi „közép“ alapján, a közérdek alapján való körültekintő kormányzást akar, de időnkint szeret „garnitúrát“ változtatni, különösen ha az idők rosszak — s mikor „jók“ az éppen futó idők? — mintahogy a betegnek is jólesik időnkint a másik oldalára fekdünie. Ezt persze csak addig teheti meg, amíg a két oldala nem válik szét egymástól, hanem organikusan összefügg. Ezért nincsen helye radikális elvi pártpolitikának az angol parlamentben s ezért van az, hogy az angol kétpártrendszer voltaképp túlélte önmagát s a három, sőt többpártrendszer némileg szétmarcangolt köntöse alatt is sértetlenül megőrizte épségét.

OTTLIK LÁSZLÓ

Folytatjuk

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsájtathatók könyvkereskedői forgalomba.

A MAGYAR ÓSVALLÁS

ÚJ SZEMPONTOK ÉS ÚJ EREDMÉNYEK

A MAGYAROK pogány hitvilágáról mindenki úgy tudja, hogy nagyon töredékes roncsokban maradt reánk mindaz, amit még onnan származottnak tekinthetünk. Ennek a felfogásnak ugyan ellent látszanak mondani Ipolyi Arnold (1854) és Kandra Kabos (1897) e tárgyú terjedelmes munkái, ahol bőséges anyagot talál az érdeklődő; de tagadhatatlan, hogy elmélyedve azok olvasásába, akár laikus, akár kutató szakember az illető, valami nyugtalanító benyomást nem tud elfojtani magában. Misem nyugtatja meg affelől, vajjon hitelesek-e mindezek a részben tetszetős, részben érthetetlen adalékok? Mindaz fel van bennük u. i. sorolva, ami régi feljegyzéseinkben, mai népéletünkben, a rokon népek szokásai és hagyományai között olyan természetű, hogy mai eszmevilágunktól elüt és furcsa, különös benyomást kelt. Felfogásuk bizonyára az lehetett, hogy ami ide, a mi világunkba nem tartozik, annak bizonyosan ott az ősi vallásban kellett gyökereznie. Hogy a közbeeső ezer év mi mindent máshonnan vetett útunkba, hány idegen vonást, szokáselemet ültetett itt el, mi mindent hoztak haza messzi idegenből a mi világot járt vándor mesterlegényeink, a zsoldosokként külföldön hányt-vetett katonáink, az egyetemeket járó és cserélgető diákok, fogadalmas búcsúsok s nem utolsó sorban a teherszállító szekeres parasztok, arra a mi régebbi mitológusaink kevés ügyet vetettek.

Azóta adalékaik túlnyomó többségéről bebizonyult, hogy azok lényegileg idegenben, a nyugateurópai népek hitvilágában is megvannak, csak külső átalakuláson mentek át, amennyiben a magyar környezet és gondolkodás rájuk nyomta sajátos bélyegét. Általában a félszázad előtt összeszerkesztett tudós mitológiák anyagtömege nemcsak nálunk, de egyebütt is javarészből nemzetközi folklóre-kincsnek bizonyult s természeténél fogva kinyomozhatatlan eredetre nyúlt vissza. Ennek a sorozatos kiábrándulásnak tudható be, hogy az azelőtt oly rendkívül érdeklődéssel kísért ósvallás kérdése újabban elvesztette vonzóerejét. A megingott bizalom nyomán valami kedvetlenség lett úrrá a kedélyeken s a mitológia, ez a régebben elsőrangúnak tartott tudomány, elvesztette tekintélyét, vele szinte önállóságát is. Valóban kb. félszáz éve nem jelent meg róla újabb magyar munka, de külföldön is fehér hollószámba megy, ha olykor, többnyire régi nyomokon haladva, egy-egy népszerűbb összefoglalás jelenik meg róla. Komoly részletkutatások is csak elvétve jelentkeztek; inkább általános néptudományi, etimológiai téren mutatkozott némi élet, amely az ósvallások határkérdéseire is vetett némi világosságot. Be kell vallanunk, hogy a mitológia nem tekinthető többé külön tudományágnak, hanem

beolvadt, egy fejezetévé lett az általános etimológiának. Lehangelő eredmény kétségkívül, de viszont annál megnyugtatóbb, mert amit mint ilyen megállapít, bármi kevés legyen is, feltétlenül hitelesnek tekintendő. A hitelesség kérdését az egykori hitvilágra vonatkozóan tehát más úton-módon kell, ha egyáltalán lehet, megoldani.

Ismeretes, hogy a történelem nagy könyve egy tekintetben a leg-sajátságosabb könyvek egyike: elől vannak az üres lapjai. S ami eléggé sajnálatos, ezek az üres lapok tetemes helyet foglalnak el. Rég letűnt évezredek életéről, az akkori emberek, fajok, nemzetek küzdelmeiről, viszontagságairól a történelem révén nincs megbízható híradásunk. A történelem t. i. a maga módszerét követve, egykorú hiteles tanúvallomásokat kíván s ilyennel az akkori kezdetleges időkből csakugyan nem rendelkezünk. De szerencsére az a régi világ korántsem tűnt el nyomtalanul. A föld kérge véletlenül, de még inkább kutató ásatások nyomán untalan vet fel látszólag néma, de sokszor igen beszédes tanukat. Azonkívül messze idegenben ma is élnek még fajok, kisebb-nagyobb néptörzsek, melyek a sok évezredek emberi fejlődés különféle alacsony fokán elmaradva, ma is ott vesztegelnek; némelyek nem haladták túl az első lépcsőfokokat, mások ismét haladottabb szintre tudtak emelkedni, úgyhogy mindezek beható tanulmányozásával előttünk az emberiség fejlődésének egész útja nagy általánosságban kideríthető. A rég letűnt idők ez akaratlan örökösei mind eleven tükörképei egy-egy ismeretlen korszaknak, tehát a mi egykori életviszonyainknak is.

A két, már régebben ismert, de eléggé ki nem aknázott forráson kívül (t. i. ásatások, primitív népek) egy harmadikra a legújabb időkig alig mertek gondolni, pedig fontossága elsőrendű, mert aránylag leg-megbízhatóbb hitelességű adatokkal szolgál a hitvilágra vonatkozóan. Magyarozatához némi kitérésre kényszerültünk. Nálunk különös véletlen folytán a magyarságnak a honfoglalás után nem volt alkalma régi hitvilága szerint berendezkedni. Végleges megletelepülés minden vándor nomád népnél hosszabb időt igényel. Mielőtt népünk állandó új helyén megmelegedett volna, mielőtt hitvilága itt az új otthonban gyökeret eresztethetett volna, a keresztény hittérítés mozgalma meglepetésszerűen elborította. Az egyháznak ilyképpen könnyű dolga volt a térítéssel, az ellenállás nem lehetett oly szívós, mint más nyugati nemzeteknél. Emiatt egykori pogányhitünk akár ki is vesztethetett volna nyomtalanul. Ezért nem találhattak az előző kutatók nálunk annyi pogány emléknymot, mint más, e tekintetben kedvezőbb helyzetű nemzeteknél. Az egyház legcélravezetőbb eljárása adott helyzetében az volt, hogy ahol lehetett, irtott kérlelhetetlenül, ahol viszont mélyen begyökerezett pogányságra talált, ott áthasonította, keresztény színezetűvé törekedett tenni a régit. Valamely pogány félistennek rokonszenves vonásait ráruházta egy-egy szent alakjára, kísérőnek pedig mellette meghagyta a régit, de csak ellenszenves, esetleg nevetséges vonásaival. Ismeretes, hogy az ősvallási szellemalakok, istenszerű lények sosem külön jók és külön rosszak, hanem rokon- és ellenszenvük szerint majd segítők, majd rontó démonok, így a szétválasztás nem járt nehézséggel. Hogy példát említsek: a pogány germánok pásztoristene, azaz inkább az álruhás alakító, aki megfelelő ünnepeken (dec.

elején) annak képében megjelent s mint bozontos, állatbőrbe bujt vendéglátogató sorra járta a falutelepek házait, a jóknak ajándékokat osztogatott, a rosszakat pedig láncsörgetéssel, puttonybarakással ijesztgette; ebből a kereszténység két alakot formált: a jóságos, ajándékozó szent Miklóst, a mai Mikulást és mellette a félelmes szőrös alakot: a krampuszt, az ördögöt. Nálunk ilyen átvedlesztésre kevésbé volt szükség. Ezt az eljárásmodot csak egy emlékmadványon tudjuk kimutatni. Betlehemes játékaink pásztoralakjai közt van egy kifordított bundás öreg juhász, aki nem akarja érteni a keresztény kifejezéseket. „Glória“ helyett „gomolyá“-t mond; mikor figyelmeztetik, hogy keresztet kell vetni, elferdíti: „mit? peracet enni?“, nem tudja a Miatyánkot, húzódozik a jászol elé járulástól. . összes ilyfajta hagyományaink közt ez az egyetlen megmaradt élő pogányalak, az is neveléses színben átfórmálva. Felvethetné itt valaki a dunántúli és székely regőseinket, a betlehemesek e különös formáját. Ezekről köztudatban él, hogy pogányvonásokat őriztek meg. A kutatások azonban újabban ezt a megállapítást némi joggal kétségbe vonják. A régibb magyarázatokba ugyanis világos tévedések csúsztak be. Ilyen mindjárt a mi keleti „csodaszarvasunk“ mondájának fölfedezése a regősök verses mondókéi közt. Az énekekbe beiktatott misztikus töredék-epikumnak semmi köze sincs a mi Hunort-Magyart új hazába csalogató szarvasünőnhöz, hanem tiszta keresztény legenda, a nyugat-európai Placidus-Eustachius történet hazai változata. A szereplők „Szent István skolgái“, de nem a mi Szent István királyunké, hanem Vértanú Szt. Istváné, akinek napján (dec. 26) a házaló misztériumot elő szokták adni. Egészében tehát nyugatról jött ünnepi szokás, amelynek részletvonásai is megegyeznek a ma élő, francia „guillanneuf“ újévi házalószokással s bizonyára francia szerzetesek telepítették be hozzánk az Árpádok alatt. Ezért neveztük jogosan a mi öreg bundás pásztorunkat egyetlen élő pogány alakunknak.

Jeleztem előbb egy harmadik forrást az ásatások eredményei és a primitív népek életviszonyai mellett. Érdemes róla megemlékezni, mert a legtöbb hiteles, bár töredékes pogány hagyományunk itt maradt meg. Az egyház t. i. akkoriban természetesen a szeme előtt megnyilvánuló pogány kultuszformákat irtotta és üzőit üldözte. El is tudta nyomni a regősök, hegedősök, búbajoskodók régi kuruzslásait, berkekben a fehér ló áldozást, a gyógyjavas bűvöléseket, de nem vetett ügyet az ártatlannak látszó népmesékre és az otthoni tűzhelybabonákra. Ezek élhettek változatlanul tovább, kivált az asszonyok szokásai közt. így történt, hogy míg az eredetileg nagy többségben levő férfibúbajoskodások lassanként kihaltak, a meséket, babonákat ismerő nők hiedelmei fennmaradtak s idővel belőlük lettek az ú. n. boszorkányok. A magyar nép mesekincse, amely túlnyomórészt nemzetközi típusokat tartalmaz s ezek a középkor tömegmozgalmai révén váltak nálunk honossá, ezeken kívül magában foglalhat vagy hét olyan mesetípust, amelyeket sehol Európában nem ismernek, de megvannak keleten ugor és turk rokonnépeinknél majdnem szóserinti azonossággal. Ezeket feltétlenül onnan kellett egykor magunkkal hoznunk. Saját-ságos, hogy épp ezeket, bár köznépünk országszerte kedvvel meséli,

az értelmiség nálunk nem ismeri. Ki tud közülünk ma, a közismert Grimm és Andersen meséken kívül, amiket gyermekolvasmányainkból ismertünk meg, mesét: a Hajnalkötöző királyfiról, a Sárkánycsaládról, az Égbe nyúló fáról, a Halhatatlanságra vágyó királyfiról, a Fehér ló fiáról, a Táltosversenyről vagy a Kancatejfürdő históriájáról, amelyek pedig ősi tulajdonunk és telve vannak hamisítatlan pogány vonásokkal? Ugyancsak gazdag anyagot rejtenek magukban népi babonáink. Nem maradtak ugyan meg olyan érintetlenül, mint a zárt mesetörténetekbe kövült régiségek; a későbbi boszorkányüldözések idején sok nyugat-európai elem furakodott közénk, de ahol e két elem nem forrott teljesen össze, ott még az eredeti és jövevény vonások széjjelválaszthatók. Az idegen elem itt különben is késői kölcsönvétel. Régi boszorkány-póréink még nem tudnak róluk, csak a XVIII. század eleje óta találjuk nyomait a peres aktákban; különösen sok van pl. az akkor német vezetés alá került Szeged ilyfajta emlékei közt, ahol 1723 tavaszán 13 vádlottat ítéltek halálra kint a „boszorkányszigeten“.

A babonákról mindenki tudja, hogy bennük lépten-nyomon különös, rejtélyes vonatkozásokat veszünk észre, amik a mi természetismeretünknek nem felelnek meg. Eddig a kényelmes: „csodás“, „misztikus“, „mágikus“ kifejezésekkel tértünk fölöttük napirendre; elintéztük azzal, hogy a nép így gondolja, mi pedig másképp gondolkozunk. Ha próbálták is a szokatlan társítások és egymásrahatások nyitját, lényegét magyarázni, végleges megoldásig nem jutottak el. Csak amióta a legújabb keltű tudományok egyike: a néptudomány (etimológia) becsatolta kutatóterületébe az effajta hagyományokat is, a maga sajátos tárgyköre tapasztalataiból annyi hasonló, sőt azonos esetekre bukkant, amik mind a primitív törzsek életéből voltak merítve, hogy e révén némiképp rávilágíthatott a népi babonás hiedelmek eredetére, alapokaira is. Kétségtelenné vált, hogy e rejtelmes, okkult hiedelmek és eljárásmodok ősi idők maradványai, mikor még az emberiség gondolkozásmódja nem volt a mai fejlett rendszerű; mint minden egyéb életnyilvánulás, úgy ez is a sok évezredes fejlődés folyamán érett csak ki ily tökéletessé. Az emberiség életének voltak korszakai, mikor még másképp gondolkozott, kezdetlegesebb volt a világszemlélete, másban kereste a változások okait, az egymásrahatás törvényeit. Ki ne ismerné a szilveszteresti ólomöntés szokását? Vagy azt a babonát, hogy nem lesz útjában szerencséje, ha nyúl fut az úton keresztül, vagy vissza kell valami elfelejtettért mennie? A boszorkányrontások épületes eseteit: harmatszédést lepedővel, a tehén tejének elvonását, az ágyláb megfejtését? A szokatlanabb esetek közül említsük meg annak a braziliai indiánusnak eljárását, aki ha gyermeke otthon megbetegszik, bemegy a legközelebbi farmba orvosságért, azt ott ő maga nyomban beveszi abban a biztos hitben, hogy az gyermekének használni fog. Ami eszünk ezt megfoghatatlannak, képtelenségnek tekinti, de az indiánus viselkedésének is kell valami okának, feltett magyarázatának lenni. Hasonló esetek gyakorisága szükségképp odavezet, hogy fel kell tennünk egy rég letűnt korszakosa fejlődés menetének egy korai szintjét, mikor minden ember így gondolkozott. Ennek a túlhaladott észjárásnak megismerése, okainak kifürkészése ma szociológust, folklóre-istát,

bölcselettörténést, mitológust egyaránt foglalkoztat. Ezt az ősi észberendezést a kutatók egy része (Durckheim, Levy-Bruhl, Marshan stb.) ma „praelogikus“-nak, logika előttinek nevezi, azt hiszem, nem helyesen; mert egyébként az az indiánus, és vele minden hasonló fokon álló, gyakorlati napi teendőiben helyesen, logikusan jár el. Inkább ráillik az „integritásos gondolkozás“ elnevezés, amely rámutat az ilyen észjárás lényegére. Integritás alatt egységbefoglalást, egy központ köré csoportosítást értünk. Ilyen központ pl. az egyes ember, akinek mindene: testi megjelenése, birtoka, családja, munkája vele szoros, szinte organikus kapcsolatban van. Ami az egység bármelyik részével történik, ugyanaz éri az egészet. Ha valakinek ellensége van s az megszerzi ennek haját, körmét, lába nyomát, azzal megszerezte az egész embert (a teljes integritást), tehet vele a részlet birtokában azt, amit akar. Ha a haját, körmét földbe ássa, az egykori tulajdonos is hamarosan föld alá kerül, ha elégeti, az ember is tüztől pusztul el stb. Nekünk ebbe a rég letűnt elmevilágba behatolni, részleteit feltárni igen fogós feladat; de meg kell vele birkózni, mert számos mai szokás, hiedelem, eljárás mód igazi magyarázatát csak ott lelhetjük meg. A mitológus sem kerülheti el, ha hű és hiteles képet akar nyújtani az ősvallások idején dívott világfelfogásról. Annyit már most is megállapíthatunk, hogy mai babonás hagyományaink nyomán annak a történelem előtti gondolkodásnak két külön fokát tudjuk megkülönböztetni, megannyi külön réteget az emberelme kialakuló folyamatának. Az egyik a most jelzett integritásos, másika a fejlettebb: már pogány világban, vallási időkben keletkezett gondolatrendszer. Utóbbi is számos mai babonában él tovább s belőlük a mi pogány hitvilágunk apró részleteit kiemelve, bár töredékes, de kétségkívül hiteles mozaikképet állíthatunk róla össze.

Mindebből az következik, hogy a régebben oly gyérnek hitt anyag tetemesen megszorodott. S most már bizvást hozzáfoghatnánk a rendszeres feldolgozáshoz. Valami mégis gondolkodóba ejti a mitológust: az az aggodalom, hogy olyan munkára kell vállalkoznia, ami előreláthatóan nem lesz népszerű. Eredményei egy tekintetben feltétlenül kiábrándítóan fognak hatni különösen azok szemében, akik e kiderítésektől nemcsak sok új ismereteket, de sok szépet, büszkélkedni valót várnak. Sajnos, ezek várakozásukban csalódnak fognak, amiben azonban nem a tudomány, nem a feltárt igazságok való képe, hanem az ő előzetes elképzelésük lesz a hibás.

Ugyanez az előzetes elképzelés vezette tévútra régebbi mitológusainkat is. Ők u. i. a közvéleménnyel egyetértően abban a rég letűnt világban egy ismeretlen, de kialakult rendszeres vallást tettek fel őseinknél, olyat, aminők a szerves fölépítésű és teljes világszemléletet nyújtó tényleges vallásrendszerek: a Buddha vallás, a parzizmus, a sintoizmus, vagy a régi egyiptusiak, görögök, rómaiak vallásrendszere, nem szólva a kereszténység tökéletes kiérettiségéről. A mi összes rokonépeink hitvilága ilyenről távol állott. Hiedelmük és velük a miénk is, kétségkívül ú. n. sámánizmus volt, annak is az a kezdetlegesebb foka, amit „természetvallás“-nak nevezhetünk. S ha most felvetjük a kérdést, mi is hát lényegében a sámánizmus, felelnünk rá nem oly egyszerű, mint gondolnánk. A hitbeli fogalmaknak, mint láttuk,

éppoly fejlődéstörténetük van, mint minden természeti és emberi jelenségnek. A sámán hitvilág sem pattant ki készen az emberek elméjéből, hanem lassú kialakulás terméke. Alapja, ősi magja a halottak tisztelete, az ősök kultusza s ezen a legkorábbi fokon a megsegítő, vagy esetenként büntető másvilági szellemek voltakép az elköltözőitek lelkei. Hozzájuk kell fordulni segedelemért vagy kiengesztelésükért. Az áldozatok nekik szólnak bálványbábujuk előtt, amelyet az ugor és turk népek minden halottjuk után elkészítenek. Ha az elhaltak csak otthon volt jelentősége, a bábút hajlékaikban tartják; ha több család vagy egész telep főnöke, sámánja volt az illető elköltözött, idolbálványát kiteszik ligetekbe, ahol kívánságaival mindenki eléje járulhat. A báboknak csak fejük van emberi formára kifaragva, a többi egyszerű cölöp, fatörzs marad. Az arcot bevonják fémlappal, mert állati áldozataik vérével a bálvány száját be szokták kenni, a vérnyomokat aztán a fémlapról letörlik. Az arcból egy előugró vascső vagy bádogtölcsér áll ki orr gyanánt. Mindebből nálunk csak egy kifejezés maradt meg: a vasorrú bába vagy: vasorrú bábu. Minthogy az ugarság végig vadászhalásznép volt s szerintük a holttestnek hosszú utat kellett a messzi másvilágig megtenni: ez az út csak víziút lehetett, a tetemet saját csónakjába temették. A ketté vágott csónak egyik fele koporsóul szolgált, másik fele szemfedőül; a bábuk is gyakran ezt a formát mutatják s úgy állították fel a sírra félcsónak formájú fejfa gyanánt. Rajta a nyitott csónakban fej volt a csúcs alatt kifaragva, mintha a halott feküdnék a sajkában. Nálunk, kivált az egykori mocsárvidékeken ez az ősi fejfaforma máig fennmaradt érintetlenül. (Pl. az Ecsedi láp mellett Tunyog, Cseke, Kölese községekben.)

Ősi kifejezésünk arra, hogy valaki rossz bőrben van, az, hogy: „hálni jár belé a lélek“. A primitív kor és az ősi ugor idők elgondolása szerint a meghalt ember lelke porhüvelyétől elválva, eleinte tovább él, szabadon libben ide-amoda, jár-kelel mint kísértet. Otthon láthatlanul övéit látogatja s ilyenkor otthoni testhüvelyéül bálványbábujja szolgál; ezt babusgatják, terítenek neki, beszélnek hozzá, úgy bánnak vele, mint az élővel. Eközben éjjelre, vagy pihenni, kijár a lélek szokott otthonába: a sírban pihenő tetemébe. Ezért mondták a romlatag testüre évezredek előtt éppúgy, akárcsak ma, hogy: hálni jár belé a lélek. Mindez addig tart, míg a tetem a sírban fel nem oszlott. Elvesztvén a lélek ezáltal hüvelyét, otthonát, itt a földön hontalanná válik és el kell távoznia oda, ahol a rég elköltözött elődök tartózkodnak: a messzi túlvilágra. Az út oda gyötrelmes, mondhatatlan veszedelmekkel van tele; vadakkal, szörnyekkel kell megküzdenie, összecsapódó sziklák közt átsietnie, égő folyó fölött keskeny pallón átkelnie; mindaz a kaland éri, ami népmeséinkben a hőst, mikor lehetetlen feladatokat tűznek eléje s a borzalmakon sikerül diadalmaskodnia. Népmeséinkbe e rémítő motívumok mind az őshiedelemnek másvilági megpróbáltatásaiból kerültek bele. Az ázsiai jakut-turk törzsek pl. még vallásos hiedelmek formájában mondják el ugyanazon történeteket, amiket a mi népünk mese alakjában beszél el.

Hogy mily időtlen idők régiségéből maradtak fenn effajta hagyományaink, csak arra emlékeztetek, hogy ugyancsak magyar nép-

meséinkben szerepel a rendes, hármás fokozásban az a formula, hogy a hős vándorlása közben talál rézhídat, amögött rézkastélyt; itt győzedelmeskedve, tovább ezüsthídra és ezüstkastélyra bukkan, végül aranyhídon át aranykastélyhoz jut el, mindenütt legyőzi az ott lakó szörnyeket. Az erdők is réz-, majd ezüst- és aranyerdők stb. A fokozás sajátos; réz helyett soha vasat nem említenek, ami pedig mai szemmel nézve természetesebb volna. E fokozás különben szintén megegyezik a turk mesékével. Mintha e csodatörténetek első fogalmazásakor vasat még nem ismertek volna! Hogy ezt csakugyan való igaznak kell elfogadnunk, bizonyítja a babonák világából nem egy ékesen szóló példa. Minden rontás és ártalom ellen nálunk, de máshol is mindenütt, vastárgyak segítségével védekeznek. A gonosz, démoni szellemeket vassal űzik el; nem vasfegyverrel, hanem láncsal, gyűrűvel, kulccsal stb. A vasanyag a fő, nem a belőle készült tárgy. A csecsemő pólyájában kulcsot tartanak; zivatarkor, jégverés idején baltát tesznek a küszöbre vagy piszkavasat, kést dobnak a viharfelhőbe a benne nyargaló démonok ellen; még a boltajtók küszöbén látható odaszegzett patkó is eredetileg azért van ott, hogy a gonoszt visszariassza, — szóval a vastól a szellemek félnek. Viszont mágikus dolgot, bűbájosságot csak úgy lehet sikerrel végezni, ha vas nincs a közelben. Mindez azt igazolja, hogy a szellemek világa ősbibbi elgondolás, mint a vasfém ismerete s a diadalmas fém egykor hatalmukat megtörte, régbibbi fegyverek gyengébb erejét megsemmisítette. Azért kellett még a szellemeknek is félni tőle. E néhány példából is látható, hogy a jelzett primitív hitéleti fokon nekünk át kellett mennünk, hiszen emlékek is élnek hagyományainkban.

A fejlődő emberelme azután haladása folyamán elérkezett a második fejlettségi fokhoz, amikor már nemcsak az ősbibbi szellemeinek tulajdonított minden előtte érthetetlen beavatkozást, hanem külön lelket képzelt bele minden élő és élettelen dologba: fába, vízbe, hegybe, állatokba, kövekbe. Az ember környezete kint a természetben tőle távol álló, idegen lelkekkel telt meg, akik félelmesen rajzolták körül. Azelőtt az elköltözött ősbibbi szellemeihez rokonság kapcsolta, bizalommal fordultak hozzá; ezekkel még érintkezni sem tudtak. Előállott a szűkségérzet, hogy keressenek olyan különös lelki készségű embereket, akik szorosabb kapcsolatba tudnak lépni a szellemvilággal, akik tárgyalhatnak velük; maguk elé tudják őket idézni (igézni) s kívánságaikat közvetíteni az átlagemberekkel. Ezek a különös lelki tulajdonságú kiváltságosok voltak a sámánok. A szó a keleti-török nyelvekből való s ott bűvölőt, gyógyjavast jelentett, ahonnan áttevődött mindazokra, akik bárhol hasonló mesterséggel foglalkoztak. A sámán sem tud amúgy egyszerűen érintkezni a szellemvilággal, át kell mintegy alakulnia. magát önkívületbe (trance-ba) ringatnia, amikor az ő lelke is kiszabadul testéből és szabadon csapongva, szóba állhat a másfajta lelkekkel. Tekintettel az ilyen sámán szertartásokon jelenlévő segedelmkérőkre, laikusokra, úgy alakult az eljárás, hogy a megkérdező szellemeket a sámán magához, helybe idézte. Erre szolgált a sámán dobja. A dob ősidőktől fogva mindenütt gyülekezésre hívó, primitív hangszer volt, itt is ezt a hivatást töltötte be: a szellemeket hívta össze. E révén

lassanként a sámán rendelkező ura lett a természet szellemeinek: szárazság idején az eső emberinek gondolt szellemurát, istenét citálta s megegyezett vele bizonyos neki hozandó áldozatok fejében; rendelkezett a különféle betegség-démonokkal; rossz vadász-halász évad arra bírta, hogy az erdők és vizek lelkéivel tárgyaljon stb. Ezt a sámánkodó formát kétségkívül magunkkal hoztuk az új hazába, ahol, mint láttuk, a kereszténység rövidesen kiirtotta. Begyökerezett szokások azonban sohasem pusztulnak el nyomtalanul. Ez is lappangó formát öltött s valahogyan megmaradt nem nyíltan, hanem a szem előtt nem lévő tűzhelyszokások közt. A sámándob hasonló szerszám a mi szitánkkal, rostánkkal, alul üres, csak a teteje van bõrrel áthúzva, mint a szita a sűrű fonadékkal. Ilyen rostát használ népünk ma is, ha tolvajt kell kitudni annak forgatásával; jósolni lehet róla, mint a sámán tette, színes kövek vagy babszemek rászórásával. Ami az ezzel való kuruzsló gyógyítást illeti, gyerekverseinkben ennek is fennmaradt emléke, pl.

Gólya, gólya, gilice,
Mért véres a lábad?
Török gyerek megvérezte,
Magyar gyerek gyógyítgatja
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.

Íme a dobbal való gyógyítás félreismerhetetlen nyoma. Vagy kiolvasó versben együtt találjuk a szitát és dobót:

Szita, szita péntek
Dob-szerda,

benne a két szerencsétlen nap: péntek és szerda is idézve van.

A sámánkodás a turk nomád népeknél idővel mind tökéletesebb formát öltött. Legfontosabb lépés a világmindenségnek, az égi jelenségeknek becsatolása volt. Halász-vadász embernek az időjáráshoz kevés köze van; annál inkább az állattenyésztő, vándor lovas turkoknak, kikkel mi később a dél orosz szármát síkságon félezer évig együtt éltünk. Az éjjeli örködő virrasztások nyájaik körül a csillagrendszer megfigyelésére vezettek; a nap, hold és a felhők járása, zivatarok megjelenése kiterjesztette hitvilágukat a látható mindenségre. Előzetesen voltak már lappangó hiedelmek arról, hogy mindent egy bölcs és hatalmas családapa: a főisten, a vogulban: Numi Tárem igazgat. Ez a legfőbb isteni szellem most előtérbe nyomult, ő lett központja a mindenségnek. Tülvilági fényesség honában lakott fõnt az égbolton túl, amelynek örök ragyogása átsugárzott azáltal, hogy a csillagokat lyukaknak vélték s azokon át be lehetett látni az állandó verőfénybe. Az ég zenitjén, a sarkcsillag mellett befõdhetõ nyílást képzeltek, mint amilyen az ő sátor jurtaik tetején is volt; az égatya innen láncon bocsát le a földre mindent, amit jónak lát, a földiek számára: ajándékot, áldást, de büntetést is, onnan nyilaz le a gonoszokra (Isten nyila!). Ezt az istenkézből való lebocsátást a mi legközelebbi rokonunk: a vogul nép ezzel a szóval fejezi ki: „taremti“, ami azonos a mi: teremti szavunkkal.

Éjjeli pásztorörködéseik alatt, mint mondtuk, megfigyelhették az eget; a csillagokon szemmel látható, hogy azok az éjszaka alatt fordulnak, a Göncöl szekér rúdja teljes félfordulatot tesz; tehát az

égbolt forog. Megjegyzendő, ezt a boltozatot ők sokkal alacsonyabbnak látták, mint ahogyan nekünk van róla tudomásunk. Szerintük a menny félgömbje azért ilyen gömbölyű formájú, mert a földről a magasba nőtt fák sudarai feltölték s egyes hatalmas törzsű fenyő vagy nyírfa csúcsa fölé az égboltig, sőt lehet olyan, amely túlnő rajta, át az örök fényözön honába, az istenek verőfényes birodalmába. Azt is tudják, hogy ezt a hatalmas üstboltozatot valaminek tartani kell, nehogy bedőljön, akárcsak az ő jurta-sátraikat, amiket belül egyszerű formájukban szintén dúcfa tart. Hiedelmük szerint ilyen eget tartó fának kell valahol lenni: ez lesz a világfája, helyenként egy-egy faóriást tartanak ilyennek. S ezt azután maguk is utánozzák, mert vagy bent kunyhóban vagy az előtt kint a bejárással szemben facölöpöt állítanak s áldozataikat az előtt mutatják be az isteneknek. Még ahol nem laknak is, kint a pusztaságban, karavánútjaik mentén állítanak fel ilyen oszlopokat, lépcsőzetes rovátkákkal, fölül kifaragott madáralakkal, hogy az vigye kívánságaikat tovább, fel az istenek trónja elé. A képzelt óriási világfa a tengely, amely körül az egész mindenség forog, csak a föld marad, mint egy lapos tál, emberi lakhelyül mozdulatlan.

A népmeséinkben előforduló: „kacsalábon forgó várkastély” képzeleti képe nem más, mint a túlvilágon elképzelt isteni hajlék, amely a mindenséggel együtt forog, tengelye a világoszlop, amelynek földi másain főtt madár (kacsa, lúd) van ábrázolva, s ennek alányújtott lába az oszloprúd. Ez is gyakorta alul ki van madárlábformára faragva, hogy biztosabban álljon. Más meséinkben viszont ez a várkastély láncon lóg a levegőben, amely lánccsillaghoz van kötve, ezek a mai vogul és turk mentalitás szerint a nap, hold kastélyai, melyek az égbolt alatt vannak, de nem a földön, hanem a levegőben, íme, az ezek tudomása nélkül annyiszor megmosolygott mesei bizarrságok mily ősi múlt emlékei, akár a borostyánkőbe zárt őskori légy, amely évezredek előtti világból maradt ránk.

De tovább is mehetünk. Falusi házak udvarán közel a konyhaajtóhoz országszerte látható egy-egy földbe vert cövekoszlop, ágasnak nevezik, amelyen főtt pálcák állnak ki, mintha lépcsőfokok volnának. Eredeti jelentése rég kiveszett s most praktikus célt szolgál: a pálcákra tejes köcsögöket szoktak ráborítani, hogy kiszáradjanak. Nem egyéb pedig ez az őscsökevény a sámánság egykori világoszlop-utánzatánál, amely a hagyományok szokásos szívóssága folytán fennmaradt. Kint pusztáinkon is a még egy század előtt virágzó szilaj pásztorkodás idején, mikor a jószágot tavasszal legelőre hajtották és késő ősziig kint tartották, őrzőik, a csikós, gulyás, juhász pásztornép a maga cserénye, vagy kezdetleges tanyaviskói előtt magas, karcsú nyárfatörzset állított fel, erősen lecövekelve; rajta keresztlécekből vagy az eredeti ágcsonkokból lépcsős felhágó készült: őrfának nevezték. Ennek magaslatáról a számadó szertenézhetett a buckákon, nád- és vízeres területen legelésző nyájai után. Ugyanez szolgált az estére hazaverődő jószág hajcsárainak útmutatóul, merre van a tanyájuk. A fatörzs sudarára főtt kisebb szalmakévé, csutakcsóvát kötöttek, mintegy csökevény maradványául az egykori nomád ugor-turk oszlopok főtt kifaragott madarainak. Ez az őrfák is eredetileg alig lehetett

egyéb egykori sámán jelvényénél, ama lépcsős oszlopnál, melyre a sámán fellépkedett és tetejéről a madárral küldte fel lelkét az istenekhez. Az őrfa itt-amott: Bugacon, vagy a hortobágyi Zárni pusztán legújabb időkig látható volt, ahova éppúgy hozzákötötték a kiszakított állatot, mint az ázsiai rónákon az áldozatra kiszemelt lovat vagy rénszarvast.

Népmeséinkben is sűrűn szerepelnek az égi jelenségek. Gonosz démonok elrabolják a napot, holdat s a mesehős legyőzve őket, visszaszerzi a földnek a világosságot és meleget. Az égi lakással ellentétben kialakult a földalatti alvilág képe, ahová a mi mesehősünk lebecsátkozik (Fehérló fia) s ott az emberi módon kastélyokban lakó, lóháton járó szörnyekkel, sárkányokkal viaskodik ... stb. Itt emelkedik a sámánkodás a legmagasabb fokra. Az égatyával és a család) ab éli kisebb istenekkel, akiknek a világ igazgatásában különféle szerep van kiosztva, a sámán, a földi féreg nem rendelkezhetik, éppúgy nem az alvilági rontó démonokkal; nem idézheti magához, hanem neki kell messze légi utat téve, azok elé járulni. Önkívületi révültségének ehhez a vállalkozáshoz teljesnek kell lennie. Kábító szerekkel, növénymérgekkel szédíti el magát; dobjával, palástja lógó csörgőivel, szilaj táncával az idegizgalom örjöngéséig fokozódik tombolása s a végén látszólag holtan roskad össze. Lelke úgy száll ki belőle, mint a halottéból; ilyenkor lelkét egy-egy másvilági vadlúd röpti fel a túlvilági rétegekig. Hallatszik a lúd egyre távolodó gágogása, majd a keresett istenség elé érve, a sámán éneklő hangú, szinte nyöszörgő kérése, mire a nagy szellem más hangon felel. A zárt jurtákban éji sötétben lezajló ceremóniák hallatlan izgalmai alól a jelenlevő laikusok sem képesek magukat kivonni. Akadt európai látogató, aki futólag járván köztük, hajlandó volt cinikusan nyilatkozni a híressé lett látványosságról; a sámán főszereplőt szemfényvesztéssel gyanúsította, népcsalónak bélyegezte. Szavahihető, komoly tanulmányozók azonban (Kai Dormer, Bogoras, Tunkowski stb.) ennek egyértelemmel ellentmondanak. Nekik a bennszülött résztvevők egyik-másika megvallotta, hogy szoktak ők színészkedni is, de csak az idegenek megtévesztésére, míg ha komoly szertartásról van szó, a sámán teljesen átszellemül, át van hatva hivatása nagyszerűségétől, beleéli magát, szinte elveszti öntudatát, órák hosszúra tartó idegfeszültsége után produkciójának hetekig betege marad. Legfőbb bizonyosság végül becsületességük mellett, hogy mindvégig szegény ördögök maradnak, kiknek az időnkénti idegrázkódások éppoly testi szükségükké válnak, mint az ópiumszívónak a maga méregpipája.

Az itt adott futó vázlat, talán mondani sem kell, egyszerű tájékoztató célt szolgál. Jelezni akarja azt a gyökeres változást, amely a régi hitvilág kutatásában beállott az etimológiai tanulmányok hatása alatt. Az ily alapokon összeállítandó kép ősvallásunkról, ha valaki megcsinálja, lehet majd kiábrándító hatású, lehet rendszertelen mozaik, aminthogy pogány eleink elméjében sem volt az kerek, kiérett egész, kétségtelen azonban, hogy hiteles, megbízható közlés lesz, az igazsághoz lényegesen közelebb álló, mint az eddigi téveteget alapú mitológiák.

A FRANCIA KAMARAI VÁLASZTÁSOK

A MÁJUS HÓ 1-ÉN ÉS 8-ÁN lezajlott francia választások Európában és a tengeren túl is a nem eléggé alaposan tájékozott közvélemény előtt nagy meglepetést keltettek. Az emberek számítottak ugyan bizonyos mérsékelt balratolódással, az általános vélemény azonban az volt, hogy az eddigi erőviszonyokban lényeges eltérés nem lesz, s ha a baloldal meg is erősödik, ez egy-két mandátumnál többet nem fog jelenteni. Ezzel szemben azok, akik a francia belpolitikai viszonyokat alaposan ismerték, akik tisztában voltak az 1927. évi francia választási törvény rendelkezéseivel, a francia választási rendszer technikájával, azoknak a választás eredménye nem okozott meglepetést.

A baloldali pártok megerősödését elsősorban nem a baloldali világszemlélet megerősödésében, nem abban kell keresni, hogy az ország lakosságának felfogása erősen balfelé tolódott, hanem elsősorban keresni kell a francia választási rendszerben, amely a baloldali pártoknak erősen kedvez. Ezenkívül erőt merítettek a baloldali pártok a mai válságos helyzetben többévi ellenzéki politikájukból is, amely az elégedetlen polgári elemeket táborukba vonzotta. Igaz ugyan, hogy anyagi eszközökben erősebbek voltak a jobboldali és középpártok, mert ezek a nagyipar és a nagytőke támogatásán kívül élvezték a belügyminisztérium titkos alapjainak és a de Kerilüs pártkasszájának támogatását is, az anyagi fölényből származó előnyöket azonban ellensúlyozták a baloldali pártok szervezeti előnyei és az ellenzéki pártoknak kedvező gazdasági és politikai helyzet.

Hogy a francia választások jelentőségével, a választások várható bel- és külpolitikai következményeivel kellően tisztában lehessünk, ismernünk kell előbb a francia választási rendszert, az egyes politikai pártokat, azoknak szervezetét, politikai célkitűzéseit és erőviszonyait a Kamarában.

Az új választási törvény, amelynek alapján a választások lefolytak, 1927-ben kelt. Ez előtt, 1919. óta megyénként (département) lista szerint történt a választás olyképpen, hogy 75.000 lakosra egy-egy képviselő esett s egy-egy megyének legalább három képviselő választására volt joga. Ebben a régebbi törvényben bizonyos mértékig az arányos képviselet alapelve is kifejezésre jutott. Az új törvény ezzel szemben visszaállította a járásonként (arrondissement) választási rendszert. E szerint minden járásnak joga van egy képviselőt választania, mégpedig az abszolút többség elve alapján. Ha a jelöltek egyike sem éri el a leadott szavazatok abszolút többségét, nyolc napra pótválasztásra kerül a sor.

A járásonkénti választási rendszerre a baloldali pártok, különösen a radikálisok kívánságára tértek át, s ugyancsak ők voltak azok, akik megakadályozták, hogy a Mandel-féle új javaslat, amely módosítani akarta az 1927. évi törvényt, törvényerőre emelkedjék. A radikálisok különösen azért erőszakolták a mostani rendszernek elfogadását, mert a pártnak a vidéken, különösen a tanítóság és a közigazgatás körében erős kapcsolatai voltak s ezeket sokkal jobban érvényesíthették a járásonkénti választásnál, mint a megyei listaválasztásnál. Ezenkívül előrelátható volt, hogy az első választási napon kevés járásban fogják a jelöltek elérni az abszolút többséget és ebben az esetben a pótválasztásnál a baloldali pártok választási kartelje révén a baloldali jelöltnak lesznek a legnagyobb esélyei. E kartel értelmében ugyanis, amely a „pas d'ennemis de gauche“ (ne legyen ellenség a baloldalon!) jelszó alatt a radikális és a szociál-demokrata pártok között 1924-ben jött létre, a kartelbe tartozó jelöltek kötelesek voltak lemondani a legtöbb szavazattal rendelkező baloldali jelölt javára s így minden baloldali szavazatot megszereztek. Ezzel szemben a jobboldali és középpártok hasonló megállapodást egymás között nem tudtak létrehozni. Már most igaz ugyan, hogy a radikálisok az 1928. évi választásoknál csalódtak számításaikban, amennyiben számuk erősen megcsappant, ennek azonban egyéb olyan fontos politikai okai voltak, különösen a frank zuhanása, amelyeket a választási rendszer reájuk nézve kedvező volta sem tudott ellensúlyozni, de hogy számításuk végeredményben reális volt, azt bizonyítja a mostani választások eredménye.

A törvény szerint a képviselői választások alapja ugyanaz a választói névjegyzék, amely a községi, járási és megyei választásokra szolgál. A cselekvő választójog általános és titkos, megillet minden 24 éves, épelméjű, született vagy honosított francia férfit, amennyiben nagyobb bűncselekményekért nem volt elítélve. A nőket ezzel szemben sem a cselekvő, sem a szenvedő választójog nem illeti meg, aminek a magyarázata a már eddig is erősen baloldali színezetű szenátus ellenállásában és a francia nő pszichológiájában, a közügyek iránt való közönyösségében keresendő. Mint-hogy pedig a női lélek általában inkább hajlik a konzervatív jobboldali politikai irányzatok felé, ez is a baloldali pártoknak kedvezett.

A cselekvő választójog feltétele még az is, hogy a választó a választási névjegyzékben fel legyen véve, amihez viszont a közterhek viselésében részvétel vagy legalább is hat hónapi helybenlakás szükséges. Nem gyakorolhatják szavazati jogukat a katonák szolgálatuk tartama alatt és ideiglenesen elveszthető a választói jog bizonyos kevésbé súlyos bűncselekményekért történt jogerős elítélés és a csődnyitás következtében is. Meg kell még jegyezni, hogy a törvény szerint a szavazás nem kötelező, de meghatalmazott útján szavazni nem lehet. A választójoggal rendelkezők száma Franciaországban meglehetősen csekély. A 40 milliónyi lakosból a rendelkezésemre álló legutóbbi adatok szerint 11,250.000 választót tartottak nyilván.

Az ajánlási rendszert a törvény nem ismeri. A jelöltség elvállalását a prefetnél egyszerűen be kell jelenteni, aki azt köteles tudomásul venni. Ez a francia törvénynek igen érdekes rendelkezése, amely a gyakorlatban, az ajánlási rendszer eltörlése után, igen jól bevált.

Képviselővé választható minden 25 évnél idősebb francia férfi, akinek cselekvő választójoga van, katonai kötelezettségét teljesítette, nem tényleges katona, a volt uralkodócsaládoknak nem tagja s legalább 10 év óta francia állampolgár. Nem lehet képviselő az állami javadalmazásban részesülő közhivatalnok sem, kivéve a szajnai départment prefetjét, a párizsi rendőrség prefetjét, a párizsi felsőbíróságok elnökeit és főügyészeit, a nagy-követeket és az egyetemi tanárokat. A képviselői mandátum 4 évre szól, s a megválasztható képviselők száma 1928 óta 613-ban van megállapítva.

Ez a választási rendszer a francia viszonyoknak általában megfelel, bár kétségtelenül nagy hibái is vannak. Hibája, hogy a képviselőt kijáróvá teszi, aki kénytelen kerületének minden ügyes-bajos dolgát intézni, választóinak legkisebb ügyeiben is eljárni s a nagy nemzeti törekvések helyett helyi érdekek szolgálója lesz. Ezenkívül tág teret enged a közigazgatási pressziók érvényesülésének s a jelölt személyét túlságosan előtérbe tolva, a személyi szempontoknak a jelölésnél a nagy politikai ideák rovására túlságosan nagy jelentőséget biztosít. Főhibája azonban az, hogy a képviselői mandátumokat aránytalanul osztja el a választópolgárok között, mégpedig különösen a radikális párt javára. Az 1928. évi választásoknál például a szociáldemokratáknak csaknem négyszer annyi szavazatuk volt, mint a baloldali függetleneknek, az úgynevezett francia szocialistáknak és köztársasági szocialistáknak együttvéve és mégis ez utóbbiak részéről megszerzett mandátumok száma a felét tette ki a szociáldemokrata mandátumok számának. Ezzel szemben a kommunistákra ez a rendszer tudatosan hátrányos, mert bár 1928-ban a kommunista szavazatok száma kétharmada volt a szociáldemokrata szavazatoknak, a kommunista képviselők száma csupán egytizede volt a szociáldemokrata képviselők számának. Viszont előnye ennek a rendszernek a régebbi megyei listaválasztással szemben, hogy az előbbinél egyszerűbb, s a választót közelebbi kapcsolatba hozza képviselőjével.

AMI A FRANCIA KAMARA egyes pártjait, azoknak politikai jellegét és célkitűzéseit illeti, ki kell emelnem, hogy tiszta képet erről azért nehéz alkotni, mert a francia pártok lényegesen különböznek Anglia, az Egyesült Államok, Belgium, Németország vagy akár hazánk pártjaitól is. Magyar vagy angol értelemben vett pártok, azaz a képviselők beosztása kevés számú, egymástól élesen különböző csoportokba, amelyek elismert tekintélyű pártvezér vezetése alatt a parlamenti szavazások alkalmával viszonylagosan homogén viselkedést tanúsítanak, ilyen pártok, élesen körülhatárolt pártkeretekkel, pártfegyelemmel Franciaországban nincsenek. Nem is nevezik ezért őket pártoknak, hanem csoportoknak (groupes). Igaz ugyan, hogy a választók tömegében Franciaországban is megkülönböztethetők bizonyos általános felfogásbeli irányzatok, amelyek aszerint, hogy a fennálló gazdasági vagy társadalmi rend fenntartását vagy többé-kevésbé radikális átalakítását tartják szükségesnek, ott is a parlament két vagy három részre tagozódását eredményezik; ennek következtében a választókat és a képviselőket Franciaországban is be lehet osztani konzervatív, mérsékelt, radikális és forradalmi csoportokba. Nem tekintve azonban arra, hogy a képviselők ezeken a csoportokon belül az egyes gazdasági és társadalmi problémákkal szemben nem foglalnak el egységes álláspontot, ezek a felfogásbeli és érzelmi irányzatok Franciaországban nem illeszthetők be határozott választási és parlamentáris keretek közé. A szociáldemokratákat és a radikálisokat kivéve, a francia csoportoknak nincs állandó és erősen megalapozott szervezetük az országban, s így tagjaik megválasztását komolyan nem mozdíthatják elő, sőt a parlamentben is sokszor kettéválnak a szavazásnál. A francia pártok-

nak ez a sajátsága és különösen a pártfegyelem teljes hiánya az individualizmusra hajló francia néplélekben találja meg a magyarázatát, mely idegenkedik minden kényszertől és az egyéni szabadság teljes biztosításában látja az emberi fejlődés ideálját.

A másik jellemvonása a francia pártoknak, hogy előszeretettel burkolóznak baloldali jelszavakba. Csaknem mindegyik csoport, vallja az bár a legjobboldalibb elveket is, mégis baloldalinak, demokratának, radikálisnak vagy szocialistának nevezi magát. Ezért a csoportok elnevezése megtévesztő és nem fedi a párt valódi programját. Ennek a magyarázatát is a francia néplélekben kell keresnünk, mert a francia éppúgy, mint a pártfegyelemtől, a végrehajtó hatalom túltengésétől is ösztönszerűen fél, az egyéni függetlenséget mindennél többre becsüli és a reakciót legnagyobb ellenségének tartja.

Harmadik sajátsága a francia pártoknak az, hogy szorosan vett programjuk nincs. A fentebb ismertetett választási rendszernek a következménye, hogy a képviselők csoportjaiknak általános célkitűzéseit összhangba igyekeznek hozni a kerületek partikuláris érdekeivel. Éppen ezért nehéz rövid formulákkal az egyes pártok politikai felfogását egymással szemben elhatárolni, amit mégjobban megnehezít az a körülmény, hogy sokszor egy és ugyanazon a csoporton belül is megoszlanak a képviselők véleményei.

Mégis általában három főcsoportra lehet a francia kamara pártjait felosztani: jobboldali, mérsékelt és baloldali pártokra.

A jobboldalon jobbról balfelé haladva foglal helyet a konzervatívok csoportja, amely számra nézve egészen jelentéktelen, s így a parlamenti életben kevés szerepet játszik. Ez a főuraknak, titkos királypártiaknak, néhány egyházinak pártja. A régi kamarában nyolc mandátuma volt, az újban csak öt mandátuma lesz.

Közelebb áll a köztársasági államformához a még mindig erősen konzervatív és nacionalista színezetű köztársasági demokratikus egyesülés (Union républicaine démocratique), amely az erősen nacionalista Marin vezérletét ismeri el. Ez a párt 1903-ban jött létre a Méline-féle haladó párt, a köztársasági szabadelvű párt és a nemzeti köztársasági szövetség fúziójából. A nagyipar és a katolikus vagyonos polgárok pártja. Élesen szemben áll a szocialista és egyházellenes törekvésekkel, a külpolitikában pedig szélsőségesen nacionalista álláspontot képvisel. Követeli a teljes vallási szabadságot, a diplomáciai összeköttetések fenntartását a Szent-Székkal, az Állam és Egyház elválasztásának megszüntetését vagy legalább is a jelenleg fennálló helyzet módosítását, a vallásoktatás teljes szabadságát. Gazdasági szempontból befelé individualista és liberális gazdaságpolitikát hirdet, kifelé azonban támogatja a védővamos politikát, követeli az állami monopóliumok és iparvállalatok megszüntetését, egyedül a tisztán pénzügyi természetű monopóliumokkal tesz kivételt. A pénzügyi politika szempontjából küzd a vagyonadó és az egyenes adók ellen és a fogyasztási adókra akarja helyezni a költségvetés bevételi forrásainak súlypontját. Veszélyesnek tartja a túlságosan radikális munkás és szociális törvényhozást, különösen a kötelező állami társadalmi biztosítást. Híve az arányos képviseleti rendszernek, a nők

szavazati jogának, követeli a többgyermekes családapák többszörös szavazati jogát. A külpolitikában ellenzi a németekhez közeledést, nem bízik a Locamói egyezményekben és a Nemzetek Szövetségében, a védelmi szövetségek rendszerét szükségesnek, a biztonság alapelvét pedig a lefegyverezésnél sorrendben is előbbrevalónak tartja.

A párt, amelynek veszteségei az új választásoknál igen nagyok, 90 mandátumból csak 76-ot tudott behozni, 1919-től 1924-ig részt vett a „Bloc national“ kormányában, majd Poincaré „nemzeti egység“ kormányában és a Tardieu-kormányok egyik legerősebb támasza volt; az 1924—1926-ig kormányzó kartel-kormányokkal, majd 1930-ban a baloldali Steeg-kormányával szemben ellenzéki frontot csinált.

Ugyancsak a jobboldalhoz tartoznak még a demokratikus néppártiak (Democrates populaires), akiknek pártja 1924-ben alakult meg s az elzásziakat, bretonokat és baszkokat sorolja hívei közé. Erősen katolikus színezetű, emellett szociális reformokat is sürget és a külpolitikában a népszövetségi eszme híve. Briand politikáját teljes erővel támogatta. Számra nézve gyenge párt ugyan, de a parlamentben elég nagy szerepet játszik. Az új parlamentben 16 tagja lesz, a régieben 19 tagja volt.

A középpártok sorában foglalnak helyet jobbról balfelé haladva a baloldali köztársaságiak (Républicains de gauche) Tardieu pártja, a régi kamarában 101, az új kamarában csak 72 mandátummal és a demokratikus és szociális cselekvés pártja (Action démocratique et sociale), amelynek Maginot a vezére. E két párt, amely a Tardieu-kormányok másik legerősebb támasza volt és a Poincaré díszelnöksége alatt álló Alliance démocratique tagja, belpolitikailag a jobboldali pártok és a radikális párt között a régi liberális tradíció útján halad, nem ellensége az Egyháznak, erélyesen állást foglal a szocializmus ellen és elismeri a konstruktív szociális reformok szükségét. A külpolitikában csaknem azonos elveket vall a jobboldallal, szélsőségesen nacionalista, a kormány legfőbb feladatának tartja a nemzeti biztonság megvédését, szükségesnek véli a békeszerződések rendelkezéseinek feltétlen tiszteletbentartását, a katonai szövetségek rendszerének fenntartását és az erős fegyverkezést. A Young-terv módosítását és a fegyverkezések csökkentését ellenzi, a Nemzetek Szövetségének munkáját azonban rokonszenvel nézi. Az első Tardieu-kormány bukása után 1930 decemberében e két párt a Steeg-kormányával szemben ellenzékbe vonult.

Ugyancsak a középpártokhoz tartozik még a Franklin-Bouillon vezetése alatt álló szociális és radikális baloldaliak pártja (Gauche sociale et radicale), a baloldali függetlenek (Indépendants de gauche) és a Loucheur vezetése alatt állott radikális baloldali pártja (Gauche radicale). A Franklin-Bouillon pártja volt a múlt kamarában Marin jobboldali pártjával együtt a Briand-féle német-francia közeledési politikának leghevesebb ellenzője. A Loucheur-csoport már nagyon közel áll a baloldalhoz és 1924-ben a baloldali pártok karteljéhez csatlakozott. E pártok vesztesége szintén igen nagy: a független köztársaságiak az eddigi 26 mandátumhoz kettőt nyertek ugyan, a radikális párton kívül álló és

az említett pártok között megoszló radikális felfogású képviselők azonban 90 mandátumból 28-at vesztek.

A baloldali pártok között számbelileg a legnagyobb és mind az országban, mind a kamarában a szociáldemokrata párttal együtt a legjobban szervezett, a legnagyobb történeti múltra visszatekintő párt a radikális és radikális-szocialista párt (Groupe radical et radical-socialiste). A régi kamarában 109 tagja volt, az új kamarában 157 tagja lesz, tehát az új választásokon 48 mandátumot nyert. Ez a francia kispolgár pártja, akihez csatlakoznak még Dél-Franciaország földműves elemei, kisgazdái, a hivatalnok elemek és az említett társadalmi rétegekből kikerült intellektueller is. Eredetét Gambetta 1869-iki híres belleuillei programjára vezeti vissza. A harmadik köztársaság kezdete óta a kamara legbaloldalibb polgári elemeit foglalja magában, különösen a „laicitás“ szempontjából. A Mac Mahon-féle royalista politika leverése óta, 1877-től kezdve egészen a világháborúig az egymást követő kormányokban nagy szerepet játszott. Eredetileg az 1875. évi alkotmány módosítása és különösen a szenátus megszüntetése vagy legalább is jogainak megnyirbálása volt főtörekvése, majd különösen az Egyház ellen intézte támadásait és a kongregációk eltörlését, az Állam és az Egyház elválasztását követelte. Ezenkívül egyik főprogrampontja volt a progresszív jövedelmi adónak behozatala. Miután mindezt elérte, a háború után mindjobban közeledett a szociáldemokrata párthoz és 1924-ben választási kartelbe lépve az utóbbival Herriot elnöksége alatt 1926-ig a szocialisták külső támogatásával kormányon volt. A frank rohamos esése következtében 1926-ban át kellett adnia helyét Poincaré „nemzeti egység“ kormányának. Ebben is részt vett azonban a radikális párt négy tagja egészen 1928-ig, mikor a párt angersi határozata következtében ellenzékbe vonult és két éven át megőrizte ezt a helyzetét. Ellenzéke volt ugyancsak Tardieu kormányának is.

Nem egy nagynevű államférfi tartozott soraiba, így többek között Jules Simon, Clemenceau, Combes, Léon Bourgeois. Jelenlegi vezére Herriot lyoni polgármester, a francia kispolgár megszemélyesítője, kívülre Caillaux és Daladier játszottak még a párt életében vezető szerepet.

Belpolitikai szempontból—igen találóan jegyzi ezt meg Siegfried a francia pártokról írott kitűnő könyvében — a radikálisok állástfoglalnak mindennel szemben, ami „nagy“, a nagyiparral, a nagytőkével, nagybirtokkal, nagykereskedelemmel szemben, és támogatnak mindent, ami „kicsi“, a kisipart, a kistőkét, a kisbirtokot, a kiskereskedelmet. Követelik a „laicitás“ alapelvének szigorú keresztülvitelét, a Szent-Székkal fennálló diplomáciai kapcsolatok megszüntetését, az Egyház és az Állam elválasztásáról szóló törvénynek Elzász-Lotharingiára kiterjesztését, az egységes „laikus“ iskola felállítását, amely kérdés szerintük független a közoktatás állami monopóliumától. Pénzügyi szempontból sürgetik a progresszív egyenes adók továbbfejlesztését és a progresszív vagyoadónak behozatalát. Gazdasági és szociális programjuk is elég radikális: sürgetik az állami beavatkozás fejlesztését, radikális szociális reformok behozatalát, némely

közérdekű vállalat nacionalizálását. Egyébként szociális téren a szolidarizmus alapján állanak, elismerik az egyéni magántulajdon szentségét és ellenzik az arányos választási rendszert.

Külpolitikai programjuk alaptétele a Nemzetek Szövetségének, valamint a kötelező döntőbíráskodásnak és az európai államszövetség eszméjének támogatása. 1930-ig hívei voltak a fegyverkezések kpmoly csökkentésének is, de a párt grenoblei kongresszusa óta, különösen a német választásoknak és a békeszerződések revízióját célzó mozgalom megerősödésének hatása alatt kimondották, hogy a katonai Program kiépítését Franciaország biztonságának megvédése érdekében szükségesnek tartják.

A baloldal második nagy pártja a szociáldemokrata párt (Groupe du Parti socialiste S. F. I. O.). Még erősebben van megszervezve, mint a radikális párt, de még erősebb benne — ami különben minden szociáldemokrata pártnak sajátja — a pártfegyelem is. A volt kamarában 112 mandátuma volt, az új kamarában 129 mandátumot szerzett.

A francia szocialista párt a Jules Guesde alapította forradalmi párt és a Jean Jaurés alapította szociáldemokrata párt egyesüléséből keletkezett. 1920-ban kiváltak belőle a kommunisták.

A párt alapelve, hogy polgári párttal együtt a kormányban nem vesz részt. Ezt az elvet csak a háború alatt törte át, amikor Thomas és Guesde szocialista képviselők résztvettek a nemzeti egység kormányában. 1924-től 1926-ig támogatta ugyan a párt Herriot kormányát, de a kormányban nem foglalt helyet. Ez „a hatalomban nem részesedés” alapelve a párt balszárnyának szemében dvi jelentőségű, a jobbszárny és a mérsékeltek szemében azonban csak taktikai kérdés.

A párt parlamenti vezére a jobbszárnyhoz tartozó Léon Blum, főtitkára a legutóbb kibukott s a párt részéről a köztársasági elnökségre jött, a párt balszárnyához tartozó Paul Faure.

A francia szociáldemokrata párt programjában a kapitalista termelési rend megszüntetése bizonyos fenntartásokkal és mérséklésekkel szerepel különösen a parasztbirtok tekintetében. Követeli az állami monopóliumok kiterjesztését, a nagyipari vállalatok nacionalizálását, a vagyonadó behozatalát, fejlett szociális törvényhozást és a szakszervezeti jog teljes szabadságát.

Külpolitikailag a párt támogatja a Nemzetek Szövetségét, a kötelező döntőbíráskodást, a Németországhoz közeledés politikáját. Elvileg nem ellensége a békeszerződések egyes rendelkezései revíziójának sem s híve a radikális leszerelésnek. Ezért sohasem szavazza meg a katonai költségvetést. Híve a Szovjet-Oroszországhoz közeledésnek is, de ennek ellenére belpolitikailag erélyesen küzd a kommunisták ellen.

A radikális és a szociáldemokrata párt között foglal helyet a köztársasági szocialisták csoportja (Groupe des républicains socialistes) és a francia szocialista párt (Parti socialiste français), amelyek 1926-ban ideiglenesen fuzionáltak, majd ismét kettéváltak. Mind a két párt számra nézve elég jelentéktelen s az országra kiterjedő szervezete nincs.

A régi kamarában mindkettőnek együttvéve 32 mandátuma volt csupán, az új kamarában pedig 27 lesz. De ha számra nézve jelentéktelenek is, mégis mindig nagy szerepet játszottak a francia politikában tagjaik nagy súlya és kiváló egyénisége miatt. Az előbbi párt sorába tartozott Briand és Painlevé, az utóbbi elnöke Brunet. Közéjük tartozik még a magyarbarát De Monzie és Borel is.

Elméletben a köztársasági szocialisták a radikális párt balszárnyához, a francia szocialisták a szociáldemokratákhoz állanak közelebb, amelynek jobbszárnyából váltak ki 1919-ben. Mind a ketten a külpolitikában nemzetközi közeledést és mély szociális reformokat sürgetnek, gyakorlatilag azonban taktikájuk igen alkalmazkodó és simulékony és ez lehetővé tette számukra, hogy résztvegyenek a legkülönbözőbb kormányzati koalíciókban. Tardieu kormányaival szemben mindketten ellenzékben voltak, a Steeg-kormányának azonban tagjai voltak.

A baloldal két legszűkebb pártja a szocialista-kommunista párt, amely Trockij hívének tartja magát, s amelynek a régi kamarában öt mandátuma volt, az új kamarában pedig 11 mandátuma lesz, továbbá a III. Internacionale alapján álló és Moszkvával szoros kapcsolatban működő kommunista párt, amelynek a múlt kamarában 30 mandátuma volt, az újban pedig 12 mandátuma lesz. A kommunista párt vezére a mostani választásoknál kibukott Cachin, hivatalos lapja a L'Humanité. Az országban erős propagandát fejt ki s minden külpolitikai és gyarmati kérdésben főtörekvése a kormány zavarbahozására irányul.

Amíg tehát a régi kamarában a jobboldalnak összesen 117 mandátuma volt, az új kamarában csak 97 mandátuma lesz. A középpártoknak 217 mandátumuk volt, az új kamarában 162 mandátumuk lesz. A baloldalnak viszont a régi kamarában 253 mandátuma volt, az újban 313 lesz. A kommunistáknak 15 mandátumuk volt, az újban 23 lesz. Az utolsó Tardieu-kormány többsége, amely a jobb- és középpártokat foglalta magában és amely a régi kamarában 334 mandátummal állott szemben a baloldalnak — a kommunistákat nem számítva — 253 mandátumával, az új kamarában elvesztette a többséget és csupán 259 mandátumra tudott szert tenni a baloldal 313 mandátumával szemben.

KÉTSÉGTELEN TEHÁT, hogy a kamara többségét a két legjobban szervezett és legerősebb baloldali párt: a radikális és a szociáldemokrata párt szerezte meg, s kétségtelen az is, hogy a köztársasági elnök a parlamenti szokásnak megfelelően Herriotnak, a legnagyobb párt vezérének fogja felajánlani a miniszterelnöki tárcát. Kérdés már most, mely pártokból fog az új kormány többsége előállni. Két megoldás lehetséges: a radikális párt koalíciója a középpártokkal, vagy a régi kartel visszaállítása a radikálisok és a szocialisták szövetsége alapján. Valószínűbb az előbbi, ezt a feltevést támogatják Herriotnak a választási harc alatt elhangzott nyilatkozatai és támogatja az a körülmény is, hogy a mai nehéz gazdasági helyzetben a frankot egy szocialista-radikális kormány veszélyeztetné, a tőkék kiáramlását idézné elő, ezt pedig Herriot sem fogja merni megkockáztatni.

Akár az első, akár a második koalíció fog azonban uralomra

jutni, az is bizonyos, hogy ez mind külpolitikai, mind belpolitikai téren a francia politikában bizonyos változást fog előidézni. Hogy mik lesznek az új választásoknak belpolitikai következményei, az ma még nehezen mondható meg előre. Kétségtelen azonban, hogy az 1924. évi baloldali kartel uralma pénzügyileg csődöt mondott és a frank zuhanása okozta bukását. Ha a radikálisok a szocialistákkal lépnek koalícióba, ez a veszély újra fenyegethet. Mert igaz ugyan, hogy az 1924. évi kartelkormány legalább kifejezetten nem nyúlt drákói eszközökhöz a tőkével szemben, az ilyen eszközökkel azonban a tőkét nem egyszer megfenyegette, és a pénzt ez is olyannyira idegesítette, hogy ez volt az egyik oka a frank akkori katasztrófájának.

Egyébként éppen a legfontosabb pénzügyi kérdésekben a radikálisok és a szociáldemokraták felfogása között áthidalhatatlan szakadék tátong. A szocialisták a katonai kiadásokat több milliárddal csökkenteni akarják s ezt tartják a költségvetés egyensúlybahozatala egyedüli helyes eszközének; ezzel szemben Herriot mindig megszavazta a katonai hiteket, mert „szívesebben állít az ellenséggel szembe erődöket és gépeket, mint a katonák mellét.“ A szocialisták követelik a vasút és a biztosítás államosítását, amit Caillaux Nantesban a szocialisták egyik legnagyobb közgazdasági tévedésének bélyegzett. A szocialisták a nagytőkét sürgősen meg akarják erősen adóztatni, amit a mai viszonyok között a radikálisok nem tartanak időszerűnek. Mindez valószínűvé teszi, hogy a radikálisok tanultak az 1924. évi tapasztalataikból és közgazdasági és pénzügyi politikájuk nem lesz oly veszélyes a tőkére, mint a francia jobboldali lapok hirdetik.

Hogy a francia külpolitika alapiránya, végső célkitűzései megváltozzanak, az kevésbé valószínű, mert a francia külpolitika úgy követi a maga útját, mintha szilárd síneken járna. A háború óta szinte klasszikus, mondhatnánk kikristályosodott formában jelentkezik és a törvényhozási választások nem elegendők ahhoz, hogy alapirányából kimozdítsák. Amit várhatunk \$ ami nagyon valószínű, az a formák megváltozása. Nagyobb elaszticitásra számíthatunk és kevésbé merev formákra. Ezt a feltevést támogatja a baloldali pártok programja, de támogatja a tapasztalat is, amely azt bizonyítja, hogy Herriot a kartel uralma idején sokkal engedékenyebb külpolitikát követett, mint elődei. Résztvett a londoni konferencián, érvényre emelte a Dawes-tervet, tárgyalásokat kezdett Németországgal. Az ő uralma alatt történt először, hogy francia miniszterelnök német miniszterrel személyesen találkozott s így előkészítette a locamói politika útját. Mindez arra enged következtetni, hogy a nyári genfi és lausannei tárgyalásokon legalább formákban megértőbb szellem fog érvényesülni.

SZÁSZY ISTVÁN

A NÉMET KATOLIKUSOK ÉS A NEMZETI SZOCIALIZMUS

Az 1918-as összeomlás a német belpolitika pártviszonyaiban lényeges eltolódást vont maga után. Egyes pártok teljesen eltűntek vagy pedig a változott viszonyoknak megfelelően átszerveződtek, más, addig kormányképes pártok pedig a forradalmat követő képviselőválasztáskor olyfokú vereséget szenvedtek, hogy azt többé ki nem heverték. Ezzel szemben az addig ellenzékre ítélt centumpárt és szociáldemokratapárt máról-holnapra kormánypárttá alakult át. A centrum azóta állandóan kormányon van és sorából került ki a legtöbb kancellár. Akár a weimari, akár pedig a nagy vagy a kis koalíció volt uralmon, a centrum semmiféle kombinációból nem hiányzott.

Aki a sajátos német viszonyokat non ismeri, csak nehezen tudja megérteni, hogy a köztársasági államforma és a weimari szellem megvédésében, illetve állandósításában a katolikus centrum és a szociáldemokratapárt közös frontot alkotnak. Ha Wirth kancellárnak Rathenau meggyilkolása után kiadott jelszavát: „Az ellenség a jobboldalon áll“, későbbben ugyan már nem lehetett szószerint érteni, a két párt frontja a legutóbbi időkig úgy a birodalmi gyűlésen, mint a közéletben szilárdan állott, valahányszor a weimari alkotmányt meg kellett védeni. A német katolikusoknak ez a taktikája sokféle félreértésre adott alkalmat. „Hol itt a nemzeti érzés és a vallásos meggyőződés? — mondotta nemrég e sorok írójának egy ismert keresztény politikusunk. — Mire jó a szociáldemokratákkal való barátkozás, a polgári gondolatnak szinte elvszerű elárulása és a nemzeti szocialisták ellen folytatott ádáz harc?“ Az ilyen kérdések és töprengések a magyar viszonyok szemszögéből bírálják a német belviszonyokat, holott ezeket bizony a németség szempontjai irányítják.

A német katolikusok a múlt század közepéig politikai meggyőződésük szerint különböző pártokhoz tartoztak. Amint azonban a hatvanas évek második felében a kezdődő kultúrharc előrevetette árnyékát, az egyes pártok katolikusai pártokfölötti katolikus bizottságot alakítottak, amely 1870 szeptember 13-án Saviny és Reichensperger indítványára „centrum“ néven formailag is rendes párttá alakult. A párt megalakulása szinte a tizenkettedik órában történt. A birodalmi gyűlés 1871 március 21-én megtartott megnyitó ülésén, amelyen a Versaillesben megkoronázott császár trónbeszéde elhangzott, a katolikusokat már nyíltan támadták. A centrum vezetési tagjai azonban — nevezetesen Reichensperger és Mallinckrodt — nagy határozottsággal védték ki a katolikusok zászlóbontását, Ketteler, a nagy szociális püspök

pedig nagy beszédben válaszolt Treitschkenek, aki „a katolikusok veszedelmes jogait“ támadta. A trónbeszédet követő ülészak légköre annyira feszült volt, hogy a kitörő vihart bárki is megjósolhatta.

Németország a győzelmesen befejezett német-francia háború után volt. Évszázadok óta először történt, hogy az összes német törzsek vállvetten és közös lelkesedéstől fűtve szálltak hadba, győzelmükkel megteremtették az egységes német császárságot. A győzelmi hangulatba azonban — mint már Königgraetz után is — hamarosan észrevehető katolikusellenes mellékzöngék vegyültek. Egyes felekezetieskedő szervezetek és orgánumok a német-francia háborút mint a protestantizmusnak a katolicizmuson aratott győzelmét ünnepték. Ezt az egyoldalú és semmiképpen be nem bizonyítható állítást a sajtó nagy része is magáévá tette, és a katolikusokat alacsonyabbrendű és másodfokú állampolgárokká fokozta le. A szabadelvű sajtó a katolikus vallással kapcsolatban csak „dajkamese,“ „papcsalás,“ „a papságtól való rabszolgai függés“ és hasonló kifejezésekkel tarkított cikkeket közölt. A katolicizmust célzatosan és következetesen csak „fekete intemacionálénak“ nevezi, amely ellen „az államhatalomnak ugyanazzal a szigorúsággal kell eljárnia, mint a kommunisták vagy az anarchisták vörös intemacionáléja ellen“. Míg addig csak a szocialistákat mondták hazafiatlanoknak, most ezzel a váddal a katolikusokat is illetik. A Magdeburger Zeitung pl. — pars pro toto — így írt: „A szociáldemokraták és a katolikusok vérünknek egy idegen, nem asszimilálható cseppjét képezik; államiságunkat és lényegünket az ő elképzelt államiságuktól és lényegüktől áthidalhatatlan ür választja el“. Az akkor alapított „Gesellschaft zur Verbreitung von Volksbildung“ programjában pedig a következő mondatokat tartalmazza: „A szocialista és az ultramontán mozgalmak alapját a tömegek tudatlansága képezi. A szocializmus és az ultramontanizmus, mindegyik a maga módja szerint, a tömegek tudatlanságára utazik“ stb. Ez az írásmód és hangulatkeltés a katolikusokra szükségszerűen leverőleg és bántólag hatott és őket önvédelemre kényszerítette.

Közben a katolikus egyház ellen hivatalosan is megindult a harc. Ezt bevezette a „Kanzelparagraph“, amelynek értelmében „egyházi személy, ki hivatása gyakorlásában a kormány intézkedéseit és az állam viszonyait a közbékét veszélyeztető módon vagy szellemben bírálta“, súlyos büntetés alá esett. A „Kanzelparagrafiist“ nem sokára a jezsuiták kiűzése követte. 1873-ban a „Maigesetz“-cel a katolikus papok képesítését és alkalmaztatását szabályozták. Egy további törvény az egyház fegyelmi jogát rendezte és az egyházi ügyek elintézésére külön királyi bírói hivatalt szervezett meg. Az „Expatriierungsgesetz“ a „renitens“ papokkal foglalkozott és azoknak az országból való eltávolítását is javasolta. Az 1875-1 porosz törvény az összes szerzetek és a szerzetekhez hasonló kongregációk kiutasítását tartalmazza. A harc éveken át oly hevesen folyt, hogy több püspököt és száznál több papot rövidebb vagy hosszabb fogságra ítélték; kiterjedt vidékek néha hónapokon át nélkülözték a pasztorációt. XIII. Leo pápa trónralépése ugyan megjavította a Vatikán és Bismarck között a viszonyt és némi könnyítést is hozott; későbbben Bethmann-Hollweg is erősen

letompította az egyházellenes törvények élet, de azért lényegükben 1918-ig érvényben voltak.

Hasonló szigorral járt el az államhatalom a szociáldemokraták ellen is, akik akkor kezdték szárnyukat bontogatni. Agitációjuk megfékezésére és terjeszkedésük meggátlására Bismarck a birodalmi gyűléssel az úgynevezett „kivételes törvényt“ szavaztatta meg, amelynek érvényességét négyévenként megújították. A törvény szociáldemokrata egyesületek megalakulását, szociáldemokrata gyűléseket, nyomtatványokat és az erre a célra rendezett pénzgyűjtést súlyos büntetés terhe alatt megtiltotta. A törvény értelmében a hivatásos szocialista agitátorokat, akik agitációs munkájukból éltek, az országból ki lehet utasítani, vendéglősök, könyvkereskedők pedig, akik a szociáldemokrata mozgalomban résztvettek, iparukat veszíthették. Azokban a kerületekben, amelyekben a szociáldemokrata propaganda esetleg a közbiztonságot veszélyeztette, elrendelhető volt az ostromállapot is. A törvény teljes szigorral sújtotta a szociáldemokrata mozgalmat és csak a pártszervezkedést mint olyant engedte meg bizonyos fonnák között.

A katolikusok és a szociáldemokraták ellen megszavazott törvények a centrum és a szociáldemokrata párt között szükségszerűen politikai érdekközösséget teremtettek meg. Ez az érdekközösség mint taktikai szükségszerűség már a császári trónbeszédet követő vitában nyilvánult meg, mikor Bebel az egyház szabadságáért szállt síkra. Ezután mind sűrűbben találkozott a két párt abban a harcban, amelyben a kultúrharc egyházpolitikai törvényei és a kivételes törvény megszüntetését követelték. Ezen taktikai szükségszerűség és érdekközösség ellenére a két párt között a világnézeti ellentét azonban továbbra is megmaradt; a szociáldemokraták terjeszkedését az ipari központokban a legeredményesebben épp a centrum és a katolikus szakszervezetek akadályozták meg.¹

Az összeomlás, illetve a weimari alkotmány új helyzetet teremtett. A weimari alkotmány, amelynek minden bizonnyal megvannak a maga fogyatékoságai, teljes vallásszabadságot hozott. Erre vonatkozóan a következőképp nyilatkozott Wirth kancellár e sorok írójának: „Nem mi okoztuk az összeomlást, de ha egyszer már bekövetkezett, és az új alkotmány mindannyiunknak teljes egyenjogúságot hozott, csak természetes, hogy nem kívánjuk vissza a régi állapotokat.“ Ha a német katolicizmusnak mai fellendülését és politikai súlyát a háború előtti helyzetével összehasonlítjuk, amikor a katolicizmus valójában sohasem léphette át a védelmi vonalat és belső energiáit nem állíthatta teljes odaadással a köz szolgálatába, érthető, hogy a német katolikusok a weimari alkotmány szellemére esküsznek. Mivel a háborút követő években a jobboldali pártok, illetve szervezetek — gondoljunk csak a Kapp-puccsra, Erzberger és Rathenau meggyilkolására — nem mindig kesztyűs kézzel küzdöttek a weimari alkotmány és a köztársaság ellen, a centrum és a szociáldemokrata párt kényszerűségből továbbra is a

¹ A legújabb kimutatás szerint is a keresztény szakszervezetek 778.863 beiratkozott és beszervezett tagot számlálnak. Ezekből a katolikuslakta Sziléziára 251.580, a Rajna vidékére 165.742, Weszfáliára 104.907 és a Saarvidékre 59.962 esik.

közös fronton találkozott. Ez a taktikai összekapcsolódás főleg Poroszországban olyan alakot öltött, hogy a „fekete-vörös koalíció“ alakult ki belőle, amelyet tizenkét évi uralom után csak az április 24-én megtartott porosz tartománygyűlési választás tudott megrendíteni.

A németnemzeti párt közben mindent elkövetett, hogy a katolikusok sorait megbontsa. Ebből a célból katolikus párttagjai számára külön katolikus osztályt létesített és egy katolikus folyóiratot adott ki; ezt az engedményt a pártvezetőségtől Dr. Spahn és Dr. Wallraff, ismert katolikus politikusok, kényszerítették ki, akik Erzbergernek légüres térben mozgó, megalkuvó és a nemzeti érzést joggal sértő politikája miatt fordultak el a centrumtól. Mivel Erzberger politikája egyébként is mind nagyobb ellenzésre talált katolikus körökben, számolni kellett azzal, hogy a németnemzeti párt taktikája bizonyos fokig sikerrel járhat. Nem a katolikusokon múlt, hogy a terv végül is dugába dőlt, hanem sokkal inkább a németnemzeti párton, amely látszólagos engedményei ellenére végelemzésben mégis a háború előtti felfogásban gyökerezett és a változott viszonyokhoz nem tudott alkalmazkodni. A katolikusok megbontásának terve a németnemzeti párt őszinteségének hiányán bukott meg: a katolikus osztály feloszlott és a hetilap az olvasók következetes csökkenése miatt megszűnt. Amióta Hugenberg kezébe került a párt vezetése, világnézeti kérdésekben kurzusváltásra gondolni többé egyáltalában nem lehetett. Az április 24-én szenvedett veresége óta a párt nemcsak a centrumra nem jelent többé veszedelmet, hanem politikai viszonylatban is elvesztette jelentőségét; Hugenberg, nagy sajtója ellenére is, agyonreformálta pártját.

Ügylátszott, hogy Brüning megjelenése a politikai fórumon változást hoz. Brüning egyike volt a legjobb német gépfegyvertervezőknek, ki mindvégig kitartott a fronton s azonfelül helytelenítette a békeszerződés aláírását és Erzbergernek a politikáját. Politikai érvényesülése háttérbe szorította a centrum balszárnyát, amelynek élén Wirth, volt kancellár, állott és új politikai lehetőségekre nyújtott kilátást. Mint a háborús nemzedék képviselőjét nem-centrum körökben is őszintén becsülték. Ügylátszott, hogy politikája megeremti azt az alapot, amelyen a centrum és a jobboldali pártok között, amelyekhez Brüning érzése szerint jobban húzott, mint a szociáldemokratákhoz, valamelyes közeledés létrejöhet. Ez annyiban sikerült, amennyiben a németnemzeti párt fiatalabb és haladó tagjai, mint Lindeiner-Wildau, Treviranus és mások, ha nem is pártpolitikailag, de erkölcsileg és szellempolitikailag Brüning mellett tettek hitet. Sőt maga Hitler is első Brüninghez intézett levelében nagy elismeréssel nyilatkozott a kancellárról és ma már ismeretes, hogy Brüning a jövő lehetőségeire vonatkozóan Hitlerrel is tárgyalt. A birodalmi elnök személyének megválasztása ügyében Brüning és Hitler már csaknem megegyezett volt, mikor Hugenberg politikai sakkhúzással a megegyezést megghiúsította. Az elnökválasztást megelőző agitáció azonban újra megnyitott minden szakadékot, amely a centrum és a nemzeti szocialisták között tátongott; a szakadékot a porosz tartománygyűlés választási propagandája még elmélyítette. A harc egyenesen Brüningnek szólt. Bár a nemzeti szocialisták mindenütt tért hódítottak, a centrumot letörni nem tudták;

ez nemcsak erkölcsileg, de politikailag is megerősödve került ki a harc-
ból. A pártok erőviszonyai most olyanok, hogy számolni lehet Brüning
és Hitler közeledésével. Ez a közeledés természetesen csak taktikai
jellegű lehet, bár valószínű, hogy azt megelőzően a Hitler-pártnak
világnézeti szempontból is színt kellene vallania.

A német katolikusok és a nemzeti szocializmus közti ellentét
ugyanis nemcsak taktikai és szociális, de sokkal inkább világnézeti ter-
mészetű. Ezen a téren a centrum, illetve a német katolicizmus, amely
csak hosszantartó harcok után küzdötte fel magát a német politika
mértékadó tényezőjévé, nem ismer félmunkát. A német katolicizmus
szociális és alkotmányjogi kérdésekben rendkívül rugalmas, haladó
gondolkodású és nagystilű, de világnézeti kérdésekben múltjából
kifolyóan gyanakvó, programmatikus és dogmához kötött. Ha tak-
tikailag együtt haladhat is a nemzeti szocializmussal, mint ahogy azt a
szociáldemokratákkal tette, szellemi közeledés közte és a nemzeti szo-
cializmus között mindaddig lehetetlen, míg a nemzeti szocializmus
azokat a keresztény-katolikusellenes és sokban pogány elveket hirdeti,
amelyek a mai napig programjának lényeges pontjait képezik.

A nemzeti szocializmus ugyanis több mint csupán politikai
vagy szociális mozgalom. Világnézet, „új vallás“, mint Hitler „Mein
Kampf“ című könyvében (654. old.) írja. Bár ez az új vallás különböző
apriorisztikus követeléseknek és nézeteknek az összetétele, mégis van
egy kristályosodó pontja, amely körül úgyszólván minden követelés
és magyarázat forog. Ez a pont a faji gondolat, amelynek a vallás és
az etika is alá van rendelve. „Nincs más bűn, csak amellyel a vér és
a faj ellen vétkezünk“, mondja Hitler. A pártprogramul 24. pontja
pedig kimondja: „Követeljük minden felekezet szabadságát, ameny-
nyiben nem veszélyeztetik az államot és nem sértik a germán faj erkölcsi
és etikai érzését.“ A pártprogramot magyarázva, azt írja Feder a
Programm 49. oldalán: „Minden bizonnyal megtalálja a német nép is
egykor istenkeresésének és istenhívóságának útját, mint azt északi fajá-
nak véresejtjei követelik.“ Rosenberg, a nemzeti szocializmusnak vallás-
bölcseleje pedig minden kétértelműséget kizáróan megállapítja, hogy
a fajgondolat egyedüli értékmérője minden cselekedetünknek és hogy
következésképpen az erkölcsöt csak faji, nem pedig elvont katolikus
értelemben kell venni. Ebből a megállapításból azt a következtetést
vonja le: „Minden németnek kötelessége tehát fajának sajátos szo-
kásait és erkölceit ápolni, ahol pedig elhalványodtak, újra életképessé
tenni. Az állam hivatva lesz erkölcsi és vallási közösségek letelepe-
dését attól a feltételtől függővé tenni, hogy azok erkölcsi alaptételei a
német szociális és erkölcsi érzéssel összeütközésbe ne kerüljenek.“
(Rosenberg: Wesen, Grundsätze... 44. old.) Rosenberg szerint
a germán, illetve az északi faj sajátos jellemtulajdonságai a bátorság, a
szabadságszeretet, a férfiaság, a határozottság és mindennekfőljött a
férfias becsület, „amely, mint sehol a világon, csak az északi fajnál az
emberi lét és gondolkozásmód középpontjában áll“. E tulajdonsá-
gokkal szemben a kereszténység a szeretet, az alázatosságot és az irgal-
mat hirdette. „Ma minden becsületes német előtt nem titok többé,
hogy a kereszténység a minden teremtményt felölelő szeretet hirdeté-

sével az északi fajok lelkére súlyos csapást mért. És ez érthető, hisz a kereszténység nem ismerte a faji és népi gondolatot, és következőképpen nem ismerte a becsület fogalmát sem, mert nem volt egyéb, mint különböző elemeknek egymásba olvasztása.“ (Rosenberg: *Der Mythos des XX. Jahrhunderts*, 151. o.) Ha pedig a kereszténység elrontotta a germán jellemet, meg kell reformálni azokat az intézményeket, amelyekből a sajátos germán jellemtulajdonságok kifejlesztése függ. Ilyen intézmény elsősorban a házasság. „A fajilag berendezett állam első kötelessége — hirdeti Hitler — a házasságot állandósított faji gyalázatának mélységéből kiemelni és olyan intézménnyé átalakítani, amely lehetővé teszi, hogy belőle az Ur képmásai, nem pedig az ember és majom közti szörnyszülöttek támadjanak.“ (Hitler, *Mein Kampf*, 444., 445. old.) Ugyanazon az oldalon azt mondja tovább: „Az államnak minden figyelmét arra kell összpontosítania, hogy egészségtől pezsgő fizikumokat termeljen ...“ Valamivel később kötelességévé teszi az államnak, hogy „a faji egészség szolgálatába a legmodernebb orvosi segédeszközöket állítsa“. Ilyen segédeszközök pl. „a fizikailag gyengéknek, a betegeseknek és a terheltéknek stb. a házasságtól való eltiltása, illetve sterilizálása“. Ezzel a német fajt az elkorcsosodástól akarja megóvni és a nietzschei Übermensch típusát kitermelni. A *Völkischer Beobachter* (Hitler hivatalos lapja) 1929, 181-ik száma szerint Hitler erre vonatkozóan az 1929 augusztus 7-én Nürnbergben megtartott pártkongresszuson a többi között a következőket jelentette ki: „Fajunk igazi értéke nem a lakosság számában, hanem a minőségében keresendő... Németország évente 300—400.000 embert veszít. Ha körülbelül egy milliót meghaladó újszülötteiből a 700—800.000 gyengét és betegest a másvilágra küldené, végelemzésben csak energiatöbbletet nyerne... A történelem legtisztább faji állama, Spárta, ezt a faji elméletet annak idején szigorúan megvalósította.“ Ez a faj politika az az „új vallás“, amelyről Rosenberg azt írja „... Ma új vallás, a vér mythususa támad. E tökéletes tudással egyesített vallás szerint az északi vér az a mythus, amely a régi szentségeket helyettesíti és fölöslegessé teszi. Mivel ez a faji vallás az egyedül helyes vallás, a germán fajnak el kell készülnie a végső harcra, hogy a római katolicizmust mint fajellenest az egész vonalon visszaszorítsa.“ (Rosenberg, *Der Mythos des XX. Jahrhunderts*, 112. old.)

A faji vallás ez ígéinek hirdetésén kívül a nemzeti szocializmus azonban egyenesen is lámadja nemcsak a katolicizmust, hanem a kereszténységet is.¹ Hitler elismeri még Krisztus világtörténelmi szerepét és nagy tisztelettel adózik neki, de Rosenberg már csak „názáreti lázadót“ és „kuruzslót. lát benne. „Krisztus csodálatosan benső viszonyt mutat az elvont szellemiség — írja — és az ördögi kuruzslás között.“ (Mythus, 76. o.) Chamberlain nyomdokain haladva, visszatartja az egész ószövetséget és kijelenti, „hogy a kereszténység zsidó anyagiassággal van telítve“. A kereszténység egyébként „kisajátítja a világbéke fejedelmének a gondolatát, amely valójában perzsa eredetű

¹ A következőkben Rosenberg „*Der Mythos des XX. Jahrhunderts*“ című művéből a „*das Ringen der Werte*“ című fejezetnek a kereszténységről és a katolicizmusról szóló rövid tartalmát adjuk.

és a zsidó Messiásgondolat által eltorzult“. (Der Mythus, 39. o.) „A büntudat velejárója az alacsonyabbrendű fajnak és a fizikai elkorcsosodásnak... Homér hősei éppúgy nem ismerik a bűnt, mint ahogy a régi indusok vagy Tacitus germánjai nem ismerték. Az eredendő bűn tanítása gerinces fajjal összeegyeztethetetlen.“ (Der Mythus, 72., 73. o.) A keresztényüldözéseket Rosenberg nemcsak megérti, de helyesli is. „Magától értetődik, — írja — hogy akinek a régi Rómában még gerince volt, szükségszerűen szembekerült a kereszténységgel, amely vallási jellegén kívül kizárólag proletár-nihilista politikai mozgalom volt.“ (Der Mythus, 73. o.) Krisztus születése, feltámadása és mennybemenetele „legenda, amely Afrika és Ázsia kuruzslásra és bűvészetre hajló népeinél termékeny talajra talált“, sőt Európát is inficiálta. (Der Mythus, 128., 129. o.)

Rosenberg további fejtegetése szerint az evangéliumok meg vannak hamisítva, a szentségek megrontják az egyéniséget, a szentségek elmélete pedig kuruzslás. A szentek tisztelete a keletiek szellemidézésének analógiája. A búcsú tanítása és a holtakért való imádság a kuruzslók világnézetének a nivóján mozog. A főkuruzsló — Medizinmann — természetesen a pápa, aki azonban a katolikus egyház hierarchikus berendezésével a kuruzslás felelőssége alól mentesül. (Der Mythus, 166., 167. oldal.) A kereszténység végelemzésben semmi egyéb, mint vak eszköz Róma hatalmának kiépítésére. „Róma a szeretet hirdetésével hatalmpolitikát folytat. Rómának önmagát istenítő papsága, amely a Krisztusba vetett hitet hatalmi célokra kihasználja.“ (Der Mythus, 154., 155. oldal.) A papság és Róma nem volt az eszközökben váltogató. A méreg, a börtön és a tör éppúgy megfelelt, mint a máglya, ha célt érthettek velük. „A germán tudomány útja vérfolyamokon vezet keresztül, amelyeket Róma ontott. Jámbor északi szerzetesek, akik inkább hittek szemüknek, mint régi egyiptomi pergameneknek, méreg és tör áldozatai lettek.“ (Der Mythus, η 8. oldal.) Egyáltalában állandó harcot lát Róma és a germán, illetve az északi faj lelkiisége között. Ezen valójában Luther sem tudott változtatni. „Ma már tudjuk és érezzük, — írja — hogy a katolicizmus és a protestantizmus tiszta negatívum, amely az északi faj organikus energiáinak útjában áll... A kereszténység vallási fogalma hamis. A katolicizmusnak, a protestantizmusnak és a zsidóságnak el kell tűnniük. Helyükbe új világnézet lép. Annyira eltűnnek, hogy az emlékezetből is kimosódnak, mint ahogy az ember az éjjeli lámpáról megfedezkedik, ha a felkelő nap a hegyormokat megvilágítja.“ (Der Mythus, 434. oldal.)

A nemzeti szocializmus vallásbölcselei szerint a katolicizmus és a protestantizmus már nem felel meg a német életformáknak és nem elégíti ki a germán lelket. Ezek szerint a katolicizmus érthető a déli népeknél és a forró klímában, de semmiképpen sem a germán fajnál és északon. Feder, Wolzogen, Bode, Bréma város pastor primariususa és mások elvetik az alázatos, irgalmas, könyörületes Krisztust, mint akinek semmi köze a germán és az északi jellem férfiasságához, büszkeségéhez, bátorságához és hősiességéhez. Wolzogen „Wegweiser zum deutschen Glauben“ című füzetében azt írja, hogy Krisztus keresztalála elválasztja a keletet a nyugattól, az ázsiai tunyaságot a germán

tettvágytól, a rabszolgamorált az úrimoráltól. Rosenberg pedig így ír: „A hatalmas szónok, a zsinagóga megtisztítója, egy szóval: a férfi, aki mindenkit magával ragadott és akit mindenki követett, a mi ideálunk, nem pedig a zsidó próféták áldozati báránya, a keresztrefeszített Krisztus.“ (Der Mythus, 567. oldal.) Mivel a fent követelt tulajdonságok csak Baldur és Wotan germánjainál találhatók meg, vissza kell térni a régi germánok ideáljaihoz, vagy pedig a régi germán mitológia, a katolicizmus és protestantizmusból adódó szintézis alapján és szellemében új német nemzeti egyházat kell alapítani. „Ez a német egyház — írja Rosenberg (Der Mythus, 573. oldal) nem hirdethet dogmát, amelyet hívőinek a lelki üdvösség veszélyeztetésével el kell hinnük. Olyan lelki közösségeket ölel majd fel, amelyek tiszteletben tartják a szép katolikus szokásokat, de a keresztény szertartások luteránus formáit előnyben részesítik. Tagjai lehetnek azonban azok is, akik az egyházas kereszténységgel szakítottak és valami más alapon — talán Eckehart szellemében — lelki közösséget alkotnak.“ Ez az új egyház megírja majd a zsidó szellemtől megtisztított és meg nem hamisított ötödik evangéliumot, amely számol az északi faji gondolat követelményeivel. Térhódításával diadalútjára indul a faji gondolat. Új típus: a hős típusa fog kialakulni. „A templomokban és búcsújáróhelyeken eltűnik a keresztrefeszített Krisztus, hogy helyét a lándzsás isten foglalja el. Vasárnap a nép nem a Mária-szobrok, hanem a német háborús hősök szobrai körül fog gyülekezni“ (Der Mythus, 5. oldal), hogy a faji gondolat hősi halottainak áldozzanak.

A NÉMET KATOLICIZMUS kezdettől fogva élesen szemben állott a nemzeti szocializmus mozgalomával. Ezzel tisztában voltak a nemzeti szocializmus vezetői is. Hogy a katolikus egyház támadását kivédjék, azt hangoztatták, hogy mozgalmuk nem az egyházi, hanem a politikai katolicizmus ellen irányul. Ezzel a taktikával alkalmasint megtéveszthettek egyeseket, a katolikusok egységét azonban nem tudták megbontani. A hivatalos német katolicizmus — világnézeti szempontból — ma is olyan éles ellenfele a nemzeti szocializmusnak, mint évekkel ezelőtt. Ma is ugyanazzal a kitartással és céltudatossággal harcol ellene, mint mikor még Ludendorff is vezető szerepet játszott benne, aki a müncheni puccs után vált ki belőle és a Tannenbergbunddal azóta az egész világ ellen összeesküdött. A nemzeti szocializmus ellen hivatalos helyről a mainzi püspök, Ludwig Maria Hugo indította meg 1930 szeptember havában egy tanulmányszerű pásztorlevélben a támadást. A pásztorlevél a következő mondatokkal végződik:

„Mindezek után azt kérdezzük: Lehet-e katolikus ember bejegyzett tagja a Hitler-pártnak? Megengedheti-e a katolikus plébános, hogy a párt tagjai egyházi temetésnél vagy hasonló egyházi ténykedéseknél résztvehessenek? Járulhat-e az a katolikus, aki a párt alapelveit magáévá teszi, a szentségekhez? Ezekre a kérdésekre csak határozott nemiemmel válaszolhatunk.“

A mainzi püspök nem maradt az írott tilalomnál; többször megtörtént, hogy a Hitler-párt egyes elhunyt tagjainak megtagadta az egyházi temetést.

A mainzi püspök példáját csakhamar követte Bertram boroszlói bíboros, a bajor püspöki kar, a kölni, paderbomi és a felsőrajnai egyháztartományok püspökei és végül Schreiber berlini püspök. Pásztorlevelükben óva intik katolikus híveiket a nemzeti szocializmus modern tévtanaitól, megmagyarázzák a helyes és helytelen nacionalizmus fogalmát és kéri híveiket, hogy ne engedjék magukat tetszetős, de hamis jelszavakkal hitüktől és egyházuktól eltántorítani. A bajor püspöki kar pl. 1931 február 12-én megjelent pásztorlevelében a többi között a következőket írja:

„A nemzeti szocializmus vezető képviselői a fajt a vallás fölé helyezik. Elvetik a kinyilatkoztatást, sőt a tízparancsolatot is. Nem ismerik el a pápa primátusát és egy dogmamentes német egyház alapításával kísérleteznek. Programjuk 24. paragrafusa értelmében a keresztény erkölcsant a germán faj erkölcsi érzésétől teszik függővé. Felfogásuk szerint a forradalom erkölcsi megengedhetősége annak sikerétől függ; a hatalmat a jog fölé helyezik: mindkét felfogás ellenkezik a keresztény társadalomtudománnyal. Amit a nemzeti szocializmus kereszténységnek mond, az már nem Krisztus kereszténysége. A püspökök, akik a hit- és erkölcsant örei, kötelességszerűen óvják híveiket a nemzeti szocializmustól mindaddig, míg az olyan kultúrpolitikai elveket vall és terjeszt, amelyek a katolicizmussal nem egyeztethetők össze.“

A paderbomi egyháztartomány püspökeinek pásztorlevele (1931 március 10) pedig egyik fejezetében a következőt mondja:

„A párt alapítójának kijelentésein kívül elsősorban a Völkischer Beobachter szerkesztőjének írói és agitatorikus tevékenységét kell szemügyre vennünk. Ez a tevékenység alapos betekintést enged a párt szellemébe. Megtudjuk belőle, hogy a párt a vallási kérdéseket nemcsak szintelen, hanem sokszor kimondottan katolikusellenes szellemben tárgyalja. Olyan kijelentésekkel találkozunk, amelyek a katolikus hit- és erkölcsantallal homlokegyenest ellenkezik, sőt amelyek a katolikus egyházat, a szentírást és az apostoli szentszéket becsmérlik és odatörek-szenek, hogy egy Rómától független „új német népegházat“ alapítsanak. Ilyen értelemben a horogkereszt harci jelvény Krisztus keresztje ellen.“

Ilyen és hasonló szellemben írt az összes német püspök. Lehetséges, sőt valószínű, hogy Hitler azzal az észjárással, amely a Völkischer Beobachter szerkesztőjének, Rosenbergnek „Der Mythos des XX. Jahrhunderts“ című művéből folyik, nem mindenben egyezik. Hitler osztrák származású, akinek lelkében, ha atavisztikusan is, a régi osztrák hagyományok még élnek. Ezenkívül — úgylátszik — számol a való helyzettel is és helyes taktikai érzéssel is rendelkezik. „Mein Kampf“ című munkájában legalább határozottan visszautasítja Schöneremek egykori Los von Rom- politikáját. Helyes taktikai ösztönére vall az is, hogy a délnémet sajtóban általában sokkal engedékenyebb hangnemben irat, mint a protestánslakta vidékek sajtójában. Ugyancsak meg kell engedni, hogy Hitler maga, bár minden megnyilatkozásában a faji és a nemzeti gondolat vezeti, még nem fordult kimondottan a katolicizmus, illetve a kereszténység ellen. Hasonlóan mint Mussolini, aki szintén nem éppen keresztény motívumokkal és eszmékkel juttatta diadalra a fasiszmust és későbbben mégis rálépett a Vatikánba vezető útra, elképzelhető volna, hogy egy szép napon Hitler is kezet nyújtana az egyháznak, ha ... Ennek lehetőségét megnehezíti azonban a Németországban meglévő vallási megosztás és hogy Hitler bizonyos

fokig már saját mozgalmának a foglya, akinek szava világnézeti kérdésekben nem is bír oly súllyal pártjában, mint politikai vagy szervezkedési kérdésekben. A dolgok mai állása szerint világnézeti kérdésekben már nem tartja kezében a gyeplőt. Ezen a téren a párt külpolitikusa és történelembölcseje, Rosenberg dr.-é már a vezérszó, aki baltikumi junker és a baltikumi német minden hibájával és erényeivel ellátva, elméleti kiképzésben az autodidakta Hitlert túlszárnyalja. Rosenberg körül lassanként egész sereg történelembölcész csoportosult, kiknek előadásai, füzetei és könyvei mind a „Der Mythus des XX. Jahrhunderts“ szellemében készülnek és íródnak. Hogy Hitler világnézeti kérdésekben személy szerint is azonosítja-e magát és a nemzeti szocializmust Rosenberggel és körével, az már csak másodrangú kérdés. A valóság az, hogy Hitler Rosenberget, bár katolikus részről arra már ismételtelen felszólították, még nem dezavualta és előreláthatóan nem is fogja dezavualni, mert már nem tudja dezavualni. Rosenberg történelembölcseletének katolikusellenes hatása már túlnőtt Hitleren és annyira befolyásolta a nemzeti szocializmus mozgalmát, hogy továbbterjedését alig lehet egyszerű hatalmi szóval megakasztani.

Mind ezek után azonban tartozunk azzal a megállapítással, hogy a német katolikusok elismerik a nemzeti szocializmus igazi értékeit és vívmányait. így pl. Eberle dr. sok ezer példányban közkezen forgó „Zum Kampf um Hitler“ című füzetében kényszerítő logikával mutat rá azokra a tényekre és tünetekre, amelyek a nemzeti szocializmust ellenhatásként szükték. E tények mindenekelőtt a versailles-i békeszerződés, amely gazdasági kihatásaiban a német népet, különösen pedig az ifjúságot, alapjában megrendítette és a szélsőséges eszmék befogadására fogékonyá tette; a versailles-i békeszerződés nyomán támadt légkör sűrű elméletekre nem volt alkalmas. Ugyancsak a nemzeti szocializmus érdeméül tudják be, hogy az ifjúság nagy részét és a munkanélküliek millióit a kommunizmus ölelő karjaiból kimentette, a kommunizmust előrehaladásában megállította és a szociáldemokráciát az egész vonalon visszaszorította. Elismerik továbbá, hogy a nemzeti szocializmus az ifjúságba áldozatos nemzeti szellemet nevelt, úgyannyira, hogy ez az ifjúság meggyőződéséért életét is kockáztatja; az a 79 fiatal nemzeti szocialista, aki 1930 december elsejétől 1931 december elsejéig a kommunistákkal való összeütközésekben életét vesztette, megcáfolhatatlanul igazolja ezt az állítást. E tények tárgyilagos elismerésétől azonban az út a közös taktikához a legutóbbi időkig igen messze volt.

A birodalmi elnökválasztás és a porosz tartománygyűlési választás új helyzetet teremtett. A középpártok megsemmisülése, a szociáldemokraták tévesztesége és a nemzeti szocialisták hatalmas előretörése a pártpolitikai erők új átcsoportosítását teszi szükségessé; ettől az átcsoportosítástól a centrum sem idegenkedik, aminthogy idegenkedésre nincs is oka. A választási harcból, amely az összes polgári pártokat erősen megtépázta, egyedül került ki több százezernyi szavazattal meggyarapodva; új politikai kombinációban tehát erkölcsi presztízsének veszélyeztetése nélkül vehet részt. Erre különben kimondottan is mutat hajlandóságot. Közvetlenül a választás után a centrum

részéről — és a nemzeti szocialista párt részéről is — már megindult az ilyen irányú tapogatózás. Alkotmányjogilag ennek semmi sem állja már útját, hiszen a jobboldali pártok a centrummal többséget alkotnak. A centrumban egyébként olyan irányú törekvés is mutatkozik, amely a katolicizmus és a nemzeti szocializmus közti egyéb ellentéteket is esetleg revízió alá veszi. Erre mutat a Germania szerkesztőségében történt változás is, amelyet — természetesen nem pártpolitikai szempontból — valamelyes jobbrakanyarodásnak lehet minősíteni. A lap új szerkesztője, Emil Ritter, a Germania május 8-i száma „Selbstbesinnung“ című vezércikkében a többi között ezt írja: „Soraink új átcsoportosítása válik szükségessé. Ez az átcsoportosítás nem történhetik csak védelmi szempontból. Szembe kell néznünk a katolikus világnézetünk körén kívül lezajló eszmeáramlatokkal is, akár a múltra vonatkoznak azok, akár pedig a jelenre. Az ilyen szellemben történő átcsoportosítás bátorságot és harci készséget követel; célja pedig csak a keresztény-német népállam felépítése lehet.“ A Hitler-párttal esetleg lehetséges és szükséges taktikai kooperálás semmiféle erkölcsi vagy világnézeti engedményt nem jelez és nem is foglal magában. A német katolicizmus szigorúan vallásos, egyházi és egyházpolitikai téren következetes és elvhű, világnézeti kérdésekben pedig hajthatatlanul egyháziasan gondolkodó. Ahogy a szocialistákkal való kooperálás idején nem kockáztatott semmiféle világnézeti szempontot, úgy egy esetleges centrum és nemzeti szocialista koalícióért sem fog világnézeti engedményt tenni s így mindaddig, míg a Hitler-párt kulturpolitikai programjának katolikusellenes pontjait vallja, közte és a centrum között csak taktikai, de semmiféle lelki kooperáció nem lehetséges. Erre vonatkozóan különben a közeljövő már végleges döntést hoz.¹

KÖNIG ANTAL

¹ Fenti cikkel megkezdjük a német nemzeti szocializmusnak több oldalról való ismertetését, az egyes kérdésekben szakértő cikkíróink által, amire annál nagyobb szüksége van a magyar közönségnek, mert a napilapokból erről a nagyjelentőségű mozgalomról eddig csak gyűlölködő támadásokból, vagy pedig átlátszó célzatú propaganda-cikkekből értesülhetett.

A szerk.

A KORSZERŰ TÖMEGES GYÁRTÁSRÓL¹

AGÉPIPARI JAVAKNAK korszerű tömeges gyártását olyan termelés jelenti, melynek jellegzetes ismérvei, hogy egyugyanazon cikl két (gépkocsit, írógépet, fegyvert, varrógépet, zsebórát stb.) nagy sorozatokban, tízezer, százezer, sőt milliósámra állítja elő, a legracionálisabb elkészítés munkamegosztásával, — a kézi munkát lehetőleg kiküszöbölő gépműveletek révén. Ebből önként adódik, hogy minden egyes ilyen művelet számára a legmegfelelőbb gépi berendezés (munkagép, befogókészülék, különleges szerszám) és a megfelelő ellenőrzőberendezés (idom- és méretereszköz) létesítendő, amivel az illető művelet idom- és méretheszerinti kifogástalan teljesítése könnyűszerrel megállapítható. Munkagép alatt tudvalévően azokat a már úgyszólván kizáróan erőműveleg meghajtott mechanikai szerkezeteket értjük, amikkel mindennemű fém- és fa-anyagot esztergálni, gyalulni, fúrni, vézni, sajtolni, kovácsolni, mami stb., stb. képesek vagyunk. A legalkalmasabb munkagép az, amely a számára fenntartott műveletet a leghatékosabban és a leggyorsabban elvégzi. Δ tömeggyártás egyes műveletei részére tehát nem univerzális jellegű, hanem különlegesen az illető művelet legracionálisabb teljesítésére megfelelő gép a legalkalmasabb. A munkagép általánosságban annak a szerszámnak (fúró-, maró-, sajtoló-, lyukasztószerszám, dörzsölőár, gyalukés, esztergakés) célirányos felhasználását biztosítja, amellyel az illető műveletet előnyösen végezhetjük, tehát jól és gyorsan fúr, mar, dörzsöl, gyalul, esztergál stb. A tömeggyártásban azonban pontosan meghatározott helyeken, pontosan meghatározott méretű megmunkálást kell az egyes gépeken végezni. Meghatározott helyi és méretbeli hatását az egyes szerszámoknak a tömeggyártásban—az individuális előállításától eltérően — azáltal biztosíthatjuk és tesszük a tanulatlan, tehát olcsóbb munkás által is elérhetővé, hogy az általános jellegű munkagépet (pl. maró-, fúró-, sajtoló- stb. gépet) különleges felszereléssel, az ú. n. befogókészülékkel látjuk el, melynek a készítenő munkadarab biztos, könnyű és mindenkor egyforma elhelyezése vagyis befogása számára megrögzített férőhelye van, amiáltal a behelyezett munkadarabot a fúró, maró stb. mindig egyugyanazon részen éri, és mivel a befogókészüléknek viszonylagos helyzete a szóbanforgó szerszámhoz ugyancsak rögzített, — a befogókészülék

¹ Amikor a „racionalizálásról“ annyit és oly eredménytelenül beszélnek, bizonyára nagy érdeklél bír a fenti cikk, melyben egy magyar gyár világhírének megalapítója és vezérigazgatója írja le saját évtizedes fárasztó munkáját célszerűbb gyártási mód meghonosítására.

révén nem csupán a megmunkálásnak helye, hanem mértékének is teljes egyformasága biztosítva van. önmagától értetődik, hogy a befogókészülékekbe mindig, már a legelső művelettől fogva, egyforma, tehát azonos méretű és azonos alakú munkadarabok kerülnek. Ha tömör fémnyagról van szó: hengerelt, sajtol, kovácsolt egyformaságok, ha lemezből valókról, akkor szabott, préselt stb. egyforma idomdarabok.

A tömeges gyártáshoz való szerszámot természetesen az általa végzendő műveletek számára, mérték és forma szerint, különlegesen képezik ki. Áll ez nem csupán a sajtolószerszámokra, hanem a korszerű tömeggyártás legfontosabb szerszámaira, a marókra, idomkésekre, idomdörzsölőárakra stb. vonatkozóan is, amelyekkel a megmunkálendő darabnak valamely az egyenestől vagy pedig a köridomtól eltérő forma-kiképzését állítjuk elő. Természetesen a szóbanforgó formamarónak, idomkésnek, idomdörzsölőárnak stb. olyan formája van, ami az általa végzett munkaművelet pozitíven kialakított formájának megfelel, aminek folytán működő élei az alkatrész anyagát az óhajtott negatív-forma eléréséig távolítják el. Hogy nagy mennyiségek elkészítésének folyamán a jó munkához szükséges gyakori köszörülés révén, különösen a nagy teljesítésű és ezért aránylag nagy mértékben igénybe vett és elhasználandó maró által maradandóan egyenlő, legcsekélyebb mértékben sem változó forma és méret legyen előállítható: a tömeges gyártás megteremtette az ú. n. hátraesztergált marót, amelynek köszörülésénél, tehát élének csiszolásánál csakis a maró átmérője, de a formája sohasem változhatnak. Ilyen marókkal 10, sőt 100.000-re menő darabokat lehet előállítani, számtalan köszörülés dacára — változatlanul fennálló formaképzéssel.

Az ellenőrzés szerszámjai különleges, rögzített alakú és csupán egyetlen mérték mérésére berendezett mérőeszközök, amiket vagy emberek, vagy ellenőrző gépek működtetnek. Áll ez utóbbi különösen a nagy tömeggyártásokra (pl. katonai töltények), amiknek minden ellenőrzendő mértékét e célra különlegesen berendezett gépek vizsgálják meg olyképpen, hogy a megméréndő daraboknak a mérőgépbe, illetve annak összes tapintó szerveihez való önműködő adagolásától fogva a kiselejtezéssig szükséges minden művelet automatikusan történik.

Az ipari javaknak tömeges gyártása tehát az emberi erő lehető kiküszöbölésével, gépi műveletekkel igyekszik a piac számára termelt javaknak elemeit előállítani. Az elemeknek kész terméké váló összeszerelése lehetően ugyancsak géppel, de egyelőre még a legtöbb esetben emberi kézzel történik. A racionális tömeges gyártás legfőbb műszaki igyekezete, hogy az általa elkészített végtermék elemei olyan szabatosak legyenek alakra és méretre nézve, hogy ezekből a kész produktum csupán csapok, csavarok stb. segítségével és lehetően minden további illesztési utánmunkálás nélkül legyen a szerelő-, tehát összeállító-szerv által elkészíthető. Ennek a végcélnek a szolgálatába áll a gépekkel, készülékekkel, szerszámokkal és mérőeszközökkel való lehetően tökéletes, alakilag és méretezésben pontos előállítás az egyes elemeknek. Természetes, hogy ez a méret és alakítás szerinti egyformaság is csak a gyakorlati lehetőségek szerint valósítható meg.

önmagától adódik tehát, hogy azokkal az eltérésekkel, amiket már a megmunkáló-készülékekbe való befogás parányi eltérései (tized vagy századmilliméterekről van szó) elkerülhetetlenné tesznek, továbbá azok az egyformátlanságok, amiket a szerszámoknak a használatban való kopása, de a megmunkált anyag minéműségének strukturális eltérései is adnak, számolni kell. Ennek folytán a tömeges gyártásban, a lehető legtökéletesebb gépi berendezés és karbantartás dacára is, az ideális megvalósítástól való elmaradás elkerülhetetlen, annál is inkább, mert az ideális egyformaságot elérően a hiányok tényleg megvalósított kiküszöbölése a végproduktumot szerfelett megdrágítaná. Ezért a tömeggyártásban méret- és alakbeli gyakorlati tűrésekkel (toleranciákkal) számolni kell. A tűréseknek a végproduktum szempontjából olyanoknak kell lenniük, hogy a végproduktum minőségét hátrányosan ne befolyásolják. Világos, hogy pl. egy motor vasöntvényből való állványának külső méretei jóval nagyobb tűréseket engednek meg, mint ugyanennek a motornak a hengerfurata és az abban mozgó dugattyú. Ezért a tömeges gyártás az elemek természete és működési módja szerint különféle mértékű tűrésekkel dolgozik. Nagyobb tűrésekkel oly elemeknél vagy elemrészeknél, amelyek egyebekkel nem működnek össze, ám kisebbekkel azoknál, amiknek szabatos együttműködés lesz a szerepük, vagy amiknek szerepe rendkívül nagy szabatoságot igényel, mint pl. a puska- vagy a lövegcső furata és annak huzagolása. A tűréseknek különfélesége méret-egységekben kifejezve század- és tizedmilliméterek körül váltakozik, amik a rendelkezésre álló gépekkel, készülékekkel és szerszámokkal a normális, vagyis a gazdaságos és szapora tömeggyártás által gyakorlatlan meg is valósíthatók. Műszaki megvalósítása a lehető legcsekélyebb méretű, tehát századmilliméterre vonatkozó tűréseknek a gépi munkával úgy történik, hogy egyugyanazon idom, illetve egyugyanazon méret nem csupán egy géppel, hanem egymásután két, sőt több géppel is munkálódik meg. Ez abból a műszaki megfontolásból és tapasztalatból ered, hogy azok a szerszámok, amik az illető művelet megejtése céljából nagyobb mennyiségű anyagot távolítanak el (nagyolás) és természetesen nagyobb mértékben vannak a nagyobb munka által igénybe véve, egyetlen darab megmunkálásakor is nagyobb mértékben kopnak, mint a tűrés, úgyhogy valamely szélső esetet véve kiindulási alapul, pl. igen kemény anyagnak nagymértékű eltávolítását, már egyetlen darab megmunkálása által is meg nem engedett mértékben eltérnek az optimális formától és mérettől. A gép, a készülék, a szerszám rugalmassági együtthatói is szélső mértékben szerepelnek ebben az esetben, amikor a szabatosság megóvásának lehetőségeit vizsgáljuk. Másképpen alakul a helyzet, ha ugyanezt a darabot teljesen kongruens gépen, kongruens készülékekkel és szerszámmal újból megmunkáljuk. Ezen második szerelvény már csakis azokat a parányi anyagfeleslegeket kénytelen eltávolítani (simítás), amiket az első szerelvény a nagy igénybevétel folytán nem tudott a legvégsőkig menő szabatossággal lemunkálni. A második szerelvény tehát csak azokkal a századmilliméterekkel találkozik, amelyek a gyakorlatian teljes szabatossághoz hiányoztak. Kétségtelen, hogy a második szerelvény-

nek igénybevétele aránytalanul csekélyebb, mint az elsőé, ugyancsak kétségtelen, hogy a csekély igénybevételű második szerelvény, amely csak a fennmaradt tized- vagy századmillimétereket távolítja el, ezt sokkalta kedvezőbb végeredménnyel és sokkalta nagyobb pontossági tartóssággal tudja keresztülvinni. A második szerelvényen tehát egyugyanazzal a közsőrüléssel sokkal több darabot lehet elkészíteni és sokkalta pontosabbakat. Ha ezt az elvet átvisszük valamely harmadik vagy negyedik szerelvényre (ismételt simítás), akkor a tömeggyártási elemek előállításának oly szabatosságát, egyformaságát és pontosságát érjük el, amely az ideálist megközelíti. Önmagától értetődik, hogy ezen ú. n. simító műveleteknek száma egyugyanazon művelet teljesítése körül attól a gyakorlati szabatosságtól függ, amit az illető művelettel a tökéletes szerelhetési és működési szabatosság szempontjából elérni kívánunk.

Jellegzetes a gépipari javak tömeges gyártására vonatkozóan az a körülmény, hogy az egyes szerkezeti elemek idomilag és méretezés szempontjából — az előzők szerint — oly tökéletességgel és befejezettséggel készülnek, mintha már összeszerelt, kipróbált és kifogástalanul működő kész szerkezet széjjelszerelt elemei volnának. Igen pregnáns esete ennek pl. a tömeges gyártású óra, akár zsebóra, akár az ú. n. ébresztőórák, amiket a tömeges gyártásból kikerült sajtolt, mart stb. elemekből úgyszólván minden utánmunkálás nélkül helyesen működő órákká lehet összeállítani. Ugyanez az eset áll fenn pl. a fejlett varrógépgyártásban, valamint a fegyvergyártásban is. Hiszen az előzőekben körvonalozott műszaki rendszabályokat, amik a formai és méretezési tökéletességet célozzák, legelsősorban azért váltják testté, mert csak az elemeknek imént jelzett tökéletessége valósíthatja meg az utánmunkálás nélküli, tehát gyors és olcsó szerelést és mégis megbízható működést, vagyis az illető tömeggyártási cikkek gazdaságos előállítását. Jelesül bonyolultabb szerkezeteknél, egyéni, tehát nem tömeges gyártásnál, vagy pedig műszakilag nem megfelelő tömeges készítésnél a tökéletes működést biztosító elem-összeszabályozás és szerelés költségei egymagukban messze és sokszorta meghaladják az illető gyártmány anyag- és elkészítési munkabér értékét. Ebből megállapítható, hogy a tökéletes műszaki megoldás és gyártás legelsősorban a gyártónak érdeke, mert csakis ezáltal biztosíthatja nemcsak a megfelelő minőséget, de a gazdaságosságot is.

A gépipari javak korszerű tömeges gyártása az imént előadott műszaki megfontolások és azok megvalósítása mellett természetesen a gazdasági mozzanatokra is a legnagyobb súlyt veti. Hiszen az a célja, hogy az általa legjobbnak és legkelendőbbnek véleményezett szükségleti tömegcikket a lehető legjutányosabban állítsa elő, hogy nagy mennyiségben helyezhesse el a piacon. A célbavett cikkek előállítása csakis a legkörültekintőbb szerkezeti megfontolások és műszaki, valamint piaci tanulmányozások után ölthet testet, ami természetes is, jelesül a bonyolultabb gépipari cikkeknel (pl. automobil, írógép, óra, varrógép stb.), mert hiszen a műszaki előkészítés nemcsak rendkívül nagy befektetéseket igényel, hanem az elhatározott mintához való feltétlen megkötöttséget eredményezi, tehát súlyos kockázatot jelent.

Ezt a kockázatot a saját számlájára dolgozó gyáros csak akkor vállalhatja, ha a megfontolások és tanulmányozások megnyugtatót adnak arra vonatkozóan, hogy a befektetett nagy tőke és munka műszakilag és gazdaságilag eredményes gyártást biztosítanak. Míg a kicsinyben való gyártás és a kéziipar pillanatnyilag alkalmazkodik a rendelő kívánásaihoz, addig a gépi tömeges gyártás elkerülhetetlenül megrögzítettséggel kapcsolatos. Nem csupán az illető mintára vonatkozóan, hanem mindig az illető minta szerint munkában levő daraboknak nagy mennyiségére nézve is, ami világos, mert tömeges gyártást másképpen, mint nagy tömegben racionálisan folytatni nem lehet, az pedig, ami gyártásban van, az másíthatatlanul le van rögzítve a folyamatban levő tömeges gyártás mintája szerint. Vegyük pl., hogy valamely ilyen tömeggyártási dkk előállításához kereken csupán 100 gépi művelet szükséges, ami egyáltalában nem sok és csak aránylag igen egyszerű termékhez elegendő, ha figyelembe vesszük, hogy pl. egy modem sörétes vadászpuska záróteste egyedül mintegy 150 gépműveletet igényel. Világos, hogy az előzően kifejtett munkamegosztás mellett, amely szerint minden egyes műveletet külön e célra berendezett gép végzi, az illető munkás készségének és az illető gépberendezés készségének teljes kihasználására minden egyes műveletnél állandóan annyi megmunkálendő elemnek kell lennie, illetve ezen műveletekhez állandóan jutnia, amennyi az illető gép mellett adagoló munkás, illetve az illető gép teljesítményének megfelel. Ebből önként adódik, hogy az említett 100 művelet esetén és annak feltételezése mellett, hogy átlagban óránként 20 darab készül minden műveletnél, napi 8 órai munkaidő alatt minden géphez legalább 160 megmunkálendő elemnek kell jutnia, ami 100 műveletnél 16.000, naponként elkészülő munkadarab-elemet jelent. A szóbanforgó cikk folytonos tömeges gyártása tehát naponként 16.000 új elemnek a műhelybe való juttatását teszi szükségessé, vagyis naponként legalább 160 darab kész produktum előállításával kapcsolt kockázatnak a vállalását, nem csupán munkabérben és anyagban, hanem gyártási regiben is. Hangsúlyozom, hogy valamely csupán százműveletes kész produktum rendkívül egyszerű és aránylag kis jelentőségű dolog. Egy-egy katonai fegyver alkatrészeinek elkészítésére legalább 1200 művelet szükséges. A Ford-féle gépkocsi, amelyből 1924-ben naponta mintegy 6000 darabot gyártottak, kb. 40.000 elemből áll kocsinként. Ez a mintegy 40.000 elem mintegy 23.000 egymástól különböző alkatrészt jelent. Ha már most az előbb kifejtettek alapján a 6000 darabos napi teljesítményből kiindulva számítjuk a folytonosan gyártási forgalomban levő darabokat, akkor — alkatrészenként csupán 10 műveletet véve alapul — állandóan mintegy napi 240.000.000 alkatrész van a gyártási forgalomban és az ezzel a gyártási forgalommal kapcsolatos napi kockázatokkal kell számolnunk a megkötöttség szempontjából is. Ez utóbbi természetesen az alkatrészek és műveletek számának emelkedésével arányosan növekedik. Más mintára való áttérés óriási pénz- és időáldozatot jelent berendezésben, anyagban és kész és félígész termékben. Képzelnék el már most, hogy a mintaváltozás elkerülhetetlen, amint ez az utóbbi években Ford-nál már több esetben is megtörtént. Akkor olyan gépparknak gyártókészülékek-

kel, szerszámokkal és mérőeszközökkel való újbóli felszereléséről van szó, amely mintegy 23.000 különféle alkatrészt állít elő, megjegyezvén, hogy a 23.000 különféle alkatrész, átlagban csupán 10 művelettel taksálva, mintegy 230.000 műveletet jelent, tehát ugyanannyi új befogókészüléket, szerszámot és mérőeszközt. Hogy mit képvisel az ilyen mértékű befektetésnek megváltoztatása szerkesztési munkában, időben és költségben, szóval mit jelent a tömeggyártási megkötöttség gazdasági kockázatban, ezt ezekből a számokból és azok együttthatóiból eléggé élesen lehet kiérzékelni.

A gépipari javak tömeges gyártásának gazdasági és szociális jelentőségét a következő példával óhajtanám megvilágítani. Kétséget nem szenved, hogy eltekintve a nagyobb bevásárlás által elérhető, aránylag nem nagy mértékű olcsóbbodástól, a tömeges gyártás és az egyéni gyártás anyagkiadása közötti különbség nem perdöntő. Másiképpen alakul azonban a munkabértényező. Tapasztalat szerint, jelesül körülményesebb szerkezeteknél, a tömeges gyártási munkabér az egyéni gyártás munkabéréhez viszonyítva átlagban úgy aránylik, mint 1:50, de felmehet az ezerszeresénél magasabbra is. Megdöbbentő viszonyszámok ezek, de a tényeknek mindenképpen megfelelnek. Vegyünk pl. egy bevágottfejű acélsavart, amit egyik esetben pontosan méretezett anyagból készítünk automatagépen, a másik esetben pedig esztergapadon. A munkabér az egyik esetben a fillérnek töredéke, a másikban pedig pengőkre rúghat. Vegyünk egy zsebórát és képzeljük el, hogy annak összes alkatrészeit az illető órásmester készíti el a nyersanyagból, lemezekből, acélrúdból, kézimunkával. Állítsuk ezzel szembe azt aényt, hogy a zsebórának összes alkatrészeit a tömeggyártásban gépekkel készítik olyan áron, amelyek becslés szerint a kézimunkának csupán egyötöszázadára rúgnak. Ez a példa reflektorként megvilágítja a tömeges gyártásnak szociális jelentőségét is. Abban az időben, amikor még kézimunkával állították elő a mesterek az óraelemeket és a kész órákat, csak a legkiváltságosabbaknak juthatott egy-egy ilyen műszer, mert egész vagyona került. Ma már eléggé jól járó órát néhány pengőért bárki beszerezhet. Tekintsük a tökéletes tömeggyártásban készült korszerű vadászpuskát. Néhány száz pengő árán felülmúlhatatlan minőségben piacra hozható, míg kézimunkával elsőrangúan elkészítve sok ezer pengőbe kerül. Hasonlóképpen vagyunk az írógéppel, a varrógéppel és a gépkocsival. Csakis a tömeges gyártás tette lehetővé a tömegek számára az immár nélkülözhetetlenül szükséges gépipari javakhoz való hozzáférhetést, a tömeges fogyasztást.

Igen érdekes megfigyeléseket volt alkalmam tenni ama kérdés körül, vajjon miképpen viselkedik a termelő emberanyag a gépipari javak előzőekben bemutatott módon való korszerű tömeges gyártásának kezdeményezésével szemben. Én voltam az, aki a ma és a jövő eme egyedül racionális és minden minőségi követelményét kielégítő gyártását hazánkban mintegy két évtized előtt — elsősorban a fegyvergyártásban — tényleg megkezdtem és azóta az egyre tökéletesedő műszaki lehetőségek igénybevételével a máig elérhető optimumig fejlesztettem. Az én beavatkozásom előtti állapot az volt, hogy a darabokat géppel megközelítően előkészítették és azután az idom-

szerbe beillesztették, tehát bereszelték. Ez kényelmes, kevés gondot okozó gépi gyártást jelentett, amit a legtöbb esetben szándékosan nem végeztek lehetően jól, hogy maradjon rajta munkája a lakatosoknak is. A reszelés! munka drága és megbízhatatlan. Az előbbi rendszer tehát drága volt és megbízhatatlan. Az én rendszerem pedig az, hogy a gép készít el minden műveletet, úgy, hogy az utolsó gépről lekerült alkatrész méretben és idomban is már teljesen befejezett.

Egészen világos, hogy az új előállítási módozattal már az illető gépipari javaknak tervezésekor számolni kell. Nem csupán oly értelemben, hogy minél kevesebb művelettel legyen előállítható, hanem jelesül abból a szempontból, hogy olyan műveletekkel lehessen elkészíteni, amik egyszerű gépi eljárásokkal teljesíthetők. A szerkesztési irodában találtam a legcsekélyebb ellenállásra; ott csak kételkedők voltak és aggályoskodók, hiszen az eddig szokásosnál tetemesen nagyobb mennyiségű készüléket, szerszámot, idomszert, sőt különleges gépet kellett kigondolni. Hiszen nem maradt kéziművelet. Kigondoltuk, elkészítettük. A gépeket, készülékeket, szerszámokat és idomszereket előállító műhelyek persze boldogan üdvözölték a megszorított megrendeléseket. Az elkészített berendezés azután a fegyvergyártó-műhelybe került. Itt először a lakatosok hitték azt, hogy elvesztik a munkájukat, ám azzal vigasztalódtak, hogy az új eljárás amúgy sem fog sikerülni. A mesterek is kételkedtek és nem bíztak az új feladat megoldhatóságában: kitűnő állapotba kell hozni és abban tartani a gépeket, mert a gépművelet után nincsen a kéz által való helyreigazításnak helye. A beállító lakatosok, akik a készülékeket és szerszámokat alkalmazzák a gépekre, ugyancsak ellenkeztek: nagyon alapos munkát kellett végezni, mert elmaradt az utólagos emberi korrekció. A munkának annál tökéletesebbnek kell lennie, mert az elkészült elemek összességének a szereléskor is hibátlanak kell mutatkoznia. Általánosan az volt a nézet és mindenki avval vigasztalódott, hogy úgy sem lesz siker; a legmodernebbül gondolkozó mérnökeim is így vélekedtek.

A legjobb művezetőmet szemeltem ki a gyártás megindítására. Meddő kísérletezések után kétízben próbált félrevezetni és reszelővei pontosra idomított darabokat mutatott be állítóan gépi gyártás eredménye gyanánt. Amidőn erre mindkét esetben nyomban rájöttem, őszintén megmondta» hogy megdönthetetlen meggyőződése szerint sohasem lesz meg a kívánt eredmény. Még ugyanazon a napon más osztályba helyeztem ezt a kiváló művezetőt és helyébe azonnal más embert tettem. Évekig tartó munkával megtörtem minden emberi és anyagi ellenállást és ma már a legelső amerikai és angol gyárak is irigyelnek bennünket az elért pontossági eredményért. Es ma már műszaki és munkás segítőársaim is egytől-egyig tudják és vallják, hogy csakis ezen az úton lehet gépipari javakat tömegesen korszerűen és tökéletesen készíteni. Ezekből pedig az a tanulság is adódik, hogy a gép révén jutott munkához néhány száz magyar család pl. egyedül a vadászpuska-gyártásban. Ha nem lett volna meg a korszerű, tökéletes szerszám gép (munkagép), akkor nem is lehetett volna sörétes vadászpuska-gyártás Magyarországon. Nevezetesen Angliában, Belgiumban,

Németországban többszázéves tradíció teremtette meg a vadászpuskagyártást, a kitűnő puskaműves-nemzedékek által. Hazánkban ilyenek nincsenek, nem is voltak soha, tehát a maradian gondolkozó ú. n. szakemberek szerint — akik csak az emberi munkával számoltak, — Magyarországon vadászpuska-gyártásra még csak gondolni sem lehetett. Ezekkel a felfogásokkal szakítanom kellett, a vadászpuskagyártást a gépre kellett alapítanom, amihez kell ugyan ember, de nem kell hozzá szakember. A szükséges szerelőket — okulván a nagyszerű angol példákon — felneveltük, kitanítottuk. A gép tehát nem csupán a kulturális haladás hatalmas emeltyűje, az ember testi erőfeszítésének áldásos megkímélője, ám intellektuális képességeinek fokozó a hanem egyúttal új és szerfölött hasznos emberi foglalkoztatásoknak megteremtője is. A gépeknek eme nagyszerű eredőit természetesen nem a mai katasztrofális dekonjunktúra nézőszögéből lehet megállapítani. A gépi termelés bámulatos hatásai majd az ismét háború előtti egyensúlyi helyzetébe visszazökkent világot fogják bearányozni.

A tömeges gyártásnak, amelyet ma nemcsak a bonyolultabb szerkezetek előállításánál, hanem tudvalévően egyszerűbb ipari javak készítésénél is alkalmaznak, a vele kapcsolatos olcsóbbodás és többtermelés folytán kialakult újabb világnézetekből kifolyóan — félreismerhetetlenül malthusi beidegződéssel — sok ellensége akad azzal az érveléssel, hogy az emberi munka kikapcsolása révén munkanélküliséget, tehát kenyértelenséget teremt. Ez a felfogás azonban a kis distanciák okozta optikai csalódások egyikének eredménye, mert akik így vélekednek és a mai termelési és fogyasztási válságot a gépi termelésnek tulajdonítják, megfelelkeznek arról, hogy a világháború után a földkerekség népesedésének több mint fele a moszkvai behatások révén érdemileg kikapcsolódott az azelőtt megszokott rendes termelői és jelesül fogyasztói forgalomból. Megdöbbenő, hogy a világ mindeddig nem látja tisztán sem a rémes kútforrást, sem az elmaradhatatlan, a világot és minden kultúráját megsemmisítő hatást, sem a gyógymódot, sem a gyógyszer. Ám mindezek nem ennek a tanulmánynak a keretébe tartoznak, csupán azért volt szükség felemlítésükre, mert a már előzően jelzett újabb világnézeti felfogás kikezdte az emberi haladás egyik legkézzelfoghatóbb megvalósítóját és egyik legszociálisabb természetű eredményét: a javaknak tömeges gyártását, amely nélkül a legutóbbi ötven esztendő egyedülálló haladása el sem képzelhető.

KURUC ARCKÉPEK
A RÁKÓCZI-FELKELES IDEJÉBŐL¹
KÁROLYI—FORGÁCH—ESTERHÁZY ANTAL

MAGYAR HADTÖRTÉNETNEK talán egyik korszakában sem oly fontos a szereplő hadvezérek lelkivilágának, egyéni képességeinek és jellemtulajdonságainak felkutatása és megismerése, mint II. Rákóczi Ferenc nyolcéves hadjáratában. A kuruc hadvezérek nem a szokásos katonai karrier bizonyos fokán jutottak felelősségteljes vezetői állásba, nem a szokásos előképzettség, tapasztalat és vezetői rutin, szóval a dologi készség birtokában s arra támaszkodva vezettek seregeket. Rákóczi tábornoki karában igen sok, sőt túlnyomó azoknak a száma, akik azelőtt sohasem voltak katonák, hanem születésüknél vagy helyzetüknél fogva kerültek parancsnoki helyekre, amelyek betöltéséhez szükséges tudást és gyakorlatot ezután már csakis állandó harcok közepett, autodidakta úton lehetett elsajátítaniok. Azok pedig, akik közvetlenül a császári seregből léptek át Rákóczi seregébe, a kurucoknál — eddigi rangfokozatuknál és beosztásuknál jóval magasabb rangú és felelősségű — vezetői állásokat kaptak minden átmenet és előképzettség nélkül. Új pozíciójukba tehát mást nem vihettek magukkal, mint a magyar embernek veleszületett katonai rátermettségét és azokat az egyéni jellemtulajdonságokat, amelyek működésüket elősegítették (akaraterő, ítélőképesség, fegyelemézés, leleményesség) vagy hátráltatták (ingadozás, könnyűvérűség, fegyelmet nun tűrés, összeférhetlenség).

Mars hadisten tagadhatatlanul nagy feladat elé állította a magyar felkelés katonai vezetőit, mert olyan ellenfél ellen kellett gyengén felszerelt gyakorlatlan hadinép élén hadat viselniük, amelynek reguláris, harcedzett és fegyelmezett csapatait Savoyai Eugén keze alól kikerült és állandó felügyelete alatt álló, igen tapasztalt s mindenekfelett nagy harctéri rutinnal rendelkező főtisztek és tábornokok vezették.

Ha II. Rákóczi Ferenc tábornokainak valódi értékét mérlegeljük, el kell térnünk azoktól az elmúlt évtizedekben sablonossá vált képektől, amelyeket ezekről a magyar közvélemény magának alkotott. Hogy cselekedeteik rúgóit felismerjük, hozzá kell férköznünk benső, lelki tulajdonságaikhoz s hátrahagyott irataik, működésük, intézkedéseik, helyzetbírállataik alapján olyan megvilágításba kell őket állítani, amelynek fényénél egyéniségük legendás oldalai elhalványulnak, mondhatnám feleslegessé válnak — s ehelyett jobban kidomborodnak emberi vonásaik. Egy hadvezér jelentőségének megítéléséhez sem

¹ Szemelvények szerzőnek: „II. Rákóczi Ferenc felkelésének katonai története“ című készülő munkájából.

hadtörténeti, sem nemzettörténeti szempontból különben sem elég az, hogy őt egy-egy nyert csata vagy ügyesen végrehajtott hadművelet alapján nagy hadvezérré, hős vezetővé avassuk. Követni kell őket útjukon a felkelés egész ideje alatt, ismernünk kell még előéletüket is. De ismernünk kell azokat a lelki adottságokat és gátlásokat is, amelyek sok felületes vagy elfogult szemlélő előtt sokszor talán érthetetlen magaviseletüknek nagyon is érthető magyarázatát adják. Ezt az eljárást a fényképezésben mind nagyobb tért hódító stereoszkopikus fotográfáláshoz hasonlíthatnám leginkább, azaz olyan eljáráshoz, amellyel az illetőt nem egy síkban, mereven, laposan odafestve állítjuk magunk elé, hanem a háttérből kiemelve, minden oldalról megvilágítva, plasztikusan, tehát élethűbben.

Rendkívül érdekes és tanulságos ilyen elgondolással vizsgálni a Rákóczi-felkelés katonai vezetőinek életét. Kimagasló lelki tulajdonságok mellett sok sajnálatos gyarlóságot látunk és azt az érdekes jelenséget, hogy úgy Rákóczi, mint generalissimusa, Bercsényi, általában véve nem ismerték fel seregarancsnokaiknak azokat a képességeit, amelyek azokat a hadvezetés egyik vagy másik állásának betöltésére alkalmasabbá tették volna, mint olyan állásokra, amelyeket valóban viseltek. Erre különösen tanulságos a felkelés első két évében, 1703 és 1704-ben, szerepet vitt hadvezérek működésének megítélése, akik közül ez alkalommal három kuruc vezérrel kívánok foglalkozni. Ugyanezt a jelenséget, vagyis a bizonyos irányú tehetség vagy alkalmasság fel nem ismerését azonban megállapíthatjuk a császári legfőbb hadvezetésnél is.

KÁROLYI SÁNDOR bárót Bercsényi 1703 október 15-én tiszalúci táborában mutatta be a fejedelemnek. Károlynak a felkelés ügyéhez való csatlakozása nagy nyereséget, szinte mondhatnám fordulópontot jelentett Rákóczi szabadságharcának történetében. Ilyen feudális nagyúr csatlakozása meggyőzte az országot arról, hogy nem parasztlázadásról van szó, hanem a haza szabadságáért való küzdelemről, amelyben — a magyar történetben eddig ritka alkalom, — szállott közös táborba főúr, nemes, városi polgár és jobbágy. De Károlyi színvallása azért is volt nagyjelentőségű, mert ő volt az első számottevő egyéniség, aki úgyszólván a császári udvar légköréből közvetlenül pártolt a felkelés ügyéhez. A fejedelem őt személyesen még nem ismerte, de Bercsényi ajánlatára örömmel üdvözölte zászlója alatt és előkelő származására és nagy befolyására való tekintettel azonnal tábornokká nevezte ki, sőt később tábornaggyá is előléptette.

Károlyi Bercsényi után az egész kuruc felkelés legkimagaslóbb és legfontosabb személyisége volt.

Önéletrajza szerint 1669-ben született. Ungváron kezdte iskoláit, majd Kassán folytatta. Édesatyja halála után 1689-ben átvette uradalmainak kezelését és Szatmár megye főispánja tisztét. A Thököly-felkelést követő zavaros időkben nem egyszer fegyverrel kellett megvédelmeznie birtokát az akkori kóborló kuruc rablóbandák ellen. Mint befolyásos embert megyéje gyakran küldötte követségbe Bécsbe, úgyhogy ott jól ismerték, de nem nagyon szerették, mert a hazai alkot-

mány iránti szívós hűségét, nemzete érdekében kifejtett munkásságát nem jó szemmel nézték. Azt viszont tudták róla, hogy nem rokonszenvezik a Magyarországon mindig újabban fellobbanó, kuruc jelszó alatt megindult mozgalmakkal s ezért bízták rá a Dolha körül összegyűlt kurucfelkelők szétverését. De ezt a győzelmét Bécsben kevésre értékelték, sőt gúnyolódva emlegették és mellőzték őt. Bécsből hazatérve, szeptember havában a Kassán tartózkodó császári főparancsnokok szintén hasonló módon bántak vele. Amikor megtudta, hogy nagykárolyi vára és uradalmi a kurucok kezében vannak, nem habozott tovább s már akkor elhatározta, hogy Rákóczihoz csatlakozik. Szándékát megbízható ember útján Bercsényivel tudatta s amikor tőle biztató választ kapott, Kassáról titokban eltávozva, október 9-én jelentkezett Tarcalon Bercsényi táborában. A felkelés alatt mint seregvezető, eleitől végig fontos szerepkörököt töltött be s 1710 után már ő volt a hadsereg főgenerálisa. A szatmári kibékülés után III. Károly 1712-ben altábornaggyá nevezte ki s grófi rangra emelte. 1724-ben a m. kir. helytartótanács tagja lett s amikor 1734-ben egy állandó lovasezredet — a későbbi 6. huszárezredet — felállított, annak ezredtulajdonosává neveztetett ki. Mária Terézia királynő szintén sokra becsülte e nagyeszű főurat s annak katonai képességét s 1741-ben tábornaggyá léptette elő. De tevékenységének súlypontja a felkelés utáni időkben korántsem katonai működésén van, inkább azon a szervező és újraalkotó munkásságán, amellyel Magyarország talpraállításán közreműködött. Hogy „áruló“ nem volt Károlyi, amikor a szatmári békét előkészítette és létrehozta, a mai tárgyilagos történet-szemlélet megvilágításában már nem vitás. Lukinich Imre a szatmári békéről írott könyvében ezt a kérdést tisztázta.¹ Ma már tudjuk, hogy Károlyi korántsem volt az a „labancérezelmű“ férfi, aki Rákóczi felkelésének végső elgyengülését felhasználta arra, hogy a szatmári békét a fejedelem szándéka és tiltakozása ellenére az országra ráerőszakolja, mint azt régebbi történetíróink nyomán a közvélemény sokáig hitte.

Eleinte a fejedelem sem ismerte és becsülte eléggé, de később megszerette s katonai képességét sokra tartotta. Szilárd, munkás, fáradhatatlan volt. Éles esze, gyors felfogása képesítették őt arra, hogy a legválságosabb helyzetekben is feltalálja magát. Hogy a felkelés harcaiban nagyobb, döntő győzelmes csatákat nem vívhatott és hogy általában véve ő sem volt az a hadvezéri egyéniség, aki képes lett volna Rákóczi seregét szilárd keretek között felépíteni és annak élén harcedzett s nagy elméleti és gyakorlati tudással bíró császári hadvezérek ellen diadalokat aratni, annak okát abban kell keresnünk, hogy minden katonai tehetsége mellett hiányzott belőle a gyakorlat, a hadvezéri genialitás és tapasztalat. Születése révén került azonnal a magas tábornoki polcra, anélkül hogy egy reguláris csapat, sereg belső életével és a hadakozás alapelveivel előzőleg megismerkedhetett volna. Bercsényinek mindeneket domináló egyénisége mellett ő különben is csak második szerepre volt kárhozható mindaddig, amíg a fejedelem 1709. év vége felé Bercsényit nehéz természete és betegeskedése miatt mellőzni kezdte s Károlyinak szánta a főgenerális méltóságot.

¹ Lukinich Imre: A szatmári béke és okirattára. XVI. fejezet.

A felkelés ügye hadvezért tapasztalatlanságának nagy kárát valotta mindjárt az 1704 januárjában megkezdett és kudarccal végződött dunántúli hadjárat alatt. Károlyi ahelyett, hogy Pápán nyugodtan megszervezte volna ez országérsz birtokbavételére rendelt seregét és központi helyzetben várta volna felkészülten Heister előrelátható támadását, csapatait a Dunántúl egész területére felosztva, szertesztéküldte. Heister csak március közepe után kezdte meg előnyomulását az osztrák határ felől, tehát Károlyinak bőséges ideje volt ahhoz, hogy a Dunántúl megszállását előkészítse és a tömegesen jelentkező felkelőket rendes kötelékekbe toborozza és seregét fegyelmezze. A sereg decentralizált felhasználásának természetes következménye az volt, hogy a Dunántúl belpolitikailag, bizonyos tekintetben közigazgatásilag, alig néhány hét leforgása alatt Rákóczi fennhatósága alá került ugyan, de ez a foglálás katonailag nem volt megalapozva. így érthető, hogy Heister könnyen végzett az összefüggés nélkül szanaszét kóborló kisebb kuruc csapatokkal és a hadjáratot valóban csak névleg, lazán és könnyelműen vezető Károlyi Sándort hamarosan kiüzte a Dunántúlról.

Kissé más formában, de ugyanez a kudarc ismétlődött meg ugyanez év nyarán, amikor a koroncói vesztett csata után Heister másodsor szorította ki Károlyit és Forgáchot a Dunántúlról. A Dunántúl elvesztésében ezúttal szerintem ismét Károlyi volt a nagyobb bűnös, mert Forgách serege akkor még újoncokból állott, Károlyi pedig olyan csapatot vezetett, amely már egy év óta hadakozott a keze alatt s több győzelmet is aratott (Szomolány, Szentgotthárd).

Károlyi katonai előképzettség nélkül lett tábornok és hadvezér. Ezért könnyen hajlott hadban járatos és tapasztaltabb alantas tisztjeinek tanácsára. Ezek jórészt Thököly seregéből származó vitéz és ügyes, de egyébként fegyelmezetlen emberek voltak, akik a végbeli aprólékharcot tartották az egyedüli üdvös harcmórnak, akik nagy csaták, nagy tömegek összecsapása elől húzódoztak és mindenkifelett sokra becsülték az irregularis harcmórnal járó zsákmányolást, harácsolást, fosztogatást. Ezek tanácsára Károlyi megengedte csapatainak a szabad rablást. Itt azután a laza fegyelmű kurucok nem tettek különbséget osztrák és magyar terület között és gyakran sanyargatták azokat a községeket, ahol tanyáztak vagy keresztülvonultak. Mivel Károlyi maga sem vetette meg az értékes zsákmányt, — ami különben abban a korban általános szokás volt — a vezénylete alatt álló csapatokat ez a hírnév kísérte végig az egész felkelés alatt. Károlyi kitűnő csapatvezér lett volna, ha legénységét jobban kezében tudja tartani. Rövid lélekzetű, hirtelen elhatározott, gyorsan végrehajtott portyázó hadműveletek vezetésére kétségkívül rendkívül alkalmas volt. Stratégiai elgondolások alapján szükségessé vált, nagyobb fontosságú hadműveletekre kevésbé. Ilyenmő megbízatások elől azonban helyzeténél fogva nem térhetett ki. Ez az oka annak, hogy a szatmári béke körüli érdemeit az utókor mindig többre fogja értékelni, mint hadvezért működését.

A MÁSODIK DUNÁNTÚLI HADJÁRAT alatt lépett a felkelés színterére a kuruc hadsereg második, különösen érdekes vezető embere, gróf Forgách Simon. 1669-ben született. 18 éves korában katona

lett. 1691-ben a Czobor, később a Pálffy huszárezred alezredese. A Kanizsa körüli és boszniai török hadakozásokban különösen kitűnt vitézségével. 1700-ban Győrbe került, mint a várórség parancsnoka, majd a spanyol örökösödési háború kitörésekor saját költségén állított fel egy huszárezredet (a későbbi 3-as Hadik huszárezredet). A Rákóczi-felkelés kezdetén az udvari haditanács Forgáchot a Rajna mellől hazarendelte s megbízta a Rákóczi ellen hadba szólítandó felkelés szervezésével. Átpártolása után 1706-ig szolgálta Rákóczit, aki őt előkelő származása és haditapasztalatai miatt tábornaggyá nevezte ki. 1706-ban fegyelmi vétség miatt letartóztatta és csak négyévi raboskodás után, 1710 novemberében engedte szabadon. Forgách ekkor Lengyelországba bujdosott s bár később haza szeretett volna jönni, amnesztiát nem kapott, mivel az aulikus urak, akik Forgách elkobzott birtokain osztoztak, érthető okokból mindig megakadályozták a királyi kegy megnyilatkozását.

Rákóczi tábornokai között különös egyéniségénél fogva alig hároméves hadvezéri ideje alatt egészen különleges helyet foglalt el Forgách. Érdekes típusa volt a barokkszabású nagyúrnak és képzett, tanult katonának. Lelkes magyar, ékesszóló, kifinomult ízlésű ember, aki nemcsak vitéz katona, de nagy elméleti tudással bíró stratégia is volt; nagy szeretettel foglalkozott nemcsak a katonai szaktudományokkal, hanem valláserkölcsi elmélkedésekkel is. Tudjuk, hogy ő volt az, aki először adta ki gróf Zrínyi Miklós hadtörténelmi munkáit. A magyar katonai irodalom egyik megteremtőjének nevezhetjük. Szervezési tervezetei, emlékiratai, továbbá „Rákóczi discursusai“ címen az ő tollából megjelent hadi és politikai elmélkedései e korszak rendkívül értékes írásai.¹ Forgách történelmi érzékére és műveltségére jellemző, hogy az 1704 őszén létrejött kassai kapituláció alkalmával külön kikötötte a városban levő összes archívumok, többek között az egri káptalan odamenekült archívumának és kincsestárának leltár szerint való megőrzését és a bevonuló kuruc csapatoknak való hiánytalan átadását.

Kétségtelen, hogy talán legalkalmasabb lett volna arra, hogy Rákóczi oldalán — hogy egy mai katonai fogalommal éljek — az egész hadsereg vezérkari főnökének állását betöltse. Mégsem jutott nagyobb szóhoz. Ennek oka talán az volt, hogy Bercsényi (különben Forgách unokabátyja), bár eleinte szerette őt és elismerte katonai kvalitásait, nem tűrt meg maga mellett bizonyos tekintetekben nála kiválóbb vagy képzetesebb munkatársakat. Forgách kezdettől fogva nem rokonszenvezett Bercsényivel. Amikor ő 1704 április i-én borotvált arccal, még császári, németiszabású tábornoki ruhában a kuruc táborban először jelentkezett, Bercsényi szarkasztikus modorával, nem gondolva azzal, hogy e mondásával Forgáchot megsérti, így fogadta tisztjei jelenlétében: „Ecce habemus stultum — primae Április.“ „Íme itt van április bolondja.“ Nagyon valószínű, hogy ez az ártatlan, de nem helyénvaló élcelődés volt az alapja annak az ellenszenvnek, amellyel Forgách Bercsényi iránt viseltetett s amely nyíltan is kirobant az 1706. évben, egy érsekújvári seregszemplét követő esti hadi-

¹ Ez irányú működését lásd Thaly Kálmán: Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. IV. és V. fejezetében.

tanácson, ahol Forgách Rákóczi jelenlétében megtagadta az engedelmességet Bercsényinek. Forgách érvényesülésének akadályá azonban legfőképp kiegyensúlyozatlan egyéniségében rejlett. Rendkívül érzékeny, hirtelen fellobbanó, szangvinikus vérmérsékletű ember volt. Szellemessége, műveltségével és kedélyességével éppoly sok barátot szerzett magának, mint ellenséget gúnyoló, sokszor indokolatlanul sértő és könnyen sértődő modorával. Ilyen lelki diszpozícióval megáldva, Forgáchból nem bontakozhatott ki teljes egészében az a katonai és hadvezéri rátermettség, amelynek alapfeltételeivel valóban rendelkezett.

Forgách átpártolásának okairól több, ellentétes véleményt olvastunk. Lehet, hogy Rákóczihoz való pártolását több körülmény segítette elő, annak legmélyebb indítékát mégis csak Forgách hazafias érzületében kell keresnünk, aki ismételtén kijelentette, hogy meggyűlölte a németet. Átpártolása körül még egy érdekes momentumról kell megemlékeznünk, őt voltaképpen titkos megbízatással bocsátotta Rákóczihoz József király, aki Rákóczival — ellentétben a kurucokkal szemben kérlelhetetlen atyjával, Lipót császárral, kibékülni szeretett volna. Rákóczi Forgáchot gyermekkorra óta ismerte, tehát vele bizonyára bizalmasan beszélgetett s Forgách mégsem árulta el neki titkos megbízatását. Csak a fejedelem rodostói száműzetésében vallotta be Rákóczinak, hogy ő csakugyan József megbízásából jött hozzá. Hogy miért hallgatott oly sokáig, annak magyarázatát ma sem tudjuk. Állítólag azért, mert annyira gyűlölte a németeket, annyira nem bízott őszinteségükben, hogy nem tartotta volna előnyösnek a békét, amely bécsi tapasztalatai szerint mégis csak Magyarország újabb leigázásához vezetett volna.

Rákóczi, mint emlékirataiból kitűnik, alapjában véve nem rokonszenvezett Forgáchcsal, ebben valószínűleg Bercsényi befolyásolása alatt állott. Forgách csapatvezetői és hadvezéri elgondolásaiban őszinte tisztelője és követője volt Savoyai Eugén jól bevált nyugati hadvezéri módjának. Ilyen irányú működése a kuruc táborban kevés visszhangra talált s bár szervezési tanácsait és stratégiai gondolatainak helyességét Bercsényi is kénytelen volt elismerni és elfogadni, sokszor nem azonosította magát vele s a nyugati reguláris és a keleti irregularis portyázó hadviselési módok feletti vitákban a gyakorlatban rendszeren nem Forgách győzött.

Az 1704 június 13-án vívott koroncói veszített csatával kapcsolatban lett volna először alkalma Károlynak Forgáchcsal együtt működni. Mint ismeretes, Károlyi nem érkezett idejekorán a csataterre. Bár a vereséget kizárólag Forgách seregének fegyelmetlensége és nem Károlyi elmaradása okozta,¹ már ennél az első alkalomnál is kitűnt, hogy e két vezér sohasem fog tudni egymással összhangban működni. Forgách teoretikus, megfontolt tapasztalt katona volt. Károlyi pedig temperamentumos, a hirtelen elhatározások embere, aki éppen ez adottságoknál fogva nem szeretett előre megtervezett nagy csatákban résztvenni.

¹ Utalok a Magyar Történelmi Társulat 1932 január 10-én Győrött tartott vándorgyűlésén felolvasott dolgozatomra, amely részletesebben a Magyar Katonai Szemle f. é. április i-i számában jelent meg.

Az 1704. Évi DUNÁNTULI HADJÁRAT alatt esküdött hűséget Rákóczinak Esterházy Antal gróf császári huszárezredes, a pápai őrség parancsnoka, 400 vasmegyei huszárral együtt. Rákóczi főúri rangjánál fogva őt is azonnal tábornokká nevezte ki.

Gróf Esterházy Antal 1676 végén vagy 1677 elején született, tehát Rákóczi Ferencsel egykorú volt. Atyja Esterházy Ferenc gróf, a Dunántúl leghatalmasabb és leggazdagabb birtokosa, anyja Thököly Imre fejedelem testvérnénje volt. Édesatyját korán elvesztette, édesanyja ezután még két ízben ment férjhez, előbb gróf Jörger-Tollet, majd gróf Löwenburg császári tábornokhoz, kik mind a ketten a Rákóczi ellen küzdő császári hadseregben szolgáltak a felkelés alatt. De a fiatal Antal grófot nem német származású mostohaatyjai nevelték, hanem apai nagybátyja, Esterházy Pál nádor. Mint ifjú vett részt a XVII. század utolsó évtizedében Dél-Magyarországon vívott török hadjáratokban és 1698-ban Temesvár alatt súlyosan megsebesülve került a törökök fogságába s a Héttoronyban raboskodott a karlovinci béke életbelépéséig.

A Rákóczi-felkelés kezdetekor Komárom vármegye főispánja volt, s mint egy huszárezred ezredesének kellett volna a Rajna mellé mennie. Az udvari haditanács intézkedésére azonban Magyarországon maradt és Koháry István, Forgách Simon és Bottyán Jánossal együtt a Rákóczi-felkelés ellen talpraállított milícianak egyik parancsnoka lett. Gróf Schlick császári altábornagy reguláris hadseregéhez csatlakozva résztvett annak kudarcos 1703. évi hadjáratában s azután Pápára került, mint az ottani őrség főparancsnoka és várkapitánya s itt csatlakozott Rákóczihoz. A szatmári béke feltételeit nem fogadta el, hanem Lengyelországba, majd Moldvába bujdosott s résztvett mindazokban a tervezgetésekben és próbálkozásokban, amelyeknek célja egy — török segítséggel megszervezett — betörés lett volna Erdélyen át Magyarországra. E kalandos vállalkozások, mint tudjuk, kudarcot szenvedtek. Sőt jóhiszeműen bízva a török hathatós támogatásában, Esterházy 1717-ben egy magyar bujdosókból, lengyelekből s más haszonleső zsoldosokból alakított sereggel Máramaros felől próbált Magyarországra behatolni. Vállalkozása már a kezdet kezdetén megtört a béke után vágyódó nép ellenállásán. A kudarc után néhány évig Viddin környékén bujdosott s azután 1721 nyarán érkezett a Rákóczihoz hű vezérek utolsó állomására, Rodostóba.

A fejedelem tábornoki karában Esterházy Antal gróf mindvégig előkelő szerepet viselt. Tekintélyét és hírnevét azonban nem katonai, hadvezéri kiválóságának köszönhette, mert ezeket a kvalitásokat benne éppoly hasztalan keressük, mint a kuruc fővezérek legtöbbszörében, hanem kristálytisza jellemének, igaz hazafiasságának és minden jóért s szépért lelkesedő, minden nemes ügyért őszintén síkra szálló szuggesztív egyéniségének. Ezek a jellemtulajdonságok kétségkívül egyéniségének és működésének megítélésénél súlyosabban esnek latba, mint emberi gyarlóságai és fogyatkozásai, pl. kissé könnyelmű életfelfogása, mulatozási vágya vagy könnyen befolyásolhatósága. A főúri hadvezérek ama típusához tartozott, akit egyéniségének tekintélye és súlya könnyen emelhetett volna a hadvezéri hírnév megérdemelt

fokára, ha oldala mellett egy képzett, önzetlen tanácsadó mint szakavatott vezérkari főnök működik. A hadvezetés ezer apró részletéhez azonban nem értett. Fiatal korában, bár hadi tapasztalatokkal, de hadvezetésben járatlanul került vezetői állásba. Tevékeny, impulzív természetű lévén, nem akart tétlen életet élni, tehát hatáskörén belül inkább a hadvezetés pszichológiai és adminisztratív ügyeivel foglalkozott, mint a reá bízott seregek harcászati elvek szerint való felsőbb irányításával.

Rákóczi ugyan elismerte egyéni kvalitásait, de hadvezéri képességeiről több ízben elítélően nyilatkozott. Habozónak tartotta, akit a szeles fiatal tisztek és hadsegédek fecsegése mindig megzavart és mindig annak szavára hallgatott, akivel legutoljára beszélt. A későbbi években is gyakran találunk utalásokat Bercsényihez írott leveleiben „Antal úr“ fogatékos hadvezéri képességeire, amikor figyelmezteti Bercsényit, hogy tervezett hadműveleteit csak az utolsó percben közölje Esterházyval, vagy hogy neki (t. i. Esterházynak) sohasem elég a had és hogy szeret gyermektanácsokon elindulni.

Elkesítő pátenseknek, közigazgatási, haditörvényszéki, vallási, közlekedési, várépítési, felszerelési kérdéseket tárgyaló iratoknak nagy számát találjuk tábori könyvében. Hadászati, harcászati iratokat kevesebbet. Utóbbiakban gyakran egy-egy rendeletet megváltoztató s már kiadott intézkedésnek ellentmondó parancsai azt mutatják, hogy kevés önbizalma volt s egy és ugyanabban a kérdésben több tanácsadó meghallgatása után tétovázva intézkedett.

Rendszerető, bürokrata természetű ember lehetett Esterházy Antal. Erre vall Thaly által kiadott tábori levelezőkönyve, amelyből az 1706. év júliusától 1709 júliusáig folytatott teljes levelezését megismerhetjük. Kronologikus rendben találjuk itt mindazokat az intézkedéseket, jelentéseket, megfigyeléseket, amelyeket Esterházy Antal tett és szerkesztett e három év alatt, nemcsak a hadjáratral szorosan összefüggő ügyekben, hanem az egész Dunántúlt — és mindazokat a helyeket, ahol Esterházy ezalatt megfordult — érintő, a mindennapi élet kérdéseit felölelő helytörténeti, kor- és művelődéstörténeti, sőt földrajzi és nyelvtörténeti kérdésekben is. Ez a könyv tehát értékes tárháza a XVIII. század első fele közéletének oly megvilágításában, ahogy azt egy barokk műveltségű nagyúr látta. Hogy e terjedelmes munka súlypontja ezen és nem leveleinek katonai vonatkozásán van, igazolja észrevételeinket Esterházy Antal valódi hadvezéri értékéről. Thaly az összes kuruc vezérek közül talán Esterházy Antallal szemben a legkevésbé elfogult az a kép, amit róla a tábori könyv előszavában festett, igen találó. Hirtelen változó kedély, változó ígéret, változó tervek, önzetlen jellem, sok jóakarát, kevés képesség, önbizalom, könnyen desperálás, hangzatos szép frázisok iránti szeretet, nagy levélírói készség, mind olyan tulajdonságok, amelyeket leveleiben és tetteiben valóban felismerhetünk. „Rendíthetetlen csak hazafisága.“ Ezzel a mondattal Thaly méltó emléket állított Esterházy Antalnak, a feudális nagyúrnak, aki Rákóczihoz hasonlóan egyéni érdekeit alá tudta rendelni a nemzet élet-halál harcában a hazafias felkelés ügyének, akit sem befolyásos rokonsága, sem a bécsi ígéretnek nem

tudtak elhajlítani Rákóczi mellől és aki, mint a Dunántúl leggazdagabb főura, számkivetésben, koldusszegényen pusztult el török földön.

Esterházy Antal sem született hadvezérnek, de — hogy ismét a mai katonai terminológiában ismert kifejezéssel éljek — kitűnő főszállásmester (Generalquartiermeister), azaz a működő hadsereg háta mögött tevékenykedő hadtápcsapatok és az utánszállítás és a hadsereg annyira fontos hátsó közigazgatásának irányítására hivatott parancsnok lehetett volna. A Gondviselés neki Rákócziéhoz hasonló, azzal párhuzamos sorsot mért. Ezt az életet következetesen, önmagához híven élte végig. S bár a fejedelem 1710-ben mulatozásai miatt elmozdította őt érsekújvári parancsnoki állásából és Rodostóba érkezésekor — pár évvel azelőtt, mélyen rangján alul kötött — házassága miatt is neheztelt rá, Esterházy mégis kitartott mellette s utolsó lehelleltig híve maradt. A kassai fejedelmi kriptában méltó helyen nyugszik Rákóczi oldala mellett.

E HÁROM FÉRFIÚ ÉLETÉNEK utolsó szakasza életfolyásuknak érdekes és egymástól eltérő megoldását, befejezését jelzi. Károlyit esze, előrelátása, szerencséje magasra emelte. Előkelően, gazdagon, nagy tekintélynek örvendő halt el 75 éves korában itthon. Forgách hasztalan próbálta elkobzott birtokait visszaszerezni, nehéz körülmények között végezte életét, 61 éves korában lengyelországi számkivetésében. Utolsó éveiben csupán irodalmi munkálkodásban, politikai gondolatainak papírra vetésében talált némi vigaszt. Esterházy Antal csak 46 évet ért el. Ábrándos tervezetek s jóhiszemű kalandos vállalkozásának kudarcra után számyaszegetten, testileg, lelkileg meggyötörve pusztult el pestisben török földön.

E különböző életsorsok ellenére is mindhármuknak egy közös hibája és sok közös erénye volt. A hibát hadvezetésük során mint jellemző tünetet ismételten megállapíthatjuk. Közös erényeik emberi szép jellemtulajdonságaikból fakadtak.

Mindhárman ismételten elkövették a hadjárat során ugyanazokat a vezetésbeli hibákat, pedig mint Zrínyi bölcsen mondja: „Non licet in bello bis peccare“, azaz: vétek egy hadvezérnek ugyanolyan helyzetben ugyanazt a hibát elkövetni, amiért már egyszer keserűen lakolt. Ez pedig mindnyájukkal megtörtént.

Erényeik közül elsősorban kell említenem a katonánál és vezérnél annyira fontos példaadó személyes bátorságot, vitézséget. Károlyi, ismételt morvaországi betöréseinél, Forgách és Esterházy, különösen a koroncói csatában, de másutt is, minden alkalommal vitézül verekedtek. Nem kerülték még a véres közelharcokat s kézitusákat sem. Hadvezéri működésüket illetően úgy Rákóczi, mint Bercsényitől, de alantasaiktól is sok gáncsoló és rosszaló kritikában volt részük, de sehol sem találni annak nyomát, hogy gyáván vagy harcban közönyösen, tétlenül viselkedtek volna. Vitézségükért ellenben sokszor kaptak megérdemelt dicséretet.

Legkimagaslóbb közös erényük volt a tündöklő hazaszeretet, azután a felkelés ügyéhez való törhetlen ragaszkodás és fejedelmi

uruk iránt táplált önzetlen tisztelet és hűség még akkor is, amikor Rákóczi kegyeit tőlük megvonta.

Egy olyan élet-halál harcban, amelynek a hadsereg csak eszköze, de amelynek lényege egy egész nemzetnek összefogó, lelkes tömörülése és hűséges kitartása a választott fejedelem zászlaja alatt, ezek az erények kellő méltánylást érdemelnek.

Az objektív hadtörténetkutatás fáklyafénye hadvezéri köntösükön sok fogyatkozást, foltot kénytelen megvilágítani. Egész szereplésük, egész mivoltuk áttekintő megítélésénél egyéniségük mégsem tűnhetik fel az utókor előtt oly színben, mint amilyenben a csatavesztő, mindenre alkalmatlan hadvezéreket szoktuk látni. Annak a kornak, a magyar nemzeti felkelés különleges helyzetének megfelelő s abba beleülő típusai voltak. Rákóczi hűséges tábornokai, célkitűzésében önzetlen segítőtársai, egyaránt méltók arra, hogy későbbi nemzedékek kegyelettel emlékezzenek rájuk.

MARKÓ ÁRPAD

A MODERN FRANCIA IRODALOM KÉT ARCA

Néhány évvel ezelőtt egy francia szemle körkérdést intézett a legnépszerűbb és legkiválóbb írókhoz: „Miért ír ön?” A válaszok természetesen különfélék voltak: Paul Valéry szellemes egyszerűséggel felel: „Pár faiblesse“, gyengeségből; más író: „Mert ez a mesterségem“, vagy: „Hogy elmondjam, amit gondolok és átélek“, vagy: „Ha nem írnék, éhenhalnék.“ Egyetlen egy sem érkezett, mely a művészet öncélúságának leplével fedné alkotásának értelmét, nem írta senki: „írok, hogy művet alkossak, hogy szép dolgot hozzak létre“, s még kevésbé: „írok, hogy nevem és emlékem fennmaradjon.“ A mai író együttél korával, nyitott szemmel jár a többi ember között, s mindenkinél világosabban látja, hogy a hírnév és a dicsőség csodaszarvasként fut s lehetetlen elfogni. Az idő múlása mintha meggyorsult volna az utolsó félszázadban, eszmék, irányok, emberek születnek s percek alatt elmúlásba hullnak, a közönség mindig újat és újat követel s kíméletlen következetességgel fordít hátat bálványainak; vagy talán az apák és fiúk nemzedéke helyébe a testvérek, a fiatalok és fiatalabbak nemzedéke lépett s ezek között vannak a mérföldkövek.

Nincs lehangolóbb olvasmány, mint egy háborúelőtti modern francia irodalomtörténet; az akkori bálványok nagy része ma is él és alkot (Romain Rolland, Maurice Maeterlinck, Paul Bourget, Fernand Gregh), de az új nemzedék lázadó tömege ledöntötte, félrelökte őket. Sőt a régi imádók is elfordultak e bálványoktól, hűtlenek lettek eszményeikhez s tekintetük ma mohó áhitattal követi az újak minden mozdulatát. S ez megint azt jelenti, hogy nemcsak az egymásután következő nemzedék ízlése és érdeklődése változott meg, hanem az egytáború olvasóhívek is következtelenek önmagukhoz s nyugtalanságukban újabb és újabb utak mentén keresnek hűsítő forrást. Az a francia fiatalember, aki a háború előtt Romain Hollandért lelkesedett s akit Maeterlinck miszticizmusa kápráztatott, ma, negyvenéves fejjel, mosolyog régi ideáljain és Proustért vagy Claudelért megtagad mindenkit.

A mai író, aki még a siker és elismerés diadalszekerén ül, látja ezt a változást s ha nem akarja áltatni önmagát, kénytelen levonni a következményeket: „Hiú ábránd a dicsőség halhatatlansága, hazugság a művészi öncél megőrző ereje s felesleges minden gőg. Omnis moriar.“ A „modernség“ fogalma eo ipso tagadja a mű halhatatlanságát, mert ami ma új, az holnap régi lesz, vagyis elavult, poros, halott dolog. S bármennyire paradoxonnak hangzik is, a művészetnek és az irodalomnak ez az új értékelmélete talán az egyetlen biztosíték, hogy

az alkotás halhatatlan lesz, mert minél kevesebbet kacsint az író az utókorra, annál maradéktalanabban fejezi ki önmagát és korát, annál kevésbé kell megalkudnia az ellentétes követelmények tömegével s így őszintébb, vagyis teljesebb művet alkothat. Felesleges lenne itt magyarázni, hogy miért teljes és tökéletes mű az őszinte alkotás.

A modern francia irodalom két arca. Az egyik arcot André Gidének és Marcel Proustnak hívják, a másikat Paul Claudelnek és Jacques Maritainnek. Mindkettő a modern francia irodalom szellemét tükrözi vissza, vagy talán ennek a szellemnek két felületét, melyek kiegészítik egymást, anélkül hogy összeolvadnának. Az irodalom turista-népe vagy az egyiket, vagy a másikat csodálja s néhány kivételtől eltekintve képtelen mindkét arcot megérteni s szeretni. A napokban egy fiatal francia kritikus könyvét lapozgatva, megdöbbenve olvastam: „Ha Gide-del vagyok, úgy érzem, mintha hegyekre mennék és szabadon lélekzek; ha Claudellel vagyok, katakombákba megyek s fulladozók.“ De épúgy megdöbbenem volna a kijelentés fordítottján is. Nincs sajnálatraméltóbb és megvetendőbb egy elfogult, szándékosan vak embernél; hadakozik, ütni akar s mikor azt hiszi, hogy mást ütött meg, öklével saját arcába vágott. És hány ilyen ember van, olvasó vagy kritikus, aki érdekből vagy érdektelenül tagad meg egy Gide-et, Proustot vagy Claudelt s nem veszi észre, hogy ezzel csak saját emberségét és szellemét szűkítette meg és tette színtelenebbé.

I.

Gide és Proust jelentőségét minden értékelés mellett az a hatás mutatja legjobban, melyet a háború utáni irodalom munkásaira gyakoroltak. A mai francia regény képviselői, Mauriac, Romain, Duhamel, Green, Bost stb. bizonyos tekintetben mind követőik. Természetesen itt nem lélektelen utánzásról van szó, ezek az írók mind megkülönböztethető és erős egyéniségek, sőt mint regényírók talán tökéletesebbek mestereiknél, akikről két dolgot tanultak el. Az első a teljes őszinteség, mely annyira jellemzi Gide-et és Proustot; a másik ebből az őszinteségből következő teljes szabadság, mely témában, módszerben és ítéletben egyaránt érvényesül.

André Gide nemcsak és nem elsősorban regényíró s ezt ő maga tudja legjobban. Műveit a *sotie* (bohóság) vagy *récit* (elbeszélés) fajába sorolja s kritikai munkáinak címével (*Prétextes*, *Nouveaux prétextes*) is jelzi, hogy a személyek és témák csak ürügyek számára s csak arra jók, hogy saját gondolatait és egyéniségét azokon keresztül kifejezésre juttassa. Dosztojevszkijről írt könyve is, mely annyi vitára és elkeseredett támadásra adott alkalmat, csak ürügy, hogy az orosz regényírón keresztül önmagát igazolja. Gide egyénisége így tükröződik a lírai vallomásokon (*Nourritures terrestres*), az elbeszélő műveken és a kritikai munkákon keresztül. Az egyéniség elsődleges szerepét azért hangsúlyozom, mert ezzel hatott legerősebben a fiatalokra, akik breviáriumként olvassák műveit. Emberi egyéniségének és írói talentumának varázsa megváltoztatta mindazokat, akik közelébe kerültek. „Es wandelt niemand unbestraft unter Palmen.“

„A nagy embernek csak egyetlen gondja van: minél emberibbé lenni, — jobban mondva: banálissá válni. És csodálatos dolog, ily módon lesz a legegényibb.“ Ez Gide moráljának alaptétele s célja, melyet a legkülönbébb utakon igyekeznek elérni. Nem ismer megengedett és tiltott ösvényt, a jó és rossz fogalma megszűnik előtte létezni, az erénynek semmivel sincs több értéke, mint a bűnnek. Hangsúlyoznom kell, hogy mindez tisztán az értelmi síkban történik, nem az élet, a valóság síkjában, — nehogy valaki Gide-et gonosztevőnek vagy anarchistának képzelje el. Egész élete sorozatos felszabadításokból áll. A puritán protestáns nevelés szigorúságát elnyomásnak érzi s a kivezető utat az immoralizmusban keresi; nagybátyja, Charles Gide a konformizmus elméletének hívéül akarja megnyerni, Gide a végletes individualizmus szabad területét választja. „Les extrêmes me touchent“, a végletek vonzanak, írja válogatott műveinek első oldaláig. Intellektusa folytonos és elemezhetetlen dráma színhelye: elérhetetlen vágyódások, eszmeláncolatok vitustánca, a gondolat hatalmas áradása, melyet hirtelen megállít valami s a következő pillanatban már ellenkező irányban indít el, ezek a színjáték szereplői. És hasonló összetettség van az érzelmekben is. Ha valami után vágyódik, telhetetlen vágyakozás fogja el mindennel szemben. „Oázis. A következő sokkal szebb volt, tele virágokkal és zúgással.« Olyan a lelke, mint Saul sátra, melyben démonok nyüzsögnek és vitakoznak. Minden percben más, kiszámíthatatlanul szeszélyes, egyszerre vonzó és taszító titok. „Ha valaki sétálni akar, kövessen engem! De merre fogom vezetni? Hiszen magam sem tudom, merre megyek.“

Ez a teljes szabadság érdekes módon nyilatkozik meg alkotásaiban. Minden művének egy párhuzamos ellen-mű felel meg s a két szimultán alkotás között áll az író, „mint kötéláncos tornyok közt kötélén“ (Mécs L.). Sohasem akar egy irány, egy alkotás rabja lenni s ezért fordít háttal rögtön minden alkotásának. Vannak, akik Gide morális nyugtalanságának jelét látják ebben, de az író „nyugalmat és derűt“ szeretne ezzel az örökös egyensúlyozással elérni. „Elbeszélései“ (La porte étroite, L'Immoraliste, La Symphonie pastorale, Isabelle)¹ képezik az egyik végletet, „bohóságai“ (Paludes, Le Ptométhée mai enchainé, Les caves du Vatican) a másikat. Sőt elbeszélései is ellentétes eszmék hordozói: az Immoraliste főhőse feláldozza felesége boldogságát és életét saját önző és erkölcstelen céljaiért, a Porte étroite felejthetetlen hősnője, Alissá, feláldozza saját boldogságát, mert a lemondás nemesebb és magasabb eszméje lelkesíti. A Porte étroite érdekes körülmények között jött létre. Gide először a keresztényi lemondás szatíráját akarta megírni, de alkotás közben az alakok és a történet belső logikája arra kényszerítik az írókat, hogy eredeti céljával ellenkező irányban haladva a lemondás és szenvedés apoteózisát írja meg. \$ így lesz igaz negatív értelemben a híres gide-i tétel: „C'est avec les beaux sentiments que Pon fait de la mauvaise littérature“, szép érzelmekkel az ember rossz műveket alkot.

¹ Az utóbbi három mű megjelent magyar fordításban is: „Meztelen“, „Pásztorének“ és „Isabelle“ címen.

Gide esztétikájának egyik alaptétele a művészet ingyenességének (gratuité de l'art) az elve, vagyis hogy a művészet teljesen független akár erkölcsi, akár más törvényektől. Ez a tétel természetes következménye az író morális állásfoglalásának. Abban a pillanatban, mikor megszűnt előtte a bűn fogalma, egy út nyílt meg, mely elvezeti az acte gratuit lehetőségéhez: bármilyen tettet véghezvinni ok és cél nélkül. A Caves du Vatican különös hőse, Lafcadio gyakorlatilag is megvalósítja a tételt, mikor kihajítja a vonatból ismerőien útítársát. „Ha tizenkettőig tudok számolni, sietés nélkül, mielőtt valamilyen fényt látnék a síkságon, a tapir megmenekül. Elkezdem: egy; kettő; három; négy (lassan! lassan!); Öt; hat; hét; nyolc; kilenc ... Tíz, fény!...” És a szerencsétlen Amédée Fleurissoire kirepül a kupéból. Lafcadio meglehetősen közeli rokona Raszkolnyikovnak, aki majdnem hasonló módon gyilkol: „Egyszerűen merész tettet akartam elkövetni.” Érthető, hogy Gide miért foglalkozik olyan szeretettel Dosztojevskij „megszállott” hőseivel, Versilowal, az öreg Karamazowal vagy Stravgurinnel: saját tanainak megszemélyesítőit látja bennük.

Nagy vonalakban vázolja ez Gide etikája és esztétikája s egyben a modern francia irodalom egyik arcáé is. Az olvasóban bizonyára felvetődött Nietzsche és Wilde neve s méltán, mert Dosztojevskij mellett ők ketten hatottak legjobban Gide-re. A szerencsétlen angol íróra emlékeztet még Gide természetellenes hajlama is, mely lényeges nyomokat hagyott alkotásaiban s nem egyszer kelt visszatetszést a gyanútlan olvasóban. A modern francia irodalom rákfenéje ez a jelenség, mely állandóan emelkedő tendenciát mutat. Gondoljunk csak Gide Immoraliste-jára és nagy regényére, a Faux-monnayers-re, Proust többkötetes Sodome et Gomorrhe-jára, Francis Carco L'hômmé traqué-jára és a fiatal Green L'autre sommeil-jére. Nem hiszem, hogy a francia irodalom hímevét öregbíti ez az irány, mely egyébként, sajnos, más irodalmakban is megtalálható.

MARCEL PROUST talán nem hatott olyan közvetlenül a mai francia írókra, mint Gide, s tíz évvel halála után (1922 november 18-án halt meg) az a nézet kezd kialakulni, hogy nem annyira elindítója egy új korszaknak, mint inkább betetőzője annak az áramlatnak, mely Rousseauval kezdődik és Chateaubriandon, Stendhalon és Flaubert-en keresztül benne éri el végpontját. Akárhogyan is áll a dolog, bizonyos, hogy Proust a modern francia irodalom egyik arcának Gide-del teljesen egyenrangú kifejezője s a modern regény legméltóbb reprezentánsa. Látásmódja, módszere, pszichológiai érdeklődése, amorális függetlensége több-kevésbé követendő például szolgált a fiatalok előtt s ha közvetlen tanítványa Martin-Chauffier-n kívül nem is akadt, alig van a háborúutáni regényírók között olyan, aki teljesen kivonta volna magát Proust írói egyéniségének mágnesköréből. Ma még lehetetlen megállapítani hatásának súlyát, egy-két évtized távlata szükséges ahhoz, hogy Proustot a maga teljes értékében és jelentőségében lehessen megbecsülni. A halála óta eltelt tíz év megmutatta, hogy alkotásának nem árthat sem az idő, sem a kritika. Róla is el lehet mondani azt, amit Ruskinról írt: „Halott, de megvilágít bennün-

ket, mint azok a kialudt csillagok, melyeknek fénye még elérkezik hozzánk.“

Meglehetősen kényes feladat magyar közönségnek Marcel Proust-ról írni, nemcsak azért, mert alkotása szélesebb körökben még ismeretlen nálunk s így a kritikus szava nehezen találhat visszhangra, hanem azért is, mert a prousti mű még a francia olvasó előtt is fáradtságos akadályt jelent s visszariaszt olyan embereket, akik Gide-et, sőt Valéry-t is minden különösebb megerőltetés nélkül olvassák. Kétségtelen, hogy az *A la recherche du Temps perdu* (Az elveszett Idő keresésén) „nehéz“ olvasmány, de minél gyakrabban veszem kezembe, annál inkább megerősödik bennem az a hit, hogy Proustot nem megérteni, hanem megérezni kell. Az az olvasó, akinél a feloldó folyamatot az eszme indítja meg, vagyis az idéo-émotif alkatú sohasem fogja teljesen megérteni, egyszerűen azért, mert képtelen átélni az író lelkében lejátszódó érzelm-hullámozást; viszont az, akinél az érzelm működik elsődlegesen, vagyis a sensoriel alkatú, megérzi azt, rezonál rá, ami több a megértésnél is. Ez a magyarázata annak, hogy Proust racionalista kritikusai (Lasserre, Souday) miért tanúsítottak minden jóakarattal is olyan bántó fölényt a prousti alkotással szemben s miért tudott Jacques Riviere, vagy a vallásos érzelm történetével foglalkozó Henri Brémond annyira lelkesedni a *Du côté de chez Swann*-ért vagy a *Sonate de Vinteuil*-ért.

Proustot elsősorban az érzelmek érdeklik. Kutató módszere Descartes-éhoz hasonló: minden eddigi eredményt elvet, mert érzi, hogy a köztudatba átment és megmerevedett tételek hamisak; elzárja magát a külvilágtól s magányának csendjében búvárként merül el lelkének mélységeibe. Ha gyöngyszemet talál, csak az értelem fényének ellenőrzése után fogadja el valódinak. Sem önmagát, sem olvasóját nem áztatja egy pillanatig sem. Az ember csak akkor látja, hogy mit jelent ez, ha párhuzamosan olvassa, mondjuk Balzacot és Proustot: az Eugénie Grandet költője megfigyel és leírja megfigyeléseit; Proust intuitive igyekszik sajátjává tenni a külső eseményt, összeegyezteti tapasztalatával, megvizsgálja az értelem mikroszkópjával, ellentételt állít fel, cáfolni próbál s ha a megfigyelt jelenség mindezt szilárdan állja, igaznak fogadja el. Descartes fegyelmezett logikája és Bergson intuitív módszere egyesül Proustban.

Az elveszett Idő keresése egy ember szellemi életének a regénye. Az elbeszélő csak lassan ébred tudatára önmagának és a körülötte lévő személyeknek. Kezdetben még megtévesztik érzelmei, mert tökéletes igazságukban hisz, de fokozatosan haladva belátja, hogy teljesen egyéninek vélt érzelmeit mások is átélik s másoknál is a feledés és a halál törvényeinek vannak alávetve. Érdeklődése a szerelem és a nagyvilági élet felé irányul, fiatalságát teljesen leköti ez a két elfoglaltság s csak az életkor felén túl veszi észre, hogy eltékozolta, elvesztette idejét. Az ember minden körülmények között elveszti idejét, mert az Idő valami alattomos és gonosz tréfamester, mely megöli az érzelmeket, átváltoztatja a helyzeteket s ellenállás nélküli bábként hajítja fel s le az embert. Már-már kétségbeesik sorsán, de egy csodálatos reveláció felfedi életének célját és értelmét. Elmúlt éveinek régen

elfeledett jelentéktelen eseményeit egy külső ráhatás következtében ismét átéli s szinte misztikus önkívületbe esik a pillanatnyi átélés alatt. Mindazt, amit élete folyamán elvesztett, most megtalálja s a művészet eszközével megörökíti. Az elveszett Idő nem tűnt el örökre, mert megmaradtak ezek a csodálatos pillanatok, melyeknek segítségével a művész visszavarázsolhat mindent. Egy példa megmagyarázza a prousti esztétika alapvető tételét. Az elbeszélő lelkében a gyermekkori emlékek teljesen elmosódtak, halottá váltak. Egy téli napon leverve és dideregve tér haza s anyja unszolására megiszik egy csésze forró hársfateát.

„ ... Gépiesen ajkaimhoz emeltem egy kanálka teát, melybe egy darab madeleinet áztattam. De abban a pillanatban, amikor a sütemény morzsáival vegyült tea szájpaddásomhoz ért, összerázkódtam s felfigyeltem arra a rendkívüli eseményre, mely bennem végbement. Csodálatos gyönyör futott át rajtam, elszigetelt és ismeretlen eredetű ... Honnan származhatott ez a hatalmas öröm? Éreztem, hogy a tea és a sütemény ízével függ össze, de felülmúlja azt s más természetű. Honnan jött hát? Mit jelentett? Hol ragadjam meg? ... Ami így lényemenek mélyén dobog, bizonyára az ízhez kötött kép, látási emlék, mely arra törekszik, hogy annak nyomában öntudatomig érkezéék el. De még nagyon messze vergődik, nagyon homályosan.

Vájjon elérkezik-e világos tudatom felületére ez az emlék, a régi pillanat, melyet egy hasonló pillanat vonzása lelkesített fel, felizgatott és felemelt lelkem legmélyén. Nem tudom. Most nem érzek semmit, megállt, talán megint alómerült j ki tudja, felbukkan-e még valaha az éjből...

S ekkor az emlék hirtelen megjelent előttem. Az íz annak a kis darab madeleine-nek íze volt, melyet Combray-ben vasárnap reggelenként, mikor jöreggelt mentem kívánni, Léonie nagynéném nyújtott át nekem, miután megmerhette hársfateájában ... Es abban a pillanatban, amikor felismertem a hársfateába mártott sütemény ízét... fel-tűnt a régi szürke ház és a házzal együtt a város, a tér, az utcák, ahol reggeltől estig és minden időben csatangoltam, az utak, melyeken, ha az idő szép volt, sétálni mentünk. És amint abban a játékban, melyben a japánok azzal szórakoznak, hogy beáztatnak egy vízzel telt porcellánedénybe egyforma kis papírdarabokat s melyek alighogy alámerültek: kinyújtózkodnak, körvonalakat vesznek fel, megszülésednek, egymástól különbözőkké lesznek, virágokká, házakká, szűárd és értelmes személyekké válnak, — úgy léptek most ki teáscsészémből kertünknek és Swann-ék parkjának összes virágai, a Vivonne tündérrózsái, a falu jó emberei, a házak, a templom, az egész Combray és környéke ...“

Az immoralis Gide-del szemben Proust amorális író. Olyan érzéketlenül vizsgálja a saját és hősei cselekedeteit, mint természet-tudós a rovarok életét. Oldalokon keresztül analizálja egy-egy alakjának röpké gondolatát, de sohasem esik szó büntudatról vagy lelki nyugtalanságról. S a metafizikai kérdések iránt még érzéketlenebb: ha az Isten létezésének vagy a lélek halhatatlanságának problémáját érinti, egy alig észrevehető vállvonogatással vagy ironikus mosollyal intéz el mindent. „Rettenetesen távol áll Istentől“, mondja róla Mauriac s az ember sajnálkozva kérdezi, hogy mit alkothatott volna ez a nagyszerű művész, ha lelkében Szent Ágoston vagy Pascal hite él. így csak az Isten nélküli, teljesen elszigetelt ember tragédiáját példázza. Proust a művészetben találja meg életének s általában az emberi életnek értelmét, de „a művészet csak halovány utánzata a

szentségi állapotnak“ mondja Claudel, csillagfény, mely világít, de nem melegít.

Ez a modern francia irodalom egyik arca. Valamikor Montaigne-nek vagy Voltaire-nek hívták, ma Andre Gide-nek és Marcel Proust-nak. Minden korban megtalálható a képviselője, mert a francia szellem egyik felét fejezi ki.

II.

A modern francia irodalom másik arca a szellemvilág titkai és megnyilatkozásai felé fordul, a minden dolgok mögött rejlő lényeket keresi s az Istent tükrözi vissza. Gide és Proust az egyéniség és a művészet aranyborjóját imádja, Claudel és Maritain az Örökkévaló Lényt, a Tökéletes Művészt. Kétségtelen, hogy pszichológiai és emberi szempontból az előbbieket érdekesebbek, nyugtalanítóbbak s kutatásuk eredménye átformálta az utánukjövő fiatal nemzedék gondolkozásmódját és módszerét, de sub specie aeternitatis semmit sem alkottak. Az utókor elismerő csodálattal fog talán adózni műveiknek, úgy fogja szemlélni azokat, mint a távol vidékeken járó utazó nézi a piramisokat, vagy mint a múzeumi látogató az őslények megtámasztott csontvázát, de érezni fogja, hogy szellemük mellett hiányzik bennük a vallásos lélek, az anima. Lehet, hogy Claudel alkotását hamarosan elfedi az idő homokja s mégis többet jelent amazoknál, mert az Isten képét tükrözte önmagán keresztül korának.

„A betegség, mely miatt szenvedünk, nem annyira a hit és az ész szétszakadásának, mint inkább a hit és a képzelet elválásának következménye, mert ez a képzelet nem képes a látható és láthatatlan világ között kapcsolatot teremteni. Négy évszázad óta világképünk tökéletesen pogány. Egyik oldalon az Isten, a másikon a világ; semmi kapcsolat nincs a kettő között. Ki gondol Rabelais, Montaigne, Molière, Victor Hugo olvasása közben arra, hogy az Isten halt meg értünk a keresztfán! Ennek az állapotnak meg kell szűnnie.“ Claudel egész egyéniségét és esztétikáját magukba foglalják ezek a szavak.

A francia irodalom katolikus arca tehát nem létezett ezelőtt? De igen, csak elmosódottan és homályosan: Racine, Pascal, Rousseau volt a neve s úgy élt az alkotásokban, mint a katakombákba rejtőzött kereszténység. A romantikusok rengeteget írnak Istenről s mégis egyetlen istent ismernek, az Én-t. Vallásos költészetük panteisztikus természetimádás vagy fátyolos, ködös eláradás. Baudelaire-nél jelentkezik először a bűntudat tiszta fogalma és a vallásos nyugtalanság, de költészetében a „rossz virágai“ még dúsan nyílnak a liliomok mellett. A századvégi pozitívizmussal szemben lassan, észrevétlenül kialakul egy ellen-áramlat, melyet később *renouveau catholique*-nak, katolikus megújulásnak neveznek el. Verlaine vallásos versei, Huysmans katolikus regényei (*En route*, *La cathédrale*), Brünettere és a fiatal Bourget tanulmányai képezik ennek az iránynak első termékeit. A századfordulótól kezdve a katolikus irodalom állandóan izmosodik, minden munkása új hangot és színt hoz: Bourget regényei, a pap-költő Le Cardonnel misztikus versei, Claudel első drámai költeményei

lomboztatják a fiatal fát. A következő években Jammes, Péguy, Psichari is a katolikus írók táborához csatlakoznak. A háborúban elesett Psichari egyébként Renan unokája s így szinte szimbóluma annak a változásnak, mely néhány évtized alatt a francia szellemi életben végbement. Az írók biztos talajt, fegyelmet, életideált keresnek s ezt az Egyház kapuján belül találják meg. A racionalizmussal szemben, mely Péguy szerint „avilit notre race“, a katolikus hagyományért lelkesednek, mert ez egyszer már naggyá és egységessé tette Franciaországot. Az intellektuális tömegben így születik meg s így növekedik a rokonszenv az Egyházzal szemben, mely sokaknál csak külső együttműködésre szorítkozik, másoknál teljes megértést idéz elő. Claudel írja ezekkel a megtérésekkel kapcsolatban: „Mikor huszonöt évvel ezelőtt megtértem, nemzedékemnek egyetlen keresztény költője voltam. Ma látom, hogy Krisztus világossága minden oldalon terjed a nemes lelkekben. Mint a barbárság legsötétebb napjaiban, a vallás egyetlen menedékként tűnik fel azok előtt, akik nemcsak gyomrukért élnek.“ S mikor a konvertitákat támadják s művészi alkotásaik értékét igyekeznek csökkenteni, ugyancsak Claudel válaszol: „Egy megtérés mindig nyugtalanító jelenség... A katolikus ember hite nem közömbös dolog: közvetlen és személyes fenyegetés annak a biztonsága ellen, aki nem osztja azt.“

De a katolikus megújulás csak a világháború után jelentkezik a maga teljes virágzásában. Az „öregek“: Le Cardonnel, Claudel, Jammes mellett az új nemzedék legkiválóbbjai többé-kevésbé ezt az eszmét szolgálják: Jacques Markain, Mauriac, Bemanos, Julien Green, Marie Noel, ki győzné elsorolni őket!

A katolikus megújulás képviselői között kétségtelenül Claudelt illeti meg az első hely; Jammes üdítőbb olvasmány, Le Cardonnel misztikus és franciskánus versei harmonikusabbak, de egyikük sem éri el Claudel áradó, mindent elsöprő hevét, világképének teljességét és gondolatának következetes biztonsággal felépített rendszerét. Vannak, akik lelkesednek érte: ezek Dantéval helyezik egysíkba; vannak, akik nem értik meg: ezek zavaros és bőbeszédű költőnek tartják s vannak olyanok is, akik azon vitatkoznak, hogy drámái vagy versei émek-e többet. A sznobok ellen lehetetlen védekezni, az elfogultakkal szemben a legokosabb dolog, ha az ember néma marad, ami pedig a Dante-hasonlatot illeti, lehetetlen Claudelt bárkivel összemérni. Az íróegyéniesség csak önmagával hasonlítható össze.

Claudel költészetének Isten a tengelye: mindennek ez a közép-pontja, minden ide irányul s innen indul ki. A modern tudományt megveti, mert az elfelejteti Istent s az ok helyett okokról beszél. Avüág magyarázata Isten: „Egy test mozgása mindenekelőtt távolodás, menekülés, melyet valamilyen nagyobb külső erő okoz... És a mozgás eredete abban a remegésben keresendő, mely egy eltérő valóság érintkezésében fogja meg az anyagot: ez a Szellem. Egy marék csillag szétdobása az űrben, az idő forrása, az Istentől való félelem, a lényeges visszataszítás“. Az asketákon és misztikusokon kívül alig van költő, aki ilyen mélyen behatolt volna Isten lényegébe. Magnificat-jában így ad hálát:

Áldott légy Istenem, hogy megszabadítottál a bálványoktól,
 És elvégezted, hogy csak Téged imádjalak s nem Isis-t vagy Osiris-t,
 Vagy az Igazságszolgáltatást, vagy a Haladást, vagy az Igazságot, vagy
 az Istenséget, vagy a Humanitást, vagy a Természet Törvényeit,
 a Művészetet vagy a Szépséget...

Tudom, hogy nem a halottak Istene vagy, de az élőké.

Nem fogom tisztelni sem az árnyalakokat, sem a bábukat, sem Dianát,
 sem a Kötelességet, sem a Szabadságot és Apis-t

Semmi sem békít ki engem, élő vagyok rettenetes éjszakádban, fel-
 emelem kezemet a kétségbeesésben, az aggodalomban és a vad
 és süket remény elragadtatásában!

Aki nem hisz az Istenben, nem hisz a Lényben sem, és aki gyűlöli
 a Lényt, saját létezését gyűlöli.

Uram, megtaláltalak!

Az isteni fény világánál a szemlélő előtt a természet vallásos értel-
 met nyer. A csillagok és naprendszerek menetelése az úrben, az
 órák, napok, évszakok csak részei egy végtelen szertartásnak, mely az
 ő dicsőségét magasztalja.

De Claudel Istene nemcsak a természet Alkotója, hanem a szent-
 tek, a próféták és a hívők Ura is, A költő nem a szabad ég alatt tért
 meg, hanem a Notre-Dame-ban, a karácsonyi litánia közben. Vallásos
 költészete átélt valóság is. Az olvasónak állandóan az az érzése, hogy
 a költemények az ima vagy az áldozás után törtek elő alkotójuk lelkén
 bői. Mindszentek estjén a költő a Halottak officiumát olvassa és a
 szenvedő lelkek láthatatlan jelenlétét érzi:

A Halottak officiumát olvasom az éjszakában ...

A kikötőt és az utcákat olyan homályos és sűrű köd borítja, mint
 a tenger vize.

Lámpám fényénél csak magam vagyok élő és alattam a zajtalan
 nagy sokaságok vizei.

Melyeknek a Misererét olvasom.

„Nem az az igazi költő, aki kitalál, hanem aki egységbe foglal és
 közel hozva egymáshoz a dolgokat, megérteti azokat velünk“, írja
 Dantéval kapcsolatban s ezt a költői ideált akarja Claudel is elérni.
 A világ nem végtelen, hanem elhatárolt egész s legtávolabbi határáig
 törvények mozgatják. A tizenkilencedik század költészete folytonosan
 a Végtelent említi s ebbe merül el. A költészet célja nem az, hogy
 lemertüljünk „a Végtelen mélybe, hogy itt újat találjunk“, hanem a
 határolt világ mélyébe kell leereszkednünk s kimeríthetetlen anyagot
 találunk itt. Egyedül csak Isten végtelen, a világ „zárt ház“, melyben
 minden tárgynak és személynek megszokott képe van. A végtelen ég
 előtt a költő imáját, az extázis mellett, nyugodt bizalom jellemzi:

Minden mérföldmutató csillagot helyére állítottál s hasonlók az
 aranylámpákhoz, melyek sírodat Őrzik Jeruzsálemben.

És én minden csillagodat látom, melyek örködnek a Tíz Bölcs
 Szűzhöz hasonlóan, akik bővében vannak az olajnak.

Nem félek tőletek, ó nagy égi teremtmények! Tudom, hogy szük-
 ségtek van rám s kormányosként állok keresztező tüzetek között...

Azt hiszem, hogy Claudel kezdetben csak magasabb lírai formát
 látott a drámában. A magányos ember nehezebben lelkesedik, mint ha
 tömegben van, a kórus erősebben hat, mint egy ember éneke, az érzel-
 mek természetesebben törnek elő, ha valaki más idézi fel bennünk őket
 s mi lenne erre a célra megfelelőbb, mint a párbeszéd forma. Minden

drámája kivetített és megszemélyesített lírai tétel: a Tete d'Or (Aranyfő) hőse megsemmisül, mert Isten nélküli világban él; az Otage (Túsz) költői és mégis mélyen emberi hősnője feláldozza boldogságát, mert a kötelesség és a lemondás magasztos eszméje lelkesíti; a Soulier de satin (Selyemtopán) gigantikus Rodrigue-ja többre becsteli a bizonytalanság részegítő levegőjét a négy fal zárt légkörénél. A keresztényi önfeláldozás és önkéntes lemondás problémája állandóan érdeklí Claudelt, ennek a kérdésnek változatait adja az Annonce faite á Mariéban (Angyali üdvözet), az Otage-ban és a Soulier de satin-ben, mindig más és más beállításban ugyan, de egyforma eredménnyel. De a társadalmi problémák iránt sem érzéketlen: az Échange-ban (Csere) a házasság megkötő törvényét védi; a férj, aki eladja feleségét az amerikai dollármilliomosnak, megbűnhődik tetteért, mert benső törvény tiltó ereje nem tűr megváltoztatást és felforgatást. Claudel látja, hogy a világ kikerülhetetlen katasztrófa felé rohan; az emberi törvények nem elégségesek, mert emberek csinálták Őket. Ha nem hiszünk természetfölötti törvényekben és az Istenben, nincs értelme és célja életünknek. Mert sem a szenvedélyek, sem a szabad lehetőségek (Gide), sem a művészet (Proust) nem elégítik ki az embert. Magunkra hagyatva meggyőződve hirdetjük, hogy miénk az utolsó szó s kezünkben van sorsunk. Claudelnek kellett eljőnie, hogy méltóságunkra s végső célunkra figyelmeztessen s hangsúlyozza, hogy senki sem lehet elégséges önmagának.

Az olvasó, aki csak szórakozást és szellemi élvezetet keres Claudelben, nagy csalódással teszi le a könyvet s kész az ítélettel: „Nehéz, zavaros, unalmas író, nem érdemes olvasni “ De Claudelt nem olvasni kell, nem gyönyörködni alkotásában, hanem átélni, vele rohanni s bámulni az emberi lélek mélységei felett, vagy leborulni az Isten előtt. Túlságosan elszoktunk mindattól, ami nem tartozik kicsinyes életünk megszűkített keretei közé, annyira, hogy már nem érezzük emberinek az Angyali üdvözet költőjét. A pincében élő ember érthetetlennek találja, ha valaki hegycsúcsok felé törekszik: egy pillanatilag még utánanéző a magasságba törekvőnek, de mert a nap bántja szemét, elfordul s visszamegy kényelmes és homályos odújába. Milyen sokan ismerjük és szeretjük Claudelt, de ki memé őszintén elmondani, hogy követi is?! Lelkesedni szép, de könnyű feladat — hegyormokra követni valakit szebb, de mérhetetlenebből nehezebb.

JACQUES MARITAIN Claudel mellett a modern francia szellem második arcának legeredetibb egyénisége. Antimodeme, írja egyik tanulmánykötetének címéül, de rögtön meg is magyarázza állásfoglalását: „Amit itt antimodernnek nevezek, épúgy lehetne ultramodernnek is nevezni. Tudjuk, hogy a mennyire antimodern a katolicizmus a hagyományok iránti kapcsolatok által, annyira ultramodern ama merészségében, hogy a világ életének új körülményeihez alkalmazkodik.“ Maritain skolasztikus, számára Aquinói Szent Tamás filozófiája nem egy rendszer a többi mellett vagy felett, hanem a keresztény filozófia, illetve „az emberi szellem természetes bölcselété”, mely nem úgy helyezkedik szembe a modern rendszerekkel, mint a

mult a jelen adottsággal, hanem mint az örökkévaló a pillanatnyival.

Maritain legfőbb vádja a modern időkkal szemben az, hogy a középkor után megindult felszabadító áramlat egyrészt a művészetet vonta ki a keresztény fegyelem alól (renaissance), másrészt az akaratot (reformáció) és az Isten imáadását az Egyéniség kultuszával helyettesítette. Ez a felszabadító mozgalom a tizenhetedik században csak közvetetten és elnyomottan érvényesül, de az utána következőkben már a maga teljességében s végezetül eltolja Istent a hatalom középpontjából. Az életgőg (superbia vitae), mely a modern korban erősebben jelentkezik, mint valaha, abban a veszélyes hitben nyilatkozik meg, hogy elégségesnek képzeljük önmagunkat. Meg kell szabadulnunk az egyéniség túltengő tiszteletétől és attól a tévedéseket rejtő szubjektivizmustól, mely az utolsó századot annyira jellemzi. Maxitain két védekezési eszközt ajánl: az Istentől ajándékozott értelmet (Claudel ezt animus-nak nevezi) és a középkor őszintén vallásos szellemét. A középkori ember minden megnyilvánulásában az „imádkozom, tehát vagyok“ jellegét tükrözi s minden aszketizmusa mellett is kiegyensúlyozottabb, tehát boldogabb életet élt, mint mai utódja. Maritain nem külsőségeiben akarja megvalósítani a középkort, ez ma lehetetlen lenne, hanem szellemében és moráljában.

Amennyire antimodern így Maritain, annyira modern művészi kérdésekben. Ez a hidegnek, érzéketlennek látszó metafizikus ügy lelkesedik a maiak, sőt a holnapiak (Max Jacob, Reverdy, Stravinszky, Eric Satie) művészetéért, mint a legmodernebb olvasó. Nem tudok elképzelni két ellentétebb világnézetű és lelkialkatú íróegyéniséget, mint Gide és Maritain s mégis majdnem ugyanazt a nézetet vallják a művészet teljes függetlenségének alapvető tételében. Itt mutatkozik meg a katolicizmus mindent átfogó ereje és ruganyossága: merev dogmatizmusa nem zárja ki a legszabadabb művészi álláspontot sem. Három évvel ezelőtt, mikor először olvastam az *Art et scolastique*-ot, melyben Maritain a tomizmus esztétikáját vázolja és magyarázza, különösnek találtam, hogy állandóan modern költőket idéz tételének bizonyítására; ma már érzem, hogy igaza van s teljesen megértem módszerének természetes alkalmazását.

NAGY VONÁSOKBAN vázolja ez a modern francia irodalom két arca. Vagy talán nem is két arc ez, hanem egyazon léleknek két kifejeződése, ellentétes irányú eszmék és vágyódások egymásutáni vagy szimultán megvalósulásai, melyek együttesen tükrözik a kiegyensúlyozott, öntudatos, de amellett örökké kereső és a lelke mélyén elégedetlen francia szellemet.

JUST BÉLA

ORSZÁGRENDEZÉS

MŰSZAKI TEVÉKENYSÉG a világgazdaságnak mindig nagyobb egységeiben válik uralkodóvá. A technikai koncepció kilépett az egyes üzemek és gyárak falai közül — ahol megszületett — és megindult hódító útjára, hogy elérje nyilvánvalóan a végső célt, az egész világnak egységes technikai elgondolással való gazdasági berendezését. Szigorú törvényszerűséggel pusztultak el azok a vállalkozások, ahol az egységes mérnöki kompozíció hiányzott vagy alárendelt szerephez jutott, de ugyanilyen törvényszerűséggel virágozott fel minden olyan vállalat, ahol a technikai tudás átfogó egészként a legegyszerűbb munkás szellemi és testi életét éppúgy bekapcsolta számításaiba, mint a legkomplicáltabb gépezet fordulatszámát. Minél jobban átalakult az élet a technika előretörésével, minél inkább műszakibbá lett a kulturált élet, annál jobban át és átszőődött mechanikai berendezésekkel és mérnöki munkával. A szétszórt, egymástól független műszaki munkálgodás előbb-utóbb egységes műszaki rendezést és vezetést igényelt.

Legszembeszökőbb ez a technikai transzfiguráció a nagyváros szervezetében. A komoly városrendezési problémák akkor merültek fel, mikor a technika és főleg a közlekedés fejlődésével a város műszaki gépezetté formálódott át. Valamikor a város biztonságot és munkát kereső polgárok egy helyre csoportosult házaiból állott, nem volt semmi egyéb, de ma egyúttal egy szédítően bonyolult gépezet is: út, vasút, csatorna és dróthálózat egymásbafonódó szövevénye. A fejlődés első stádiumában csak a város közepén, a city-ben mutatkozott a műszaki megtervezettség hiánya, de a város és az ipar fejlődésével lassan az egész város területén, sőt azon túl is fellépett az egységes megtervezés szükségessége. Így alakult ki a mai értelemben vett városrendezés tudománya. Ami azelőtt uralkodó volt a városok építése terén, az inkább városszépítés volt. A napóleoni városrendezés célja a fény, pompa, reprezentálási terek megteremtése volt. A hatáson barokk városképek, római fórumánzatok vagy impozáns terek létesítésének érdekében nagyon sok kényelmetlenség terhét vette magára a város polgársága. A nagyméretű középületek tekintet nélkül a hivatásukra vagy a polgárság érdekére oda épültek, ahol a legjobban díszítették a várost, lehetőleg közel egymáshoz, hogy együttes hatásuk minél hatalmasabb legyen. Az egészséges lakások építése érdekében vajmi keveset tett a város hatósága. Az ilyen értelmű városépítésnek semmi köze a műszaki alapokra fektetett városrendezéshez. Amíg belül rendben volt minden, ráért a város a piperészkedésre,

díszíthette, festegethette magát, mióta azonban orvoshoz fordult, a városrendező szakképzett agyához, azóta rájött arra, hogy a külső mázt pótolja a belső egészség. Ha így tekintjük, akkor ma már minden jelentékenyebb város „orvosi felügyelet” alatt áll. Minden városnak megvan a maga műszaki szervezete és egymásután belekezdnek abba, hogy a tökéletesen egységes műszaki koncepciót kiépítsék. A város manapság már nem egyéb, mint különböző rendeltetésű „üzemek” bonyolult sokasága és ezt az üzemtömeget egységes üzemmé alakítja a városrendezés tudománya.

A technikai szervezés nem áll meg a város határán, hanem a politikai határokkal mit sem törődve, odáig nyúlik, ameddig a város érdeke terjed. Az előrelátó műszaki várospolitikai a városkörnyéket nem hagyhatja figyelmen kívül, s különösen égetően fontos kérdéssé vált ez azóta, amióta a motoros járművek elterjedése a távolabbi környéket is bevonta a város érdekerületébe. Így a városok kiterjedtségüknél fogva egymásba ütköztek és felvetette a szükségét a városrendezési kérdések országos összefogása. Tulajdonképpen a fejlődés természetes útja ez, mert ahogy szükségessé lett a városok egységes műszaki koncepciója, éppúgy szükségessé lesz az ország egyöntetű technikai tudással való átrendezése. A nagy államalkotó uralkodóknak mind megvolt a természetes technikai érzékük ahhoz, hogy az akkori egyszerű technika kompozícióit megalkossák. A mai országrendező diplomatának technikai genialitással kell rendelkeznie csupán ahhoz, hogy a műszaki kérdések egységes megoldására a megfelelő embereket kiválogassa. Szent István az ő csodálatos komponáló erejével megalkotta a maga idejében tökéletesnek mondható országgepezetét és ma tatár- és törökdúlások, elnyomatás veszedelmein átvergődve, egy tökéletesen átfőmálódott világban ennek a 900 esztendőös remekműnek összezsugorodott formáin élösködünk. Széchenyinek megvolt a technikai lángesze ahhoz, hogy Szent István óta elavulttá vált gépezetet rendbehozza és modernizálja, de nem volt meg hozzá a jó sorsa, hogy kivitelre vigye nagyszerű elgondolását. Most itt áll az útszélére dobva az avult szekér és nincs Mussolinink, aki bezárja a szaktudósokat és ki nem ereszti őket addig, amíg a rájuk rótt feladatot el nem végzik, — csak azért, hogy ezek munkájával megteremtse az ország modern koncepcióját. Mi annakidején Erkel Ferencet be tudtuk zámi erőszakkal, míg a Himnuszt megkomponálta, de hihetetlen türelemmel várjuk, míg a modern Magyarországot kőpadra vonva ezer kontár tervszerűtlenül megteremteni próbálja. Sem az olasz városrendezési törvényeken, sem a Himnuszon nem látszik meg, hogy bezárt tudósok és művészek kényszerű munkája volna, de a handabandázó, egységes tervet nélkülözö kontár kezek között eltorzul Széchenyi tanítása és elpusztul Szent István munkájának maradéka is.

Kellő időben megtudtuk teremteni az egységes műszaki városrendezést, meg kell teremtenünk most már az ország egységes technikai koncepcióját is. Egészséges gazdasági fellendülést ebben az országban még akkor sem várhatunk, ha köröskörül enyhül a nyomasztó helyzet. Nem várhatjuk ezt addig, amíg a technikai tudásnak minden erejével meg nem komponáltuk az egész ország egységes

mechanikus szerkezetét. A főváros élete szolgálhat tanulsággal arra, milyen káros a késlekedés a technikai felkészültség kiterjesztésében. A city bajaival kínlódott a város és csak akkor eszmélt a környező terület rendezésének szükségére, mikor már ott is hatványozódtak a nehézségek. Egységes terv nélkül minden eredményt többszörös munkával és nagyon drágán kellett megfizetnie. Ma ugyanígy vagyunk országos viszonylatban. A főváros tulajdonképpen az ország cityje, ennek a rendezését ma függetlenül oldjuk meg az ország egész műszaki kompozíciójától. Itt az ideje az országra terjedő műszaki tervszerűség megteremtésének, mert így a jövő munkája elé hordjuk akaratlanul is a gátakat.

Bukás a sorsa és neveltségessé válik az az üzem, amelyik egyöntetű műszaki tervszerűség nélkül dolgozik, elszegényedés és megvetés a sorsa annak a városnak, amelyiknek egységes rendezési terve nincs, de ugyanakkor az ország az egységes műszaki megkomponáltság hiányának szörnyű terhével úgy vergődik a nehéz időkben előre, mintha segítség nélkül a végzetének volna kiszolgáltatva. Az egységes műszaki tervek szerint működő üzemek és egységes műszaki terv szerint fejlődő városok példája bizonyítja, hogy csak az egységes műszaki terv alapján rendezett államnak van a mai gazdasági küzdelemben boldogulásra kilátása. Magyarország egységes rendezési tervének kidolgozására ezzel szemben még semmiféle lépés nem történt, mert nem nevezhető e téren előrejutásnak az, ha részletkérdések megoldására tesznek kísérletet. Igaz, megalakult az Országos Középtitési Tanács külső szakemberek bevonásával, s ez időnként, meglehetősen ritkán összeül és megkísérli a lehetetlent: azt, hogy egységes terv nélkül hatásosan oldjon meg részletkérdéseket. Előkészítette az Országos építésügyi szabályzatot, ami alkalmas arra, hogy a nagy átfogó koncepció megteremtése után ez ügyben a további tárgyalások alapját képezze. Szabad-e egységes, országra kiterjedő gazdasági és technikai terv elkészülte előtt országos szabályzatot létesíteni? Hogy mennyire egészségtelen dolog ez, azt mutatják azok a zavaros kellemtelenségek, amik a fővárosi építésügyi szabályzat és az általános fővárosi rendezési terv közötti szorosabb kapcsolathány miatt mutatkoznak. Még az sem segít a bajon, ha az országos építésügyi szabályzattal egyidejűleg az összes városokra és nagyobb községekre nézve kötelezővé teszik a rendezési tervek elkészítését. Végeredményben a városok városrendezési terve és építésügyi szabályzata együttesen is csak részletkérdés a nagy egész országrendezésben. Jóllehet akár a „Lói Cumudet“ francia városbővítési tervezésre vonatkozó törvény mintájára minden 10.000-nél több lakossal rendelkező városra nézve kötelezővé teszik három hónapon belül az általános városrendezési terv elkészítését, akár a belügyminisztérium városépítési bizottsága készítené el a terveket, végeredményben nem volna egyéb, mint városrendezési tervek gyártása, minden különösebb látható eredmény nélkül.

Mindenekelőtt való tehát a rendkívüli szakértelmet és körültekintést igénylő munka: az általános országrendezési és fejlesztési Program elkészítése megfelelő törvénytervezetekkel. Ez előtt nem lehet belefogni semmiféle részletprobléma komoly orvoslásába. Nem

lehet megoldani sem a tanyavilág megszüntetését, sem a telepítési vagy tagosítási kérdéseket, sem pedig a közlekedési vagy talajjavítási s egyéb problémákat, mert minden részletkérdés összefügg a nagy egész országos rendezésnek technikai problémájával. Éppen ezért az országrendezési programra minden részletkérdéssel számotvető főirány megjelölését jelenti. A rendezési terv irányainak megközelítőleg mintegy öt csoportprobléma szempontjait és egymásbafonódó kívánalmait kell itt figyelembe vennie.

Elsősorban a természeti adottságokkal kell számolni. A természet által nekünk osztályrésztül juttatott lehetőségeket, feltárt és fel nem tárt kincseket kell mint motorikus erőt a rendezés alapmotívumaként beállítani. Ehhez igazodik azután minden, a legapróbb gazdasági egységektől a legkomplikáltabbakig. A szétszórt egységek rendezése ugyanis éppúgy bevezet a főenergia forrásba, mint ahogy a hajszálygökök munkája a fa törzsébe. Az alapmotívum figyelembevételével tehát irányt kell adni a tanyavilág apró közösségeinek tömörítésére és ezzel programot adni a községesítésre. Fokozatosan haladva, a már meglévő községek fejlődésével és rendezésével kapcsolatos tagosítás és telepítési kérdésnek kell irányt szabni. A városok rendezésével egyidejűleg oldandó meg az országos építészeti szabályzat — építésrendészet — és építésrendőri irányelvek lefektetése. Nagyságban mint negyedik egység következik a közigazgatási területeknek rendezése, ezek alapján egész más elvek szerint kellene hogy kialakuljon és végül mint ötödik probléma a közlekedés kérdése várná rendezését. A tanya—község—város—vármegye fokozatosan bővülő közösségi láncolatát a közlekedés ideghálózata fűzi össze. Egész természetes, hogy ennek az ideghálózatnak összefüggésben kell lenni — még pedig okadatolt tervszerű mechanikai összefüggésben — minden legapróbb közösséggel és csak ha egy ilyen tervszerűen megalkotott hálózat feszül rá a természeti adottságokra, csak akkor képzelhető el az egységes kihasználás, vagyis az országban elérhető leggazdaságosabb élet. Annak az érzékeltetésére, hogy ez az országos, minden politikai, gazdasági és kereskedelmi problémát magába foglaló programtervezet minden részletében technikai, illetőleg műszaki vonatkozású és hogy egymásbafonódó, országosan egységes elgondolást kíván, leghelyesebb futólag végigtekinteni a megemlített öt csoport mai jellegzetes hibáin, rámutatva az összefüggő technikai koncepcióba való bekapcsolódás, illetőleg az orvoslás útjának irányára. Természetes, hogy a mai országtervezetnek számot kell vetni a mai megcsonkított országterülettel, sőt erre a területre kell készülnie, de sohasem szabad szem elől téveszteni azt, hogy az országhatár mesterséges és nem természetes egység, tehát ha az alapkiindulás helyes, akkor minden olyan határváltozás, ami természetes vízrajzi és gazdasági határok felé mozdul, csak tökéletesebbé teheti az országrendezés tervét.

A természeti adottság mint alapkiindulás lényegesen befolyásolja úgy a tanyavilág fejlődésének, mint a községek fejlesztésének és a városok rendezésének elvét. Különösen megváltoztatná a vármegyék területeit és a közlekedés vonalainak elhelyezését. Ma a községek,

városok fejlődését nem a természeti adottságok, hanem nagyrészt alapjaiban helytelen politikai és közlekedési adottságok határozzák meg. Az ország természeti kincsei és gazdasági lehetőségei ma nagyrészt csak ott vannak némileg kihasználva, ahol ezt a közlekedőutak és a lokális érdek szükségessé teszi. Az egyes vidéken spekulációra épített helyi vasutak a fejlődésnek értelmetlen, erőltetett irányt adtak, s ugyanakkor mérhetetlen szikes földeken alig terem egyéb mint gaz. Pedig kellő mértékben agrárérdekekre fektetett országrendezési Program segítségével jótermő földdé lehetne áldogolni a kb. 1,300.000 kát. hold szikes földet, melyet Kaán Károly: „A magyar Alföldről szóló művében számbavett. A bányák, erdők kihasználásának a motoros jároművek elterjedésével egész új lehetősége nyílik meg és ezt az országos útépitési program kell, hogy a nagy tervezési koncepcióba beleillessze. Az idegenforgalom és belső vándorforgalom, az útépités és üdülőhely-telepítés fontos, jövőben kifejlődésre váró kérdésével egyetemben szintén a természeti adottságokhoz kell hogy igazodjék. Hogy ez ma mennyire nélküli a nagy egész kompozíciót, azt legjobban a Balaton partja és Lillafüred szomorú esete bizonyítja.

A legelső rendezésre szoruló emberközösséget, a tanyai életet egyáltalában nem a természeti adottságok szabályozzák; sok helyen szükség volna szétszórtabb településre, sok helyen meg éppen a községekbe tömörülés volna kívánatos. Néhol a nagybirtok vet gátat a településnek, néhol meg egyes nevelésesen nagy területű alföldi városok akadályozzák meg a tanyáknak községekbe való tömörülését, abból a célból, hogy az új község ki ne váljék az ő gigászi területükből. Nagy alföldi városok tanyákkal szétszórt körzetéből pedig az a nemzetgazdaságilag súlyos következménnyel járó szokás származik, hogy a földműves öreg tapasztalt paraszt bevonul állandó lakosnak a városba, a fiatalokat pedig kicsapja a tanyára s ezek tapasztalatlansága sokszor lényegesen lecsökkenti a földek kihasználását és hovatovább lerontja ezek értékét is. Manapság, sajnos, a tanyai iskolákat — amik községbe tömörülésnek lehetnének eszközei — gyakran olyan ötletszerűen vagy szűk látókörű megfontolással helyezik el, hogy inkább szolgálják a jelenlegi rendszer megrögzítését, mint egy egységes fejlődésnek lehetőségeit.

A tanya után következő nagyobb emberközösség: a falu már rendszerint el van látva úttal, — legalább is nincs úgy elzárva az év 8—10 sáros vagy poros hónapjában a világtól, mint a tanya, — de hová és merre visz ez az út? Hogyan települt eddig és hogyan fejlődik tovább? Ott sorakoznak az apróablakú házak közvetlenül az út mellett. A „nagyház“ vagy „tisza szoba“ két kis ablakának üvegeit már megzörgeti az autóbusz vagy teherautó robogása. Íme a jövő országrendezésének ez áldásos, nagyszerű eszköze, a „motor“, a tervszerűtlenségben mint a pusztulás okozója jelenik meg. Az volna a feladata, hogy a legtávolabbi kunyhót is bekapcsolja az ország vérkeringésébe és ezzel szemben a nyugalom helyébe veszélyt, az egészség helyébe a vést viszi. Nyári időben az út árkaig kiépült házak homlokát vastagon lepi be a por, sáros időben pedig az oromig fecsen a sár. Éjjel a reflektorok fényében riadtan bújnak meg a magyar

házak apró szemei, mintha árva elhagyatóságukban a jövő növekedő veszedelmét éreznék meg. Itt gyors segély kellene, országos, átfogó, törvényerejű intézkedés, mert a nép egészsége, a nemzet jövője forog kockán. Ezzel szemben az új tagosítások, az új telepítések és házépítési akciók mit sem törődnek az új közlekedés veszedelmével. Tovább települnek a falvak, ha lehet még hosszabban, még kígyószérűbben az átvonuló utak mellett és keskeny házhelyeket vágnak a fő közlekedő utak mentén, — ahelyett hogy gondoskodnának az átvonuló forgalom eltereléséről, legalább ott, ahol erre alkalom adódik. Bizony még az új utakat is keresztülépítik a falvakon és ezek az utak haladnak jól-rosszul az alföldi mezővárosok felé.

A mezővárosok és nagyközségek rendezetlensége és tervszerűtlen fejlődése még szembeűnőbb, mert úgyszólván magukban hordják az elhibázott tanyai és falusi élet minden következményét. A jövőben megalkotandó országos építésügyi szabályzat és a rendeleti úton elkészülő városi szabályozási tervek alap gondolata a tanyai és falusi élet rendszerében kell hogy gyökerezzen. A tagosítás kérdése szigorúan összefügg a községi telekpolitikával és telepítéssel. Ezek szerint minden kisebb-nagyobb város belterületi és kömyékszabályozási kérdése a hozzátartozó tanyavilág és birtokpolitikai viszonyok teljes ismeretében kell hogy megoldást nyerjen. A városok maguk fogják megoldani rendezési terveiket, mint ahogy meg fogják teremteni az ehhez szükséges műszaki szervezetet is. A műszaki szerv felállításának anyagi lehetősége megszerzhető az egyes kömyék- és városrendezési kérdések megoldásával járó haszonból és törvényhozási úton erre rendelt jövedelmekből. A tanyai és falusi világ egy-egy községbe összefutó rendezési problémáinak törvényhozási úton való megoldása semmiesetre sem lehet részleges, hanem az egész országra kiterjedő egységes elgondolás alapjain kell nyugodnia. Nem használ tehát semmit egyes kisajátítási vagy telekátalakítási jogok törvénybe iktatása, vagy építésügyi rendeletek törvényes elrendelése. Manapság is tele van tűzdelve az ország minden összefüggés nélkül rendeletek tömegével és ezek hatásukban legtöbbször lerontják egymást és összefüggő rendszert alkotni ezekből nem lehet soha, mert az iránygondolat nem fűzi őket össze. Helyhatósági rendeletek, miniszteri rendeletek, döntvények és ítéletek, a kihágási büntetőtörvénykönyv építésügyre vonatkozó szakasza és a közegészségügyi törvényes rendelkezések csak zúrzavart és rendetlenséget teremtettek az ország építési és technikai szervezésének ügyében. A háború utáni kényszerrendszabályok életbeléptetése és ötletszerű indokolt és indokolatlan megszüntetése még csak növeli a zavart. A szabályozási kérdések keresztülviteléhez egy városnak vagy községnek sincs meg sem a gazdasági, sem a törvényes ereje. Ha valami helyi érdekből jönnek ítélt szabályozást keresztül akar vinni a hatóság, kénytelen megfelelő kisajátítási törvény híján ravaszkodással, építési engedélyek megtagadásával vagy megszorításával olyan kényszerhelyzetbe hozni a tulajdonost, hogy kénytelen legyen a hatóság törvényerővel nem alá támasztott kívánságainak eleget tenni. Ez a telek-, illetőleg városrendezési diplomácia helyettesíti manapság a hiányzó egyetemes törvényes rendelkezéseket. Ter-

mészetes, hogy így elkerülhetetlen a község vagy az egyesek sérelme, legyen akár útkihasításról vagy szabályozásról, akár telepítésről szó. Esetleg a nagynehezen, aránytalan áldozatok árán megteremtett telek-szabályozás után megindul a tervszerűtlen és minden irányítás nélkül vergődő építkezés akár a közösség kezdeményezésével, akár a magánosok kénye-kedvére bízva, azonban rendszerint keserves csalódást okozó eredményekkel. Az utóbbi évek házhelykiosztása és nagy koncepciót nélkülöző telepítése veszedelmesen szomorú bizonyítéka annak, hogy elszigetelt, műszaki, országos megtervezettséget nélkülöző próbálkozásokkal több kárt lehet okozni, mint hasznot. A sivár, rozoga és egészségtelen települések hatása az egész ország fejlődésében sokkal inkább játszik romboló, mint építő vagy fejlesztő szerepet. Egységes alapokra fektetett országos telepítési, házhelykiosztási és építésügyi törekvéseknek az országrendezés szolgálatába kell állni, hogy szakképzett, rátermett emberek munkája, tudása és gondolata egy-két felépített új településen át megtermékenyítse és szakszerű munkára készítse a magánépítő tevékenységet.

Az országos építésrendeztet megteremtésével párhuzamosan, vele szorosan összefonódva, országos egyöntetűséggel gondoskodni kell megfelelő technikai végrehajtó és ellenőrző szervekről is. Természetszerűleg összekapcsolódik a műszaki szervezet a közigazgatási szervezettel és a nagy technikai gazdaságos koncepció kedvéért át kell racionálisan szervezni a közigazgatás egész gépezetét. A közigazgatás reformálása pedig — bármennyire furcsán hangzik — legelső sorban műszaki probléma. Műszaki probléma azért, mert a mai megyei beosztás groteszk maradványa egy régi nagyvonalú, de eltorzult rendszernek és a mai megcsonkított országban még sokkal értelmetlenebbé és gazdaságtalanabbá vált, mint volt a nagy Magyarországon. Az új közigazgatási kerületek kijelölése legfőképpen gazdasági és közlekedési s mint ilyen főképpen műszaki, illetőleg országrendezési kérdés. A kijelölt gazdasági megvetület jogi és műszaki igazgatása éppúgy a speciális adottságokhoz kell hogy igazodjék, mint ahogy az országrendezés igazodik az ország adottságaihoz. Az új megyei területek meghatározása, a közlekedőutak és a kereskedelem racionális rendezésével, összefűzi az egyes tanyai atomokat a nagy egész ország keretében. Az egyes új megyei egységek technikai szervezése nem merülhet ki abban, hogy kiveszi a szolgabírók kezéből az építésrendezési és rendőri ügyeket, hogy azt szakértők kezére bízva; nem elégedhetik meg azzal, hogy körorvosi állások mintájára körmémöki állásokat rendszeresít és a városrendezési szerveket a 3000 lakosnál nagyobb községekben megteremti, hanem az egységes országrendezés ideájának és programjának végrehajtására megfelelő országos szervezet egész összefüggő rendszerét kidolgozza. A megyék területét természeti adottságok, a tanyai, falusi és városi élet kialakult formája határozza meg s ennek minden részébe tervszerűen kitenyészett gócékból, a városokból szervesen és egyöntetűen áramlik az élet. Az egész országos szervezetség olyan okszerűséggel épül fel ezeken a nyomokon, ahogyan az emberi test felépült a természet kiválasztása folytán. A természeti adottságok meghatározzák az egyes megyék

működését és feladatkörét, mint ahogy az emberi test részeinek megvan az összhangolt feladatköre, ami mindinkább apróbb közösségekre, végül is egyedekre tagozódik. A közigazgatás szerve és a közlekedés hálózata úgy kell, hogy elborítsa ezt az organizmust, mint ahogy az egészséges emberi testet behálózza az idegek és véredények szövete.

Egy pillantást kell vetni a mai Magyarország politikai térképére és csakhamar képszerűen bontakozik ki a nagy egész technikai kompozíció, vagyis az országrendezés átfogó tervének nagyvonalú karaktere, ha el tudunk tekinteni a mostani vármegyetertületek groteszk, értelmetlen mozaikjától és helyébe képzeljük az értelmes műszaki felosztás képét.

Pest vármegye aránytalanul nagy területe minden szerves kapcsolat nélkül terjeszkedik az ország derekán és körülötte megnyirbált és kiegészített vármegyék szomorú szőnyege terül el. A fővárosi megye irányító központi vármegye kellene hogy legyen anélkül, hogy nagyságával túl volna dimenzionálva. Ennek a megyének magába kell foglalnia a főváros érdekszféráját kulturális, gazdasági és egészségügyi szempontokból. Ide tartoznék természetesen a Velencei-tó, a Mátra és Börzsöny—salgótarjáni vidék, ami ma más megyék érdekkörébe tartozik, mindannak ellenére, hogy Budapest közvetlen kiránduló vidéke. Ezeknek a vidékeknek bekapcsolásával és az értelmetlen területek lefaragásával a központi megye alakja a csonka ország alakját követő magyszerű terület lenne, amihez legyezőalakban csatlakoznának a fővárosból kivezető utaknak megfelelő gazdasági és közlekedési egységek.¹ Ezek a területek nagyjából egymillió lakosság területét jelentenék. Mindegyik közvetlenül csatlakoznék a központi megyéhez és mindegyiknek megvolna a maga jellege és természeti adottsága. A bécsi út bekötné a fővárosba a nyugati gyár- és bányavidék megyei forgalmát; a székesfehérvári út a balatoni egységes megye nyaralóforgalmát; a pécsi út a dunántúli gazdasági vidék megyéjét. A Duna-balparton pedig egymásután sorakoznának a Duna—Tisza-közi és tiszai agrármegyék ékalakú területei, a Soroksári-út, Üllői-út és Jászberényi-utak irányában. Végül a Mátra vidékhez csatlakoznék a miskolci iparosodó gyárvidék megyéje. A központi megyével együtt nyolc egységre oszlana az ország. Mindegyik egység ápolhatná a maga gazdasági életét jelentő főközlekedő útját és fő vasútvonalát, ami közvetlenül összefűzné az ország szívével és ideggózával: a fővárossal, illetőleg az azt körülölelő megyével. Közlekedési és útépítési szempontból az új beosztás rendkívüli előnyöket biztosítana, mert nem fordulhatna többé olyan eset elő, hogy az egyik vármegye főközlekedő útja a főváros felé haladó vonalon a következő megye területén szörmű elhanyagolt állapotba kerül, mert annak a megyének ez csak egy sarkát átszelő útja és ez a megye inkább az ő külön főútvonalát tartja jókarban. Ezer apró ilyen kirívó jelenség van, amit az új beosztás egyszerűen megszüntetne, de ennek a hatása csak a gazdasági felszabadulás jelenségeiben mutatkoznék. A legyezőalakú értelmes elhelyezkedés a felvidék egy részének vissza-

¹L. Budapest kivezető útjai. Magyar Szemle, 1931. XIII. kötet, 368. oldal.

csatolásával teljes hiánytalan köralakú egységgé formálódna, a nagy Magyarország területén pedig a megyék másodlagos gyűrűben való tömörüléssel olyan tökéletes gazdasági egyesülést jelentene, ami méltó volna a technikai kultúrában előrehaladt nemzedék jövőjéhez. Azonban a csonka ország legyezőszerű beosztása is önmagában tökéletes technikai kompozíciót képezne, amivel a mechanizált gazdaság megcsonkított működése is tökéletesen modernizált utakra térhetne. Az ország kapacitása a mai szervezetlenségben nemhogy nincs kimerítve, hanem az energiák olyan pazarlása folyik, ami száz és százezer ember nyomorát okozza. A szociális gazdálkodás leghatásosabb munkája a technikai koncepció és szervezethez megteremtése lesz, amivel a mai gazdasági elvértelenedést meg lehet gyógyítani.

A pompázó ősi reprezentációs városrendezés átalakult az idők formáló erejében és kicsiszolódott a mai szociális, higiénikus vezérléssel működő gazdasági városrendezéssé, ahol a műszaki szervezet élére állított polgármestert csak a konzervatív eszmék divatja tartja vissza attól, hogy nyilvánosan is elfoglalja hivatalát. Az ország tervszerű átforgatása ezzel szemben még csak most érik, de közeledik már az idő, amikor a nagy koncepcióra felépített gazdaságos rendszer teljesen kiépül éppúgy, sőt még tökéletesebben, mint a városokban. Tudományos megfontolások és mérnöki számítások szerint alakult ki a maga idejében a városrendezés tudománya a krízisbe jutott nagyvárosok létérdekén. Hasonlóképpen fog a válságba sodort országok gazdasági boldogulásának egyetlen útjaként kialakulni a jövőben a műszaki alapokra fektetett tudományos országrendezés.

KAFFKA PÉTER

CSEH PÉNZINTÉZETEK SZLOVENSZKÓN

SZLOVENSZKÓN az iparusztító gazdasági politikának jelei évek óta láthatók gyárak és gyártelepek megszűnésében, bányászatok kihalásában, kémények ledöntésében, — kevésbé látható a be nem avatottak számára, de nem kevésbé nagymérvű a cseh pénzügyi intézetek térhódítása. Míg ipari és vállalkozási beruházások tekintetében a cseh tőke Szlovénia és Ruszinszkon rendkívül tartózkodó, addig pénzügyi intézeteinek terjeszkedését, szlovéniai bankok és takarékpénztárak felszívását rendkívüli intenzitással folytatja. Ebben a gyarmatosító politikát jellemző kettős cél vezet és pedig, hogy a terület pénzügyét magához ragadja, lakóit kamatfizetőivé tegye, s a terület ingatlan és ingó vagyona feletti rendelkezést a cseh tőkének biztosítsa. Ennek a politikának révén vándorol Szlovénia magángazdasági életéből a már amúgy is vékony pénzügyi tartalma majdnem teljes egészében a cseh gazdasági élet erősítésére a történelmi részekbe. 1929-ben még 247 önálló jellegű pénzügyi intézet volt Szlovénia, 1931-ben már csak 80, melyeknek nagy része is prágai nagybankok érdekkörébe került. A centralisztikus kormány kezdettől fogva arra törekedett, hogy a régi pénzügyi intézetet vagy tönkre tegye, vagy pedig kényszerítse a cseh pénzügyi intézetekkel való egyesülésre. Az államfordulat utáni években a prágai kormány a régi és pénzügyforrásaiktól elzárt, immobilissá vált intézeteket azzal is halálra ítélte, hogy tőkeemelési szándékaikat azon törvényes rendelkezésével keresztelte, miszerint a betétek nagyságával arányban kell lennie az intézeti alaptőkének. Mint Grosschmidt szenátor 1923 december 16-án tartott szenátusi beszédében kifejtette, alaptőkét azonban csak a kormány engedélyével lehet emelni, az új tőke egy részét fel kell ajánlani a kormánynak, s ez, ha olyan intézetről van szó, amelynél befolyását akarja érvényesíteni, megjelöli, hogy melyik más intézet fogja átvenni a kormánynak felajánlott részvénytartományt.

Kézenfekvő, hogy ezzel a bank és hitelpolitikával elérhető, hogy 2—3 év alatt nem lesz Szlovénia és Ruszinszkonban független pénzügyi intézet. A kormány kényszerösszevonásokkal csökkentette a régi szlovéniai intézetek számát és főképpen felszívta, hogy magyar területeken levő intézetek részvényei jussanak cseh nagybankok tulajdonába. Az állami alapok között szereplő pénzügyi intézeti közös alaptőke a kormány csak azon pénzügyi intézeteknek juttatott komoly segítséget, melyek cseh érdekeltségek körébe jutottak. A Szlovénia reánehézedő cseh pénzügyi terjeszkedés megközelítő képét a következő adatok nyújtják.

A Cseh-tót Nemzeti Bank szlovenszkói fiókjai: Besztercebánya, Pozsony, Kassa, Munkács, Nyitra, Zsolna (6).

Mellékhelyei: Selmecebánya, Álsókubin, Galgóc, Huszt, Komárom, Szokolca, Körmöcbánya, Léva, Liptószentmiklós, Losonc, Vágújhely, Ungvár, Érsekújvár, Pöstyén, Eperjes, Rimaszombat, Rozsnyó, Aranyosmarót, Rózsahegy, Tapolcsány, Trencsén, Nagyszombat, Turócszentmárton, Zólyom (24).

Cseh Takarékpénztárak Központi Bankjai Prága; fiókja: Pozsony (1).

Cseh Jelzálogbanki Prága₃ fiókja: Pozsony (1), expoziturája: Kassa (i) és 61 vidéki ügynöksége.

Cseh Országos Banki Prágai fiókja: Pozsony (1).

Cseh-tót Agrárbanki Prága, fiókjai: Pozsony, Kassa, Ungvár (3). (Résztes: a Cseh-tót Árukereskedelmi r. t. Pozsony és Szlovenszkói Szeszmar r. t. Malacka.)

Cseh Leszámitolóbank és Hitelintézeti Prága. (Résztes: Tót Általános Hitelbank, Pozsony, Roth r. t. Pozsony, Szolyvai Faszén r. t., Danubius textilüzemek Pozsony.)

Cseh Iparbanki Prága, fiókjai: Pozsony, Kassa (2). (Résztes: Egyesült Malom r.-t. Pozsony, Medica r.-t. Pozsony.)

Cseh Unionbank, Prága, fiókja: Pozsony (1). (Résztes és alapító: Union cukorkereskedelmi r.-t. fiókja Pozsony, Faértékesítő r.-t. Csáca, Handlovai szénbánya r.-t., átvette a Csehországi Bankvereintől az Aszfalt és Útépitő r.-t.-ot, Pozsony és a Kábelgyár r.-t.-ot, Pozsony.)

Prágai Hitelbank fiókjai Pozsony, Kassa (2).

Évnostenská Banka, Prága, fiókjai: Pozsony, Kassa (2). (Résztes: Roth r.-t. Pozsony, „Főz“ Szlovák Vaskereskedelmi r.-t. Pozsony, Zsolnai Cellulose gyár r.-t., Rózsahegy textilmar r.-t., Zsolnai műtrágya és vegyipargyár r.-t., Besztercebányai gyufagyár r.-t. (Solo).)

Érdekltségébe tartozik: *Nemzeti Bank r.-t. Besztercebánya és annak fiókjai:* Breznóbánya, Dobronyiva, Gyetva, Körmöcbánya, Korpona, Pelsőc, Bakabánya, Tótlipce, Garamszentkereszt, Ipolyság, Turócszentmárton, Zólyom, valamint expoziturái: Necpál, Felsőtiszolz, Turópolya (16)

Morvaország Bank, Brünn, fiókjai: Pozsony, Zsolna (2), (Résztes: Herkules bőripar r.-t. Pozsony, Nagybossányi bőrgyár r.-t., Nagyszlabosi papírgyár r.-t., Gräber cég r.-t. Turócszentmárton.)

Anglo-Cseh-tót Bank, Prága. (Résztes: Pozsonyi Általános Bank r.-t. (1).

Cseh-tót Légió Bankja Prága, fiókjai: Pozsony, Kassa, Vágújhely, Pöstyén, Poprád (2), Szliács, Otátrafüred, Csorbató, Tátralomnic, Zólyom (11). A Legióbank által alapított *Általános hitelintézet r.-t.-ok* Bárt, Csap, Dobsina, Pelsőc, Girált, Homonna, Hont, Csinohrány, Bodrogmező, Királyhelme, Kékkő, Rákó, Kisszeben, Gálszécs, Nagyszöllős, Szúrna, Técső, Nagykapusány, Nagysurány, Irsa, Jaszina, Lipiany, Ungvár, Torna, Svalava, Volovo, Szepesi (27).

Affiliált intézetei: *Szlovák Általános Hitelbank* Pozsony és ennek fiókjai: Besztercebánya, Kassa, Rozsnyó, Ólubló, Losonc, Eperjes, Kisszeben, Trencsén, Varanno, Ungvár, Nagymihály, Beregszász (13).

A Szlovák Általános Hitelbank affiliációi: Galgóci bank, Érsekújvári bank és fiókjai: ógyalla és Vágsellye, a Nagyszombati Bank és fiókjai: Pöstyén, Verbó és Vágújhely, a Komáromi ált. Hitelbank, a Nyitrai Általános Bank és fiókjai: Tapolcsány és Szered, a Beregszász-Munkácsi Takarékbank Munkácson, a Mármárosi Általános Hitelbank Huszton és técsői fiókja (15).

Amerikai tót Bank Pozsony és ennek fiókjai: Bártfa, Nyitra, Holies, Ungvár, Érsekújvár, Tapolcsány, Malacka, Eperjes, Nagylévárd, Sastin, Szokolca, Nagymegyér (13). (Résztes: Földműves és iparbankban Pozsony (1)).

Iglói Hitelbank és ennek fiókjai: Poprád, Szepesváralja, Szepesolaszi, Korompa, Késmárk (6).

Agrárbank Aranyosmaróton és ennek fiókjai: Oszlány, Garamszentkereszt, Verebély, Zseliz (5).

A Tornajai Bank (1).

Első Privigyei Bank és ennek fiókjai: Handlova, Németpróna, Zsámbokrét (4).

Komáromi Koronabank (i).

Csallóközi Központi Népbank Dunaszerdahelyen (1).

Ttszaujlaki Gazdasági Bank (1).

A Zsolnai Kereskedelmi Bank (1).

A Rózsáhegyi Általános Bank (1).

Az Ungvölgyi Bank Nagybrezován (1).

Hontmegyei Népbank és fiókjai Ipolyságon és Párkányon (2).

Zempléni Leszámtoló és Népbank Nagymihály és fiókjai: Terebes, Varannó (3).

Gazdasági Hitelbank Losonc, fiókjai: Rozsnyó, Rimaszombat €3).

A cseh *Legióbank* 110 pénzüintézet felett rendelkezik Szlovénzskón és Ruszinszkón. Az egyes főintézeteket több régi intézet fuzionálásából alakította. (Részes: Cellulozegyár r.-t. Turócszentmárton, Mezőgazdasági és kereskedelmi r.-t. Pozsony, Elektromos r.-t. Galgóc, Ungvári Szeszgyár r.-t., Magnezitipar r.-t. Jolsva, Építési és faipari r.-t. Kassa, Egyesített építési r.-t. Pozsony, Ludwig-féle gőzmalom r.-t., Termény és áruaktár r.-t. Beregszász, Iglófüröd r.-t., Gőztéglagyár r.-t. Márkusfalva, Rimakokovai üvegyár r.-t., Komensky könyvkiadó r.-t. Pozsony, „Legiolom“ r.-t., Parketta és Hordógyár r.-t. Pelsőc, Tátrai Autocar r.-t. Poprad, Tátrai elektromos vicinális vasút r.-t. ótátrafüred, „Ardus“ amerikai-tót fafeldolgozó r.-t. Vágújhely, „Slovenka“ kötőgyár r.-t. Turócszentmárton, Gömöri elektromos r.-t. Tornaija stb.)

Cseh Kereskedelmi Bank Prága fiókjai: Pozsony (i). (Részes: Matador Kaucsuk és Balattaművek r.-t. Pozsony).

Cséh-tót Kereskedelmi Bank Prága. (Részes: Pozsonyi központi fűtési r.-t.)

Prágai városi takarékpénztár fiókjai: Besztercebánya, Igló (2).

A Morvaországi Escomptbank érdekeltiségéhez tartozik a *Pozsonyi Általános Bank r.-t.* és ennek fiókjai: Nagyszombaton, Kassán (3).

A legnagyobb önálló szlovénzskói bank a „Slovenská Banka“ (Tót Bank) Pozsony, melynek 35 fiókjai van Szlovénzskón és Ruszinszkón. A bank már az államfordulat előtti állapotában szoros nexusban állt a *Éivnostenská Bankával*. Utána következik a *Dunabank* Pozsony, 17 fiókkal és affiliált intézettel, a *Tátrabank* (Pozsony) 41 fiókkal és exoziturával.

A cseh pénzüintézeteknek kb. 180 intézetük (affiliádó, fiók, exozitura) van jelenleg Szlovénzskón és Ruszinszkón, míg a három önálló szlovénzskói főbanknak csak 93. A statisztikai évkönyv szerint

1919-ben volt bank		1927-ben:	
Szlovénzskón és Ruszinszkón	247	takarékpénztár betét	
Cseh területen	28	milliókban	
Szlovénzskón és Ruszinszkón	103	367	1.1371 K
Cseh területen	31	8	6.597.0 „
		367	2.7874 »
			24 558.6 „

Míg tehát a történelmi területeken a betétek összege a 3.6-szeresre emelkedett 8 év alatt, addig Szlovénzskón és Ruszinszkón csak a 2-szeresére. Természetesen nem lehet megállapítani, vajjon a cseh területek betéti összegében mennyi a szlovénzskói és ruszinszkói betét a csehek által affiliált és ott fenntartott fiókinézetek révén. Ha egybehasonlítjuk a mérlegösszegek összesítéseit, a következő eredményre jutunk:

	1920 millió koronákban	1927 millió koronákban
Részvénybankok		
Cs. M. és Szilézia ...	18.978	29.332
Bankok részvénytőke		
nélkül Cs. M. és Szil.	2.865	7.956
Takarékpénztárak		
Cs. M. és Szilézia ...	7.242	17.086
Bankok k. sz.		
Cs. M. és Szil.	221	212
	29.306 millió K	54.586 millió K (+25.280=87%)

Részvénybankok		
Szlovenszko és Rusz.	2.791	4.282
Takarékpénztárak Szl.		
és R.	—	—
Szl. és R. összeg ...	2.791 millió K	4.436 millió K (+1.645 = 58%)

A történelmi területeken a mérlegösszegek 87%-kal emelkedtek az 1920—27 időszakban, Szlovenszkon és Ruszinszkon csupán 58%-kal, ami az összegek arányát tekintve óriási differenciákhoz vezetett. Szlovenszko pénzügyi alárendeltségét, sőt teljes függőségét jelzik ezek a számdifferenciák. A kisebb hitelintézetek kimutatása is bizonyítja, hogy Szlovenszko és Ruszinszko anyagi helyzete nem áll egyenes arányban a történelmi területekhez:

<i>Segélypénztárak (1927) (1000 koronákban)</i>		
	Cs. M. Szil.	Sz. R.
Intézetek száma	1.664	63
Tagok száma	724.512	13.447
Tartalékalapok	384.244	884
Betétek	9.775.606	47.642
Mérlegösszeg	10.776.312	76.173

<i>Raiffeisen pénztárak (1927) (1000 koronákban)</i>		
	Cs. M. Szil.	Sz. R.
Intézetek száma	4.047	—
Tagok száma	564.596	—
Tartalékalapok	73.000	—
Betétek	6.509.000	—
Mérlegösszeg	—	—

Kisgazda és iparos hitelalap Csehországban 1926-ban (1000 K-ban)

	Cs. M. Szil.	Szl. R.
Betétek	103.737	—
Átmeneti betétek	305.268	—
Tartalékok	3.453	—
Mérlegösszeg	409.827	—

*Contribuciós alap és a belőle alapított hitelegyletek 1926-ban (1000 koronákban)
Morvaországban és Sziléziában*

Intézetek száma	418
Alapvagyon	21.916
Tartalékok	4.321
Betétek	55.259
Mérlegösszeg	86.376

Hitelszövetkezetek Szlovenszkon 1926-ban (1000 koronákban.)

Intézetek száma	494
Tartalékok	3.634
Betétek	144.500
Mérlegösszeg	223.391

Összesítve ezeket az adatokat, látjuk, hogy Szlovenszkon és Ruszinszkon 557 (9%) ilyen kis hitelintézet van, míg a történelmi területeken kb. 6.129 (91%)

1000 koronákban	Cs. M. Sz.	Szl. R. összesen	
Betétek	16.748.869 (98%)	193.202 (2%)	16.942.071
Tartalékok	465.008 (98%)	4.478 (2%)	469.486
Mérlegösszeg	20.308.505 (98%)	299.564 (2%)	20.668.069

Lakossági számarány szerint nem 2%-ot kellene a Szlovenszkói és Ruszinszkói népvagyonnak ezekben a néptakarékossági intézetekben reprezentálnia, hanem 26%-ot, ami betétek tekintetében 2.511,626.000 koronát tenne ki. Szlovenszko inferioris gazdasági szerepe és lenyűgöttsége ebben a néptakarékossági organizációban feltűnően mutatkozik. Lényegesen kisebb munkanélküliség, kisebb kivándorlás, nagyobb investálások, a szlovenszkói adópénzek egy részének lefoglalása, valamint az állami jövedelmekben úgy a politikai szereplések, valamint az országos igazgatás bővebb ellátása révén a tőke, az átlagon felüli vagyonosodás a történelmi területeken kumulálódik, — míg Szlovenszkon a pauperizálódás fokozódik. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a nagyobb tőke előnyösebb feltételekkel is szolgál és ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy Szlovenszko főhelyein cseh pénzüintezeti helyiségek sora van egymás mellett. így például Pozsonyban cseh és cseh érdekeltsgű intézet van 17, Kassán 8, Ungváron 5, Losoncon 3, Komáromban 4, Nyitrán 3, Besztercebányán 5, Zsolnán 3, Pöstyénben 3, Munkácson 3, Iglón3, Eperjesen 3, Ipolyságon 2, Érsekújváron 2, Késmárkon 2 stb. A esdi statisztika rendszerint azzal szokott hivalkodni, hogy Szlovenszkon a betétek összege, valamint a mérlegösszegek megnövekedtek az 1918-iki, sőt az 1914-iki állapothoz viszonyítva. Ez az összehasonlítás sem helyes azonban, mert mindenütt a világon a háború utáni időszakban a banktevékenység fokozódott és még a legnyomorúságosabb helyzetben levő országokban is megnövekedtek ezek a betétek. Részint az ósdi teaurálás divatját múlta, részint pedig a pénzüintezetek akvirálási propagandája is nagyobb és intenzívebb lett, azonkívül a bankszerű pénzkezelés a kiskereskedelemben is mindegyre jobban terjed. Csakis ennek lehet a szlovenszkói betétek emelkedését tulajdonítani, az általános és letagadhatatlan gazdasági hanyatlás ellenére.

FIGYELŐ

ÉPÍTÉSI TANÁCSADÁS¹

VAN-E SZÜKSÉG az építési tanácsadás megszervezésére? A felvetett kérdésre határozottan igennel kell felelnünk. Szükség van rá, mert szemünk láttára romlik, satnyul a kisember háza; évtizedek munkájának féltve őrzött eredményei, nehezen megtakarított kis tőkék százai válnak nap-nap után torz és rossz épületekké, melyek nem felelnek meg céljuknak, ok-talan pénzpocsékolásra vezetnek, külső megjelenésükkel sivár és vigasztalan benyomást keltenek; rossz anyagaiknál és helytelen beosztásuknál fogva sokszor egészségtelenek; tömeges előfordulásuk esetén pedig egész utcákat, városrészeket tehetnek elriasztóan, gyűlöletesen csúnyává, évtizedek hosszú sorára bélyegzik meg egész környékük jellegét s nincs alkalom a belátható időn belül való gyökeres orvoslásra, mint a tűzvész, az árvíz vagy a teljes átépítés. A külvárossal együtt romlik a vidék, a falu. Mint egyes néger törzsek főnökeit a cilinder s egy pár kemény kézelő, úgy ékesít bennünket is egy-egy jobb középület, egy-egy a csatornázatlan sártengerből kiemelkedő finánciktanya vagy „kultúrház“, de a kézelővel és cilinderrel nem fedett részeken az ápolatlanság, a gondozatlanság uralkodik.

A múltban az érdeklődés egyes kiemelkedő alkotásokra irányult, ezek pompája és fénye mellett kevésbé vették észre a környezetet, a háttérrel, a nagy átlagot. A ma embere hajlamosabb a nagy egészet nézni s az átlagot is beméri tekintetével. Ha az átlag rossz, keveset segítenek az egyes jó alkotások. Bennünket is ez a szempont vezérel ezúttal s az átlagos kép ki nem elégtő volta indít egyrészt a bírálatra, másrészt a javítás eszközeinek felkutatására.

A környék, a vidék, a falu képe a kisember házainak összeségéből adódik s mivel ehhez a réteghez úgyszólván egyáltalában nem sikerült még közelférköznünk az építési kultúra eszközeivel, Önként következik a lesújtó eredmény. Úgyszólván az ország egész építésmémőki gyakorlata, a maga összes formakeresésével, technikai készségeivel és összes esztétikai csatározásaival — beleértve a népművészeti törekvéseket is, mert e téren legfeljebb veszünk, de semmit sem adunk a népnek — oly távol, oly hatástalanul játszódnak le ehhez az átlagépítészethez viszonyítva, mint ahogyan a száz-ezer voltos áram hatástalanul villanhat át az emberi testen. Országunk technikai szolgálatának mai szervezete mellett az a körülmény, hogy a műegyetemnek építészeti szakosztálya is van, népességünk kilencven százalékának annyira közömbös lehet, mint hogy tanítják-e az egyetemen a szanszkrit nyelvet.

¹ Fenti cikkünk úgy, mint ugyanezen számunkban Kaffka Péter tanulmánya, különös aktualitást nyer azon hír által, hogy Budapest főváros nyári inségmunkaként „városszéli telepítést“, primitív kivitelű lakóházak építését tervezi a perifériákon. Amennyire sürgős minden szükségmunka, s amennyire kívánatos a kislakóházak tömeges építése (a főváros éppen elég időt hagyott e téren kiaknázatlanul), annyira szükséges volna az építésnél a fenti cikk tanulságait igénybevenni. Tisztán hasznos-sági tervek hallatára az ember szinte félve gondol a földreformmal kapcsolatos kislakások szomorú sorozatára. Egy folyóirat szava, tudjuk, bizonyára nem hat a köz-igazgatásra, de lesznek ott is művelt és jószándékú egyedek, kik meghallják építészeti szakcikkeink állandó beszédét. *A szerk.*

Hogy az e téren való mulasztásokért nem a közönséget terheli a felelősség, hanem a képzett embereket, még fokozottabban pedig azokat, akiknek intézkedési hatáskörük is van, az nyilvánvaló. Még akkor is így állana, ha a közönség a jobb építés iránt érdeklődést és igényt egyáltalában nem mutatna, mert ez esetben közérdekből, a legszorosabban vett közgazdasági, közegészségügyi és szociális szempontból azzal kellene kezdenünk, hogy a közönség ily irányú igényeit felébredszük. Bizonyos jelek azonban határozottan mutatják, hogy a közönség, szorosabban a kisemberek részéről fokozottan jelentkezik a jobb, célszerűbb, szebb építkezés iránti igény. Ha nem így volna, bizonyára nem volna érdemes a napilapoknak rovatokat, néha egész oldalakat szentelni az „építési tanácsadás“ céljaira. Hogy ezek a rovatok általában nagyon messze esnek a komoly értelemben vett építési tanácsadás céljaitól, az szintén nem a közönség hibája. Szomorú jelenség, hogy a napisajtó a tanácsadás cégére alatt nemcsak a közönséges hirdetés színvonalára süllyed le, de számtalan esetben a közleményért felvett díjazás ellenében maga is beáll az izlésrombolás és megtévesztés munkájába. Amíg egyes szerkesztetek, anyagok és berendezési tárgyak leírása és ajánlása képezi e cikkek tárgyát, addig még kevésbé veszélyes a hatás, mert maga a napisajtó gondoskodott a burkolt hirdetési trick-ök sűrű alkalmazása útján arról, hogy az effélékkel szemben a közönség szervezetében a szükséges ellenmérgek kitenyésződjenek. Sokkal veszélyesebbek az időnként bemutatott tervek, mert ezek egy része a közönséget megerősíti abban a hitében, hogy a maga körül tapasztalt izléstelenség „mintaszerűen“ helyes és elfogadandó. Látunk e hasábkon hajmeresztő modern hallos villa terveket, melyek egy csapásra három irányban terjesztik a tudatlanságot, mert hazudnak, amikor önmagukat modernnek és villának nevezik s a hallt is csak hozzá hazudják.

A közönség részéről mutatkozó érdeklődést igazolják a Magyar Mérnök-és Építészegylet „Hogyan építsünk?“ című kiállításának tanulságai is.¹ Ez volt az első kísérlet arra, hogy szakemberek nem eladás céljából, nem üzleti alapon, hanem közérdekű ismeretterjesztés céljából mutassanak be a közönségnek építési anyagokat és szerkeszteteket, továbbá lakásterveket. Német és amerikai példák után igazodva pár filléres ismeretterjesztő füzeteket kapnak a kiállítás látogatói, melyekből az építkezésre vonatkozó elemi útbaigazításokat tanulhatják meg. Ezt a felvilágosító munkát rövid, laikusok által is érthető szakelőadások egészítik ki, továbbá az állandó ingyenes építési tanácsadás helyszíni szervezete. Hogy a Mémókegylet kezdeményezésével az élet elevenébe nyúlt, bizonyítja a látogatók száma, mely a megnyitástól e sorok írásáig 11.400 főre rúg. Naponta átlag 200 ember kereste fel a kiállítás helyiségeit. A tanácskérők kívánságait — eltekintve a rövid szóbeli útbaigazításoktól — kartotékokba vezetik s ezekből, valamint a közönség észrevételeinek közlése céljából kitett ívek tartalmából azonnal világossá vált, hogy az érdeklődők túlnyomó része 4—10.000 pengő értékű épületekkel kapcsolatos ügyekben szorult tárgyilagos útbaigazításra. Vagyis ugyanaz a rétege a lakosságnak, amely eddig a tervező építészmérnök számára úgyszólván megközelíthetetlen maradt, mely a maga ügyes-bajos dolgaiban túlnyomórészt azoknak a tanácsaira, szakértelmére és ízlésére volt utalva, akikkel egyben az építésre szerződést is kötött s akik a kisebb kőműves-és építőmesteri gárdából kerültek ki. Még ha feltételezzük is azt, hogy ezek az iparosok mind emelkedett erkölcsi alapon állva egyszer sem éltek vissza azzal a helyzettel, hogy megbízóiknak egy személyben szállítói és tanácsadói lehettek, még akkor sem csodálkozhatunk az eredmény gyengesége felett. Szóról-szóra igaz a mi esetünkben is Gustav Wolf megállapítása:

¹ A dr. Nyíri László építészmérnök által kezdeményezett kiállítás f. évi március hó X2-e óta van állandóan nyitva a Technológiában.

„Für den Kleinstädter und für den Bauern baut eben leider noch immer der Pfuscher — der Pfuscher im Fache des Gestaltens, der übrigens kaufmännisch und menschlich vielfach ein durchaus achtbarer, tüchtiger Mann ist“.¹ Mi csak irigykedve tekinthetünk a német kisváros és falu rendjére s a miénkénél lényegesen fejlettebb építési kultúrájára s éppen ezért, ha ők panaszkodnak, mi százszorosán nagyobb joggal panaszkodhatunk, hogy ezeknek a kis munkáknak sorsa minálunk is egyelőre kizárólag azon egyébként üzletileg s talán iparos szempontból is tiszteletreméltó mesteremberek kezében van, akik azonban, mint tervezők — „pfuscherek“. A közönség nagy tévedésben van, ha azt hiszi, hogy ezek a kis feladatok kevesebb rutint, kevesebb építési rátermettséget és ízlést igényelnek. A dolog éppen fordítva van. Kis házakat, igen korlátolt anyagi eszközökkel jól csak kittingő szakember oldhat meg, hiszen itt százszorosán fontos, hogy semmi se alkalmaztassék, ami felesleges, viszont minden, ami rákerül, a helyén legyen.

Nagy tévedésben van azonban sok tervező építész is, aki az efféle feladatokat megveti, azokkal foglalkozni rangján alul valónak tartja. Egész sora az okleveles építészeknek szívesebben marad a fővárosban éhbérért, alkalmazotti sorban, mint hogy nekivágna a vidéknek s Önállóan, szabadon élne tehetségével, élvezné azokat az örömeket, amelyeket a vidéki élet méreteiben talán szűkösebb feladatainak minőségileg töretlen építési megoldásai nyújtanak. Ez a téves felfogás részben a műegyetemi oktatás és nevelés folyamánya is, ahol talán kissé egyoldalúan a nagyszabású feladatok megoldására esik a hangsúly. El kell ismernünk, a kérdés nehéz: elvégre a műegyetemről oklevéllel elbocsátott építészt a tervezés legpompásabb feladatai sem szabad, hogy készületlenül találják. E tekintetben az oktatás színvonalából egy hajszálat sem engedhetünk. Nem vitás azonban, hogy az egészen elemi feladatoknak nagy gondnal való megoldása nem kevesebb szakértelmet és tervezői készséget igényel, tehát ezeknek intenzív gyakorlása az építészt rengeteg önfegyelmre és tárgyilagosságra szoktatja, amely tulajdonságoknak a későbbi gyakorlat folyamán legalább annyi hasznát veszi majd, mint a nagyvonalúságnak és a tömeghatások iránt való érzéknek. Még kevésbé vitatható, hogy napjainkban, a mérnöki munkanélküliség gondjai közepett, fokozottabban kell érvényesülnie annak az egyébként is való igazságnak, hogy nem a feladatok vannak az építészekért, hanem az építészek a feladatokért. Eltekintve attól, hogy a magyar vidék képének kívánatos átformálása, a kisváros és falurendezés, a telepítés feladatai egyáltalában nem kisebb szabású feladatok, mint például egy pesti hatemeletes bérház tervezése, — céltudatosan és következetesen keÜ arra törekednünk, hogy ezekre a feladatokra speciálisan képzett építészek álljanak rendelkezésre. Ezen a téren komoly szükségletek várnak kielégítésre, melyek bizonyos mértékig függetlenül az állami költségvetések beruházási programjától, állandóan megoldásra várnak s melyeknek legtökéletesebb megoldása nemcsak elvontan építőművészi, hanem a szó szoros értelmében nemzetpolitikai feladat. Erre a feladatra olyan gárdát kell nevelnünk, amely munkájának jelentőségével nemcsak tisztában van, hanem annak magasztos szellemétől fűtve már az egyetem padjaiban, a rajzasztaloknál egyenesen erre készül.

Nézzük most kissé a gyakorlati keresztülvitel módozatait. El kell ismernünk, hogy nemcsak a közönség tájékoztatlansága, nem is csak az építészeknek a fővároshoz, az itt kínákozó feladatokhoz való ragaszkodása áll a megoldás útjában. Hibás itt műszaki igazgatásunk is, még pedig nem kis mértékben. Tudvalévően ahhoz, hogy valaki házát felépíthesse, hatósági építési engedélyre van szüksége. Az engedély megadása iránti kérvényhez

¹ Gustav Wolf: „Praktische Baupflege in der Kleinstadt und auf dem Lande.“ (Berlin 1932.)

pedig csatolni kell egyebek közt az épület tervrajzát is. Aki valaha látta, hogy a vidéken — az örvendetesen adódó kivételektől eltekintve — miféle terveket csatolnak az engedélyiratokhoz, az tudja, hogy ezek a szörnyű tákolmányok másnak, mint az építészeti analfabetizmus elrettenítő példáinak nem tekinthetők. Az élclapok Vigyázó Lacikája ült össze a pallérfantáziával, kettejük szörnyműve az engedélyezendő terv-ákom-bákomok túlnyomó része. Az ország egyetlen hatósága tárgyalás alá nem venné azt az ügyiratot, amelyben ortográfia és fogalmazás szempontjából az ily tervek műszaki együgyűségeit találná, hanem jegyzőhöz vagy ügyvédhez küldené a felet. Másrészt viszont az engedélyező hatóság kizárólag az állékonyság, tűzrendészet és egészségügyi szabályrendeletek szempontjából bírálja el a tervet s tegyük hozzá, a legtöbbször oly közegei útján, akik nem is igen volnának illetékesek e szempontokon túlmenő elbírálásokra.

Kézenfekvőnek látszik, hogy az építkezésekbe ezen a ponton, az engedélyezésre benyújtott tervek stádiumában kell beavatkoznunk, ha eredményt akarunk elérni. Minthogy az engedélyező hatóság közegeitől különösen kis városban, községben lehetetlenség építőművészi szempontok érvényesítését várnunk; másrésztől lehetetlenség azt remélni, hogy a sok építető kismember a maga jószántából tervező építésszek irodáit keresse fel házai megterveztetése céljából; végül lehetetlenséget kívánnánk átmenetileg az építéstől is, ha azt vámók tőle, hogy létét a fakultative hozzá forduló vidéki építetők áldozatkészségére alapítsa: a járási vagy városi építési tanácsadó intézményéhez kell fordulnunk, mely anélkül, hogy közpénzek igénybevételeire számítana, az engedélyezési eljárást hatásosabbá tenni és önmagát fenntartani képes.

Az építési tanácsadó (a német irodalomban „praktische Baupflege“, „Bauberatung“, „Bauberatungsamt“) intézményét Németországban Keletporoszország háborúpusztította részeinek újjáépítése alkalmával a legkitűnőbb eredményekkel alkalmazták. Az építési tanácsadó-irodák vezetőiként kerületi építésszeket alkalmaztak, akiknek az volt a feladatuk, hogy az újjáépítést támogató államkölcson nagyságát mindig arányba állítsák a lerombolt épület vagy épületrész értékével, de egyben felelősek voltak azért is, hogy az új építmények a technikai, egészségügyi, gazdaságossági és esztétikai követelményeknek jól megfeleljenek. Erre a kényes és sokoldalú feladatra nem az állami alkalmazásban lévő hivatalnok-építésszek, hanem a szabad gyakorlatot folytató magánépítésszek soraiból válogatták ki az alkalmas férfiakat. A tanácsadó építész nem helyzetetett az építésrendőri hatóság fölé, de nem is igyekeztek belőle építésrendőrt csinálni. A főszerepe abból állott, hogy ő hozzá kerültek első fokon az engedélyezési tervek s az ő kikötéseitől és feltételeitől függött az engedélyezés sorsa. Gustav Wolfnak már idézett kis könyve kétszáz képen szemlélteti az építési tanácsadók munkáját, a sok szerény, de kitűnő ízléssel megoldott feladat mindenkit meggyőzhet arról, hogy ez a rendszer talán az egyedül helyes. Különösen szemléletesnek tesz a német építési tanácsadók munkáját az engedélyezés céljából benyújtott eredeti tervek, melyek sokszor teljesen azon a színvonalon mozognak, mint a hazaiak, de ott nyomban mellettük látjuk a tanácsadó ellenjavaslatát s esetleg a kész épület fényképét is, mely az eredményt mutatja. Helyesen írja Wolf, hogy amíg a vidéken az építési kultúra (az építőmesterek, kőművesek és a közönség „kultúráját“ egyaránt értve) oly gyöngye lábón áll, az építési tanácsadó szűrőjét kell az építési tömegtermelés folyama elé tartanunk, hogy felfogja azt a sok tisztátalanságot, amit magával sodor. Ezen a szűrőn fennakadnak a cifra és semmirekellő tomyocskák, talmi homlokzat-cicomák, haszontalan ál-mansarde-tetők, a rossz világítású és szellőzésű helyiségekből összetakolt értelmetlen és ügyetlen alaprajzok, mert — s ez rendkívül fon-

tos — az építési tanácsadó nemcsak hivatalnok, hanem építész is, aki mindjárt áttervezi, helyrefésüli a tervet s azután engedi csak tovább.

Ez a szolgálat annyira érdekében áll úgy az építtetőnek, mint a köznek, hogy nyugodtan meghozhatják mindkét részről a szükséges áldozatot. Az építtető bizonyos (az épület nagysága, értéke után megszabandó) csekély összegű díjat fizetne, a hatóság pedig megosztaná a hivatali hatalmat s a törvény tekintélyével támasztaná meg a tanácsadó építész munkáját. Mint-hogy az építkezések igen jelentékeny része kisebb-nagyobb hitelműveletekkel van összefüggésben, külön érdeke még a kölcsönt nyújtó pénzügyintézetnek is, hogy az építtető a kölcsönt helyesen használja fel, célszerűen építse be, hiszen ezáltal a fedezetet erősíti.

Ha hozzávesszük, hogy ennek az intézménynek a bevezetése jelentékeny számú diplomás építésznek nyújt munkaalkalmat, s így a mind szomorúbb méreteket öltő mérnöki munkanélküliségen, az állástalan fiatal építészek sorsán is hivatva van segíteni, s így egyszerre több vonatkozásban is közérdeket elégít ki, anélkül hogy közpénzeket venne igénybe, csak azt kell mondanunk, hogy inkább ma valósítsuk meg e rendszert, mint holnap. A szükséges közigazgatási intézkedések megtétele után az építészmérnöki kar bármely országos szervezete, legcélszerűbben a Magyar Mérnök-és Építészegylet bizonyosan készséggel állana az illetékesek rendelkezésére az építési tanácsadó szervezetének kiépítése céljából.

PADÁNYI GULYÁS JENŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A helyzet bonyolult volta; a konferenciák technikája — Anglia gazdasági javulása; a londoni Dunakonferencia balsikerei A belgrádi kis-antant konferencia balsikere; a jóvátételt kérdés — A porosz választásod a nemzeti szocialisták befolyása a külpolitikára — A francia választások, az új köztársasági elnök — A genfi leszerelési konferencia: ezen a francia csoport, az angolszász-olasz és a legyőzöttek csoportja. — Amerika — A Tdvolkelet: Shanghai, Mandzsúria, Japán belső krízise

A KRÓNIKÁT ÍRÓ kortársnak túlzás nélkül talán sohasem volt ilyen nehéz helyzete, mint ma. Nem irigylésreméltó dolog a világpolitika chaotikus zúrzavarából kihámozni a tényeket és szinte megvalósíthatatlannak látszik, egy adott pillanatban megállapítani, ha mást nem, a fejlődés irányát. A megoldásra váró világproblémák oly mennyiségével állunk szemközt, amilyenek egyidejűleg aligha vártak valaha is válaszra; másrészt valamennyiüknél úgy látszik, mintha az emberiség vagy civilizációnk sorsa függne attól a döntéstől, amelyet az eseményeket még követni is nehezen bíró államférfiak legtöbbször teljesen tudatlan, hangulatoknak alávetett és megrémült közvéleményeik nyomása alatt, néha elhirtelenkedve, máskor húzva-halogatva hoznak. A kérdések nemcsak földünk összes államait átfogók, hanem fogaskerekekként egymásba kapcsolódnak. Ennek következménye, hogy rendkívül óvatos kezelést igényelnek és hogy egy-egy állam állásfoglalása a kérdések valamely komplexumával szemben más és más, néha még az alapelvek tekintetében is homlokegyenest ellenkezik az állásfoglalás az egyik kérdésben azzal, amelyet ugyanaz az állam jónak lát alkalmazni valamilyen másik kérdésben.

Mindent dominál a látszólag lankadatlan erővel tovább tartó gazdasági és pénzügyi válság: árszínvonal és aranykérdés, költségvetési egyensúly és infláció éppúgy életbevágó problémája a talán már a gyógyulás útján lévő Brit Birodalomnak, mint Görögországnak vagy Brazíliának; ehhez kapcsolódik, ezzel összefügg a talán jelentőségben másodikként rangsorolható reparációs kérdés, illetve tágabb értelemben a nemzetközi politikai és kereskedelmi adósságok rendezésének problémája; az események játéka következtében előtérbe nyomult a leszerelés problémája, mely részben anyagi szempontból is fontos, de inkább erkölcsileg döntő jelentőségű; és végül világprobléma a japán-kínai konfliktus, amelynek kifejlődése és következményei világtörténelmi szempontból beláthatatlanok.

A problémák nyilvánvalóan oly nagyok, hogy velük szemben az emberi elme eddigi teljesítőképesége úgylátszik nem elegendő: a technika fejlődése és ezzel párhuzamosan a gazdasági interdependencia hamarabb tették „kicsivé“ a földgolyót, mintsem hogy az ember a hozzáképest nagy dimenziók átfogásához szellemileg alkalmazkodhatott volna. Pillanatnyilag a kérdésekhez való hozzányúlást még komplikálják egyes helyi, politikai és technikai körülmények: lefolyt vagy lefolytatandó választások, ki nem alakult belső politikai arcvonalak, egyes nemzetek akaratelhatározásának bizonytalansága. A krónikás tehát csak kísérletet tehet arra, hogy a döntősúlyú

nagy államok, vagy egyes kis állam- és érdekcsoportok viszonyát a felsorolt problémákhoz meghatározza. A problémák maguk úgynevezett konferenciákon kerülnek tárgyalásra, mert most konferencia-diplomáciának, az államférfiak személyes találkozásának korszakát éljük, és itt, mint szimptomatikusan érdekes mozzanatot meg kell említeni, hogy a mai kor gyors reakcióját jellemzően, már fejlődik is a konferenciák ellenzéke a legkülönbözőbb államokban és körökben. Hallani olyan hangokat is, hogy kívánatos lenne visszatérni a régi jegyzék-diplomáciai metódushoz. A konferenciák nyilvánossága, a közvélemény állandó ellenőrzése és érzékeny visszahatásai semmiesetre sem könnyítik meg a megoldásokat. Van olyan befejezett tény, amelyet megegyezés esetén el lehet fogadtatni az érdekelt államok közvéleményével, mert a megegyezés pillanatában már érzékeltethetők az előnyök is. De ha a közvélemény a tárgyalások fázisait követi, jog- és érdekfeladást láthat ott is, ahol tulajdonképpen csak taktikai megmozdulásról volt szó és így megbénítja képviselőinek kezét, rideggé merevít olyan állásfoglalást, amely helyesen tulajdonképpen csak tárgyalási alap lenne. A nemzeti demokráciák és nemzeti parlamentarizmus krízise után így érkezünk el a nemzetközi demokrácia és a nemzetközi parlamentarizmus fenyegető válságához.

NAGYBRITANNIA súlyának és hatalmának megerősödésére már több ízben rámutattunk. Mr. Chamberlain, kincstári kancellár új, kiegyensúlyozott költségvetése, a font szilárdsága és tekintélyének megerősödése, az indiai helyzet javulása, az angol-amerikai kooperáció megerősödése az utóbbi időben csak elősegítette ennek a civilizációnk szempontjából öröndetes fejlődésnek menetét. Azonban a nagy világpolitikai problémák szempontjából Nagybritannia is természetszerűleg csak tapogatva keresi helyét s állásfoglalása nemcsak a politikában követett általános elveknek, hanem részben belpolitikai, részben világpolitikai komplex helyzetének függvénye. A gazdasági és pénzügyi kezdeményezés terén a brit tudós, bankár és államférfi ma is az élen jár. Ha tavaly nyáron sokan azt hitték is (sokan esetleg remélték), hogy London elveszti vezető pozícióját s a font- valuta nemzetközi tekintélyét, az események erre rácafoltak. A nem aranyalapon álló font-deviza, ma még fluktuáló volta dacára, mint a nemzetközi kereslet tárgya, közel ugyanolyan pozícióval bír, mint egy évvel ezelőtt. A britek úglátszik, ki akarják építeni ezt a pozíciót és a sterling- valuta frontjának megalkotására gondolnak. Az arany helyett sterling alapon álló „irányított valutájú” országok közös akcióját óhajtják úglátszik létrehozni. A brit parlament temperamentumos tagja, Churchill volt kincstári kancellár még Amerikát is felszólította a csatlakozásra és a kapott parlamenti válaszból nyilvánvaló volt, hogy a brit kormány sem idegenkedik a Washingtonnal való pénzügyi együttműködés gondolatától. Egy másik gondolat, amelyet szintén Angliában vetettek fel s amely ma még igen theoretikusnak látszik, de lehet, hogy holnap az árvátság megoldása felé visz, az általános árszínvonal 30%-os emelésének terve, ami egyértelmű az arany árának 30%-os csökkentésével. Más kérdés persze, hogy létre tud-e jönni és akcióképes tud-e lenni az a monetáris konferencia, amelyet e kérdésnek megvitatására, esetleg eldöntésére angol szakértők össze akarnak hívni.

Az angol helyzetnek ez a megerősödése abban is megnyilvánul, hogy a brit államférfiak lassanként visszanyerték kezdeményezési és vezetési kedvüket, amely a múlt év júliusát megelőző időkből különösen Ramsay MacDonaldot annyira jellemezte. Ez a tény és ez a megfontolás, hogy ha gaz-

daságilag nem is, pénzügyileg eminensen érdekelve van Nagybritannia az úgynevezett Duna-Európa sorsában, bírta rá a Downing-Streetet, hogy még a kora tavasszal felvesse egy középeurópai vámunió tervét s mikor ez nem vezetett sikerre, rögtön Tardieu tervének nyilvánossághozatala után meghívja — talán kissé elhamarkodott kezdeményezéssel — a négy nagyhatalmat Londonba a Duna-államok szorosabb összeműködése megbeszélése tárgyában. MacDonaldfetisserűen bízik részben saját személyének kétségtelen varázsában, amellyel már ilyen nemzetközi megbeszéléseket sikerre tudott vinni, részben a közvetlen eszmecserék tisztító hatásában és rajtaütéssel óhajtotta London, Párizs, Róma és Berlin együttműködését létrehozni s ennek segítségével a dunai államokat nolens volens egy többé-kevésbé laza kooperációba belekényszeríteni.

Franciaország ugyan már a német-oszták vámuniós terv megbuktatása és a múlt nyár nagy középeurópai pénzügyi válsága óta fokozódóan növekvő érdeklődést mutat és aktivitást fejt ki Közép-Európa gazdasági és pénzügyi problémái megoldása irányában. Nem volt tehát meglepetés, hogy Tardieu a dunai vámunió létrehozásának irányában tett angol lépések balsikere után saját iniciatívájával lépett a porondra és az öt dunai államnak preferenciális alapon való együttműködését javasolta. André Tardieu fiatal korában diplomata, később újságíró volt, gyors gondolkozású és gyors ítéletű ember, aki, ha valamit felfogott és önmagában eldöntött, további habozás nélkül cselekszik. Lehet, hogy terve a londoni balsiker után eredeti formájában nem fog megvalósulni. Fűzzük hozzá: kevesen hitték, hogy így megvalósulhasson. Kétségtelen azonban, hogy az elzárkózási politika következtében teljesen atomizálódott európai nemzetgazdaságnak lökést adott ez a hivatalos kezdeményezés. Franciaország érdeke Közép-Európában főképpen pénzügyi és politikai jellegű és csak másodsorban kommerciális. Ha tehát kezdeményezésével elérhetné azt, hogy itt investált tőkéinek jobb biztosítékot szerez és visszafizetésüket lehetővé teszi, a francia pénzügyi érdekek már eleget tett. De ha kezdeményezésére egy ilyen alakulat létrejön, melynek ő és Anglia lennének finanszírozói, úgy ez középeurópai hegemoniájának megerősödését jelentené — eltekintve attól, hogy elsőrendű politikai siker lenne — és így biztonságának ügyét is szolgálná. Hogy ezt a sikert megszerezze magának, ahhoz szükséges volt, hogy Angliát taktikailag megnyerje tervének s ezért Tardieu elébevágott a Londonba összehívott konferenciának s közvetlen tanácskozássra meglátogatta az angol miniszterelnököt. Bármennyire hangoztatták is, hogy semmiféle kötelező vagy pozitív megállapodásra nem jutottak, a benyomás, amit a francia sajtó is segített kelteni, az volt, hogy Tardieunek sikerült MacDonaldot saját tervének megnyernie és a másik két nagyhatalmat fajt accompli elé állítani. A végeredmény aztán nem felelt meg az előkészítés tökéletességének és a várakozásnak. Olaszország és Németország úgy vélték, hogy nemcsak azt nem engedhetik meg, hogy egy kész francia sikert egyszerűen elfogadjanak, hanem ellentétes gazdasági érdekeiket is érvényesíteniök kell. A francia érvelés úgy szól, hogy előbb az öt közvetlenül érdekelt állam érdekeit kell összeegyeztetni, egy csoportot kialakítani és azután más országokkal e megállapodások alapján megegyezni. Minél többen kapcsolódnak bele az eredeti tárgyalásokba, annál nehezebb az ellentétek kiegyenlítése, tehát Párizs lépésről-lépésre óhajt haladni.

Róma ezzel szemben azt vitatja, hogy ő is közvetlenül érdekelt fél, területileg egy bizonyos mértékig utódállam; kereskedelmi forgalma a dunai államokkal olyan jelentékeny, hogy nem nézheti tétlenül egy preferenciális rendszer kialakulását, melynek az ő forgalma nem lenne részese. Nyilvánvaló, hogy Olaszország ettől eltekintve sem szívesen látna vala-

milyen lépést olyan unió felé, amely, egyelőre gazdaságilag, a régi Osztrák-Magyar Monarchiát, területben megnövekedve, támasztaná fel.

A berlini kabinet pedig, amely az április elején a Downing Streeten tartott nagyhatalmi Duna-konferencián a fasiszta kormánnyal azonos fronton és taktikával küzdött, rámutatott arra, hogy nem mondhat le forgalmának ama részéről, amelyet a dunai államokkal bonyolít le. Ezt annál kevésbé teheti, mert az öt dunai állam kölcsönösen adott preferenciája ipari export tekintetében egyszerűen Csehszlovákiának juttatná mindazt az előnyt, amit eddig Németország élvez, tehát az öt dunai állam közül annak, amely — saját külügyminiszterének kijelentése szerint — nincs rászorulva a megmentésre. Róma és Berlin együttes javaslata tehát az volt, hogy a négy nagyhatalom is résztvegyen az összehívandó nagy Duna-konferencián és ezenkívül, hogy Bulgáriát is, mint dunai államot, bevonják a tárgyalásokba. Ha Tardieu javaslata megy keresztül és csak az öt államot hívják meg, úgy ez Franciaország diplomáciai győzelme lett volna és a két közvetlenül érdekelt nagyhatalmat háttérbe szorította volna. Ha a kilences, illetve a tizes konferenciát hívják össze, akkor ez olasz-német diplomáciai győzelem lett volna. Ezt viszont Tardieu nem engedhette meg és így a londoni Duna-konferencia a balsikerű nemzetközi összejövetelek egyre növekvő számát szaporította. Most a nagyhatalmak pénzügyi szakértői nem túlzott gyorsasággal azon dolgoznak, hogy tisztázzák a középeurópai államok pénzügyi helyzetét és megállapítsák annak a pénzügyi segítségnek mértékét, amellyel a pillanatnyilag legveszedelmesebb helyzeten átjuthatnának s amelyet esetleg a nagyhatalmak garanciájával még a pénzpiacok mai helyzetében is és a középeurópai kibocsátások rossz emlékei dacára, el lehetne érni. A nagyhatalmak e plátói és egyelőre megfeneklett akcióját festőien egészíti ki a kis-antant-konferencia. Londonból és Párizsból április eleje óta azt mondják: próbálják meg a dunai államok egyedül a gazdasági együttműködés alapjait megszervezni, és aztán terjeszték megegyezésüket a nagyhatalmak elé. A hűséges kis-antant államok szépen visszalövik a nyilat, mondván, hogy bár „pillanatnyilag minden kezdeményezéstől tartózkodniok kell, egy máshonnan jövő iniciatívában bármikor készek résztvenni és annak őszintén sikert kívánnak.“ Kezdeményezni már csak azért sem akarnak, mert — s ezt még a francia jobboldali sajtó is kiolvassa a kommunikékból — a kis-antant belgrádi konferenciájának pozitív eredménye, hogy megállapították, miszerint „a következő gazdasági politika tekintetében nincs általános megegyezés“. A francia sajtó szerint is ez a megállapítás felfedi a három állam érdekei közt fennálló ellentétet. Az öt állam gazdasági együttműködésére irányuló akció első felvonása ezzel a méla akkorddal végződött.

A JÓVÁTÉTEL KÉRDÉSÉBEN, mely az utóbbi hónapok alatt viszonylagos nyugalmi helyzetben volt, szintén Anglia beszél legbátrabban és MacDonald a legutóbbi genfi miniszteri konferencián nyilvánvalóan ebben a kérdésben is közelebb óhajtott jutni egy lépéssel a megoldáshoz. A brit költségvetésben jóvátétel az 1932—33. évre a bevétel-oldalon nincs feltüntetve és ehhez képest a kiadás-oldalon sincs a megfelelő adósságtörlesztési tétel. Ez azonban nem jelenti azt, mint hogyha Anglia be akarná szüntetni adósságai fizetését Amerikával szemben, sem azt, mintha már biztosra venné, hogy a hatalmak továbbra is felmentik Németországot jóvátételt terhei alól. Csak éppen a június 16-ára összehívott jóvátételt konferencia döntései előtt

még teljes a bizonytalanság, milyen összeget lehet tétel- és ellentételként felvenni. A kérdés tehát nyitva áll: Brüning kancellár a francia sajtó felháborodásának kórusától kísérve jelentette be, hogy Németország nem képes többé jóvátételt fizetni. Hogy a Hitler-politika Brüning-féle változata fog-e és milyen sikert elérni, az az új francia kormány összeállításától függ.

DUPLA VÁLASZTÁS volt Németországban, kettős választás folyt le Franciaországban is. Mind ez a négy választás a két egymással farkaszemet néző nagy birodalomban, szemléltető képét adta annak az érzelmi és értelmi kettősségnek, amellyel a két nemzet saját történelmi helyzetét és jövőjét megítéli. Hindenburg elnök újjáválasztásánál a létfenntartási ösztön és a józanság győzött. De a nemzeti szocialisták szavazatainak az április 10-i döntő választásnál beállott lényeges megnövekedése már mutatta, hogy a szenvedések következtében felgyülemlett keserűség eruptív hatásai folyton erősödnek az eredménytelennek bizonyult értelem és józanság rovására. A gazdaságilag programtalan, illetve teljesen kusza, bolszevista és kollektivistista ideológiával megtelt programmal bíró, külpolitikailag pedig kizárólag a békeszerződésekből folyó kötelezettségek megtagadásának alapján álló pártnak, intellektuálisan kimagasló vezér nélkül, kizárólag demagógiával, kétségtelenül fölülnyes szervezési képességgel és ügyes belső propagandával sikerült magának kivívnia elsősorban Poroszország legnagyobb pártjának, de következésképpen a birodalom legjelentékenyebb pártjának szerepét. A porosz választásoknál az eddigi Landtagban kilenc képviselővel bíró párt 163 mandátumot nyert: a választások történetében példátlanul álló gyarapodást ért el. És ha az abszolút többséget ugyan nem tudta is megszerezni, sőt a megtizedelt német nemzetiekkel együtt sem alkothat többséget, mégis, már nyers súlyánál fogva is, döntő befolyást gyakorol a birodalmi politika alakulására. Poroszországi sikere kétségtelenül nagyrészt a tízéves Braun-rezsim diktatórikus, de a kommunista szervezkedést el nem nyomó kormányzási módszerének tudható be. A birodalmi választások józan mérséklete után jött tehát a szerződések szétszakításával fenyegetőző keserű véglet. Hogyan fogja ez a birodalmi politikát alakítani, milyen mértékben fog érvényesülni a külpolitikában, azt csak jelekből lehet sejteni, de megítélni még nem. Hiszen még azt sem lehet tudni, vajjon Poroszországban létre jöhet-e egy olyan kormányképes koalíció, amelyben a Nazik döntő súllyal bírnak. Arithmetikusan ez csak az állományában alig kisebbedett katolikus centrummal képzelhető el. Viszont nehéz feltételezni, hogy a centrum a belügyi tárcát átengedje a Naziknak, amely nélkül pedig ez utóbbiak nem igen fogják a kormányalakítást vállalni. Lehetséges-e egy állítólag demokratikus államban a kormányzás a választók ilyen határozott kívánsága ellenére egy parlamenten kívüli, vagy hivatalnokkormány útján — erre a választ Brüning és Braun, vagy talán még inkább csak az események fogják megadhatni. A birodalom külpolitikájának irányát, eltekintve a Brüning okossága által parancsolt mérséklettől, már két év óta úgyszólván a müncheni „Barna Ház” diktálta, illetve kényszerítette rá a kormányra. Az a határozottság, amellyel Brüning legutóbbi beszédében a leszerelés kérdésében a teljes egyenjogúságot követelte és a jóvátétel kérdésében a fizetések beszüntetését helyezte kilátásba, nyilván a Hitler—Goebbels—Strasser—Kube-féle irány többé-kevésbé kényszerű kisajátítása. Csak a módszer más, viszonylag tapintatosabb, az angol vagy amerikai közvéleménnyel inkább számol: a Nazi- külpolitika nem érvényesül egész nyersségében.

Ezzel szemben a francia kamarai választások, melyek egy héttel a poroszországiak után zajlottak le, egy a vezető politikusoknál sokkal nyugodtabb, mérsékeltabb Franciaországot mutattak. Szinte Poincaré lemondása óta nem volt benne kétség, hogy az 1932-es választások Franciaországban balrafordulást fognak hozni. A jobboldali pártok azt remélték, hogy a német választások, ha Hitler győzelmét hozzák, felrázhatják a francia polgárt bizalmából és békeakarásából. Ha mondjuk az elnökválasztásnál Hitler került volna többségbe és az elnöki székbe és proklamálta volna a Versailles! szerződés szétszakítását, akkor ez a mindenki számára érthető, provokáló cselekedet talán a francia választók tömegeit is hasonló extrém állásfoglalásra ragadtathatta volna. A németországi kettős választási eredmény nem provokálta a francia választót. A szavazók többsége azoknak adta a parlament többségét, akik a megegyezést keresik, legalább is nyilvánvalóbban keresik, mint a talán ugyanezt a célt más eszközökkel szolgáló jobboldali pártok. Ez a francia választások értelme. Más kérdés aztán, hogy a választók e világos és egyszerű verdiktjéből a pártok parlamenti játékában mi lesz. A radikális szocialisták, akik a legjelentékenyebb mandátumnyereséghez jutottak és a Kamarának számban legerősebb pártja lettek (615-ből 157), már önmagukban is elég heterogén elemek egyesüléséből állanak, az erős nacionalizmustól átitatott Herriot-tól egészen a szocialistákhoz húzó balszárnnyig. Ahhoz, hogy uralomra jussanak, szükségük van természetesen más pártokkal való összeműködésre. Vagy a kartelre a marxista szocialistákkal (129 mandátum) és a független és köztársasági szocialistákkal (37 képviselő), vagy pedig az úgynevezett republikánus koncentrációra, amely a radikális szocialistáktól egészen és bezárólag Tardieu független köztársasági pártjáig terjedne. A pártoknak most három hetük van arra, hogy a lehetőségeket kitapogassák. A szocialistákkal való együttműködésre nem sok remény van, hiszen például csak a véderő kérdésében majdnem áthidalhatatlan ellentét választja el a mérsékelt szocialistákat (Léon Blum), akik a hadsereg költségeinek jelentékeny leszállítását kívánják Herriot-éktól, akik a mai keretek fenntartásához, legalább is eddigi kijelentéseik után ítélve, ragaszkodnak. Hogy a szocialisták egyáltalában hajlandók-e a kormányalakításban egy más polgári párt vezetése alatt résztvenni, arról a májusvégi szocialista pártkongresszus dönt. Bármenyire akarják is Blumék ezt az együttműködést, nem valószínű, hogy az utóbbi negyven év határozatait meghazudtolóan ez a kongresszus másképp döntsön, mint elődei. Marad tehát a kívülről való támogatás bizonytalan előnye, mint 1924-ben. Mindkét esetben azzal az ódiummal a radikálisok terhére, hogy egy bizonyos mértékben a szocialista politikát kell megvalósítani. Érthető tehát, hogy Herriot nem siet a kormányzást átvenni és e kísérletnek áldozatul esni. A prognózis tehát ma bizonytalan és egyelőre más, mint párttaktikázást nem lehet látni: nagy és nem várt meglepetés lenne, ha széles többségre támaszkodó tekintélyes kormány jönne létre június első heteiben. Valószínűbb, hogy, Franciaország kárára, ezekben a komoly és döntőjelentőségű órákban — a lausanne-i konferencia június 16-án ül össze — a harmadik köztársaságnak múlandó életű, bizonytalan és változó politikájú kormányai lesznek mindaddig, amíg vagy egy baloldali koalíció, vagy végül az a koncentráció ki nem alakul, amelyre Tardieu és csoportja vár, hogy az adott pillanatban a radikálisokkal együtt a vezetést magához ragadhassa.

A Köztársaság elnökének, Paul Doumer-nek meggyilkolása a második választási menet előestéjén nyilván szintén felzavarta volna a választókat, ha valamiféle politikai célt lehetett volna sejteni az orosz örült barbár gaztette mögött. De még ha kiderülne is, hogy Gorguloff kommunista ügynök, akkor sem lehetne politikai céltudatosságot vagy tervszerűséget látni a

pártokon valóban felülálló, közbecsülésnek örvendő Doumer meggyilkolásában. A képviselőválasztásokra tehát nem voltak befolyással a május 6-án leadott gyilkos lövések, minthogy azonban az alkotmány rendelkezése következtében az új elnök választásának azonnal meg kell történnie, ezt az aktust még a június i-éig „elnapolt“, de tényleg feloszlott Kamara bevonásával ejtették meg. Ennek a következménye az volt, hogy az 1928-as jobboldali Nemzetgyűlés jobboldali elnököt választott, akinek harmonikusan fog kellene együttműködnie az új, balfelé hajló Kamarával. Lebrun eddigi szenátusi elnök személyében, kire az eredeti összetételében is baloldali irányú Szenátus túlnyomó többsége szavazott, a jelek szerint ismét pártokon felül álló, első magisztrátust választott a harmadik Köztársaság népképviselője. A balfelé hajló általános választások s a jobboldali politikát hangsúlyozó elnökválasztó Assemblée Nationale tehát szintén szimbóluma a kettősségnek, mely a német és a francia népet mai akaratelhatározásukban egyaránt jellemzi.

A választók — a szocialista és radikális szocialista programot helyeselve — nyilvánvalóan azt kívánták, hogy nekik nyugalmat és békét, esetleg újabb proszperitást biztosítsanak. Alig hihető azonban, hogy olyan kormány merjen alakulni Franciaországban, amely lényeges jog- és pozíciófeladást jelentő programmal menjen a két nagy konferenciára, a lausanne-i jóvátételre és a genfi leszerelésre. A választások iránya tehát optimizmusra jogosítana fel, legalább is, ami Lausanne-t illeti; tényleges eredménye és parlamenti kihatása azonban a legerősebb kételyeket kelti.

A FRANCIA POLITIKA újjáalakulását — amennyiben az egyáltalában valósággá válik — türelmesebben megvárhatja a genfi leszerelési konferencia, mint a lausanne-i jóvátételi, amelynek július 15-e előtt valamilyen határozatot kell hoznia, hiszen Németország jóvátételi fizetései — a Hoover moratórium július i-én joghatályát veszti, — ezen a napon esedékessé válnak.

A leszerelési konferencia, amely február 2-a óta semmit el nem sietve tárgyal, június közepe táján valószínűleg el fogja napolni ülésezéseit októberig és aztán még hónapokig el fog pepecselni, hogy megszüljön amaz egeret, melyet hatvan nemzet becsületes kollaborációban vár tőle. A becsületes és lelkes együttműködés oly módon folyik, hogy minden állam hivatalos képviselője két félelem között foglal el annyira-amennyire kényelmes taktikai pozíciót. Egyik oldalon fél a saját közvéleményétől, mely vagy azt kívánja, hogy ne engedjen, vagy azt, hogy lehetőleg mindent elérjen, amit követelni lehet; fél a nemzetközi közvéleménytől, amely a világháborút követő pacifista reakció hatása alatt áll és meg van győződve arról, hogy a leszerelés, ha nagymértékű, kiküszöbölheti, vagy legalább is megnehezítheti a háborút. Minthogy ez a meggyőződés beidegződött a nemzetközi közvéleménybe, tagadhatatlan, hogy lélektanilag veszedelmes lenne ezzel nyíltan szembe szállni. Szabad tehát talán azt mondani, hogy a konferencia eredménye vagy sikere valószínűleg nem fog sokat lendíteni a nemzetközi béke ügyén; balsikere ellenben veszedelmes és beláthatatlan következményű lélektani visszahatásokat váltana ki. A konferencia eddigi eredménye, ha sovány is, az angolszász hatalmak határozott fellépésének tudható be. Gibson amerikai delegátus kezdeményezésére és Sir John Simon brit külügyi államtitkár javaslatára kimondták a kvalitatív leszerelést, azaz azt, hogy bizonyos támadó vagy barbár hadieszközöket elpusztítanak, eltiltanak, vagy pedig internacionalizálják ezeket. Hogy melyek ezek a támadó fegyverek, azt a technikai bizottságoknak kell megállapítaniok, de angol és amerikai részről, talán nem gúny nélkül — a francia és kis-antant ellenkezéssel szemben — rámutattak

arra, hogy a versailles-i és rokon szerződések katonai szakaszai, amelyek a legyőzött államokat bizonyos fegyvernemektől eltiltják, hasznos útmutatóul szolgálnak arra, hogy a szövetséges katonai, tengerészeti és légügyi szakértők milyen fegyvereket vagy fegyvernemeket soroltak ebbe a kategóriába.

Sokkal értékesebb eredménye a konferenciának az a kép, amelyet a hatalmak és hatalmi csoportok különböző állásfoglalásáról nyerhetünk. Az egyik csoport természetesen Franciaország vezetése alatt áll és ha nem is bevallott, de taktikai lépéseiből és helyzetéből nyilvánvaló célja a konferencia szabotálása, azaz annak elérése, hogy a világ hatvan államának ez a monstre összefüvete látszat-eredménnyel elégedjék meg. Ezt a célt szolgálta a szellemesen felépített és jobb ügyhöz méltó dialektikával védett francia terv, amely egy, a Népszövetség rendelkezésére álló nemzetközi hadsereg megalkotását célozza a tagállamok által a Tanács rendelkezésére tartott kontingensekből. Ha elérhető lesz, hogy a Népszövetségből szuperállam váljék, akkor talán ez a megoldás is lehetőnek látszik. Az a tény, hogy a konferencián jelenlévő államok közül a két legnagyobb — az Egyesült Államok és a Szovjet köztársaság — nem tagja a Népszövetségnek s így nem venne részt ebben, minden egyéb itt részletesen fel nem sorolható jogi és technikai nehézségtől eltekintve is lehetetlenné teszi ezt a megoldást, de mindenesetre kizárja azt, hogy ez a konferencia minden tagja által aláírt és elfogadott konvencióban leszögezhető legyen. Tehát kétségtelen, hogy a javaslatnak kizárólag taktikai célja volt, hogy az egész vitát mellékvágányra terelje: — el a leszereléstől. A másik államcsoport a két angolszász nagyhatalom vezetése alatt áll és különösen MacDonald és Stimson legutóbbi találkozása óta, amidőn Tardieu megbetegedése következtében nem sikerült tárgyalásaikat befejezni, mindinkább határozottan szembe kerül Párizssal és kíséretével. A kvalitatív leszerelésre vonatkozó javaslat ebből az ellentétből keletkezett és ha végül beleverték is időnyerés végett azt a megszorítást, hogy a támadó fegyverek esetleg internacionalizálhatók, ez nyilván Franciaországnak tett engedmény, mert különben az eredeti francia javaslat a Simon—Gibson-féle javaslat elfogadásával már megbukott volna. A két angolszász hatalommal lojálisán együttműködik Olaszország, amely nagy diplomáciai ügyességgel keresi azt a megoldást, amellyel nemcsak formális eredményeket lehet elérni, hanem igazságos békét lehet teremteni és nyugodtabb alapokra fektetni. A fasiszta Olaszország egyáltalában örvendetes nyugalmi pont a nyugtalan és meghamisított demokráciák sorában, hol a néphangulatok változása vagy demagóg behatások alatt alakul az emberiség sorsát befolyásolóan az egyes államok politikája. A fasiszta politika következetes, egyenes, világos és nincs alávetve időközi változásoknak. Felbecsülhetetlen érték akkor, amikor más nagy államoknál egyik hónapról a másikra nem lehet megmondani, mi lesz politikai állásfoglalásuk valamilyen konkrét, állandóan napirenden lévő kérdésben.

A harmadik csoport természetesen a már leszerelt, legyőzött államok csoportja, amely, ha nem működik is közös marsruta szerint, kell, hogy a főcélban találkozzék. A főcél a teljes egyenjogúság elismerése. Ezek az államok, ha támogatják is más államcsoportoknak valóban a leszerelést célzó javaslatait, még az ilyen javaslatok elfogadása esetén sem tekinthetik a konferenciát sikerrel befejezettnek, ha a fokozatos leszerelés elvének elfogadása mellett nem proklamálja a konferencia a szuverén államok közötti teljes egyenjogúság princípiumát.

Államcsoportokon kívüli akciókat folytatnak, hol ide, hol oda csatlakoznak a Szovjetköztársaság, Törökország és egyes kisebb, nem népszövetségi tagállamok.

Az Egyesült Államok politikáját és taktikáját a közeledő novemberi választások befolyásolják, amelyeken nemcsak az elnököt, hanem a Szenátust és a Képviselőház felét választják újra. A mai republikánus adminisztráció“nak sikerre van szüksége, hogy a még mindig pacifista közhangulatban megerősítse helyzetét. Nagyon kérdéses, vajjon a kvalitatív leszerelés elvének kimondásán kívül novemberig még sikerül-e valamilyen pozitívabb eredményt elérniük. A két angolszász állam együtt, de különösen Anglia, a kulisszák mögött elsősorban azon fáradozik, hogy a londoni hármastengeri leszerelési szerződést mind az öt tengeri nagyhatalomra kiterjesszék, tehát, hogy létrehozzák a francia-olasz megegyezést. Ha ez nem sikerülne, Anglia kénytelen lenne gyorsütemű tengerészeti fegyverkezésbe fogni, hogy a két kisebb tengeri nagyhatalommal szemben megtarthassa szupremáciáját. Ettől pedig könnyen érthető anyagi okokból tartózkodni kíván.

A LESZERELÉSI KONFERENCIA első három hónapját megnehezítette a távol-keleti konfliktus. Kína kívánságára a népszövetségi Egyezségokmány 15. szakasza alapján összehívott rendkívüli közgyűlés hosszas és kínos tárgyalás után határozatot hozott, amely legalább is formailag egy időre befejezte a shanghai-i kérdést. Azzal, hogy később a helyi, elsősorban az angol diplomácia közreműködésével létrejött a fegyverszünet Shanghaiban és hogy a japán kormány a shanghai-i megszálló csapatokat a minimumra redukálta — szárazföldi hadseregére Mandzsúriában van szüksége — a formai befejezés, legalább ideiglenesen, lényegében is megerősítést nyert. A népszövetségi rendkívüli közgyűlésen érdekesen ütközött meg a Távol-Keleten érdekelt nagyhatalmak óvatos, konfliktust minden irányban kikerülni akaró politikája a kis hatalmaknak tisztán a népszövetségi gondolatot védő, tehát élesebben japán-ellenes és nem a politikai tényekben gyökerező fellépésével. A hozott határozat kompromisszum eredménye, amely a formát megmenti, a népszövetségi elvet, anélkül, hogy politikailag többet tudna elérni, mint amit a Távol-Keleten a helyszínen erősebb fél — ez esetben Japán — saját magától koncedálni akar. Ha szüksége volt is Japánnak arra, hogy alattvalói épségének biztosítására a shanghai-i akcióba belemenjen, egyelőre úgy látszik, hogy ennek főcélja taktikai diverzió volt: a figyelmet elterelni a mandzsúriai eseményekről mindaddig, amíg ott befejezett tényeket teremthetnek.

Akármilyen nyugtalan is a helyzet Mandzsúriában — bandák támadják a vasútvonalat és nehezítik az új Mandzsukuo adminisztrációt, a japán-orosz súrlódások mindinkább napirenden vannak — tény az, hogy Japánnak, ha egy látszólag független kormány megalkotása árán is és jelentékeny haderő fenntartásával sikerült új kolonizációs területet nyernie, amely legalább is állandó felvevőképes piacot biztosít számára. Azon tény mellett, hogy a nagyhatalmak, elsősorban az Egyesült Államok nem ismernek el semmi olyan befejezett tény, amely a fennálló szerződésekbe ütközik, tehát a Mandzsukuo kormányt sem, mindaddig, amíg ezek a hatalmak nem hajlandók elhatározásuknak szankciókkal érvényt szerezni, a japán kormány nyugodtan folytathatja szervezési munkáját.

Kérdés, hogy Japán gazdaságilag és pénzügyileg a kínai bojkott nyomása alatt és a New-Yorkból irányított pénzügyi akció hatása alatt, mily mértékben lesz képes helyzetét Mandzsúriában megörökíteni és expanziós akcióját folytatni. A borzalmas merényletsorozat, amelyet a militarista párt szervezetei követtek el Tokióban s amelynek elsősorban a miniszterelnök esett áldozatul, azt mutatja, hogy a hadsereg és a háborúspárt a gazdasági

és pénzügyi meggondolások félretolásával, Shanghaiban és Mandzsúriában is további offenzív akciókat kíván s a Szeijukai kormány lassan leépítő és visszavonuló, az elért eredményt megemészteni akaró politikáját helyteleníti. Sikerre fog-e vezetni ez a ma örültnek látszó puccs-kísérlet és ha belül sikert ér el, azaz a katonai párt kormányra jut, képes lesz-e a nyilvánvaló gazdasági és pénzügyi tények ellenére eredménnyel végrehajtani politikáját, ez olyan kérdés, amelyre spekulatív válaszolni lehetetlen. A japán szigetek esetleg halálos válság előestéjét élik.

OTTLIK GYÖRGY

PARLAMENTARIZMUS ES DIKTATÚRA I

3. KONTINENTÁLIS KÍSÉRLETEK

MÁR az angol fejlődés vázolója során rámutattunk arra, hogy Angliának védett, ellenséges betörések ellen a tenger által biztosított helyzetében a központi királyi hatalom a főbírói funkcióra támaszkodva épül ki s a királyi főbírói székéből fejlődik ki a parlament, holott a kontinentális fejedelem elsősorban országának külső biztonságát lévén hivatva megvédeni, belső központi hatalmát is katonai erejére támaszkodva építi ki s az ország erőinek mennél teljesebb kihasználása végett a közigazgatást is mind szilárdabban iparkodik kezébe keríteni. A fejedelemnek e merőben önálló és függetlenné lett személyes hatalmával szemben az alattvalók képviselete, a rendi országgyűlés, nem hordozója, legföljebb korlátozja, kerékkötője az állami hatalomnak s az idők folyamán mind jobban és jobban háttérbe szorul. Az arisztokrácia, amely Angliában sikeresen vette fel a küzdelmet a királyi hatalommal s e harcból a nemzeti szuverénitás és a közszabadságok diadalmas védőjének dicsőségétől övezve került ki, a kontinensen általában meghajolni, megalkudni kényszerült: független politikai tényezőből átalakult udvari díszletté, a királyi abszolútizmus támaszává és védencévé. Az abszolútizmus elleni politikai harc vezetését helyette a polgári középosztály veszi át: politikai és társadalmi tagozatok, párt és osztály nem keresztezik egymást, mint Angliában, hanem egybeesnek, a nemzet élesen kétfelé szakad.

Ez a megszakadtság, kettősség a politikai gondolkozásban is kifejezést talál, mint az „állam“ és a „társadalom“ fogalmának kettőssége. „Állam“ a fejedelmet és kormányát jelenti, vele szemben áll a — polgári — társadalom, mint az egyesek, a magánemberek sokasága, vagyis a nem-állam. Amidőn pedig a „társadalmat“ képviselő polgári intelligencia a francia forradalom tanulságain tűnődő fejedelmektől kicsikarja az „alkotmányosságot“, a parlamentáris népképviselők szervezését, ezekben voltaképp a társadalom, a nem-állam jut politikai kifejezésre.

Az új parlament egyelőre csupán a törvényhozásra kíván befolyást gyakorolni, az állam kormányzása a fejedelem kezében marad. Ámde a szuverénitás végső alanya is a fejedelem: ez olyan tétel, amelyre nézve a katonai és közigazgatási független hatalma birtokában levő uralkodóval nem lehet alkudni. A népképviselőlet működésének joga egyelőre pusztán fejedelmi koncesszióból ered: a fejedelem önként átadja az állami főhatalom egy részét az országgyűlésnek. Ennélfogva az országgyűlés nem is lehet a fejedelemmel egyenrangú alkotmányos tényező: hogy a hatalmak egyensúlyának elmélete mégse szenvedjen, az elmélet, nem törődve a valósággal, különválasztja a

¹ L, Magyar Szemle 1932 ápr. szám 387. 1. és májusi szám 97. 1.

fejedelmi hatalomtól a kormány „végrehajtó“ hatalmát s a királyt Benjamin Constant úttörő gondolatai nyomán kormány és parlament fölött függő „semleges“ hatalomként képzei el, amely a maga teljes függetlensége és pártatlansága következtében a két konkurrens államhatalom vitáját a maga vitathatatlan tekintélyével a közjó szellemében dönti el.

A valóságban a fejedelem nem lebeg mozdulatlan semleges auktoritásként a többi állami főszerv felett, hanem a maga katonai erejére támaszkodva, a legfőbb hatalomért viaskodó konkurrens a parlamentnek, amely viszont vele szemben a „közvélemény“ erejére iparkodik támaszkodni, ennek harcbavitelére törekszik. A kormány nem lehet e kettő között önálló harmadik, mert gyökere vagy itt van, vagy ott s aszerint, hogy a kormányzás irányításának tényleges hatalma a fejedelem, vagy a parlament kezében van-e, egyik vagy másik konkurrens tényezőnek a hatalom pusztá látszatával kell beérnie. Ez a különbség az „alkotmányos“ és a parlamentáris monarchia között: ebben a parlamentet, abban a fejedelmet illeti az „utolsó szó“.

Mivel pedig az alkotmányos királyságban nem a parlament, hanem a fejedelem a kormányhatalom forrása, itt az angol értelemben vett parlamenti pártrendszer sem alakulhatott ki. Említettük, hogy az angol kétpártrendszert az uralkodó politikai elmélet elvont és „örök“ politikai princípiumoknak állítólag szükségkép fennálló dualizmusára hivatkozva magyarázza. A valóságban, mint láttuk, az angol rendszer egységes kormányzási tradíciók kifejlődésén alapszik s az „elvek“ elsorvadását jelenti arra a nélkülözhetetlen minimumra, amelyet a kettős szám jelent. Ahol ellenben valóban elvek érvényesülnek, ott nem a kettő az uralkodó kategória, hanem a — sok. Mert politikai elvi programot nem csupán kettőt, hanem igen sokat lehet felállítani. Az elvek rostája az élet: a kormányzás gyakorlati feladataival való állandó érintkezésben az elvek riktó színei letompulnak s az olyan pártok, amelyeknek a kormányzásban hosszabb tapasztalatuk van, az idők folyamán veszedelmesen fognak hasonlítani egymáshoz. Ellenkezőleg egy olyan testületben, amely tétlenségre van ítélve, amely nem kreálhat, legföljebb buktathat kormányokat, szabadon burjánoznak föl az „elvek“ és „programmok“, mert fejlődésükben nem akadályozza őket az élet, a tények rideg és egyhangú logikája. „Németország — írta Rehm 1912-ben — lehet a politikai programmpártok hazája, mert nem hazája a parlamentáris kormányformának“. Ez a megállapítás ma is több-kevesebb joggal általánosítható: a kontinentális parlamentekben az alkotmányos monarchia uralma alatt az elvek gazdag palettája alakul ki és a sokpártrendszer a szabály.

Ami emellett ezeket a program-pártokat egyaránt jellemzi, az: esszenciális negatívitásuk. A kormányzás maga nem történik pártalapon. A kormányzás a fejedelem „híveinek“ kezében van, akik az ő személyes bizalmának letéteményesei s akiket ténykedésükben az „államrezonnak“ szempontjai s nem pártprogramok irányítanak. Ha alakítanak, vagy megnyernek is pártokat a kormány támogatására, a kormány ezzel még nem válik igazi pártkormányvá s „kormányzó-pártról“ szabatosan nem lehet beszélni: hiszen a párt ebben az esetben

sem gyökere és alapja, hanem csupán uszálya a kormánynak. Mivel pedig a kormányrendszert, amelynek voltaképi feje a fejedelem, általános választáson, plebiszcitummal megbuktatni nem lehet, annak nőttön nő a — minden kormányrendszert a dolgok természeténél fogva fenyegető — népszerűtlensége; következésképp mindaz, amit a parlamenti pártok vele szemben mint „közvéleményt“ reprezentálnak, végül is nem egyéb, mint csupa negatív ellenzékiesség. Az „pillám“ és „társadalom“ fogalmi megkülönböztetése a maga merevségében valóra válik: a fejedelemmel, kormányával, bürokráciájával és hadseregével, mint állammal szemben voltaképp opposzióban van az egész társadalom, negativisztikus elvi programokat hordozó politikai pártok anarchikus sokaságára tagozódva.

Ilyen körülmények között „kormány“ és „ellenzék“ harcának is egészen más a jelleme, mint az angol parlamentben. Itt nem két hatalmi tényező áll szemben, amely egymást felváltja és kiegészíti, hanem két politikai rendszer, amely egymással élet-halálharcot vív. Nem két hajlítható párt doktrína és két alternatív kormánygamitura az ellenfél, hanem két politikai világnézet: a kormány a monarchia, az ellenzék többé-kevésbé nyíltan a népszuverenitás elvét képviseli. Míg tehát az angol parlamentben némelykor igen harcias szellemben is voltaképp konvencionális lovagi torna folyik: a kontinentális parlamentek még konvencionális formák között is reális, irtó háborúk színhelyei.

E harc végső eredménye, békés vagy erőszakos módon, a monarchia politikai hatalmának összeomlása: a politikai demokrácia győzelme, amely a hatalmat az ellenzék kezébe juttatja. Ez azonban idáig nem tanult kormányozni, csak oponálni. Vezérei nem államférfiak, hanem szónokok, fantaszták, kalandorok és demagógok. Emellett ez az opposzió nem egységes, fegyelmezett párt, mint Angliában „őfelsége ellenzéke“, hanem maga a káosz, tarka-barka társaság, amelynek egységét éppen csak negatívítása adta meg: egyes csoportjai csak abban az egyben értettek egyet, hogy a „rendszert“ meg kell buktatni. Ebből a társaságból csupán „koalíciós“ kormányokat lehet alakítani, amelyek a legkülönbözőbb „elvek“ szivárványát képviselik s amelyek a maguk életét napról-napra tengetik egyes vezéreknek és csoportoknak nyújtott engedményekkel s nem egyszer merőben a zsákmány szétosztásával a győzelmi társak között.

FRANCIAORSZÁG, amelynek az európai államok közül legrégebbi parlamentáris múltja van, tanulságosan mutatja ennek a rendszernek következményeit: a harmadik köztársaság megalakulása óta nem kevesebb, mint 87 kormányt fogyasztott el, vagyis egy-egy kormány átlagos élettartama csupán 8 hónap; holott ugyanezen idő alatt Nagybritanniának — még a merőben esetleges, egyes kormányelnökök visszavonulása s másoknak halála miatt bekövetkezett személyi változásokat is számítva — csak 20 kormányra volt szüksége, átlagosan több mint három évi élettartammal. (A most lezárult 1928—32. évi francia parlamenti ciklus adatai még jellemzőbbek: e négy év alatt 10 kormánya volt az országnak, átlagosan kevesebb mint öt havi életidővel!)

Ezeknek a fantasztikusan ható adatoknak magyarázata az, hogy Franciaországnak van ugyan parlamentje, de voltaképp nincsen parlamenti kormánya, mert a parlament még a monarchikus időkből megmaradt hagyományok szerint csupán a nem-államot, a „társadalmat“, vagyis az ellenzékét képviseli. A parlament funkciója itt nem az, hogy támogassa, vagy éppen irányítsa, hanem az, hogy ellenőrizze és akadályozza a kormányt. A francia forradalom doktrínája mai napig is tovább él a francia radikalizmus modern teoretikusának, Alain-nek tételében: a kormány természeténél fogva deszpotikus, következésképpen a nép képviselőinek szüntelenül ellenőrizniök és korlátozniök kell működését.

Minthogy pedig egységes vonalakban való kormányzásról nem lehet beszélni, minthogy a miniszterek csak ritkán vannak annyi ideig hivatalban, hogy az ügyeket megismerhessék s akkor is idejük megoszlik a parlamenti csaták és a kormánytámogató képviselők ügyfeleinek fogadása között, voltaképp nem kormány és ellenzék áll egymással szemben, hanem a bürokratikus adminisztráció, — amelynek épületét még az Ancien Régime alapozta meg és Napoleon építette ki — vagyis a liberális értelemben vett „állam“ — és a parlament, mint az ellenzéki „társadalom“, a nem-állam képviselője. A parlamenti kormány hiányzó egységét és kontinuitását a bürokrácia tökéletes egysége és kontinuitása pótolja. Ez az egyik főoka annak, hogy Franciaország „kibírja“ a parlamentárizmust. A másik főoka az, hogy az országnak erős társadalmi homogeneitása mellett — Franciaország még ma is kifejezetten és túlnyomóan „polgári“ társadalom — azok a politikai kérdések, amelyek a parlament tárgyalásai és izgalmas kormánybuktató harcai felett uralkodnak, korántsem hatolnak túlságosan mélyre, nem érintik lényegesen a „társadalom“, a gazdálkodó egyesek sorsát és életét. „A mi politikai vitáink — írja André Siegfried — létünknek csupán igen csekély töredékére vonatkoznak s nagyon is gyakran szem elől szokás téveszteni, hogy óriási a mennyisége azoknak a dolgoknak, amelyekre nézve a franciák mind egyetértenek, bárminő párthoz tartozzanak is“. Akármilyen tetemes is tehát egyébként a különbség angol és francia parlamentárizmus között, végeredményben Franciaországra is érvényes az, amit lord Balfour saját hazájáról mondott: „A mi politikai gépezetünk, felfogásának alapjaiban, oly tökéletesen egyetértő népet tételez fel, mely nyugodtan megengedheti magának az eltérő nézeteket“.

E két körülményhez, amely a francia parlamentárizmust aránylag ártatlan szórakozássá enyhíti, járulnak még a következők: az ország tökéletes külső függetlensége, hatalmas tőkeereje és aránylag nagy általános, egyenletes jóléte. Ameddig az országnak sem külső épsége, sem benső jóléte nincsen veszélyben, ám hadd játsszék parlamentet a Bourbon Palota! Ha a nemzetnek ezek a legnagyobb értékei veszélyben forognak, akkor ez a játék úgyszólván megszűnik s megjelenik az „erős ember“, a „diktátor“, aki előtt szűkülve hunyászkodnak meg a parlamenti zenebona lehangosabb hősei. „Harminc év alatt — panaszkolta André Tardieu rezignáltan második kormányának egy „narancsmagon“ való elbukása után — Franciaországnak csak két erős kormánya volt:

Clemenceau-é 1918-ban, mert akkor megijedtünk a vereség veszélyétől — és Poincaré-é 1926-ban, mert akkor meg az államcsőd veszélyétől ijedtünk meg“. A gazdag, független, boldog individualista francia köztársaságnak tehát — ismételjük — van ugyan parlamentje, de csak a szükséghez képest van parlamenti kormánya: normálisan az országot a régi monarchikus, centralizált bürokrácia tartja rendben. Robert de Jouvenel szellemesen jegyzi meg, hogy a demokratikus Franciaországnak nincsenek is intézményei, igaz, hogy „bámulatosan jól megvan nélkülük“.

A PARLAMENTARIZMUS, ahol nincsenek meg normális működésének feltételei, amolyan luxus-intézmény: működése lassú, észszerűden, izgalmas és költséges. Németország tehát éppen a legrosszabb pillanatban vezette be közjogába a parlamentarizmust a forradalmi weimari alkotmányban.

Azon körülmények közül ugyanis, amelyek Franciaországban a parlamentarizmust viszonylag ártalmatlanná tették, a mai Németországban nincsen meg egy sem: sem a centralizált közigazgatás, sem a társadalmi szerkezet egysége és a gazdasági érdekek harmóniája, sem a külső függedenség s a nagy általános, egyenletes jólét. A porosz közigazgatás kétségtelenül jelentékeny centralizációja mellett ott van a föderalizmus: a birodalom és 17 birodalmi tagállam („ország“) saját adminisztrációja; ott van a kommunalizmus: a városok jelentékeny önkormányzata és az, amit Popitz államtitkár újabban „polükrtiának“ nevezett el: t. i. az a körülmény, hogy a közületi gazdálkodásnak több mint 70.000 egymástól többé-kevésbé függetlenül hordozója van: birodalom, országok, községek, a társadalombiztosítás különböző szervei, birodalmi bank, vasút és posta s egyéb közintézmények és vállalatok. Emellett a német társadalomnak nemcsak területi, hanem rendi széttagoltsága is a legnagyobb volt Európában, aminek a közjogi rendiség alkonyát messze túlélő fennmaradásához hozzájárult a „hivatás“ (Beruf) fogalmának jellegzetesen német és a luteránizmusban vallásos világnézetű emelt felfogása. Ugyancsak ebben az irányban hatott az a körülmény, hogy sem a birodalom, sem egy tagállama nem volt képes a dinasztikus államtól a nemzeti államig eljutni: hogy a frankfurti Paulskirche ábrándos szónokai helyett Bismarck a Hohenzollemek kardjával, „vérrel és vassal“ építette ki a német egységet. A francia parlamenttel szemben tehát, amelyben ugyan a frakciók egész légiójára tagolva mégis voltaképp úgyiszlólván egyeden társadalmi osztály képviselői ülnek: a francia nemzet zömét alkotó polgári osztály képviselői — a régi német Reichstagban csupán a német rendeknek, illetőleg a rendeket megörökítő társadalmi tagozatoknak képviselői foglaltak helyet: a földbirtokosok, a kapitalisták, a kispolgárok, a munkások és a római katolikusok reprezentánsai. Az általános titkos választójogból kikerült német birodalmi gyűlés voltaképp egyenes folytatója volt a régi rendi gyülekezeteknek s a dolgok ez állapotán már csak azért sem volt ok változtatni,—már csak azért sem alakulhatott át a Reichstag világos politikai állásfoglalásra képes nemzeti képviselővé, mert a nemzeti politikát úgysem ő csinálta s arra számottevő befolyást alig

gyakorolt. Így a német pártok egész következetesen inkább arra törekedtek, hogy az általuk képviselt rétegek érdekeit képviseljék a birodalmi kormányval szemben: vagyis az úgynevezett „Kuhhandel“-t tekintették legfontosabb feladatuknak. Ebben pedig lelkesen támogatta őket a birodalom kormánya, a maga „divide et impera“ politikájának nyugodt érvényesülése érdekében.

Ezért van az, hogy a világnézeti díszruhákba öltözött társadalmi érdekképviselőkre tagolt német birodalmi gyűlés, — noha a weimari forradalmi alkotmány előírta a közjogi parlamentarizmust, — mai napig sem találta meg a módját annak, hogyan tegye életképesé a parlamenti kormányzást. S a helyzet itt százszorta súlyosabb, mint Franciaországban, mert a párizsi kamarában ugyan minduntalan akad többség, amely a kormányt valami elvi kérdésben leszavazza, de olyan többség is mindig akad, amely az országos politika közvetlen életbevágó gyakorlati kérdéseiben a szükséges támogatást az éppen kéznél levő kormánynak megadja. A koalíciók, amilyen könnyen felbomlanak, olyan könnyen alakulnak újra, mert a francia társadalom említett nagy szerkezeti egysége mellett — amelyben a polgári kistőkés elem a túlyomó — a politika csupán elvek szerint tagozódik, de nem a különböző rétegek érdekei szerint. A nagy demokratikus köztársaságban uralkodó politikai nézetek az elvi radikálizmust írják elő — minthogy minden politikai vélemény, amelynek polgári joga van, az ősi parlamentáris tradíciókhoz képest csak „ellenzéki“, „baloldali“ és „haladó“ lehet: a kapitalista polgári társadalom anyagi érdekei ellenben a gyakorlati konzervativizmust követelik meg. A franciának, mint mondták, balfelől van a szíve, de jobbfelől a pénztárcája: innen az avatatlan szemlélőnek megfoghatatlan jelenség, hogy a francia parlamentben hol „baloldali“ kormányok vannak „jobboldali“ többséggel, hol „jobboldali kormányok“ baloldali többséggel, hol pedig „vegyes“ kormányok, a szükséghez képest hol baloldali, hol jobboldali többséggel. Németországban azonban, ahol a párttagozatok reális társadalmi érdekkellentéteknek felelnek meg, nem ilyen könnyű változó többségekkel dolgozni, mert ez csak állandóan egyik vagy másik társadalmi érdekképviselőnek tett engedmények árán volna lehetséges: oly politika, amely a közérdeknek nagy kárával járna és Németország mai pénzügyi és gazdasági helyzetében a nemzetől elviselhetetlen áldozatokat követelne.

Egy gazdag, viruló és független ország megengedhet magának némi tékozlást a köz terhére, de az egykori ellenséges nagyhatalmak igája alatt álló, gazdasági és pénzügyi válsággal sújtott Németországnak a lehető legegységesebb, legészszerűbb és legtakarékosabb kormányzásra van szüksége, ha még élni akar. A mai világban az államháztartás és ennek révén az adózó, a közigazdaság amúgy is aránytalan terheket visel, amelyeket egy előző boldogabb kor, a nagy gazdasági virágzás és a fejlődő tőkegazdaság kora rakott az állam vállára: adminisztrációs, szociális, kulturális terheket. A mai kormányzás feladata ezeket a terheket valamiképpen összhangba hozni a társadalom csökkent teljesítőképességével: anélkül, hogy a kulturális haladásnak és a modern szociális gondoskodásnak nélkülözhetetlen vívmányait feláldozná.

Ennélfogva politikája állandóan ellentétben lesz hol az egyik, hol a másik, sőt többnyire valamennyi társadalmi réteg érdekeivel: a polgárság panasza az lesz, hogy közterhei túlságosan súlyosak, a munkásosztály arról fog panaszkodni, hogy a szociális gondoskodás nem kielégítő; a termelő a külföldi konkurencia, a kereskedő a vámvédelem túlzásai, a fogyasztó az árak magassága s a tisztviselő a fizetés csekélyisége miatt lesz elégedetlen. Kinek az lesz a kifogása, hogy túlsók a tisztviselő, akit fölöslegesen fizetnek, ki meg úgy véli, hogy túlkevés az állás s nem lehet „elhelyezkedni“. Egyszóval mindenkinek túlsók lesz az áldozat és túlkevés a jótétemény. Következésképpen mindegyik társadalmi réteg arra fog törekedni, hogy a fenntartás költségeit és a lebontás áldozatait a másakra hárítsa. A parlamenti kormányt pedig a különböző érdekképviselletekkel való állandó alkudozás teljesen megakadályozná abban, hogy az állam süllyedő hajójának kormányzását a legnagyobb körültekintéssel, egységesen átgondolt terv szerint és minden ingadozás nélkül vezesse.

Ezért a parlamentárizmus, amely csak amolyan úri fényűzés és izgalmas játék Franciaországban, a német köztársaságnak egyenes életveszedelme. Ámde „szükség törvényt bont“ s amint láttuk, hogy komoly nemzeti veszedelem esetén Franciaország kormányzása is elhajlik a parlamenttől független „diktatúra“ felé, ugyanúgy tapasztalhatjuk, hogy a mai Németországban, amelynek nehéz helyzetében állandó nemzeti veszedelmekkel kell küzdenie, intézményesen hajlik el a kormányzás a parlamenttől független „prezidenciális“ rendszer felé.

A valóságban tényleg nem megy végbe egyéb, mint megfelelő történeti kiválasztás két különböző kormányrendszer — parlamentarizmus és prezidencializmus—között, amikor papiroson mind a kettő benne van a weimari alkotmányban. Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya, amely a „prezidenciális“ kormányformát megteremtette, az államhatalom megosztásának elmélete szerint a törvényhozó hatalmat a népképviselőre, a végrehajtó hatalmat az elnökre mint államfőre ruházta s a kettőt szigorúan függetlenítette egymástól. Németországban ellenben a weimari alkotmány tervezői e két állami főszerv közé egy parlamentáris kormányt iktattak be. Az elnöknek minden ténykedése egy a parlamentnek felelős miniszter ellenjegyzéséhez van kötve és a kormány nem maradhat helyén, ha nem bírja a parlament bizalmát. A végrehajtó hatalom eszerint végső sorban nem az elnöktől, hanem a parlamenttől függ. Igaz, hogy a parlament döntései ellen az elnök fellebbezhet a szuverénhez, a néphez, vagyis a választóközönséghez, de ha ez utóbbinak verdiktje az elnök ellen üt ki, „papírforma“ szerint az elnöknek el kellene bocsátania kormányát, amely mögött nem áll a Reichstag többsége.

A tények azonban feldöntötték ezt a papiros-logikát. 1930 nyarán a Brüning-kormány, amelynek nem volt szilárd többsége a birodalmi gyűlésben s ott Németország pénzügyi csődjének elhárítására feltétlenül szükségesnek tartott javaslatait keresztülvinni nem tudta, feloszlatta a Reichstagot és pénzügyi intézkedéseit elnöki szükségrendelettel léptette életbe. Az új választások azonban nem hozták meg a

remélt többséget a kormánynak: sőt a Brüning-kormányban képviselt pártok még jobban megfogyatkozva tértek vissza a Reichstagba: a választóközönség tehát a kormány ellen „nyilatkozott“. Ennek dacára a kormány minden nagyobb nehézség nélkül meg tudta szerezni az új parlamentben azt a támogatást, amelyet a régi Reichstag nem adott meg neki s pedig anélkül, hogy a kormánykoalíciót valamerre kiszélesítette volna. Brüning voltaképp azóta is „diktatóriusan“, névleg a weimari alkotmány 48. szakasza alapján, de a valóságban ennek kereteit tetemesen kiszélesítő módon, elnöki szükségrendeletekkel kormányoz s ezeknek jóváhagyására mindeddig sikerült az „ellenzéki“ Reichstag többségét megnyernie.

Mindnyájan tudjuk, hogy ennek a körülménynek magyarázata a szociáldemokrata párt támogatása; ezt pedig Brüning kancellár annak köszönheti, hogy az 1930 szeptemberi választásokon a Hitler-féle Nemzeti Szocialista Párt, vagyis a német fasizmus képviselője, hatalmas előretöréssel a Reichstag második legnagyobb pártja lett s azóta is tapasztalt állandó erőteljes térnyerése folytán feltehető, hogy egy újabb választáson esetleg a parlament többségét is sikerülne megszereznie. A parlamentáris német pártoknak tehát végeredményben nem igen van más lehetőségük, mint választani Hitler és Hindenburg diktatúrája között. Csak természetes, hogy a parlamentárizmus hívei Hindenburgot választják, akinek diktatúráját „kivételes“ és „átmeneti“ rezsimnek tekintik s akitől éppen a „normális“ állapotok helyreállítását várják: a liberális-parlamentáris intézmények megóvását a fasiszta forradalom ellenében. A mai Németország egyik legnagyobb közjogásza könyvet is írt annak bizonyítására, hogy a birodalmi elnök a weimari alkotmány hivatott védője s hogy kivételes hatalma ennek a feladatának ellátására képesíti.

OTTLIK LÁSZLÓ

Vége a következő számban

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül.

AZ OTTAWAI KONFERENCIA ELŐTT

A NEMZETKÖZI POLITIKA küszöbön álló két jelentős eseménye — a lausanne-i és ottawai konferenciák — a civilizált világ gazdasági gépezetében beállott súlyos működési zavarok fenyegető árnyékában fog lezajlani. Míg azonban Lausanneban az európai hatalmak kiküldöttei azon fognak fáradozni, hogy a közelmúlt világegés még mindig füstölgő romjainak eltakarításával, a győzelem mámorában fogant békeokmányok gazdasági, különösen pénzügyi abszurditásainak legalább részleges megszüntetésével nyissanak utat az egészségesebb állapotok visszatérésének, addig Canada fővárosában a brit világbirodalom minden részének vezető politikusai oly rendszabályok megalkotásán fognak tanácskozni, amelyek megvalósulásuk esetén új irányba terelhetik annak a közületnek gazdasági fejlődését, amelyhez az emberiség egynegyedrésze tartozik s amelynek sorsa a kívül állók számára is beláthatatlan jelentőségű.

A brit birodalomnak ma már közjogilag teljesen független tagállamai, a domíniumok, gazdasági téren is korlátlan önrendelkezési joggal intézik sorsukat és az a tény, hogy a birodalom kötelékébe tartoznak, gazdasági berendezkedésük önállóságának és öncélúságának semilyen törvényes korlátot nem jelent. A domíniumok e gazdasági vagy inkább gazdaságpolitikai autonómiája bizonyos tekintetben megelőzte az alkotmányjogi fejlődést. A domíniumoknak azt a jogát, hogy az anyaországgal szemben védővámokat léptessenek életbe, — ami kétségtelenül a gazdasági önrendelkezés beteljesedése — oly időpontban ismerte el Nagy-Britannia, amikor még a domínium mai értelemben vett fogalma is ismeretlen volt s csupán „önkormányzatú gyarmatai” voltak a brit Koronának. E merész lépést Canada tette meg 1859-ben, nem egészen két évtizeddel azután, hogy Lord Durham főkörmányzó-nak a brit népek történetében korszakos jelentése nyomán az angol törvényhozás jóvoltából egységes állammá vált. A canadai védővámok elismerését heves küzdelem előzte meg s az angol közvélemény aligha nyugodott volna meg az anyaország befolyásának ily szembeszökő gyengítésében, ha nem lett volna a tizenhárom északamerikai állam fenyegető példája, amelyeknek túlnyomó részben gazdasági önállóságuk érdekében bekövetkezett elszakadása az Egyesült Államok születését és egyben — angol szemmel nézve — a legnagyobb szerencsétlenséget jelentette, amely Angliát viszontagságos történelme során érte. Canada álláspontjának győzelme egyszersmindkorra eldöntötte a gazdasági önrendelkezés kérdését a domíniumok javára és mérföldköve

volt a domíniumok teljes függetlenségének irányában haladó jogfejlődésnek, amely alkotmányjogi téren nemrég jutott nyugvópontra a Westminsteri Statútum törvénybe iktatásával. E statútummal tisztázódtak a birodalom tagállamai közjogi együttélésének alapvető elvei és a birodalmi eszme zászlóvivői most már tisztult légkörben láthatnak hozzá a tagállamok gazdasági együttműködésének kiépítéséhez. Munkájuk jelentős fejezetévé lehet a július hó folyamán összeülő ottawai birodalmi értekezlet.

Az angol anyaország és tengerentúli „gyarmatai“ közötti gazdasági kapcsolatok alapja a szükségletek egymást kiegészítő volta, nevezetesen az, hogy Nagy-Britannia a maga nagyszámú ipari lakosságának életfenntartásához szükséges termékeket és — az egyetlen szén kivételével — iparának nyersanyagait nagyrészt behozatal útján kénytelen megszerezni, a tengerentúli brit országok pedig e termékek és nyersanyagok oly feleslegével rendelkeznek, amelyek az anyaország szükségleteit részben fedezik. Viszont a gyarmatok és domíniumok az anyaországtól kaphatják meg mindazokat az iparcikkeket, amelyekre gyorsan szaporodó lakosságuk kultúrszükségeinek kielégítése céljából szükségük van, nemkülönben a termelésnek azokat az eszközeit, amelyeket maguk elő nem állítanak. Az anyaországnak és tengerentúli testvérállamainak ily egymásra utaltsága alkalmasnak látszott annak az eszményi állapotnak állandósítására, hogy a gyarmatok és domíniumok ipari fogyasztásukat Angliából fedezik és ennek ellenében — a nemzetek közötti áruforgalom ama örök szabálya szerint, hogy áruért csak áruval lehet fizetni — ők lássák el az óhazát östermelésük produktumaival az anyaország importszükséglete és saját termelőképességük által megszábott keretben. Ekként a brit világbirodalom gazdasági egységgé lehetett volna, amelynek alkotórészeit a vérségi kapcsolat érzelmi szálai mellett a közös érdek erős kötelékei is egybefűznék. A valóság azonban meglehetősen távol esik ettől az eszményképtől s bár a birodalom gazdasági egysége mindenkor kedvelt jelszó volt, számos tényező oda hatott, hogy a birodalom egyes részeinek gazdasági fejlődése ezzel éppen ellentétes irányt vett.

A birodalom gazdasági egységét és az anyaországnak és domíniumoknak ezzel járó munkamegosztását mindenekelőtt az zavarta meg, hogy a tengerentúl keletkező új államok igen természetesen nem voltak hajlandók megmaradni a gazdasági fejlődésnek ama kétségkívül alacsonyabb fokán, amelyet a nemzetgazdaságnak kizárólag vagy túlnyomó részben östermelésre való berendezkedése jelent. Ezt már az új államok népességének faji és társadalmi összetételéből fakadó lélektani okoknál fogva sem lehetett várni. A legnagyobb domíniumnak, Canadának, lakossága két olyan bevándorló csoportra vezethető vissza, amelyek mindegyike származásában és tehetségeiben magában hordta a legmagasabb fokú ipari civilizáció lehetőségeit. Mind a jelentős számban protestáns középosztálybeli francia bevándorlók, mind az angol nemzetiségű lakosság, amelynek nagy része az Egyesült Államok elszakadása után északra vándorolt ú. n. loyaltistáktól származik, népük legértékesebb elemei közül kerültek ki, ama társadalmi rétegekből, amelyek a két anyaországban főtényezőivé lettek a XIX. század ipari fellendülé-

sének. Ugyanezt elmondhatjuk Dél-Afrikának vegyesen holland és angol és New Zealandnek angol és skót kolonizátorairól, míg Ausztrália iparosodásának csekélyebb sikere és későbbi pénzügyi nehézségei talán — egyéb okok mellett — eredeti fehér lakosságának eltérő társadalmi összetételével is magyarázhatók. Amint tehát a domíniumok Önálló állami létüknek keletkezésével nemzeti öntudatra ébredtek, fel kellett merülniük hazai ipar létesítésére irányuló törekvéseknek is, amelyek a nemzeti jólét emelése érdekében az ipari behozattalól legalább részben való függetlenséget kívánták elérni, különösen ott, ahol az ipari fejlődés természeti előfeltételei megvoltak. Az anyaországnak — s magától értetődően az ipari fejlődés hasonló magas fokán álló más országoknak — versenyével szemben a hazai iparágak boldogulása érdekében az új államoknak a védővámok fegyveréhez kellett nyúlniok s hamarosan valamennyi dominium körülvette magát ily magas „nevelővámok“ gyűrűjével.

Nyilvánvaló, hogy nem igen lehetett szó a birodalom gazdasági egységéről, ha azalatt, míg az anyaországban virágkorát élte a szabadkereskedelem politikája, a tengerentúli részekben az új közületek iparuk megteremtése érdekében szigorú védővamos rendszereket léptettek életbe, amelyek az angol ipar számára értékes piacok elvesztését jelentették. De nemcsak az új domíniumok e részleges elzárkózása akadályozta a brit nemzetek egységes gazdálkodásának kifejlődését. A domíniumok részéről földrajzi fekvésük, az anyaország részéről pedig azok a rendkívüli jelentőségű érdekeltségek, amelyeket az angol gazdasági élet a múlt század páratlan gazdasági expanziója során a birodalomhoz non tartozó külállamokban szerzett, mind külön utak felé irányították a birodalom tagjainak gazdasági fejlődését. A geográfiai tényezőnek a birodalmi egység nézőpontjából káros befolyását legjobban szemlélteti Canada helyzete a világ ma már legnagyobb ipari államának, az északamerikai Uniónak szomszédságában. Lehetetlenség, hogy iparcikkek bizonyos csoportjainál ne érvényesüljön a távolsági tényező a földrajzilag kedvezőbb helyzetű exportállam javára \$ valóban azt látjuk, hogy pld. a nehézipar termékeinél Canada behozatali statisztikájában az Egyesült Államok sokszorosan nagyobb számmal szerepelnek, mint Nagy-Britannia. Hasonló helyzeti előnye van az utolsó évtizedekben hatalmas fejlődésnek indult japán iparnak Indiában, Ausztráliában és New Zealandben. Nagy-Britannia birodalmon kívüli érdekeltségei közül az első helyet Argentina foglalja el, amely közel száz esztendeje tartozik a brit közgazdaság érdekkörébe és ahol a befektetett angol tőkék összegét öt-hatszázmillió fontra becsülik. Természetes, hogy ez a legfejlődésképesebb délamerikai állam felette fontos piaca az angol iparcikkeknek, amelynek elvesztését s ezzel együtt ott elhelyezett tőkéinek gyümölcösztetését az angol gazdasági élet nem kockáztathatja azáltal, hogy kizárja Argentína ama kiviteli cikkeit — elsősorban gabonáját és állati termékeit —, amelyek a domíniumok hasonló áruival versenyeznek. Az európai államok közül különösen a skandináv államokkal s ezek között is Dániával élénk Nagy-Britannia gazdasági kapcsolata, de alig van olyan kultúmemzet, amelyhez nem fűzik Angliát szoros gazdasági érintkezés szálai.

Míg tehát egyrészt az anyaország kénytelen a domíniumokban eltűrni, hogy esélyesebb versenytársak iparcikkeinek egy részét kiszorítsák, a domíniumok — bár részben eltérő okokból — hasonló helyzetben vannak kiviteli cikkeiknek az angol piacon való értékesítésénél s így nem lehet csodálni, ha az ugyanazon birodalom kötelékébe tartozó államok külkereskedelmi forgalmában a társországok nem szerepelnek oly mértékben, amint azt a közjogi kötelékek és a termelési ágaknak egymást kiegészítő természete indokolta tennék. Igaz, hogy az idegen származású iparcikkek versenyét némileg tompították azok a vámkedvezmények, amelyekben a domíniumok a birodalomból származó árukat kisebb-nagyobb mértékben részesítették, utóbbi időben azonban — különösen a gazdasági válság súlyosbodásával — mindinkább tért hódított a domíniumok részéről az a törekvés, hogy a brit áruknak nyújtott ilyen kedvezmények ellenében saját kivitelük számára hasonló előnyöket követeljenek. E jogos kívánság teljesítésének mind- eddig útját állta az anyaország által követett szabadkereskedelmi rendszer és Angliának idegen államokkal kötött legtöbb kedvezményes szerződésai. Csupán a szabadkereskedelem elvi alapjain álló vámpolitika mellett is bizonyos mérsékelt — jobbára pénzügyi természetű — váموkkal terhelt árukra nézve volt módjában Nagy-Britanniának, hogy a domíniumok javára engedményeket tegyen.

Mindezen tényezők együttjárása alatt a brit birodalom tagállamai közötti kereskedelmi forgalom, illetőleg ennek az egyes államok által idegen országokkal folytatott külkereskedelemhez való viszonya a birodalom gazdasági egységének nézőpontjából korántsem mutat kielégítő képet. Az adatok vizsgálatánál természetesen szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a termelés és fogyasztás jelenlegi állásánál teljes birodalmi autarkia el nem képzelhető, mert bizonyos cikkeket a birodalmon belül vagy egyáltalán nem, vagy csak a fogyasztás teljes fedezéséhez elégtelen mennyiségben termelnek.

Az 1931. év külkereskedelem statisztikája szerint Nagy-Britannia behozatalának mindössze 28.7%-a származott a birodalom többi részéből, míg kivitelének 43.8%-a irányult a domíniumok, illetőleg gyarmatok felé. Eszerint tehát Anglia több mint kétszer annyi értékű árut importált idegen országokból, mint a vele közjogi kapcsolatban álló területekről, kivitelének pedig jóval több mint felerészét brit fennhatóság alá nem tartozó fogyasztók vették át. Hasonló helyzetet találunk, ha a birodalomnak Anglián kívül eső részeire vonatkozó külkereskedelmi adatokat vizsgáljuk. A legutóbbi évek meglehetősen egyforma adatai szerint az óhazán kívüli brit domíniumok és gyarmatok behozataluknak alig 38%-át fedezték a birodalom többi részéből, míg kivitelüknek mintegy 46%-át helyezték el a brit korona országainak piacain. Itt is azt látjuk tehát, hogy az idegen országokkal lebonyolított forgalom értékében jelentősen felülmúlja a brit államközösséghez tartozó területekkel elért forgalmat. A fentebb már vázolt okoknál fogva nem lehet arra számítani, hogy bármilyen mesterséges eszközök gyökeres változást idézzenek elő a birodalmi kereskedelmi forgalomnak az idegen államokkal elért forgalomhoz viszonyított arányában, de igen mértékadó helyről — legutóbb a canadai kormányelnök részéről — oly kijelentések hangzottak el, hogy megfelelő intézkedésekkel igenis elérhető lenne a birodalomhoz tartozó államok külkereskedelmi forgalmának legalább egyenlő arányban a birodalmon belül és kívül álló országok közötti megoszlása.

Nagy-Britannia világkereskedelmi helyzetének a háború óta bekövetkezett változásai azt igazolják, hogy elsősorban az anyaország érdeké-

ben állna a birodalmon belüli külkereskedelemnek ily hathatós fellendítése. Anglia kereskedelmi mérlege a háború előtti állapothoz képest a kivitel igen nagy mérvű csökkenése folytán szinte katasztrofális romlás képét mutatja. Alig ugyanis az utolsó „békeévben“, 1913-ban, az összkivitel értéke még kb. 732 millió fontra rúgott, 1931-ben Anglia már csupán mintegy 390 millió értékű árut exportált, amivel szemben a behozatal értéke közel 100 millióval emelkedett, az eltolódás tehát Anglia kereskedelmi mérlegének terhére több mint 440 millió font.

A kivitelnek e példa nélkül álló sorvadása azonban korántsem következett be egyenlő mértékben a brit birodalomhoz tartozó és azon kívül álló országokkal való viszonylatban. Anglia idegen országokba irányuló kivitelének értéke ugyanis 1931-ben mindössze 41%-a volt az 1913. évben ugyanoda irányult árukivitel értékének, míg a domíniumok és gyarmatok által 1931-ben átvett angol áruk értéke csupán 12.6%-kal maradt alatta az 1913. évi értékösszegnek. Ezeknek a számadatoknak az ismeretében megérthetjük, hogy Nagy-Britannia számára a birodalom többi részével folytatott árucseré ügye ma fontosabb, mint valaha a múltban s hogy a domíniumok felvevőképességének és felvevőkészségének fejlesztése az anyaország jólétének nézőpontjából ma aránylag nagyobb érdeket jelent, mint a háború előtti időben, amikor az Egyesült Királyság iparának termékei számos olyan piacon uralkodtak, amelyekben azóta szerencsésebb s talán élelmesebb versenytársnak kellett átengednie bevehetetlennek hitt hadállásait. De nem csupán elveszett külföldi piaciért kell Angliának kárpótlást keresnie a vele vérségi és alkotmányos kapcsolatban álló külállamokban, hanem a birodalmon belül is védelmi harcot kell folytatnia hanyatló gazdasági pozíciójának megerősítése és eddig szenvedett veszteségeinek jóvátétele érdekében. Az angol kivitel helyzete nem csupán idegenben gyengült meg a háború óta, hanem — bár kisebb mértékben — magában a birodalomban is. A háborút megelőző évben a birodalomnak az Egyesült Királyságon kívüli részei behozataluknak még mintegy 17.5%-át szereztek be az anyaországból, e százalékszám azonban szinte évről-évre lemorzsolódott, úgyhogy ezidőszert a domíniumok és gyarmatok egész behozatalának alig 16%-ára tehető az Angliából származó árucikkek értéke.

Feltétlen érdeke azonban a domíniumoknak is a birodalmi gazdasági kapcsolatok fejlesztése és ezen az úton kiviteli cikkek számára védett piacok biztosítása. A domíniumok főbb kiviteli cikkei — agrártermékek és ipari nyersanyagok — éppen azok, amelyeknek áralakulását és értékesítési lehetőségeit az utóbbi esztendő gazdasági fejleményei legsúlyosabban érintették. Nem alaptalan feltevés, hogy e fejlemények a domíniumok részéről bizonyos hajlandóságot eredményeztek oly irányban, hogy gazdasági létük alapjaiként tekinthető exportfeleslegeik kedvezőbb elhelyezése érdekében áldozatokat hozzanak nemzetgazdaságilag kevésbé jelentős termelési ágak rovására. A domíniumoknak az anyaországgal folytatott külkereskedelmére nézve rendelkezésre álló adatok eléggé kedvezőknek látszanak ugyan a domíniumok nézőpontjából, mert az elmúlt évben Dél-Afrika kivételével valamennyi domínium kereskedelmi mérlege Angliával szemben jelentős aktív egyenleggel zárult, úgyhogy a négy nagy domínium, az ír szabad állam és India együtt 1931-ben több mint 81 millió font sterlinggel nagyobb értékű árut adtak el az anyaországnak, mint amennyit tőle vásároltak. Ez az utolsó békeév adataival szemben, amelyek a domíniumoknak és Anglia közötti külkereskedelmi mérlegnek meglehetősen egyensúlyát mutatják, a domíniumok javára nagy haladást jelenthetne, ha a két adatsort összehasonlítása meg nem mutatná, hogy a kedvező egyenleg nem a domíniumok kivitelének emelkedésében, hanem behozataluk csökkenésében leli magyarázatát, úgyhogy —miután a domíniumoknak Angliából, illetőleg idegenből származó behozatala közötti arány eltolódása, amint láttuk, viszonylag jelentéktelen — a kereskedelmi mérleg javulása a külkereskedelmi forgalom nagymérvű összezsugorodása árán következhetett csak be. Ha ezenfelül még figyelembe vesszük, hogy Nagy-Britannia kereskedelmi mérlegének hiányát bizonyos fokig ellensúlyozza a külföldön elhelyezett angol tőkének és a világgözközelekedésben még mindig vezető angol kereskedelmi hajózásnak hozama, míg a domíniumok fizetési mérlegéből e korrekatívum hiányzik, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a birodalmon belüli kereskedelmi forgalom fellendítése a domíniumoknak sem jelentene kevesebb előnyt, mint az Egyesült Királyságnak.

A birodalom valamennyi tagállamára nézve egyenlően fontos közös érdek helyes felismerése indította az érdekelt kormányokat arra, hogy a gazdasági kapcsolatok fejlesztését az 1930-ban Londonban tartott legutóbbi birodalmi értekezletnek az alkotmányjogi viszony rendezése mellett legfőbb tárgyává nyilvánítsák. Míg azonban a szintén felette bonyolult közjogi kérdésekben sikerült oly megegyezésre jutniok, amely lehetővé tette az új Westminsteri Statútum becikkelyezését,¹ a birodalom gazdasági egységesítésének ügyét az 1930. évi konferencia úgyszólván semmivel sem vitte előbbre. A domíniumok képviselői e tárgyban tett előterjesztéseikben szinte feltűnően egyező módon sorakoztatták fel azokat a kedvezményeket, amelyekben államaik az anyaországból származó árucikkeket részesítik és annak ellenére, hogy mindannyian hajlandóknak nyilatkoztak e kedvezmények további kiterjesztésének megfontolására, nyilatkozataikban kivétel nélkül hangsúlyozták, hogy újabb engedmények csak a domíniumok kiviteli cikkei számára Anglia részéről adandó megfelelő értékű ellenszolgáltatások ellenében történhetnek. Konkrét javaslatot egyedül Canada delegátusai tettek, akik felajánlották 10%-os általános behozatali vámok bevezetését, amelyek alól a birodalomból származó áruk mentességet élveznének. A canadai javaslatot azonban sem az értekezlet többi résztvevői, sem az angol közvélemény nem fogadták kedvezően s afelett határozathozatalra nem került a sor. A konferencia végül magáévá tette Bennett canadai miniszterelnök indítványát, amelynek értelmében a gazdasági kérdések tárgyalását elnapolták és elhatározták, hogy a megbeszéléseket 1931. év első felében Ottawában, Canada fővárosában összeülő újabb értekezleten folytatják. Az 1930. évi birodalmi értekezlet a gazdasági kérdéseket illetően meglehetősen pesszimista hangulatban fejeződött be, de az elmúlt év második felében bekövetkezett gazdasági események több vonatkozásban olyan új helyzetet teremtettek, amely életre keltette a lankadó reményeket és a folyó év július havára kitűzött új értekezlet eredményessége iránt fokozott várakozást idézett elő.

A világgazdaság helyzetének a múlt év folyamán bekövetkezett megrázkódtatásai nyomán felmerült jelenségek közül a brit birodalom gazdasági problémáira nézve kiemelkedő fontosságú lehet Angliának a szabadkereskedelem politikájától történt nyílt és határozott eltérése. Messze meghaladná jelen cikk kereteit annak a több évtizedes fejlődésnek akár csak vázlatos ismertetése is, amelynek eredményeképpen Nagy-Britannia feladta a szabadkereskedelemnek nemzedékek által szinte szentségként tisztelt princípiumait, amelyeknek uralma alatt az angol nemzet gazdasági és politikai virágkorát élte. A változás jelentőségének helyes megítéléséhez tudnunk kell azonban, hogy az nem minden átmenet nélkül történt s nem jelentette a teljesen szabad kereskedelem állapota helyett következetes védvamos rendszer felállítását. Eltekintve attól, hogy oly időpont egyáltalán nem is volt, amikor a szabadkereskedelmi eszme a gyakorlati élet minden vonalán érvényesült volna, mert egyes fontos behozatali cikkekre nézve min-

¹ L. a Magyar Szemle cikkét: A Statute of Westminster, 1932, XIV. köt., 5.1.

denkor érvényben voltak az állami bevételek fokozását célzó ú. n. pénzügyi vámok, a szabadkereskedelem egyedül üdvözítő voltába vetett Útnek a század eleje óta észlelhető gyengülése fokozatosan a Free Trade következetes keresztülvitelével össze nem egyeztethető intézkedésekre vezetett. Az angol mezőgazdaság pusztulása és ipari téren veszedelmes versenytársak feltűnése, nemkülönben Anglia legnagyobb vevőinek mindinkább elzárkózó vámpolitikája új tápot adtak a protekcionista mozgalom elterjedésének. A gabonavámok 1846. évi eltörlése, a szabadkereskedelem e döntő győzelme óta a védővamos rendszernek Joseph Chamberlain birminghami polgármester személyében először támadt ismét oly politikai súllyal bíró szószólója, akinek propagandatevékenysége nyomán a vámvédelem újból az angol belpolitika egyik sarkalatos kérdésévé lett. Bár a XX. század első évtizedébe esnek a szabadkereskedelmi eszméket hirdető liberális párt nagy választási sikerei s a háború kitörése is e pártot találja uralmon, a nagy világégés közepett a Free Trade régi bálványa is megdőlt s előbb az ellenség s legveszélyesebb konkurens elleni éllel, majd mindinkább tisztán gazdasági indokolással, kormányprogrammá lesz a veszélyezett angol iparágak védelme a szemérmesen safeguarding duties név alá rejtett védővámok útján.

A döntő fordulatot az elmúlt év nyarának pénzügyi válsága és a politikai erőviszonyoknak a nemzeti kormány megalakulása nyomán bekövetkezett eltolódása hozta meg s ma már elszigetelt félrendszabályok helyett nyíltan hirdetett hivatalos programmá vált az angol mezőgazdaság és ipar védelme behozatali vámok útján. Miként azonban a szabadkereskedelem elvei sem valósultak meg soha maradék nélkül, úgy nem lehet szó ezidőszerint Angliában minden vonalon keresztülvitt vámvédelemről sem. A vámpolitikai reformtervek óvatos megvalósulásának erős közjogi biztosítékai — a kormánytól független s széles jöggörrel felruházott ú. n. tanácsadó bizottság felállítása — arra mutatnak, hogy az új rendszer csak lassan és fokozatosan fog megvalósulni. A domíniumokkal folytatandó tárgyalások alapja azonban kétségtelenül kiszélesedett a protekcionista irányzat sikere nyomán s a nemzeti kormány ama intézkedése, amellyel az új vámok alkalmazását a domíniumok árucikkeire egyelőre folyó évi november hó 15-ig felfüggesztette, valamint az az eljárása, hogy külkereskedelmi szerződéseket az új birodalmi értekezlet előtt nem kötött, mind arra engednek következtetni, hogy az ottawai értekezlet eredményességébe vetett bizalom angol részről megerősödött. Feltétlenül kedvez a birodalomközi érintkezésnek Angliának az aranystandardról történt letérése is és nem téveszthetik el lélektani hatásukat azok a súlyos pénzügyi nehézségek, amelyekkel a birodalom egyes részei — így elsősorban Ausztrália — küzködnek.

Az ottawai értekezlet részletes programja még ismeretlen és a résztvevő államok a konferencián teendő előterjesztéseik és esetleges javaslataik tartalmát szigorú államtitokként kezelik. Kétségtelen azonban, hogy a tárgyalások magva a kölcsönös vámkedvezmények ügye lesz és bizonyára részletes megvitatás tárgyául fog szolgálni a birodalmi áruk javára bevezetendő kvótarendszer, valamint a birodalom valutáris helyzetének egységesítése is. A brit közvélemény mindenesetre kézzel-

fogható eredményeket, de legalább a jövő gazdasági politikájára nézve határozott irányt jelölő elhatározásokat vár Ottawától. „Válaszúton állunk“, mondotta az ottawai konferenciáról tartott egyik beszédében a konzervatív párt vezére, aki egyben az angol delegáció kizemelt feje. „A birodalom egységéért nem csupán a szabadabb áruforgalom érdekében dolgozunk“, „ha a sors mostohasága folytán most nem érnék el egyesült erővel eredményt, az a veszély fenyeget, hogy a birodalom egyes részei más közületek vonzókörébe jutnak, amelyeknek útjai nem velünk párhuzamosan haladnak, hanem tőlünk mindjobban távolodnak.“ A brit polgárság józanságát és politikai élettapasztalatát megtestesítő Baldwinnak e komoly, sőt aggodalmas szavai jól érzékeltetik, hogy Ottawában a birodalomnak mily sorsdöntő eseményei készülnek, bármi legyen is a konferencia kimenetele.

Az ottawai konferenciával kapcsolatban nem hagyható említés nélkül az a súlyos nézeteltérés, amely Anglia és a birodalomnak egyik dominiumi jogállású tagja, az ír szabad állam között felmerült. Írországnak a legutóbbi választások eredményeképpen többségre jutott a radikális nacionalista párt s az új kormány azzal kezdte működését, hogy törvényjavaslatot készített az ír parlament tagjai által a királynak teendő hűségeskü eltörléséről és egyidejűleg bejelentette, hogy Írország nem fizeti tovább az Anglia által földmegváltásra fordított összegek törlesztésére szolgáló szerződéses annuitásokat. Az angol hivatalos álláspont szerint mind az eskü, mind a törlesztési részletek fizetése Írországnak kétoldalú szerződéssel vállalt kötelezettségei, amelyeket egyoldalúan megszüntetni nem lehet. Miután az ír kormány kitarzott tervei mellett, Nagy-Britannia kijelentette, hogy a szabad állammal semmiféle kereskedelempolitikai tárgyalásokba nem bocsátkozik, mert nem látja célját megállapodások létesítésének oly szerződő féllel, aki kötelezettségeit semmibe veszi. Minthogy a kanadai kormány meghívása folytán az ír szabad állam nacionalista kormánya — várakozás ellenére — bejelentette részvételét az ottawai értekezleten, a világ annak a különös színjátéknak lesz tanúja, hogy egy nemzetközi értekezlet egyik résztvevője azzal a programmal ül a tárgyalóasztalhoz, hogy az értekezlet egy másik tagjával semilyen körülmények között még csak tárgyalni sem fog. Nem látszik azonban valószínűtlennek, hogy az írek hamarosan valamilyen kompromisszumos megoldásra kényszerülnek, mert a földrajzi helyzet és évszázados politikai kapcsolat folytán egyik dominium számára sem oly döntő jelentőségű az Angliával való gazdasági kapcsolat, mint éppen Írországnak s így az angol kormány az esetleges dominiumi kedvezmények megvonása vagy ki nem terjesztése által Írországgal szemben szinte ellenállhatatlan erejű fegyverrel rendelkezik.

Az ottawai értekezlet sikere vagy kudarca, amely a földkerekség népessége egynegyedrézének gazdasági sorsára hosszú időre kihathat, a közvetlenül nem érdekelt nemzetek számára sem lehet közömbös. A brit birodalom tagjai közötti gazdasági érintkezés fejlesztése a birodalom gazdasági szerkezetének egységesítése útján egyik láncszeme azoknak a racionalizálás néven összefoglalt törekvéseknek, amelyek a termelés és fogyasztás megbomlott rendjét egyéb intézkedések mellett minél nagyobb gazdasági egységek megteremtése útján kívánják helyreállítani. A felületes szemlélő előtt úgy tűnhetnék fel, hogy a brit birodalomon kívül álló népeknek nem érdeke, hogy e törekvések a brit

birodalomra nézve sikerre vezessenek, mert hiszen ez a birodalom fokozott önellátását jelentené és esetleg — gondoljunk Canadának az 1930. évi Imperial Conference-on tett javaslatára — a külfölddel szemben újabb vámsorompók emelését, ami természetesen a külállamoknak brit területre irányuló kivitelét csökkentené. Rövidlátás volna azonban, ha e megfontolás alapján azt kívánnék, hogy az ottawai konferencia eredménytelenül érjen véget. Megdöntheteden igazság, hogy az emberiséget szoros gazdasági érdekközösség fűzi egybe \$ hogy ennél fogva a világ bármely nemzetének gazdasági megerősödéséből a többiek részére minden körülmények között csak előny származhatik. Ha a tervbevetett gazdasági intézkedések megvalósulnák és azáltal a brit birodalom tagjai — amelyek közül egyik-másiknak gazdasági rendje nem kisebb veszedelemben forog, mint az európai kontinensek válságban fuldokló államaié — az egészséges fejlődés útjára lépnek, ennek külföldről származó termékek irányában is a fogyasztási készség és képesség folyására kell vezetnie. Ezért kell mindannyiunknak az ottawai birodalmi gazdasági konferencia számára non kudarcot, de minél teljesebb sikert kívánnunk.

DOMONY PÉTER

LONDON, PÁRIZS, NEW-YORK

KÜZDELEM A PÉNZÜGYI HEGEMÓNIAÉRT

AMA DÚLÓ gazdasági háború vezérkara, a pénzügyi diplomácia oly tökéletes diszkrécióval dolgozik, hogy a közönségnek alig van fogalma a hadállásról, a nyert vagy veszett csatákról. A világsajtó legkiválóbb képviselői is csak alig vagy egyáltalán nem tudják elosztatni a nagyhatalmaknak a pénzügyi hegemoniáért folytatott küzdelmét körülvevő titokzatos atmoszférát.

Jelen fejtegetésemben kihagyom mindazon országokat, illetve városokat, melyek bár igen fontos szerepet játszanak a pénzügyi életben, de világviszonylatban lényegesen kisebb súllyal szerepelnek, mint Anglia, az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország. Ez országok pénzügyi hatalmának összemérése nem könnyű feladat, mert amíg világkereskedelmi pozíciójuk egyszerűen a kereskedelmi flottájuk kapacitásából és az évente szállított tonnasúlyból könnyen megállapítható, addig nemzetközi pénzügyi súlyuk meghatározása és nagyságrendben való felsorolása nem ily egyszerű. Számos itt szereplő tényező ugyanis, mint pl. a praxis, tradíció, bizalom, mentalitás stb. számokkal teljességgel nem mérhető, pedig ezeknek a pénzügyi vezetés megszerzésében nagy fontossága van. Éppen ezért nem lehet szigorúan körülírni azokat az előfeltételeket sem, melyek egyértelműen biztosítják egy ország nemzetközi pénzügyi felsőbbbőségét. Az kétségtelen, hogy nemzetközi vonatkozásban pénzügyi központ csak gazdag, iparilag és kereskedelmileg is vezető országban lehet. Ki kell egészíteni e megállapítást azonban még azzal, hogy ezen országok közül is csak azok jöhetnek szóba, melyek kedvező fizetési mérleggel dolgoznak. A fizetési mérleg ugyanis azt mutatja, hogy az ülető ország gazdasági ténykedése gazdasági szervező erő, a tőke feleslegével jár. Fontos ezt a kiegészítést hangsúlyozni, mert pl. Németország iparilag elsőrendűen fejlett vezető ország, de nemzetközi pénzügyi szempontból mégsem játszik nagyobb szerepet, mert jelen körülményei között nem képes gazdálkodását úgy intézni, hogy gazdasági erőfelesleg, tőke felett rendelkezék, sőt ellenkezőleg tőkeimportra szorul. Franciaország viszont bár iparilag és sok más tekintetben is elmarad Németország mögött, de önmagában kiegyensúlyozott gazdasági egység, kedvező fizetési mérlege gazdasági erőt és tőkefelesleget jelez, minek folytán nemzetközi vonatkozásban, ha nem is világviszonylatban, pénzügyi súlya van. Minden egyes esetben különböző körülmények szerepelnek, melyek valamely országot nemzetközi pénzügyi vezetésre alkalmassá vagy alkalmatlanná tesznek. Meg kell tehát elégednünk a pénzügyi hegemonia szükséges előfeltételeinek felsorolásával, amik azonban még nem minden esetben elegendők is.

Az előbb említett általános szempont mellett, hogy pénzügyi központ csak gazdag, iparilag és kereskedelmileg is fejlett országban lehet, a következő feltételek azok, melyek elengedhetetlenek:

Egy ország nemzetközi pénzügyi vezetésre csak akkor számíthat, ha külföldi kihelyezésre alkalmas tekintélyes tőkefelesleggel rendelkezik. A kihelyezett tőke nagysága mellett még az sem közömbös, hogy hosszú- vagy rövidelejáratú kölesönökről van szó. A hosszúlejáratú kihelyezéssel ugyanis az illető ország hosszabb ideig jut gazdasági érdekközösségbe az adós országokkal, mint ha csak rövid néhány hónapra szóló hiteleket nyújt, amikor nem is érdekelheti az adós ország termelése s általában annak gazdasági élete.

A pénzügyi hegemonia további feltétele: az illető országnak, illetve pénzközpontnak úgy technikai, mint pszichológiai szempontból is megfelelő bankorganizációja, tőke- és pénzpiacának szabadsága, vagyis hogy az államhatalom politikai céljai érdekében ne avatkozzék bele a tisztán pénzügyi tranzakciókba.

Nem kevésbé fontos egy nemzetközi viszonylatban vezető országra nézve, hogy rendelkezék megfelelő kötvényvásárló közönséggel, mely hajlandó és képes tartani a zálogleveleket, kötvényeket és állampapírokat. Mert végeredményében a tőkeerős kötvényvásárló közönség az alapja a pénzügyi műveleteknek.

A stabil valuta szintén elengedhetetlen feltétele a pénzügyi vezetésnek, minthogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nélkül ma nem képzelhetők el.

Ezek azok a tényezők, melyeket vizsgálnunk kell, ha Anglia, illetőleg London, az Amerikai Egyesült Államok, illetőleg New-York és Franciaország, illetőleg Párizs pénzügyi küzdelmét s az elért eredményeket akarjuk megismerni. Országok helyett joggal beszélhetünk egy-egy városról, mert rendszeren a pénzügyi élet reprezentánsai egy helyen fordulnak elő az elengedhetetlen együttműködés érdekében.

A háborúig London egyenrangú fél nélkül volt a világ pénzügyi központja s a többi centrumok — Párizs, Brüsszel, Amsterdam, Berlin, Zürich és New-York — messze elmaradtak mögötte. Anglia háború előtti külföldi tőkekihelyezése, mint kedvező fizetési mérlegének az eredménye, óriási volt. Sir George Paish szerint 4 milliárd font brit tőkét helyeztek el idegenben, melynek évi kamatjövendelmét rendszerint ismét külföldön fektették be. A 4 milliárd font hosszúlejáratú kihelyezés világrészek szerinti megoszlása is érdekes, t. i. 53%-a Észak- és Dél-Amerikára, 16%-a Ázsiára (főleg India), 14%-a Afrikára és csak 5%-a esett az európai államokra. E kihelyezésre került tőke azonban nem csupán az angol gazdasági élet feleslegéből származott, hanem résztvett benne a Londonba áramlott tekintélyes mennyiségű idegen tőke is. A kötvények és az angol állampapírok vásárlása ugyanis kedvező tőkeelhelyezés volt az idegen országok tőkésai számára. A háborúig Angliát tekintették a legbiztosabb országnak, s ha a tőkés saját országának biztonságában kételkedett, Londonban helyezte el ingó vagyonát.

Bár Franciaország háború előtti tőkekihelyezése jelentős volt, mégis messze elmaradt London mögött. Az ország gazdasági struk-

túrája folytán Párizs nem vehetett részt a világrészekre kiterjedő pénzügyi műveletekben. Erről tanúskodik a francia tőkekihelyezés eloszlása is. Eszerint a francia gyarmatokon investált tőkének csak 10%-a volt francia és több mint 50%-a brit és az összes francia külföldi kihelyezésnek 70%-a az európai kontinens államaira esett. Arról győznek meg tehát e számok, hogy Párizs pénzügyi szerepe a háború előtt világviszonylatban alig s inkább csak európai vonatkozásban bírt súllyal.

New-York a harmadik centrum, háború előtt nemzetközi vonatkozásban pénzügyileg csak mint erős tőkekereső szerepelt. Egész a háborúig az Egyesült Államok, de a Latin Amerika is legnagyobb adósa Európának, főleg Londonnak. Az 1898 után fellendülő amerikai gazdasági élet horribilis tőkét igényelt, melyeket természetesen London bocsájtott rendelkezésére, úgyhogy 1914-ben az Egyesült Államok külföldi tartozása 5.5 milliárd dollár, amihez még kb. fél milliárd dollár rövidlejáratú tartozás járult. Anglia egyedül 4 milliárd dollárral volt ebben érdekelve. Meg kell azonban itt még azt jegyezni, hogy amíg Amerika 1900-ig úgyszólván csak adóssággal küzdött, addig a háború előtti másfél évtized alatt már 2.5 milliárd dollár külföldi kihelyezésre alkalmas tőkefeleslege volt, mely főként a délamerikai államok felé áramlott.

A háború és az azóta eltelt évek óriási változásokat teremtettek. Anglia külföldi kihelyezésre alkalmas tőkeereje erősen gyengült, kereskedelmi kapcsolatainak a háború okozta gyengülése miatt. A háború után pedig az országok erős versenye az angol ipart is arra kényszerítette, hogy felszerelését modernizálja, ami az ország saját tőkeberuházásait növelte a külföldi kihelyezések rovására. Dr. Schacht szerint a londoni emisszióknak a háború előtt $\frac{7}{8}$ részét külföldön fordították beruházásokra, míg a háború után több mint felét belföldi célokra használták fel. London pénzügyi aktivitása tehát nemzetközi vonatkozásban gyengült, de óriási háború előtti hosszúlejáratú kihelyezési folytán pénzügyi súlya változatlanul megmaradt.

A háború előtti állapothoz képest a legnagyobb eltolódás Amerika gazdasági és pénzügyi életében következett be. Az európai államok háborús anyagszükséglete az amerikai gazdasági élet eddig nem tapasztalt expanzióját eredményezte, úgyhogy az anyagszállítások és a háború utáni kölcsönök fantasztikus összegre rúgtak, ami New-Yorknak észrevétlenül elsőrendű szerepet biztosított nemzetközi pénzügyi szempontból is. A háború előtti adós Amerikából a legerősebb hitelező ország lett, kihelyezése 1928. év végén elérte az angol békebeli tőkekihelyezések összegét. 20.56 milliárd dollár hosszúlejáratú hitelt nyújtott, amiből levonva a háború előtti tartozását kitevő 4.38 milliárd dollárt, azt látjuk, hogy ma Amerikának kereken 16 milliárd dollár követelése van. Nem ez a csillagászati szám a fontos, hanem az a körülmény, hogy Amerika háború előtti adós állapotából négyszer olyan mértékben hitelezővé lett s pénzügyi súlya nemzetközi vonatkozásban ezzel Angliával egyenrangúvá vált. Nem közömbös azonban, hogy e két közel egyenrangú hitelező ország milyen hiteleket nyújtott és kinek adta azt. Anglia háború előtti 4 milliárd font (19 milliárd

dollár) hosszúlejratú tőkekihelyezését legnagyobb részben Amerikában, majd a tipikusan angol gyarmatokon reális vállalkozásokba ruházták be. Ezzel szemben Amerika 20 és fél milliárd dollár kihelyezésének legnagyobb részét az antant-hatalmak ú. n. szövetségközi adósságai képezik, amik nem tekinthetők a legjobb és a legreálisabb befektetéseknek, különösen ha nem kisebb szaktekintélynek, mint Mr. Beckett, a londoni Westminster bank kormányzójának az év elején tett kijelentésére gondolunk, mely szerint „az elhatalmasodott nacionalizmus az oka a gazdasági válság mélyülésének és egyetlen megoldás a reparációs és hadi adósságok egyöntetű törlése”. Másik jelentős részét pedig a tőkeszegény európai országok magángazdaságának nyújtott hitelek képezik s ezek bonitásához szintén szó férhet.

Franciaország sokat vesztett háború előtti hosszúlejratú tőkekihelyezéseiből. Az oroszországiak teljesen elpusztultak. A háború után belső tőkeképződésről, mely alkalmas lett volna hosszúlejratú nemzetközi kölcsön-tranzakciókra, nem lehetett beszélni a frank árfolyamának ingadozása és az ezzel járó pénzügyi bizonytalanság miatt. Hatalmas francia tőkék tartózkodtak ugyanis külföldön a frank stabilizációjáig. Ezek visszaáramlása néhány évvel a franknak 1928-ban történt hivatalos stabilizációja előtt indult meg, minek eredménye az lett, hogy Párizsban óriási arany- és valutakészlet halmozódott fel. A kihelyezésre került tőkék vizsgálatánál nagy gonddal meg kell különböztetnünk a hosszú- és rövidlejratú kihelyezéseket. Franciaország háború utáni tőkekihelyezése különben összességében messze elmarad a háború előttivel szemben.

A lényeges változás azonban mégis az, hogy a rövidlejratú kihe-lyezések erősen dominálnak, amik növelik Párizs momentán pénzügyi súlyát nemzetközi vonatkozásban is. Ez a mobil tőke ugyanis alkalmas arra, hogy a főbb pénzügyi centrumok között a mindenkori politikai eredmények kicsikarása érdekében ide-oda transzferáltassék. A francia tőkekihelyezések valódi jelentősége tehát egyáltalában nem méreteivel szerez Párizsnak tekintélyt, hanem azzal, hogy a nemzetközi pénzügyi stabilitást folyton veszélyeztetheti.

Ha London, New-York és Párizs pénzügyi felsőbbtségét a hosszúlejratú tőkekihelyezések szempontjából összemérjük, úgy azt látjuk tehát, hogy az angolszász népé az abszolút felsőbbség, London és New-York között számszerű különbség alig van. Azonban, ha a jövő valószínűségeit nézzük, úgy arra a következtetésre jutunk, hogy Amerika eddigi előretörésének tempóját semmiesetre sem tarthatja meg. Egyrészt, mert Európa — egy ismételt világháborúig — nem szorul különösebb mértékben sem nyersanyagaira, sem kész gyártmányára oly mértékben, hogy ebből Amerikának a háborús évekhez hasonló óriási exportfeleslege származhatnék, másrészt pedig Amerika is rájött arra, hogy nem célszerű nagy kölcsönöket adni a túlcivilizált Európának, ahol a gazdasági élet egész kontinensre kiterjedő egységes expanziójának lehetőségei korlátozottak a nemzetek túlzott s aligha leküzdhető nacionalizmusa miatt. Nem helyeselhetjük azonban a francia pénzvilág azon kritikáját, hogy Amerika jelenlegi kihelyezéseit, melyek visszatérítése, illetőleg kamatfizetése körül tudvalévőleg nehézségek merül-

tek fel, nem intézte elég körültekintéssel. Amerika ugyanis 1925 körül akaratán és szinte tudtán kívül jutott el a mai pozíciójához és akkor ébredt arra, hogy a világ pénzügyei intézésében része van. Párizs pénzügyi súlyát — mint említettem — a közel 300 millió font mobil kihelyezése képezi, mely abban a pillanatban megszűnik tényező lenni, amikor kedvezőbb kamatjövedelmű hosszúlejáratú formába megy át. Ez pedig bekövetkezhetik a gazdasági, de főképpen az európai kontinens politikai konszolidációja esetén.

A politikai és gazdasági konszolidáció tehát London nemzetközi pénzügyi súlyát úgy New-York, mint Párizssal szemben növelné. New-York fő feladata nem Európa, hanem a lüktető gazdasági élet kiszolgálása. Párizs pedig, mint eddig is tette, az európai kontinensen politikai vezetése mellett megtarthatja pénzügyi felsőbbségét is, de világrészekre terjedő pénzügyi műveletekben csak kis szerephez juthat.

A nemzetközi pénzügyi felsőbbség alapját az idegenbe kihelyezett tőkék képezik ugyan, de a pénzközpontok versenyében azok technikai felkészültsége is döntő fontosságú. Éppen ezért a világ pénzügyi vezetésében a tőkekészletek után egyik legfontosabb tényező az illető centrumok megfelelő bankorganizációja.

London bankorganizációja a legöregebb és a legkiválóbb. A százéves praxissal, tradícióval dolgozó bankházak és világot bejáró jó hírnevük felülmúlhatatlanok. A háború ezen a téren igen előnyös fejlődést hozott. A kereskedelmi bankok fúziója rendkívül tőkeerős bankokat eredményezett. A koncentráció kétségtelenül előnnyel járt s egyrészt ennek tudható be, hogy London nemzetközi pénzügyi szerveinek kapacitása nagyobb a háború előttinél.

New-York bankorganizációja teljesen új képet mutat a háború előttihez képest. A nem sokkal a háború előtt bevezetett Federal Reserve System¹ jó alapnak bizonyult Amerika expanzív háborús életének úgy bel, mint külföldi finanszírozására. A háború után itt is jelentős koncentráció történt ugyanazzal az eredménnyel, mint Londonban. Nemzetközi szempontból a newyorki bankorganizációban nem a technikai, hanem inkább a pszichológiai rész a hiányos. Az amerikai bankárok mentalitása ugyanis nem igazodik a nemzetközi műveletekhez. Hátrány a nagy profitra való törekvésük, melyhez ösztönszerűen ragaszkodnak, mivel megszokták a hazai üzletek jelentősebb eredményeit. Ezzel szemben London pénzkörei a kisebb jövedelmezőségű szolidabb kihelyezések iránt érdeklődtek, ami hatásos eszköznek bizonyult a New-Yorkkal folytatott versenyben.

Párizs bankorganizációja is fejlődött a háború alatt, de Londonnal, sőt a kisebb európai centrumokkal szemben is az a hátránya, hogy a francia bankárok gondolkodása erősen a francia nemzeti politika hatása alatt áll, ami egyáltalán nem előnyös a nemzetközi kapcsolatok elmélyítésére. További hátránya a francia bankoknak az angolszász rend-

¹ Federal Reserve System: 12 Federal Reserve bank működik, melyek a Federal Reserve Board mint központ vezetése alatt állanak. A közel 8000 nemzeti bank (National Bank) jellegükénél fogva a Federal Reserve bankokkal van kapcsolatban. A F. R. bankok jegyei 100%-os arany, vagy 40% arany és 60% prima váltófedezettel bírnak.

szerrel szemben, hogy úgy az egyes bankok, mint a vezető egyének hatásköre erősen korlátozott. Mindezek fölött azonban Párizs legfőbb hibája nemzetközi pénzügyi vezetés szempontjából erős politikai atmoszférája. Vitán felül dl, hogy London bankorganizációja úgy Párizst, mint New-Yorkot felülmúlja és abban, hogy Amerika nemzetközi pénzügyekben komoly szerephez jutott, London kitűnő bankorganizációjának nem kis szerepe van, s Amerika nem is felejtetheti el, hogy Európa pénzügyi kapuja London.

A pénzközpontok versenyében erős szerepe van továbbá a pénzügyi élet szabadságának. Minél több idegen bank nyitotta ki kapuit egy metropolisban, annál szorosabb az ilyen központnak a kapcsolata az idegen országokkal. Egy-egy láncszemet képez a külföldi bank az illető ország és a pénzcentrum között. Az olyan intézkedések tehát, melyek a külföldi bankok megtelepedését gátolják, vagy melyek a hazai bankok külföldi műveleteit korlátozzák, károsan befolyásolják az illető pénzcentrumot a versenyben. London a tradicionális Free Trade elvnek megfelelően nem alkalmazott megkülönböztető korlátozásokat vagy adókat a külföldi bankok vagy azok fiókjai ellen, s az egyetlen lényeges különbség az idegen és a hazai bankok között csak az, hogy a Bank of England nem számítja le az idegen bankok váltóit. London aranypiaca is teljesen szabad volt, ami csak a háború alatti és az utána következő rendkívüli évek alatt szenvedett csorbát, s amit 1925-ben nagy áldozatok árán ugyan, de mégis helyreállítottak s bár a Bank of England sovány aranykészlettel rendelkezett, mégis mellőzött minden kényszerintézkedést egészen a legutóbbi időkig.

New-York és különösen Párizs pénzügyi szabadsága messze elmarad ettől. A főkülönbség az, hogy amíg Londonban a nemzetközi kölcsönüzletekhez állami hozzájárulás nem szükséges, addig New-Yorkban és Párizsban idegen országoknak nyújtandó kölcsönök felett az állami pénzbizottság dönt. Párizsban ez oda vezetett, hogy a bankok csak olyan kölcsönt folyósíthattak, melyek elsősorban politikai természetűek s csak másodsorban szereztek gazdasági előnyöket. A francia pénzkörök nagy gonddal intézték a nemzeti politika érdekszférájába tartozó országoknak — a kisantant államainak és Lengyelországnak — hitelszükségletét s ezzel megválták a kontinensen a pénzügyi Mame-csatát. Az elmúlt évek eredményei beigazolták, hogy Párizs pénzügyi életének szabad aktivitását erősebben befolyásolták akár egy új német cirkáló tengerrebocsátása, vagy Hitler, Brüning egy-egy nyilatkozata, mint a gazdasági realitások.

A rendelkezésre álló tőke és megfelelő bankorganizáció mellett további fontos tényező, ami a nemzetközi pénzügyek intézését erősen befolyásolja, a kötvénycsúszó közönség.

Az angol és francia közönség bár jelentős háborús veszteségeket szenvedett, a háború után változatlan hajlandósággal vásárolta a külföldi tőkekihelyezések kötvényeit. Nem így azonban az amerikai közönség. New-York nemzetközi pénzügyi aktivitásának legnagyobb akadályá éppen az, hogy hiányzik megfelelő kötvénycsúszó közönsége. Bár 1922—28. években a kötvények elhelyezhetők voltak, de rövidesen beigazolódt, hogy ebben a reklámnak nagy szerepe volt. A Wall-

Street boom —amerikai tőzsde hausse — alkalmával ugyanis százból kilencvenkilenc mindenáron szabadulni akart a külföldi kötvényektől, hogy megkísérelje a tőzsdén szerencsését. Úgy hogy a négy-öt év alatt a kontinensen nagy fáradtsággal eloszlott kötvények legnagyobb része a hausse alatt néhány hónap alatt ismét New-Yorkban volt, s nagy kínálat miatt lényeges árfolyamvesztést szenvedett. Jelenleg is az a helyzet, hogy a kötvénykibocsátó intézetek tele vannak külföldi kölcsönök kötvényeivel, s képtelenek újabb tranzakciókra. New-York tőkeereje, óriási nemzetközi pénzügyi aktivitása egyébként is erősen korlátozva van kötvényvásárló közönségének nyugtalansága miatt.

AKARATLANUL nyomul most már előtérbe az a kérdés, vajjon mi szerepük van a sokat emlegetett párizsi és newyorki hatalmas aranykészleteknek a pénzközpontok életében.

Az aranyalapon nyugvó stabil valuta conditio sine qua non-ja a nemzetközi vonatkozású pénzügyi felsőbbségnek. Az országok nemzetközi gazdasági kapcsolatainak zavartalan fenntartása érdekében kétségtelen, hogy kívánatos az aranyfedezetet egy a szokásosnál, vagy törvényesnél magasabb nívón tartani, de semmiesetre sem szükséges az aranyak mértéktelen tárolása. Jól ismert tény, hogy a Bank of England aranykészlete a háború előtt is viszonylagosan csekély volt, úgy a Federal Reserve Bank of New-York, mint a Banque de France tartalékaihoz képest. De különösen ahhoz az óriási méretű nemzetközi tranzakcióhoz, melyet London bonyolított le. Mégis az angol font évszázadon át a legstabilabb valuta volt. Hogy mennyire nem egyedül a felhalmozott arany mennyisége szabja meg a valuta stabilitását, éppen a font háborús értékingadozása bizonyítja, mikor vele szemben a bizalom éppoly csorbitatlan volt, mint a háború előtt. Az árfolyamvesztés dacára is a kölcsönkötvények nem „goldpound“-ra szóltak, míg ugyanekkor az aranyhegyek országában, Franciaországban minden követelés ma is „franc or“-ban van kiállítva, sőt Amerikában, ahol a világ aranykészletének közel 60%-a hever, a kölcsönök szövegében mégis azt lehet olvasni, hogy a jelenleg folyósított dollár „representing the present weight and fineness of gold“. Nem túlzott precizitás ez csupán, hanem indokolt óvatosság az óriási aranykészletek dacára is azzal a valutával szemben, amely annyi érték hullámzást szenvedett a múltban.

A pénzügyi küzdelemben New-York és Párizs előnyeit időlegesenek kell tekinteni Londonnal szemben s ezen előnyök közül egyrészt a frank és a dollár stabilitása, másrészt a francia rövidlejáratú kihelezések a lényegesek. London fölényes magasságban rendelkezik azonban mindazzal a kellékkel, hosszúlejáratú tőkekihelyezés, bank-organizáció, kötvényvásárló közönség, a pénzpiac szabadsága, stb. melyek a jelenlegi erőltetődások dacára is további vezetését a jövőben biztosítják. Azok a körülmények ugyanis, melyeken az amerikai, de főleg a francia nemzetközi pénzügyi stabilitás nyugszik, rendkívüli okokra vezethetők vissza, s az ilyen tényezők igen gyorsan szoktak megváltozni, úgyhogy New-York, de Párizs nemzetközi pénzügyi súlya is könnyen változhatik.

MIUTÁN áttekintettük azokat a körülményeket, melyek a nemzetközi pénzközpontoknak vezető pozíciót biztosíthatnak, most röviden vegyük szemügyre a három metropolis egymáshoz való viszonyát.

Az elmúlt évtized eseményei beigazolták, hogy London és New-York pénzügyi küzdelme nem elkeseredett élet-halálharc volt, és a küzdelem az angolszász népek előtt megbecsült üzleti tisztesség szerint folyt. New-York gavallér ellenfélnek bizonyult, aki kész volt segíteni, ha az közös érdekeket szolgálhatott. Közvetlenül a háború után a Federal Reserve Bank of New-York és a Bank of England a közös érdekekre való tekintettel együtt dolgoztak. Ezt az együttműködést biztosította a két bank nagylátkörű kormányzóinak, Mr. Benjamin Strong és Mr. Montagu Norman személyes jóbarátsága. Egyformán jól tudták, hogy az európai kontinens országainak pénzügyi rekonstrukciója London nélkül nem képzelhető el.

New-York bármikor késznek bizonyult London támogatására. 1925-ben pl. a fontstabilizációs kölcsön folyósításával bebizonyította, hogy fontosabbnak tartotta a fontnak, mint nemzetközi fizetési eszközhöz a megerősítését, mint a dollár, helyesebben New-York pénzügyi előretörését. A két pénzközpont együttdolgozása több évtizedes múltra tekint vissza, mint a hogy számos londoni banknak van fiókja New-Yorkban. A háború óta e kapcsolat mind szorosabb lett. Angliának a háború óta gyengült tőkeereje ugyanis nem egyszer arra kényszerítette Londont, hogy klienseit átvigye New-Yorkba. Mindennek dacára természetesen nem egyszer keresztezték útjaik egymást, mint pl. a lengyel stabilizációs kölcsön, a perzsa államkölcsön, stb. esetében, de sohasem politikai nézeteltérések miatt.

Az 1927. év fordulópontot jelentett New-York és London hatalmi pozíciójában. Közvetlen a háború után New-York rendkívüli akcióképessége folytán pénzügyi felsőbbbsége vitán felül állt. 1927-től kezdve azonban nemzetközi pénzügyi súlya hanyatlik. 1928 közepén ugyanis az amerikai tőzsdehausa már javában dühöngött s a közönség nem érdeklődött többé a hosszúlejáratú külföldi kötvények iránt, úgyhogy New-York külföldi tőkekifizetése megszűnt. Sőt megkezdődött az európai kölcsönök kötvényeinek intenzív kínálata is, ami természetesen jelentős árfolyamvesztés mellett azt eredményezte, hogy a kötvények tekintélyes része megmozdult s áramlott vissza New-Yorkba. Emellett még a közönség játékkedve Európa mobil tőkéjének egy részét is a Wall-Street felé vonzotta a kosztpénz magas jövedelmezőségét helyezve kilátásba. Úgyhogy New-Yorkból, a legerősebb hitelező központból egyik napról a másikra élénk tőkekereső lett. Nem szorul bővebb magyarázatra az, hogy ilyen arányú tőkeáramlás nagy mértékben befolyásolta s veszélyeztette az európai pénzpiacokat s ezzel a Wall-Street-boomnak is része van a gazdasági válság elmélyítésében. A hausse alatt New-York képtelen volt nemzetközi pénzügyi feladatainak megfelelni és az 1929 novemberében már javában pusztító baisse sem hozott e szempontból javulást. A pénzügyi körök ugyanis erősen el voltak foglalva veszteségeikkel s a belföldi iparban támadt káosz rendezésével. A közönség pedig bizalmatlan lett minden pénzügyi tranzakcióval szemben, úgyhogy New-Yorkban

külföldi kölcsönkötvényeket elhelyezni nehezebb lett, mint valaha. New-Yorknak ezt a megtorpanását azonban London tőkehiány miatt nem tudta abszolút hegemóniájának megerősítésére kihasználni. Az eredmény az, hogy amíg London aktivitását háborús terhe és fizetési mérlegének gyengülése korlátozta, addig New-York nemzetközi pénzügyi súlyát a tőzsdehausse csökkentette. A jövőt illetően a különbség pedig az, hogy Amerika önmagában gazdaságilag kiegyensúlyozott ország lévén, nélkülözi a gazdasági kényszert, sőt a feltételeket is ahhoz, hogy a nemzetközi pénzügyek legfőbb vezetését megszerezze.

Párizsnak a nemzetközi pénzügyi hegemóniáért folytatott küzdelme teljesen eltér New-Yorkétól, és már valóságos küzdelem. Ez bármennyire ellenszenves is, a grande nation szempontjából nemcsak hogy megérthető, de bizonyos fokig indokolt is. Az eredmények pedig azt mutatják, hogy francia leleményességgel dolgoztak.

Párizs nemzetközi, helyesebben európai mérvű pénzügyi törekvéseiben erős politikai motívum vonul végig. Ha közelebbről megnézzük, úgy azt találjuk, hogy a békekötésekben elért politikai eredményeinek a megtartása egyenesen kényszerítette az európai kontinens pénzügyeinek intézésére. A háború után ugyanis London, de főként New-York pénzügyi aktivitásában erős a német vonatkozás. Nem politikai szimpátiára fogunk gondolni, hanem arra az úrrá lett elvre, hogy az európai kontinens pénzügyi rekonstrukciója csak annak vezető iparállamán, Németországon keresztül valósítható meg. Ez kifejezésre is jutott az Amerika által Németországnak folyósított óriási kölcsönökben. A Németországnak nyújtott kölcsön közel 5 milliárd dollár. Franciaország tehát nem tehetett mást, mint minden erejét megfeszítette, hogy a nemzetközi pénzügyek intézésében befolyást szerezzen. Másik indítéka pedig az volt, hogy a háború alatt és az azutáni években óriási értékingadozást szenvedett frankot stabilizálja. Franciaország ebben csak saját erejére számíthatott és semmiféle külföldi segítséget nem élvezett,¹ bár Németország, Lengyelország, Magyarország, Bulgária, Ausztria, Görögország stb. mind kaptak stabilizációs kölcsönöket Amerikától, illetőleg Angliától. Két alkalommal fordult ugyan a Banque de France a Bank of Englandhez segítségért, de egyik alkalommal sem jutottak megegyezésre. Kétségtelen, hogy a Bank of Englandnek nem valami barátságos magatartása bizonyos mértékig felelős a Banque de France 1927 óta tanúsított ellenséges magatartásáért. Igaz ugyan, hogy Franciaország 1926-ig visszautasította a szövetségközi adósságok rendezését s végleges megállapodás csak 1929-ben jött létre; Angliának és Amerikának pedig elve volt, hogy egy országnak sem adnak addig újabb kölcsönt, míg a háborús adósságokat végleges formában nem fixírozzák. Párizsnak tehát teljesen a maga erejéből kellett rendezni a francia pénzügyeket.

Párizs és London pénzügyi viszonya sohasem volt különösen barátságos, 1927-ben pedig már komolyabb összeütközés történt a 33 millió angol font francia hadiadósság és 18 millió angol font francia követelés körül. Az eredmény az lett, hogy megkezdődött a mobil

¹ 1924-ben a francia kormány a Lazard Bros. and Co. és a I. P. Morgan and Co. angol ill. amerikai bankcsoporttól vett fel kisebb kölcsönöket.

francia tőke kivonása Londonból. A newyorki Wall-Street-boom idején pedig Párizs megkísérelte felvenni a versenyt Londonnal és New-Yorkkal a hosszúlejáratú külföldi kihelyezésekben is. Ez azonban az általános francia elvek miatt nem vezetett nagy eredményre. S pl. 1930-ban az egy francia bank által kezdeményezett külföldi kölcsön-akció sem sikerült. Hogy milyen okok voltak sokszor döntőek a francia nemzetközi pénzműveletekre, jellemző a sok közül pl. a jugoszláv kölcsön, melynek tárgyalásakor a francia kiküldöttek határozottan kijelentették, hogy nem szándékoznak benne részt vállalni, mert a kölcsönt londoni bankház intézi; ugyanakkor Párizs egyedül tett ajánlatot a jugoszláv kormánynak. Ezzel bebizonyította, hogy politikai érdekszférájába tartozó államok hitelügyeit mindig melegen kezeli. Összeütközésre vezetett az első párizsi reparációs kölcsön tárgyalása is. A francia érdekeltek ugyanis annak a szokatlan kívánságnak adtak kifejezést, hogy a reparációs kölcsön kötvénye internadonális jellegű legyen, vagyis a kötvények szabadon cirkulálhassanak a nemzetközi pénzpiacokon. Emellett igyekeztek még a kötvények legnagyobb részét Londonban lejegyeztetni, bár Franciaország az egyetlen aktív élvezője a reparációs követeléseknek. Még egy markáns példáját említem a francia és az angol pénzügyi küzdelemnek, a Nemzetközi Fizetések Bankja alapítását Az N. F. B.¹ célja, mint köztudomású, az, hogy a nemzetközi pénzügyi stabilitást növelje, s az általános európai árszínvonalat szabályozza. A valóság pedig az lett, hogy csak Franciaország pénzügyi súlyát növelte a kontinensen Londonnal szemben. Igazolja ezt az a körülmény is, hogy a francia körök megakadályozták az N. F. B-nek egyetlen méltó helyén, Londonban való elhelyezését és inkább Basdben helyezték el. A bank legfőbb kormányzói pozícióját is fenntarthatták maguknak. Pénzügyi vonatkozásban nagyon hasonlít az N. F. B-nek létesítése a Briand-féle páneurópai elgondoláshoz, amennyiben mind a kettő burkoltan bár, de azt célozza, hogy Franciaország politikai és kontinentális pénzügyi hegemóniáját a mai rendkívül feszült helyzetből átmentse.

New-York és Párizs Londonhoz való viszonyát tehát úgy lehet jellemezni, hogy amíg New-York nemzetközi vonatkozásban pénzügyileg Londonnal általában együtt dolgozik és csak kivételesen versenyez vele, addig Párizs rendszeres harcot folytat és csak kivételesen mutat megértést.

Párizs pénzügyi felsőbbsége az európai kontinensen vita tárgyát nem képezheti, de ez csupán számunkra, a kontinens lakóira hat úgy, mint ha Párizs a világ pénzügyei intézésében még Londont is felülmúlná. Erre pedig Frandaország gazdasági struktúrája miatt a jövőben sem számíthat.

MATOLCSY MÁTYÁS

¹ Németül B. 1. Z.

**GRÓF TISZA ISTVÁN BEFOLYÁSA
A VILÁGHÁBORÚS HADVEZETÉSRE**
ELSŐ HADI ÉV (1914 AUGUSZTUS—19x5 MÁJUS)

AKÉRDÉS AZ, mely most minket érdekel, hogy Tisza István gróf kemény egyénisége a világháborús időszak katonai eseményeknek irányításában érvényesült-e, és ha igen, mennyire? A feleletet erre a kérdésre az ő világháborús levelei alapján kíséreljük megadni. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy ezek a levelek, amellet, hogy a magyar nemzet legválságosabb korszakának bel- és külpolitikai háttérét tárják elénk, a hadvezetés nézőszögéből is rendkívül tanulságosak. Megmutatják, hogy a nagy államférfi felelősége tudatában állandóan iparkodott a hadi célok meghatározására és a hadműveletek tervezésére befolyást venni és hogy ebben a munkájában rendkívüli nehézségekbe ütközött.

A világháború kitörése előtt katonai körökben az a felfogás uralkodott, hogy a hadviselés a vezérkar dolga és hogy ebbe polgári részről beleszólásnak helye nincs. A vezérkar a külpolitikai tényezők meghallgatása nélkül tette meg hadi előkészületeit és forralta ki a haditervet. Mindezekben a munkákban az a felfogás vezérelte, hogy teljesen szabad keze van. A vezérkar mentségére szolgálhat az, hogy az alkotmányos monarchia 1914-ben kezdte meg első — egyben utolsó — háborúját, nem volt tehát előzmény a hadvezetés és az alkotmányos külpolitika együttműködésére. A boszniai okkupáció katonai teljesítmény szempontjából nem volt háború, hanem megszállás, amelynél végrehajtás közben külpolitikai kérdések nem merültek fel. A régebbi háborúk (1859, 1864, 1866) idején alkotmányos külpolitikai tényezők a vezérkar dolgába nem avatkozhattak, mert ilyen tényezők nem is voltak. A hadviselés az abszolutizmus idejében valóban csak katonai ügy volt. De megváltozott a helyzet, mikor a külpolitika intézését a népképviselőnek felelős egyének vették át.

Tisza István számolt ezzel a helyzettel s ezért a vezérkar módszere ellen még a hadműveletek megkezdése előtt erélyesen állást foglalt, amint ezt a katonai irodához augusztus 9-én intézett levele bizonyítja. Olvashatjuk ebből azt a követelését, hogy a katonai helyzetről és nagy vonásokban a tervezett hadműveletekről tájékoztassák^nert egyébként a katonai és a külpolitikai ténykedésben az összhangot helyreállítani nem lehet. Ez a levél egyben elárulja azt is, hogy a monarchia polgári vezetői a hadi előkészületekről vagy mit sem tudtak, vagy legalább is kevesebbet, mint amennyit az ellenséges vezérkarok ezen a téren felőlünk ismertek. Augusztus 9-től kezdve Tisza István sohasem mulasztotta el, hogy reá ne mutasson azokra a külpolitikai helyzetből eredő viszonyokra, amelyek a hadsereg alkalmazásának módját kény-

szerítő erővel szabályozzák. Ebben az irányban a királynak, a hadsereg-főparancsnokságnak és a külügyminiszternek időnként konkrét javaslatokat is tett. Sőt tovább is ment. Maga is megítélte katonai nézőszögéből a hadi helyzetet és haditerveket ajánlt. Itt is megnyilatkozott benne a lángész. Elgondolásai ugyanis hadművelleti téren is olyan helyesek voltak, hogy jogosan állíthatjuk: *ebben a nagy magyar politikában nagy hadvezér veszett el.* Azok a kedély- és jellemtulajdonságok, amelyeket a jó katonától megkövetelünk, Tisza Istvánban hiánytalanul megvoltak. Minden cselekedetében az eszményi magyar katonatípus tükröződött vissza. Leveleiből kiolvasható hadvezetési gondolatai pedig azt tanúsítják, hogy megvolt benne az ösztönös hadvezért képesség is, amit Hunyady Jánosban, Zrínyi Miklósban és Görgey Artúrban annyira megcsodálunk. Világosan felismerte a nagy hadihelyzetek fény- és árnyoldalait és pár rövid mondatban világosan megmondta, hogy mi volna ennek alapján a legcélszerűbb katonai teendő. De hogyan hallgathatott volna reá a hadviselés terén való kizárólagos illetékesség hagyományában nevelkedett, misztikus tudományára büszke vezérkar?

Tisza István leveleinek tanulmányozása közben önkénytelenül is felmerül a gondolat, hogy ha a jó sors non a miniszterelnöki székbe ülteti, hanem a magyar hadak élére állítja, ő lehetett volna az a kemény katona, aki az eseményeknek más irányt ad. Talán neki sikerült volna megmenteni a magyarságot attól a sorstól, amelynek bekövetkezése ellen egész életében olyan lankadatlan erővel dolgozott. Tisza bizonyára megsejtette az önmagában szunnyadó katonai képességeket. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után a katonai pályát akarta választani. Ha ez megtörténik, a magyar haditörténelembe írja be a nevét. Ma végzetteljesnek mondhatjuk azt, hogy atyja ezt a nagy embert, a katonának született hőst polgári pályára térítette.

A magyarság tragikus sorsához kétségtelenül hozzájárult az, hogy legtehetségesebb fiai a volt monarchia idejében a katonai hivatást másodrangú foglalkozásnak tekintették. Az volt a nézet, hogy a magyar ifjúság a cs. és kir. hadseregben nem találja meg a kellő érvényesülés lehetőségét. Való az, hogy a régi hadsereg egyébként katonás szelleme túlerős egyéniségeket nehezen tűrt meg, vagy legalább is az erős magyar érzéstől bizonyos megalkuvást követelt meg. Így következett be az a különös szokás, hogy a katonanemzet tehetségesebb ifjúsága inkább a politikai pályán helyezkedett el.

Az önálló magyar hadsereg hiányával okadatolható ez a szokás magyarázza meg azt, hogy míg a magyarság minden, a létért vívott *önálló* nagy háborújában megtalálta vagy kitermelte a maga nagy hadvezérét, addig az osztrákokkal közösen vívott küzdelmekben a magyar hadvezéri tudás nem tudott méltó módon érvényesülni. Elég talán arra utalnunk, hogy a világháborút 7 „közös“ seregvezérrel (Conrad, Potiorek, Dankl, Böhm-Ermolli, Brudermann, Auffenberg, Frank) kezdtük és ezek között egyetlenegy magyar sem akadt.

Az alábbi közleményben Tisza Istvánnak az első, hadieseményekben legmozgalmasabb hadi év alatt — a háború kitörésétől a gorlicei csatáig — kifejtett „hadvezért“ ténykedéséből akarunk néhány különösen tanulmányozásra méltó esetet megvilágítani.

TISZA ISTVÁN a hadvezéri előrelátásnak már a világháború kitörése előtt feltűnő tanujelét adta, mikor 1914 július i-én a királyhoz intézett levelében a háború ellen állást foglalt. Hogy jól megértsük, nem ellenezte általában a Szerbia ellen való háborút, hanem csupán annak az adott időpontban való erőszakolását. Ezt azért tette, mert az 1914 nyarán fennforgó kölcsönös erőviszonyok alapján, minthogy sem Románia, sem Bulgária mellettünk való beavatkozására nem lehetett számítani, nem tartotta a monarchiát katonailag elég erősnek ahhoz, hogy egyidőben Oroszországgal és Szerbiával megmérkőzzék.

Ha az erre nézve legilletékesebb Conrad tábornok, vagy csak maga a külügyminiszter is ilyen józanul ítélte volna meg a kölcsönös erőviszonyokat, akkor 1914-ben a világháború nem tör ki. A háborút talán akkor sem lehetett volna hosszabb időre elodázní, de néhány évi időhaladék a monarchia védképességének sokat használhatott, mert éppen a Tisza István segítségével 1912-ben az általános katonapolitikai helyzet alapján kierőszakolt hadseregreform néhány év múlva már érezte volna a hadiállomány jelentékeny (több százezer főnyi) növekedésében és a tüzérség szaporításában mutatkozó üdvös hatását. Az ellenség túlereje semmiesetre sem lett volna annyira nyomasztó, mint 1914-ben volt. Tiszának 1914 július i-én mindenestre az volt a katonai megfontoláson alapult véleménye, hogy a mérkőzésre az időpont határozottan kedvezőtlen. Ebben kétségtelenül igaza volt. Ezért az említett nevezetes levélben a jó külpolitikustól is megkívánt hadvezéri bölcsesség nyilvánult meg.

Tudjuk, hogy Tiszát később háborúellenes álláspontjának feladására bírták. A háború kitört. Scholsem találjuk nyomát annak, hogy a polgári kormányzat a nagy haditervről, a haderők elosztásáról előzetes tájékozást szerzett volna. Ezen a téren a vezérkar szuverénül intézkedett. Bizonyítja ezt, hogy Tisza a háború kitörése után kénytelen volt a katonai helyzetről és a haditervről felvilágosítást kérni. Ezt meg is ígérték neki, de nyilvánvalóan nem kapta meg a kellő felvilágosítást. Tisza az első időben abban a meggyőződésben élt, hogy Szerbia ellen védekezünk és Oroszország ellen támadunk. Ez lett volna a természetes. Tisza egyik, augusztus 12-én kelt levelében írja is: „Délien defenzívában vagyunk ...“ Ezen a napon kezdődött meg délen az offenzíva! Hogy ez mennyire meglepte Tiszát, bizonyítja egy későbbi magánlevele: „Egészen bizalmasan mondvá, kár volt az offenzívát megkezdeni, engem is meglepett a dolog, mert előbb igen okosan megmagyarázták nekünk, hogy minden possibilis erőt északra koncentrálunk...“ Egészen természetes, hogy ez a titkolózás a vezérkar részéről, nemkülönben az a szerencsétlen mód, ahogyan a vezérkar a támadást tervezte, Tisza legszigorúbb, de jogos bírálatát hívta ki. Mikor az augusztusi kudarcról értesült, egyenesen a királyhoz fordult az alábbi, feltétlenül helyes javaslattal: „Ebben a komoly helyzetben sürgősen szükséges volna, ha Felsőged a legügyesebb hadvezéreink egyikét délen küzdő valamennyi csapatunk teljhatalmú parancsnokává kinevezni és neki parancsot adni méltóztatnék, hogy minden, a szerb főerő ellen rendelkezésre álló haderejét gyorsan összpontosítsa és a szerb támadást meghiúsítsa“. A javaslat lényege tehát a *védelem!*

Tisza ugyanekkor a külügyminiszter közbenjárását is kérte, nehogy a vezérkar a déli hadszíntéren további támadásokkal kísérletezzék, ami a legnagyobb hiba volna, hanem hogy a következő csapás minden erővel az oroszok ellen intéztessék. A szerb hadszíntér eseményei nyilvánvalóan annyira felháborították Tisza Istvánt, hogy két nappal később, augusztus 25-én újból a királyhoz fordult és a Száván át várható szerb betörés ellen (ami be is következett) határozottan körvonalazott eljárást ajánlt: „az alsó Drina mentén álló csapatok zöme gyülekeztessék központi állásba, hogy minden támadásnak idejében való visszautasítására alkalmazható legyen“.

Ez a gondolat teljesen ellentétben állt a vezérkar elgondolásával és azt fejezte ki, hogy a déli hadszíntéren levő csapataink ne tapadjanak a Drinához, ahol megbízhatóan csak Boszniát fedezhették, vagy ahonnan csak a Szerbia belsejébe vezető támadó hadműveletre indulhattak, hanem hogy csapataink vonassanak vissza valamilyen hátrább és kedvezően fekvő állásba, amelyből elsősorban a Szerémségbe betörő szerbekre intézhetnek ellentámadást. Katonai műkifejezéssel élve, Tisza bizonyára kezdettől fogva az „aktív folyóvédelmet“ tartotta helyénvalónak. Nézetét, illetve reményét kifejezi öccséhez augusztus 30-án intézett levele: „Most koncentrált állásban van ott olyan erő, amely minden szerb támadást teljes bizonyossággal verne vissza, de újabb offenzívát bajosan fog kezdeni addig, amíg a fődöntés be nem következik északon vagy Bulgária nem megy bele a harcba“.

Másképpen történt.

Tiszának a király elé terjesztett javaslata nem érte el a célt. Szerbia ellen — a Drina mentén — a hadvezetőség annyi erőt hagyott, hogy Potiorek másodszor is támadásra csábította magát. Az itt, kedvezőtlen irányban harcbanverett erőfelesleg hiányzott az északi hadszíntéren, ami északon is sok vereség okozója lett. Az események úgy délen, mint északon bebizonyították, hogy nem a vezérkar, hanem Tisza elgondolása volt a helyes.

Jellemző Tisza előkelő katonai gondolkozására, hogy a szerbiai kudarcokért nem kívánt megtorlást. Az augusztusi (első) hadjárat balsikeréért egészen helyesen nem Potioreket, hanem Conradot okolta, míg a második hadjárat után Potioreket nagy méltányossággal így ítélte meg: „Részemről teljesen elhibázottnak tartom azt az elméletet, hogy a parancsnok minden elhibázott hadjárat után elmozdítottassék. Igen sok esetben a szerencsétlen hadvezér meghagyása a vezérletben serkentőleg hat és a legnagyobb eredményeket hozza meg. A változás a parancsnokságban is sok hátránnyal jár, ha éppen egészen új ember kerül oda, aki sem a csapatokat, sem az ellenséget, sem pedig a terepet nem ismeri“.

Talán ha Tisza még a mozgósítás előtt betekintést szerezhet a haditervekbe és azokat a külpolitikai helyzet szerint módosíthatja, a háború első időszaka is másként, a mi fegyvereinkre nézve bizonyára szerencsésebben alakul.

Térjünk most át a fontosabb, északi hadszíntérre!

1914 augusztus második felében itt is megindultak a hadműveletek, amelyek szeptember elejéig oda fejlődtek, hogy Kelet-Galiciában,

a San folyó mellől észak felé előretörő balszárnyunk (balról az 1., jobbról a 4. sereg) orosz földön, Krasniknál és Komarownál győzelmet aratott, míg a keleti irányban bevetett jobbszárnyunk (balról a 3., jobbról a 2. sereg) Lemberg-től keletre két vereséget szenvedett és feladta Lemberg-et is. Ebben az egyszerűnek igazán nem mondható hadihelyzetben Tisza István szeptember 3-án a külügyminiszterhez levelet intéz és ebben klasszikus egyszerűséggel megmondja, hogy mi volna a leghelyesebb katonai rendszabály: „A katonai helyzet a Lemberg-nél beállt kedvezőtlen fordulat dacára egyáltalában nem rossz. A győzelmes Auffenberg-féle (4.) sereg jelenléte Lemberg-től északra feltétlenül éreztetni fogja nyomását az orosz jobbszámra és biztosítani fogja a 2. és 3. sereg retablírozását. Ha az oroszok az említett seregek ellen nyomulnak, oldalukat és hátukat kiteszik Auffenberg lökésének és igen kínos helyzetbe kerülhetnek. Azt vélem tehát, hogy a további orosz támadásokat jó katonai állásban várjuk be és a német segítség közeledő időpontját várjuk meg. Nincs nagy jelentősége annak, ha ez az állás kis távolságban Lemberg-től nyugatra fekszik“.

Ebben a rövid fogalmazásban Tisza István az egész helyzetet hadvezérnél is szokatlan éleslátással felöleli. Tisza látja a lényegét, nevezetesen, hogy az orosz tömegeket magunkra vontuk, nyert és veszített csaták között a németekkel szemben vállalt feladatot tehát megoldottuk, további támadásnak a túlerő ellen helye nincs, mert tönkremehetünk, mielőtt a német segítség jön, ezért a németek csatlakozását jó védőállásban (Lemberg-től nyugatra) kell megvárni, aztán hogy az Auffenberg-féle sereg jelenléte (de nem mindenáron való támadása) elegendő ahhoz, hogy a 2. és 3. seregnek könnyebbülést szerezzen, mert az oroszok nem utóbbi seregeket fogják követni, hanem Auffenberg ellen fognak arcot fordítani.

Milyen egyszerűnek és világosnak látszik ez. És milyen kár, hogy Tiszának ez az egyszerű, természetes haditerve nem valósult meg! Mert mi történt? Conrad nem várta be sem a oroszok támadását, sem a németek beérkezését, hanem az Auffenberg-féle sereget igen merész hadi manőver alkalmazásával — északról dél felé való fordításával — támadásra rendelte ama orosz tömegek ellen, amelyek elől a 2. és 3. sereg Lemberg feladása után visszavonulóban volt. Ezek az orosz tömegek — az orosz főerő — azonban már ekkor beszüntették a 2. és 3. sereg üldözését, ahogyan ezt Tisza különös ösztöne előre megérezte, és Rawaruska környékén Auffenbergre vetették magukat. Hiába fordult ekkor vissza a 2. és 3. sereg is, hogy Lemberg felé újból előretörjön, a kifejlődött nagy csatában döntő vereséget szenvedtünk. Óriási veszteségek között kellett valamennyi seregünket a Sanon is túl, Nyugat-Galiciába visszarendelni.

Nem akarjuk azt állítani, hogy Tisza sokkal józanabb terve a győzelmet meghozza, de bizonyos, hogy azt a nagy döntő csatát, amelyben a támadó szerepét Tisza elgondolása szerint az oroszoknak kellett volna megjátszania, aránytalanul kevesebb anyagi és erkölcsi veszteséggel ússzuk meg és legrosszabb esetben is, ha visszavonulásra kényserülünk, a San mögött megállhatunk.

Érdemes megemlíteni, hogy Tisza a vázolt haditervet a király személye körüli miniszterhez szeptember 4-én telefonice is eljuttatta: „Auffenberg győztes seregének úgy kell a grodeki vonalon visszavonult seregünkkel kooperációt keresnie, hogy ezeket támadó orosz sereg jobbszámját oldalban és hátban fenyegetse. Akkor az orosz támadás lehetetlenné válik.

Mindez mutatja, hogy Tisza állandóan foglalkozott a hadi helyzettel, arról egészséges gondolatai voltak és hogy ezeket olyan tényezőknél helyezte el, amelyektől remélte, hogy a királyhoz és ennek útján a vezérkarhoz is eljutnak. De Tisza idézett elgondolása még mást is elárul. Nevezetesen azt, hogy a Lemberg körül tervezett csata felől előzetesen nem tájékoztatták, jóllehet megígérték neki, hogy a tervezett hadműveleteket tudomására hozzák. Mert szinte bizonyosra vehető, hogy ha Tisza idejében tudomást szerez Conrad merész s a haderő harcképességét, sőt létét kockáztató csatatervéről, az ellen felszólalt volna már csak azért is, mert ezt a támadó csatát az általános hadihelyzet egyáltalában nem kényszerítette ki, sőt az éppen az óvatos hadviselés mellett szólt. A leMBERGI csatavesztést hadseregeink sohasem tudták többé kiheverni. Itt pusztult el hadaink színe-java, a hadsereg itt vesztette el támadásainak frissességét.

Még ha megengedjük is, hogy a monarchia komplikált szervezetenél fogva igen nehéz feladat volt a hadvezetés és a külpolitika egységét helyreállítani, mikor a legfelsőbb vezetésben a király katonai irodája, a nagy vezérkar, a külügyminiszter és utóbbinak cselekedeteiért felelős két miniszterelnök is, háború esetére pontosan körülírt hatáskör nélkül, osztozkodott, mégis az ilyen nagy horderejű hadműveleti lépés előtt a külpolitikáért felelős egyének véleményét meg kellett volna hallgatni. De nagyon nehezen lehetett a hallgatag, zárkózott, csalhatatlan katonai szaktekintély hírében álló Conradot jó együttműködésre bírni, amint ezt Tiszának a király személye körüli miniszterhez intézett egyik levele elárulja. Ebben a levélben Tisza elismeri Conrad képességeit, nem túlszigorú kétségtelen hibáival szemben, de egyben megállapítja: „szerintem hiba az is, hogy a kilátások felől nem tájékoztat bennünket kellőleg, de ebbe — most nem akarván konfliktust előidézni — beletörődtem, azt azonban követelnünk kell, hogy a megtörtént tényeket leplezetlenül tudassa velünk..

Egyébként Tisza iparkodott Conradot minden vonatkozásban segíteni. Támogatta a németekkel felmerült vitákban. Feltehető, hogy Tisza azért adta fel háborúellenes álláspontját, mert német oldalról megígérték neki, hogy Németország teljes erővel a monarchia segítségére siet. Tisza kétségtelenül számított arra, hogy a németek kezdettől fogva megfelelő nagy haderőt alkalmaznak az orosz hadszíntéren. Látnia kellett azonban, hogy a német hadvezetőség ezt a hadszíntért a mi rovásunkra elhanyagolja. Elég ha erre nézve a bécsi német nagykövethez november 5-én intézett levelére utalunk, amelyben ez áll: „de senki sem gondolhatott arra, hogy mi a német hadsereg megfelelő közreműködése nélkül Oroszországot legyőzhetnénk. Most mindenekelelt arról van szó, hogy az erőviszonyokat a keleti hadszíntéren javítsuk...”

TISZA ISTVÁN BEAVATKOZÁSA az északi hadszíntér küzdelmeibe egy ízben valóságos előnyökkel járt. Ez akkor volt, mikor Conrad, miután az orosz tömegeket 1914 végén a „limanovai csata“ néven összefoglalt harcokban Krakkó előtt és a Kárpátok gerincén megállásra bírta, 1915 elején a Przemysl felmentésére irányuló téli hadműveletet a Kárpátokon át megtervezte. Jegyezzük meg mindjárt, hogy ennél a tervnél a külpolitikai megfontolások másodrangú szerepet játszottak. Ezt látta meg Tisza, mikor 1915 január 15-én Frigyes főherceghez fordult azzal a javaslattal, hogy Przemysl felé támadó arcvonalunk jobbszánya erősíttessék meg. Ezt megindokolta a külpolitikai helyzettel: „Románia válaszüton áll és a közvetlenül következő hetekben fog magatartása felől dönteni. Elhatározására kétségtelenül nagy és kedvezőtlen hatást fog gyakorolni, ha hamarosan nem jutunk abba a helyzetbe, hogy Bukovinában (vagyis a szélső jobbszárnyon) újból előnyomulunk...“

A következő napon (január 16) ezt az eszmét diplomatikusan, de határozottabb alakban felveti Conrad előtt is. Újból felhívja Conradowat, hogy a katonai helyzetről, a hadvezetőség szándékairól és kilátásairól tudósítsa (ami azt bizonyítja, hogy Conradowat e tekintetben gyakran kellett sarkalni), majd a haditerv szerkesztésére nézve az alábbi javaslattal él:

„Bukovinából való visszavonulásunknak a katonai fontosságot messze felülmúló politikai jelentősége van. Éppen az a körülmény zsákmányoltatok ki teljes tehetetlenségünk bizonyítására, hogy ott viszonylagosan kevés orosz haderő áll... Azt mondják Bukarestben, hogy már egészen letörtünk, ha bukovinai fajtestvéreiket néhány ezer kozáktól nem tudjuk megóvni. Ha még az oroszok betörése Erdélybe is sikerül, úgy ez Romániát rögtöni beavatkozásra, Bulgáriát pedig az antant vizeibe való evezésre bírhatja. Ezek oly mozzanatok, amelyeket hadvezetőségünknek kell ismernie és elhatározással megfontolnia, bizonyára nem azért, hogy a főcélt feláldozza, hanem hogy a döntő hadműveleteket oly módon vezesse, hogy ezek a hátrányok és veszélyek is elkerültessenek I..

A hadihelyzet megítéléséhez szükséges tudnunk, hogy Conrad ezt a felmentő hadműveletet a duklai horpadáson át Boroevic seregével és ettől jobbra, Ungvár és Munkács irányából, Linsingen vegyes (magyar-osztrák-német) seregével, azaz bár a legrövidebbnek látszó úton, de a várható legnagyobb ellenállás irányában tervezte. Linsingen arcvonalától jobbra, a szélső jobbszárnyon, Máramarosban Pflanzler-Baltin tábornok népfölkelői álltak, akik előzőleg Bukovinát feladni kényszerültek és bizonyára képtelenek lettek volna azt a maguk erejéből visszafoglalni. Conrad itt nem is akart nagyobb haderőket alkalmazni.

Tisza István vázolt közbelépésére azonban, ahogyan ezt az osztrákok hivatalos világháborús műve is megállapítja, Pflanzler-Baltin a szerb hadszínterről két tábori hadosztálynyi megerősítést kapott azzal a feladattal, hogy a támadásban a balszámnyal Kőrösmező felől Stanislau felé, a jobbszámnyal Bukovinán át vegyen részt. Conrad tehát a haditerv megállapításánál a külpolitikai helyzetből eredő követelményeket Tisza fellépésére most figyelembe vette.

A legérdekesebb a dologban az, hogy a következő nagy téli hadműveletnek egyetlen vigasztaló mozzanata Pflanzler-Baltin seregének szép működése volt. Míg a többi, erősebb sereg támadása már a Kár-

pátokban megrekedt, azaz a tisztán katonai megfontolásra alapított hadművelet kudarcot vallott, addig Pflazer-Baltin csapatai átkeltek a hegységen, elfoglalták Stanislaut, Czemowitzot és a Dnjeszterig hatoltak, miközben 60.000 foglyot ejtettek. Bukovina visszakerült és 1916 nyaráig a birtokunkban maradt. Románia addig nem is fogott ellenünk fegyvert. Mikor aztán 1916-ban a luck-oknai csata kapcsán Bukovinát újból elvesztettük, Románia is reánk támadt.

Gondoljunk most arra, hogy miként zajlott volna le a nagy felmentő hadművelet, ha annak megtervezését Tisza István grófra bízzák. Valószínű, hogy ő jobban összeegyeztette volna a külpolitika következményét a katonai lehetőséggel. Ezért majdnem bizonyos, hogy Tisza, a „hadvezér“, a főerőt a jobbszámyra helyezi, amely ebben az esetben nemcsak legázolja a szemben álló gyenge orosz arcvonalt, hanem elég ereje lett volna ahhoz is, hogy a Dnjeszter elérése után, annak mindkét partja mentén Przemysl felé előretörjön és ezzel megnyissa kárpáti arcvonalunk többi részeinek is az északnak vezető utat. A valóságban Pflazer-Baltin nem volt elég erős ahhoz, hogy ezt véghezvigye és amikor Conrad mégis — Stanislau elfoglalása után — Przemysl irányába fordította, orosz túlerőre talált és ezen megakadt.

Különösen figyelemreméltó Tisza javaslatánál az, hogy a jobbszámy megerősítésénél nemcsak külpolitikai megfontolásokra utalt, hanem arra is, hogy támadásunk a legcsekélyebb ellenállást Bukovinán át találhatta. Conradhoz írt levelében ezt a katonailag fontos körülményt kétszer is megemlítette.

Az erős jobbszámy gondolata Tiszánál visszatér még a kárpáti nagy csata befejezése után is. Április 16-án, mikor a Kárpátokban dúló küzdelmek elcsendesülni látszottak, de egyben még a román beavatkozás helyrehozhatatlan következményekkel járhatott, Tisza Conradhoz fordul és felveti az eszmét: „Talán Románia a mozgósítás kezdetén ultimátum elé állítható és (a megfelelően megerősített) Pflazer-Baltin által legázolható volna.“ Vájjon nem ez lett volna a román veszély legcélyszerűbb, legötletesebb elhárítása? Május i-én, közvetlenül a gorlicei áttörés előtt, Tisza katonai emlékiratot küld Conradnak, amelyben a következőket írja: „Romániában a mozgósítás és a felvonulás talán ennek az országnak közelében lévő haderőink meglepő behatolása útján megzavarható és Bulgária a beavatkozásra készíthető volna.“ Nyilvánvaló, hogy Tisza azokra a haderőinkre gondolt, amelyek Bukovina felől román területre törhettek. Ezek a haderőink csakis erős jobbszámyunkról voltak vehetők.

Sajnos, hogy hadvezetőségünk Tisza eszméjét a gorlicei győzelem után nem valósította meg. A lehetőség megvolt. De minthogy nem ragadtuk meg, Romániával egy évvel később, sokkal kedvezőtlenebb viszonyok között kellett leszámolni.

TISZA ISTVÁN már az 1914. évi hadműveletek megkezdése előtt állandóan foglalkozott az Olaszország és Románia ellen foganatosítandó katonai rendszabályokkal, abban a szilárd meggyőződésben, hogy ez a két állam feltétlenül ellenünk támad, ha bennünket a hadiszerencse cserbenhagy.

Kezdetben Olaszország ellen a védelmet tartotta helyénvalónak, míg Romániát hadisikereink útján akarta a mi oldalunkra vonni, bár, mint fenntebb vázoltuk, Románia meglepő legázolását is fontolóra vette, mielőtt annak katonai előfeltételei kialakultak.

Ez a két állam sok gondot okozott neki. Már 1914 augusztus 10-én a külügyminiszterhez fordult: „A két vezérkari főnök (Moltke és Conrad) gondoljon ki Olaszország ellen valamilyen kombinált felállítás, ami legalább a betörő hadsereg oldalait és hátát veszélyeztetheti.“ Érdemes megemlíteni, hogy Conrad a német hadvezetőség előtt ugyanezt a gondolatot vetette fel, mikor azt ajánlotta, hogy az olaszok Laibach irányában beengedtesse, hogy aztán azokat a mi hadaink, német segítséggel, bekeríthessék. Bizonyos, hogy az olasz támadás kivédésének ez lett volna a leghatásosabb alakja. Sajnos, a németek az olaszok ellen csak akkor segítettek meg bennünket, mikor már tizenegy csatában az Isonzo mellett majdnem egészen elvéreztünk.

A román veszélyt Tisza katonai alapon Burián miniszterhez 1914 október 14-én intézett levelében igen találóan ítélte meg: „Abban ő Felségének igaza van, hogy ha megverjük az orosz, nem fognak a románok megtámadni, akár 2, akár 40 zászlóaljunk van Erdélyben. Ha pedig teljesen megvernek az oroszok, akkor reánk vetik magukat. Csak azt nem veszi figyelembe Ő Felsége, hogy van középút is. Váltakozó szerencsével, végleges eredmény nélkül folyhat a küzdelem az oroszokkal és ennek fordulatai között“ fordulhatnak a románok ellenünk. Tisza itt is fején találta a szegyet. Az oroszok ellen vívott küzdelem két esztendőig folyt váltakozó szerencsével, míg aztán 1916 nyarán, reánk nézve a legkedvezőtlenebb helyzetben, mikor Erdély teljesen védtelenül állt, bekövetkezett a román betörés. Mennyivel jobb lett volna, ha Conrad 1916 elején a tiroli offenzíva helyett a románokat intézi el!

Az 1915 május i-én kelt, már említett emlékiratban Tisza az olasz-román támadás esetére Conradnak figyelemreméltó haditervet ajánlt, ama megfontolás alapján, hogy az olasz támadást feltétlenül rögtön követi a román beavatkozás, amely kettős támadásnak a monarchia csak akkor tud ellenállani, ha a németekkel együttesen már most megteszi a kellő ellenrendszabályokat. Ezeket ekként foglalja össze: „Az oroszok ellen, valamint Franciaországban és Flandriában azt a minimumot kell visszahagynunk, ami nekünk a szívós és az ellenség számára veszteségteljes védelmet lehetővé teszi, míg minden rendelkezésre álló erővel idejében az új ellenségekre kell vetnünk magunkat“, mert ahogy Tisza tovább mondja: „kötelességünk a dolgok pesszimista fejlődésével is szembenézni, a kitérés e problémák elől struccpolitika volna...“

Tisza terve bizonyára gyökeres eredménnyel végrehajtható lett volna. A másnap megkezdődött gorlicei csata nagy sikere megszerezte a megvalósítás előfeltételét: csapatok felszabadítását az új hadicélokra. Ha ugyanis a két hadvezetőség a gorlicei nagy győzelem után a hadakat a Visztula—San—Dnjeszter vonalának, esetleg a Bug folyónak elérésekor megállítja, azaz nem folytatja az oroszok üldözését a magunk végkimerüléséig, ami mint ismeretes, Rowno előtt a mi részünkre súlyos

kudarccal járt, ha tehát a két hadvezetőség a felszabaduló haderőket idejében részben Olaszország, részben Románia ellen fordítja, ez a két ellenfél már 1915 őszén elintézhető lett volna, amely esetben Szerbia is elveszti jelentőségét.

Tekintetbe kell vennünk, hogy a gorlicei diadal bármennyire is gyönyörű haditett volt, nem eredményezhette az oroszok helyrehozhatatlan vereségét, mert az orosz tömegek visszavonulási útja az áttöréssel nem volt elvágható. Ehhez a szárnyakról, azaz Bukovina és Kelet-Poroszország felől kellett volna az oroszok bekerítésére kettős támadást intézni. A gorlicei csata nem is ilyen bekerítési céllal tervezetett. A Kárpátokban küzdő arcvonalunk tehermentesítését célozta s ezt a célt teljes mértékben rövid idő alatt el is érte. Ezután már a hadicél érdekében nem volt szükséges az oroszok további visszaszorítása, akik végül egészen Moszkváig is hátramehettek, anélkül, hogy ezzel a hadviselésből kikapcsolódtak volna. Azt kell gondolnunk, hogy Tisza már közvetlenül a gorlicei diadal után tartott attól, hogy a hadvezérek a hátráló ellenség után rohannak és elfelejtkeznek a monarchiát más irányokból fenyegető veszélyekről. Hogy mennyire józanul ítélte meg Tisza a hadihelyzetet, jellemző a gorlicei győzelem (május 2) után tett nyilatkozata: „A mai győzelmi hír hatása annyiban rossz is lehet, hogy Olaszországot a támadás meggyorsítására bírhatja...”

Május 9-én Czemin követnek a gorlicei diadal kapcsán így ír: „Ha a siker az oroszok ellen valóban oly szépen kifejlődik, ahogyan ez remélhető, akkor abban a helyzetben leszünk, hogy az olaszokat és a románokat is megverhetjük. Természetesen az oroszokkal szemben azonnal védekezésre szorítkoznánk és minden erővel az olaszokra és a románokra vetnénk magunkat...”

Ezt Tisza így gondolta, mert már akkor így vélte a diadal külpolitikai kiaknázását helyesnek. Nem akarta feltételezni, hogy a hadvezérek az oroszok végleges leverésére gondolnak, amit Tisza az adott esetben nyilván katonai és politikai lehetetlenségnek vélt, eltekintve attól, hogy ez a törekvés más hadászati irányok elhanyagolásával járt.

Eszmemenetét mutatja Conrádhoz május 18-án intézett sürgönye: „Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy Olaszország néhány napon belül ellenünk támad. Az oroszok felett aratott győzelmünk következtében remélhető, hogy ezt Románia rögtöni beavatkozása nem követi, úgyhogy az olaszok ellen való erélyes fellépéssel a Balkánon levő helyzetet befolyásolhatjuk...” Ebből a sürgönyből azt lehet kiolvasni, hogy Tisza ekkor az olaszokkal szemben nem passzív védelmet, hanem erélyesebb katonai lépést: támadást várt. Ezt ugyan szószerint nem mondta ki, de bizonyára ezt kívánta a hadvezetőségnek szuggerálni. Egyidejűleg közölte ezt a sürgönyt a külügyminiszterrel, hogy ennek segítségére legyen, ha „a katonák a döntő fontosságú politikai nézőpontokat” elhanyagolnák, ami alatt az olasz, román és a balkáni irányokra kívánt utalni.

Ma már látjuk, hogy Tiszának igaza volt. A vezérkar az orosz hadszíntéren valóban kalandos célokat követett, ami Rowno előtt megbosszulta magát. Az orosz hadjáratot 1915-ben balesettel fejeztük be és ennek következtében nem lehetett Romániát a mi oldalunkra

csábítani vagy végleg elintézni, Olaszország ellen nem lehetett támadólag fellépni, sőt még Szerbia ellen sem lehetett 1915 őszén annyi csapatot állítani, amennyit a monarchia katonai presztízsének helyreállítására a Balkánon megkövetelt.

Az ELSŐ HADI ÉVRŐL felsorolt adatok elegendően bizonyítják, hogy Tisza István a külpolitika és a hadvezetés összeegyeztetésére minden alkalmat megragadott. Ennél a törekvésénél a hadihelyzeteket olyan bámulatraméltó ítélőképességgel bírálta el, hogy az a legszakértettebb vezérkari tisztnek is becsületére válnék.

Ott, ahol Tisza hozzászólását, mint például a kárpáti téli offenzíva tervezése alkalmával tett javaslatát, figyelembe vették, a siker nem is maradt el. Pflanzner-Baltin seregének szép eredményeiben az említett téli hadjárat alatt Tisza István grófnak döntő része volt.

Ahol Tisza véleményét nem értékelték kellően vagy javaslatát nem fogadták el, ott az események igazolták őt. Pedig ő a részletes hadihelyzeteket nem ismerhette, mert nem közöltek vele minden adatot, amiért ismételen fel is szólalt. Nehezítette a helyzet megítélését az is, hogy a vezérkar a kellemetlen részleteket, különösen azokat, amelyekben ludas volt, elhallgatta vagy szépítette, amire Tisza leveleiben van adat, a kedvező eseményeket pedig megérthető és megbocsátható okokból talán túlságosan is kidomborította. Nem volt tehát teljes a kép, amelynek alapján Tisza katonai javaslatokat tett vagy hadvezetési gondolatokra jutott. Annál feltűnőbb az a képessége, hogy mégis felismerte a lényegét. Hadvezérnek született!

Ami a tanulságot illeti, amit Tisza István katonai tartalmú levelezéséből le kell vonnunk, az megerősíti a régi elméletet: az eszményi hadviselés fontos előfeltétele, hogy a külpolitika és a hadvezetés egy kézben legyen, úgy amint ez volt az eset a mi történelmünkben Mátyás királynál, vagy a világtörténelemben Napóleonnál, mert ez biztosítja legjobban a külpolitikai céloknak a megvalósításukra rendelkezésre álló erővel való összeegyeztetését, feltéve hogy ezt a kettős hatalmat egy kézben tartó személy a megfelelő kettős képességgel bír.

De minthogy az alkotmányos országokban a kettős szerep betöltését két személyre kell bízni, elengedhetetlen, hogy a külpolitikus ismerje a hadsereg teljesítőképességét, mert csak ebben az esetben mérheti külpolitikája célját a hadsereg erejéhez. Legyen az erőviszonyokkal tisztában, mert különben politikája nem lehet józan.

A világháború kitörése előtt a monarchia vezetői közül az erőviszonyokat csak Tisza értékelte helyesen. A háború kitörése után pedig ő volt az, aki a hadsereg erejéhez mérten iparkodott annak külpolitikai feladatait megszabni. Mindenesetre kevesebbet követelt a hadseregtől, mint a vezérkar. Hogy mennyire igaza volt, azt a hadi események bizonyították be.

A MAGYARORSZÁGI NÉMETSÉG BIRODALMI NÉMET SZEMPONTBÓL¹

AZ A NAGY ELLENTÉT, mely a mai s a háború előtti Németország szellemét elválasztja, a németségről való felfogásban is megnyilatkozik. A régi és az új szemlélet az állami és népi (németül: Staatsdeutsch és „volksdeutsch“) gondolat körül kristályosodik. A régi felfogás, amely ma is széles körökben él, az államiságban látja az emberi közösségeket — tehát a népeket is — összetartó erőt. A másik, fiatalabb, túlteszti magát az államhatárokon és inkább a népet látja, mint valami természetadta egységet. Így a német népet is egy egységnek tekinti, a határ-menti és külföldi németséggel együtt.

Magyar részen nem mindig látják világosan azt a folyamatot, amely a magyarországi németség kérdését bizonyos németországi körökben mindinkább össznémet ügyé fejlesztette. Általában a pángermán hatalmi törekvések, a háborúelőtti német hódítópolitika új megmozdulásának tartják. Valóságban itt éppen egy határozott háborúutáni állásponttól, egy új „népi élményről“ van szó, amely a régi államnémet gondolkortól alapjában különbözik. E gondolat keretében természetesen a magyarországi németség is nagyobb figyelemben részesül, mint azelőtt. Ez új felfogásnak is megvan a maga története és belső szükségszerűsége. Jogosságát most ne mérlegeljük, igyekezzünk mint történelmi adottságot jellemezni.

A NÉMET ÁLLAM jegyében álló régi kisémet-porosz szemléletben nem volt helye a magyarországi németség kérdésének. Ez először Ausztriában válik élménnyé. A birodalom határain kívül s a nemzetiségi politika klasszikus földjén a német népi gondolat szükségképpen nagyobb szerepet játszott, mint a háborúelőtti porosz-magyar barátságban. E barátság voltaképpen csak a vezető rétegekből élt és abból az állami és társadalmi szellemből táplálkozott, amely mindkét országban hasonló nemesi és katonai hagyományokból alakult ki. Sok német nem is tudta, hogy Ausztriában németek laknak. Ha rokonok vagy ismerősök érkeztek onnan, hányszor mondták a gyermekek:

¹ Fenti cikk azt mutatja, miként nézik művelt birodalmi német körök a hazai németséggel kapcsolatban általában a német-magyar viszonyt. Hogy ezt megtudjuk, arra ma talán még nagyobb szüksége van a magyarságnak, mint bármikor előbb, hiszen a nemzeti szocializmus németországi előretörésével kapcsolatban el lehetünk készülve aktívabb német politikára azon népekkel szemben, melyek között német kisebbségek élnek. Ezt a német politikát készíti elő a német településtörténet, melynek egyik tudós művelője a fenti cikk szerzője. Hogy a szóbanforgó kérdésekben, ha számunkra mereven is, de őszintén felfedte a német álláspontot, ez ránk nézve csak hasznos lehet. Előadásával szemben a mi álláspontunkat Mályusz Elemér itt következő cikke képviseli, melyre külön felhívjuk a figyelmet. *A szerk.*

„Hiszen ti mindig németül beszéltek, beszéljétek már egyszer osztrákul.“ Nem csoda, hogy ilyen körülmények között az elszigetelten kolonizált délkeleti németiség ismeretlen maradt.

A háborúutáni kor új tényeket teremtett. Porosz-magyar viszony helyett ma — minden napi-politikai csoportosulástól eltekintve — Németország, Ausztria és Magyarország sorsszerű egymásrautaltságával állunk szemben. De a térbeli átcsoportosuláson kívül a társadalmi és szellemi kép is lényegesen megváltozott. Az államhatalom, amely a háború előtt a köztudatot meghatározta, éppen Németországban, Ausztriában és Magyarországon, az egykori központi hatalmakban, erősen meggyengül és legalább is kifelé való hatásában erőtlen. Megfigyelhetjük azonban, hogy ezzel együtt a közösségek tudatában szükségszerű eltolódás megy végbe: a régi államgondolatot mindinkább elhomályosítja a népi összetartozás tudata. Úgy látszik, ez fog hatni a szétdarabolt magyarságban is. A magyar nép jórésze a magyar állam határain kívül él; egyre elhatározóbb jelentőséget nyer tehát a „külföldi magyarság“ fogalma. Ilyen és hasonló előfeltételekből alakul ki az az össznémet „népélmény“, mely egyetlen szellemi közösség tagjának érez minden németet: a határmenti lakosokat, az osztrákokat, szóval az egész németiséget, a birodalom határain túl is.

Hangsúlyozzuk: nem hatalomra törő csoportok politikai jelzaváról van itt szó. Az ú. n. „Alldeutsch“-mozgalom egészen más síkban mozog. Az össznémet népgondolat nem fentről indul ki. Első jelentkezésében csupán a különböző német népcsoportok határozatlan élménye. Mint minden igazi emberi megnyilatkozás csak később nyer határozott alakot, hogy azután a társadalomban éljen és elterjedjen. Hogy ezen első élményekben milyen szerepe volt — különösen délkeleten — a német katonaságnak, eléggé ismeretes. Ezekben jeleztük azokat az előfeltételeket, amelyek a magyarországi németiség helyzetének Németországból való megítélését körülhatárolják.

EURÓPA TÖBBI NÉMET TERÜLETÉT is látnunk kell, hogy felismerhessük, miképpen látják a birodalomban a magyarországi németiség sajátos helyzetét. Németországból tekintve a határmenti és külföldi németiség Közép-Európa különböző helyein szellemi öntudat szempontjából igen nagy eltéréseket mutat. Északkeleten (az újonnan keletkezett kelettengeri országokban) igen hamar önállóvá válik a németiség, a népi hitvallás szabadsága és a szellemi autonómia terén, az állammemzetekkel szemben. Keleten (Lengyelországban) a legnagyobb veszély fenyegeti a németiséget, sőt a „zárt német néptalaj“ határait is. Itt a német kérdés már nemcsak probléma, hanem a létért való küzdelem. De a németiség szellemi öntudata éppen ezért egyértelmű itt. Délkeleten a tér nyílt: gazdagon tagolt, határozatlan és különböző; mintegy hatalmas munkaterület, sok pozitív lehetőséggel, de sok harccal és küzdelemmel is. A különféle vonatkozások és érdekek közepett az ottani németiség közvetítő szerepe világosan kirajzolódik.

Délkelet-Európa közepén fekszik Magyarország. A magyarországi németiség is ilyen középső helyzetet foglal el mind az állammemzethez való viszonyában, mind pedig különleges szerepében a délkeleti német-

ség egészével szemben. Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy itt Csonkamagyarország németiségét mai elhatároltságában értjük. Tudjuk, hogy Magyarországon és az ottani németiség köreiben is a történelmi szempont uralkodik, a revíziós gondolat jegyében. A mai magyarországi németiség fogalma és jellege eddig tulajdonképpen csak a gyakorlati kisebbségi politika terén nyert tisztázást, a társadalmi szemléletben alig. Ebben a szemléletben még benfoglaltatnak a szepesiek és az erdélyi szászok, a hienzek és a bánáti svábok. Németországi szempontból azonban a németiségnek Csonkamagyarországon megmaradt és a nagymagyarországi egészből önkényesen kivágott maradványa úgy tűnik fel, mint egy különálló csoport, amelynek szelleme a háborúutáni 13 évben a többi résztől eltérően alakult.

HOL ÉS MILYEN KÖRÜLMÉNYEK között találkozik a birodalmi német magyarországi útján az ottani németiséggel? Olyan vidékek népéről van itt szó, amelyek földrajzilag is a régi Magyarország szívében feküdtek és a közös balsorsban maradandó részt nyertek a magyar nemzet életéből. Ezt magyar részről is mindig hangsúlyozták, különösen a háború után, midőn a szászok gyors elszakadását oly keserűen érezték. Németországban viszont éppen a szászokról tudtak legtöbbet. A Szepesség régi városi kultúrája a tátrai utazók révén vált ismertté, a bánáti svábok pedig irodalmi vonatkozások révén (Lenau, Müller-Gutenbrunn). A hienzek ismeretlenek maradtak még Magyarországon is, a belső magyarországi németiség pedig, különösen a Középhegység svábsága, úgyszólván végleg elmerült. Éppen az a rész volt tehát a legkevésbé ismert, amely a mai Magyarországon él.

Semmiféle látható politikai vagy kulturális kapcsolat, még csak egyseges elnevezés sem fűzte össze ezt a németiséget. Máig sincs tisztázva a Budapest és a Balaton közötti német település térbeli kiterjedésének és a Középhegységben való összefüggésének kérdése. Csak a budai hegyek és valamennyire a Bakony svábjai ismeretesek mint körülhatárolt és nagyon elkülönült nyelvszigetek. Nem álltak biztosabb alapokon az ú. n. „Schwäbische Türkei“-ről (a tolna-baranyai németiségről) való ismereteink sem, minthogy itt eltekintve Pécsről és a Mecsekhegységtől, a földrajzi támpontok is bizonytalanabbak voltak. Itt ugyanis nem egy egyértelműen zárt táj területe települt be lassanként, hanem inkább tervszerűen és ezért a természetes előfeltételektől függetlenebből ment végbe a XVIII. században a kolonizáció. Mindehhez hozzájárul az is, hogy a Délvidéken ritkábban fordultak meg utazók és így a birodalmi német először a budai svábokkal került összeköttetésbe, többnyire Budapestről való kirándulások alkalmával. Csak igen kevéssé ismeretes, hogy pl. a komárom—tatai vasútvonal és a dunai hajóút egykori német települések mentén halad. Pedig itt majd minden tisztára paraszt falunak, amely a vonatból látható, jóformán teljesen német a lakossága, hasonló a helyzet a hegyvidék másik oldalán, a Gerecse északi lejtőjén, a Duna mentén egészen a folyó hajtásáig.¹

¹ A vasútvonal mentén, Tata és Budapest között: Alsó- és Felsőgallától Száron, Újbarokon keresztül Torbágyig és Budaörsig, tehát eltekintve Bicskétől

Persze helyi ismeretek szükségesek ahhoz, hogy mindezt észre vegye az utazó. Aki a területet nem ismeri, azzal könnyen megeshetik, hogy ha egyszer a nyugati, budavidéki falvak valamelyikéből villamoson jön be a fővárosba,¹ annyi parasztasszonyt és leányt lát és — még inkább — hall, akik nem tesznek nagyon magyaros benyomást. És ha megfigyeli különös nyelvüket, hamarosan valami osztrák-bajor keverék-dialektusra ismer, amely ugyan magyar elemekkel vegyes és bizony sokszor irodalmi német szempontból éppen nem szép, de a német utasnak, aki a magyar nyelvet nem ismeri, mégis barátságosan hangzik.

A németség esetén első felfedezését hamarosan követni szokta annak a lelki bizonytalanságnak meglátása, amely ezekre az emberekre súlyosodik. A városban gyakran találkozunk németekkel és már-nem-németekkel, akik nem ritkán hangosan magyarok és az idegenre éppen ezáltal meglepően hatnak. További szemlélődés folyamán három típus kezd határozottabb formát nyerni.

Az első típus vonásait azok a majdnem teljesen elmagyarosodott elemek mutatják, amelyek már alig vannak németségük tudatában és legfeljebb német származásukat és gyermekkorukat ismerik el. Eredeti anyanyelvüket szívesen elhallgatják, hogy ne tekinthessék azt hitvallásnak. Hangsúlyozzák azt a hálát, amellyel a magyarországi német a hazának tartozik és amely kötelezi őt arra, hogy a magyar társadalommal együtt dolgozzék és abban teljesen felolvadjon, hiszen német volta miatt sehol sem részesül hátrányban. Ezek a társadalomban már magyarokként lépnek fel és családi körükben, sőt gondolkodásukban tulajdonképpen túlnyomóan magyarok, tehát objektíve nem számíthatók már a jelenlegi németség állományához. A második csoport azoké, akikből hiányzik a magatartás természetes szabadsága. Ezek egyenesen megmondják, hogy ők németek, de ennek emlegetésével nem akarják boldogulásukat megnehezíteni. Sok hallgatólag szellemi munkás tartozik ebbe a csoportba. A németek harmadik csoportja ritkább és inkább a vidéken található; kevés közöttük a művelt elem. Ezek gyakran kimutatják elégedetlenségüket és azt mondják, hogy németségüknek ugyan gazdasági téren semmi kárát nem vallják, de mégis másodrendű polgároknak számítanak és panaszkodnak, hogy ha valaminő társadalmi állást foglalnak el, nehézségeik lehetnek.

Mindezek folytán igen bizonytalan, hogy a zárt német parasztfalvaktól eltekintve ki és mi számítható Magyarországon a németséghez. Mindez a városi életben nem tűnik oly természetellenesnek, bár ott is igen sok emberileg nem örvendetes következménye lehet. Az ú. n.

és Bia járási székhelytől, amelyben csak nagyszámú német kisebbség található. Ezek és a közeli budavidéki német falvak között a zsámbéki termékeny lejtőn, a vasútvonaltól északra, csak 3 régi magyar falu fekszik. A Duna mentén azonban ott van először a Süttőtől Nyergesújfalun át Tátig vezető vonal, amelyen csak Piszke magyarosodott el teljesen az utolsó 30—40 évben, másodsor pedig a tulajdonképpeni Dunaszorosban Zebevény, Nagymaros és Visegrád csoportja, amelyben csak a nagy Dunabogdányt nem érinti a váci Dunaágban haladó gőzös, hanem csak az egyébként tót településű Pilishegység alján közlekedő helyi hajó.

¹ Így pl. Budafok—Promontorról, Nagytétényből vagy Budaörs—Törökbálint-ról, vagy az északi helyi vonattal Vörösvár—Solymárról, vagy a másikkal Szentendre—Békásmegyertől.

renegátságot sehol sem lehet olyan jól tanulmányozni, mint Magyarországon és éppen a hajdani németiség körében.

Hogy vidéken mennyire terjed ez a jellemző bizonytalanság, az látható abból, hogy vannak olyan falvak, amelyekben egy hétig is tartózkodhatik az idegen anélkül, hogy a népesség jelenlegi állományáról tiszta képet nyerhetne, vagyis felismerhetné, hogy a falu még német-e vagy már megmagyarosodott. Hogyan is ismerhető ez fel és mi legyen a döntő körülmény pl. egy olyan faluban, melyben nincs német egyesület. Magyarországon gyakran még tiszta német falvakban sem hallani az utcán német szót. Némelyik faluban még sem a piacon, sem a gyermekjátékokban, sem a köszöntésben. Német feliratok egész Magyarországon ritkán olvashatók és még a temetőekben is fogyóban vannak. Csak a paraszttal folytatott magánbeszélgetésekben, amelyek talán magyarul indulnak, fedezhető fel a német mint „magán“- és családi nyelv. Ekkor tudja csak meg az idegen, hogy az emberek gyermekeiket magánúton taníttatják, mert az iskolában német órát nem tartják szükségesnek és a falusiak ezt nem is szeretnék nyilvánosan követelni. A falu paraszti alapállománya például 80—90 családnnyira becsülhető. A parasztok mellett azonban esetleg többszáz kézműves lakik ott, akik születésre nézve szintén németek, de a kézművesforgalom folytán nyelvükben már bizonytalanok, annyira hogy igen nehéz őket német beszélgetésre bírni.

Tisztára számszerűen talán már többségben vannak az ilyen faluban azok, akik magyarul beszélnek. De mérvadó lehet-e ez a falu népi hovátartozóságának megítélésében, mikor majd minden ember közvetlenül német származású? Megváltozott-e már a népi hovátartozóság, kicserélődött-e a népi élmény s határozottá vált-e az új hitvallás pusztán eme öntudatlan nyelvi elidegenedéssel? A régi parasztsággal szemben mérvadó lehet-e a kézművesek és napszámosok mozgékonyabb eleme a zárt falusi települések jellegére nézve? Nem a tulajdonképpeni népélmény él-e a parasztnak gyakran eltitkoltan is ápolt német családi nyelvében és abban a kívánságában, hogy gyermekeiket német nyelvoktatásban részesítsék?

Már gyakran hallani, ha megkérdi az ember: „Németek vagytok-e hát, vagy már nem?“, a feleletet: „Nem tudjuk biztosan. Mind jó magyarok vagyunk (Wir sind alle gute „Ungarn“), hiszen ezt könyv nélkül megtanultuk az iskolában, de hát apáink és anyáink németül beszéltek (Das Deutsche ist ja unsere „Muttersprach“ und Vatersprach) s az ősök nyelvét mégsem adhatja fel az ember csakúgy.“

És a „németországi úr“ nem marad csak érdekes és különös vendég, hanem valahogyan emberileg közelebb áll hozzájuk, mint pl. egy ugyanolyan rangú magyar „úr“. Mi az, ami az emberi közelség és rokonság érzését kelti a műveletlen parasztnak? Mit jelent ez egy ilyen falu parasztságának szellemét illetőleg? Ha becsületesen akarunk ítélni, nem szabad az ilyen falut minden statisztikai megmagyarosodás ellenére sem „magyar“nak tekintenünk, hanem legalább is le kell szögeznünk, hogy itt valami olyan átmeneti formáról van szó, amelyből a németiség eltűnően van.

A birodalmi német végső benyomása az, hogy a magyarországi németiség kérdésének legjellemzőbb vonása: a határozott arculat

hiánya. Megnyilatkozik ez a népcsoportok földrajzi elhelyezkedésében s a társadalmi rétegek ellentmondó szellemi magatartásában. A határok elmosódnak, az embereken nyugtalanság vesz erőt, a németiség egyes csoportjai türelmetlenkedni, mások felmorzsolódni látszanak, egyesek ellenzékbe szorúlnak, mások talajukvesztetten tétováznak. Mit jelent azonban a németiségnek ilyenforma magatartása az egész kérdés szempontjából?

MEG KELL HALLGATNUNK A MAGYAR VÉLEMÉNYEKET, mielőtt e kérdésben állást foglalnánk. Ha vidéki tapasztalatainkat, vagy a budapesti villamosban észlelt jelenségeket magyar ismerőseinknek említjük, azonnal feltűnik a kérdés nyugtalanító bizonytalansága. A budai svábokról pl. a következőket mondják:

„Ezek német származású svábok, de jó hazafias magyarok, igen derék földműves nép, amely a főváros közvetlen szomszédságában szabadon megtarthatta jellegét és nyelvét. Sokan közülük ma sem tudnak még magyarul, ami Magyarországnak mindmáig folytatott nagyvonalú nemzetiségi politikája mellett szól és azt bizonyítja, hogy mindaz, amit Magyarország ellen e téren mondanak, nem egyéb pusztá rágalomnál. A németiség és a magyarság között sohasem volt semmiféle ellentét, csak újabban szítanak a falusi népességben nyugtalanságot a pángermánok. Ezt a kívülről elindított mozgalmat az országban politikusok mozgatják és megakadályozzák az embereket, hogy jó magyarok legyenek és békésen asszimilálódjanak.“ Ezekről pedig nyomatékosan óvják az embert: „Olyan szükségleteket támasztanak, amelyek különben nem volnának meg, mert mint politikusok éppen ezekből élnek.“

Ha azonban a birodalmi német az ilyen, magyar felfogás szerint intem, magyar kérdések iránt túlságos érdeklődést tanúsít, mindjárt azt a gondterhelt kérdést szögezik mellének: „Mit akar Németország Magyarországon?“ Ugyanezt a kérdést teszi fel a gyanútlan tudós kutatónak a falusi plébános, ha az a vidéken elfeledett német telepek első anyakönyveibe akar betekintést nyerni, ugyanez a nagy-műveltségű elemekkel folytatott beszélgetések ugrópontja s ugyanez a nyugtalanság tűnik fel, midőn pl. birodalmi német részről bizonyos követelések jelentkeznek. A szellemi önfenntartásért súlyosan küzdő kis népek és nemzetek ösztönös és tisztára érzésbeli védekezése ez, amely a magyarságban elszigeteltsége folytán különösen kiéleződött. Beékelve az északi és déli szlávok közé, legbensőbb állományában folytonosan veszélyeztetve, az egyetlen rendelkezésre áUó ellenszerhez nyúlt a magyarság: állami egységesítés és nemzeti nevelés útján minél több idegen népi alkatrészt akart beolvasztani és felszívni. Gyakran hangsúlyozták már, hogy e téren a németiség különös nyereségnek tekintendő. Csak abban térnek el a vélemények, hogy milyen mértékben olvadjon be a németiség a magyarságba. A német álláspont megáll a teljes beolvadás előtt s lehetőnek tartja a nemzettel s társadalommal való együttélést az eredeti népiség és nyelv megőrzése mellett is. A magyar közvélemény e téren gyakran, tisztán érzésbelileg, többet követel. Már az idegen anyanyelvhez való

ragaszkodásban is gyakran a magyar nyelv lebecsülését érzi, főleg minthogy széles körben gondot okoz az, hogy még az államnyelv pusztá ismerete terén sincs meg a kellő haladás. Ez aggodalom legjellemzőbb megnyilatkozása talán az a parlamentben gyakran hangoztatott kívánság, amelyet mindig hallani, ha a német kérdés kerül szóba és amelyet Németországban oly igen kevésbé értenek meg: hogy legalább senkinek se okozzanak nehézségeket, aki meg akar magyarosodni!

E magatartás mögött — érzésben vagy öntudatosan — az az aggodalom húzódik meg, mely a folytonosan támadott s ma létalapaiban veszélyeztetett liberális magyar nemzetállam-gondolat teljes összeomlásától fél. A történeti tapasztalatok, a földrajzi elhelyezkedés szempontjai a nyugati, osztrák vagyis német szomszédától óvnak. A meglehetősen szélességben határos „zárt német néptalaj“ látszik a sajátos magyar életformát kulturális téren is leginkább veszélyeztetni. Tán ezért is hajlamos a politikai dialektika Ausztriát és Németországot elvileg elválasztani és az osztrákokat másodrendű németekként külön tekinteni. Egy általános geopolitikai jelenség: a közvetlen politikai szomszédság ismeretes ellentéte nyilatkozik itt meg. Az erősebb szomszéd tisztán érzésbelileg is kellemetlenül hat és a gyengébb fél a szomszéd mögött keres barátot: ez a távolabbi állam Magyarország számára a háború előtt Poroszország volt, most pedig Olaszország, majd Franciaország.

Persze ma is vannak Magyarországon belátó elemek, akik tiltakoznak az ilyen részben érzésbeli tájékozódás ellen és a nemzetiségi kérdésben is nemcsak taktikai okokból foglalnak el egy más, sokkal pozitívabb magatartást. Szent István birodalmát szerintük csak a Középduna medencéjében sorsszerűen összekapcsolt népek együttműködése biztosíthatja. A magyarság küldetését egyértelműen az egymástól lényegükben különböző népcsoportok állami összefogásában és vezetésében látják megadva, hogy ezek a csoportok népi jellegük teljes megőrzésével egy életteljes Új-Hungáriát teremthessenek. Egyelőre csak egyesek hangoztatják ezt a gondolatot. Hogy az általános magatartás, amellyel egyelőre számolnunk kell, jelenleg mennyiben biztosíthatja a német birodalom szemszögéből tekintve a pozitív együttműködést, csak akkor tudjuk körülhatárolni, ha számbavesszük az ottani nézeteket is.

A KÜLÖNBÖZŐ NÉMET SZEMPONTOK talán három csoportra oszthatók: az államnémet, a nagynémet és a népi német álláspontra.

Azoknak a széles köröknek, amelyeket leginkább a „kisémet közönyösség“ neve alatt foglalhatunk össze, még mindig az állam, mint a népek csoportosulásának döntő instanciája, az eszményképe. E körökben a belpolitikai aktivitás uralkodik és — mint már mondtuk — még ma sincs jóformán semmi vonatkozásuk a határmenti és külföldi németséggel. Az osztrákokat sem vonják be az össznémetiség életteréről alkotott fogalmukba, még annyira sem, mint a Kelet nagy idegen népességű területeit, amelyeket gazdasági-stratégiai okokból igényelnek. E felfogás szerint az állami hovatartozás fontosabb mint a népi.

Ez az álláspont Magyarországon nem igen volt ismeretes. Ott inkább ismerték a kezdetben Ausztriából beható „nagynémet“ irányzatot. Ezt tartják még ma is az általános német törekvésnek, a háborúelőtti német iskolaegyesület („Deutscher Schulverein“) és a birodalmi német „Verein für das Deutschtum im Ausland“ működésének visszhangjának alapján. Minthogy pedig Magyarországon a kisebbségi kérdést is főleg az államideológia keretében látták, e mozgalomban is a magyar államgondolat meggyöngyítésétől és a pángermán hatalmi törekvések megerősödésétől féltek. Ezzel szemben ismét hangsúlyoznunk kell, hogy ez az irányzat éppen az államnemzet gondolatával ellentétben alakult ki és megszabadítva magát az államgondolattól, a nép életterét akarja felölelni. Minden esetleges kiterjeszkedési törekvés ma tisztán a népi terjeszkedés értelmében veendő és nem a háborús hódítás, az esetleges annexió jegyében. Végeredményben azonban ez az irányzat is ragaszkodik az államfelfogás bizonyos elemeihez. A nép törzshazáját — a német birodalmat — tekinti a tulajdonképpeni hazának, az idegen államot pedig inkább valami szükséges rossznak látja, valami alaki-jogi dolognak, amihez semmi köze a szellemi odatartozásnak. A kisebbséget is nem annyira „népcsoportnak tekinti, mint inkább „nemzetiségének, amely a vendéglátó államban csupán mint vendég szerepel. Az államnépvel való közösséget egy nemzetben belül mint kulturális egységet nem tartják lehetségesnek. Nemzeti közösség és különböző népi hovatartozás e felfogás szerint kizárja egymást. Itt a népi hovatartozás gondolata jut túlsúlyra az állammal szemben.

Erről az oldalról természetesen a kisebbségi kérdés politizálását és az államnémet nacionalizmus szellemében való radikalizálódását követelik — a kor sodrában ugyan, de nem a kor szellemében! Megjegyzendő mindenesetre, hogy ez az irányzat német részen számszerűen igen erős, de mai gyakorlati politikai munkában nem játszik mérvadó szerepet. Kevés köze van éppen a magyarországi németiség problémájához. A magyarországi németiség el is utasítja magától ezt az irányzatot, amely különös szerepének és helyzetének lényegét nem fogja fel.

Ez a felismerés csak a harmadik irányzatnak: a népi németnek tulajdona, amelyet mint olyat Magyarországon csak igen kevésé ismernek, de amely tényleges kapcsolatban van mind az ottani németiséggel, mind pedig a hivatalos magyar és birodalmi német körökkel. Ez az irányzat csak a népcsoportok életjogát hangoztatja az idegen államokon belül, ahol azoknak pozitív feladataik vannak és ahol érzik a kötelezettséget, hogy az illető országnak mint hazájuknak sorsában osztozzanak és a közös munkához hozzájáruljanak. De a haza első sorban a táj, a föld. Túl rajta az államhoz a történeti öntudat folytán kapcsolja az egyes embert egy nemzeti érzés vagy patriotizmus, de ez nem megy a mindenkori népiséggel járó idegen népi hovatartozás rovására. Amennyiben erről hitvallást kell törni, ezt egyre inkább a felekezeti hitvallás szabadsága illeti meg. Más kérdés az, hogy mennyire érett a mai kor erre a gondolatra, amíg a nacionalizmus kizárólagos államalkotó ideológia marad.

Az első irányzat tehát, mint pl. a kismémet-porosz vagy a régi nagymagyar, csak az államot látja és nem a népet. A „nemzet“ itt inkább a felső rétegek kifejezése. (Államnemzet.) A második irányzat, a nagynémet (amelynek egy nemlétező kismagyar felelne meg), csak a népet látja és nem az államot. A nemzet is inkább minden határon túl és minden állami elhatárolás ellenére a nép egészének foglalatja a szemükben. A harmadik irányzat egymás mellett látja a népet, a nemzetet és az államot. „Nemzet“ mint fogalom mellett vagy helyett inkább kultúráról és sorsközösségről beszél, amelyet vagy egy egységes államnép visel, vagy pedig olyan különböző népek, amelyek közös munkára szövetkeztek egy államiság keretében.

A TOVÁBBI FEJLŐDÉSNEK minő lehetőségeit látják ma Németországban — természetesen e mérsékelt felfogás hívei? A helyzet ma még áttekinthetetlen. Jól látható a többi szomszédos országban uralkodó helyzettel ellentétben a magyarországi németiség különleges szerepe éppen az államnépvel való erősebb összetartozása terén. A tényállás pozitív oldalát ma még csak maguk a magyarországi németek hangoztatják, de már ők is bizonyos korlátozássá. A birodalomban túlsúlyba került a negatív benyomás, még a mérsékelt felfogás híveinél is. Tekintettel a németiség helyzetére a többi európai országban, valamint a háborúutáni kor kisebbségi politikájából szerzett tapasztalatokra, a magyarországi helyzet igen bonyolultnak tűnik fel. Nem hiányzanak olyan hangok sem, főképpen azok köréből, akik helyi ismeretekkel rendelkeznek, hogy a „magyarság“ a németiség legnagyobb „népi ellensége“, vagyis éppen az az idegen népi csoport, amely a németiség népi állományát a legeredményesebben támadja meg. Teszi pedig ezt nem annyira nyíltan, külső erőszakkal és hatalmi eszközökkel, hanem inkább belsőleg, a népi öntudat lelki síkján. Fentebb már utaltunk arra a bizonytalanságra, amely úrrá lett a kedélyeken. A feltétlenül asszimilálni akaró magyar szempont számára ez az elmosódottság bizonyára igen pozitív jelenségnek számít és a „német nép legnagyobb ellenségéről“ szóló vallomást igen öröndetes nyereségként könyvelhetik el, ha nem is ebben a fogalmazásban. A belátókat azonban, kik egy jobb jövő felé igyekeznek, amelyben a magyarság legalább megközelítőleg újból felveheti régi küldetését a Kárpátok medencéjében, bizonyára gondolkodóba ejti ez a vélemény. Német részen azonban nemcsak a városi németiséggel, hanem ama szegény parasztokkal is együtt éreznek és együtt viselik tisztázatlan öntudatukért a felelősséget, már csak a gyermekek érdekében is. A birodalomban éppen ezért még a mérsékelt felfogásúak körében is szívesen látják az ellentétek fokozódó kiélesedését, hiszen a viszonyok csak nyerhetnek belőle tisztázottságban és egyértelműségben.

A szükségszerű radikalizálódás jegyében a mai helyzet általában reménytelennek tűnik. Nem szólunk itt a magyarországi németiség mai vezetőiről, de bizonyos az, hogy akik a fiatalok közül egyszer majd átveszik a vezetést, csak erőszakosabbak és radikálisabbak lehetnek. Talán tényleg elmúlik ezáltal a helyzet feszültsége, ha negatív értelemben is. Kíváncsi-e azonban, hogy a magyarországi németiség kérdése a

jugoszláviai helyzet képére egyszerűsödjék le és élesedjék ki? Mi lesz akkor azzal a gondolattal, amely Nagy-Magyarországot a többi népcsoport önkéntes visszacsatlakozásával látja újraszületni? Igen nehéz német részről a fenti megfigyelések alapján ebbe az elképzelésbe beleilleszkedni és benne a politikai megvalósíthatóság reményét felfedezni. Ami ma belpolitikai téren előtérben áll, legfeljebb megfogalmazásában irányul Nagy-Magyarországra, kihatásában azonban „kismagyar“. Csak az a kérdés, hogy vájjon a viszonyok és a térbeli adottságok, tehát az igazi természeti erők, nem hatalmasabbak-e, mint ezek az egyre merevebb nézetek.

Befejezésül tehát talán mégis adhatunk valami kilátást, bízva az egészséges életvalóság tényleges hatalmában. A mai Európának a kisebbségekről alkotott felfogásában, tehát abban is, ami különböző népek hozzátartozóit egy állam keretébe fogja össze közös munkára, egyre nagyobb jelentőséget nyer az anyaföldnek, a hazának tájban és közös sorsban gyökerező élménye és ez az, ami Magyarországon is bizonyára el fogja dönteni a helyzetet. Igen fontosnak látszik e szempontból, hogy felhagyjunk a régi nézetekkel és az állami gondolkodás egyoldalú érvényesítésével. Mint már mondtuk: az állam nem a haza, az állam azonban területi fennhatóságával előtérbe nyomult az egyes ember tudatában. Ez nemcsak Magyarországon volt így. A földhözköttöttség érzését betakarta és elfedte az alkotmány tudata, a törvényhűség és a patriotizmus. Így Németországban is a „Vaterland“ fogalma, szemben azzal az inkább női-érzésbeli élménnyel, amit az „anyanyelv“ fejez ki, a római gondolkodás befolyása (pater, patria, patriotizmus) és fiatalabb keletkezésű. Ma ez a fogalom, midőn inkább a nép és a hon élményére térünk vissza, mint érzelmi alapra, jelentőségében csökken. De az új érzésből ismét keletkezhetik egy új „nemzeti“ hitvallás. A hon élménye az, ami a magyarországi németséget a magyarsággal összekapcsolja. Ezt az állam nem veheti el tőle és nem pótolhatja. Ügy látszik, ez az alap, amelyen az egész kérdés pozitív értelemben megoldhatónak tűnik fel. A népi élménynek azonban egészen más helye van az emberi lélekben. Abban a módban viszont, ahogyan ez a két tényező a magyarországi németségben egy alapmagatartássá egyesül és egyidejűleg a magyar történeti öntudattal is kapcsolatba kerül, mutatkozik meg e népcsoport különleges helyzete az egész délkelet európai németség keretében.

ISBERT OTTO ALBRECHT

AZ ÚJ NÉMET NACIONALIZMUS TÖRTÉNETÍRÁSA

BISMARCK Németországnak hivatalos történetírója, Treitschke egykor így jellemezte politikai előadásaiban a Magyarországon lakó németiséget: „Csak két vidéken állotta ez meg derekasan helyét. Az egyik Erdély szép szászföldje (Sachsenland), amely egyenesen megható szeretettel vonzódik hozzánk, úgyhogy az ember mindig szomorúan sajnálja, hogy nincs módjában segíteni ezen a szegény népen. Itt azonban a német kultúra oly erős, hogy további fennmaradása joggal remélhető. Ugyanezt mondhatjuk a bánáti protestáns németekről is. De már a többi német, szinte kizárólag katolikusok, a germán fajnak az elképzelhető legelszomorítóbb példányai; nemzeti lealacsonyulásuknak az elvetemültséggel határos foka egyenesen elijesztő. Sőt, mivel a németek Magyarországon, szellemi és anyagi téren egyaránt, mindenkor a kultúra tulajdonképpeni hordozói voltak, ez a lealacsonyulás gyalázatos.“ A helyzet azóta, hogy e szavak elhangzottak, lényegesen megváltozott. Akkor a német vezető politikusok előtt a liberális nemzetállam volt az ideál s ennek megfelelően egységes nemzeté akarták ugyan összeolvasztani államuk minden lakóját, még ha eltért is anyanyelvük az uralkodó nemzetétől, de viszont respektálták más államok hasonló törekvéseit, még azokét is, amelyekben német lakosság élt. Bismarck és kortársai előtt az államok voltak a legnagyobb önálló történeti egységek és az államhatárok olyan sorompókat jelentettek, amelyeken keresztül a szomszéd területére lépni és annak belügyeibe beleavatkozni elképzelhetetlen volt számukra; az ilyen eljárás ellen jogi és erkölcsi érzékük is tiltakozott volna. A liberális Magyarország államférfiainak a nemzetiségi kérdés miatt nem is volt összeütközésük Bismarckkal. Nem interveniált ő a magyarországi németiség érdekében és a birodalom közvéleménye sem kívánt tőle más politikát. Az érdeklődés a határokon túl lakó németek iránt legfeljebb a Treitschke-idézethez hasonló megállapításokban jutott kifejezésre. Ma azonban az új. n. békeszerződések következményéül Közép-Európában az állam elszíntelenült és uralkodó helyét a politikai gondolkodásban az államhatároktól függetlenül: népiség foglalta el. Az érzelmek öntudatlan világában ez lett a fontosabb. Mégpedig nemcsak a vesztes államoknál. A szlovén népiség éppen úgy határozott életformát szeretne öltetni, mint ahogyan az egész világ olaszága egyetlen népi érzelmi közösséggé óhajt válni, vagy amint a lengyeliség már meg is alakította azt a szervezetet, amely a földgömbön szétszórt lengyelnyelvű néptöredékeket az anyanéphez hozzáfűzi. A napjainkban kialakuló európai közfelfogás az államokban olyan kulturális központokat

lát, amelyek csak bázisai a népiségeknek s így sugarai előtt nem jelenthetnek akadályokat az államhatárok. Ismeretesek e tekintetben az olasz kormány kulturális intézkedései, amelyeket a Franciaországba kivándorolt olaszok népi jellegének megőrzése érdekében tervszerűen tesz s ma már a német közvélemény sem térhet ki a megváltozott idők által reá rótt erkölcsi kötelesség alól, hogy törődjék népiségének más államok területén élő töredékeivel.

Az egész Európában felismerhető fordulatra egyik jele, hogy a birodalmi németiség egyetlen tagjának sem juthat ma már eszébe, hogy Treitschke módjára vallási háttérrel keressen magyarázatul akkor, amidőn a régi Magyarország területén élő németiség állásfoglalását akarja megérteni. De nincs is szüksége, hogy különbséget tegyen bánáti, szatmári, dunántúli vagy erdélyi német között. Ma már ez a németiség a birodalom szémszögéből nézve azonos gondolkodású tömeg, amely túl van a vallási ellentéteken, mert összeolvadt egy minden más szempontot háttérbe szorító gondolat, az egységes német kultúra bővítésében s mert ma már a Treitschkétől kigúnyolt, leszidott sváb sem akar elmaradni az erdélyi szász mögött. Német érzésben valamennyien egyek, de ugyanekkor hűséges alattvalói a maguk államhatalmának. Ezt őszintén mondják a magyarországi németiség képviselői s el is kell hinnünk, hogy nem akarnak elszakadni tőlünk, hiszen ez — ma még — geografiailag is lehetetlen volna. Ugyanígy távol áll az erdélyi szászoktól is az a gondolat, hogy oly utakra tévedjenek, amelyek a Romániától való elváláshoz vezethetnének.

A népi kultúra áll ma első helyen a világ németiségének gondolkodásában s e kultúra sajátos megnyilvánulásain, tehát nyelven, irodalmon, népszokásokon stb., egyszerűen: a gondolkodásmódon keresztül érzi magát államfeletti, egyetlen hatalmas népiségnek. Valósággal nemzeti reneszánszukat élék a Nagy-Magyarország területén élő német töredékek is. A nacionalizmusnak olyan új formája bontakozik ki előttünk, amely a deklarációk és programok szerint mentes politikai törekvésektől. Ma még legalább is. Mindenki tagadja, hogy imperialista szándékok kapcsolódnak hozzá s ezt oly meggyőzően, oly pátoszszál szokták ismételtetni nálunk is, hogy feltétlenül hinnünk kell a szándékok tisztaságában.

Két könyvön keresztül óhajtjuk bemutatni, hogy milyen ez az új, kulturális nacionalizmus.¹ Nem vezéreknek a programjai e munkák s nem is elméleti jellegűek. Az új irányzatot már gyakorlati tevékenységében szemlélhetjük. A könyvek írói a közkatonák közül kerültek ki s éppen ezért jellemzők is, mert így mindenki elhitheti, hogy többé nem célkitűzésekről van szó, amelyeknek megfontolását patópálos könnyelműséggel halaszthatjuk el, hanem kész eredményekről, amelyek

¹ A kulturális nacionalizmus fogalma a németiség körében közismert, a vele foglalkozó óriási irodalom alapján könnyen lehet felőle tájékozódni; a magyar közönség figyelmét felhívtam reá Hóman B.: A magyar történetírás új útjai, 1931. 244. l., a kifejezést azonban irodalmunkban „kultúrnacionalizmus” formában először, tudtommal, Asztalos Miklós használta, Protestáns Szemle, 1932. 40. l., aki, ha ez az utalások hiányából mondható, nemcsak idézett megjegyzéseimtől, hanem a „kultúrmenzset” magyarázatánál a közismert Meinecke-terminológiától is függetlenül írhatta le gondolatait.

mögött hosszú-hosszú évek munkája lappang. Oly éveké, amelyek kihasználását mi már elmulasztottuk. Tanulnunk lehet e könyvekből, ezért nem akartunk ellenfeleket látni íróikban, akiknek támadásait ki kellene védeni, tévedéseiket helyreigazítani, tendenciózus állításait vagy egyoldalúságaikat, esetleg elhallgatásaikat pedig kipellengérezni. Ezekkel más helyütt előállani mások dolga lehet. Mi a jót akarjuk kiemelni a munkákból, bár végül nem hallgathatjuk el egy és más megjegyzésünket, hogy milyen tudománytalan területre nem szabad majd tévednünk nekünk, magyaroknak.

BURZENLAND címmel a brassói szász múzeum hatalmas könyvsorozatot bocsátott útnak,¹ hogy megismertesse a Barcaság történetét és kulturális fejlődését. Eddig három kötet jelent meg a nagy műből, alig negyedrésze az egésznek. Egyetlen város és a hozzá tartozó tucatnyi falu, ez kisebb terület, mint bármely magyar megye s így a vállalkozás arányai szokatlanoka mi viszonyaink között. A Barcaság gazdaságtörténetét, Brassó városképeinek kialakulását és a 13 falu történeti életét tárgyalja az eddig megjelent kötetekben a tervszerűen dolgozó írógárda, amely a hazai földhöz ragaszkodó szeretetével minden adatot értékesíteni törekszik. Ha a monográfia elkészül, a szerzők azzal a nyugodt érzéssel tehetik le a tollat, hogy nincs a barcasági szászság Setének egyetlen mozzanata, amelyet munkájukban meg ne örökítettek volna. A Burzenlandban azonban korántsem az adatok tízezrei dominálnak mindent elnyomó ásitó unalmukkal. Ilyen monográfiákért, sajnos, nem kellene a szomszédba mennünk. A brassóiak azért tudnak különbet produkálni nálunk, mert egyrészt elődeik tervszerű munkájára támaszkodhatnak, másrészt pedig nemcsak modern tudományos szempontok szerint tudják az anyagot elrendezni, hanem megtalálták azt a központi gondolatot is, amely körül az adatok mintegy természetesen kristályosodnak ki.

A mi szakköreinkben is jól ismert az a hatalmas forráspublikáció, a Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, amelyben az 1880-as évektől kezdve nyomtatásban közzétették Brassó múltjának lelkes kutatói a város történetének forrásait. Az előző generáció így készítette elő a mainak a munkáját s így szabadította meg attól a tehertől, a szintetikus feldolgozást megakadályozó részletkutatástól, amely alól a magyar történetíró, bármily kérdéssel próbáljon is foglalkozni, felmentést jó lélekkel nem adhat magának. A tervszerűségnek, az utódok érdekeire is szeretettel figyelő gondoskodásnak hasonló magyar példáit kutatva sem találjuk. A mi nagy tudományos vállalkozásaink, amelyek egy-egy fogalomra lett nevet viselnek címlapjaikon, sajnálatos torzók maradnak, hogy a későbbi generáció ugyanolyan heroikus erőfeszítéssel újból, ismét egészen előiról kezdjen mindent. A Burzenland íróinak, elődeik jóvoltából, nem kellett idejüket levéltárakban tölteni, hanem azt a modernebb módszer elsajátítására és magasabb szempontok keresésére fordíthatták. Mivel az elődök nem féltékenykedtek reájuk, sőt mindent megtettek, hogy utódaik boldoguljanak, az anyag, az adatok

¹ Das Burzenland. Hrsgg. v. E. Jekelius. Kronstadt. 1928—29. Eddig megjelent a III. I., IV. I. és V. I. kötet.

oly alakban kerülhettek feldolgozásra, amely megfelel a mai művelt ember igényeinek. Települési formából olvasni ki egy város vagy falu keletkezésének körülményeit, vagy a városkép történeti kialakulását rajzolni meg, ilyen s hozzájuk hasonló törekvések jellemzik a monográfiát, annak nyugateurópai értelemben is modem szint kölcsönözve. Az elbeszélés folyamatosságát pedig a munka szerzőinek az a modem történetfelfogása biztosítja, amely a Barcaság történetét nem külső események, hanem az ott lakó nép tettei, belső fejlődése eredményének tekinti. A munka ilymódon a barcasági szászság életrajza. Amit ma látni, mint egy letűnt világ maradványát, az az elődök fáradozásának, küzdelmeinek emléke. A cselekvő tényező tehát a mai szászság őse. A műveltség fokozatos fejlődését és az intézmények valamennyi változását ő idézte elő, mint végső okra, az ő életére és lelki diszpozíciójára vezethető vissza minden történeti esemény.

Ez a felfogás nemcsak biztosítja az előadás egységét azzal, hogy készített magának egy állandó mértéket, amelynek segítségével az ezernyi adat közül válogatni tud, hanem egyszersmind lehetővé teszi, hogy a monográfia a német nemzeti öntudat kifejezője legyen.

Ez a kulturális nacionalizmus nem sokra értékeli a nagy politikai tetteket; többre becsüli a csendes, szívós mindennapi élet kis eredményeit, amelyek lassan, de annál szilárdabban emelik ki a nemzeti lét kis korálszigeteit. A munka, a dolgozás történetírása ez. Ma nem egyéni önfeláldozó tettekre, hanem kollektív, összefogó, csendes, de kérlelhetetlenül szorgalmas munkára van szüksége minden nemzeti kisebbségnek, hogy megállhassa helyét és fenntarthassa eddigi birtokállományát. Éppen ezért választja ki számára történetírása azokat a mozzanatokat, amelyek az elszántságot képesek benne megerősíteni. Ez a történetírás tehát megörökítésre méltónak találja a legkisebb falusi ház oromdíszét vagy egy faragott kapufélfát, mert a nép életének emléket látja bennük. Büszkén hangoztatja, hogy népe veszélyek között élt, de mégis képes volt ugyanekkor műveltséget is teremteni, nagy életképességről és akaratőről téve így tanúságot. A múlt tehát a ma élők számára lelkesítő példává lesz, hogy csüggedés nélkül merjenek a jövő elé nézni.

„A mi gótikánk jellegét — tanulja meg a Burzenlandból (IV. 1. k. 185. 1.) a mai szász — őseink életmódjának és tevékenységének nagyvonalúsága határozta meg. Ez a művészet a szívósság, önvédelemre való készség, becsületesség és szellemi elevenség kifejezője, amellyel itt a nyugati világ legdélkeletibb részeiben a német kultúrát tisztelné tették és megvédelmezték.“

Mint az idézet mutatja, ezt a nacionalizmust is határtalan büszkeség tölti el. Amit az ő népe tett, az mind valami rendkívüli cselekedet, melyhez foghatót nem lehet sehhol sem találni. Olyan csodálatos tulajdonságok birtokosa és olyan nagy kulturális érzék letéteményese ez a nép, hogy mástól nem volt mit tanulnia, sőt ellenkezőleg, ő tanította meg szomszédjait egy magasabb életforma élvezésére. A székelyek tehát tőle lesik el, miként kell házat építeni, faluba telepedni s még a faragásos díszítést is tőle veszik át. A Barcaságban eszerint egy sui generis, magasfokú szász kultúra uralkodott, amelynek hordozója bőkezűen osztogatott mindenkinek kultúrjajaiból, hiszen vezetőszerpe soha kétséges nem lehetett. Ennek a felfogásnak megfelelően szép

festői leírást olvashatunk, hogy az első telepesek hogyan kezdtek földet művelni, az első kapavágást mint tették meg. Az író ugyan maga megmondja, hogy leírása képzeleti, mert adatok nem maradtak fenn, de mert a beköltöző nép mindent az őshazából, az anyaországból hozott magával, természetes, hogy nem lehet szó tapogató ázásról, kísérletekről, hanem csak határozott célokról, tervszerű és az első pillanattól fogva céltudatos munkáról. (V. 1. 134. 1.)

Ezeknek a kapcsolatoknak, az őshazához való ragaszkodásnak a kiemelése a büszkeség mellett a kulturális nacionalizmusnak másik jellegzetes vonása. A szász eszerint sohasem volt elszigetelve a nagy német néptől; élhetett más állam keretei között, de a kulturális szálak ezrei fűzték az anyaországhoz. S ha e szálak a történelemben időnként nem is vehetők észre, annál mélyebben élt a lelkekben, örökre kitörülhetetlenül, az összetartozás érzése. Egyetlen vallomásszerű idézet is elég a sok közül annak a vágyódásnak a jellemzésére, amelyet a mai szászság oly sóvárogva érez az anyaország után:

„A mi számunkra művészetünk története ama nagy vágyódás képévé és tükrévé válik, amely népünket hűségben és elválaszthatatlanságban az anyaországból felénk sugárzó varázserőhöz köti. E vágyódás kifejezője az önálló eredeti alkotás, az önálló alkotásra való készség. Hogy ezek keserű küzdelmek, magárahagyatottság és rengeteg szenvedés ellenére sikerre vittek, bizonyára arról fog tanúságot tenni, hogy ez a vágyódás minden időben elevenen állt bennünk s ma is éppoly élénk, mint telepes életünk 700 esztendején keresztül“ (IV. x. k. 161. 1.). A szászság ma lélekben teljesen egynek érzi magát azzal a hatalmas néppel, amelynek életerejét nem lehet megtörni, múltját, népi műveltségének történetét pedig úgy tekinti, mint e szoros kapcsolatok bizonyítékát. Kell-e mondanunk, hogy ez a nacionalizmus a szászságnak minden másnál hatalmasabb támasza? Kiben is ébredhetne fel kétely, hogy vajjon fennmaradhat-e, megőrizheti-e sajátos népi jellegét, amikor kultúrája egy sokmillió népi műveltségének egyik része? Bizonyára senkiben, főleg ha történetírása is azt tanítja, hogy évszázadok viharait leküzdésének csökkenése nélkül tudta kiáltani.

A Barcaság története tehát valóban a szászság életmunkája a monográfia szerint. A magyarság cselekedetei azonban háttérbe szorulnak e nacionalista szellemű témaelhatárolás következményéül. Csak futólag nyerünk arról tudomást, hogy a szász bevándorlás előtt voltak e vidéken magyar várak, mintha a magyar királyság és a magyar lakosság is rajta hagyta volna kezényomát. Ezek a részek és általában a magyar-szász kölcsönhatás azon területei, amelyekben a szászok voltak a recipiálók, nemcsak az eddig megjelent kötetekben, hanem a munka prospektusa szerint a később megjelenőkben sem fognak kellő méltánylásban részesülni.

A német kulturális nacionalizmus a Burzenlandban csak közömbösen viselkedik a magyar fejlődéssel, a magyar étellel szemben. A másik munka, amelyről szolid óhajtunk, ezt a nacionalizmust fejlettebb megnyilvánulási formájában állítja elénk. Isbert könyve¹ már támadó jellegű; a nacionalizmust nem nyugalmi állapotában, hanem vívóállásában mutatja. Munkája, amely Észak-Dunántúl — a Pilis-, Vértes- és Bakony-hegység — német telepeinek történetét tárgyalja, egy nagy sorozatos vállalkozás első kötete. A sorozat szerkesztőbizottságában bécsi, berlini, budapesti, innsbrucki, lipcsei, prágai stb. egyetemi tanárokat találunk. A hatalmas névsorból elég, hacsak a legismeretebbeket ragadjuk ki. W. Bauer és W. Winkler bécsi professzorok, az utóbbi a kisebbségkutató-intézet vezetője; A. Schulte és R. Kötzschke jónévű, sőt híres gazdaságtörténészek; J. Bleyer, a magyarországi

¹ O. A. Isbert: Das südwestliche ungarische Mittelgebirge, Bauernsiedlung und Deutschtum. Verlag von Julius Beltz. Langensalza—Berlin—Leipzig. 1931.

németség vezére s ha R Curschmann, A. Helbok, J. Pfitzner vagy O. Stolz neveit a magyar közönség sohasem hallotta volna is, odahaza annál jobban tudják róluk, mint képesek beletemetkezni népük múltjába és egy nálunk jóformán ismeretlen módszerrel a németység történetének részleteit feldolgozni. Szürke nevek, gondolhatja mégis olvasónk, aki a „Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung“-hoz hasonló nagyarányú magyar vállalkozást csak sokat szereplő politikusok és társadalmi kitűnőségek neveivel tudna elképzelni. A németység azonban szerény, csendes kultúrmunkásai kezében érzi a maga ügyét a legnagyobb biztonságban, amivel csak következetességének adja újabb bizonyítékát. Ilyen illusztris szerkesztőség közreműködésével megjelenő kiadványsorozat első kötete Isbert munkája. Nem lehet tehát politikusok divergenciájának tulajdonítanunk a törekvést, amelyet a munka feltár, hanem — a szürke tudósok névsorából ezt a tanulságot kell levonnunk — megállapodott és jól megfontolt törekvés gyümölcsét kell abban látnunk, amellyel minden német azonosíthatja magát.

A dunántúli németység nem épített gótikus, de még barokk templomokat sem, az irodalmi életben nem szerepel műveivel, a tervszerű, céltudatos kultúrelvet sem lehet javára ími, hiszen magyar nagyurak telepítették be, juttatták földhöz s gyámoltigatták annyira, hogy nem egy helyütt a protestáns vallása miatt telkéről elűzött régi magyar lakosság helyébe telepítették le. Bár a nagyvonalúság így hiányzik ennek a népnek az életéből, a kulturális nacionalizmus mégis olyan nagy szeretettel hajlik le hozzá, hogy talál történetében lelkesítő és követésre méltó vonásokat. Isbert könyve faluról-falura menve csoportosítja az adatokat, mikor és mennyi német költözött be, mekkora növekedést tűntetnek fel a későbbi statisztikai leírások s milyen a jelenlegi helyzet. Itt pedig lépten-nyomon büszke örömmel konstatálja, hogy az ősi német nyelv és szellem milyen csodás érintetlenségben maradt meg. S ugyan kié az érdem, hogy ez így van, hogy a magyarosító statisztika és közigazgatás ellenére töretlen maradt a németiség szelleme? Ki másé is lehetne, mint a derék népe! Mily felemelő érzés is látni és hangsúlyozni, hogy a sváb falvak még Budapest kapujánál is „nem várt állhatatosságot“ tanúsítanak, így Visegrád, Nagymaros németisége „ellenálló-képességet és életerőt“ német népi jellegük biztosításánál. (81. l.) S amikor az író olvasójának szeme elé varázsolja a rendezett, tiszta német falut, amint a dombról letekintő előtt kibontakozik „a német szorgalomnak ez a produktuma“ csűrökkel és gyümölcsöskertekkel körülvéve, minden házát mintha csak a játékdobozból húzták volna ki, annyira szépek, takarosak, gondosan és oly szeretettel kifestve, hogy még az utcára is jut a festékből egy arasznyi, — akkor milyen felemelő levonni a következtetést a kulturális nacionalizmus felfogása szerint: „A német falu lakosságának szelleme nyilvánul itt meg rendkívül szembőlően egy idegen nép körében — ellentétül az individualisztikus magyarsághoz.“ (170. l.)

Az az út, amelyet Isbert előbb a falvakban, majd a területre vonatkozó etnográfiai, statisztikai, földrajzi és történeti irodalom termékei között bejárt, gazdag eredményt hozott. A könyv szerint eddig kellő figyelemben nem részesült értékes népelemet lehetett a feledésből és ismeretlenségből előhívni. A németiség derék, szorgalmas, jól és okos szerűen gazdálkodó népcsoporttal gazdagodott, amely, mint múltja mutatja, megőrizte a ma legnagyobb értéknek számító népi jellegét. Azt az érdemét, hogy megmaradt „bámulatosan ellenállóképes“ németnek, nagyra becsüli a mai nacionalizmus, mert a német jelleg lehetővé teszi, hogy ez a friss erőktől duzzadó népcsoport bevonassék a német kultúrába, vagy — ha úgy tetszik — ez a kultúra kiterjesztések teája. A könyv zárószavai ugyanis éppen ezt a szoros lelki összetartozást hangsúlyozzák, mondván: „Ennek a“ németiségnek eddig sohasem volt más támasza, mint az a közös népi érzés, amelynek nagysága és súlya a világháborúban lett nyilvánvaló s amely most az anyanépnek ezeket

az elfeledett gyermekeit öntudatos Volksdeutschekké tette“, termé-
szetesen azért nyugodt, szorgalmas parasztbüszkeséggel megmaradván
Magyarország állampolgárainak, amelyet szeretnek, mint országukat,
bár kevésbé hozzá, inkább a rögöz ragaszkodnak.

Az elmondottakban a munkának csak azon vonásai tűntek elő, amelyek közösek a Burzenlandban megállapíthatókkal. Fokozottabban a jövő számára dolgozik ott, ahol a német falvakat, kisebb-nagyobb csoportokat összefüggő tömbökké alakítja ki, amelyek a Balatontól Budapestig három nagy sziget gyanánt húzódnak mint „Deutsches Volksgebiet“. Ez a terület keresztültöri a megyei és járási határokat, mellőzi azokat s kiterjedése a németiségre vonatkozó történeti és statisztikai adatok alapján állapított meg. Mint a sok térkép szemléltetően mutatja, a három tömbben vannak német települési góccok tiszta német lakossággal, azután hozzájuk csatlakoznak olyan területek, amelyeken már nem kizárólag csak németek élnek, hanem magyarok is, de amelyek jellege mégis németnek mondható. A három tömb nem függ egészen össze, hiszen, tudjuk, a Bakonyiúi Budapestig tényleg található magyarok is, Isbert azonban nem csekély leleményességgel segít magán, amikor térképébe a tót szigeteket is belerajzolja; ezek ugyanis, bár vékony fonállal, de mégis egységbe fűzhetik a német tömböket, annyi joggal legalább is, hogy ezek az áthidaló területek nem — magyarok. Ami régtől fogva beidegződön látásunkra szokatlan, sőt megdöbbenő is lehet ez az új kép. Mi megszoktuk, hogy a megyéket történetileg kialakult és determinált területnek lássuk. Mi úgy tudjuk, hogy a megyék területei természetes képződmények, hiszen legvégső alapjuk a honfoglaló magyarság törzs- és nemzetségszervezete, s mai formájukon is mindenütt ott érezzük még az első szent király gondoskodását. Igaz, éppen itt, a Dunántúl keleti felében megszűnt egyidőre az organikus magyar élet a török hódítás következtében, ami különben a németiség XVIII. századi betelepítését is lehetővé tette. Szokatlan tehát az új metódus, de tudomásul kell vennünk, mert erősebbnek és használhatóbbnak látszik a mai világ előtt, mint az a régi, amelyhez mi szoktunk. Ismételjük, amit a térképek így megdöbbenően elibénk tárnak, azt az eredményt Isbert végtelenül szorgalmas munkája ezernyi adattal támogatja alá. Polemizál statisztikai felvételeinkkel, bírálja statisztikai hivatalunk munkáját, alig ismert könyvekből is kiszedi a használható anyagot s nem resteÜte a fáradságot, hogy minden faluba maga is elmenjen, körülnézzon, lásson és ellenőrizzen. A kitaró munka eredménye itt van előttünk. Ha egyszer, bármi módon, arra kerülne a sor, hogy Magyarországon az eddigi, történetileg kialakult közigazgatási határok eltűnjenek s velük sírba szálljon az a társadalmi rétegünk, amely a megyékben és azokon kívül is a vezetőszerpet játszott, s ha az új közigazgatási és önkormányzati kerületek a népcsoportok szerint alakulnának ki, akkorra, íme, a németiség már kidolgozta a maga észak-dunántúli kantonjainak területét és határait, amelyeken belül ő lesz az úr, az önkormányzat vezetője. Sokan azt mondhatják, hogy a fantázia játéka ez az elképzelés és az ördögöt festjük a falra. A könyv a maga felfogásával, módszerével az ellenkezőt bizonyítja. Isbert pl. kertelés nélkül beszél a bakonyvidéki magyar Szentgál faluról úgy,

mint a német tömbben levő kisebbségi szigetről s általában a magyarság ott, ahol nincs többségben, csak a Minderheit nevet kapja (pl. 109. L). A mi megszokott kifejezéseinkről, mint „államalkotó nép“ stb. nincs itt többé szó.

Könnyű elképzelni, hogy egy bekövetkező változásnál a német-ség immár jobb helyzetben lesz, mint mi, mert Isbert könyvével kezében, a benne levő ezernyi adattal támogathatja követeléseit. Nyilvánvaló, hogy erre a küzdelemre vagy barátságos megbeszélésre nekünk is fel kell készülnünk, mert a mulasztással kihatásaiban kiszámíthatatlan veszteségek érhetnek bennünket. Mi ugyanis nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez az átalakulás bekövetkezhetik. Nem ugyan Jászi Oszkár hírhedt Keleti-Svájcának alakjában, mint a nemzetiségi sovinizmus és a magyar pacifizmus furcsa egyvelegének eredménye, hanem mint a kulturális nacionalizmusé. Ha erre kezdettől fogva és idejében felkészülünk, legalább meglepetés nem érhet bennünket.

Számolnunk kell ugyanis azzal, — sajnos, 12 év lejtő tanulságai állanak előttünk — hogy mint a német-ség, mi sem remélhetjük, hogy az ú. n. „békék“ erőszakosan megváltoztathatók. Az idő haladásával a történeti Magyarország gondolata a külföldön mindinkább háttérbe szorul, a milliányi magyarság pedig az idegen megszállás alatt egyre gyengül, fogy és sorvaozik. A régi nacionalizmus helyett nekünk is újra van szükségünk, hogy megmentsük véreinket. Állandóan ébren kell bennük tartanunk a meggyőződést, az érzést, hogy ők magyarok, a nagy és szép magyar kultúra részesei, amelyre csak büszkék lehetnek. Nemcsak a ma élők, akik még látták a történeti Magyarországot, hanem az utánuk következő generációk is. Ma, mint bevezető sorainkban jeleztük, a levegőben van benne ez a kulturális nacionalizmus, még nemzetközi szerződések is biztosítják népi alapjait s a világ lelkiismerete, ha valamire, a kulturális elnyomásra mozdul még meg leginkább. Nem szabad felhasználatlanul hagynunk ezt a módot sem, hogy megőrizzük a régi magyarságot addig az időig, amíg út számára a szabad rendelkezés órája. Egy békés elrendeződés alkalmával, a ma forrongó Délkelet-Európa nyugalmi helyzetbe hozásakor az a nép lesz az erősebb, amely jobban tudta a maga tagjait öntudatos nemzeti érzésben és kultúrában fenntartani. S ha kívánjuk és követeljük, mégpedig joggal, a megszállott területek magyarsága számára az anyanyelv használatát, az iskolázás lehetőségét, a kulturális fejlődés és energiakifejtés biztosítását, nem szabad elzárkóznunk a csonkaországban élő nemzeti kisebbségek hasonló óhajai elől sem. Mi természetesnek és szükségesnek találjuk, hogy mindazon óhajaik teljesíttessenek, amelyek kulturális szabadságukhoz szükségesek. Tehát iskolázásuk elemi és középfokon anyanyelvükön történhessék, közigazgatási tisztviselőiket, tanítóikat és papjaikat maguk válasszassák s ha egyszer odáig fejlődnek, akár külön főiskolájuk is lehessen. Még ha el is tekintünk attól, hogy mindezen jogokat az elszakított magyarság számára is szükségeseknek tartjuk, az eszélyesség magában is ez óhajok teljesítése mellett szól. A felébredt német kulturális nacionalizmus következtében ugyanis nem remélhetjük, hogy a német-ség ezután — noha eddig is, mint éppen Isbert könyve mutatja, csak leváló kis töredékeivel csatlakozott az államalkotó néphez — növelhetné a magyarság számát. Ilyen asszimilálás lehetősége már elmúlt s különben is általa csak a külsőségeken lovagló, türelmetlen magyarok számát növelnők. Csak az történhetik meg, hogy német-ségünk — az óhajok teljesülése nélkül — nem nyeri el az alkalmat a művelődésre, amelyre szüksége volna s a Bakonyban továbbra is 17°/_o maradna az analfabéták száma. Ebből az elmaradottságból a magyarságnak semmi haszna sem volna. Nyilván még egy mód a nemzetiségi kérdés megoldására; az, amelyet a csehek és balkáni szomszédaink követnek: a gazdasági elszegényítés, az idegenlégióba és Brazíliaiba való üldözés, a koldusbotra juttatás. Ilyen „politika“ követésére azonban a magyarság sohasem volna képes; még a legmeggondolatlanabb provokálások esetén is visszarettenne tagadhatatlanul felsőbbes gondolkozása ilyen eljárásról

Amikor azonban a magyarság mindazt megadná a maga kisebbségeinek, amit elszakított testvéreinek szeretne biztosítani, ugyanakkor — az állam fogalmának helyébe a népiség ideálját helyezve — el kellene mélyítenie a magyar kulturális nacionalizmust is. Éreznie kell, hogy minden egyes magyar különösen értékes, mégpedig nemcsak a legveszélyeztetettebb pontokon \$ így még a legnagyobb áldozatért sem kár, ha általa a magyarság öntudatosabbá lesz. Ha ezt el tudjuk érni, nincs okunk félni attól, hogy a bakonyi németek közt élő magyarok vagy akár a székelyek elszakadhatnak lélekben az „anyanéptől“.

A munkát, amely a magyar faj lelki ellenállását hivatott fokozni, a történettudomány terén kell megkezdeni, mert a nemzeti öntudat csak a múlt tanulságain érlelődhet ki. A feladat, amely történetírásunkra vár, súlyos és felelősségteljes. Dolgoznia kell ugyanis egy új magyar kulturális nacionalizmus szellemében, de ugyanekkor, ezen túlmenően, el kell látnia azt a feladatkört is, amely reá, mint a történeti Magyarország nagyságának örére vár.

Az elsőre egy bakonyvidéki példát említhetünk fel. Felesleges bizonyítgatni, hogy a mi kötelességünk a Balaton északi partján élő magyarság sorsával foglalkozni; ha mi nem méltatjuk figyelemre ezt a népet, amely a honfoglalás óta él itt, előbb halászva, majd földet és szőlőt művelve, más kutató bizonyára nem fogja munkánkat elvégezni. Az idegen, ha erre téved, az egyik faluban csodálatos épségben fennmaradt románstílusú templomot lát, a másikban már csak romjait a régi középkori kápolnának. Török korból származó tornácos ház tűnik egyik helyen szemünkbe, máshol pedig — ma kis, jelentéktelen faluban — arról beszélnek, hogy ott a XIX. század elején még luteránus algimnázium volt. Csak néhány kiragadott példa ez a vasútvonal mentéről. De képzeljük el, mennyi más emléket találna még az a kutató, aki éppen olyan szeretettel szállna le az itt lakó néphez és történetéhez, mint amilyent a bemutatott német munkák tanúsítottak! S bár az igazsághoz híven, mégis mennyire lelkesítő, maradandó hatása lenne annak a feldolgozásnak, amely e vidék története és mai etnográfiai, demográfiai külseje mögött cselekvő tényező gyanánt az itt élő népet tenné meg! A bakonyvidéki példával kapcsolatban különösen könnyű a hiányokra rámutatnunk. A Balaton tudományos kutatásának eredményeit még a háború előtt hatalmas könyvsorozat ismertette, az óriási anyag azonban, a kor tudományos gondolkodásának megfelelően, nem a szellemi tudományok körébe tartozott. A történelmet a sorozatnak csak kis töredéke képviseli, de még ez is inkább várakról és egyházakról szól s nem magáról a népről, annak szerepléséről. Ma fontosabbnak tartjuk, hogy inkább a történelemben szerepelt emberrel és tetteivel foglalkozzunk, mint a geológiai viszonyokkal, úgyhogy egy új szellemű és modern technikájú feldolgozásnak még itt is az alapvetésnél kell kezdenie. Ha itt is és máshol is egyaránt a munkát emeljük ki a magyarság történetében, lesznek végre nagyobb számmal olyan nemzeti öntudatot is erősítő tudományos műveink, amelyekre hivatkozva könnyen eloszthatjuk az idegenben rólunk elterjesztett tévhitet, mintha a magyar faj ezer éven keresztül csak uralkodott volna. Akkor kiderül majd, amit mi tudunk, de bizonyítékok nélkül el nem hiszik nekünk,

hogy a magyarság harcolt ugyan eleget, de dolgozott is, mégpedig sokszor rosszabb körülmények között, mint bármelyik itt lakó más nép. Az új szellemű monográfiák pedig a megszállt területek magyarságára még sokkalta fontosabbak, hiszen ezekből kell majd kiéreznie, hogy büszke lehet a maga népi kultúrájára s ugyanezekből kell a jövőre neki is elszántságot az élethez és törhetetlen munkakedvet merítenie.

E tekintetben, mint a már elkészült német munkákból látjuk, bizonyos vonatkozásokban, sajnos, már el is késtünk. Történeti stúdiu-moknál, ahol az igazság kiderítése igen nehéz, — nyíltan megmondhatjuk — sok függ, hogy milyen színvonalú feldolgozásból válnak egyes megállapítások közismertekké. Sokszor téves, olykor tendenciózus „beállítások” is sokáig élhetnek és befolyásolhatják a közvéleményt, csak azért, mert modern technikával exponáltak s vetik szemben a régimódi állítások, mivel nem modern nyelven szólalnak meg, nem is érvényesülnek. Aki tehát elsőnek dolgoz fel egy történeti problémát a kor színvonalán, annak a rekonstrukciója maradandóbb, mint annak még oly precíz feldolgozása, aki elavult eszközökkel dolgozik. Pl. a Burzenland írói a mai településtörténeti módszerrel próbálták megállapítani a szász települési formákat s mert — sajátos felfogásukkal — eleve feltették, hogy a magyarság csak kaphatott a szászoktól, Kézdivásárhelyt, a városalaprajz szász jellegére támaszkodva, szász eredetűnek mondják. (IV. 1. 9.) Ez az állítás teljes joggal utasítható vissza. A cáfoló azonban csak akkor számíthat visszhangra, ha nem elégszik meg a régi okleveles adatok felsorakoztatásával, hanem maga is ezzel a ma modern módszerrel, a települési forma segítségével bizonyítja be a szász előadás helytelenségét. A kis helyreigazító cikk azonban elenyészik a nagy munka mellett, amely közkezen forogva, terjeszti majd a magyarságra nem hízelgő véleményt. A baj elkerülésének csak egy módja lett volna. Ha egy magyar történetíró előbb szánja rá magát a székely települési formák megállapítására, akkor a jól megindokolt, tudományos eredményt a Burzenland sem mellőzhette volna el. Minden tévedésért, minden hátrányért, mellőzésért csak magunkra vehetünk tehát.

Az öncélú magyar kulturális nacionalizmus fejlesztése azonban nem lehet történetírásunk egyedüli feladata, mert így méltatlan lenne a régi nagy tradíciókhoz. Nekünk nem szabad és nem is lehet követnünk régi nemzetiségeinket, amelyek, mint a legműveltebb és hozzáink mégis csak legközelebb álló németek példája is mutatja, nem akarnak tovább látni saját népük határainál. Ali nem mehetünk elfogultságunkban oly messze, mint a Burzenland, amely még a legújabbkori tagosításnál is szeretné valami módon az szász önállóságot bebizonyítani. Ezt az akciót tudvalévően az 1885-i törvény rendelte el s a Bamaságban Marienburg volt az első falu, amely (1888) a commassatióra hajlandónak mutatkozott. A Burzenland szerint a tagosítás az Olt-menti magyar falvakban már folyamatban volt, de ezek messzebb estek a szász telepektől, semhogy közvetlen például szolgálhattak volna s így Marienburg „egyedül magára volt hagyatva”, hogy testvérfalvai számára tapasztalatokat gyűjtsön s így kezdeményezésével példájának követésére sarkalja őket. (V. i. 169.) Ha mi is ennyire szűklátókörűen csak a magyar néppel foglalkoznánk, történelmünk össze nem függő darabokra töredeznék. Magyarország múltja azonban egyetlen egység, amelynek felépítéséhez minden itt lakó nép hozzájárult kölcsönhatásaival s ha ezt hallgatólagosan vagy nyíltan tagadják is új szomszédaink, annál inkább kötelességünk nekünk ezt az egységet — az igazságnak megfelelően — hangsúlyoznunk.

Kétségtelen, hogy valóban hatalmas munka vár történetírásunkra, hiszen kettős súlyú a feladata. A kellő felkészültségű munkaeörökkel rendelkezünk, azonban szinte fenekestül át kellene alaítani előbb műhelyeinket, hogy számottevő eredményt érhesünk el. Tudományos intézményeink kitűnő képzettségű tisztviselőit, felszabadítva az adminisztrációs munka nyúge alól, vissza kellene adni hivatásuknak, hogy ne pazarolják idejüket olyan technikai munkára, amelyet tőlünk nyugatabbra segédhivatalnokok vagy díjnokok végeznek. Ugyanígy sietve az új feladatoknak megfelelően kellene átalakítani egyetemünk törté-

nelemtanítását, mivel még ma is jórészt elavult módszerrel, értékelen és felesleges tudásanyaggal ismerkedik meg a hallgatóság. A ma veszendőbe menő sok energiával el lehetne végezni a legfontosabb munkákat. Belső átalakulásra, regenerálódásra van szükség minden téren. A változásnak a tudományos élet terén kell bekövetkeznie természetesen nem racionalizálással és más ilyen jelszavakkal, hanem a lényeg, a szellem átalakulásával. Ha ez bekövetkezik, majd nyomon fogja követni a köztudatnak, a társadalom gondolkodásának módosulása is. Ez a helyzet a magyar történettudománynak ma nagy lehetőségeket ígér. Élre kerülhet a szellemi tudományoknak, irányt szabhat a fejlődésnek, — ez a szerep joggal is illeti meg, mint a legnemzetibb tudományt — s azután döntően alakíthatja át az egész nemzeti közfelfogást.

Ilyen nagy feladatok elvégzéséhez azonban kevés az egyes emberek energiája és dolgozni akarása. A munkának már eleve magas erkölcsi célt kell maga elé tűznie, hogy feléje haladva átlendülhessen a feltornyosuló akadályokon. S ez csak egy lehet: az igazság, leplezetlenül és szépítgetések nélkül. Eleve meg kell mondanunk, hogy ebben a tekintetben különbek akarunk lenni, mint a német kulturális nacionalizmus ma ismert képviselői. Mi tehát nem próbáljuk az igazságot rabulisztikával elcsavarni, mint Isbert tette.

Az ő könyvének címében a „Bauerasiedlung“ szónak külön hangsúlya van. Azt jelenti ugyanis — amit nyíltan meg is mond, — hogy csak a mezőgazdasággal foglalkozó parasztfalvak lakosait tekinti olyan földhöz nőtt népelemnek, amely a nyílt vidék településképét meghatározza. (184. 1.) A többit kirekeszti tárgyalása köréből, mégpedig egész tervszerűen. Kiesik tehát a tanyákon, nagybirtokos majorokon élő mezőgazdasági népesség éppen úgy, mint a bánya- és ipartelepeken élő lakosság. Igaz, ez a lakosság, a hozzátartozó területtel együtt számra nagyobb, mint az egész németiség, de Isbert szerint nincs olyan specifikus magyar jellege, hogy a népkutatás érdeklődésének körébe vonhatná, hiszen a nyelv egyedül nem elég a népi jelleg meghatározásához. (181. 1.) Szó nélkül tudomásul vehetnők a paraszttelepülési falvaknak ezt a külön tárgyalását — végre is mindenki tetszése szerint választhatja ki monográfiája tárgyát, annak körét úgy szűkítvén, amint jónak látja, — ha a különválasztás nem jelentené következményeiben a legmesszebbmenő értékítéletet. Isbert azonban csak a parasztfalvak kiválasztásával szerzett jogcímet, hogy kantonszerű térképein német többséget tüntethessen fel s természetesen egészen más térképeket kellett volna megszerkesztenie, ha a területen lakó magyarság tényleges súlyát nem akarta volna mindenáron negligálni. Pedig a nagybirtokról maga elismeri, hogy arra esik a föld nagyobbik része, sőt itt és nem a parasztagazdaságokban folyik a termelés zöme is (32. 1.), de ennek ellenére mégis a sváb parasztságnak a gazdasági életben játszott „vezető szerepéről“ beszél. (172. 1.)

A kérdés a körül forog, hogy helyes-e a Balatontól Budapestig húzódó terület népi jellegének megállapításához egyedül a parasztfalvakat venni tekintetbe azon a címen, hogy a faluban élő németiség inkább megadja egy-egy táj jellegét, mint a tanyákon, pusztákon, majorokban élő, vagy ipar-, bányatelepeken és városokban lakó magyarság? Ha ez a németiség ősi településű lakosság volna, amely legalább egy évezred óta élne falvaiban s azok határai felett magasabb kultúrát is

kifejlesztett volna, ilyen előjogról lehetne beszélni, bár, tudvalévően, a magyarság ilyesféle tényleges jogait sehol sem respektálják. A svábok azonban, mint ismeretes, alig másfél-két évszázada laknak jelenlegi lakóhelyükön, ahová nagybirtokosok telepítették őket, éppen olyan robotmunkára, jobbágyi szolgáltatásokra kötelezve őket, mint bármely más jobbágyot. Nem mint valami szabad népelem jött be a németiség, hanem eleve nehéz szolgálatot vállalva magára, földhözköttöttséget és autonómia-nélküliségét s ebből az állapotból korántsem feltörekvő szorgalma szabadította ki, hanem az idők változása 1848-ban. Az a magyarnyelvű mezőgazdasági cselédség, amely ugyanezen nagybirtokosok majorjaiban ma él és dolgozik, gazdaságilag és lelkileg is sokkal függetlenebb, mint 1848 előtt a németiség volt s egy radikális változás az ő cselédházait is máról-holnapra falusi portákká tehetné. Abból a körülményből is lehetetlen érvet kovácsolni a német szupremácia mellett, hogy ez a magyar lakosság, valamint a bányatelepek munkásai is bevándorlónak, a közelebb-távolabb eső magyar területek öntvén ide emberfeleslegüket. Mi azt hisszük, hogy sokkal egységesebben magyar jellegű lehet ez a hordaléknép, mint a németiség, mert valószínűleg a legközelebbi magyar környékről és nem Erdélyből vagy a Tisza felső vidékéről került ki, holott a XVIII. századi svábság a hatalmas német nyelvterület legkülönbözőbb részeiből gyűlt össze. Pl. ugyanazon faluban, Zircen egyszerre szomszédjai lettek egymásnak bajorok, tiroliak, sziléziaiak, brandenburgiak, thüringiaiak, felső-ausztriaiak és erdélyiek (135.1.) s így volt ez máshol is. E gyarmatosok között sokkal nagyobb történeti, nyelvjárási és jellembeli különbségek voltak, mint a Dorogra, Tatabányára vagy valamelyik nagybirtokra beköltöző egyes magyarok között. Annyira különbözők, hogy éppen Isbert szerint Nagymaroson a különböző német tartományokból bevándorlók egymástól elkülönítve, más és más utcában telepedtek le. (152. 1.) A svábság csak Magyarországon forrott össze egy-egy falu keretei között, hogy most — a kulturális nacionalizmus jegyében — nagyobb területen próbáljon összeolvadni, ami, természetesen, megfelel az idők követelményeinek, senki annak útjába nem akar akadályt gördíteni, éppen csak a történelem olyan önkényes interpretálását nem helyeselhetjük, hogy abból a magyarságra méltatlanul kár háramolhassék. De ugyanígy elfogadhatatlannak tartjuk Isbertnek azt az értékmegállapítást is, mintha az ipartelepeken vagy városokban lakó magyarság kulturális tekintetben mintegy súlytalanabb, mint a falusi svábság. A német történetírás és publicisztika, amely a németiségnek nálunk játszott kulturális tanítószerepéről áradozni szokott, eddig mindig azt hangoztatta, hogy a középkori bevándorlás éppen azért nagyjelentőségű, mert meghonosította a földművelő magyarság körében az ipart. Különösnek tetszik, hogy ezzel az általános felfogással ellentétben Isbert most egyszerre kevesebbre értékeli az iparúzó magyar lakosságot.

Szemelláthatóan ellentétes mértéket alkalmaz Isbert a magyarság és a svábság méltatásánál. De más módot is felhasznál, csakhogy minél kedvezőbb legyen a németiség arányszámra. Egyetlen példa is eléggé megmagyarázza eljárását. A fehérmegyei Hercegfalva lakossága

1920-ban 9191 fő, amelyből 6967 magyar, 2210 német, vagyis a statisztikai kimutatás szerint jelentős magyar többség van. Isbert így bizonyítja be, hogy a németség van többségben: Mivel nem az egész lakosság él a faluban, hanem nagyrésze a falu, mint közigazgatási alakulat 38.000 holdnyi határában, le kell számítani ezt a pusztákon élő —természetesen zömében magyar—lakosságot; így a tulajdonképpeni falunak csak 2750 lakója marad, kik közül magyar 999, ellenben német 1750. Ennek a megállapításnak megfelelően a térképen Hercegfalva erős színezésű „deutscher Siedlungskern“ gyanánt van feltüntetve. Ugyanígy derül ki, hogy Soroksárnak 16.253 lakosa van ugyan, akik közül 8917 magyar, 7161 német, de mert közülök külön telepen lakik 3569 magyar és 52 német, a falu német többsége: 7109 sváb, az 5348 magyarral szemben ismét kétségtelen. Ugyanígy okoskodással változtatja meg Dorog 1889 főnyi magyar és 1810 főnyi német lakosságának arányát, úgy, hogy 1577 magyarral 1634 német álljon szemben, tehát már szinte mosolykeltően ügyeskedve, csak hogy a számszerű német többség kimutatható legyen. Felsőgallán ismét a bánya- és gyári munkásságot eliminálja s így lesz a 13.378 lakos 9958 magyarjából, e túlnyomó többségből mindössze 674 magyar, kikkel szemben az 1451 német természetesen többségbe kerül. (99.1.) A térképeken e felsorolt helyek, melyeknek német többségét így sikerült „bebizonyítani“, német települési területek központjai, ami ezek után az elfogulatlan szemlélődben joggal kelthet nagyfokú bizalmatlanságot a vázlatok helyessége iránt.

A felsorolt néhány példa azt árulja el, hogy a német kulturális nacionalizmusnak ez a reprezentációs terméke nem mentes ellenütköző törekvésektől. Az önvédekezés is megköveteli, hogy a magyarság visszautasítsa az efféle támadásokat s a maga igazának védelmére egy másik rekonstrukciót ki s ér el j en meg. Ha megint semmit sem teszünk, a téves fogalmazású német munka megállapításai mennek át a köztudatba. Magyar célú és magyar szellemű feldolgozásra tehát szükség van, ennek azonban teljesen elfogulatlannak kell lennie. Tehát jobban meggondolt és igazabb alapelvekből kell kiindulnia, távol minden sovíniszta törekvéstől, amely az „ellenfélnek“ ravaszkodó háttérbeszórítására ösztönözhetne. A magyarság nem tekintheti ellenségeinek azokat a népeket, amelyekkel évszázadokon keresztül testvéri egyetértésben élt. Ettől a szilárd meggyőződéstől vezetve a magyar monográfiák írói objektívebb munkát végezhetnek s hatásosabban is foglalhatják össze szintetikus egységben a magyarság és a németség, valamint a többi nemzetiség életét.

MÁLYUSZ ELEMÉR

NEMZETI GAZDASÁGPOLITIKA

ABIZONYTALANSÁG ÉRZÉSE egyike a legfőbb akadályoknak, melyek a kibontakozás útját eltoilaszolják. Ez az érzés a politikai okokon kívül sok forrásból táplálkozik: a jogi bizonytalanságból, a jövedelemeloszlás bizonytalanságából; de talán elsősorban abból a bizonytalanságból, melyet az egyes nemzetek válságának nemzetközi megoldására való folytonos tervezgetések idéznek elő. A nemzetközi politikai és gazdaságpolitikai mintavásárokon a résztvevők egyre újabb megoldási mintákat húznak elő mintakoffereikből, melyeknek mind-egyike más és más elméleti és politikai csoportosításokon alapszik s a nyugalomra és biztonságra vágyakozó világ sohasem tudhatja, nem merül-e fel olyan újabb terv, mely minden eddigi számítást halomra dönt.

Magyarország gazdasági válságának megoldására is a nemzetközi megoldások állanak előtérben és hiszékeny közvéleményünk teljesen meg nem írott regények pompás címeinek csodaváró varázsa alatt áll. Pedig a folytonos csalódások ideje alatt végre világossá lehetett volna mindnyájunk előtt néhány alapvető állítás helytelensége.

A nagy gazdasági terület a gyógyulás útja, mert megteremti az egészséges, nem erőltetett autarchiát — ez az egyik sokat hangoztatott tétel. Evvel könnyű végezni, mert ha az Egyesült Államok és Oroszország, melyekben az autarchia minden lehetősége adva van, melyeknek fogyasztási lehetőségei területüknek nagysága és népességüknek száma folytán óriási, nem biztosítvák a nagyfokú elszegényedés és inség ellen, akkor ez eléggé bizonyítja, hogy a nagy gazdasági terület magában véve nem segíthet rajtunk és hogy a kapitalizmus és államszocializmus egyaránt ki van téve végzetes dekonjunktúráknak nagy gazdasági területeken is. Természetesen az nem vitatható, hogy az egy souverénitás alatt álló nagy gazdasági területeknek vannak előnyeik. Másik nagy optikai tévedés az, mely az osztrák-magyar monarchia közös vámterületét úgy tekinti, mint Magyarország aranykorát. Azok, akiket a regeképződés érdekel, megdöbbenéssel állapíthatják meg ebből, hogy nem kellenek nemzedékek mythosok kialakulásához, mint egykor hittük, hanem tizenöt év is elegendő ehhez. Hiszen Magyarországon a közös vámterület utolsó évtizedeiben az élet egyre nehezeült. Ez a fordulat az 1867. óta való gazdagodás terén abban a pillanatban szükségszerűen beállott, melyben a népesedés és az igények annyira emelkedtek, hogy kellően megélni nem tudtak. Nagy kivándorlás, a kötelező katonai

szolgálat mellett, mely kettő együtt az évi szaporodást majdnem egészében absorbeálta, a tömeg igen alacsony életstandardja, az állam állandó eladósodása — hiszen alig volt év deficit nélkül, — mely versenyre kelt a mezőgazdaság és a tisztviselők eladósodottságával: mindezek jelei a nemzeti jövedelem hiányosságainak. Ezen még a kivándorlónak által visszaküldött kb. évi 250,000.000 aranykorona sem tudott segíteni, mely azonban, minthogy jelentékeny részben földet vásároltak belőle, emelte a föld árát és evvel az el nem mélyedő szemlélő előtt a gazdagodás látszatát keltette. A városi lakosság bizonyos rétegeinek vagy a bérlőosztály egyes részeinek gazdagodása az összképen nem változtat. Az önálló vámterületért való küzdelem, a nemzet döntő életszükségleteinek volt politikai ruházatba öltöztetett, képviselői által gyakran nem is tudott ösztönszerű kifejezője.

Ezért nem is érthető az a további és felette veszélyes tévedés, mely az egykori közös vámterületben az osztrák-magyar monarchia összekötő kapcsát látja, mely a centrifugális erőket megfékezte. Ennek az ellenkezője az igazság: a közös vámterület az összetartozóság érzésének állandó lazulására vezetett és csak a közös uralkodóház tudta megakadályozni, hogy a közösség emiatt is fel ne bomoljon. Nem lehet kétséges, hogy az uralkodóház nélkül a gazdasági közösséget Magyarország még fegyveres összeütközés árán is felbontotta volna.

A tévedések e tragédiájában további felvonás az a hit, mintha azon nemzeteknek problémája, melyeket itt össze akarnak egységbe fogni, egymást kiegészítené. Ellenkezőleg, mindezen nemzeteknek ugyanaz a problémájuk: nemzeti jövedelmük nem elegendő nemzetüknek a kívánt életszínvonalon való eltartására. Az, hogy preferenciák segítségével agrárterméket becsérélünk egyenlő értékű ipari termékre, még nem növeli nemzeti jövedelmünket. Ez annyit jelent, hogy esetleges több bevételünket külföldre kell kiadnunk. „De a vámközösség esetére nem egymástól vennénk el e nemzeti többjövédelmet, hanem azon harmadik államoktól, melyeket a közös vámvonal eddigi fogyasztópiacukról kirekeszt, pl. Csehország jutna nemzeti többjövédlemhez Németország kizárásával a magyar piacról“ — ezt mondják a kisebb vagy nagyobb Duna-konföderáció hívei. Ámde, ha Németország valóban hajlandó lemondani mások kedvéért a magyar piacról, — amire sem tárgyilagos valószínűség, sem eddigi tapasztalat nem enged következtetni, — miért nem hajlandó ezt megtenni közvetlenül nekünk, mikor ez ugyancsak megoldható és miért tenné ezt csupán oly vámunió árán, mely veszélyes versenytársait nagyobb piachoz juttatva, azok versenyét külföldön erősbbítené és egyszersmind bennünket politikai lekötöttségbe vinne be oly irányban, mely egyik barátunknak sem felelhet meg. De éppen a politikai lekötöttség folytán, melyet előidéz, még bármely oldalról jövő, egyoldalú, ellenszolgáltatás nélkül való kedvezmény sem felelhet meg nemzeti érdekeinknek, mert politikai szabad mozgásunk előfeltételévé esetleg gazdasági ajándékokról való lemondást tesz szükségessé s adott pillanatban a politikai vagy anyagi hátrány keserű dilemmája elé állít. De még feltéve is, hogy mindenki hozzájárulna egy dunai vámközösséghez, akkor az elméleti kicirkalmazások ellenére nagyon is könnyen megtörténhetik, sőt meggyőződés

szerint meg kell történnie, hogy egy vámközösségen belül egyik nemzet a másik rovására terjeszti ki termelését s abban a pillanatban össze kell dőlnie e mesterséges épületnek. Mindezek az elgondolások tehát abban a közös hibában is szenvednek, hogy az adott pillanat termelési helyzetét mechanizáltan fogják fel s elfelejtik, hogy a közös vámterületen a nemzeti többjövedelemért a nemzetek között elkeseredett küzdelem indulna meg, melynek következménye nem lehet egyéb mint a válás. Azonban nem kell feltennünk, hogy bármely nemzet e nemzetközi gazdasági megoldásokat ma valóban akarná. Nézzük csak bármely európai ország gazdaságpolitikáját és nem látunk egyebet, mint az ellenkezőjét annak a nemzetközi gondolatnak, melyet a háború után a borzalmaktól megrettent lelkek, prédájukat megőrizni óhajtó haszonélvezők és pénzüket féltő hitelezők hirdettek és melyből nem marad egyéb, mint sok konferenciázás, — mely csak akkor nem eredménytelen, ha egy fait accomplit kell szentesítenie — s valami sajtóságos jargon, melyet csak programtalan s erőtlen kormányok szeretnek mint tartalmas reményeket feltüntetni.

Mindez kell, hogy ma már világos legyen mindenki előtt, aki véleményét nem téveszti össze kívánságaival s felette szükséges, hogy mi — közöttünk még azok is, kik velem ellentétben, különböző szuverenitások közös vámterületét a Duna-völgyében egészségesnek tartják — minél hamarabb lemondjunk arról a hitről, hogy gazdasági válság nemzetközi egyezményekkel közeli időben megoldható. Ez annival sürgősebb, mert a mezőgazdaság kríziséből kiinduló nehézségeink egyre rohamosabban társadalmi válság és politikai és pénzügyi infláció rombolásai felé visznek. Be kell rendezkednünk tehát arra, hogy a mezőgazdasági termékek árai kereskedelempolitikai úton hatékonyan nem emelhetők, bár arról a reményről nem kell lemondanunk, hogy a külföldi árak általános emelkedésében, mely valamikor csak be fog következni, a mezőgazdasági árak sem fognak elmaradni. Tisztában kell lennünk avval is, hogy ama csekély áremelési lehetőségeknek, amelyeket egyik vagy másik ország kegye juttatna nekünk, aránytalan politikai árak van. Más módja az áremelésnek pedig éppen oly kevésbé áll rendelkezésünkre: az infláció, melyet szívükben annyian kívánnak, még azok közül is, kik az ellenkezőjét hirdetik, a többi állam védekezése folytán exportunkat nem élénkítené, de belföldön az összes árat emelné s a társadalmi feszültséget mérhetetlen igazságtalanságai folytán az elviselhetetlenségig növelné. A belföldi áremelés másik módjához, hogy infláció nélkül intervencióval emeljük az árat, hiányzik az államnak és a társadalomnak a pénze. Kétségtelen, hogy ha lehetne, a mezőgazdaság rentabilitásának helyreállítására a kívánatosabb út a felfelé nivellálás volna. Minthogy azonban erre ma sem a kereskedelempolitikai lehetőség, sem az állam anyagi segítsége, sem az infláció útjai nem járhatók, nyilvánvaló, hogy habozás nélkül a termelési költségek csökkentésének útjára kell lépni, hogy újra életképesse tegyünk mezőgazdaságunkat.

Ez a kiegyenlítődés lefelé, vagyis az adóknak, a fuvaroknak, a kamatoknak, az iparcikkek árának hozzáidomulása a mezőgazdaság vásárlóképeségéhez, kétségtelenül minden beavatkozástól mentesen is

bekövetkeznek, mert ha az adó be nem folya, az állami kiadásokat kell csökkenteni, a vasút drágasága más fuvarozási lehetőségeket nyit meg, s az ipari árak is fogyasztás híján kénytelenek lejjebb szállani, míg a kamatok kérdésében a hitelezők kénytelenek engedményeket tenni. Ez a gazdasági automatizmus ma is kétségtelenül működik, de annyira lassítva, hogy súlyos társadalmi bajok keletkezhetnek, ha meg akarjuk várni, míg a rugalmasság folytán kiegyenlítődik a mezőgazdaság jövedelmezősége. Az állami terhek, a monopóliumok, a szakszervezetek és kartelek megrontották a kiegyenlítés gyors folyamatát. Azért kell az államnak közbelépnie és pótolnia azt a sebességet, mely a gazdasági kiegyenlítődésből most hiányzik. Sokan szólnak az állami beavatkozás ellen és azt hatálytalannak mondják, mert félnek tőle, vagy károsnak mondják, mert feladatát félreismerik. Az állam beavatkozása akkor káros — és itt természetesen csak gazdasági beavatkozásról van szó és nem a szociálpolitikai beavatkozásról, mely egész más lapra tartozik és melyet alig tudok elképzelni túlméretezettnek, — ha nem ismeri vagy nem tiszteli egy adott társadalmi rend gazdasági törvényeit, melyek épp olyan kényszerítőek, mint a természeti törvények, amíg a társadalmi rend meg nem változik. Ha az állam e társadalmi törvények hatásának irányában cselekszik, a meglassult automatizmus gyorsítása nem okozhat kárt; sajnos az utóbbi években nem egyszer a mai társadalmi renddel össze nem férő gazdasági elgondolások alapján avatkozott be az állama gazdasági kérdésekbe. Az államnak a gazdasági folyamat törvényét végre kell hajtania s nem feloldania; nem reménytelen kísérletek tárgyává tennie, mint az órás, aki ahelyett, hogy a megállóit órát felhúzná, új, nem az adott óraműhöz illő kerekek beillesztésével elrontaná az óra járását.

A mezőgazdaság termelési költségeinek leszorítása a mezőgazdasági árak szintjére, vagyis a lefelé való nivellálás természetes szükségesség aranyzegénységünk folytán is; hiszen minden felfelé való nivellálás megnöveli a pénzcsereszközök iránt való igényt, melyhez az aranybázis csekély, de efelett még — s ez a fontosabb — természetszerűen megnehezíti a külföldön való értékesítést. Ezzel szemben a lefelé való nivellálás, mely a pénzforgalmi igényeket a meglévő aranyalaphoz közel hozza, egyszersmind távolabbi piacok felkeresését teszi lehetővé mezőgazdasági terményeink részére és versenyképesebbé teszi iparcikkeinket a külföldön, tehát új arany szerzését és nemzeti jövedelmünk növekedését hozza magával.

Ez az út az, mely külföldi tartozásaink rendezését is lehetővé teszi, természetesen csak oly arányban, hogy annyi vásárló erőt tudunk csak visszaadni, amennyit kaptunk, oly arányban, mely terményeink ára hanyatlásának megfelel. Bármely adós ország kormányának — ha nem akar a külföldi hitelezők csódtömeggondnokává válni — ezt az álláspontot kell képviselnie és ha szükséges, egyoldalúlag érvényesítenie is. Igaz, maga az olcsó termelés még nem biztosíték egymagában arra, hogy mezőgazdasági exportunk teljessége könnyű felvételre találjon, hiszen prohibítív akadályokat gördítenek nem egy helyen elébe, oly helyen is, melyen különös hangosan szónokolnak együttműködésről. Mindamellett, ha a mezőgazdasági árak és a termelési költségek arányo-

sak, kiszabadultunk abból a kényszerből, mely a preferencia és társai felé visz s visszatérhetünk a legtöbb kedvezmény elvéhez, mely éppen kisebb országok politikai függetlenségének biztosítéka és éppen agrár-országnak megfelelő, minthogy az Ő termékeire más országok mulhatatlanul reászorulnak s megfelelő termelési költségek esetére piaca biztosítva van, ha becsületesen értelmezik a legtöbbkedvezmény elvét. Ha tehát azok a hatalmak, melyek egyszersmind hitelező hatalmak is, valóban segíteni akarnak, meggyőződésem szerint ezt a sokkal kisebb ellentállás vonalán érhetik el, mint amelyen eddig működtek avval, ha a legtöbbkedvezmény elvének valóságos keresztülvitelét el tudják érni.

Erre az elvre annyival inkább reászorulunk, mert nemcsak mai feleslegünk elhelyezését kell szemügyre venni, hanem ama többletét is, melyhez a nemzet eltartására tisztességes standardon feltétlenül szükséges többtermelés vezet. Mindazok az elgondolások, melyek gazdasági közösségek elérésére irányulnak, mai termelésünk mennyiségéből indulnak ki. Pedig nekünk feltétlenül nagyobb nemzeti jövedelem elérésére kell törekednünk s meggyőződésem szerint nincs veszélyesebb irányzat, nincs rosszabb tanácsadója a nemzetnek, mint aki az extensiv gazdálkodást hirdeti. Ez egyértelmű volna az életszínvonal oly elviselhetetlen süllyedésével, oly társadalmi krízissel, melynek következményei beláthatatlanok. Minden gazdasági elgondolásnak csupán a többtermelés lehet alapja. Természetesen addig is, míg el tudjuk érni, hogy saját jövedelmünkben emberhez méltó módon megéljünk, kölcsönből kell a hiányt pótolnunk, vagyis folytatnunk, amit évtizedek óta a legteljesebb Duna-konföderáció, az osztrák-magyar monarchia idején is megtettünk. S ha külföldi újabb kölcsönre egyelőre nem számíthatunk is, s annak felvétele kívánatos sem volna, rendelkezésünkre van múltból fennálló tartozásaink kamatösszege, mellyel a hitelezők okosabbat nem tehetnek, minthogy saját tőkeköveteléseik érdekében azokat hiányzó nemzeti jövedelmünk kiegészítésére rendelkezésünkre bocsátják. Urai vagyunk sorsunknak, hacsak meg nem kötjük kezünket ködös nemzetközi ábrándokkal, ahelyett, hogy a tényekkel számoló nemzeti gazdasági politikával a javulás útját magunk egyengessük.

BÁRÓ KORNFIELD MÓRIC

A VIRÁGKULTUSZ MAGYARORSZÁGON

LEGUTÓBBI két évtizedben az eddig egymástól erősen elzárt tudományszakok feltűnően közeledtek egymáshoz. A korábban párhuzamosan futó sínek kereszteződtek, a legvédehetőbb területekre idegen hadak ütöttek be. Ez a kölcsönösség felfrissítette a levegőt, átjárta a dohos zugokat s hatalmas virágzást tett lehetővé. Csak néhány példát idézünk, melyekből az is kiviláglik, hogy erre a határrombolásra már a múlt század végén jelentkezett a hajlandóság. A nyolcvanas években egy olasz orvos, Giovanni Morelli a természettudománytól kölcsönként morfológiai módszerrel forradalmat idézett elő a művészettörténetben s a legérzékenyebb differenciálást is lehetővé tette. Néhány évtized múltán ugyanennek a tudománynak a filozófia adott nagybecsű irányítást. Dűthey rendszeréből kristályosodott ki Max Dvorák szellemtörténeti művészettörténete, míg a legújabb irodalomtörténetben gyakran csillannak fel a művészettörténet terminus technicusai. A mai fizika legerősebb pillérei — pl. az atom, elektron — hipotézisek, a törvényszerűségek abszolút érvényességét e tudomány legújabb művelői kétségbevonják, így a fizikának több köze van a misztikához, mint bármelyik humanista tudománynak s nem lehet eldönteni, hogy Einstein fizikus-e vagy filozófus. Bárhogy is van, a kölcsönhatások pezsdítően hatottak a tudományokra. Kétségtelen, hogy a múltban divatozó egymástól való elzárkózás ideje lejárt s az új felfogás rengeteg hátrálék feldolgozására kötelezi a tudományok művelőit. Utalhatunk itt pl. a művelődéstörténet óriási feladataira, vagy arra, hogy a történettudomány nyers adatközléseiben és feldolgozásaiban műy óriási kincsesbánya nyílik a rokontudományok számára. Ezeknek a bányáknak tárnáiba eddig igen kevesen ereszkedtek le. Ki ezt nem hinné, nézze át pl. a magyar művészettörténeti irodalmat s látni fogja, hogy ez teljes egészében, néhány rendkívüli kivételtől eltekintve, abban a szervi hibában szenved, hogy művelői igen kevésbé ismerték a magyar történelmet. Pedig a történelem hány olyan kérdésre már évtizedek óta megfelelt, melyeket a csak emlékekre, csak stílusra ügyelő kutatók nem tudtak megoldani.

Rapaics Raymundnak a napokban megjelent, méretre is impozáns könyve¹ ennek a jótékony kölcsönhatásnak eleven erejű bizonyítéka. Már a téma maga is kétféle beállítottságot igényel, a virágokkal foglalkozó természettudósét, ugyanakkor az emberi érdeklődés tükrében

¹ A magyarság virágai. A virágkultusz története. 143 képpel, 423 l. Budapest, 1932. A Magyar Természettudományi Társulat kiadása.

felcsillanó történetük a művelődéstörténetét. A tárgy két tudomány-szak határán terül el s ebből következik, hogy a könyvet nem írhatta volna meg oly szerző, ki természettudományos alapon nem ért a növénytanhoz, de az sem, aki csak ahhoz ért. Hozzá kell tenni, hogy a művelődéstörténet teljes regiszterét igénybevette Rapaics, hogy témáját megszólaltassa. Megállapításainak jelentékeny részét egyéb tudományok, pl. a nyelvészet vagy a műtörténet adatai és emlékei támogatják alá. A sokfelől szedezett, lelkiismeretes gonddal összegyűjtött adatok egységes képpé ötvöződnek. Az az érdekes helyzet áll elő, hogy a könyv azoknak a tudományszakoknak is sokatmondó, melyeknek adatait köszönheti, részben azért, mert kritikai feldolgozásuk s a hozzájuk fűzött megjegyzések érdemessé teszik a figyelemre, másrészt mert pl. a történetit esetleg nyelvészeti adat támogatja s azzal együtt olyféle összefüggést mutat, melyet eddig nem vettek észre.

A magyar virágkultusz nyomai csak a kereszténység felvételének idejéig kísérhetők vissza. A pogány magyarság valószínűleg nem törődött sokat a növényzetnek e legszebb csoportjával, nomád életmódja nem tette lehetővé, hogy nagyobb figyelmet szenteljen neki. A honfoglaláskori régészeti emlékek növényi jellegű ornamentikája erős stilizáltságával nélkülözi a közvetlen megfigyelés leghalványabb nyomát is, mint stílus pedig a késő szasszanida formakincs egyszerű átvétele. Ezzel szemben egyedül az áll, hogy a „virág“ szó, mint női név, a pogánykorból származik, de Rapaics joggal hivatkozik arra, hogy ebből az egyetlen adatból bajos lenne kultuszra következtetni.

A legrégebb, nálunk meggyökeresedett virágnevek az Árpád-korból valók, így a török nevű kökörtcsin, mely különös módon Magyarországon előbb ismeretes, mint bárhol, vagy a gyopár, melynek hallatára ma a havasi gyopárra gondolunk, annak idején a szerény szalma-*virág*ot jelentette. A kert ebben az időben nem volt egyéb, mint kerítéssel védett hely, a későbbi kertkultúrának még a nyomai is hiányoztak.

Az egyház volt az, ki a virágkultuszt rendkívüli erővel terjesztette. A növényzettel való foglalkozás a középkori kultúra békés és csendes öröhelyeiről, a kolostorokból indult hódító útjára. Többféle oka volt ennek, a két legfontosabb az, hogy a virág vallási szimbólummá nőtt, másrészt gyógyító ereje egyre fokozottabb szerepet juttatott neki. Az Árpád-kor egyik legnevezetesebb kézírata, a Halotti Beszédet magában foglaló Pray-kódex tartalmazza az első magyar gyógynövény-jegyzéket is, amennyiben 27 növény nevét sorolja fel. Ezzel a kis jegyzékkel vonul be a tulajdonképpeni értelemben vett virágkultusz a magyar földre. A kolostorkertek legnépszerűbb virága a rózsza és a lilium, mindkettőnek szimbolikája a mai napig tartotta magát. A Krisztust jelképező rózsza, aranyból készült ötvösmű alakjában a legmagasabb pápai kitüntetés jelvényévé vált s máig az maradt. Magyar királyt is ért ez a megbecsülés: VII. Kelemen pápa 1348-ban Nagy Lajos királyt megajándékozta egy aranyrózsával, ez a rózsza azonban nem maradt napjainkra. Hasonló díszes aranyrózsák láthatók Sienában és a párizsi Cluny-múzeumban, az utóbbi még a XIV. század elejéről való. A legújabb korban általában csak királynők részesültek ebben a kitüntetésben, utóljára 1923-ban került kiosztásra.

A honfoglaló magyarok életmódjának megismerésére a történetírás az összehasonlító néprajzot is segítségül hívja. Hasonló módszerrel jár el Rapaics, mikor a kolostorkertek hajdani állapotának megismerésére a mai parasztkertekhez fordul. A parasztkertek és falusi temetők szívósan őrzik a hajdani kolostorkertek hagyományait. Növénybeli változatosságuk nem nagy, de a virágok, melyek bennük virulnak, nagy részben már a XV. századi szószedetekből ismeretesek. A népi élet hagyományokhoz ragaszkodó volta lehetővé teszi a századokkal való visszakövetkeztetést, annál is inkább, mert az egyes virágfajok egyszerű, ősi formáit őrizte meg, azokat, amelyek a szerzetesek gondozásai alatt virultak. A mai úrikert, mely a parasztkerttől erősen különbözik, ugyancsak a kolostorkertekből származik, virágai azonban a kitenyészítés folytán díszesebb és pompázóbb hatásúak.

A késői középkor utolsó szakáiban az idealisztikus vallásos világnézettel párhuzamosan jelentkezik a naturalizmus, az életöröm hirdetése, az udvari és lovagi élet kora. A virágkultusz történetére sem közömbös ennek az új szellemi mozgalomnak jelentkezése. A kolostori növények sorozata mellett oly virágok bukkannak fel az ismeretlenségből, melyeknek nincs vallásos értelmük. Ilyen például a viola, a mai ibolya, de más virágok is, melyek a lovagi életformák ízlését dicsérik. Korbéli ábrázolásokon gyakran jelenik meg a várkert, az előkelők életének e pompás kerete. A zöldelő füvet itt-ott pázsittal borított padok szakították meg. Szökőkutak, változatos fák, források és deszkákkal foglalt növényágak tették változatossá a fogas kerítéssel körülzárt kerteket. Középkori miniatűrökön szeretetteljes részletezéssel kerülnek ábrázolásra ezek az irigyelt földi paradicsomok. A magyar kéziratok anyag rendkívül gyér volta azonban sajnos kevés útbaigazítást ad ezen a téren. Annál többet mondanak képtábla-festészetünk emlékei, melyek sok virágnak festett ábrázolását örökítették az utókorra.

A kassai főoltár 1474—1477 között készült képciklusának egyik darabja, mely Krisztust az Olajfák hegyén ábrázolja, vagy a kassai múzeum egyik, Felsőzúgóról származó táblája a Hegyibeszéd képével pityangot és lóherét helyez el a pázsit növényei között. A kassai Angyali üdvöleten, mely az említett sorozat másik darabja, Szűz Mária lábainál csupor áll, melyben gyöngyvirág és liliom látszik. Gótikus festészetünk legmegragadóbb alkotásán, MS mesternek Mária és Erzsébet találkozását ábrázoló képén, mely a Szépművészeti Múzeumban függ, pompázó írisz és bazsarózsa látható. Hogy régi mestereink ragaszkodtak kedvelt virágjaikhoz, arra kiváló példa a csíkmenasági számyasoltár Angyali üdvölete. Ez a kép 1543-ban készült Dürer hasonlótárgyú fametszete alapján. Dürer liliomot ábrázol a kép előterében, a magyar festő — ki különben szinte vonalról-vonalra átveszi mintaképét — itt, ezen a ponton önállóan mutatkozik, eltér példájától s szép gyöngyvirágcsokrot tesz a liliom helyébe.

A lovagi élet legutolsó fázisa művészetileg a renaissance ízlés jelentkezésével esik egybe s a renaissance rendkívül erős formai kultúrája nem sokat törődött a virágábrázolás öncélúságával. Míg addig a kódexeket naturalisztikus tendenciájú képecskék és keretdíszek ékesítették, a renaissance erősen stilizálta, ornamentikává változtatta a virá-

gokat s ezzel kiforgatta eredeti összefüggéseikből. Rapaics joggal hivatkozik arra, hogy a magyar népies formakincs vizsgálatánál a renaissance díszítő elemeire nagy figyelemmel kell lenni. A turáni álmodozás egyik végzetes tévedése, hogy népművészetünkben erővel keleti hatásokat vél felfedezni. „Csodálatos eltévelyedése a magyar közfelfogásnak ez a turáni romantika, mely annyira felületes, hogy vagy egyáltalában nem akarja észrevenni a keletinek mondott virágok alatt a jellegzetes renaissance vázát, amely még pásztorfaragásokon is többször látható, világos jelétül annak, hogy ez a motívum mindenestől renaissance maradvány, avagy amikor a népművész az akantusz rendkívül bonyolult művészi vonalrendszerét együgyű virágvonalakká egyszerűsíti és a görög-római váza klasszikus vonalait egyszerűen négyszögekkel pótolja ... Holott csak szét kell nézni kissé a nyugati, kivált a német, népiesnek mondott iparművészeti tárgyakon s egyszerre teljes történelmi világosságban áll előttünk, hogy a magyarság ebben is éppen úgy követte az általános európai irányokat és mozgalmakat, mint minden egyébben“, foglalja össze ezirányú tanulságait Rapaics.

A történelmileg alá nem támasztott hiedelmeknek egyik legkiáltóbb példája a tulipán magyarsága. Rapaics nagy szolgálatot tett azzal, hogy ezt a kérdést objektívat megvizsgálta s az igazságról lehántotta az évtizedes legendák burkát. A barokkor kertjeinek e népszerű díszkeleti eredetű. Konstantinápolyban való említése I. Ferdinánd követétől, Busbecq-tól ered, Európában először Augsburgban virágzott 1559-ben s egyáltalán alig bizonyítható, hogy a XVI. században már hazánk kertjeiből feltűnedezett volna. Bár közben a holland virágtenyésztők körében óriási népszerűségre tett szert — annyira, hogy sokan egész vagyonukat tulipánhagymákba fektették s az irreális hozszmozgalmat szörnyű összeomlás követte —, Magyarországon csak a XVII. század elején terjedt el. Első méltatója itthon Lippay János jezsuita volt, kinek Pozsonyi kert c. könyvében, mely a magyar botanikának egyik mérföldköve, már jelentkezik e szép virág kultusza. A XIX. században azután megindult a tulipán felfedezésének dicsőségéért a verseny. A belgák szobrot állítottak Busbecq-nek, kiről csak annyi bizonyos, hogy Konstantinápolyban látott tulipánokat, de a küzdelembe beleszóltak németek, hollandok és magyarok is. Idehaza 1904—1906 között a darabontkormány elleni társadalmi mozgalom jelvényül a tulipánt, mint ősmagyar virágot választotta s egyes szerzők azt a hitet iparkodtak meggyökeresíteni, hogy e virágot a magyar még ázsiai Őshazájából hozta magával. A turáni romantika Árpád-kori pénzeken már felfedezni vélte a tulipán ábrázolásait, holott ezzel szemben a „tulipános láda“ kifejezés is XIX. századi eredetű s többnyire egyszerűen csak virágos ládát jelent. Tulipános ládák nemhogy Busbecq adata előtt nem ismeretesek, hanem a tulipán európai elterjedése után két-háromszáz évvel később jelentkeznek.

A virágkultusz történetírója így a nemzeti jelszavakkal visszaélő hamis divatoknak is leleplezője. Reámutat arra, hogy az ősinek, talán még a hun eredetűnek vélt magyar ornamentika nem ősi, nem is keleti származású, hanem a renaissance díszítés késői gyermeke. Hasonlóképpen felfedi a tulipán vándorlásának igaz történetét, mely-

ből kiderül, hogy az évekig nemzeti szimbólumként becézett virág szinte később jutott el hozzánk, mint a nyugathoz. De az igazság értékesebb a görögtűznél s Rapaics nagy készültséggel, kimerítő gonddal írt monográfiája kárpótol a vesztett illúziókért. Félézer év magyar kertészkedésének, virágszeretetének megkapó és változatos képe vonul el az olvasó előtt s mutatja, hogy a virág, ez az ősi kincs, ügyes-bajos életéből végigkísérte a magyar nemzetet. A tarka mezők, színes szirmok sok érdekeset mondanak el annak, ki érti a nyelvüket. A virágkultusz története az emberi szellem könyvének egyik érdekes lapja, mely nemcsak önmagában nyújt tanúságokat, hanem összefüggéseiben is. Az esendő ember arca kirajzolódik a sorok mögött. Ki hinne például ily változásokat, hogy a mai szocialisták gomblyukaiba tűzött vörös szekfűvel a francia forradalomban a rojalisták léptek a vérpadra s a revanche izzó korszakában Boulanger híveinek volt jelvénye? Rapaics könyvét, melyet meglepően ismeretlen illusztrációk sora tarkít, azoknak is érdemes elolvasni, kiktől a virágkultusz története eddig legalább idegen volt, hiszen az emberi szellemre, s abban a mi saját magyar fejlődésünkre és gazdagodásunkra vonatkozó dokumentumok e pompás sorozata senkinek sem lehet közömbös.

GENTHON ISTVÁN

ERDÉLYI DOLGOK

I. AZ ERDÉLYI MAGYAR KATOLIKUSOK EGYHÁZI ÖNKORMÁNYZATA¹

MÁJUS VÉGÉN Románia és a Vatikán között egyezmény jött létre, mely az erdélyi római katolikus egyházmegye önkormányzati intézményére, az úgynevezett Erdélyi Katolikus Státusra vonatkozik. Az egyezmény hivatalos közzététele még nem történt meg, azonban a tárgyalásban résztvevett felek közül a volt román igazságügyminiszter nyilatkozott, valamint e nyilatkozat helyesbítésére a Státus elnöke is szükségesnek látta bizonyos közléseket tenni. E nyilatkozatokból annyi kivehető, hogy az Erdélyi Katolikus Státus ezen a néven megszűnik s helyette a „Gyulafehérvári Latin Szerartású Egyházmegye Tanácsa“ elnevezéssel fog működni egy új testület.

Hogy az új szervezet a réginek egyház-önkormányzati hatáskörét és egyáltalán az önkormányzó-jelleget átveszi-e: arról az adott közlések teljes bizonyosságot nem nyújtanak. Bizonyosnak látszik azonban, hogy az Erdélyi Katolikus Státus által kezelt vagyonok, templomok és iskolák az új egyházmegyei tanácsnál, vagy legalábbis az erdélyi latin szerartású katolikus egyházmegye joghatósága alatt megmaradnak. Egyedül a görög-katolikusok részesülnek a latin-katolikusok terhére abban az előnyben, hogy az egykori Státus tulajdonként kezelt kolozsvári piarista-templom vasárnapi és ünnepnapon részleges használatára jogot kapnak.

Amennyi így bizonyossággként kiszivárgott s amennyi bizonytalanság az egyezmény körül ködként gomolyog: az nem igen alkalmas, hogy az erdélyi római katolikusokat, akik egyúttal kilenczted részben magyarok is, kellő nyugodtsággal töltse el. Aggódnak, hogy több évszázados önkormányzatuk elvész, vagy legalábbis olyan lényegesen megcsönkul, hogy nem lesz belső ereje. Aggódnak azért is, hogy az önkormányzati kezelésük alatt volt egyházi és iskolai javak fölött elvesztik azt a rendelkező képességüket, melyet kisebbségi vallási életük és művelődésük fenntartására eddig kifejtettek.

A dolog mindenesetre további tisztázásra szorul. De addig is a kérdés mai bizonytalan és feszült helyzetében igái alkalmas arra, hogy felkeltse az általános érdeklődést. Ugyanis nemcsak egyszerű helyi kérdéstről van szó, hanem igen fontos és messzire ható elvi tételekről, az egyház és állam közötti viszonyok alakulásáról s ebben az alakulásban a kisebbségek kultúrához való jogairól.

¹ Fenti cikket az erdélyi magyar közélet egy érdemes vezetőjétől kaptuk és szívesen közöljük addig is, míg e fontos kérdéstről olvasóinkat behatóbban tájékoztathatjuk.

A SZÓBANLEVŐ ERDÉLYI KATOLIKUS STÁTUS a maga nevét még a rendi korszak törvényhozási névhasználatából vette, de nem volt csupán országgyűlési párt-jellegű csoportosulás. Az erdélyi 1653. évi „Approbatae Constitutiones“ című törvénygyűjtemény I. részének I. címe és 3. szakasza nemcsak elismerte a gyakorlatot, de kötelességként is elrendelte, hogy az erdélyi négy bevett vallás (a római katolikus, a luteránus, a református és az unitárius) a maga egyházkormányzati ügyeit testületi szervezettel intézze. E szervezetben az illető egyházakhoz tartozó világi főtisztviselőknek, nemeseknek, kegyuraknak éppen úgy részt kellett venniük, mint az egyházi renden levő előjáróknak. A világi és egyházi hívőknek ez a vegyes gyűlekezete az illető egyház hittételeiben nem tanácskozhatott és nem határozhatott. E lelki ügyeken kívül azonban az összes olyan teendőket ellátta, amelyek törvényhozó, végrehajtó, fegyelmező, vagyoni fenntartásokról gondoskodó, iskolák és templomok ügyeiről rendelkező hatáskörök voltak. Azonkívül minden ilyen egyházi szervezet a maga egyházát politikailag és társadalmilag is képviselte, mégpedig úgy az állammal, mint a többi egyházakkal szemben.

Szóval: az 1653. évi Approbatae Constitutiones I. része I. címének 3. szakasza az erdélyi bevett vallások mindenikének önkormányzatát törvénybe iktatta. A közönségnek meg is volt a belső hajlandósága és egyúttal az odaadón élnék tevékenysége is az Önkormányzat használatára és állandó fejlesztésére. A római katolikus közönségnek annál inkább megvolt ez az önkormányzati készsége, mert vele szemben több megszorítást alkalmaztak: ami az e valláshoz tartozóknak ellenálló élénkségét állandó működésben tartotta. A katolikusok vagyonait az erdélyi külön állam a fejedelmi kormányban szekularizálta, ami az egyházhoz tartozók áldozatkészségét ébresztette föl. Ugyancsak a fejedelmi korszak törvényei szerint a katolikusoknak püspökük sem lehetett, csak püspökhelyettesük. Ennek kiválasztása, jelölése és kinevezésre ajánlása, valamint az egyházfő körüli védőbb csoportosulás mind-megannyi új ösztönzést adott, hogy a katolikus valláson levő világi közönség a maga egyháza önkormányzatát minél tökéletesebbé tegye.

Az erdélyi katolikusok ilyen önkormányzati megszokását a fejedelmi korszak után következő Habsburg-uralkodás is fenntartotta. Az I. Lipót erdélyi diplomája a bevett vallások addigi állami helyzetét továbbra is kifejezetten fenntartotta, s így a katolikusok önkormányzata az állami jog szempontjából továbbra is töretlenül fennmaradt. Sőt amikor Erdély a Habsburg uralom alá került, az uralom kezdő félszázadában még erősebb lett a katolikusok önkormányzati tevékenysége, ami összefügg azzal is, hogy éppen ebben a korszakban küzdöttek a katolikusok legtöbbit teljes vallási egyenlőségük elnyeréséért, püspökük visszajöveteléért, a püspöki javadalmaknak és a volt katolikus javaknak a visszaszerzéséért. Ugyanebben a korban (1695-től kezdve) az Erdélyi Katolikus Státus már pecsétet is használ.

Az állami jog szempontjából való töretlen fennmaradás 1767-től 1848-ig s aztán 1849-től 1867-ig bizonyos változások alá esik ugyan,

de ezek a Státus önkormányzati jogait meg nem szüntetik. A jelzett évszámok közötti időben a Státus hatáskörének nagy részét, s különösen a katolikus célú erdélyi alapok kezelését, az erdélyi kormányzók mellett létesült „Katolikus Kommisszió“ (Commissio in publico-ecclesiasticis) intézi. Ezt a commissiót Mária Terézia hívta életre, de tisztán uralkodói jogkör alapján, az ország törvényhozói testületének a megkérdezése és beleegyezése nélkül. Az 1790—91-i országgyűlés tiltakozik az önkényesség ellen s 1792. május 26-án kelt leiratban az uralkodó meg is ígéri, hogy a Státusról elvont hatáskört ennek a Státusnak visszaadja. Azután is az erdélyi országgyűlések többször sürgetik az ígéret teljesítését s a sürgetésben a Státus sérelem-panaszló előterjesztéseire hivatkoznak.

Végre az 1848-i változáskor Kovács Miklós püspök elnöklete alatt az Erdélyi Katolikus Státus az addigi történelmi jogok és hagyományok alapján szervezeti szabályzatot készít, az egyházmegye addigi rendi képviselőjét népképviselői vonatkozásokkal is kiegészíti s 24 tagú állandó igazgató-tanácsot alakít. Ez az újjáalkotott Státuszervezet lett volna hivatva, hogy az egyházmegyei világi vonatkozású ügyeket tovább intézze, illetve a Katolikus Kommisszió által kezelt ügykört átvegye. Az 1849-ben közbejött uralkodói abszolutizmus miatt ezt a visszakövetelt hatáskört a császári és királyi helytartóság vette át, majd 1861-ben az ismét visszaállított Katolikus Kommisszió. De 1866 január havában a Státus ismét szóhoz juthat; fölleveníti az 1848-ban létesített szervezetét és igazgató-tanácsát s a katolikus kommisszió által kezelt ügykörének a visszaadását kéri. Ezt a kérelmet az alkotmányos magyar uralkodó, mint apostoli király és legfőbb kegyúr az 1867. augusztus 19-én kelt elhatározással teljesíti. E királyi elhatározás alapján az évi Státus-gyűlések jogát és az állandó igazgató-tanács szervezetét a vallásügyi m. kir. miniszter 1873 június 16-án kifejezetten jóváhagyta, s egyúttal a Katolikus Kommisszió ügykörének a Státus további kezelésébe való átadásáról is intézkedett. Ezen az ügykörön túl a teljes hatáskörű egyházmegyei önkormányzat elismerését ugyanaz a leirat addigra halasztotta, amíg a magyarországi összes katolikus egyház önkormányzata létrejöhet.

Az Erdélyi Katolikus Státus államjogilag mind a legutóbbi időkig az elsorolt történelmi folytonosság alapján működött.

EGYHÁZJOGI SZABÁLYOK szerint a püspök az egyházmegye hierarchikus törvényhozója. Míg az erdélyi katolikusoknak a fejlődési korszakban csak püspökhelyettesük lehetett, ezek is vagy az esztergomi érsektől, vagy az Erdélyen kívül tartózkodó püspököktől kapták az egyházi felhatalmazásukat; sőt az 1669—1677 közötti időben működő Domokos Kázmér egyenesen IX. Kelemen pápától. A püspökhelyettesek voltak a Státus gyűléseinek és fejlődő szervezeteinek az elnökei; viszont kinevezést és világi hatalommal való ellátást a fejedelemtől kaptak ugyan, de a Státus választotta és jelölte őket.

Alikor a teljes püspöki joghatóságot Erdélyben ideiglenesen (1697-ben), majd véglegesen (1716-ban) visszaállították, akkor a püs-

pökök hívták össze a Státus-gyűléseket és ők elnököltek. Azóta is a Státus-gyűléssel való ilyen együttműködést minden püspök megtette, s 1848 óta Kovács Miklós, Fogarassy Mihály, Lönhart Ferenc és Majláth Gusztáv Károly gróf püspökök az önkormányzattal való azonosulást minden tényükkel tanúsították. Vagy e tényekkel, vagy elvi jelentőségű megnyilatkozásokkal is a püspöki joghatóság korlátjaként az önkormányzatot kifejezetten elismerték. A XVIII. században gyakran ismétlődő jelenség az is, hogy a Státus a püspök jelölésében résztvesz, az uralkodó arra régi gyakorlat alapján felszólítja, s a jelölés szerint teljesíti a kinevezést is.

Tehát a teljes joghatóságú püspökökkel folyó egyházmegyei korszak óta is a Státus önkormányzati jellegének és hatáskörének a fennmaradása nyilvánvaló történelmi bizonyosság. A püspökök állandó elnöklése és a Státussal való folytonos együttműködése egyúttal az önkormányzatnak az illetékes egyházi fensőbbiség részéről való elismerését is jelenti. Különbözik a Státus szervezetéről az erdélyi püspök 1895-ben az Apostoli Szentszékhez is tájékoztató jelentést küldött, ugyanezt a tájékoztató ismertetést a püspök 1903. évi jelentése is megismételte. Ezt az utóbbi jelentést a Sacra Congregatio Concilii vizsgálat alá vette és teljes egészében jóváhagyta, amiről az illető Congregatio 1904 június 1-én kelt leiratával az erdélyi püspököt is értesítette.

Ilyen kifejezett elismeréseken kívül az egyháznak a jogszokásokról való tana értelmében is megállapítható, hogy az Erdélyi Katolikus Státusnak az egyház szempontjából is kialakult és megvan az önkormányzati egyénisége. A jogszokások tana szerint száz évnél, vagy emberemlékezetentúli idő és az egyház szellemében való észszerűség kell, hogy érvényes jogszokás létrejöhesse. Ez aztán még meglevő korábbi törvényt is módosíthat, s a helyi szokás a későbbi általános törvényekkel szemben is érvényben marad. A Státus esetében nyilvánvaló, hogy a XVII. században világi alapításból eredett ugyan, de egyházas szelleme és az egyházért való rendeltetése, tehát ilyen szempontból való észszerűsége tökéletesen megvan, valamint a száz évnél régebbi idejű létrejötte és fejlődése is.

Ez az így mindenképpen megalapozott önkormányzat az egyház szempontjából is abban áll, hogy az erdélyi latin katolikus egyházmegyében a világi hívők képvisellete az egyházi rendek képviselétével együtt nemcsak tanácsadókig, de elhatározóan intéz el bizonyos ügyköröket. Ez ügykörben nincsenek benne a hit belső területére és olyan egyházi ügyekre vonatkozó kérdések, melyek különösképpen a püspöki joghatóságnak vannak fenntartva. Ezen a negatív határjelölésen túl az erdélyi egyházmegye önkormányzatát különösen az erdélyi katolikus iskolák, alapítványok és vagyoni vonatkozású egyházi ügyek tekintetében illeti meg a rendelkezés. Azonban mindig úgy, hogy az egyházmegye püspöke a Státus mindenkori elnöke. A világi elnök csak a püspök külön megbízása esetén elnökölhet, illetve ilyen megbízás nélkül csak akkor, ha a püspöki szék üres.

Ilyen értelemben alakult ki az egyházilag is érvényes jogszokás az Erdélyi Katolikus Státus önkormányzatára.

ÜGY A VILÁGI JOG, mint az egyházi jog összhangzó elismerése alapján az erdélyi latin szertartású katolikus egyházmegyében a világi hívők önkormányzata mindeztideig eléggé zavartalanul működött. Az 1918. év végén elkövetkezett állami uralomváltozás óta ugyan a Státus mezőgazdasági ingatlanai kisajátítás alá kerültek, s az általa vezetett iskolák is nehezen jutottak nyilvánossági joghoz és az iskolák állami felügyelete sok megpróbáltatást hozott reá. Azonban a román állam is legalább hallgatólag elismerte az ő jogi személyiségét; sőt egy alkalommal a román bíróság is e személyiség kétségtelen létét megállapította.

Az utóbbi két év óta már ebben a tekintetben is megzavarodott a helyzet. A kolozsvári román egyetem és az ottani görög keleti püspökség körében mozgalmak indultak, hogy a Státus kolozsvári iskola-épületét és nevelőintézetét, s a velük kapcsolatos templomot el kell venni. Hogy ezt tehessék, evégett a Státus jogi személyiségét kívánták eltüntetni. Sajtóharcot kezdettek, s a sajtó-támadások állításait a parlamentbe is bevitték. Ez állítások szerint a Státus törvénytelen alakulat, mely a volt magyar állam javait kezeli, azokat bitorolja. Allamutódlás jogán tehát a román államnak kell átvennie a Státus kezelése alatti pénzeket, iskolákat és egyéb épületeket, s köztük a kolozsvári piarista-templomot is.

A parlamenti csatában Jorga Miklós volt miniszterelnök is hallatta a szavát. Szerinte a Státus legfőbb bűne az, hogy magyar eredetű és ezt a magyar jellegét máig is megtartotta. Pedig — mondotta Jorga — az erdélyi katolikus egyház nagyszámú román rítusú hívővel gyarapodott, s így az erdélyi katolikus probléma többé nem maradhat meg az egykori magyar keretei között. Magyar nyelvű művelődésnek, magyar nemzeti politikának tehát a Státus sem lehet az ápolója. Az a katolikus egyház egyetemes jelentőségével és rendeltetésével is ellenkezik, hogy katolikus intézményeket egyes nemzeti életek a maguk céljaira használhassanak.

Röviden szólva, Jorga az Erdélyi Katolikus Státus magyar jellegének az eltörlését katolikus címen követelte. Hogy az így eltörlődő magyar jelleg helyébe csak a román léphet, azt Jorga ezzel a misztikus mondattal fejezte ki: „Mi nem veszthetünk semmit, mint nemzet, s megnyerhetünk mindent, mint állam“. Érdemes tehát állami jogokat követelni a Státus fölött s annak a szétroncsolt jogi személyiségéből és egyéb javaiból aztán a románság, mint állam, mindent megnyerhet. A román kormányelnök a Státus elleni harcnak hódító vágyú perspektívát adott. E perspektíva szerint az államnak el kell érnie, hogy az erdélyi katolicizmus magyar jellegű intézményeit romanizálni tudja.

Ebben az elképzelésben ment Jorga kormányának a megbízottja Rómába, hogy a Szentszékkal az erdélyi magyar katolikusok Státusa felől tárgyaljon. A tárgyalás az ismertett eredménnyel végződött, melyből világos annyi, hogy a Státus névleg megszűnik, de a latin szertartású erdélyi katolikusok mégis valami egyházmegyei önkormányzó-tanácsot kapnak. A latin szertartású katolikusok még egyúttal az erdélyi katolikusok magyar csoportját is jelentik. A román kormány romanizáló célzata tehát még nem sikerült, s a katolikus egyete-

messég eszméjét a magyar jelleg teljes eltörlésére mégsem lehetett fölhasználni.

Azonban éppen azért várható, hogy az egykori Státus önkormányzati szervezetének az átöröklése körül még további harcok lesznek. Vitatni fogják, hogy az új egyházmegyei tanács nem tarthatja meg a korábbi Státus magyar jellegét, nem tarthat meg bizonyos igen fontos javakat és alapítványokat. Ebben a további harcban az állam mindent el fog követni, hogy a katolikus egyházat egyetemessége dmén a kisebbségi magyar kultúra ellen fordítsa. Ez a törekvés persze a katolicizmus szempontjaival és rendeltetésével semmiképpen sem egyeztethető össze; mert az egyház egyetemes jellege nem azt jelenti, hogy az egyházat nemzeti kultúrák ellenesének lehessen tekinteni. Sőt ellenkezőleg. Éppen az egyház egyetemes jellege a nemzeti kultúrákat éppen olyan erkölcsi szükségszerűségként védi és ápolja, mint ahogyan védi és ápolja a családi eszmét.

Az Erdélyi Katolikus Státus névleg megszűnik. De az általa képviselt és megtestesített magyar katolikus erdélyi közösség körül állam és egyház küzdelme fog megindulni. S a küzdelemben az fog eldőlni, vajjon vallási címen lehet-e és szabad-e olyan nemzeti élet ellen támadni, mely állami uralommal nem rendelkezik. A küzdelem tárgya méltó, hogy megfeszített érdeklődéssel oda fordítsuk a figyelmünket.

PAÁL ÁRPÁD

II. A MAI KOLOZSVÁRI EGYETEM

A KÉRDÉST valahogy a kultúrfölény szempontjából óhajtanám szemléltetni. De éppen ennek a célzatosságnak vannak némi veszedelemi. A kultúrfölény kérdéséről u. i. nálunk háromféle felfogás szerepel, már amennyire szerepel, a közéletben. Az egyik olyan sziklaszilárd, valósággal természeti adottságnak tekinti, amelyért már nem kell semmit tenni, mert az örökre biztosítva van számunkra. Valami olyan isteni biztosítottságnak tekintik, mint a választott nép a maga frigyét az Úrral. Mások ezzel szemben gúnyos felsőbbiséggel beszélnek róla. Nem is tudjuk, hogy vajjon mit értsünk idézőjeles kijelentéseikből: azt-e, amit az előző csoport állításából, hogy t. i. az magától értődő és felesleges reá hivatkozni, vagy pedig létezésének tagadását? Valószínűleg egyiket sem; valószínűleg nincs a felsőbbiséges gúnynak semmi értelme, csupán pártpolitikai hadakozást forma, az ellenfélnek esetleg egyéni kisebbsítésére való törekvéssel. Legkevésbé hangos és legkevésbé tudomásul vett a harmadik csoport. Az, amely ma meglevőnek érzi a kultúrfölényt, de nem tartja feltétlenül állandó, hanem csak áldozatos munkával megszerzett tulajdonságnak, s tudja, hogy fenntartásán, esetleg fejlesztésén lankadatlanul fáradozni kell. Különben a fölény mind kisebb lesz és — ne adj' Isten! — el is apadhat. Nem feledkezik meg ez a csoport arról sem, hogy a viszony másik tagjai nagy erőfeszítéseket tesznek a talán be nem vallott, de mindenestre elismert különbség elenyésztetésére. Legalább félszemmel tehát

mindig odafigyel a versenytársak mozdulataira, s amit tapasztal, azt a saját ügye érdekében túlzás és kisebbités nélkül igyekezik lemérni. Annál szükségesebb ez, mert az európai magyarságnak mintegy 15%-a idegen, sőt ellenséges uralom alatt él, mely nemcsak annak kulturális fölényét igyekszik minden eszközzel megszüntetni, hanem nemzeti jellegéből való kiforgatására is mindent elkövet. Az így keletkező mínuszt tehát nekünk, a csonka hazában élőknek kell pótolnunk.

Mi a harmadik helyen említettekhez tartozunk: hiszünk a magyarság kultúrájának fölényében a közismert vonatkozásban. De tudjuk azt is, hogy a futóversenyben azt, aki megáll, nemcsak utoléri, hanem el is hagyják azok, akik nem engednek a lendületből. De vajjon van-e lendület a versenyző ellenfelekben?

Most csak egyetlen olyan intézményt kívánunk az alábbiakban ismertetni, melynek adataiból mindenki levonhatja a helyes következtetést. A kolozsvári román kir. tudományegyetemről van szó, melynek az 1930/31. tanévről szóló évkönyve most jelent meg.¹

A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemet tudvalevőleg 1919 május 12-én vette hatalmába a megszálló román kir. hadsereg támogatásával a Nagyszebeni Román Kormányzótanács néven működő forradalmi alakulat s állította a román kultúra szolgálatába. Még abban az évben, november 1-én megtörténtek a tanári kinevezések; 1920 februárjában I. Ferdinánd király diplomaták, a kormány tagjai és külföldi egyetemek képviselőinek jelenlétében szentelte fel ünnepélyesen új hivatására; ekkor kapta az I. Ferdinánd-egyetem nevet is. Az 1930/31. évet tehát jubiláris esztendőnek tekintették. Október 21-iki ünnepélyes megnyitáson ott volt Károly király, Mária özv. királyné, Miklós herceg és a kormány tagjai. Megjelenésükből a székfoglaló rektor jogosan állapítja meg az egyetem munkája nagy megbecsülésének tényét. Aminthogy kétségtelen, hogy a kolozsvári egyetemet az első perctől kezdve nemcsak jól felszerelt sablonos tudományos, hanem igen hatalmas nemzeti tényezőnek is szánták, s megszervezésével valami különösen nagyszerűt akartak teremteni. Erre vall a létesített tanszékek nagyszáma, s az intézeteknek juttatott javadalom. Az utóbbiak mérlegelésénél és a mi vidéki egyetemeinkkel való összehasonlításánál, nem szabad elfelednünk, hogy ők nemcsak épületeket kaptak készen, hanem az intézetek felszerelésén is meglátzott a félszázados tudós munka eredménye. Nem került pénzbe a diákjóléti intézmények létesítése sem. Megtehették tehát, hogy a készen kapott diákotthonokban, melyeket megnyitójában a rector „a hygiénikus elhelyezés mintaképei.-nek mond, eleinte minden román diák ingyenes ellátást kapott ösztöndíjként. Ezek mellé ők létesítettek leányok számára egy Otthont, melyben 198 leányhallgató nyert elhelyezést. Azóta változtak a viszonyok, de azért az ösztöndíjasok (ingyenesek) száma jelentős az utolsó évben is. A felavatáskor Ferdinánd király 400.000 leus alapítványt tett az egyetem Nemzeti Történelmi Intézete számára, melynek vaskos kiadványai azóta rendszeresen jelennek meg.

¹ Amurul Universităţii Regele Ferdinand I. Cluj (Románia) pe anul Şcolar 1930/31. Rectorul anului: Dr. Iuliu Hapeganu. — Cluj, 1931.

De vegyük rendre az évkönyvnek a jelzett szempontból felvilágosító tartalmát.

A rectori megnyitó az „egyetemi hygiéniával“ foglalkozik, mint a nemzeti jólét egyik fontos részletkérdésével. Ha meggondoljuk, hogy a tuberkulózis, de különösen a nemi betegségek milyen csapás-ként nehezedenek mindenfelé az emberiségre, s az utóbbi kivált Ó-Romániában szinte fantasztikus méretekben otthonos, igazat kell adnunk ennek a megítélésnek. Vegyük ehhez azt, hogy a román középosztály számbelileg ugyancsak rászorul a gyarapításra, ami helyesen csak az alacsonyabb néprétegekből kiváló elemek révén történhetik. Az egyetemnek tehát a legtöbbször nemcsak szaktudást, hanem általános műveltséget és fizikai egészséget is kell adnia a homo novusoknak. Érthető tehát, hogy a rector, aki orvos, belgyógyász, olyan nagy súlyt fektet ezekre a kérdésekre. Hivatkozik arra, hogy az egyetemnek hallgatói számára van már tuberkulózis és veneréas betegségeket gyógyító dispensaireje, ami „magában álló az egyetemi életben“.¹ Sürgeti olyan szanatórium létesítését, melyben a tuberkulodkus hallgató megfelelő egészségügyi rendszabályokhoz alkalmazkodva, tanulmányait is folytathatja. Ezt a közegészségügyi minisztérium támogatásával az egyetem és a Caritatea nevű egyesület közös erővel — év közben — meg is valósították. A szóban forgó egyesület magaslati telepén 40 ágyas pavillont építettek kolozsvári tüdőbeteg egyetemi hallgatók számára. Azonkívül Kolozsvárott a Gazdasági Akadémia által adott telken az egyetem és az Astra közös erővel már ebben a tanévben megkezdték az egyetemi sporttelep építését, mely „a román lélek gyönyörűsége lesz“. A rector reméli, hogy a következő lépés a fizikai neveléstan! tanszék rendszeresítése lesz. Bizonyosan vannak, akik első hallásra mosolyognak ezen, s nem minden él nélkül, felvetik a kérdést, hogy vájjon melyik karban fog ez a tanszék helyet kapni (orvosi vagy bölcsészeti?), s vájjon nem ütközik-e a szokásos tanszékek egyikének, illetőleg többjének a hatáskörébe? Valójában el kell ismerni, hogy ez a követelés céltudatos munkaterv szüleménye, mert jó dolog az, ha hivatásszerűleg és kizárólag arra hivatott tudományos képzettségű szakember kezéből és irányítása alatt áll az ifjúság és képezetnek ki további nemzedékek nevelésére a tanárjelöltek.

Általában sokat foglalkoztatják a rectort az ifjúsági élet kérdései. Megnyitójában csendre, nyugalomra, békés munkára inti a hallgatókat, s beszámolójában megállapítja, hogy kérését teljesítették. Ami annál öröndetesebb lehetett az ő szempontjából, mert — tudvalevőleg — közvetlen elődjeinek ebben a tekintetben éppen elég okuk lehetett a panaszra. A hallgatóság lakás- és ételmezési viszonyainak rendezése terén még éppen elég teendő van hátra. A három egyetemi diákotthonban (volt Mensa Academics és Medikus Otthon, továbbá az újonnan létesített Leány-otthon) 560 hallgató nyert elhelyezést;

¹ Ami igaz lehet romániai vonatkozásban, egyébként azonban téves, mert pl. a budapesti műegyetemnek nagyszerű rendelőintézete van, nem is beszélve más budapesti, stb. intézményekről. Viszont azonban kétségtelen, hogy az egyetemi közegészségügy szempontjából nálunk is, kivált a vidéki egyetemeken éppen elég volna a teendő.

közülök 225 ösztöndíjként kapott ellátást, míg 335 volt a fizetők száma. Ezenkívül a volt Tanítók Házában és a volt Tanítók Leányotthonában, s az újonnan létesített St. Mária-otthonban 176 hallgató nyert otthont. Az állam összesen 245 $\frac{1}{2}$ hely költségeit fedezte a diákotthonokban, Kolozsvár városa 30 helyét.¹ Pénzben 180 hallgató kapott havi 1000, 600 vagy 540 leus (kb. 35, 21,19 pengős) ösztöndíjat, összesen tehát 455 teljes ösztöndíj volt, amit kb. 600 egyén élvezett, vagyis az egész hallgatóságnak mintegy 15%-a. A közölt névsorban imitt-amott vannak magyaros és németes hangzású nevek. Ebből azonban tévedés volna arra következtetni, hogy azok magyarok is. Pl. Laslo Nicolae, Tamas Ana, Nemes Lauren{iu, Kóváry Tib., Lobont Nic., Székely St., stb. bármilyen magyaros a nevük, a magyar világban sem voltak magyarok, legfeljebb magyar nemesek; nem is vallották magukat magyar anyanyelvűeknek. Mindamellet vannak az ösztöndíjasok közt kétségtelenül magyarok és szászok is; elvéve, imitt-amott, de tagadhatatlanul vannak. Ezekre le lehet — bőségesen — számítani 1.5—2%-ot; a megmaradó 13% tehát a román anyanyelvű diákságra esik, mely egyébként az 1930/31. tanévi hallgatóságnak kereken 66%-át teszi ki. Míg tehát a román anyanyelvű hallgatóságnak legalább 20, addig a kisebbségieknek legfeljebb 2%-a kapott állami és városi ellátást. A kisebbségi ifjúságról ebben a tekintetben csak röviden beszél a rector, megemlítve, hogy azok is kapnak a maguk otthonaikban ellátást. Minthogy az olvasót bizonyára érdekli, megjegyezzük, hogy magyar ifjak a ref. theológián, a Szent József-intézetben, a református és unitárius kollégiumokban nyerne részben fizetéses, részben alapítványi helyeket és az erdélyi magyar közönségtől gyűjtött pénzen van egy menzájuk, melyet kolozsvári előkelő asszonyok vezetnek. Arra nézve, hogy ezekben az intézményekben hányán és milyen mértékben nyerne támogatást, részletes adatok nem állanak rendelkezésünkre. Annyi kétségtelen, hogy a mindenféle gazdaságpolitikai reformok és egyéb adottságok következtében leszegényedett erdélyi magyarság egyetemi hallgató fiainak, leányainak az anyagiak tekintetében is nagyon sok nehézséggel kell megküzdeniük. A rector ezen a téren még sok teendőt lát; új diákotthonokat sürget, de különösen halaszthatatlannak ítéli egy „diákkantin“ létesítését, ami alatt talán olyan intézményt ért, mint a mi Mensa Academicáink, de lehet, hogy olyan falatozófélélt, amilyen a nyugati egyetemeken szokott lenni.

Nem érdektelenek az új építkezésekre vonatkozó adatok. A jubileumi alapból még rendelkezésre álló pénzből új szárnyat építettek az egyetemi könyvtárhoz, továbbá kibővítettek egy, felszereltek két intézetet. A régi, több mint száz éves, színházból szerettek volna egy hatalmas előadótermet létesíteni, de nem kaptak rá pénzt; éppúgy nem, mint a fiziológiai intézet évek óta félbenmaradt építkezéseinek folytatására s ennek következtében az „ma is romként ötlük szemünkbe“.

¹ Kolozsvár városa egyébként is gavallérosan viselkedett az egyetemmel szemben, amennyiben kb. négy millió leu vízdíjhátralékát törölte, s a jövőre igen kedvező szerződést kötött. Ehhez tudni kell, hogy a városi autonómia rendesen fel van függesztve; az (állandóan) ideiglenes tanács élén az utóbbi években rendesen egyetemi tanár állt.

A tanító személyzet összes létszáma: 357; ebből 76 nyilvános rendes, 4 szerződötett nyilvános rendes tanár,¹ 2 rendkívüli, 2 helyettes tanár, egy adjunktus, 15 előadó, 18 magántanár (fizetéssel) és 8 lektor; a segédtanerők száma 237.² Az egyetem hivatalos szenátorain kívül egyik ciklusban 8, másikban 15 tanár volt tagja a parlamentnek, 7 tanár volt miniszter, házelnök, államtitkár vagy házalelnök. A 10 éves jubileum alkalmával alig egy-két (pl. a magyar) tanár kivételével mindenid kapott — sokan igen magas — rendjelet. A tanszékek száma tudománykaronként így oszlott meg:

Jogi kar: 12 rendes, 1 rendkívüli.

Orvosi kar: 23 rendes, x rendkívüli, 1 helyettes, 8 előadó, 16 magántanár.

Bölcsészeti kar: 25 rendes, 1 helyettes, 5 előadó, x6 magántanár, 4 lektor.

Math.-term. t. kar: 20 rendes, 1 rendkívüli, x adjunktus, 2 előadó.

Az egyetem 1930/31. évi költségvetése 123,673.285 leu volt, ami körülbelül 4,122.442 pengőnek felel meg; ebből személyi, kiadás volt 84 millió leu (kb. 2,800.000 pengő), vagyis 1 millió 322.442 F maradt a dologiakra, a már említett 25 milliós jubileumi alapon kívül. Ez a dologi javadalom nem igen nagyobb pl. a szegedi egyetem ugyanakkori javadalmánál. Csakhogy a kolozsvári román egyetem nemcsak épületekben, hanem felszerelésben is készletet kapott, míg a szegedinek éppen ebben a tekintetben, t. i. felszerelésben volt és volna még rengeteg szükséglete. Hogy ez mit jelent, arra elég egy önként kínálkozó példa: Az új egyetem a klasszika-filológiai, archaeologiai és ókori tört. intézetek könyvtárait egyesítette a klasszikus tudományok intézete dmen, s így ír róla: „Ez a könyvtár a maga nemében az ország legértékesebb könyvtára“. Hát hogynem volna az, mikor csak a magyar egyetemtől elvett ezen három könyvtár anyaga kitett együtt legalább tízezer kötetet?! Köztük van pl. az archaeologiai intézeté számtalan ma már talán meg sem szerezhető, de mindenestre meg nem fizethető folyóiratsorozatokkal és gyűjteményes művekkel. Bizonyos, hogy a három magyar vidéki egyetem nevezett intézeteinek együttvéve nincs feleannyi könyve, mint annak a könyvtárnak, mert nem lehet; azok a könyvei pedig — félős, hogy — soha nem is lesznek meg.

A tudományos rendeltetésű alapítványok száma és összege jelentős és évenként emelkedik. A szóban forgó évben pl. a patriachs tett száz-ezer leus alapítványt a nemzeti egyház történetére vonatkozó kutatásokra; egy szeszgyártulajdonos pedig (bűnei engesztelésére, v. ö. fekete szesz?) ugyanannyit barlangkutatásra.

Van az egyetemnek külön alapja egyetemi tankönyvek kiadására; ennek segítségével eddig 12 kézikönyv jelent meg: jogiak, orvosaiak, természettudományiak és matematikaiak. Ezen kívül évenként 26 szakfolyóirat jelent meg, köztük igen gyakoriak az 500, sőt 1000-en felüli oldalszámú kötetek; még a legszerényebb terjedelmű matematikaiak is legalább 10 ívesek.

Az egyetemi könyvtár 10.719 kötettel, illetve füzettel gyarapodott (nyilván a köteles példányok beszámításával). Ebből 1189 hazai, 615 külföldi folyóirat, 4415 doktori ért., 204 egyetemi évkönyv és isk. Értésítő, 5512 nyomtatvány, stb. A népkönyvtári osztály anyaga 306 kötettel 8041 kötetre emelkedett. Ezzel kapcsolatosan említsük meg, hogy az *egyetem* tanárai az University Extension keretében Erdély minden városában tartottak a tudományt népszerűsítő előadásokat. A könyvtár személyzete 1 igazgató vezetése alatt: 14 tudományos, 15 adminisztratív és technikai alkalmazott, míg az altiszti és szolgazemélyzet 22 tagból állt. A könyvtárt 2678 egyetemi hallgató, 33 középiskolai tanuló és 178 magánember használta rendszeresen, mint beiratkozott tag; ebből 1877 volt a román. Az olvasók évi száma 100.326 volt.

A hallgatók létszáma: 4064, az előző évinél 326-tal több s majdnem annyi, mint a három vidéki magyar egyetem hallgatóinak együttes lét-

¹ Kihagytunk két tiszt, tanárt, kik kezdetben tanítottak s aztán hazájukba távoztak, s érdemeikért kapták e címet, de most nem tanítanak.

² A névsorokból megállapítható, hogy a nyilvános rendes tanárok közt 1, az előadók és fizetéses magántanárok közt 2 a magyar; a segédtanerők, tisztviselők és altisztek közt még inkább akadnak, de főleg csak a régid: közt.

száma (4589) ugyanakkor. Jogász volt: 1714, orvos: 870, gyógyszerész: 127, bölcsész: 746, math. term. tud. 589. Anyanyelv szerint: román 2685 (66%), magyar 842 (21%), német 207 (5%), zsidó 301 (6%), orosz 12, bolgár 6, olasz 3, Örmény, török, francia, görög 1—1, csehszlovák 3, külföldi ii. Férfi: 3085, nő: 979 (körülbelül 25%).

A vizsgaeredményeknél, természetesen csak a doktorátusnál és szakvizsgáknál (licentiatús), a nevek mellett jelzik az illető anyanyelvét is: pl. Vancsa József magyar, Nagy-Gyuris János „jugoszláv“. Az adatokból az tűnik ki, hogy a sikerrel vizsgázó magyarok arányszáma kisebb, mint a hallgatók összegéhez viszonyított számiút. Ennek azonban az is lehet, s részben kétségtelenül az is a magyarázata, hogy az alsóbb évfolyamokon nagyobb a magyar hallgatók száma, mint a felsőbb évfolyamokon volt. Tudjuk ú. i., hogy az utóbbi pár évben — az oklevelek honosítása körüli nehézségek miatt — az erdélyi ifjak Kolozsvárott és Bukarestben folytatják tanulmányaikat, s ott vizsgáznak, mégha nyelvi és más nehézségekkel kell is megküzdeniök.

A doktorrá avatottak száma: jog 78, államtud. 18, orvos 29, gyógyszerész 1, bölcsész 6. A magyarok száma 17, a németeké 13. A doktorátusok náluk feltűnően kis számát az magyarázza, hogy a jogi karon is bevezették a licentiatust, vagyis eltörölték a kötelező doktorátust, s helyébe képesítő szakvizsgát tettek; továbbá az, hogy az orvosi karon a tanulmányi időt 6 évre emelték fel, s így — úgy látszik — egy évfolyam éppen ebben az évben kiesett a doktorizálók sorából. Jellemző, hogy az államtudományi doktorátust tevők közt nincsen egy magyar sem. A magyarázat csak az lehet, hogy ez a doktorátus a közigazgatási pályákra képesítvén, magyarok számára nem jön számításba.

Befejeztük ismertetésünket abban a meggyőződésben, hogy nem végeztünk hiabavaló munkát. Messzemenő biztos következtetéseket persze nem igen lehet levonni az elmondottakból; hiszen csak a négy román egyetem egyikéről tájékozódunk. Azt azonban kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy odaát nagyon céltudatosan és nagy erőfeszítéssel dolgoznak. Sok nehézség közt is. Mert nemcsak az építkezésekre nem jutott úgy pénz, mint szeretnék volna, hanem — mint a rektori beszámoló említi — a dologi javadalmak és személyi illetmények kiüzetésénél is merültek föl késedelmek, nehézségek, nem is kicsinyek; az ösztöndíjak számát és összegét is mérsékelni kellett. Azóta — mint a napilapokból olvassuk — még fokozódtak a nehézségek. De azért dolgoznak. S az elérendő magaslatnak nem minket tekintenek, hanem rajtunk átnézve, a nyugatibb mértéket veszik irányadónak. Azt hiszik, hogy joguk van átnézni felettünk; nekünk ezt természetesen nincs okunk készpénznek vennünk. De megállanunk nem szabad, mert abból nagy hátramaradás származnék. Ebben alighanem valamennyien egyetértünk, vezessen bármilyen felfogás, vagy hangulat, esetleg személyes érzelem a „kultúrfölny“ jelszavával és képviselőivel szemben.

BUDAY ÁRPÁD

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Sorozatos kormányváltások négy világrészben — A Herriot-kormány; a nemfizetés kérdését angol és amerikai álláspont — Brüning bukása, a Papen-kormány — A gazdasági válság Amerikában s az elnökválasztás, a prohibíció, a demokratapárt kilátásai

AZ ESEMÉNYEK sorozatosságának törvénye a világpolitika elmúlt hónapjának folyamán egymásután, sokszor meglepetésszerűen bekövetkező kormányválságok szériájában bizonyította be érvényességét. Néhány hét alatt négy világrészben tíz kormány mondott le részben alkotmányos formák között, részben erőszakos események következtében: Franciaország, Japán, Belgium, Új-Dél-Wales és Viktória ausztráliai államok, Poroszország és a Német Birodalom, Görögország, Románia és Chile kormányai. Két esetben választás előzte meg a kormánylemondást, amely így a választók nyilvánvaló akaratának eredményeképpen következett be: Franciaországban és Poroszországban. Két esetben a kissé váratlanul érkező, bár régebben fenyegető kormányválságot s új kormányalakítást hamarosan kiírt új választások fogják követni: Romániában és a Német Birodalom területén. Egy esetben a lezajlott választások már meg is pecsételték a volt kormány bukását és a választók verdiktjével erősítették meg a beállott politikai változást: Új-Dél-Walesben. Ha ezt a statisztikát folytatjuk, még egy-két érdekes közös vonást fedezhetünk fel: csak egy esetben volt jelentéktelen párt- és belpolitikai motívuma a kormánylemondásnak: Belgiumban, úgyhogy ugyanannak az államfőúrnak — Renkin miniszterelnöknek — kormányalakítása hamarosan be is fejezte a formális válságot. Két esetben súlyos gazdasági és pénzügyi krízis provokálta a kormányváltást: Romániában és Görögországban; az utóbbi államban pedig 8 napon belül már az előbbi kormányt hozta vissza helyébe. Két kimagasló esetben pedig véres előzménye volt a kormányválságnak, Japánban és Chilében, s ebben a krónikus forradalmakkal küzdő délamerikai államban a földrengésszerű forradalmi megmozdulás még nem is ért véget.

A világpolitika és megrendült földünk gazdasági újjáépítése szempontjából legkimagaslóbb jelentőségű a francia és a német kormányváltás. A május 1-én és 8-án lefolyt francia választások nem annyira belpolitikai balrafordulást jeleztek azzal, hogy a szocialista mandátumok számát kevéssel és a radikális szocialistákét lényegesebben emelték, hanem a francia választónak mindenekfelett a békés fejlődés biztosítására irányuló kívánságát hozták kifejezésre. Franciaország lakosai, talán vezetőikkel ellentétben, nem aspirálnak európai főhatalomra: határaik biztonságát, gazdasági fejlődésük és jólétük állandóságát óhajtják — természetesen mai hatalmuk latbavetésével — a békés megegyezés minden eszközével megrögzíteni. Ennek a verdiktnek értelmében az új francia államfő választása nem eshetett másra, mint a radikális szocialista párt nagynevű és Franciaország határain túl is rendkívül nagy tekintéllyel bíró vezérére, Edouard Herriot lyoni polgármesterre. Az ország népe e bizalmi szavzatának birtokában nem is esett neki nehezére egészen szokatlanul rövid idő alatt reprezentatív, súlyos kormányt összeállítani és azzal a kamarában bemutatkozásakor nagy többséget szerezni.

A választások lezajlása után a Tardieu-kormány lemondása következtében beállott kormányválság megoldására az első kísérlet abban az irányban történt, vajjon nem lesz-e lehetséges a szocialisták és a radikális szocialisták között aktív összeműködést létrehozni. A francia szocialista párt májusvégi kongresszusának határozatai, amelyek a kormányban való részvételt szigorúan előírt feltételekhez kötötték, nyilvánvalóvá tették, hogy a szocialista pártnak a polgári pártokkal szemben 40 év óta fenntartott elzárkózást politikája kérlelhetetlen francia logikával továbbra is alapelve marad. Ezzel mindenesetre eléri azt, hogy elveinek tisztasága nem „korrumpálódik“ a polgári pártokkal való érintkezés által; viszont valószínűleg azt is eléri ily módon, hogy talán soha alkalma nem fog nyílni elvei gyakorlati érvényesítésére a francia politikai életben. A szocialista párt részvételének feltételei közül Herriot — dacára személyesen pacifista elveinek — elsősorban nem fogadhatta el azt, amely, tekintet nélkül a többi államok leszerelési politikájára, a francia hadsereg költségvetésének az 1928-as év színvonalára való leszállítását követelte; Herriot a költségvetés növekedő deficitjét úgy akarja megoldani, hogy „az állampolgárok minden kategóriája egyaránt kivegye részét a terhekből vagy áldozatokból“; viszont az ő Franciaországa — éppúgy mint Tardieué — az egyoldalú leszerelés terén nem hajlandó biztonságát garantáló általános megegyezés nélkül további lépésekre; az ország határainak biztonságát semmi körülmények között nem teszi kockára. Éppoly kevésbé fogadhatta el a radikális szocialista párt vezére a Léon Blum szocialista vezér diktálta feltételek között a vasutak államosítására és a biztosítás intézményének monopolizálására irányuló tisztán doktrinér követeléseket sem. Herriot ezzel az igen határozott fellépésével a marxista-szindikalista követelések ellen elérte azt, hogy kormányalakítását a francia kis- és nagytőke — 1924—25-ös kormányainak rossz emléke után — most teljes bizalommal fogadta. Minthogy a két nagy balpártnak ez a kölcsönös állásfoglalása kizárta az úgynevezett baloldali kartel kormányát, Herriot balközép kabinetet alakított, amelyben a kamarának Tardieu-tól baloldalra álló pártjai legkiválóbb képviselőkkel vesznek részt és amelyet kívülről esetről-estére támogatnak a szocialisták, —különösen és elsősorban külpolitikájában, ha az tényleg őszintén a békét és megegyezést keresőnek bizonyul.

A Herriot-kormány belpolitikai feladatainak legnehezebbje az 50 milliárd francia frank körül mozgó költségvetés kb. $4\frac{1}{2}\%$ milliárdos deficitjének fedezése. Germain-Martin pénzügyminiszter egyelőre azzal a tervvel foglalkozik, hogy általános 10%-os redukción léptessen életbe a budget minden tételénél: ennyit elbírna a hadügyi költségvetés is anélkül, hogy megszárazása a képviselőházban leküzdhetetlen akadályokba ütköznék; a veszély itt inkább a köztisztviselők oldaláról fenyegetheti a kormányt, akik küldöttségének azonban Herriot határozottan kijelentette, hogy inkább száll szembe az ő ellenállásuk veszélyével, mint azzal, amellyel neki 1925-ben kellett megküzdenie. Az államkassza szükségletét egyelőre 3 milliárdnyi kincstári jegy kibocsátásával fedezték, maga a költségvetési kérdés megoldása pedig a legsürgősebb külpolitikai problémák tárgyalása utánra marad. Herriot tehát relatíve szabadkézzel foghatott hozzá a mindent beárnyékoló nagy világgazdasági és politikai problémák megoldásához. A különböző kormányválságok és választások miatt megakadt nemzetközi tanácskozások ismét teljes gözzel megindultak. A francia kormány fejének meghívására Nagy-Britannia miniszterelnöke és külügyminisztere Genf be utaztukban megálltak két napra Párizsban, hogy barátságos eszmecsere formájában tisztázzák a két kabinet állásfoglalását a megoldásra váró legsürgősebb problémákat illetően. Ezek a leszerelés, a jóvátételek és a háborús adósságok kérdése, amelyekkel szoros összefüggésben van nem egyedül a középeurópai, hanem az általános

európai újjáépítés problémája. A két miniszterelnök, aki nyolc évvel ezelőtt romantikus idealizmussal alkotta meg a genfi protokollt, politikai csalódásokon és tapasztalatokon okulva, ma azt vitatta meg, mit lehet tényleg elérni Genf ben és Lausanne-ban. Úgy látszott, mintha ez egyszer a franciák is hajlandók lennének az angol empirizmus álláspontjára helyezkedni és megvalósítani azt, amit a pillanat követel és ami megvalósítható. A párizsi beszélgetésekről kiadott kommunikék hangsúlyozták, hogy a megbeszélések semmiféle olyan megállapodáshoz nem vezettek, amely a többi hatalmakat bevégzett tények elé állítaná; a sorok közül az volt olvasható, hogy a két kormány felfogása, különösen ami a lausanne-i konferencián létrehozandó megállapodásokat illeti, a főbb vonalakban egyezik, hogy igyekezni fognak a jóvátételek kérdésében olyan bár szükségképpen ideiglenes megoldást találni, amely a nemzetközi bizalmat helyreállíthassa és a pénzügyi és gazdasági kalkulációkat az eddiginél biztosabb alapokra fektethesse. Már arról is szó volt, mintha Franciaország hajlandó lenne a jóvátétel kérdésében végleges megoldást — sőt a teljes törlést is — elfogadni, ha az amerikai állásfoglalás nem gátolná ebben. Hoover elnököt és a mai kongresszust köti az 1928-as választási program, amely szerint az „adósnak fizetnie kell“. A republikánus párt vezetési ismételten lekötötték magukat e mellé az álláspont mellé, ellentétben az amerikai gazdasági és pénzügyi élet vezérferfiaival, akik újabb fellendülést csak a különböző jellegű politikai adósságok kölcsönös eltörlésétől várnak. Mindaddig tehát, míg a novemberi elnökválasztás meg nem változtatja az amerikai politika alapvető formuláit, az uralmon lévő párt és adminisztráció nem változtathat álláspontján. Az európai államoknak viszont ezeket a tényeket tekintetbe kell venniük és óvakodniuk kell attól, hogy az Egyesült Államokat befejezett tények elé állítsák.

Sok szó esett az utóbbi időben az adósok egységes állásfoglalásáról, arról, hogy az európai államok egymás között töröljék el a politikai adósságokat és aztán jelentsék be Washingtonnak, hogy a tengerentúllal szemben fennálló kötelezettségeiket sem teljesítik. Ez az álláspont legerősebb ellenzésre Angliában talált, ahol a megkötött szerződések tiszteletbentartásához — talán igen régimódián, — de még ma is csökönnyösen ragaszkodnak még arra az esetre is, ha a szerződések betartása keserves áldozatokat kíván. Az angolok tudják, hogy aki egyszer adós volt, az ismét azzá lehet, sőt lesz is, és ha megbízhatatlan adós bizonyult, akkor vagy egyáltalában nem jut hitelhez, vagy viszonylagosan sokkal szigorúbb feltételek mellett, amelyek esetleg meginduló prosperitását csirájában fojthatják el. A brit adós tudatában van annak is, hogy ő a világ legnagyobb hitelező országa, hogyan kívánhatja majd adóssaitól kötelezettségeik pontos betartását, ha a maga részéről megbízhatatlan adós bizonyult? Ezért Londonban megingathatatlanul arra az álláspontra helyezkednek, hogy Anglia, bármi történjék is, kötelezettségeinek eleget tesz, hacsak hitelezőjével, tehát Washingtonnal, nem sikerül megegyezést létrehozni. A Downing-Street és a City illetően állásfoglalása körülbelül eldönti az európai adós államok problémáját. A nemfizetés álláspontjára mégsem igen lehet helyezkedni és így valószínűleg azt a megoldást fogják megkísérelni Lausanne-ban—az első jelek erre mutatnak, hogy Németországnak megadnak minden lehetséges könnyebbséget, így pl. határidő nélküli moratóriumot —, amivel az Európán belüli bizalmat helyre lehet állítani. (Kérdés persze, hogy ez megelégszik-e ily ideiglenes megoldással, s hogy a Damokles-kard magasabbra akasztva elég-e a bizalmi válság orvoslására. Az Óceánon inneni hitelező hatalmak a maguk részéről viszont nem vetik még fel saját kötelezettségeik kérdését, hanem megvárják, míg az új adminisztráció és az új kongresszus Washingtonban egy félévi tapasztalattal és egy választási hadjáratral gazdagabban ülhet le a tárgyalóasztalhoz.

Keynes, a nagy angol gazdasági szakértő ugyan azt az ideát vetette fel, hogy már most teljesen kidolgozott és befejezett adósságeltörlési tervezet alapján tárgyaljanak Washingtonban, azonban féltő, hogy ez a javaslat, minden ösztönösége mellett, az amerikai nemzet és vezetők közismert érzékenységét sértethetné meg és a kongresszus állásfoglalását úgy megmerevíthetné, hogy többé megegyezés létrehozható nem lenne.

Az elmondottakból végleges következtetéseket nehéz levonni, de valószínűnek látszik, hogy a francia közvélemény már lassanként hozzászókkott ahhoz a gondolathoz, hogy jóvátételt fizetéseket Németországtól nem kaphat, csak jogilag lerögzíteni nem akarja ezt, nehogy egy esetleges, valószínű későbbi német fellendülésnek majd csak hátrányait lássa. Vájjon, eltekintve az Amerikával létesíthető megegyezéstől, Párizs hajlandó lesz-e a jóvátételnek csupán neki járó és az elpusztított területek újjáépítésére felvett kölcsön törlesztésére szolgáló részéről is lemondani, éppúgy nyitott kérdés marad e pillanatban, mint az, hogy Franciaország az ideiglenes moratóriumnak vagy a jóvátételek végleges rendezésének milyen árát fogja szabni. Míg Németország és különösen a Papen-kormány, a hitlerista mozgalom nyomása alatt, generális támadással talán a békerevízió problémáját is megakarná oldani, amire MacDonald lausanne-i megnyitó beszéde is ad némi biztatást, addig Herriot szerint Franciaország, ha elismeri, hogy Németországot a gazdasági válság egy bizonyos mértékig felmenti a Young-tervben vállalt kötelezettségek teljesítésétől, anyagi áldozatkészségét azzal a politikai koncesszióval szeretné megfizettetni, hogy Németország lemond a békeszerződés revíziójának követeléséről.

EBBEN A RENDKÍVÜL BONYOLULT HELYZETBEN, ahol most már nyilvánvaló jóakarati emberi rövidlátással keverve, féltékenység és félelem, erőszak és csökevényesen megnyilvánuló bölcsesség próbálkoznak megoldást találni, természetesen nagyon sok, szinte minden függ attól, milyenek a tárgyalási partnerek, milyen szellemet és milyen politikai akaratot képviselnek, milyen tekintéllyel bírnak saját országukban. Még ma is, közeli három héttel megalakulása után, nagy ismeretlen ebből a szempontból a Papen-kormány. Amilyen hűséggel tartott ki Hindenburg Brüning kancellár és kabinetje mellett közel másfél éven át, olyan hirtelen fordulattal ejtette el a centrum államférfiúnak bizonyult vezérének nem egészen két hónappal azután, hogy őt a balközép és a baloldali koalíciója, szinte emberfeletti erőfeszítéssel, ismét elnökké választotta Hitler ellenében. Az agg tábornagy elhídegülésének okai természetesen komplexek. Egyik kiindulópontja a Groener-féle rendelet, amellyel a birodalmi kormány a nemzeti szocialisták rohamcsapatát április 13-án feloszlatta. A tábornagynak az volt az érzése, hogy ezzel őt, a pártokon felül álló elnököt, Brüning és Groener egyoldalú pártpolitika szolgálatába állította, aminek elkerülése végett fel kellett volna egyidejűleg oszlatniok a szocialisták úgynevezett „Reichsbanner“ organizációját is (amely nem katonai jellegű). Az elnök környezete, amely már régen Brüning ellen fordult és áskálódott, ezt az elkedvetlenedést felhasználta arra, hogy Brüning pozícióját az elnöknel még jobban aláássa. Egyes taktikával, bár kissé logikátlanul, rámutattak arra, mily erős áramlat nyilvánult meg az országos választásoknál a Hitler-féle gondolat mellett, amelyet tehát a kormányzásnál nem szabad tekinteten kívül hagyni. Annyi kétségtelen, hogy amilyen hajlékonyan bizonyult Brüning pártpolitikai taktikájában kormányzása kezdetén és a szocialistákkal szemben, annyira megmerevedett ebben az egyirányú hajlékonyságában. A centrum egyeduralma a megijedt szocialisták külső támogatásával oly kényelmesnek bizonyult, hogy a kancellár sehogy sem tudott abba belenyugodni, hogy egyeduralmát meg kelljen osztania a fokoza-

tosan többet követelő nemzeti szocialistákkal. így minden megegyezést elutasított, remélve, hogy a lausanne-i konferencián, mely elé nagy optimizmussal nézett, sikerül oly eredményt elérnie, hogy ez őt szinte a pártok fölé emelve, felmenti a jobbfelé való kompromisszum megkötése alól. Hindenburg, a keletporoszországi földbirtokos, türelmének fonala azonban elszakadt, amikor a birtok-konfiskációig menő keletporoszországi telepítési szükségrendelet aláírását kívánta tőle a kancellár. A logika hiánya éppúgy, mint a politikai tapintaté és ítélőképeségé nyilvánult meg abban, hogy amikor Brüninget megbuktatták azon az alapon, hogy a német választók növekvő száma más politikai orientációt — azaz nemzeti szocialista politikát kíván, — akkor helyébe a német nép többségét semmiképpen nem reprezentáló, saját pártjával, a centrummal összekötetésben nem is álló, von Papén alezredest nevezgették ki kancellárrá. A birodalomban Papén neve teljesen ismeretlen volt és azonkívül, hogy kancellár, semmiféle tekintélyt nem képvisel; kifelé voltaképpen csak Amerikában és Angliában ismerték, abból az időből, amikor mint a washingtoni német nagykövetség katonai attaséját, a háború alatt amerikai tevékenysége következtében a birodalmi kormány kénytelen volt őt, Washington egyenes kérésére, visszahívni.

Az új német kormány tiszta junker-kabinet, amelyben azonban egy-néhány jelentékeny ember is helyet foglal, mint például Schwerin-Krosigk gróf belügyminiszter és Warmbold gazdasági miniszter. A kormány a tiszta német nacionalizmust reprezentálja és emellett annyiban áll közel a hitlerizmushoz, hogy természetesen a leghatározottabban antimarxista. A német belpolitika és gazdaságpolitika szempontjából ez a kormány viszont megnyugtatóbb egy tiszta vagy vegyes Hitler-alakulatnál, mert ennek a ki nem egyensúlyozott, nemcsak antimarxista, hanem antikapitalista gazdasági programját nem vette át. Teljességgel lehetetlen eldönteni, hogy ez a kormány, amelynek legerősebb egyénisége von Schleicher hadügyminiszter, aki évek óta állandó diktátorjelölt, a talán e pillanatban sok ódíummal járó hatalomtól még húzódozó Hitlerék fokozatos előretartásának előkészítője-e, vagy pedig, hogy ellenkezőleg, átmeneti kormánynak álcázva, nem akarja-e, szükségrendeletekkel kormányozva, uralmát állandósítani. Ha az úgynevezett német demokrácia nincs is mögötte, egyelőre mögötte van a legnagyobb szervezett erő Németországban, a Reichswehr. Ha semmi egyebet nem, a belső rendet mindenesetre biztosítja a kormány, tehát minden felforgató megmozdulás letörését akár jobbról, akár balról jöjjön is az.

Ilyen kifelé nem egészen makulátlan, de befelé az államfő akaratán és a haderőn nyugvó tekintéllyel jelent meg Papén Neurath külügyminiszterrel, a volt londoni nagykövettel, és két gazdasági miniszterével Lausanneban. A kancellár elgondolásának lényege állítólag a franciákkal való megegyezés keresése, amelyet a jobboldali kabinet talán tényleg könnyebben létesíthet, mint a marxista támogatástól függő, tehát otthon a jobboldal előtt mindig gyanús Brüning-kormány. A kérdés ismét csak az, vajjon azokat a bizonyos imponderabiliákat, a lélektani mozzanatokot, amelyeket a tapasztalás szerint a németek nem képesek számításaikban tekintetbe venni, lehet-e ebben az esetben számításon kívül hagyni és van-e kilátás arra, hogy a baloldali radikális francia kormány, amelynek erősen szabadkőműves jellege van, bizalmat előlegezhessen az ezzel a gondolkozással a legridegben szembenálló német kormánynak. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a megegyezés teljességgel lehetetlen: nincs kizárva még az sem, hogy a pillanat nagy történelmi szükségességének nyomása alatt a tűznek és víznek új elemmé való egyesülése sikerül. Csak ma még nagyon nehéznek és kétségesnek látszik, hogy ez a megoldás kielégítően létesülhessen. A következő heteknek kell megmutatniok az utat a jóvátétel! kérdéseknek, a leszerelési problémának

megoldására; ezeknek a heteknek a tanácskozásai fognak irányt adni a közép-európai újjáépítés problémájának, annak, vajjon a nagyhatalmak, illetve a nyugati piacok új kölcsönrel jöhetnek-e a régi adósságaik kamatait fizetni nem képes államok segítségére, továbbá, hogy az elzárkózás mai politikája mellett hogyan biztosíthatják az adós államok terményei számára a felvevő- és fizetőképes piacokat, amelyek nélkül ezek az államok sem kamatfizetésre, sem adósságtörlesztésre nem lesznek képesek. Hogy a különböző konferenciákon összegyűlt és összegyűlő államférfiakban az akarat megvan a problémák megoldására, azt senki sem vonja kétségbe, de hogy a fennálló érdekek és érdekcsoportok szövevénye ellen, amelyek egy részét bármilyen új rendezés kivégezné vagy meggyöngyítené, képesek lesznek-e kielégítő megoldásokat létrehozni, azt szabad legalább is kétségesnek tartani.

AZ EURÓPAI VÁLSÁG megoldására irányuló törekvések mellett mindinkább nyilvánvalóvá válik, hogy a precedens nélküli világgazdasági válság súlypontja áttolódott Európából az Egyesült Államokba. Amerika egy év alatt körülbelül nyolcszáz millió értékű aranyat veszített, tőzsdei értékeinek pusztulása még az európainál is nagyobb méreteket öltött, a részvényekben fekvő vagyonok a három év előtti színvonalnak átlagban 20%-ára süllyedtek, a jövő pénzügyi év deficitje 2 milliárd dolláron felül fog emelkedni, a bűnözés olyan méreteket öltött, amelyre civilizált államban a világtörténelemben példa még nem volt. A komplikált amerikai alkotmány ezek között a kedvezőtlen viszonyok között szinte teljesen megbénítja az állami apparátus működését, hiszen még prosperitás idején is nehézkesen működik: egy szóval gazdasági, politikai, erkölcsi és társadalmi válság középpontjában áll a fiatal, erős teljesítőképességű, de történelmileg csekély tapasztalatú amerikai nép. A munkanélküliek számát a mai becslések már 12 millióra teszik. Hogy pedig a föderált államok adminisztrációjának csekély tekintélye és eszközei mellett milyen veszélyeket rejt ez magában, azt legjobban mutatja a háborús veteránoknak tömegfelvonulása a szövetséges fővárosban, amelyet sem az egyes államok, sem a szövetséges kormány nem volt képes megakadályozni. A nyomorgó munkanélküli hadviseltek erőszakos nyomást gyakorolnak a kongresszusra, hogy a nekik biztosított kártalanítási összegeket 2,4 milliárd dollár értékben ne 30 év alatt, hanem egy összegben, már most megadják. A szövetséges költségvetés mai állapotában és új állami jövedelemforrások teljes hiányában nem szükséges közelebbről ecsetelni az ilyen rendszabály elfogadásának katasztrofális következményeit. A szenátus a Washingtonban táborozó 8—10.000 hadviselt terrorjának ellenállt s így Hoover elnök nem jutott abba a helyzetbe, hogy megkísérelje a javaslat törvényerőre emelkedését vétőjével megakadályozni. Az a körülmény azonban, hogy a képviselőházban e javaslatnak nagyszámú híve és szószólója akadt, hogy az utóbbi hónapok folyamán a központi pénzügyi adminisztrációnak a törvényhozáshoz intézett figyelmeztetése a pusztában elhangzott szónak bizonyult, hogy az adójavaslatok egy részét a kongresszus nem fogadta el, mind jele annak, hogy a törvényhozók mennyire nincsenek tudatában feladataiknak, mennyire csak választóik egy-egy kis csoportjára gondolnak és nem tudnak felülemelkedni a lokális érdekek képviseletén.

A gazdasági válsággal szemben a Hoover-adminisztráció legfontosabb intézkedése az úgynevezett Újjáépítő Pénzügyi Központ (Financial Reconstruction Corporation) alapítása volt, amely a Federal Reserve Bankok segítségével, 3 milliárd dolláros kerettel, részben az egyes államoknak, részben városoknak, részben megakadt bankoknak és iparvállalatoknak nyújt visszeszámítolási hitelt. New-Yorkban és Washingtonban azt remélik, hogy ezzel

legalább is bizonyos mértékben könnyítenek a válságon és a befagyott hitelek feloldásával hozzájárulnak a gazdasági vérkeringés helyreállításához.

Ennek az egész kontinenst megrázó gazdasági és társadalmi válságnak a nyugtalanító keretében zajlik tehát le az ez évi elnökválasztási kampány. Herbert Hoover kétségtelenül nem szerencsés csillagzat alatt lett elnök. Emberi értékben, gazdasági koncepcióban, sőt valószínűleg államférfiúi valórbn is különbnek látszik, mint előde, a ravasz átlagember Calvin Coolidge. Ez utóbbi kormányzásának idejére esik azonban az amerikai jólét, Hoover pedig a depresszióba került bele. Az egyik éppoly kevésbé felelős azért, hogy elnöksége alatt a tőzsdén az árak felmentek, mint a másik az utóbbi évek rettenetes összeomlásáért, mégis Hoover, aki mint a nép jelöltje került a Fehér Házba, ma keserűen népszerűtlen New-Yorktól San-Franciscoig. A republikánus párt csikágói kongresszusa azonban mégis egyhangúlag Hoovert jelölte elnöknek: a republikánusok számára a hivatalban lévő elnök elejtése egyértelmű lett volna azzal, hogy a párt feladja a küzdelmet. Tehát Hoovert jelölték, de viszont a programot igyekeztek a szó szoros értelmében úgy felvizezni, hogy elég népszerű legyen a demokraták határozottan nedves, azaz prohibícióellenes programjával szemben. Egy évvel ezelőtt Amerikában még gondolni sem lehetett volna arra, hogy az alkotmány 18. pótcikkét, amely a prohibíciót kimondta, megváltoztassák; most pedig a republikánus konvent ülésén csak azért nem kapott ez a radikálisabb javaslat többséget, mert Hoover, aki személyesen teljesen lekötötte magát a szárazság mellett, nem egyezhetett abba bele, hogy ő a 18. cikkely visszavonásának alapján legyen kandidátus. Nem szenved azonban kétséget, hogy Amerika ez év őszétől kezdve annyiban „nedvessé“ lesz, hogy, bár az alkotmánycikkely módosítása nélkül, az ennek végrehajtását tartalmazó úgynevezett Volstead-Act megváltoztatásával minden államnak szabadságában fog állni, hogy a területén forgalomba hozható szeszesital alkoholtartalmát megállapíthassa. Ha ez az intézkedés nem érkezik későn, alkalmas lehet arra, hogy bizonyos mértékig segítsen a munkanélküliségen — a szeszipar újból aktívvá válhat — és talán a törvénytelenységnek vagy a bűnözésnek azt az áradatát is, amelyet a senki által sem respektált prohibíciós törvény magával hozott, meg fogja állíthatni.

Hooverrel szemben a demokrata párt úgy látszik ismét nem tud megfelelő jelöltet állítani. Franklin Roosevelttel, New-York állam kormányzójával szemben ismét felvette e belső küzdelmet a legutóbbi választásnál megbukott demokratajelölt, Alfred Smith, a volt newyorki kormányzó és ezzel, bár programjuk alig különbözik, valószínűleg megakadályozza azt, hogy a demokrata konvent elsőrendű és vonzó egyéniséget jelölhessen. Valószínű ugyanis, hogy a kettő közül egy harmadik, úgynevezett „sötét ló“ fog befutni, akinek nem lesz elég tekintélye ahhoz, hogy a republikánusok kezéből kicsavarja a hatalmat. Ismét be fog bizonyosodni, hogy a republikánus elnököt a demokraták segítik hivatalba.

A novemberi választásokon sok tekintetben nemcsak Amerika, hanem Európa sorsa is többé-kevésbé el fog dőlni. A mai világpolitikának és világ helyzetnek egyik legnyugtalanítóbb jelensége, hogy nehezen felvilágosítható, a problémákat természetsszerűleg megérteni nem tudó nagy tömegek ellenőrizhetetlen és szeszélyes megnyilvánulásától függ az emberiség jövő sorsa.

GAZDASÁGI SZEMLE

Az angolszász inflációs tervek; miért kell nekünk más úton járni; a termelés olcsóbbá tétele; ne költjük a pénzt idegenben; az agráradósságok problémája: az agrárblokk kívánságai

A VILÁG gazdasági helyzete egyelőre nem mutat javuló irányzatot, sőt az Egyesült Államokban eddig soha nem látott arányú tüntetésben robbant ki a válság. A munkanélküliség zárt sorokba terelte a hadviselteteket és azok Washington és New-York ellen vonulva követelték mindennapi kenyerüket. A szenátus egyelőre ellenállt a rohamnak és megerősítette Hoover infláció-ellenes politikáját, de kérdésesnek látszik, vajjon a közelgő elnökválasztás nem fog-e ebben az irányban is fordulatot hozni. Mindenesetre szomorúan érdekes jelenség, hogy az Északamerikai Egyesült Államok, mint a világ egyik legnagyobb és legtökéletesebb autarchikus zárt gazdasági egysége, mennyire nem tudott megküzdeni a válsággal. Részben a nagybeteg Európával fennálló gazdasági kapcsolatok, főleg azonban az Európától függetlenül az egész világon észlelt válság-jelenségek, mint a nyersanyagárak katasztrofális esése, továbbá a bizalmi és értékesítési válság — amely három oly szorosan függ össze, hogy alig volna szétválasztható — még a dollár megközelíthetett lennek és megingathatatlanak hitt pozíciójához is közel tudtak férközni, sőt hatalmas párt követeli erővel az aranystandard elhagyását.

Hoover elnök erélyesen és elszántan — bizonyos fokig népszerűségét is kockáztatva — ellenszegült az inflációs terveknek, holott azok, ha nem is a válság megoldását, de mindenesetre a helyzet és a megélhetés lényeges könnyítését jelentették volna. Alig hiszem azonban, hogy ezt a harcot eredményesen tudná megvívni és hogy az aranyalap elhagyása elkerülhető lenne, különösen az angliai kecsesgető tapasztalatok után és az ottani mérsékelt inflációra hajló hivatalos pénzügyi politikát is figyelembe véve, amely e téren egységes angol-amerikai frontot sürget.

Az Egyesült Államok helyzete néhány év alatt óriási, igazán amerikai méretekben romlott. A mezőgazdasági foglalkozású lakosság az agrárróló nyílását sínyli, — a nagy konjunktúra óta az ipari index mindössze 7 ponttal, a mezőgazdasági ellenben 34 ponttal esett vissza, — az ipari termeléssel foglalkozó lakosság pedig ennek a termelési ágának minden képzeletet felülhaladó pangása folytán előállott nagyarányú munkanélküliséggel küzd, hiszen két év alatt pl. a vas- és acéltermelés 77%-kal és az automobilgyártás 55%-kal csökkent, a nyersvastermelés havi 2 millióról kb. 900.000 tonnára esett vissza, stb. Ha a munkanélküliek számát 7—8 millióra tesszük, úgy ez 15—25 millió ellátatlant jelent, mindmennyi elvesztett fogyasztót úgy a mezőgazdaság, mint az ipar értékesítési frontján. Nyilvánvalóan élénkítőleg hatna az aranystandard feladása az egész amerikai termelésre, a termékeknek a termelési költségek csökkenése folytán várható fokozott versenyképessége révén. Láttuk ezt Angliában is, ahol az arany detronizálása után úgyszólván egy csapásra megszűnt a behozatal tekintélyes része, lényegesen emelkedni kezdett a kivitel, a gyárak kezdtek munkásokat felvenni, sőt nem egy, évek előtt üzemen kívül helyezett gyártelep vette fel újból a munkát. Anglia megkísérelte megoldani válságát ezzel a módszerrel infláció nélkül, és valósággal hazafiság és becsület kérdése volt Albionban amellet, hogy külföldi árut ne vásároljanak, az is, hogy az általános árszint ne emelkedjék. Egy idő óta az ellenkező irányba látszik átfordulni az angol hivatalos pénzpoltika és az árak mesterséges emelése révén kívánja a gazdasági életet újabb lendületbe hozni. Ez azt jelenti, hogy mesterséges — nyilván korlátozott mértékű—inflációt hoznak létre, ami által az általános árszínvonal emelkedni fog. Más szóval visszafejlesztik azt az eltolódást, ami az utóbbi néhány év alatt a pénz és az áru értékének egymásközti arányában a pénz

javára bekövetkezett és amit köznapi szóval a nyersanyagok árveszteségének nevezünk és a világválság főokai közé sorolunk. Nem egyéb ez, mint a pénz vásárlóerejének a néhány év előtti szintre való leszállítása, míg hatásában magában foglalja a devalorizációt, a kötelmek névértékének leszállítását is, amit sokan szintén mint a kibontakozás egyik útját szoktak emlegetni. Részben ilyen inflációs készülődésre vall az Angol Bank fokozott aranyvásárlása is, habár ez a különféle devizák iránti bizalmatlansággal is magyarázható, továbbá az alacsony kamat politikája, amelyet kitaróan folytatnak, amely vállalkozásra s ezzel kapcsolatban hitelek igénybevételére buzdít, hogy ezen hitelek útján a pénztöbblet a gazdasági élet vérkeringésébe beleszivattyúzható legyen és így árfelhajtó hatását érvényesíthesse. Chamberlain angol pénzügyminiszter május vége felé a bankáregyesületben világosan utalt arra, hogy a kormány az árak emelkedése nélkül a gazdasági viszonyok javulását nem tudja elképzelni és hogy közös akcióról tárgyal ez irányban Canadával és az Egyesült Államokkal. Annál is inkább érthető, hogy az angol kormány a termelést élénkítő újabb rendszabályok után néz, mert a fonttal szemben az aranyalap elhagyásakor kissé megingott bizalom időközben teljesen helyreállván, egyébként annak állandó árfolyamemelkedésével lehetne számolni, ami az angol export-lehetőségeket és így a belső termelést újból lefokozná, még akkor is, ha a font áremelkedését a franciák, saját exportjuk érdekében, nem is segítenék mesterségesen elő. Csoda-e, ha az angol politika inflációs iránya, különösen Chamberlain felhívása után és a mai amerikai viszonyok között, erős visszhangra talált az Egyesült Államok közvéleményében, amely egyre fokozódó politikai nyomást fejt ki az infláció érdekében úgy az egyelőre keményen ellenálló elnökre, mint az elnököt fedező szenátusra és kongresszusra is.

Nyilvánvaló, hogy a franciák az inflációs politikának csak nagyon nehezen vagy egyáltalában nem volnának megnyerhetők. A takarékos francia kispolgár közismert konzervatív pénzügyi felfogásán nyilván kormányok bukának meg ezzel a programmal, amíg a viszonyok romlása a megoldást reájuk kényszerítené; egyelőre azonban még aligha árzik annyira a saját testükön a francia tőkések a gazdasági helyzetnek egy év óta ott is hatalmas mértékben bekövetkezett romlását, hogy a világinfláció gondolatát náluk is sikerrel lehetne propagálni. Annál inkább látszik alkalmas talajnak e gondolat számára Németország, amelynek csatlakozása után Hollandia és az északi államok sem vonhatnák ki magukat alóla, sőt nyilván Közép-Európa, s így mi is belekapcsolódnánk az inflációs kísérletekbe. Németország, főleg Hitler további megerősödésével, különösen alkalmas talaj volna erre, mint ahogy Ausztriában és — valljuk meg — nálunk is, nem maradna visszhang nélkül az inflációs megoldás propagálása. Pedig hiába foglalkozik e megoldási tervvel helyeslésünk mellett Anglia és Amerika, — ami ott helyénvaló és üdvös, az nálunk veszélyes, sőt végzetes lehetne.

A gazdasági válság okai között unos-untalan említjük az alacsony árakat, amelyek folytán a termelés rentabilitása csökken, vagy nem ritkán teljesen elenyészik. Az ipari termelésnél, annak szervezett volta miatt (kartelek, stb.) kisebb mértékben jelentkezik ez, mint a szervezetlen mezőgazdasági termelésnél, és a kétféle árindex egymástól való elhajlását jelzi az agrárróló nyílása, ami jórészt mezőgazdáink eladósodásához vezetett. Nem az a baj ma a mezőgazdaságnál, hogy olcsó a búza, élőállat, stb. eladási ára, hanem az, hogy e mezőgazdasági termelvények vásárlóereje csökkent, azoknak akár készpénzre, akár ipari termékekre való átcserelése szempontjából. Köznyelven szólva ott a baj, hogy kevesebb csizmát vagy ekét kapni ma ugyanannyi búzáért, mint évekkel ezelőtt, valamint, hogy csupán háromszor annyi búzával tudja ma kiegyenlíteni a gazda változatlan összegű (név-

értékű) pénztartozását, mint amennyi búzát annak idején a kölcsönpénzen vásárolni tudott. Ebből pedig az következik, hogy egy limitált infláció — ha ugyan nálunk ilyen elképzelhető volna — a pénztartozások irányában kiegyenlítően ugyan az évek folyamán előállott aránytalan eltolódást, de ugyanakkor általános árszintemelkedést okozván, emelné az ipari termékek árát is, tehát az agrárállomány nyílása változatlan maradna, csakhogy a mezőgazdasági és ipari cikkek árai közötti változatlan aránytalanságot nagyobb számokban fejeznék ki. Valószínű, hogy bizonyos határon túl emelkedett árakat feltételezve, a mezőgazdasági termékek árindexe némileg meg tudná közelíteni az ipari indexet, mert a nyereséget biztosító árak fejlődése lassúbb ütemű, mint a veszteséges áraké, az ipar pedig hamarabb érne el a nyereséges árakat, amelyek esetleg kartelek felbomlásához és a verseny feltámadásához is vezethetnének, mint a mezőgazdasági termelés. Ez az árszint azonban már alkalmasint túlesné az inflációnak azon limitált keretén, amelyet az angolok és amerikaiak szem előtt tarthatnak és így nagy értékeket veszélyeztető kísérletté válnék, ha az agrárállomány enyhítését ezúton erőszakolnánk. Annál inkább, mert — amint egyik korábbi Szemlémben már megírtam — a közelmúltban elszenvedett infláció tapasztalatai szerint a mi közönségünk komolyság, hidegvér, önmegtartóztató hazafiság, stb. szempontjából, sajnos, nem hasonlítható az angolhoz és nem nyújt kellő garanciákat az infláció áttekinthetetlen veszélyeivel szemben. De ettől eltekintve, nem is mérhető az esetleges intézkedések gazdasági hatása egyenlő mértékkel Angliában és nálunk. A magánéletben is előfordul, hogy ugyanazon gazdasági intézkedés jó eredménnyel valósítható meg tőkeerős gazdag vállalkozó által, míg a tőkészegetny végzetes válságba sodorja. Az árak felfelé nivellálása csupán a gazdag, nagy aranykincs felett rendelkező államoknak ad módot termelésük kiegyensúlyozására, szegény országoknak csak az árak lefelé nivellálása nyújt erre lehetőséget (amint ezt folyóiratunk jelen számában is érinti báró Konifeld Móric). Ha a mai eladási ár nem fedezi a termelés költségeit, úgy nekünk az utóbbiakat kell csökkenteni és az eredmény — termelési feleslegek és ezúton vásárlóképeség keletkezése — ugyanaz lesz, mint az ár emelkedése esetében. Ez a megoldás nem érinti a pénztartozások kérdését, mert az árszínvonal emelése nélkül nem tudjuk a pénznek évek során bekövetkezett értékemelkedését kiegyensúlyozni, tehát e tekintetben más megoldás után kell néznünk. Ha nemzetközi vonatkozások nem nehezítenék meg annyira a kérdést, úgy felmerülhetne itt a kötelmek névértékének leszállítása (devalorizáció) mint megoldási mód, habár az egyes kötelmeket keletkezésük időpontja szerint más és más elbírálás alá kellene vonni, ami alig megoldható feladatnak látszik. Reméljük, hogy a kormány ehelyett megtalálhatja a rendezésnek azt az ettől eltérő módját, amely egy másik elsőrendű közérdeket, az ország hitelellátó szerveinek épségét a kellő figyelemre méltatja. Ugyanezen rendezés, amennyiben a kamatok leszállítását is magában foglalja, a termelési költségek csökkentése terén is az első eredményes lépésnek lenne tekinthető.

Ami a termelés egyéb költségeinek leszállítását illeti, itt elsősorban azokra gondolok, amelyek a termelő és fogyasztó közé ékelődnek és amelyek a kamatok és közterhek mellett az eladási ár orozslánrészét felemésztik. Márciusi Szemlémben már utaltam ezekre, de azóta csak a kamatkérdés került komolyabb tárgyalás alá, intézkedésre azonban még ez sem érett meg. A méregdrága fuvar-költségek csökkentésének kérdése, valahányszor szóba kerül, az Államvasutak trianoni nyugdíjterhének tételén fiit zátonyra, amely előtt mindenki megadással hajlik meg, ahelyett hogy a lehetetlent is megkísérelné ennek az oly fontos kérdésnek esetleg egyéb úton való rendezése érdekében. A közvetítő kereskedelem nagyon sokba kerül a fogyasztónak és kétségtelenül túlméretezetten maradt itt a régi jó idők örökségeként,

de ehhez a kérdéshez sem mer hozzányúlni senki komolyan, holott a közvetítés racionalizálása és kisebb haszonkulcs alkalmazása maguknak a kereskedőknek is érdekében állana, mert enélkül a termelő és fogyasztó közvetlen egymásra találása fogja a fejlődés útját jelezni, amire egyes iparágakban egy idő óta komoly hajlandóság mutatkozik. Természetesen a kereskedők terheit is csökkentem kell tudni, mert a mai boltbérek és egyéb terhek mellett nem találhatják meg számításukat abból a redukált közvetítési költségből, amit a magyar termelés és vásárlóerő elviselni képes.

A közterhek csökkentésére ma józanul nem igen számíthatunk, ellenben foglalkozni lehetne és kellene komolyan és álszemérem nélkül az egész magyar termelés fölött terpeszkedő monstruózus szociális terhekkel. A mindent pártpolitikai szempontok szerint mérlegelő napisajtó kezében e probléma a munkabérek kérdésével együtt oly fegyverré válhatik a mindenkori kormány ellen, hogy azok érintése rendkívül népszerűtlen feladatnak látszik. A szociális biztosítás ügye, amely az akkori kereseti viszonyokhoz képest is a termelésnek hatalmas megterhelését jelentette, mégis revízió alá volna vonható, mert nem méltányos, hogy a gazdasági viszonyok változása ebben a vonatkozásban figyelmen kívül hagyatván, a magas hozzájárulási összegek változatlanul és könyörtelenül behajtassanak, holott a pénzérték eltolódása folytán azok ma lényegesen magasabb értéket képviselnek, mint eredetileg. Sajnos a magánalkalmazottak elszenvedett elég tekintélyes jövedelemcsökkenése nem szolgálhat a termelés olcsóbbátételére, mert azt adó fejében az állam vette igénybe. Viszont a munkabérek magas szakszervezeti járulékok terhelik, — amelyek csak addig a határig jogosak, amíg munkanélküliek támogatására és nem adminisztrációs vagy még inkább politikai és propagandakiadásokra fordítatnak, mert ezek az utóbbiak — a szociáldemokrata képviselők parlamenti tevékenységének legelfogulatlanabb bírálata mellett sem tekinthetők a termelés közérdekű, tehát jogos megterhelésének.

Mindez revízió alá volna vonandó, valamint a termelés és közvetítés minden egyéb költsége is, nem feledkezve meg a főváros vágóhídi monopóliumáról sem, amely minden gazdasági indokoltság nélkül sújtja a hús termelőjét és fogyasztóját egyaránt, — az óriási közvetvámokról, a városi fogyasztási adóról, stb. Csak ezirányú mellétekinteteket nem ismerő erélyes és gyors intézkedések útján lehet eredményt elérnünk, amelyeket, minthogy megkönnyebbedést fognak hozni, utólag szankcionálni fog a közvélemény még akkor is, ha az autonómiák és érdekképviseltek kínai falán át mernek is hatolni, mert ezek nem lehetnek ilyen súlyos időkben a magyar gazdaságos termelés akadályai. Más út pedig nem vezet célhoz. Az egész hivatalos magyar gazdasági politika évek óta a kereskedelmi szerződések útvesztőjében bolyong és ha sikerült itt-ott valamelyik államban magyar termékeknek beviteli lehetőséget szerezni, utólag mindig adódott egy-egy állategészségügyi intézkedés vagy lisztkeverési rendelet, amely a sokszor súlyos ellenszolgáltatások ellenében megszerzett piacot gyakorlatilag elzárta előlünk. Ha mindezt az energiát a termelés olcsóbbátétele útján a belső vásárló erőnek és termékeink versenyképességének emelésére fordítottuk volna, ma nem volna úgy mezőgazdasági, mint ipari termelésünk olyan nehéz helyzetben. Az út csak a belterjes gazdálkodáson át vezethet a mezőgazdaság boldogulása felé, mert csak így lehet jobbat és többet termelni, csakohy ehhez némi hitel mellett sok szakértelemre volna szükség úgy az egyes mezőgazdasági üzemekben, mint az állam irányító tevékenységében,

A pengő szilárdan megtartotta értékét, sőt csekély, kb. $1\frac{1}{2}\%$ -os olcsóbodást mutat az index, ami azonban a német eredményekhez képest kedvezőtlennek mondható. Pénzforgalmunk megtartotta deflációs jellegét, — a bankjegymennyiség nem haladja meg az előző évek átlagát, viszont jelentős

összegekre rúgnak a teaurált pénzmennyiségek és a bankoknak a normálisnál magasabb pénztárkészletei, végül deflációs hatást fejt ki a pénznek a csekély forgalom folytán lényegesen csökkent forgási sebessége is, a nyersanyagárak egyre olcsóbbodnak, a munkabérek nem emelkedtek, a termelés nem vált nyereségesebbé és a piaci árak mégis alig csökkentek. Nyilvánvaló tehát, hogy a közvetítés költségei emelkedtek észrevétlenül, ezek között kell keresni a pengő értékemelkedésének vámszedőit. A kamat hónapok óta egyre csökken és ez sem érezhető sem a piaci árak csökkenésében, sem a termelő bevételének emelkedésében. Pedig komoly közérdek, hogy az az összeg, amit a fogyasztó áruért még fizetni tud, minél nagyobb hányadában jusson a termelőnek. De ugyanilyen komoly közérdek az is, hogy a meglevő magyar vásárlóerő a magyar termelés folytonosságát biztosítsa és ne forgácsolódjék széjjel a külföldi ipar és mezőgazdaság között. Az áruk behozatalának újabb korlátozása ezen szempontból is üdvös volt, bár a kormányt inkább a devizahiány vezette ebben az irányban. A külföldi áruk vásárlása mellett a külföldi nyaralás a másik csatorna, amelyen át szegényes devizakészletünk ellenérték nélkül apad és amelyre a kormánynak és jegybanknak komoly figyelmet kell fordítania. Ha láthatatlan áru-exportnak nevezzük és fejleszteni igyekszünk minden módon az idegenforgalmat, amely Magyarország felé irányul, ugyanúgy ellenérték nélküli tőkeexportot jelent minden fillér, amit magyar ember külföldi nyaralásán elkölt és nemcsak azzal árt, hogy az ország fizetési mérlegét rontja, hanem a nyaralásra szánt összeget mintegy kivonja a nemzetgazdaság forgótőkéjéből és csökkenti az úgyis nagyon gyenge belső vásárlóerőt, ami a magyar termelést volna hivatva táplálni.

Az újabb behozatali korlátozások egyébként, amelyek az eddiginél sokkal szélesebb körben ölelik fel a behozatali cikkeket, élénk ellenzést váltottak ki ismét a kereskedelem körében. Nyilvánvaló, hogy a kereskedő osztályt érzékenyen sújtja ez az intézkedés, mert a már eddig is megcsökkent forgalom újabb szűkítését jelenti, ami az alig csökkenthető regie-kiadások fedezését egyre kérdésesebbé teszi. Viszont az is kétségtelen, hogy nemcsak helyes elhatározás volt ez a magasabb közérdek szempontjából, hanem szükséges is, mert gátat kellett vetni az olyan devizaigénylések ostromának, amelyekkel a Nemzeti Bank állandóan el van árasztva, de amelyeket, mint-hogy nem termelő eszközökre vonatkoztak, a belső termelés érdekében még a mainál bőségesebb devizakészlet mellett sem lett volna szabad honorálni. Ilyen súlyos viszonyok között a közérdekű intézkedések gyakran mélyen sértenek partikuláris érdekeket, mert az összes ilyen szempontokat is kiemelő kompromisszumos rendszabályok annyira erőtlenné válnának a gyakorlatban, hogy megszűnnének közérdekűeknek lenni. Érthető az is, ha a sértett partikuláris érdekek védelmet keresnek az efféle támadások ellen, hiszen mindenkinek ön maga áll a legközelebb és így lassan megszoktuk, hogy a különböző érdekképviselők néha elég erélyesen szállnak harcba a kormány egyes intézkedéseivel. Úgy hiszem azonban, hogy sokszor éppen a túlzott erély teszi erőtlenné ezeket az állásfoglalásokat, amely e nehéz időkben nem mindig mérlegeli tárgyilagosan azt a határt, amelyen túl a magánérdek már nem vehető figyelembe a közérdek rovására.

A mezőgazdaság nehéz kereseti viszonyai egy idő óta egyre nagyobb erővel tolták előtérbe az agraradósságok kérdését, míg végül az egységspárt agrárblokkja memorandummal fordult ez ügyben a kormányhoz és ennek folyamánaképpen összeült az e kérdések megtárgyalására hivatott ankét. A különféle javaslatok összeegyeztetése egy bizottság feladata lett, amelyben a hitelszervezetek és a gazdák egyaránt képviselőkhöz jutottak és így remélhető, hogy oly intézkedések fognak ezen tárgyalás során megszületni, amelyek

amellett hogy a gazdák helyzetét megkönnyítik, nem fognak a hitelszervezet meggyengüléséhez vezetni és ami éppoly fontos, nem fogják a túlzott adóvédelem folytán a gazdák hitelképességét tönkretenni. Ezen a ponton a mezőgazdát egy bizonyos fokig önmaga ellen kell védelmezni, mert nagy része hajlandó volna a pillanatnyi gondok átmeneti enyhítése kedvéért olyan rendszabályokat is örömmel üdvözölni, amelyek jövőjét tennék kockára, mert ugyan hány mezőgazda van Magyarországon, aki hitelre ne szorulna rá a jövőben. Nem gondolják meg, hogy a túlzott adóvédelmi intézkedések esetleg egyszersmindenkorra megvédik a hitelezőtől, aki tőkájének más elhelyezést lesz kénytelen keresni, ha afeletti rendelkezési jogát az agrárhiteleknel illuzóriussá tennék. A kamatleszállítás tekintetében sűrűn kifejtettem már a múltban annak parancsoló szükségességét, valamint azt is, hogy magas bankkamatláb fenntartása a devizakorlátozások ideje alatt minden haszon vagy cél nélkül drágítja a termelést és akadályozza a forgalmat, úgyhogy az agráradósságok szőnyegre került kamatkérdésével kapcsolatban elég arra a megjegyzésre szorítkoznom, hogy nem korlátozám azt tisztán az agrártartozásokra, hanem a betétkamat leszállítása árán is kiterjeszteném, — legalább részben — a termelés egyéb ágaira is.

Az agrártartozások rendezésének úgy egyénileg, mint általános szempontból legelőnyösebb módja ma a külföldi tőzsdéken óriási mértékben visszaesett magyar záloglevelek olcsó pénzen való megvásárlása lett. Ha a transzfermoratórium egyelőre még tiltja is az ezen záloglevelekkel való visszafizetést, ez az intézkedés remélhetőleg nem lesz már hosszú életű és remélhetőleg nem kerül megvalósításra az a felmerült gondolat, hogy az állam ezeket a szerencsés adósokat külön megadóztassa. A hitelező bankra nézve közömbös, hogy az adós milyen áron jut a záloglevelekhez, a bank nyugodtan elfogadhatja azokat fizetésképpen 100%-ban, mert neki annyit ér, hiszen annyival kellene ezt beváltania. A külföldi záloglevéltulajdonost pedig főlegesen önmagától megvédeni, hiszen minden kényszer nélkül dobták olcsón piacra papírjaikat, mintegy harakiri módjára elvégezvén maguk önkéntesen követelésük devalorizációját. Végül a gazda végeredményben nem gazdagszik meg azáltal, hogy olcsón veszi vissza zálogleveleit, mert az elért megtakarítás a nagy átlagot tekintve még mindig nem éri el azt az eltolódást, ami terményeinek és földjének árában a kölcsön felvétele óta rovására beállott. Az ilyen szerencsés adós legfeljebb elkerülné azt a károsodást, amely a névértékben fizető adósokat hibájukon kívül sújtja.

Az agrárblokk memoranduma alapján nyilván megvalósul a Gazda-Stillhalte, amely nyugalmat biztosít egy átmeneti időre, hogy e fontos kérdések alapos megfontolása és a nagy horderejű elhatározások gondos mérlegelése lehetővé váljék. Ezalatt az új termés értékesítése is megtörténhetik és ami közszempontból a legfontosabb, az őszi munkálatok nyugodt elvégzése biztosítja a mezőgazdasági termelés folytonosságát. Talán a nemzetközi helyzet javulására is számíthatunk. A megértés hajnalpírja kétségtelenül ott dereng Lausanne egén, legalább is a nagyhatalmak egymásközötti viszonyában reménységet keltő nyilatkozatok vezették be a megbeszéléseket. Ha a közös gond le tudja ott bontani a válaszfalakat, úgy nekünk is több okunk lesz bizalommal tekinteni a jövő elé. Az eddigi tapasztalatok azonban hazafelé fordítják tekintetünket és arra mutatnak, hogy itthon kell saját problémáink megoldását keresnünk. Meg kell végre születnie az elhatározásnak, hogy önmagunkon is akarjunk segíteni és ha ez az út sokkal nehezebb is, kevesebb csalódás árán biztosabb révbe vezet, mintha minden segítséget idegenből várunk és magunk nem munkáljuk a magyar jövődőt.

PARLAMENTARIZMUS ES DIKTATÚRA¹

4. A »DIKTATÚRÁK« ÉRTELME

NÉMET BIRODALMI elnök „diktatúrája“, mint tudjuk, nem az egyetlen a mai Európában s azok mellett az államok mellett, amelyekben — mint Olaszország, Oroszország, Portugália, Jugoszlávia — a diktatúra nyílt, intézményes formákat ölt, van az államoknak egy másik csoportja, amelyekben a diktatúra — bár többé-kevésbé burkolt formában — de facto ugyancsak fennáll (Törökország, Lengyelország, Románia). Mindazonáltal a parlamentárizmus létkérdése még korántsem tekinthető eldöntöttnek és noha igaz, hogy azokban az országokban is, ahol a parlamentek még nem adták ki kezükből az állami főhatalmat, tekintélyük határozottan gyenge lábakon áll, — másfelől híveik arra mutatnak rá, hogy a diktatúra-kísérletek közül nem egy már csúfos bukással végződött és hogy az az egy, amelynek sikere eddigelé kétségtelen, t. i. az olasz fasizmus, ezt nyilvánvalóan a diktátor rendkívüli személyes tulajdonságainak köszönheti. Elismerve tehát azt, hogy a parlamentarizmus tagadhatatlanul súlyos válsággal küzd, hívei abban látják döntő előnyét a diktatúrák felett, hogy javára szólnak a „formalitás“ szempontjai, amennyiben a diktatúrák, „reakciós“ törekvések rendszeres, átlagosan elfogadható megoldást nem tudnak vele szembeállítani.

Mielőtt ezt az utóbbi argumentumot szemügyre vennők, kísérreljük meg előbb nagy vonalakban rekonstruálni azt az általános folyamatot, amelynek következtében a parlamentarizmus helyzete az európai kontinensen mindinkább tarthatatlanná válik s amiért nézetünk szerint a „parlamentarizmus kontra diktatúra“ kérdését a parlamentarizmus javára elvben ma legalább is nem lehet eldönteni.

MINDEN KORMÁNYZATNAK az a feladata és kötelessége, hogy a közjónak, a közérdeknek érvényrejuttatására, megvalósítására törekedjék. A parlamentarizmus a liberális világ elméleti felfogása szerint jól megfelelt e követelménynek: ez az elmélet az állami főhatalmat a népképviselőre bízta s ezt arisztokratikusan a nemzet legjobbjából álló gyülekezetnek képzelte el, amelyben észszerű megbeszélés folyik s ahol a szakadatlan vitának nincsen más célja, mint egymásnak racionális érvekkel való meggyőzése — a szellemtörténeti kutatás pedig kimutatta, hogy a liberális világképnek alapvető feltevése szerint a szabad, nyilvános vitában csakis az igazságnak, a helyes érvelésnek lehet győznie.

¹ L. Magyar Szemle 1932 ápr. szám 387. 1., májusi szám 97. lap és júniusi szám 193. 1.

Ezért a liberális közjognak főgondja az volt, hogy a parlamenti vita szabadságát, a népképviselők függetlenségét alkotmányos garanciákkal bástyázza körül: védelmezte szabadságukat a parlamenti sérthetlenség és felelőtlenség jogával a parlamenten kívüli hatalmak befolyása ellen, védelmezte függetlenségüket a törvényhozó összeférhetlenségére vonatkozó jogi korlátokkal és annak kizárásával, hogy a választók utasítást adhassanak, vagy Visszahívassák képviselőiket — s végül védeni igyekezett a parlamenti vita szabadságát és realitását még azzal az egyébként sajátságosnak látszó rendelkezéssel is, hogy megtiltotta előre elkészített beszédek felolvasását: hiszen — mondták — az előre elkészített beszéd nem láthatja előre s nem cáfolhatja a vitában a helyszínén felhozandó érveket.

Mindennek a háttérben, mint tudjuk, egy teljes társadalomelmélet húzódik meg: a „polgári“ társadalomnak a XIX. század első felében kialakult fogalma, amely a társadalmat az egyének sokaságából, mint atomokból felépült egésznek képzelte el s a közérdek és az egyének érdekei között középső stációt, partikuláris érdekeket nem volt hajlandó ismerni, illetőleg elismerni. A politikai liberalizmus izolált embere azonban ugyanolyan fikció, mint a gazdasági liberalizmus „ökonómikus“ embere: a valóságban az emberek kivétel nélkül kisebb-nagyobb körű vérségi, területi, hivatási, gazdasági, kulturális csoportokhoz tartoznak s ezeknek érdekeit akarva-nemakarva képviselik. Ez persze a politikai áttekintést és a politikai akarat létrejöttét bizonyos fokig megkönnyíti: a számtalan egyéni érdekek és nézetnek áttekinthetetlen szövevényét leegyszerűsíti egynéhány nagy, uralkodó társadalmi csoport érdekeinek és felfogásának képviseletére, amelyeknek szintéziséből kellene az állami akaratnak létrejönnie. Másfelől azonban a képviselők nem lévén többé izolált egyének, hanem a mögöttük álló tömeges társadalmi érdekcsoportok képviselői, nem szabad és független tárgyalófelek többé, hanem minden alkotmányos tilalom és közjogi frazeológia ellenére is utasításos követek: parlamenti vitáiknak valódi értelme a valóságban nem az, hogy észszerű indokokkal meggyőzzék egymást, hanem hogy az általuk képviselt partikuláris érdeket mennél nagyobb energiával hozzák kifejezésre és hogy — ha lehet — annak érvényesülését a közérdekre való tekintet nélkül is megvalósítani igyekezzenek.

Következésképpen a parlamenti tárgyalások folyamán a közérdek érvényesülése csak az ott hatályosan képviselt részleges érdekek kompromisszuma útján lehetséges s ez az út csak addig járható bizonyos viszonylagos sikerrel, amíg a társadalom általános jóléte emelkedőben van, amíg a társadalom gazdasági erőinek fejlődése kedvező s ennél fogva állandóan van „zsákmány“, amelyet fel lehet osztani a parlamentekben képviselt érdekcsoportok között. Ezért van az, hogy a parlamentek fénykora, a XIX. század második fele, egyúttal a nagy világgazdasági fejlődés, a kapitalisztikus gazdálkodás fénykora is és átmenetet jelent a „liberális“ államtól — amelyben a jólét magánügy s a nemzeti jövedelem elosztása a nemzeti vagyon birtokosainak egyéni magatartásától függ — a „szociális“ államhoz, amely feladatának tekinti nemcsak azt, hogy a nemzeti jövedelem elosztásába a gazdaságilag gyengébb elemek javára mennél nagyobb nyomatékkal beleavat-

kozzék, hanem azt is, hogy közvetlenül mennél több alattvalónak juttasson „munkát és kenyeret“.

A tőkegazdaság fejlődésével karöltve tehát és szorosan ennek nyomában haladt a társadalmi igények növekedése, a jólét expanziója is. A világháborúval meginduló új történeti periódusban azonban a gazdasági fejlődés folyamata megtorpan s megindul az erőforrások nagy elapadása és a gazdasági tér összeszűkülése, amelynek ma tanúi vagyunk. A gazdasági erők rohamos visszafejlődését azonban nem kísérte nyomon a bőség korában kifejlődött társadalmi és politikai erők hasonló gyors visszafejlődése: ezeknek parlamentáris és egyéb közéleti képviselőiteik útján az államhatalomra gyakorolt nyomása pedig természetesen annál nagyobb lett, mennél kevésbé voltak képesek érdekeiket közvetlenül a gazdasági élet keretei között megvédeni. Munkanélküliség, nyomorúság, az elszegényedett és „elhelyezkedni“ nem tudó intelligencia problémája a „szociális“ állam keretei között mind az államhatalommal szemben fellépő növekvő igényeket és az államhatalomra gyakorolt növekvő erkölcsi és politikai nyomást jelent. De ennek a nyomásnak engedni bizonyos határokon túl már csak a közérdek súlyos kárával, a nemzetgazdaság egész épületének rongálásával lehet. A demokrácia az egyes emberek sokaságát a nemzet egészével azonosítja, azt hiszi, hogy amidőn az egyes embereket — ideig-óráig — megmenti a pusztulástól, nemzetmentést végez akkor is, hogyha ezzel a nemzet egyetemes tőkeerejét kell feláldoznia. Azonban a nemzet nemcsak a jelenlévő generációkból áll: a nemzet magában foglalja a jövő nemzedékeket is és amikor tőkeerejét pusztítja, a jövőt dobja áldozatul a jelennek. Ezért és ennyiben különbözik mindenkor a közérdek az egyes és a partikuláris érdekek merő összegétől: hogy a jövő nemzedékek érdekeit is magában foglalja, sőt, hogy azokat a jelenlévőkkel szemben még előnyben is részesíti, mert a nemzeti politikának az örökkévalóság jegyében kell állnia. Mennél nagyobb tehát a részleges társadalmi érdekek — egyébként teljesen legitim — nyomása az államhatalomra, annál szilárdabb anyagból kell épülnie az állami főhatalom épületének, annál függetlenebbnek kell lennie azoktól a múlandó érdekektől. A történelem gyöttrő paradoxonjai közé tartozik, hogy az európai monarchiáknak, illetőleg tartó pilléreiknek összeomlása éppen olyan pillanatban következett be, amikor a legnagyobb szükség volt a részleges társadalmi érdekektől független, azaz monarchikus, autoritativ központi hatalomra s hogy ehelyett az állami főhatalom a parlamentek zsákmánya lett, amelyek éppen nem voltak és nem lehettek egyebek, mint a töredékes társadalmi érdekcsoportok anarchikus gyülekezetei.

A parlamentek, mondtuk, csak kompromisszumok politikáját űzhetik; de az állandó gazdasági romlás korszakában a kompromisszum politikája bizonyos hamarosan elért határon túl csak a közérdek rovására űzhető: ami más szóval annyit jelent, hogy a parlamenti pártok önmaguk alatt vágják a fát. S ezt is csak rövidebb ideig lehet folytatni: csakhamar bekövetkezik a pillanat, amikor a kompromisszum már csak kölesönös tetemes áldozatokkal volna megvalósítható s erre a demokrácia politikusai — akik, mint mondtuk, nem független törvényhozók, hanem lényegileg utasításos követek — nem kaphatók, de

nem is képesek, mert közéleti existenciájuk — s ezzel együtt a legtöbb esetben anyagi existenciájuk is — függ attól, hogy híven „kiszolgálják“ megbízóikat. Ezért a demokratikus parlamentek az érdekek vásárteréből a társadalmi csoportok élet-halál harcterévé alakultak át: balsorsú melegházak ezek, amelyekben a társadalmi erők békés együttműködésének gyengéd virágai helyett az osztályharc és a polgárháború gyilkos csírái kelnek életre.

Itt, ebben a válságos helyzetben rejlik a diktatúrák általános jogosultsága. „A parlamenti gépezet — jegyzi meg Daniel Halévy — kényes jószág, amely csupán mérsékelt nyomásnak felvételére alkalmas: az elektromos berendezések szigetelő készülékeihez hasonlítható. Ezeknek a készülékeknek feladata az, hogy kíméled időket biztosítanak az elhatározó mozzanatok megérlelésére; de ha az áram túlerős, szétrombolja a biztosítékot. Ez történik manapság: az ódon gépezet nem képes elegendő ellenállásra azokkal az ellentétekkel szemben, amelyekkel korunk telítve van: a nyomásnak engedni kényszerül. S annak, amit az elektromosságban rövidzárlatnak nevezünk, a politikában diktatúra a neve.“

Bizonyára igaz, hogy eszmevilágunkban a diktatúra fogalma a szabálytalannak, a rendellenes és kivételes tüneménynek fogalmával társul: „a“ diktatúráról, mint közjogi kézikönyvekben tételesen tárgyalható intézményről bizonyára nem lehet beszélni. Ennek dacára, a politikai folyamatok mélyebb értelmének kutatója előtt nem lehet kétséges, hogy a „diktatúrák“ keletkezésében korántsem szabad merő anomáliát, patológikus jelenséget keresni. Ellenkezőleg: a modern diktatúra lényegileg gyógyulási folyamat, amelynek útján a vitális szervi épségében megtámadott politikai test valamiképpen gondoskodni igyekszik egy nélkülözhetetlen életfunkció ellátásáról és egy paralizált, de nélkülözhetetlen orgánum pótlásáról.

A diktatúrák útján, — amelyeknek célja és értelme egy a demokratikus, pluralisztikus társadalmi erőktől s az ezeket képviselő parlamentektől független, következetes cselekvésre képes személyes hatalmasság felállítása — a kontinentális politikai szervezetek a monarchiát igyekeznek pótolni, illetőleg helyreállítani, mert — ellentétben az arisztokratikusan kormányzott angol állammal — a kontinentális állam kormányformája a monarchia. Van tehát intézményes megoldás, „rendszer“ is a „diktatúrák“ háttérben s ez a rendszer nem egyéb, mint a monarchia.

FÉLREÉRTÉSEK elkerülése végett: a monarchia ezúttal nem államformát, hanem kormányformát jelent. Tisztán tételes közjogi előírások kérdése, hogy valamely állam, külső, reprezentatív formája szerint „monarchia“, vagy „köztársaság“ s ebben az értelemben az elvi kontroverzia bizvást megszűntnek tekinthető. Hiszen a súlypont semmiesetre sem azon van, hogy az államfő öröklés vagy választás útján foglalja el helyét, hogy trónuson ül-e vagy csak karosszéken és hogy koronát, vagy cilindert hord-e a fején: hanem azon, hogy közjogi méltóságának mekkora a politikai önállósága, vagyis hogy az mekkora tényleges hatalom kifejtésére képesíti. Európában ma már egyetlen fejedelem sincsen, — talán az egy Liechtenstein herceget kivéve, —

aki mint ilyen, mint patrimoniális, legitim uralkodó, politikai döntő hatalom birtokában volna: azok a fejedelmek, akik némiképpen még kormányfők is — mint a szerb, vagy a román király — nem annyira öröklött jogaiknak, mint inkább egy „restaurációnak“, vagyis nemzeti akaratnyilvánításnak köszönhetik hatalmukat; másszóval ők sem „isteni jogon“, hanem a nemzeti akarat jogán, mint nemzetüknek quasi választott reprezentánsai foglalták el trónjukat. Azzal pedig, hogy egy nemzet a XX. században fényes díszletekkel veszi körül legelső reprezentánsát, nem egy ködös ősidőkben fogant misztikus és mágikus hatalom előtt alázódik meg, hanem saját magát, saját államalkotó lényét ünnepli és magasztatja fel.

A monarchia mint kormányforma alatt tehát nem a „királyság“ fogalma értendő, hanem az a politikai rend, amelynek értelmében a kormányzás irányítása egyetlen személyiség kezében van, akit politikai kérdésekben az „utolsó szó“ megillet: — mellékes, hogy ezt a tényezőt egyébként „királynak“, „vezérnek“, „elnöknek“, hadügyminiszternek vagy egy politikai párt főtitkárának nevezik-e. A kontinentális államok visszatérése a monarchiához pedig végső fokon azért logikus és szükségszerű, mert modem politikai szerkezetük kialakítása a monarchia jegyében ment végbe és ehhez alkalmazkodott.

Az angol fejlődéssel való összehasonlítás ezúttal még egyszer fontos megismeréshez fog segíteni. Az európai államok kialakulásának első nagy periódusa, amely körülbelül a XIII. századtól a XVII. század végéig terjed, a középkori „Universum“ egyensúlyának pápaság és császárság küzdelméből eredő megbomlásával indul, a monarchia és az arisztokrácia küzdelmének jegyében folyik le és az angol szigetországban az arisztokráciának, a kontinensen ellenben általánosságban szólva a monarchiának döntő győzelmével végződik. Angliában a parlament, amely eredetileg a király személyes hatalmának kiegészítő része és mint ilyen, kezdetől fogva a kormányzásnak kerete és orgánuma, ettől az időtől fogva az arisztokrácia hatalmának letéteményesévé és közjogi keretévé válik. A XIX. század közjogi architektúrája fokozatosan átépíti a parlament tartó pilléreit a demokrácia ízlése szerint, de a kormányboltozatot tartó ívek záróköveit meghagyja az arisztokrácia kezében. Képek nélkül szólva: a politikai arisztokrácia két szárnyának szerencsésen ösztönös manővrírozása folytán a demokratikus választójogi reformok érintetlenül hagyták a vezető kormánygarnitúrák rendszerét és noha a szélesebb körű parlamentáris személyzet megválasztása a népre van bízva, a politika tulajdonképpeni intézői és a kormányhatalom megdönthetetlen birtokosai, a „garnitúrák“, a kooptációnak ismert arisztokratikus elvei szerint önmaguk egészítik ki magukat és rigorózus pártfegyelem révén szilárdan tartják kezükben a hatalmat. Ezért nincsen is szükségük sem formális, sem formátlan diktátorokra: ha a politikai vagy gazdasági viszonyok alakulása folytán szükségessé válik a pártpolitikai játékkal járó kockázatok kiküszöbölése, a garnitúrák nehézség nélkül tudnak egyesülni és a parlamentárizmus eszméjének bárminő sérelme nélkül elérik a diktatúra összes előnyeit.

A kontinensen az arisztokráciák politikai összeomlása folytán nincsen politikai tényező, amely ezt a kettősvágányú szerepet egymaga

el tudná játszani. Itt a kormányzás hatalma annak idején a monarchia kezében összpontosult, amely mellett a parlamentnek alárendelt szerepre, a monarchia hatalmának opposzió által való korlátozására kellett szorítkoznia. Ámde a fejlődő demokratikus erők korában ez a parlamentáris ellenállás mégis csak mind kényelmetlenebb akadály lett a fejedelmi hatalom érvényesülésének. Ennek az akadálnak elhárítására, magának a népképviselő intézményének mellőzése nélkül két mód kínálkozott: a parlamentnek intézményes „ártalmatlanná tétele“, rezervált felségjogok és a szükségrendeleti jog fenntartásával, vagy a parlamenti többségnek biztosítása a választójog korlátozása és a választások befolyásolása útján. A gazdasági fellendülésnek és ennek nyomában a demokratikus erők rohamos fejlődésének korában, amikor ezek az új erők mind robusztusabb öntudattal követelték maguknak a politikai érvényesülés jogát, ezek a módszerek végeredményben a demokrácia elvének a monarchikus hatalommal való agresszív szembeállítására vezettek. Az eképpen természetlen ellenzékiiségbe szorult demokratikus erők, a legkisebb ellenállás irányában haladva, a fennálló parlamentáris intézmények Vakvágányaiba szorultak, amit természetesen tetemesen előmozdított az angol rendszer külsőségeinek, demokratikus homlokzatának állandó látványa és benső szerkezetének félreismerése. Az „igazi“, híven reprezentatív és az állami főhatalmat vitatlanul birtokló parlamentarizmus kiépítése így lett a demokrácia megvalósításának gyakorlati programjává, miközben a várvavárt nagy reform mindkét tényezője, demokrácia és parlament egyaránt megfeneklett a természetlen ellenzékiiségben.

S éppen ennél az ellenzéki pozíciójánál fogva lett a kontinentális parlament automatikusan „törvényes örököse“ a monarchia összeomlott hatalmának, annak dacára, hogy voltaképp értelmetlen, anakronisztikus csökevényné vált abban a pillanatban, amelyben a monarchia politikai hatalma elenyészett: hiszen amennyiben orgánuma vagy legalább is kerete volt a kormányzásnak, nem volt reprezentatív, azaz nem volt demokratikus s amennyiben demokratikus volt, nem volt sem orgánuma, sem kerete, hanem korlátja és akadályja a kormányzásnak. Eleve sem lehetett egyéb, mint képtelenség, hogy a parlament, illetőleg a parlamentnek az a töredéke szervezze meg, építse fel — a semmiből — az új állami főhatalmat, amely a monarchiának tőle független kormányával, mint az államhatalom tényleges birtokosával szemben csupán a nem-államot, a természetlen, negatív ellenzékiiséget képviselte és a demokrácia rohamcsapatait merőben negatív célokra képezte ki.

Franciaország, az a kontinentális hatalom, amely úgyahogy mégis megküzdött ezzel a nehézséggel, amely a parlamenti anarchia rohanó árháza épített kormányrendszer ponton-hídját ezer nehézség között és számtalan beomlás után is példátlan szívóssággal állítja fel újra meg újra — az előző szakaszban felsorolt körülmények mellett, — ezt főképp azért tudta mindezt megtenni, mert a parlamentáris harmadik köztársaságot a legnagyobb európai gazdasági fellendülés küszöbén állította fel s így képes volt helyet adni a „spoils system“-nek, a zsákmány-rendszernek — ahogy az amerikaiak nevezik az ő

szövetséges államaikban uralkodó politikai szisztémát. A demokrácia tényleges megvalósításának ugyanis nincsen más módja, mint az államhatalom által megszerezhető anyagi előnyök szétosztása a kormányzatot támogató tömegek, illetőleg főképpen ezeknek vezetői között. Abban a pillanatban, amint a „zsákmány“ megcsappan, a parlamentáris demokráciák életbiztonságát forradalom, polgárháború, anarchia fenyegeti s e veszélyek elől menekül, aki tud, a diktatúra védőszárnyai alá.

RÖVIDEN ÖSSZEGEZVE a mondottakat: a parlamentarizmus arisztokratikus intézmény, — a kontinentális demokráciának megfelelő kormányrendszere a monarchia. Arra persze, hogy miképpen állíttassék vissza az államkormányzás logikus rendje azokban az államokban, ahol a monarchikus hagyományok folytonossága megszakadt, nem lehet recepteket előírni: ez éppen oly feladat, amelynek megoldását minden országnak saját intézményes vagy formátlan „diktatúrás“ kísérleteivel magának kell megoldania. Nem lényeges, hogy nép által akklamált fejedelem — „cézár“ —, háborús dicsőségtől övezett hadvezér, demokratikusan választott köztársasági elnök, plebiszcitummal kinevezett premierminiszter, vagy törhetetlen jellemű lángeszű politikai hódító az, akinek kezébe a kormány rúdja kerül: a demokrácia mindenképpen csak úgy lesz képes állammá szerveződni, ha megtalálja az új monarchát a Gondviselés által kijelölt vezérnek személyében.

5. A PARLAMENT ÉRTELME

A parlamentárizmust tehát nem tartjuk kontinentális viszonyaink között életképesnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy a parlamentek létjogosultságát teljesen tagadnunk kellene. Ezzel abba a veszedelmebe lehetne esni, hogy a vízzel együtt a gyermeket is kiöntjük. Rámutattunk arra, hogy a kontinentális parlament a maga történelmi múltja és szellemisége következtében értelmetlen relikviává lett a monarchia összeomlása következtében, de ez nem jelenti azt, hogy éppen a monarchia keretei között ne volna a parlamentnek legitím szerepe és hivatása. „Parlamentárizmus“: ez azt jelenti, hogy a parlamentet illeti az államban a döntő politikai hatalom, ami képtelenség, mert a kontinentális parlament nem az államnak — ez akcióképes egységet kell, hogy jelentsen, — hanem a pluralisztikus, részekre tagolt társadalomnak orgánuma. Mint ilyen azonban joggal foglalja el helyét a közéletben: nyilvánvalóan szükség van rá, hogy a társadalom szövetségében kifejezésre jutó legitím érdekek — az egyes társadalmi hivatások, tagozatok, osztályok érdekei — intézményes, artikulált kifejezést találjanak. Nem lehet a közérdek helyes ismeretére jutni, ha nincsen mód a társadalomban ható partikuláris érdekek hiánytalan áttekintésére. Amilyen fontos tehát egyfelől, hogy a parlament ne tekintessék a politikai hatalom forrásának és ne legyen módja kormányokat felborítani, amelyek helyébe nem hogy jobbakat, de igen sokszor semmit sem tud állítani: ugyanolyan fontos az is,

hogy viszont mennél reprezentatívabb legyen, mennél hívebben képviselje a társadalomban érvényesülést kereső legitim érdekeket. Ezért a „proporcionális“ választási rendszer megvalósítására irányuló modest törekvések végeredményben teljesen helyes nyomokon járnak: de elháríthatatlan ellenmondásba keveredtek, amidőn az arányos választás rendjét a parlamentarizmus kereteiben igyekeztek érvényre juttatni. Nyilvánvaló, hogy ha a parlament a politikai akaratképzés szerve, akkor elsősorban arra kell képesnek lennie, hogy ily politikai akaratot állandóan létre is tudjon hozni: már pedig mennél jobban elaprózódik a társadalmi részérdekek egész sokaságának arányos képviseletében, annál inkább képtelenné válik a határozott és következetes politikai akaratnyilvánításra. De amint megszabadult a politikai akaratképzésnek végeredményben amúgy is megoldhatatlan feladatától, nincsen többé semmi akadálya annak, hogy valóban hű tükrévé legyen — nem a nemzeti akaratnak (amelyet nem lehet „tükrözni“, amíg nem jött létre), hanem az egyes társadalmi csoportok és tényezők felfogásának és igényeinek.

Avégből pedig, hogy ezt a feladatát valóban híven elláthassa, eszmeileg helyesebb, ha összealkotása nem kizárólag területi alapon történik, hanem legalább is tetemes részben a társadalomban kifejezésre jutó egyéb — hivatási, gazdasági, kulturális — csoportok képviseletére is módot ad. Ez annál is inkább indokolt, mert jobban biztosítja azt, hogy a parlamentben a társadalom legértékesebb elemei foglaljanak helyet: hiszen mindenki a hivatása körében tudja leginkább megállapítani azt, hogy ki mit ér, hogy ki az, akire érdekei képviseletét legnyugodtabban rábízhatja — holott a kerületi képviselőválasztás szokásos rendszere mellett a választónak legtöbb esetben olyan jelöltek között kell választania, akik közül egyet sem ismer és akiknek személyes értékét alig van módja megítélni. A professzionális képviselet egyúttal arra is alkalmas, hogy biztosítsa a nagyobb tárgyilagosságot. Ahol szakértők, „specialisták“ vannak jelen, ott mindenki leginkább ahhoz szól hozzá, amihez legjobban ért s nem igényli magának a mindenhez való értés jogát. Másfelől egy túlnyomóan szakértőkből álló gyülekezettől sokkal inkább lehet elvárni azt, hogy tárgyilagos bírálatot gyakoroljon az előtte fekvő javaslatok felett: holott a parlamentarizmus mai rendje mellett a szónokok szempontja elsősorban nem a konstruktív bírálat, hanem az, hogy a kormányt támogatni akarják-e vagy becsmérlni. A mai politikai parlamentben ennek az egy kérdésnek van alárendelve minden egyéb: hogy miképpen lehet a kormánynak segíteni vagy ártani; a javaslatok tárgyi értéke egészen másodrendű kérdés. De a hivatási képviselet eszméjének nagyobb térnyerése végül még azért is kívánatos, mert ily módon jóval kisebb szánara lehet redukálni a hivatásos politikusoknak, a közélet e parazitáinak számát, akiknek egyetlen létérdeke, mert egyetlen létalapja, a fórumon való túlekedés.

Mindez kétségkívül némileg akadémikus fejtegetés: hiszen nem is kívánatos, hogy az intézményekben túlságosan szigorú legyen a logika s a merőben papíron kigondolt reformeszmék átütő ereje gyakran igen csekély. Ezért nem is lett volna érdemes mindegyikre ennyi

szót vesztegetni; ha nem tudnánk rámutatni arra, hogy a fejlődés valóban ebbe az irányba mutat. Kétségtelen, hogy maga a fennálló kontinentális parlamenti szisztéma is, önkéntelenül azon az úton van, hogy a társadalmi csoportok és érdekek képviselőivé alakuljon át s hogy ezt a hivatását betölthesse, ebben éppen csak a malomkőként nyakába akasztott politikai hatáskör akadályozta meg: amelyet viszont társadalmi képviselői jellegénél fogva nem láthatott el sikerrel. A serkentő példaadás érdeme e téren is, mint annyi más tekintetben Mussolinit illeti: ő az, akinek alkotó tetteje mindkét irányban megvalósította a döntő lépést. Nem lehet s nem is szükséges a Dúcért szolgálólag utánozni; minden nemzetnek megvannak a saját történelmi és közjogi bázisai, amelyeken tovább építhet s csak ezekre lehet szilárd intézményeket építeni. De az elháríthatatlan reformmunka két főirányát Mussolini világosan kitzúzte: a politikai hatalmat megszabadítani a parlamenttől és a parlamentet megszabadítani politikai hatalmától — ez a jelenkor két nagy aktuális feladata.

OTTLIK LÁSZLÓ

IRODALOM

további tájékozódásra

1. *J. R. Seeleyt* Introduction to Political Science, *W. Hasbach*, Die parlamentarische Kabinetsregierung. — 2. *S. Low*, Governance of England, *iff. Mikszáth K.*, A kötelesség állama felé, *A. F. Pollard*, The Evolution of Parliament, *G. M. Trevelyan*, The Two-Party System, *E. Boutmy*, Psychologie politique du peuple anglais. — 3. *A. L. Lowell*, Governments and Parties in Continental Europe, *A. Siegfried*, Tableau des partis en France, *Hellpach-Dohna*, Die Krisis des deutschen Parlamentarismus, *C. Schmitt*, Der Hüter der Verfassung. — 4. *C. Schmitt*, Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus, *H. O. Ziegler*, Autoritärer oder totaler Staat, *D. Halévy*, Decadence de la Liberté. — 5. *H. Herrfahrdi*, Das Problem der berufsständischen Vertretung, *L. Bernhard*, Der Staatsgedanke des Faschismus.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg mm beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjem közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsátatok könyvkereskedői forgalomba.

ÁLLAMI KÖZÖSSÉG ÉS NÉPKÖZÖSSÉG

KÉT ÉRDEKES TANULMÁNY, mely a Magyar Szemle múlt számában jelent meg,¹ reáirányította a figyelmet arra az újabban mindinkább terjedő elméletre, amely megkülönböztetést tesz egyfelől az állami közösség (Staatsgemeinschaft) és másfelől a nép. közösség (Volksgemeinschaft) fogalmi között. Ez elmélet szerint az állami közösségbe tartoznának valamely állam összes polgárai, akkor is, ha közöttük különböző leszármazású, fajú vagy anyanyelvű csoportok léteznek. Viszont a népközösségbe tartoznának mindazok, akik egy és ugyanazon fajhoz tartoznak, egy és ugyanazon nyelven beszélnek és ennek révén egy és ugyanazon kultúra részesei, akkor is, ha azok különböző államokban elszórtan élnek. Eszerint tehát a magyar állami közösségbe tartoznának ez ország összes polgárai, — a magyar anyanyelvűek éppen úgy, mint a német, tót vagy román nyelvi kisebbségek. Viszont a magyar népközösségbe tartoznának a magyar fajú és anyanyelvű magyar állampolgárok — tehát a német, tót vagy román kisebbségek kizárásával — és a Csehszlovákország, Románia, Jugoszlávia és Ausztria területén vagy egyebütt élő magyarok. A német állami közösségbe tartoznának az összes német állampolgárok, tekintet nélkül anyanyelvükre, a német népközösséghez viszont az összes németek, úgy hogy ki volnának belőlük zárva azok a német állampolgárok, akik esetleg nem német anyanyelvűek, viszont beléje tartoznának azok a németek, akik a Németbirodalmon kívül — tehát Ausztriában, Svájcban, Elzászban, Magyarországon és egyebütt élnek. Az állami közösség politikai fogalom, a közösség tagjai feltétlen hűséggel tartoznak államukkal szemben, de ennek az államnak nem szabad megakadályoznia az esetleges nyelvi kisebbségek önálló kulturális fejlődését. A népközösség kulturális természetű és nem kívánhat tagjaitól semmit, ami azokat állampolgári kötelességeikkel ellentétbe hozhatná. Ez az új elmélet főleg a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban domborodott ki: A kisebbségi jogok egyes szószólói karolták azt fel és a kisebbségi kongresszusok határozataiban nyert világos formulázást.²

¹ V. ö. Isbert O. A.: A magyarországi németiség birodalmi német szempontból és Mályusz Elemér: Az új német nacionalizmus történetírása, Magyar Szemle f. évi júliusi száma.

² Az elméletet a „Nation und Staat“ címen megjelenő havi folyóirat, amely a kisebbségi kongresszusok idevágó határozatait is közli, több ízben fejtette ki, így kivált az 1932. évi áprilisi számában, amely külön ennek a kérdésnek („Die überstaatliche Volksgemeinschaft“) van szentelve és amelyben a kisebbségi mozgalom legkiválóbb vezérei (Hasselblatt, Wilfan, Ammende, Üxküll-Gyllenband) tárgyalják a kérdést. Ugyanennek a folyóiratnak egyik régebbi számában (1927 szeptember) a kisebbségi törekvések egy más kiváló előharcosa, Schiemann, közölt érdekes fejtegetéseket a kérdéstről: „Volksgemeinschaft und Staatsgemeinschaft“ című cikkében,

A „népközösség“ gondolatát legjobban a német tudomány és a német publicisztika igyekszik rendszerré kialakítani. Erősen hangsúlyozzák német részről, hogy egészen új felfogásról van szó. Ezt fejt ki Isbert is, a Magyar Szemle utolsó számában megjelent cikkében. Szerinte a német népközösség elismertetésére irányuló törekvések lényegben különböznek a régebbi „alldeutsch“ törekvésektől. Az „alldeutsch“ mozgalom szerinte „hatalomra törekvő csoportok politikai jelszava“ volt, míg „az össznémet népgondolat... csupán a különböző német népcsoportok határozatlan élménye“. A megkülönböztetésnek tagadhatatlanul van bizonyos alapja. Az „alldeutsch“ mozgalom valóban politikai mozgalom volt, amely a német nemzeti öntudat megerősítését, Németországnak a nemzetközi életben való határozottabb fellépését, a németiség gyarmati terjeszkedését és a külföldön élő német kisebbségek támogatását tűzte ki céljául. Az össznémet népgondolat hívei ezzel szemben erősen kidomborítják mozgalmuknak minden politikától mentes, kizárólag kulturális jellegét, nem foglalkoznak a koloniális terjeszkedés kérdésével, viszont ők is fejleszteni akarják az egységes kultúrájú németiséghez való tartozás öntudatát és ők is törekvesznek a külföldön élő német kisebbségek támogatására és megerősítésére. De ha a régebbi és az újabb mozgalom közt fennálló különbségeket koncedáljuk is, mégsem lehet szemet húnyni afelett sem, hogy a két mozgalom között sok rokonvonás is van. Ami különösen a külföldi németiség istápolását illeti, alig lehet a két mozgalom között lényeges különbséget találni, mert hiszen a régi „alldeutsch“ mozgalom sem iparkodott sohasem—és nem is iparkodhatott — arra, hogy az összes, különböző államokban elszórtan élő németeket egy és ugyanazon állam határain belül egyesítse. Az újabb elmélet csak finomultabb, tapintatosabb, átgondoltabb és simább, a realitásokkal jobban számoló kiadása a régi törekvésnek. A két mozgalom úgy aránylik egymáshoz, mint a XIX. század pánszláv törekvései, amelyek kifejezetten politikai célzatúak voltak, a huszadik század elején kifejlődött neoszlavizmushoz, amelynek apostolai kijelentették, hogy Oroszország lemond az összes szláv nemzetek feletti uralomra való törekvéséről és csak szövetségre akar lépni az összes szláv nemzetekkel, amely szövetség azonban nem politikai, de kulturális, gazdasági és szellemi célokat fog követni. Végeredményben azonban kiderült, ez a neoszlavizmus csak új kifejezés volt a régi pánszláv mozgalmak megjelölésére, ártatlanabbnak látszó, de éppen ezért még veszedelmesebb köntös a régebben brutális nyersségben hirdetett offenzív tendenciák leplezésére. Nem akarom állítani, hogy a szlávság és a németiség körében mutatkozó ezen törekvések teljesen azonosak volnának, de mindenesetre az „össznémet népgondolat“ is sok tekintetben egyezik a régi „alldeutsch“ gondolattal. Semmiesetre nem áll vele ellentétben és ahol eltér tőle, ez az eltérés inkább csak abban áll, hogy a régi törekvések új, simább alakban lépnek fel.

Magyar szempontból a „népközösség“ elmélete rendkívül nagy jelentőségű. Magyarország a kisebbségi kérdésben kétféleképp van érdekelve — aktív és passzív irányban. Azokban a vonatkozásokban, amelyekben Magyarországnak a kisebbségi kérdésben aktív szerepe

van, amennyiben arra törekszik, hogy a magyarságtól területileg elszakított magyarok megőrizhessék magyar jellegüket, az új elmélet rendkívül rokonszenvesnek tűnik fel. Viszont azokban a vonatkozásokban, amelyekben a kisebbségi mozgalmakban passzív irányban vagyunk érdekelve, amennyiben mások a Magyarországon élő nyelvi kisebbségek faji jellegének megőrzését követelik a magyar politikától, az új törekvésekkel szemben bizonyos óvatosságra és tartózkodásra lesz szükség. Ezek az ellentétes érdekek, amelyekkel nekünk ezekben a vonatkozásokban számolnunk kell, talán különösen alkalmassá teszik éppen a magyar szemlélőt arra, hogy tárgyilagosan és elfogulatlanul szóljon hozzá a „népközösség“ fogalmához és annak helyes elhatárolásához, — de talán különösen szükségessé is teszik azt, hogy megtaláljuk azt a helyes álláspontot, amelyet az új elmélettel szemben el kell foglalnunk.

Az állami közösség gondolata bővebb körülírást nem igényel. Az államok történeti adottságok, amelyek a történeti erők mérkőzése útján jönnek létre. Ebben az erőmérkőzésben bizonyos elvek és elméletek szerepet játszhatnak, — és az elmúlt száz évben különösen a nemzetiségi elv volt az, amelynek ezen a téren nagy szerep jutott, — de ezek az elvek sohasem doktrinair úton érvényesültek, hanem mindig csak a mögójük sorakozó erők mérkőzése útján. Nem lehet vitás — és ezt nem vitatják a népközösség gondolatának hívei sem, — hogy mindazok, akik egy állam határain belül mint annak polgárai élnek, feltétlen hűségre kötelesek azon állammal szemben, amelyhez tartoznak. Nincsen olyan állam, amely ezt törvényeiben is feltétlenül meg nem követelné polgáraitól. Ha egyes emberek vagy népcsoportok olyan törekvéseket mutatnának, amelyek az állam iránti hűséggel nem fémek össze, akkor ezeket a törekvéseket forradalmi jellegűeknek kell tekinteni. Forradalmárok mindig lesznek és az is előfordult — és bizonyára a jövőben is elő fog fordulni, — hogy az események utólag bizonyos forradalmi törekvéseket igazolnak, — de ez nem változtat semmit azon, hogy mindenki, aki nem akar forradalmi álláspontra helyezkedni, feltétlen hűséggel tartozik saját államának. Ebből folyik az állampolgároknak az a kötelessége is, hogy az összes kérdésekhez kizárólagosan saját államuknak érdekei szemszögéből foglaljanak állást, nem pedig valamely idegen állam politikai érdekeinek szemszögéből.

Nehezebb körülhatárolni a „népközösség“ fogalmát, ha azt úgy tekintjük, hogy ez a közösség magába foglalja az adott államhatárokra való tekintet nélkül mindazokat a népeket, népcsoportokat és egyéb elemeket, amelyek ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, ugyanazt a nyelvet beszélik és ezért kulturális tekintetben bizonyos mértékben összetartoznak.

Mindenekelőtt feleletet kell keresnünk arra, hogy mennyiben léteznek valójában azok a tényezők, amelyekből a népközösség adódna? Ez a közösség elsősorban a nyelv közösségében áll. Bizonyos, hogy egy meghatározott nyelv ismerete ama kisebbségi népcsoportok előtt, amelyek ezt a nyelvet uralják, megnyitja annak lehetőségét, hogy az illető csoport tagjai minden nehézség nélkül birtokába kerülhessenek mindazoknak a kulturális javaknak, amelyek a földkerekség bármely pontján ugyanezen a nyelven kitermelődnek, amint viszont az is, aki

ezen a nyelven mint valamely nemzeti kisebbség tagja bárhol valamilyen kulturális tekintetben értékes művet produkálj az illető nyelvet beszélő összes népek és népcsoportok kulturális birtokállományát növeli. Ha tehát pl. egy Csehszlovákiában vagy Romániában élő magyarok polgár kiváló költővé fejlődik; munkái természetesen az egész magyarság kulturális javait gyarapítanak. Ugyanilyen módon egy a magyarországi vagy az amerikai németsegből kikerülő jelentékeny német költő munkái automatikusan gazdagítanak a német irodalmat. Viszont minden jelentékeny magyar irodalmi alkotás, amely a mi határainkon belül napvilágot lát, szaporítja azokat a kulturális értékeket, amelyek a magyarul beszélő összes egyének számára minden további nehézség nélkül azonnal hozzáférhetők. Ez a nyelvi közösség tényleg létezik és könnyen elhatárolható fogalom. A közös nyelven alapuló közös kulturális birtokállomány azután természetesen bizonyos kulturális közösséget is teremt. Ez a kulturális közösség annál szembetűnőbb, minél inkább párosul a valamely külföldi államban otthonos nyelv ismerete a hazai nyelvnek nemismerésével vagy fogyatékos ismeretével. De azért a közös nyelvből folyó kulturális közösséget mégis csak bizonyos fenntartásokkal lehet elfogadni. Mindenekelőtt a kisebb kulturális igényekkel bíró tömegek szempontjából a valamely nyelvben kitermelődött nagy kulturális teljesítmények meglehetősen közömbösek, azok rájuk amúgysem hatnak ki és saját kulturális birtokállományukban nem szerepelnek. Azután az egyes népcsoportok kulturális fejlődésére igen lényeges befolyást gyakorolnak olyan tényezők is, amelyek a nyelvtől függetlenül érvényesülnek, elsősorban a környezet, amelyben ezek a népcsoportok élnek.¹ Ennél fogva nem lehet állítani, hogy pl. a tolnamegyei sváb és a keletporoszországi német paraszt kultúrája azonos, sőt talán több lesz a két kultúra között az eltérés, mint a hasonlatosság. Azután tekintetbe veendő az is, hogy a kultúrához olyan elemek is tartoznak, amelyek a nyelvtől függetlenek és ahol ezért az a bizonyos kulturális közösség egyáltalában nem vagy csak jelentéktelenül érvényesül. Ha egy Romániában élő magyar ember vagy egy Amerikában élő német ember valamilyen korszakalkotó technikai találmányt tesz, melyik nemzet mondhatja azt a magáénak: az-e, amelyik vérrokonjának tekinti a feltalálót, vagy az, amelyik területén ez működött? Talán leghelyesebb azt mondani, hogy mindkét nemzet sajátjának mondhatja a találmányt, amint pl. valamely gyümölcs jósága a fától függ, amelyen nőtt, de az égaljtól is, amely alatt megérett. Liszt Ferenc zenei alkotását teljes joggal lehet úgy a magyar, mint a német zenei birtokállományhoz számítani. A kulturális közösség fogalma tehát nem határolható el olyan könnyen,

¹ Ezt elismeri Schiemann kiváló német kisebbségi politikus is, amikor már említett cikkében a következőket írja: „Wo Völker seit Jahrzehnten nebeneinander und untereinander gelebt haben, da bildet sich neben der nationalen Kultur auch noch ein Stück gemeinsamer Kultur heraus, da entstehen gemeinsame Sitten, eine gemeinsame Geschichte und ein Zusammengehörigkeitsgefühl, das durchaus nicht in Widerspruch steht zu traditioneller Feindschaft und alten Kämpfen. Wenn die Letten oder Esten plötzlich ganz auf die Berührung mit den Deutschbalten verzichten müssten, würde ihnen in ihrem nationalen Leben etwas fehlen. Und umgekehrt: die besonderen Stammeseigentümlichkeiten der Deutschbalten sind ohne ein Zusammenleben mit den Letten und Esten nicht denkbar“.

mint a nyelvi közösség fogalma és azért alkalmazásában nagyobb óvatosságra van szükség.

Még inkább áll ez akkor, ha a népközösség ismervei közé a közös fajt vagy leszármazást akarnék besorozni. A közös leszármazás kivált a vegyes népességű vidékeken, tehát éppen ott, ahol ezeknek a fogalmi meghatározásoknak gyakorlati jelentőségük van, gyakran nem egyéb, mint nehezen bizonyítható feltevés. Igen sok családban vérkeveredések álltak be és igen érdekes jelenség, hogy pl. Csehországban német-hangzású családi névvel bíró, tehát legalább részben kétségkívül német származású politikusok miként képviselték a legtűrelmetlenebbül és legegyszerűbben a sovíniszta cseh álláspontot, míg csehnevű férfiak a német mozgalmak élén fejtettek ki működést. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a közös leszármazásból bizonyos közös jellemvonások adódhatnak, amelyekről fel lehet tömi, hogy azok bizonyos közösségi érzést fakasztanak. Ahol azonban a nyelvi közösség valamely okból megszűnt, ott dacára a közös leszármazásnak és a hasonló jellemvonásoknak a közösségi érzés is megszűnik és annak helyében közösségi érzés keletkezik azokkal, akik ugyanazt a nyelvet beszélik. így pl. a régi Erdélyben volt egy tiszta magyar községünk: Torockó, amelyet évszázadokkal ezelőtt Stájerországból bevándorolt német bányászok alapítottak. A község lakói sokat megtartottak a régi hazájukból magukkal hozott birtokállományból, ami házaik külön építési módjában, a falu egész elrendezésében stb. világosan meglátszik, de a helység lakosságának jellemvonásai is merőben különböznek a környék egyéb falvainak lakosságától. Lehetne-e azért azt állítani, hogy a torockóiak, akik ma már teljesen elvesztették régi német anyanyelvüket, valamely német népközösséghez tartoznának? Bizonyára nem, dacára annak, hogy kultúrájukban sok a német eredetű dem és leszármazásuk is német. Ebből az következik, hogy annak a közösségnek lényege, amdyet népközösségnek neveznek, mégis csak a nyelv közössége. A közös nydv tényleges adottság, amdy az egyesek akaratától, hajlamaitól és érzéstdtől messzemenőleg független. Az ebből adódó közösség azután kimélyülhet olyan demekkel, amelyek a közös kultúrából, közös leszármazásból és közös jellemvonásokból erednek. Ezek ez elemek azonban egymagukban véve, — nydvközösség nélkül — sohasem alkothatnak közösséget. Annyira nem, hogy még ha ezek az elemek fennforognak is, de a nydv közössége nem áll fenn vagy megszűnt, népközösségről beszélni sem lehet.

A mondottaknál fogva nem lehet tagadni, hogy léteznek olyan tényezők, amdyekre a népközösségről való elméletet alapítani lehet. Ki tagadhatná, hogy a Magyarországon egyfdől és a szomszédországokban másfdől élő magyarság között ma is fennáll bizonyos közösség, amely abban áll, hogy nydvük egy és ugyanaz, kulturális és szellemi táplálékuk forrásai nagyjában azonosak, származásuk és faji jellegük ugyanaz, hosszú közös hagyományaik vannak és érzésbdi kapcsolatok is fennállanak közöttük. Mennyiben mondhatjuk tehát azt, hogy ez a különböző országokban élő magyarság „népközösséget“ alkot? A németiség az anyaországban és pl. Svájcban azonos nyelvet beszél, kultúrájuknak azonos forrásai vannak, faji jellegük hasonlít egyes

németországi néprészek faji jellegéhez, történeti hagyományaik azonban különváltak és a közöttük fennálló érzelmi kapcsolatok lazábbak. Ugyanez áll a magyarországi németekről is. Mondhatjuk-e, hogy ez a németiség egységes „népközösséget“ alkot és ha igen, hol vannak annak határai?

A feleletet erre a kérdésre megtaláljuk, ha szem előtt tartjuk, hogy nem pusztán nyelvi közösségek állanak fenn a különböző államok egyes népcsoportjai között, hanem igen sok másfajta közösség is. A katolikusok a különböző országokban bizonyos közösségi érzéssel vannak egybekapcsolva, — a protestánsokról ugyanez áll. Az egyes foglalkozási ágak: munkások, földművelők stb. a különböző országokban bizonyos közösséget éreznek egymással, s újabban vannak kísérletek a középosztály érdekközösségének öntudatra hozatalára is. Egyes tudományok művelői, egyes gazdasági érdekek képviselői között számtalan közösség létezik és a gombamódra szaporodó nemzetközi kongresszusok mutatják, hogy ezek a közösségi érzések állandóan terjednek az élet minden terén. A népközösség elméletének hirdetői azt mondják, hogy ezeknél a közösségeknél sokkal fontosabb az, amelyet ők hirdetnek, mert a nemzeti érzés erősebb mindazoknál a más érzeseknél és érdekeknél, amelyek a különböző országokban elszórt hasonlótörékű népcsoportok között fennállanak és mert továbbá a népközösség bizonyos egymással rokonságban élő népcsoportoknak nem egyes, de összes életmegnyilvánulásaira kiterjed. Van is valami igazság abban, hogy ezt a népközösséget nem lehet egy kalap alá vonni azzal a közösséggel, amely p. 0. a világ bor- és szesztermelői között áll fenn a prohibíció elleni küzdelemben. De azért mégsem egészen helytállóak azok az érvek, amelyekkel az elmélet képviselői a népközösséget, amely a kifejtettek alapján lényegében véve és elsősorban nyelvi közösség, ki akarják emelni a többi közösségek sorából. Igen jelentékeny népcsoportoknál a vallási érzés vagy a foglalkozási körrel járó gazdasági érdek sokkal erősebben ható tényező, mint az, amely a nyelvi és kulturális közösségből indul ki. És az sem áll, hogy ez az utóbbi közösség az egyes népcsoportok összes életnyilvánulásaira kiterjedne, mert az egyik ország katolikus és a másik protestáns polgára közt, az egyiknek munkás, a másiknak földműves lakója között igen nagy ellentétek állhatnak fenn. Ha a nyelvi közösséget nem tekintjük egyébnek, mint egyikét azoknak a természetes adottságoknak, amelyek a különböző országokban élő különböző népcsoportok között egyik-másik vonatkozásban közösséget létesítenek, és ha az ilyen szűk keretek között felfogott közösségnek adjuk a népközösség nevét, ez ellen kifogást nem lehetne támasztani. Valóban azonban a népközösség fogalmát tágabban szokták értelmezni.

Már maga az a név, amellyel a népközösség hívei elgondolásukat meg szokták jelölni, gondolkodásra készíttet. Szerintük a népközösség valami „államfeletti“ fogalom. „Ma még nem mondható ugyan szervezettnek, organizációnak — mondja Hasselblatt — de azért létezik mint valami tény, amely hangulat- vagy érzületként jelentkezik.“ „A különböző népcsoportok határozatlan élménye“ — mondja Isbert a Magyar Szemlében. De a gondolat törekszik arra, hogy szervezetté

válják. A nemzeti eszme fokozódó mértékben társul a nemzetközi összetartozás (internationale Verbundenheit) gondolatával — mondja a nemzeti kisebbségek kongresszusa. Ennek a gondolatnak hatása alatt mutatkozik bizonyos tendencia az egyes népek kulturális tevékenységének céltudatos megszervezésére. Ezek a szervezetek csakis akkor érhetnek el sikert, ha a népközösségek mint ilyenek, tehát a maguk totalitásában, az államhatárokra való tekintet nélkül, képezik az alapját. A kérdés csakis akkor lesz megoldva, ha az egész nép minden részében fog — tekintet nélkül az államhatárokra — az illető nép saját kultúrájának fenntartása érdekében közreműködni. Mások utalnak arra, hogy ezen a téren az utolsó időben változás állt be. Az államok szuverénitására való — régebben túlhajtott — nézetek a háború óta elhalványultak. Azok a szerződések, amelyek a világháború végével a nemzeti kisebbségek megvédése érdekében létrejöttek, a kisebbségeket bizonyos mértékben a nemzetközi jog alanyává tették. „Az emberi rend igazi hordozói — mondotta az utolsó kisebbségi kongresszus egyik szónoka—nem az államok, hanem a népek. A kisebbségi kérdés megoldása csakis az államok feletti népközösség gondolatának elismerése alakjában képzelhető el.“ „A régi államgondolatot már ezidőszertintis mindinkább elhomályosítja a népi összetartozás tudata“ — mondja Isbert idézett cikkében. Ebből az alapfelfogásból kiindulva azután Isbert—a magyar állapotokat bírálva — azt vallja, hogy Magyarország a német népeszme szempontjából „hatalmas munkaterület, sok pozitív lehetőséggel, de sok harccal és küzdelemmel is“. A magyarországi németségről beszélve, beismeri, hogy a német birodalomban: „még a mérsékelt felfogásúak körében is szívesen látják az ellentétek fokozódó kiélesedését“ és a német mozgalom radikalizálódásának szükségességéről beszél.

Nekem az a benyomásom, hogy ez az egész elmélet egyelőre csak mesterkélt találmány. A nemzeti kisebbségekhez tartozó tömegek alig érzik azt a közösséget, amely közöttük és azok között áll fenn, akik más országban ugyanazt a nyelvet beszélik. Ha érzik, igen halvány és határozatlan alakban érzik, alig erősebben, mint bármelyikét azoknak a közösségeknek, amelyek embert és embert összefűzhetnek a vallás, a társadalmi állás, a gazdasági érdek vagy valamilyen hasonló elgondolás alapján és sokszor ezeknél sokkal gyengébben. Ha a kisebbségi törekvések mélyére tekintünk, azoknak két nagy rúgóját látjuk. Az egyik egyes kisebbségeknek az a törekvése, hogy többséggé váljanak, mert a többséghez való tartozás igen kézzelfogható előnyökkel jár és ez a törekvés — hacsak a kisebbségek asszimilálódni nem akarnak, ami ritka eset — rendszerint csak az adott államhatárok módosításával képzelhető el. Ez a kisebbségi mozgalmak radikálisabb, offenzív alakja. A kisebbségi mozgalmak második nagy rúgója az a törekvés, hogy a kisebbség megtarthassa saját nyelvét, szokásait, gazdasági s kulturális birtokállományát, szemben azokkal az asszimilációs törekvésekkel, amelyek mindezekről meg akarnák fosztani, ami a kisebbség tagjaira nézve érzébeli, kényelmi, de igen gyakran ezen túlmenő és gyakorlatilag is kiható áldozatot jelent. Ez a kisebbségi mozgalom mérsékelt, defenzív alakja. Az egyes kisebbségek földrajzi elhelyezkedése

és történeti múltja nagyban befolyásolja a helyzetet abban a tekintetben, hogy valamely kisebbség inkább a radikálisabb vagy inkább a mérsékeltabb álláspont felé hajlik-e. Mindkét tendenciára bőven van példa. De egyedül annak a „népközösség“-nek elismertetése, amelyet a kisebbségi kérdés tudósai megkonstruáltak, sohasem volt a kisebbségeknek olyan vágya, amelynek kielégítése fokozta volna megelégedésüket. Nem kétlem, hogy bizonyos tervszerű agitációval lehet egyes kisebbségekben ilyen vágyakat kelteni, de a népközösség igazi értékét az öntudatos kisebbségi ember mindig aszerint fogja mérlegelni, hogy a népközösség fogalma mennyi értékkel fog bírni a kisebbségi mozgalom akár radikális és offenzív, akár mérsékelt és defenzív céljainak elérésére. Inkább ilyen taktikai célok lebegnek szemük előtt azoknak, akik akár a kisebbségek részéről, akár egyes többségnépek részéről ezt az elméletet hirdetik. Bizonyos erőket akarnak segítségével konzerválni: olyan erőket, amelyeket sok kisebbség bizonyára csak a maga nyelvi jogainak megvédése érdekében akar felhasználni, amelyek azonban más kisebbségek részéről és különösen egyes többségnépek részéről a maga idegenben élő fajrokonaival szemben bizonyos bomlasztások és erőltetések érdekében is felhasználhatók. Mert hiszen nem kell bővebben fejtegetni, mily szörnyű konfüziót idézhet elő a tömeghez tartozó egyszerű emberek fejében, ha azt kívánják tőlük, hogy egyszerre két közülethez tartozóknak érezzék magukat és ebből fakadó kötelességeik között mindig disztinváljanak.

De nem is tartom az államfeletti népközösség gondolatát megvalósíthatónak. Ma még nincsenek államfeletti szervezetek. Az államok szuverenitása ma még jóformán korlátozatlan. Voltak törekvések, amelyek a Népszövetségnek akartak államfeletti jelleget (a Super-État jellegét) tulajdonítani, de ezek a törekvések nem érték el céljukat. Ha államfeletti szervezetre gondolunk, az nem lehet más, mint valamely, a népek összessége jogi meggyőződésének kifejezésére alkalmas egyetemes jellegű testület. A népi vonatkozásokat kiragadni és ezekben valamilyen államfeletti szervezetet létesíteni, éppannyira helytelen volna, mint amilyen lehetetlennek látszik. Alapjában véve a népközösség eszméjének hirdetői nem is gondolnak ilyen értelemben vett államfeletti szervezetre, mint inkább államonkízüli szervezetre. Nem akarják azt, hogy a megszervezett népközösség az államok felett állva akár csak a kulturális kérdésekben is diktáljon azoknak az államoknak, amelyekkel vonatkozásban áll és csak azt akarják az államfelettség hangoztatásával kifejezni, hogy a népközösség köre nem állhat meg valamely ország politikai határainál, hanem azokon túlterjed. Ebből azonban még nem következik az, amit a nemzetközi jogtudomány államfelettség — Super-État, Überstaat — alatt érteni szokott. Az sem áll, hogy a háború végével létrejött kisebbségi szerződések megalapították volna a nemzeti kisebbségek önálló nemzetközi jogalanyiságát. A kisebbségek a szóbanforgó szerződéseknek tárgyai és nem alanyai. Nem a kisebbségekkel magukkal kötötték meg ezeket a szerződéseket, de államok kötötték meg egymás között a kisebbségek védelmére. Hasselblatt abban látja a népközösség nemzetközi elismerését, hogy a Népszövetség kisebbségi kérdésekkel foglalkozó hármas-

bizottságában nem szabad helyet foglalniok az olyan államok képviselőinek, amelynek fajrokonai a bizottság előtt mint pedcionálók lépnek fel. Ezzel szerinte el van ismervé, hogy létezik egy anyaállam, amely nem nézheti közömbösen a határain kívül élő fajrokonainak sorsát. Ha ebben a megjegyzésben van is némi igazság, ez az igazság túlvékony alapot nyújt annak megállapítására, hogy a népközösség ezzel nemzetközi jogilag már el volna ismervé.

A népközösség mint szervezet ezidőszert még nem létezik. Ezt az eszme hívei sem állítják. Hogy mint bizonytalan érzés vagy vágyakozás él-e a népekben, erre nehéz feleletet találni. Saját benyomásom szerint mint ilyen is csak azokban létezik, akik a kisebbségi kérdéssel akár elméletileg, akár a gyakorlati politika terén különös előszeretettel foglalkoznak és ennek az eszmének érvényesüléséből bizonyos előttük lebegő célok előmozdítását remélik. De megvan a lehetősége annak, hogy ennek az eszmének céltudatos terjesztése, agitatorikus propagálása révén a ma még bizonytalan elgondolásból komoly probléma és idővel valóság is váljék. Kérdés, hogy ez kívánatos-e?

Az elgondolásnak két hátránya van. Azoknak a népeknek szempontjából, amelyek a kisebbségi kérdésben passzív irányban vannak érdekelve, tehát azoknál, akikkel szemben a kisebbségi jogok fokozottabb elismerését és kíméletét, sőt esetleg azok kiterjesztését szokták követelni, az elgondolás több tekintetben aggályosnak látszik. Ezek a népek nem fogják közömbösen nézni, hogy a velük ugyanazon állami közösségben élő kisebbségek között egyfelől, és e kisebbségekkel fajrokon nagy államok államalkotó népei között másfelől a népközösségek megszervezése révén közvetlen kapcsolatok keletkezzenek. Nem fognak teljesen megnyugodni akkor sem, ha a népközösségnek nevezett szervezetek még oly hangosan fogják is hirdetni politikától mentes, kizárólagosan kulturális célkitűzéseiket,—a megszervezett kulturális kapcsolatok idővel mástermészetű kapcsolatok iránti óhajokra is Vezethetnek. A kultúrának vannak érintkezési pontjai a politikával is, ezeken az érintkezési pontokon át politikai befolyások is behatolhatnak egyik-másik országba és ezek hordozhatnak magukban veszélyeket is az illető ország függetlenségére, politikai elhatározásaira és mozgási szabadságára nézve. Egy pillanatig sem akarom kétségbevonni, hogy a népközösség gondolatának hívei komolyan vallják azt, hogy kizárólagosan kulturális törekvéseik vannak és hogy gondosan be akarják tartani azt a határt, amelyen túl a politika kezdődik és az állam jogai érvényesülnek. De ők sem fogják megakadályozhatni, hogy az általuk elhintett eszmékkal egyik-másik állam politikusai politikai érdekből vissza ne éljenek. Mindenesetre vannak erre is példák. És ez elég ok arra, hogy a saját kisebbségnek az idegen államokban élő és az ottani politikát döntően befolyásoló fajrokonai közötti szerves kapcsolatokat azok az államok, amelyeknek kisebbségeik vannak, nem nagy rokonszenvel fogják nézni. Okkal vagy ok nélkül, de mindig attól fognak tartani, hogy e szerves kapcsolatok révén a kisebbségek idegen politikai érdekek előőrseivé, vagy legalább is öntudatlan előmozdítóivá fognak válni. Ennek azonban meglesz a maga elkerülhetetlen visszahatása magukra a kisebbségekre is. A velük szemben való bizalmatlanság fokozott

mértékben fog kifejeződni és fokozott mértékben fogja megakadályozni jogos kívánságaik érvényesülését. Idegen fajrokonaikkal való kapcsolatuk talán fokozná erejüket azoknak az akadályoknak leküzdésére, amelyekkel szemben találják magukat, de ugyanakkor fokozzák ezeknek az akadályoknak nagyságát és erejét is. Nem biztos, hogy az új helyzet mindig kedvezőbb erőviszonyokat fog teremteni a kisebbségek jogosult kívánságai teljesítése szempontjából. Az a körülmény, hogy a népközösség eszméjének apostolai, mint pl. Isbert is, akkor, amikor meggyőződésük mellett síkra szállnak, oly nyilvánvaló rokonszenvel beszélnek azokról a „mérsékelt“ német körökről, amelyek Magyarországon a német mozgalom radikalizálódását és az ellentétek fokozódó kiélesítését tartják kívánatosnak, igen erősen gondolkodásba kell hogy ejtsen bennünket. Ezeknek a nézeteknek a magyar politikában való érvényesülése esetében teljes mértékben kitorne az a harc a magyarság és a német kisebbség között, amelynek elkerülése nézetem szerint úgy a magyar államnak, mint a német kisebbségnek elsősorú érdeke. Hogy egy harcban ki fog felül maradni, azt a harc előtt sohasem lehet tudni, de tudni lehet azt, hogy minden háború mindkét részen áldozatokat követel, amelyeket könnyelműen felidézni nem szabad.

A magam részéről a több országra kiterjedő népközösség megszerzésének és intézményes kialakításának gondolatával szemben sokkal helyesebbnek tartom azt a régi felfogást, amely a kisebbségi kérdést az állam és az illető kisebbségek között közvetlenül igyekezett elintézni és ezzel a módszerrel akarta elérni azt az ideális állapotot, amely a minden türelmetlenségtől ment kisebbségi politika hívei előtt lebeg és amely abban áll, hogy az egy és ugyanazon országban élő különböző ethnikai csoportokkal való bánásmód terén az állam ugyanazt a toleranciát gyakorolja, amely ma vallási dolgokban általános szabály, azaz hogy éppen olyan kevésbé törődjék azzal, hogy polgárainak mi az anyanyelve, milyen nyelvet akarnak családi körben vagy templomaikban hallani, milyen nyelven akarják gyermekeiket taníttatni, mint ahogyan nem törődik azzal, hogy milyen vallásfelekezethez tartoznak és melyik templomban végzi ájtatosságát. Amint megdőlt az az elv, hogy az államnak joga van arra, hogy meghatározza polgárainak vallását, éppen úgy meg kell dőlnie annak az elvnek is, hogy az államnak joga van arra, hogy polgárait rákényszerítse egy nekik idegen nyelv használatát, amint ezt az asszimilációs elmélet hívei követelik. De a vallási türelmesség is csak akkor vált lehetővé, amikor az egyes államok vallásfelekezetei arra szorítkoztak, hogy törekvéseiknek pusztán csak saját hazájuk határain belül éljenek és amikor nem kerestek azok részére támogatást a külföldön. Hogy a vallási harcok olyan sokáig tartottak, az főleg arra vezethető vissza, hogy a vallási kérdések igen sokáig politikai célokkal voltak kapcsolatban. Amíg a világ katolikusai nemcsak hitéletük tekintetében, de saját államukhoz való viszonyuk tekintetében is külföldi katolikus hatalmak kívánságai szerint jártak el, amíg egyidejűleg a protestánsok is, ott, ahol saját államukkal összeütközésbe kerültek, külföldről kaptak politikai és szükség esetén katonai támogatást, a vallási kérdések terén sem lehetett elérni az ideális állapotot. A kisebbségek

ségi kérdések terén is az ideális állapot elérését annál inkább remélhetjük, minél inkább ragaszkodunk ahhoz a felfogáshoz, hogy egyes kisebbségi népcsoportok, melyeknek törekvései szigorúan annak az államnak kereteiben mozognak, amelyhez tartoznak, egyedül nyelvi és kulturális érdekeik kielégítését kívánják és nem más államokban élő és ott államalkotó fajrokonaikkal való közösségüknek elismerését. Hogy igen sok államban még nem sikerült a célt biztosítani, azt megengedem. A fejlődés a kisebbségi jogok elismerése irányában még nincsen befejezve. De eredményes befejezését nem könnyítjük, hanem ellenkezőleg, megnehezítjük, ha olyan kapcsolatok létesítésével, amelyek az országok határain túlterjednek, fokozzuk a kisebbségekkel szemben fennálló bizalmatlanságot.

Azok a kapcsolatok, amelyekre a népközösség gondolatát alapítják, kétségkívül léteznek és mindig léteztek. Ilyen értelemben fenn fog maradni az ugyanazon etnikai csoportokhoz tartozó különböző népcsoportok közötti kapcsolat is, párhuzamosan azzal és nem terjedve túl azon, amely pl. a világ katolikusai vagy protestánsai, munkásai vagy földművelői között léteznek. A népközösség ilyen értelemben természetes adottság, amelyet erőszakkal megváltoztatni sem kívánatos, sem lehetséges nem volna. Ezt be kell látni azoknak a nemzeteknek is, amelyek egyes kisebbségekkel saját területükön szemben állnak. A kisebbségi népcsoportok önálló népiességének (Volkstum) elismertetésére irányuló törekvések, mint azokat pl. a „Nemzetközi kérdések katolikus uniója“ formulázta,¹ olyanok, amelyek elterjedését a legnagyobb mértékben kívánunk kell. Az a törekvés azonban, amely szervezetséget, egységet akar teremteni a különböző hasonfajú és hasonnyelvű népcsoportok között az államhatárookra való tekintet nélkül, aligha vezet ezeknek a törekvéseknek érvényesülésére és — attól tartok — nem fog közelebb vinni a cél felé, hanem vissza fog bennünket vetni a feléje vezető úton.

GRATZ GUSZTÁV

¹ L. „Nation und Staat“ 1931 novemberi száma, 143. old.

NEMZETI GONDOLAT

A NÉMET NEMZETI SZOCIALIZMUSBAN

A NÉMET nemzeti szocialista mozgalom eredetének okait és eddigi fejlődését tárgyaló német művek igen gyakran hivatkoznak arra a tragikus, kiegyensúlyozatlan és majdnem poláris kettősségre, amely lépten-nyomon felbukkan, különösen a németiség újabkori történetében, mint a német jellem egyik legjellegzetesebb sajátossága. E. Günther Gründel, aki a „Die Sendung der jungen Generation“ című nagyszerű könyvében az ifjúság szempontjából kísérelt meg összefoglaló képet adni a német lélek háború utáni válságáról, Potsdam és Weimar kibékíthetetlen ellentétében látja ezt a végzetes kettősséget. Potsdam, más szóval a poroszság filozófiai megtestesülése a kanti tiszta ész kritikája, Weimar, tehát az egyetemes németiség lelke pedig a goethei Faustban találja meg legkifejezöbben önmagát. A poroszság — írja Gründel — mindenben a világos, egyszerű és imponáló formulákat keresi. Az egyetemes németiség ezzel szemben gúnyt űz minden formulából, minden merev rendszerből. Goethének, mint a németiség filozófusának, legnagyobb szolgálata az volt, hogy nem hagyott maga után semmi „filozófiai rendszereit, hanem „csak“ a Faustot. És így tovább: az egyik oldalon a rendszeres gondolkodás józan világossága, klasszikus katonai fegyelem és vezetés, egységes, jól megépített állami gépezet, tekintélytiszteletre alapított politikai hatalmi rendszer; a másik oldalon Faust-Goethe tévelygései, vágyódása, keresése és a keresetthez való megérkezése, Mozart és Beethoven isteni muzsikája, túlaradó emberiség politikától elvonatkozott önkifejezése költészetben, gondolkodásban és a nagy mesterek korlátokat nem tűrő alakjaiban. És mindebből a mindent összefogó egyetemességből újra meg újra utat tör magának a porosz politika határozott önigenlése, hogy lesújtson az örök veszedelemként fenyegető világpolgárságra. Ezekből a gyökerekből kell ma és holnap megszületni az új németiségnek!

A nemzeti szocialista mozgalom finomtollú kritikusa, Theodor Heuss (Hitlers Weg. Stuttgart, 1932) magában a mozgalomban is meglátja a belső ellenmondást eláruló kettősséget: az egyik oldalon a Hitler személye körül kialakult irracionális romantikát, a másik oldalon pedig a legracionalisztikusabban felépített pártszervezetet, amely különösen az 1930. évi szeptember hó 14-i győzelem után nagyszerűen megszervezett és kitűnően működő politikai nagyüzemmé nőtt. Bürokratizált romantika, jellemzi csípős kritikával Heuss a Hitler-mozgalomnak ezt az oldalát.

Az egymásnak ellentmondó vonások két pólus felé tartó zűrzavara gyakori kísérő jelensége minden nagy tömegekre, széles nép-

rétegekre hatni kívánó mozgalomnak mindaddig, amíg, hogy úgy mondjuk, a mozgalom inkubációs ideje tart. A német nemzeti szocializmus esetében ezt a zűrzavart egészen szokatlan mértékig fokozza a németségnek az a sajátságos alaptermészete, hogy minden nagyszerű gyakorlati érzéke és szervezőképessége ellenére is szeret elméleteken rágódni. Mennyivel kevésbé volt bonyolult ez az inkubációs idő, hogy csak egyetlen példát említsünk: az olasz fasizmusnál. Az természetesen más lapra tartozik, hogy a német mozgalomnak, különösen Németország külpolitikai helyzete miatt, sokkal nagyobb nehézségekkel kell megküzdeni, mint kellett a fasizmusnak. A különbség a német és az olasz mozgalom között abban van, hogy míg a fasizmus célját és szellemi tartalmát világosan és jól körvonalozottan lehetett látni már a Marcia su Roma-t megelőző időben is, a német nemzeti szocializmus céljai homályosak, bizonytalanok és igen nehéz volna olyan gondolatot vagy alapelvet találni, amely egységesen irányítja ezt az egész németséget hullámszerűen elborító nagy politikai megmozdulást. Bizonyosan ez lehet az oka annak is, hogy a német nemzeti szocializmusról, a tacitusi mondás megfordításával, sive ira, sive studio, vagy elfogult gyűlölködéssel vagy áradozó rokonszenvel lehet írni legkönnyebben. A legtöbbben így is írnak róla, és pedig nem csupán a napi sajtóban. Nagyon nehézé teszi a mozgalomról való tárgyilagos, ha nem is ítéletmondást, de még a véleményformálást és beszámolást is az a körülmény, hogy nem könnyű dolog rokonszenvet vagy pedig az emberi és jellembeli nagysággal szemben egyébként egészen természetesen kijáró elismerést érezni sem a vezér, Hitler személye, sem, ha szabad ezt a kifejezést használni, a mozgalom főprófétája, Rosenberg iránt, akinek főművét („Der Mythos des 20. Jahrhunderts“), mint egyik német bírálója mondja, az egyetlen komoly kísérletet a hitlerizmus eszmei tartalmának tudományos meg-alapozására, minden ellenszenv vagy rosszindulatú elfogultság nélkül is a legzavarosabb és legbántóbb történelembölcseletnek kell tartanunk, amelyet emberi agy valaha is kigondolhatott.

Mégis van egy nézőpont, úgy hisszük, ahonnan az ellenszenvet is és a kritizálatlan elragadtatást is leginkább elkerülő módon lehet összefoglaló képet adni a német nemzeti szocialista mozgalom jelentőségéről és ez a nemzeti gondolat harca és előretörése.

Ha a mozgalom kezdeteit vizsgáljuk, az indítóokokat nagyjában két csoportba oszthatjuk. Az indítóokok első csoportjának alapszínét az az elégedetlenség adja meg, amelyet nyomban a háború után, majd évről-évre erősödő öntudatossággal széles néprétegek éreztek egyrészt a versailles-i békeszerződések igazságtalansága, másrészt a weimari alkotmány egész rendszere iránt. Az indítóokok másik csoportja már csak a fiatalabb nemzedéket érinti, kezdve az 1890—1900-i évjáratok frontharcos nemzedékétől, a következő 1900—1910-i évtizedben született háborús nemzedéken át az egészen fiatalok, az 1910 után születettek háború utáni nemzedékéig. Ezeknek a második csoportba tartozó indítóokoknak hajtóerejét azok az élmények jelentik, amelyekben ez a három rétegre tagozódó fiatal nemzedék átesett a háború alatt és a háború utáni esztendőkbén. Az csak természetes,

hogy ezeknek a részben a háborús frontokon, részben otthon átélt élményeknek visszahatása a fiatal nemzedékben egészen sajátos, az idősebbek korosztályaitól élesen elkülöníthető mentalitást alakított ki. A nemzeti szocialista mozgalom ma még talán nem, de a jövőben majdnem bizonyosan ebből a megváltozott mentalitású fiatalságból fogja nyerni erőinek java részét és a mozgalom későbbi sorsát igen nagy valószínűséggel az fogja megszabni, hogy megérti-e ezeket a „generációs változások“-at és képes lesz-e azokat terjeszkedése és esetleges hatalmi berendezkedése motorikus erejévé tenni?

HITLER MOZGALMA az 1923-i müncheni kudarc után egy időre már majdnem teljesen feledésbe merült. Csak 1928-tól kezdve jelentkezett újból és ettől kezdve aránylag rövid idő alatt mindjobban számításba veendő tényező lett a német politikai életben. Hitler gyors sikereinek titka két nagy negatívumhoz fűződik. Az egyik a politikai propaganda minden eszközével folytatott kíméletlen küzdelem a versailles-i békeszerződés és Stresemann „teljesítési politikája“ ellen, a másik pedig az évről-évre erősödő ellenforradalmi hangulat kihasználása a weimari alkotmány, illetve a szociáldemokraták és a centrum, amint Hitlerék szeretik nevezni, fekete-vörös koalíciója ellen. Az agitáció alaphangja mindkét esetben a nemzeti érzésre való erőteljes appellálás. Ez határozottan a mozgalom legrokonszenvesebb vonása. De már az eszköz, amellyel Hitler és egész táborukara a cél felé tör, alig nevezhető rokonszenvesnek, mert hiszen Hitler politikai rendszere másnak, mint agitatórius demagógiának alig tartható, különösen amióta, úgy látszik, teljesen lemondott arról, hogy az 1923-i balsikerű államcsínyt akár kedvezőbb körülmények között is megismételje és a választók többségének „legális“ úton való megszerzésével akar hatalomra jutni.

Hitler versailles-i politikáját az események teljesen igazolták, legalább is a versailles-i békeszerződés gazdasági részének, a jóvátételi rendszernek megsemmisítésében. Ha a lausannei konferencia sikerének sok összetevője van is, de az bizonyos, hogy az angol külpolitika és személy szerint MacDonald is aligha tudott volna a jóvátételi rendszer kivégzéséért olyan biztonsággal harcolni, ha Hitler harcos propagandája nem kovácsolta volna imponáló egységbe a német nemzeti érzést az ellen a megszegényítő, erkölcstelen és igazságtalan rabszolgaság ellen, amelyet a gyakorlatban a versailles-i békediktátum jóvátételi rendelkezései jelentettek, még a Dawes- és a Young-terv változtatásai után is. Sőt nemcsak MacDonaldnek volt közvetve segítségére Hitlerék kíméletlen és eszközeiben demagógikus, de lényegében igaz agitációja a jóvátételek egész rendszere ellen, hanem Brüning óvatos és céltudatos külpolitikája is ennek az agitációnak számára érett gyümölcsként lehulló eredményeit használta fel és így ért el már Lausanne előtt is eredményeket.

Sókkal nehezebb véleményt alkotni Hitlerék ellenforradalmi agitációjáról. A sokat emlegetett „tördöfés“ és „novemberi árulás“, amint azt Friedrich F. von Unruh kis könyvének („Nationalsozialismus“) szellemes kritikája igen meggyőzően tudja elhíttetni, alig egyéb,

mint könnyen népszerűsíthető, de tartalmilag valótlan demagógia. Németországot nem politikai defetizmus, hanem igen kézzelfogható és a történelem tárgyilagos ítélete elől semmi demagógiával el nem sikkasztható katonai összeomlás döntötte a háború utáni évek katasztrofális zuhanásába. Unruh a végzetes napokban maga is a német főhadiszálláson tartózkodott és megrendítő módon írja le, hogy már szeptember végén tisztek könnyek között beszéltek a vereségről és nem Erzberger, hanem Hindenburg mondta ki a végső szót: nincs más mód, mint feltételek nélkül aláírni a fegyverszüneti feltételeket. Ami pedig a weimari alkotmányt illeti: ez önmagában nemcsak hogy rosszat nem jelent, hanem elengedhetetlen szükségszerűség volt a politikai fejlődésében megakadt német nép számára és ha a Hitler-mozgalom megtagadná azt a demokráciát, amelyet ennek az alkotmánynak keretei nyújtanak a német népnek, ez alig lenne egyéb, mint politikai reakcionarizmus.

Másrészt azonban kétségtelen az, hogy Hitlerék mozgalma a nemzeti érzés egészséges ösztöneinek dinamikus erejébe kapcsolódik bele, amikor a háború utáni Németország politikai, kulturális, gazdasági és szociális életének „gyökeres és mindenre kiterjedő megtisztítás”-át követeli. A veszélyes pont Hitlerekre nézve abban van, hogy ellenforradalmi akciójuk eredményeit fel tudják-e használni arra, hogy megvalósítsák a német nemzet régóta esedékes progresszív, tisztán a nemzeti erőkre támaszkodó „dicsőséges forradalmárt, vagy pedig egyszerűen restaurálják a vilmosi Németország elmaradt, reakcionárius rendszerét?

Erre a kérdésre nem adnak határozott feleletet sem Hitler, sem legközelebbi vezérkara, Rosenberg, Goebbels, Feder és a többiek, sem pedig a párt céljait és programját tartalmazó „huszonöt pont”. Az egész mozgalmat most annyira átfűti az agitáció lármája, a hatalmasra nőtt politikai szervezet irányítása, a sok választási harc, előbb az egyes tartományokban, később a nagy erőpróba a kétszeri elnökválasztásnál, nyomban utána a poroszországi választás, majd pedig a július 31-i választásra való előkészület, hogy céljaikat, igazi programjukat most kevésbé lehet látni, mint valaha.

A nemzeti szocialista mozgalom két legnagyobb veszedelme a felelőtlen demagógia és a kispolgári ösztönök előtt meghajló reakcionarizmus. Az utóbbira vonatkozólag Eibl professzor a „La Revue des Vivants” júniusi számában, a hitlerizmus eredetéről és céljairól írva (La Révolte des Jeunes), igen érdekesen mutat rá Hitler egyéniségében arra az erősen kispolgári rétegződésre, amelyet egyrészt származása tesz érthetővé, másrészt pedig az osztrák fővárosban eltöltött esztendő hatása. Hitler a „Mein Kampf” lapjain maga is megemlékezik arról, hogy miként kapta az első és maradandó politikai benyomásokat a kispolgári és antiszemita színezetű osztrák keresztényszocializmus vezéreitől, Luegertől és Schönerertől. Így azután, ha egy kicsit kegyetlen is, de aligha igazságtalan kritika Unruh részéről az, hogy Hitler nemzeti szocializmusát „Revolution der Spiesser”-nek nevezi. Ezek a kispolgári elemek inkább jelentenek tehetetelt, mint értéket olyan dinamikus és előretörő mozgalomban, amilyenné a

nemzeti szocializmus lett az 1930. évi szeptember hó 14-i döntő győzelem után. Hitler azonban éppen ezt nem látja, mert az ő személyes hatása éppen ezeknél a kispolgári tömegeiméi legnagyobb, közöttük tudja felkelteni a legegységibb megmozdulásokat és közülük kerülnek ki a legfanatikusabb hívei. Így azután a „Mitläufer“-ek lavinája máris valósággal elborította a pártot; a mozgalom növekedése hovatovább csak számokat és tömegeket jelent és a mozgalomhoz csatlakozók közül azok, akik nemcsak számot, hanem súlyt és értéket is képviselnek, egyre növekvő kétségek között szemlélik, hogy a nagy számbeli növekedés közben mint sikkadnak el a mozgalom programjából a nemzeti gondolat és megújulás legértékesebb alkotóelemei.

A kispolgári reakcionarizmus veszedelmével szemben a német nemzeti szocializmus jövőjének legnagyobb biztosítéka a fiatal nemzedéknek a mozgalomhoz való csatlakozása. Ez a csatlakozás nem feltételek nélküli és nem kritikátlan az ifjúság részéről, de viszont annyira elválaszthatatlan a mozgalom későbbi sorsától, hogy az nélküle el sem képzelhető. A fiatal nemzedék állásfoglalását Günther Gründelnek az imént már idézett könyve (Die Sendung der jungen Generation. München, 1932.) fejt ki a legteljesebben. Az a nemzeti szocializmus, amelyet ez a fiatal nemzedék akar, sok ponton nem egyezik meg Hitler és legszűkebb táborkarának elgondolásával. A kritika, sőt a politikai herezis is megterem soraik között. Hitler fiataljai nem olyan fegyvelmezettek mint Mussolini giovinezza-ja, de azért Hitler és legközvetlenebb tanácsadói is ösztönösen érzik azt, amit Goebbels az ifjúságról szóló, jólismert mondás megfordításával úgy fejezett ki, hogy azért az övék a fiatalság, mert az övék a jövő.

Egy dolog bizonyos: a nemzeti szocialista mozgalomhoz csatlakozó német fiatal nemzedék nem fog beleegyezni abba, hogy ez a mozgalom belevessen a kispolgári reakció vizenyős posványába. Nekik nem kell a vilmosi Németország osztályállama és szenvedélyesen gyűlölik azt a gerontokráciát (Greisenherrschaft, mondja megvetőleg Gründel az öregek uralmáról), amely ennek a vilmosi Németországnak maradványaként a politikai, de különösen a gazdasági életben az öregek szívós kitartásával zárja el az utat a fiatalság érvényesülése előtt. Nem éreznek semmi rokonszenvet a kispolgári biztonságnak azzal a kicsinyes életstílust diktáló modorával szemben, amelynek legfőbb reprezentánsát Thomas Mannban látják. De éppen úgy hitelét veszítette előttük Spengler kispolgári pesszimizmusa is, amelyet Gründel igen találó kifejezéssel Untergangsnobismus-nak nevez.

A holnap ifjúságának életstílusa a nemzeti gondolat jegyében megvalósítandó szintézis felé törekszik és élesen szembehelyezkedik a ma ifjúságának fantáziátlan, önző és sivár tartalmatlanságával, koravén szkepszisével, amelyet Németországban a „neue Sachlichkeit“ nyegle modorossága és gépimádata, az angol-szász világban pedig a „to have a good time“ lapos epikureizmusa, színtelen életfilozófiája képvisel.

Az új életstílus programja a belső élet elmélyítése, az áldozatkészségnek és a közösség, a nemzet életével szemben érzett felelősségérzetnek tisztán körvonalazott célok felé törő dinamikája. A ma tömegemberével szemben a holnap életstílusának eszménye a „gemein-

schaftsgebundene Persönlichkeit“. „Umschwung vom Ich zum Wir“ mondja egy másik, alig lefordítható kifejezéssel Broder Christiansen, aki a „Das Gesicht unserer Zeit“ című könyvében nagy lelkesedéssel és nagy meggyőzőerővel körvonalazza a holnap fiatalságának ezt az új életstílusát. A mai fiatalság életstílusának legnagyobb szegénysége az volt, hogy elveszítette a hinnitudás képességét, eljutott a hit nullapontjára; a holnap életstílusának ismét hitre lesz szüksége, mert a maga elé tűzött célokat heroizmus nélkül elérni nem tudja.

Az új életstílus legfontosabb követelménye az, hogy a fiatalság megalkossa magának a nemzet új és megtisztult fogalmát és megkeresse a szerves kapcsolatot a nemzeti gondolat és a szocializmus között.

— A nemzet új fogalmát — írja Günther Gründel — mi megtisztítjuk minden rossz értelemben vett sovinizmustól. Nem akarunk tudni semmit arról a gonosz módon meghamisított nacionalizmusról, amely alapján véve nem egyéb, mint a hatalommal való hisztérikus visszaélés más nemzetek kárára. A fiatal nemzedék nacionalizmusa azt akarja, hogy minden nemzetnek feltétlen és kétségbe nem vonható joga legyen ahhoz, hogy saját otthonában úr legyen saját dolgai felett. Ez a nemzeti érzés nem tűri idegenek uralmát sem politikai, sem szellemi, sem gazdasági dolgokban és szorosan egybekapcsolódik a nemzeti szabadság gondolatával. Végül azt a jogot, amelyet magának megkövetel, természet-szerűleg elismeri és tisztelőben tartja minden más, szabad nemzetnél.

— Befelé a nemzet fogalma elválaszthatatlan a szociális népközösség (Volksgemeinschaft) gondolatától, úgy, amint ez az eszme a mi nemzedékünk soraiban kapta meg első megfogalmazását és lett valósággá a mi háborús és a háború utáni életünk átéléseiben. De a mi nemzedékünk népközösségi gondolatának semmi köze sincs a nyárs-polgári gondolkodásnak ahhoz az arroganciájához, amely a reakcionárius államhatalomra támaszkodva követeli a „rendet és a nyugalmat“, mint a polgári eszmény első kötelességét. Mi azt akarjuk, hogy a nemzetnek mint közösségnek élete tudatos, tisztán látható és ellenőrizhető irányelvekhez igazodjék; a népközösség minden tagjának meg kell találni az eleven kapcsolatot a népi erővel és a századok hagyományával, hogy így részese lehessen annak a nagy kollektív életnek és tevékenységnek, amely a nemzet jövőjének legfőbb biztosítója.

A szociális gondolat is új formákat keres a fiatal nemzedék eszmévilágában: elfordul az osztálytudatosság és az osztálygyűlölet nemzetellenes és a nemzeti gondolat jogosultságát tagadó, marxista szocializmusától és a szocializmust a kollektív gondolat jegyében élő nemzet fogalmával kapcsolja össze.

— Mi vagyunk a legradikálisabb, legtisztább és legigazibb szocialisták, akiket egy nemzet valaha is adhatott a világnak — mondja Gründel egy kicsit fiatalos önbizalommal. A mi szocializmusunk hajtó ereje nem az önző haszonvágy, hanem önzetlen idealizmus. Mi teljesen új fogalmazást adunk a mi szocializmusunknak, amely a nemzet fogalmából született és ég és föld távolsága választja el a marxista megfogalmazású osztályszocializmustól. Mi már tudjuk, hogy a marxista osztályszocializmus nem volt igazi szocializmus, hanem a valódi szocialista gondolat leggonoszabb elárulása. A mi szocializmusunkban a szociális és a nemzeti gondolat egyesül új, az első német szocializmussá, amely éppen úgy ledönti trónjáról a kasztokat és az osztályokat, mint a pénzt és így teremti meg az egységes nemzetet. A világháború csatamezőin és lövészárkaiban és a háború utáni időkben a bányákban, a hivatalokban, a gyárakban ekként alakult ki a közösség gondolata az új német nemzedék szívében. Ez a gondolat csak a közvetlen emberi értéket, a teljesítőképesség elvét és a személyes felelősséget ismeri és értékeli, más egyebet semmit.

— Az új német szocializmus nem dogma, hanem új álláspont: az emberi közösség minden dolgának olyan felfogása és megszervezése, amelynek alapja nem az egyén, hanem a nemzet összességének magasabb egysége. De új módszer is ez az új szocializmus: minden népi erő kifejtése és gyümölcsözővé tétele, a méltányosság (Volksgerechtigkeit) és az ökönomia kettős alaptételéből kiindulva.

A fiatal nemzedék radikalizmusának legrokonszenvesebb vonása az, hogy nem elégszik meg a múlt bátorhangú megbíráásával, hanem vallja a jövő programját gazdagon kitöltő szintézis szükségességét is. Forradalmat akar, de vértelen forradalmat, mutatis mutandis az angol történelem „dicsőséges forradalma“-t. Megtagad minden közösséget a más népek érdekeit sértő imperializmussal. Nem hisz sem az „első birodalom“, az Ottók és II. Frigyes germán-német univerzalizmusának a németiségtől valójában idegen, „ausserdeutsch“ uralmi gondolatában, sem a bismarcki „második birodaloméban, amely kaszáyaudvarokon készült a nacionalista és kismémet imperializmus végső diadalára, de csak azt az eredményt érte el, hogy egyenes folytatása, a vilmosi politika ellenszenvesé tette az egész németiséget a világ valamennyi népe előtt. A fiatal nemzedék Moeller van den Bruck „harmadik birodalmának új birodalmi gondolata felé tekint, amely nagyszerű kereteket ad a forradalmi, a nemzeti és a konzervatív gondolat összetételéhez. Hitlerrel szemben az a legnagyobb aggodalmuk, hogy a hatalmi harc és a pártszervezet kiépítése közben elsikkad az a nagy nemzeti forradalom, amely pedig az 1918-i idétlen, torzszülött forradalom után esedékesebb a német életben, mint volt valaha. Félnék, hogy az eredeti program merész és következetes radikalizmusa a hatalomrajutás megalkuvásai közben elszíntelenedik és az egész mozgalom nem lesz egyéb, mint átmenetileg nekivadult nyárs-polgárok rohamja a hataloméért.

Milyennek képzelik el az új nemzedék fiataljai az új német hatalmi gondolatot? Az angol imperializmussal és a francia hegemonizmussal szemben az új német birodalmi gondolat (Reichsgedanke) fő jellemvonása, hogy nem ismer a németiségen kívül eső célokat. Nekünk nincs szükségünk arra — így érvel Gründel — hogy imperialista álmok kísértései után szaladjunk. A német történelem nagy fordulópontjára állított fiatal nemzedék nem akarja művét olyan külső pillérekre építeni, amelyek felett közvetlen hatalommal és ellenőrzéssel nem rendelkezik. Mi csak önmagunkra akarunk támaszkodni és csak azt akarjuk a magunk eszményei szerint formálni, ami fölött teljes hatalmunk lehet és amit egészen a magunkénak nevezhetünk; de ezt azután szuverénül akarjuk elvégezni. Mi a mi eljövendő politikai birodalom-formálásunkban (Reichs-Gestaltung) csak a német nemzetet akarjuk. De azt akarjuk, mint egészet.

A HOLNAP IFJÚSÁGÁNAK ez az ígérete sok gyarló és kifogásolható vonást elfelejtet abban a nemzeti szocialista mozgalomban, amely lázas politikai harcok és a felelősséggel sokat soha nem törődő választási propaganda közben bizony bőven mutat ellenszenves vagy legalább is maga ellen éles kritikát kihívó vonásokat.

A legtöbb és bizonyosan jogos kritikát Hitlerék mozgalma a faji kérdés erőszakos hangoztatásával vívta ki maga ellen. A nemzeti és a biológiai naturalizmus alapján álló faji gondolat mindenképpen nehezen hozható egymással szerves összefüggésbe, de ettől eltekintve is az északi faj fensőbbiségének hirdetésével követték el a nemzeti szocialisták vezérei a legtöbb következtelenséget és a megemészthetet-

lenül német „völkisch“ gondolattal tették az egész mozgalmat kifelé igen sok ember előtt szerfelett ellenszenvessé. Ezen a területen Hitler „rayon-chef“-je Alfred Rosenberg, aki nagy művét, a „Mythus des 20. Jahrhunderts“-et elsősorban azért írta meg, hogy abban romantikus faji teóriáját kifejtse. Rosenberg könyvében sajátos keverékbe vegyül össze Houston St. Chamberlain romantikus elmélete az árvák elhivatottságáról és Günther tárgyilagossabb, a tudományban „Rassenkunde“ néven ismert fajelmélete. Chamberlain árja-imádata Rosenbergnél a szőke északi fajra korlátozódó „nordomaniá“-vá szűkül. Majdnem gyermeces kritikátlansággal kutatja végig az egész világtörténelmet az antik kultúra és történelem nagy embereitől elkezdve a renaissance nagy mestereiig és véli megtalálni mindenütt, néhai való derék Horváth Istvánénál nem sokkal magasabb színvonalú tudományossággal, a szőke német faj egyedüli felsőbbrendűségét és mindenütt való jelenlétét az emberi szellem minden nagy alkotásában.

Mindez pedig nem volna egyéb, mint ártatlan tudományos vagy tudományoskodó játék, — mondja Theodor Heuss — ha Rosenberg és az egész hivatalos pártszervezet nem használná fel faj elméletét politikai agitáció céljaira. Így a nemzeti szocialista mozgalom egyik legszerencsétlenebb „eszmeje“ lett az egész faji, „völkisch“ gondolatcsoport. Egyszerűen azért, mert így a németek újból a legjobb úton vannak, hogy a vilmosi Németország parvenü arroganciája helyett most saját fajuk istenítésével tegyék magukat népszerűtlenné más népek előtt. Mert amíg csak Rosenberg obszkurus és a párt hivatalos kanonizációját is nélkülöző könyve akarja elvitatni az olaszoktól Dantét, Lionardót és Raffaelt, addig semmi különösebb baj nem történik. De ha ez a faji területre átvitt arrogancia az egész németiségnek is hivatalosan vallott álláspontja lesz, a német elbizakodottsággal és önimáddal szemben érzett ellenszenv könnyen a világ egyik legkevésbé szeretett népévé teheti ismét a németeket.

A faji gondolat másik hajtóereje az antiszemitizmus. Nehéz volna tagadni, hogy a háború utáni Németország sok politikai, kulturális és gazdasági jelenségével szemben az antiszemitizmus bizonyos mértékben érthető. Ennek további megokolása azonban kívül esik ennek a cikknek keretein. Azt mindenesetre nyugodtan lehet állítani, hogy a hitlerizmus messze túlbecsüli a zsidóság szerinte káros és a nemzet legjobb értékeit romboló hatását, amikor a faji elmélet egész bonyolult gépezetét használja fel ennek megakadályozására. A hitlerizmusnak abban igaza van, amikor kérlelhetetlen szigorral lép fel a zsidóságnak a bolsevizmussal kacérkodó részével. De a zsidókérdést nem lehet tisztán faji alapon megoldani, egyszerűen azért, mert ez a megoldás igen veszedelmes általánosításokhoz vezet. Hitler, úgy látszik, maga is kész ezen a ponton megegyezésekre. Mindenesetre ezt mutatja az az interjú, amelyet a londoni Times tudósítójának adott alig egy hónappal az 1930 szeptemberi győzelem után. Ebben az interjúban Hitler kijelenti, hogy j órávaló (anständige) zsidók ellen a nemzeti szocialistáknak nincs semmi kifogásuk; de ha a zsidók a bolsevizmussal azonosítják magukat, akkor nyomban ellenségeiknek tekintik őket.

Gründel a hitlerizmus faji-völkisch politikáját akképpen bírálja, hogy a nemzeti szocialista mozgalomnak meg kell szabadulni egyrészt a „nordomania“ következetlenségeitől, másrészt az elvakult gyűlölet által motivált antiszemitizmustól és a „tisza északi fajról való ábrándozás helyett a mozgalom vezetőinek a „jó német faj“ fejlesztését kell előmozdítaniok a modern eugenika eszközeivel folytatott helyes faji politikával.

A NEMZETI SZOCIALIZMUS vallási és egyházpolitikai problémáiról, a katolicizmussal való vonatkozásban, König Antal már részletes beszámolót adott a Magyar Szemle hasábjain.¹ Nem akarjuk az ott elmondottakat megismételni, csupán szeretnénk teljesebbé tenni a képet a német nemzeti szocialista mozgalom és a német protestantizmus közötti viszony rövid vázolásával. Ez annál is inkább beleillik a mi cikkünk keretébe, mert a protestantizmus és nemzeti szocializmus közötti, a legutóbbi politikai események által is elősegített közeledés éppen a nemzeti gondolat jegyében történt.

Ez a közeledés nem egészen új keletű, bár a hitlerizmus talajvesztése a római katolikus Bajorországban határozottan elősegítette és gyorsabbá tette a kölcsönös érdeklődés, sőt rokonszenv kifejlődését mind nemzeti szocialista, mind lutheránus részről. Hermann Kremers, egy kicsit a német „Prediger“-re jellemző szónokias hangú, de egyébként komoly és a kérdésnek minden részletére kiterjeszkedő tanulmányában (Nazionalsozialismus und Protestantismus. Berlin, 1931.) már egy évvel ezelőtt azt a következtetést vonta le, hogy az új, „völkisch“ szabadságmozgalomnak nemcsak hogy figyelmen kívül hagyni nem szabad a protestantizmus politikai ethoszát, hanem azt magára nézve irányadónak is kell tartani, mert politikai elveinek és céljainak nagy része a protestantizmus politikai ethoszával nemcsak párhuzamosan halad, hanem újuk jelentős darabon egy és ugyanaz.

A jelek általában azt mutatják, hogy a német protestantizmus Luther nacionalizmusán keresztül sokkal könnyebben megtalálja az utat és módot a nemzeti szocializmussal való együttműködéshez, mint a római katolicizmus. A teológiai nehézségek, Rosenberg zavaros fél-pogánysága, fél-kereszténysége miatt, protestáns részről sem kisebbek. Rosenbergből Nietzsche és nem Luther hangja beszél, mondja Kremers. De azért mégis nagyon megnyerte tetszését az, ahogyan Rosenberg a kereszténységnek férfias, tisztán germán változatát találta meg Eckhart mester vallásosságában.

Ettől az egy nehézségtől eltekintve másutt mindenütt igen sok érintkező pontot talál Kremers a Hitler-mozgalom eszmei tartalma és a német protestantizmus között. Örömmel üdvözli benne a nagy-német gondolatot képviselő „völkischer Staat“-ot, amely a világon élő minden németet védő szárnyai alá akar venni. Hitlerben a „nagy tisztogatóit látja, aki hadat üzen a modom kultúra nemzetietlen elfajulásának. A nemzeti szocializmus férfias kereszténység utáni vágyakozást hozott magával és Kremers egészen természetesnek tartja,

¹ A német katolikusok és a nemzeti szocializmus. XV. kötet, 124—134. oldal.

hogy Luther német protestantizmusa megtalálja az utat Hitler nacionalizmusának tettekre és áldozatokra kész aktivizmusához, amelytől távol áll a materializmus jóllakott közönyössége és az atheizmus mérges lehellete. Ez a nacionalizmus — mondja papos, de bizonyosan őszinte lelkesedéssel — a világháború zűrzavarából tört elő, olyan fiatal nemzedék szivéből, amely népét ki akarta menteni a forradalom posványából. És most, amidőn új férfieszmény korszakát akarja megteremteni, ott áll az egyház kapujában és bebocsátást várva kopogtat...

Mindez pedig egyszerűbb, szürkébb szavakkal elmondva azt jelenti, hogy nemcsak a nemzeti szocializmus keres segítséget és munkatársat a német protestantizmusban, hanem a német lutheránus egyházat is bizonyos „ellenforradalmi ressentiment“ hajtja Hitler mozgalma felé. Az egyházak anyagi támogatását megtagadó weimari alkotmánnyal a német protestantizmus soha nem tudott őszinte rokonszenvet érezni és így ösztönösen szövetségesének érezte azt a mozgalmat, amely az új állam alapjait támadta meg. Másrészt pedig mintha a reformáció idejéig visszavezethető népi ösztönök is új életre keltek volna Luther egyházában. A német protestánsok kezdik úgy érezni, hogy nekik ehhez a népies és nemzeti mozgalomhoz sokkal több közük van, mint volt a vilmosi Németországhoz, amely több-kevesebb nyíltsággal, de bizony csak rendőri szolgálatra használta fel az evangélikus egyház gondosan kiépített szervezetét és az egyháznak az államtól élvezett anyagi támogatás fejében az állami rend — Staatsordnung — lojális védelmezőjének kellett lennie. Most kezdik csak mind tisztábban látni, hogy a vilmosi államrend mennyivel távolabb volt a lutheri, valláserkölcsi alapokra épített, de határozottan a népszuverenitásból kiinduló állameszmétől, mint van az új „völkisch“ állami gondolat. A hitleri nemzeti szocializmus meg éppen könnyebben hozható közös nevezőre a kereszténység szociális tanításával, mint a vilmosi osztályállam imperializmusa, amelynek valami túlságosan nagy szociális gondjai sohasem voltak.

Végső érvekppen járul ehhez még az is, hogy Hitler természetesebb szövetséget lát a népi erőkre támaszkodó német lutheranizmusban, mint a nemzetközi római katolikus egyházban. A legújabb politikai események, nevezetesen a katolikus bajorság éles szembefordulása a nemzeti szocializmussal, a protestáns északra támaszkodó Hitler előtt még rokonszenvesebbé tették a lutheránus egyházzal való szorosabb együttműködés gondolatát, már csak taktikai szempontból is. Mindez azonban még inkább csak feltevés; kész megállapodás, hivatalos formában, egyik részről sem történt. De azért a valóság mégis csak az, hogy a német protestantizmus és a nemzeti szocialista mozgalom között a kapcsolat hétről-hétre erősödik, különösen amióta a politikai katolicizmust, a Centrumot és Hitleréket, ha előbb nem is, de Papén kancellár kormányra jutása óta, áthidalhatatlannak látszó ellentét választja el egymástól.

A KÜLPOLITIKÁBAN a nemzeti szocialista mozgalom célkitűzése szakított a bismarcki és vilmosi imperializmussal, amely félelmetes tengeri hadiflotta építésével a tengerentúli gyarmatosítás

és nyomában a német világkereskedelem fejlesztésének politikáját folytatta. Különben a hivatalos pártszervezet és az egész mozgalom külpolitikai programja meglehetősen kialakulatlan. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a hatalom megszerzéséhez vezető úton a külpolitika elsősorban agitációs célokat szolgál és mivel sok gyakorlati értéke úgy sincs, a hatalom átvételéig a párt vezetői különösebb felelősséget nem éreznek külpolitikai véleménynyilvánításaikkal vagy programadásukkal szemben.

Hitler a „Mein Kampf“ lapjain ad külpolitikai programot és ennek a programnak középpontjában a telepítési kérdés van, a gyorsan szaporodó német faj milliónak elhelyezése, földhöz juttatása. Hitler abból a feltevésből indul ki, hogy száz esztendőn belül kétszázötven millió német fog élni Európában és, amint mondja, ezeket nem lehet összehérszélenni gyári kulik módjára, hanem földhöz, szabad levegőhöz kell juttatni őket, hogy mint parasztok és munkások kölcsönösen biztosítsák egymás megélhetését. A telepítés útját Hitler kelet felé keresi és pedig nem békés beszivárgás útján, ahogyan ez a középkorban történhetett, amikor német telepesek minden ellenállás nélkül foglalhattak maguknak földet a Németországtól keletre eső, csaknem teljesen üres, végtelen területeken, a Baltikumban, a Volga mentén, egészen Turkesztánig. Hitler a telepítési kérdést hódító háború útján akarja megoldani. Mivel pedig Németország egyszerre két fronton nem hadakozhatik, először Franciaországnak, a német nép „ősellen-ségének megsemmisítésére kerül sor. Amikor azután Németország Franciaországgal leszámolt, ereje teljességében indulhat el kelet felé, hogy a vér drága árán szerezzon földet a földre éhes mülióknak.

Mindezt Hitler 1924-ben írta le és ezt a naiv romantikával felépített külpolitikai tervet azóta is tízezrek olvassák a vezér sok kiadásában, változatlanul megjelent fő művében. Hitler, legnagyobb valószínűség szerint, maga sem veszi túlságosan komolyan ezt az egész külpolitikai romantikát. Legalább is a Gustave Hervéhez küldött levél, közvetlenül az 1930 szeptemberi győzelem után, ezt bizonyítja. Ebben a levélben Hitler kijelenti, hogy Németországban nincs senki, aki őszinte szívvel ne üdvözlölné minden olyan becsületes kísérletet, amelynek célja az, hogy tartósan megjavítsa a Franciaország és Németország közötti viszonyt.

De nem lehet semmi komoly alapja az egész keleti hódító háború tervének sem, legfeljebb annyi, hogy Németországnak Versaüles-ban szerencsétlenül megvont határai gyökeres revízióra szorulnak és ezt Németország bizonyosan ki is fogja harcolni. De ami a keletre kívándorló felesleges nép-milliókat illeti: ha Hitler egyszer csak félórát szentelne a statisztikai adatok tanulmányozásának, — írja Heuss a hitleri külpolitika bírálatában — nyomban meggyőződhetnék arról, hogy a fehér faj népességmozgalmi iránya egészen más, mint ahogyan azt Ő látja. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek nagyarányú népesség-szaporodása Európában ma már visszahozhatatlanul a múlté. A fejlődés menetének meglassúdása megkezdődött már a háború előtti években. Ma pedig a latin és a szláv népek kivételével — noha a szaporodás mértéke ezeknél is erősen csökkent — a fehér faj némi számbeli

növekedést már csak azért mutat fel, mert a halálozási arányszám gyorsabban csökken, mint ahogyan fogy évről-évre a születések száma. Ezen pedig nagyon keveset, sőt valószínűleg semmit sem változtat az, hogy a nemzeti szocialisták kíméletlen harcot akarnak folytatni a születések korlátozása ellen.

A nemzeti szocialista mozgalom külpolitikai programra ja egyébként is elég szegény és hiányos. A hivatalos program huszonöt pontja között más, mint a versailles-i és a st-germaini békeszerződések megsemmisítése (Aufhebung) nem is szerepel. Egyetlen tény kétségtelen, és pedig az, hogy a nemzeti szocialisták külpolitikája teljesen szakított a bismarcki és vilmosi imperializmussal és külpolitikájuk fő mozgató ereje a nacionalizmus. Ez a nacionalizmus valamennyi német egyesítésére törekszik, ezért van szükség nemcsak a versailles-i, hanem a st-germaini békeszerződés megszüntetésére is, mert csak így valósítható meg az Anschluss, az osztrák németek csatlakozása a birodalomhoz. A nemzeti szocialista mozgalom fiataljainak felfogása ezen a ponton is kritikával áll szemben a hivatalos pártszervezet erőszakos és gyűlölködő demagógiájával. Ők is a minden németet egyesítő Nagy-Németországot akarják megvalósítani, de békés együttműködésben az európai népek nagy családjával.

Végső fokon: a jövő igazi kérdése nem is az, sikerül-e Hitlernek hatalomra jutnia, hanem az, vajjon a humanisztikusabb gondolkodású fiatalságnak sikerül-e a mozgalomban ma domináló demagogikus szellemet háttérbeszorítani és a pozitív program hiányait életrevaló tartalommal kitölteni. Hogy ez sikerüljön, azt a nemzeti eszme híveinek ép a nemzeti eszme jövője érdekében kell kívánniok.

MATHÉ ELEK

LESZERELÉS

1918 év végével befejeződött a világháború, de a várva várt béke nem következett be. A legyőzöitektől való félelem, amely annak idején ott ült a trianoni, versaillesi stb. konferencia asztaloknál, még él ugyan, de a felületességet és a tájékoztatlanságot — a békeszerződések munkatársait — felváltotta azóta a tapasztalat és annak belátása, hogy itt sürgősen intézkedni, sőt segíteni kell, mert különben a legyőzöitekkel együtt tönkremennek a büszke győztesek is. Odáig azonban még nem jutott el ez a belátás, hogy az egyetlen gyökeres orvosláshoz — a békeszerződések revíziójához — végre hozzáfognának. Kétségtelen, hogy a revízió ellen a győzteseknél egyelőre hatalmas belpolitikai akadályok is lehetnek. Így tehát kerülgetik a revíziót, mint macska a forró kását és próbálkoznak a helyzeten, persze főleg saját érdekükben, mindenféle surrogátummal javítgatni. Ide tartozik ma a leszerelés kérdése is. A nagyközönség abban látja a leszerelési konferencia feladatát, hogy a jövőben a háború lehetőségét egyszer és mindenkorra megszüntessék, vagy legalább is csökkentsék. Ehhez azonban az ú. n. erkölcsi légkör még nincs megteremtve.

A leszerelési kérdés veleje ma megint csak gazdasági természetű. Ha a leszerelési kérdés mai állapotát figyeljük, azt látjuk, hogy — a külpolitikai és belpolitikai indokoktól eltekintve — a győztes államok kormányait elsősorban belső gazdasági kérdések vezérlik.

Az utolsó időkben a fegyverkezési versengés az egész világon mindig nagyobb és nagyobb mértékeket ölt. Egy modern hadsereg fegyvereinek a technika rohamos fejlődésével lépést kell tartaniok. Ebből következik, hogy ezek a modern fegyverek először is nagyon költségesek, másodsor pedig időszerűségüket hamar elvesztik s még tökéletesebb, még modernebb, tehát még drágább fegyverekkel kell azokat állandóan pótolni és kiegészíteni. Ez a körülmény nem csak a kisebb és szegényebb országok, de a nagyhatalmak állami költségvetését is tetemesen megterheli s szinte fantasztikus összegeket von el a gazdasági élettől. Ezáltal a fegyverkezés nagymértékben hozzájárult a jelenlegi gazdasági világválsághoz. Ebből a szempontból látják a nagyhatalmak a leszerelési konferencia főfeladatát: a fegyverkezési költségek leszállítását és az így megtakarított összegeknek a gazdasági élet vérkeringésébe való visszavezetését.

Ez a körülmény azonban nem befolyásolja a leszerelési konferencia eminens fontosságát, mert amennyiben a konferencia a leszerelés tekintetében nem is zárulna számottevő sikerrel, gazdasági és politikai téren feltétlen lesznek következményei; maga a konferencia,

továbbá az egyes államok vezető államférfiainak és kiküldöttjeinek hosszantartó állandó személyes érintkezése révén is kiváló alkalom nyílik politikai és gazdasági tájékozódásra, baráti vagy szövetséges viszonyok kimélyítésére és végül tevékeny propaganda kifejtésére.

Így a kis legyőzött és leszerelt Magyarországnak is résen kellett lennie, a kérdést állandóan figyelemmel kísérni és végül magát a leszerelési konferencián felkészült szakemberekkel képviseltetni.

Így indult el Magyarország részéről is ez év elején egy számban kicsiny, de jól felkészült bizottság Genfben, hogy a február 2-án megnyílt leszerelési konferencián Magyarország érdekeit képviselje.

Az azóta eltelt négy hónap feljogosít bennünket, hogy a konferencia eddigi működésének összegezése alapján mérleget állítsunk fel.

A konferencia tárgyalásainak alapját lényegében a Népszövetség Egyességokmányának VIII. cikke és az Előkészítő Bizottság által kidolgozott tervezet képezik.

Az Egyességokmánynak VIII. cikkében a népszövetségi tagállamok ugyanis kötelezettséget vállaltak, hogy: „fegyverkezésüket azon legkisebb mértékre szorítják, amely összeegyeztethető egyrészt az ország biztonságával, másrészt azzal a nemzetközi kötelezettséggel, amelyet egy közös hadművelet követelne.“ Itt megjegyzem, hogy a győztes államok a leszerelést már a Németországgal kötött versaillesi békeszerződés V. fejezetében is kilátásba helyezték. E szerint: „..... az összes népek fegyverkezési korlátozásának bevezetésére Németország kötelezi magát szárazföldi, tengeri és légi erejére vonatkozó korlátozások szigorú betartására.“

A fentemlített előkészítő bizottság tervezetének ránk nézve legfontosabb rendelkezését az 53. cikk tartalmazza, mely szerint a leszerelési konferencián kötendő szerződés érvényben hagyja az eddig megkötött, a földi, tengeri és légi erők korlátozását célzó összes szerződések, tehát a Párizs körüli békeszerződések idevonatkozó határozmányait is.

A leszerelési konferencia eddigi működésében három időszakot figyelhettünk meg. Az első február hó 2—24-ig tartott és az általános vitából állott. Ebben 49 állam képviselője vett részt. Az elhangzott javaslatok csak nagy általánosságban hangsúlyozzák a leszerelés, illetőleg a fegyverkezés korlátozásának szükségességét. Egyesek a mostani helyzet állandósítását, mások a vegyi háború és repülőbombák használatának betiltását javasolják. Anglia képviselője az általános védkötelezettség eltörlésének gondolatát veti fel. A szónokok általában igen óvatosak, érzik a fennálló nagy elvi ellentéteket, de ezeket nem érintik. Egy állam se vállalja az erkölcsi felelősséget azért, hogy az elvi ellentétek feszegetése által a konferencia eredményét, vagy a további tárgyalások lehetőségét megghiúsítsa. Így pl. az előkészítő bizottság tervezetének 53. cikkét nem említi senki. Az egész tervezet ellen általában csak Brüning német kancellár és Litvinov orosz fődelegátus foglalnak kimondottan állást. A látszat az, hogy a nagy tömegek kedvéért a legkisebb eredménnyel is megelégszenek, ezért sok szónok csak mozzanatonként! leszerelésről beszél. Jellemző, hogy az összes szónokok az írásban előkészített javaslatokat az ülésen fel-

olvassák, csak Magyarország megbízottja, gróf Apponyi Albert tart szabad előadást. Beszéde nagy hatást kelt; szónoklatában hangsúlyozza az egyenjogúság elvét és Magyarország álláspontját, mely szerint az előkészítő bizottság tervezete a további tárgyalásoknak csak keretét képezheti, nem pedig annak alapját.

Konkrét javaslatokkal csak Oroszország és Franciaország kiküldöttei éltek. Oroszország különleges politikai helyzetére való tekintettel természetesen mint az általános és azonnali leszerelés apostola lépett fel. Javaslatának komolytalan és átlátszó volta feleslegessé teszi annak megvitatását.

A leszerelési konferencia első időszakának kétségtelen legnagyobb eseménye a francia javaslat volt, melyet Tardieu még február hó 5-én meglepetésszerűen tett le a konferencia asztalára. E javaslatnak lényege: egy nemzetközi hadsereg létesítése és a Nemzetek Szövetségének rendelkezésére bocsátása. A hadsereg légi, szárazföldi és tengeri erőkből állana. A francia elgondolás szerint a fősúly a hadsereg légi fölényén fekszik. Azért nemzetközivé teszi az összes polgári szállító légi járműveket és bombázó repülőgépeket s kijelenti, hogy a fenti légi forgalmi eszközöket csak olyan hatalom tarthatja fenn, amely kötelezi magát, hogy azokat a Nemzetek Szövetségének szükség esetén rendelkezésre bocsátja. Ugyanez vonatkozik a nagyobb tonna tartalmú tengeralattjárókra, a nagyobb űrméretű ágyúkkal felszerelt, vagy 10.000 tonnánál nagyobb sorhajókra, valamint a nagy hatást kifejtő nehéz tüzérségi lövegekre és páncéljárművekre is. Azonfelül minden államnak kötelessége, hogy a nemzetközi hadsereg megalakulásához, később meghatározandó erejű és összetételű fegyveres alakulatokkal járuljon hozzá.

A nemzetközi hadsereg feladata adott esetben az volna, hogy kitörőben levő háborúkat a Nemzetek Szövetségének rendelkezései szerint csirájában elfojtsa, esetleges támadásnak áldozatul esett államot azonnal támogasson, vagy válságos időkben megszállhassa azokat a vidékeket, ahol a háborús bonyodalom veszedelme fenyeget. Franciaország egyidejűleg kijelenti, hogy hajlandó egy európai konfliktus esetében a nemzetközi hadsereghez a következő alakulatokkal hozzájárulni: egy az összes fegyvernemekből álló hadosztállal, egy légi járművekből álló csoporttal, továbbá megfelelő szárazföldi harc-eszközökkel, személyzettel és lőszerrel.

Eddig a francia javaslat. Kétségtelenül új eszme. De hol marad végeredményben a leszerelés? Mert a költséges, veszedelmes és a franciák által is támadó jellegűnek megjelölt fegyvereket távolról sem tiltják el, vagy semmisítik meg, hanem kiképzett személyzettel együtt tovább megmaradnak azon országok területén, ahol ma is vannak. Nemzetközi háborús bonyodalom esetén, hogy a Nemzetek Szövetségének rendelkezései szerint „igazságot“ tegyenek, országukat csak kormányuk engedélyével hagyhatják el. És mi lesz, ha egyik vagy másik nagyhatalom, vállalt kötelezettségét adott esetben megtagadja, mert pillanatnyilag érdekei úgy kívánják? Mi lesz, ha ez a nemzetközi hadsereg netalán gyengének bizonyul és harcban alul marad, mert éppen egy nagyhatalom rakoncátlankodik?

Amíg az európai államok egymáshoz való jelenlegi viszonya és a mai értelemben vett szuverenitása nem változik, amíg tehát a nemzeti hadseregek teljesen meg nem szüntethetők, vagy azokat csak a belrend fenntartására alkalmas keretekre nem csökkentik, illetve nem szerelik le, addig a Tardieu-eszme csak elméletben állja meg a helyét, de gyakorlatban nem valósítható meg. Bizonyos, hogy a javaslat a franciák által olyannyira hangsúlyozott „sécurité“ (biztonság) elvét szolgálja, de csakis a francia hegemonia szempontjából. Célja nyilvánvalóan elsősorban az, hogy a békeszerződések által teremtett helyzeteket állandósítsa. Magyarország szempontjából tehát a terv elfogadásának az lenne a következménye, hogy a kis államokat a nagyhatalmakkal szemben teljesen védtelenné tenné.

A politikai nehézségektől teljesen függetlenül, egy nemzetközi hadsereg megszervezése, annak vezetése, hadrendjének összeállítása, a hadműveletek alatti szállítása, elhelyezése és ellátása súlyos s ma valószínűleg megoldhatatlan katonai és jogi problémákat képeznek.

Lehetetlen tehát a leszerelési kérdés megoldásával addig várni, míg egy minden tekintetben megbízható nemzetközi haderő megszervezése nem sikerült. Hogy ez nem csak kis államok, hanem adott esetben, egy nagyhatalom ellen is hathatósan fellépessen, annak előfeltétele, hogy a nemzetközi hadsereg megalakítását egy gyökeres és általános leszerelés előzze meg.

A francia javaslat emiatt az általános vitában kevés támogatásra is talált. Kimondottan mellette, Franciaország csatlósain kívül, csak kisebb államok foglaltak állást.

Az általános vita befejeztével a már előzőleg megalakult Általános Politikai Bizottság, az ú. n. Commission générale, megkezdte működését. Ez a bizottság, amely úgyszólván a konferencia elnöksége is, hivatott minden elvi kérdésben dönteni, az elhangzott javaslatokat rendszerbe hozni, a tárgyalások sorrendjét s a következő eljárást megállapítani és végül a tárgyköröket az újonnan megalakított szakbizottságokra felosztani.

Ebben az időben a következő szakbizottságok alakultak meg: egy szárazföldi, egy tengerészeti, egy légügyi, egy költségvetési és egy politikai bizottság.

Az utóbbi jelenleg egy, a lengyelek által — nyilván francia és kisantant-sugalmazásra — felvetett „désarmement moral“ javaslaton dolgozik. Ezt azért említem elsősorban, mivel lényegében a leszerelt államok ellen — tehát Magyarország ellen is — irányul. A javaslat t. 2. a sajtó, iskolanevelés, propaganda, színház, mozgófénykép és rádió terén a nemzeti irányzat — tehát elsősorban minden irredenta tevékenység — megrendszabályozásával foglalkozik. Magyarország szempontjából ez a kérdés tehát felette fontos és kényes. Ily irányú törekvések ellen a magyar bizottságnak majdan latba kell vetnie minden tudását, energiáját és ügyességét.

Δ többi szakbizottság a Commission générale által kiutalt szakkérdéseket tárgyalja. A bizottságokban lefolyt munkálatokra nézve megállapítható, hogy az eredmény, a feldolgozott nagy munkaanyag dacára, elenyésző. Ennek oka megint az, hogy a nagyhatalmak továbbra

is tartózkodnak minden elvi döntéstől, mely a fennálló ellentéteket kiélelhetné.

Ide tartozik legelsősorban a nagy elvi ellentét, ami a francia „biztonság“ és a német „egyenjogság“ következménye között áll fenn. E két probléma megoldásától függ pedig a konferencia egész sorsa, mert sem Franciaország, sem Németország s a többi leszerelt állam nélkül a leszerelési kérdés nem oldható meg. A Commission généralenek a húsvéti szünetig nem sikerült e tekintetben az ellentéteket közös nevezőre hozni.

A szünet után, április hó 1 i-én megtartott ülésen egy új — amerikai-angol — javaslat lehetővé tette a további érdemleges tárgyalásokat és reményt nyújt a biztonság és egyenjogság elvei között fennálló éles ellentét áthidalására. Az új javaslat a kvalitatív, tehát a minőség szerinti leszerelést célozza. Lényege az, hogy a nehéz támadó fegyverek elaltassanak.

Eleinte a franciák a javaslat ellen erélyesen tiltakoztak a következő indokolással: hogy ha a támadó fegyvereket betiltják, tehát megsemmisítik, azok többé egy megalakítandó nemzetközi hadseregnek rendelkezésére nem bocsáthatók. Ez megint annyit jelentene, hogy Tardieu javaslatát elvetnék, anélkül, hogy tárgyalásra került volna, így született meg az angol Simon-nak a világtörténelemben teljesen új kompromisszumos javaslata, mely szerint bizonyos fegyverek nemzeti hadseregeknél nem használható, ezért ezek vagy tiltassanak el, vagy pedig tétessenek nemzetközivé. Ilyen formában a minőség szerinti leszerelést célzó javaslatot az általános politikai bizottság egyhangúlag elfogadta azzal a hozzáfűzéssel, hogy a megjelölt fegyverek sorsa felől csak későbbben fognak dönteni.

E határozat folytán a szárazföldi, tengeri és légi szakbizottságok április hó 26-ika óta dolgoznak a kimondottan támadó jellegű fegyverek meghatározásán. A bizottságokban minden állam képviselői aszerint igyekeznek a fegyvereket csoportosítani, amint ezt politikai érdekeik megkívánják. Ez az oka annak, hogy a folyton húzódó tárgyalások eddig még lényeges eredményre nem vezettek, pedig szakszempontról a kérdés könnyen megoldható, eltekintve attól, hogy a támadó nehéz fegyverek már a versaillesi békeszerződésben mint olyanok fel lettek sorolva.

A politikai szakbizottságban gróf Apponyi a közelmúltban hosszabb beszédben szólt hozzá a „désarmement moral“ problémájához. Leszegezte többek között Magyarország álláspontját, mely szerint nem lehet eltüntetni, hogy az iskolákban az igazságtalannak tartott békeszerződések békés úton való revisiojának szükségességét oktassák.

A költségvetési bizottság az államok nemzetvédelmi kiadásairól szóló okmányok felülvizsgálatával és a költségvetési korlátozás kérdésével foglalkozik. Már eddig is kialakult az az általános felfogás, hogy a fegyverkezés csökkentésének költségvetési úton való megoldása már esek technikai okokból sem hajtható végre.

A magyar delegáció az összes eddigi tárgyalások alatt céltudatosan a leszerelési kérdés olyan megoldásának elfogadtatására törekedett, amely Magyarország részére legjobban szolgálja úgy a biztonságot,

mint az egyenjogúságot. Ennek eredményeként leszegezhetjük, hogy az egyenjogúság mellett eddig már 12 állam nyilatkozott. A békeszerződések által teremtett katonai helyzet fenntartását nyíltan és kimondottan eddig csak Románia követelte. A Commission générale egyhangúlag elfogadta továbbá a magyar indítványt, mely szerint az előkészítő bizottság tervezete a további tárgyalásoknak csak keretét, nem pedig alapját képezheti. Ennek a fontos következménye az, hogy minden állam képviselőjének jogában áll az említett tervezet egyes cikkeinek megváltoztatását, illetve teljes elhagyását indítványozni.

Ez az eredmény nagyobb, mint amilyent mi az adott helyzetben és országunk hatalmi súlyánál fogva eddig remélhattünk. E magyar sikert delegációnknak az összes bizottságokban kifejtett élénk tevékenységének, alapos felkészültségének és taktikai ügyességének köszönhetjük.

Ezzel befejezem a konferencia eddigi működését összefoglaló ismertetésemet. Anélkül, hogy a jóslás sikamlós talajára lépnék, a konferencia eddigi lefolyása alapján véleményem szerint számolhatunk: a gáz és vegyi háború, valamint a repülőbombák és a legnehezebb fegyverek eltiltásával, a hadügyi kiadások általános korlátozásával s így a jelenlegi gazdasági és politikai feszültség bizonyos fokú enyhülésével.

Egy általános és nagyobbmértvű leszerelésben nem hiszek. Legfőbb akadálya szerintem Franciaország. Nem képzelhetem el, hogy Franciaország egy véres háború árán szerzett és főleg modermül felszerelt, erős hadseregén nyugvó hegemoniájáról csupán humanitásból önként, súlyos ellenszolgáltatások nélkül lemondjon.

Még kevésbé hiszem azt, hogy Franciaország és csatlósai egy oly megoldáshoz járulnának hozzá, amely a legkisebb mértékben is szolgálná a mi revíziós törekvéseinket.

Nem tudom, hogy a magyar bizottság milyen utasításokkal utazott Genf be. Én, mint a tárgyalások csendes, laikus szemlélője nem hiszem, hogy a mai nemzetközi politikai légkörben, zöld asztalnál való tárgyalások révén jöhessenek létre a békerevíziók. Maga a világtörténelem is amellet tanúskodik, hogy a békeszerződések igazságtalanságai zöld asztal mellett csak jelentéktelen mértékben tehetők jóvá.

Addig, amíg a világot irányító nagyok a különböző békeintézményekkel, döntőbíráóságokkal. Nemzetek Szövetségével és számtalan tárgyalással a történelem fenti tapasztalatát kézzelfoghatóan meg nem döntik, addig ne bízunk ígéretekben és utópiákban, ne dobjuk el még megmaradt fegyvereinket, sőt gondoskodjunk arról, hogy kardjaink mindenkor élesek, puskáink töltve legyenek. Mert ma nekünk a revízió nemcsak ideális nemzeti törekvésünk, hanem létérdekünk is.

Ez egy igénytelen szemlélőnek szerény magánvéleménye.

SZTÁLIN

Oroszországról és az orosz lélekről Európában állandóan I számtalan könyv, füzet és tanulmány jelenik meg, amelyek ezt a számunkra teljesen érthetetlen káoszt akarják megmagyarázni, ami pedig még orosz ember számára is érthetetlen és megmagyarázhatatlan. Dosztojevszkij írja „Az író naplója“ című kötetében, hogy európai utazók hosszabb-rövidebb oroszországi tartózkodás után könyveket írnak Oroszországról és az orosz lélekről, de ezek a könyvek akár németek írják, akár franciák, mind felületesek és képtelenek a lényeg megmagyarázni. Mert mit lát az idegen Oroszországból? Megnézi Szentpétervárot az Eremitage rácsozatát, Moszkvában a Kremlt, Szaratovban az orosz nemzeti táncokat, azután a Kaukázust és könyvében ezek alapján próbál képet adni Oroszországról és — az orosz lélekről. Bármily közel van is „Európához“ Oroszország, a holdat sokkal jobban ismerik az európaiak, mint Oroszországot, mert az orosz lélek az európai ember logikájának törvényei alapján megérthetetlen és megmagyarázhatatlan.

Az orosz társadalmi mozgalmak, bármily közel van is Oroszország, sohasem gyakoroltak általános hatást Európa társadalmára, ahogy vallási mozgalmak, különösen szektái sem tudtak átszivárogni nyugatra. Gondoljunk csak a szkopcokra, akik kasztrálják magukat, vagy az öngyilkosok szektájára, akik a legválogatottabb halálnemekkel szoktak véget vetni életüknek. A múlt század nihilista mozgalmak sem hatották át Európát s amikor Oroszországban egymást érték a politikai és társadalmi merényletek és gyilkosságok, Európában csak szórványos esetek fordultak elő. Az orosz lélek érzésvilága és logikája egészen más, mint az európaié és ezért azok a tömegmozgalmak, amelyek Oroszországot időnként átalakítják, Európában hatástalanok és érthetetlenek is maradnak. Azok a szórványos esetek, amelyek Európa egyes társadalmi rétegeiben a legújabb nagy társadalmi mozgalom, a bolsevizmus megértése és helyeslése mellett tanúskodnak, nem valami belső meggyőződés eredményei, mert ezek előidézői az egyéni nyomorúság, anyagi érvényesülés, megfizetett agitátorok kis üzleti vállalkozásai, a tömeglélek azonban nem képes magábaolvasztani azt a gondolatot, amely szerint az egyéni élet célja a saját egyéni érvényesülésről való teljes lemondás mellett a köznek, a társadalomnak a boldogítása. A legtöbben összetévesztik a társadalmi és vagyoni egyenlőtlenségek enyhítésére irányuló törekvéseiket a bolsevizmussal s bolsevikieknek vallják magukat anélkül, hogy a szó tartalmával tisztában lennének. Az a forradalom, amely Oroszországban a cári

önkényuralmat megbuktatta és az országnak mindenestre új fejlődési irányt adott, lehetséges volt a pravoszláv hit szerint elkerülhetetlen ananké országában, ahol a nemesi középosztály a pamlagon heverésző Oblomov-típust tenyésztette ki magából, a nép filozófiája pedig a „nyicsevó“ (minden mindegy, mindenbe beletörődés) volt, de nem diadalmaskodhatik Európában, ahol az egyén a saját sorsát fontosnak tartja és saját egyéni kényelmét, az egyéni boldogulás reményét, amely a legszegényebb ember lelkében is él, nem hajlandó feláldozni nagy ábrándok kísérleti céljaira.

Amilyen megérthetetlen az európai lélek számára az egész bolsevik forradalom és az ennek nyomán mesterségesen kialakított új társadalom, éppen olyan valószínűtlen tény számára az is, hogy az orosz birodalomnak, a világ egyik legnagyobb országának, százhusz millió embernek az ura, zsarnoka ma egy grúz falusi cserzővarga fia, akinek tudása, műveltsége európai szempontból a nullával egyenlő.

A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD végén s a huszadik kezdetén az egyik kaukázusi orosz tartomány, Georgia, az orosz közigazgatás minden erőszakoskodása ellenére is megtartotta nemzeti nyelvét, szokásait, hitét s mindazt, amit hagyományaiban értékesnek tartott. Ez az ország azonban a múlt század végén minden különös látható ok nélkül, gyors átalakuláson ment keresztül. Az elnyomott hegylakók, akikre súlyosan nehezedett a zsarnokság, a járvány és az adó, nem tudván visszaszerezni kis hazájuk elvesztett függetlenségét, gondolkodás nélkül elfogadták azokat az új jelszavakat, amelyeket fővárosukból, Tifliszből kaptak. A szocialista agitátorok és propagandisták, akik északról érkeztek hozzájuk, titokban csakhamar berendezkedtek egész Georgiában. Ez volt az a korszak, amikor izgató pamfletek lapultak a köpönyegek alatt s bombák tépték le a nagyhercegi paloták fa9adejait. Száz párt született és tűnt is el egymás után, de valamennyinek megmaradt a nyoma a társadalom lelkében.

Kadétok, forradalmi szocialisták, néppártiak, liberálisok, baloldali szocialisták, anarchisták, jobboldali szociáldemokraták, de még nemesek, tiszték és intellektuellek is állandóan összeesküvéseket forraltak. Minden pártnak, minden kasztnak megvoltak a maguk titkos vezérei, akik készek voltak az erőszakos forradalmi megmozdulás után kilépni a homályból, de tervük akkor még nem valósulhatott meg, mert valami csodálatos hatalom mindig idejében gáncsot vetett lábuk elé. Ez a csodálatos hatalom az Ochrana volt, a cár rendőrsége.

De az új eszmék ekkoriban már a trón lépcsőiről is hódítottak híveket. Az uralkodóosztályok elvakulva vagy elernyedve, ellenállásra teljesen képtelenül átengedték ifjú nemzedékeik virágát a forradalomnak. Büszke hercegek, súlyoszávú professzorok, kapitalista polgárok, mint politikai cselszövők új alkotmányos monarchia érdekében agitáltak. Legfelül pedig a császári család csak intrikusokat látott magakörül: a hipnotizőr-fodrász Philippet és a paraszt Rasputint.

A forradalmi mozgalom, amely 1905-ben végigzúgott az egész országon, hogy tizenkét évvel később teljesen diadalmaskodjék, azoknak a gazdasági, lélektani, erkölcsi okoknak volt a gyümölcse, amelyek

az uralkodó osztályok zsarnoki nyomása alatt fejlődtek ki. Az abszolút autokrácia teljesen kiélte magát. Senki sem hitt többé szükségében. Nem volt többé élő elv, hanem csupán emberek egy kategóriája, oly emberek társasága, akiknek hangja elveszett az elkeseredett szenvedélyek üvöltésében. Az orosz kormány nehéz helyzetében megelégedett azzal, hogy hatásokra dolgozzék. Az igazi okokhoz nem mert hozzányúlni. Anélkül, hogy tett volna valamit, alig vetett egy-egy szórakozott pillantást az igazi okokra: az éhségre, járványokra, alkoholizmusra, az intellektuális nyomorra, a bűnözésekre és a népesség degenerálódására. Ezek mellett a tények mellett a munkásosztályban, a falusi kispolgárságban, a hadseregben és a flottában, a szabadfoglalkozásúak társaságában mindenki gondolkodott, a legalacsonyabb demagógiával agitált, hogy megértethesse magát a néppel. Ha egy forradalmár érkezett valahová és propagandája folytathatása érdekében átalakult házalókereskedővé, kocsissá, zarándokká vagy pópává, a többi pártok agitátorai között sok hasonló konkurrensre talált. S ha aztán az Ochra a nyakára tette a kezét, gyakran megtörtént, hogy a kíséretére kirendelt katonák elárulták eszméi iránt érzett rokonszenvüket és szabadonbocsátották. A fogságból is könnyű volt levelezni a külvilággal és mi sem volt könnyebb, mint megszökni. Egy ismert agitátor, Gersuni, aki halálra volt ítélve, mikor egyik fogházból a másikba kísérték, meg tudott szökni és magával vitte az eszközt zsandárjait is. S a híres Burcev forradalmárnak a belügyminisztérium főhivatalnokaihoz is megvolt a közvetlen összeköttetése.

Az új eszméknek a grúz Kaukázusban nagy hatásuk volt. Egész Georgiában fájoan érezték azt az intézkedést, amely megfosztotta őket nyelvük hivatalos használatától és azonkívül is ezer meg ezer apró zaklatásnak voltak kitéve az orosz közigazgatás részéről.

A tifliszi szemináriumba is megtalálta útját a forradalmi propaganda. Sztálin, eredeti grúz nevén Dzsugasvili Visszarionovics József, kit apja Tifliszben papnövendéknek adott, a forradalmi eszmék hatása alá került mindjárt az első pillanatban, de nem akarta esztelenül belevetni magát bizonytalan kalandba és lassan, óvatosan barátkozott össze a forradalmárokkal. Itt, a szemináriumban is megvoltak már a különböző forradalmi irányzatok kis pártjai: volt kadétklub, néppárti kör, marxista-sejt; ezek valamennyien összeköttetésben állottak a város hasonló politikai gondolkodású köreivel. Dzsugasvili Visszarionovics József eleinte nem vesz részt a szeminárium növendékeinek zavargásaiban. De, amikor a tifliszi vasút építésekor kétezer munkás sztrájkba lép és három héten át folytatja a kenyérharcot, a cserzővarga fia, a klérus kedvelt növendéke, a jövődöbeli pópa, ledobva kispapi ruháját, ráveti magát annak a hullámnak a hátára, amely a tifliszi szeminárium kapuja előtt kapja fel és a moszkvai Kreml kapujában teszi le. Megszégyenítő módon csapják ki az atyák a szemináriumból és amikor kilép a szeminárium kapuján, az Ochra már rajta tartja a szemét. Ettől kezdve a társadalmi forradalmak apostolait, Marxot, Engelst, Lassalet olvasgatja és első agitátorává lesz a tifliszi forradalmi szocialista pártnak. Új, forradalmi nevet kap s a forradalmárok ettől kezdve „Koba“ néven ismerik. Sikerül fellázítania Georgia lakos-

ságát és már 1901. év május elsején hatalmas tömeg vonul fel a környékről és a külvárosból Tiflisz utcáin. „Koba“ a láthatatlan vezér. A tömeg nagy felfordulást csinál a városban, bántalmazza a járókelőket, kifosztja a boltokat, megissza a kocsmák borait, pálinkáit és azt ígéri, hogy holnap fog fizetni, amikor már az új forradalmi pénz lesz érvényes. A mezítlábosok úrrá lesznek a helyzeten. De megjelennek a kozákok, sortüzet adnak a tüntető tömegre, mire a tüntetők egymást taposva menekülnek szerteszét. „Kobának“ sikerül eltűnnie, a tüntetésből semmi kellemetlensége nem támad, de nem érzi biztosnak magát Tifliszben s tevékenységének színhelyét áthelyezi Batumba, amely nincs messze a török határtól. 1901 végén „Koba“ a forradalmi szociáldemokrata párt egyik vezéralakja s már ő irányítja Dél-Oroszországban a forradalmi propagandát, fix fizetést húzván a forradalmi szociáldemokrata pártkasszából.

Ennek a pártkasszájának akkor már sok pénze volt. Miből? Azokból a bombamerényletekből, amelyeket bankok, posták, postakocsik ellen intéztek, a nagy raktárak kifosztásából, a lopásokból, a különféle merényletekből, amelyeket orosz területen a nihilisták elkövettek. Ezekről a vállalkozásoktól „Koba“ nem állott távol. Már ebben az időben rendőrkézre került egy alkalommal és nyolc hónapi börtönre, továbbá három évi szibériai száműzésre ítélték. A fogság még jobban „megegzette“ lelkét s kikerülve, illetőleg a fogságból megszökve újból munkához látott. „Koba-Nijeradze“ (ez volt második álneve), határozott ember volt, kemény kaukázusi, aki korán hozzászókkott ahhoz, hogy a rablást, mint az életfenntartás normális eszközét tekintse. Új, nagy tervéhez, hogy a forradalmi pártnak pénzt szerezzen, Lenin hozzájárulását kérte ki, aki akkor Finnországban rejtőzködött. A „kalmükfejű“ forradalmi fővezér nem váratott sokáig a válaszra, teljes szabadságot adott grúz tanítványának, de levelében hangsúlyozta, hogy e vállalkozást úgy kell végrehajtani, hogy a pártot semmi felelőség ne terhelje érte.

„Koba Nijeradze“ megbízható társakat keres és végrehajtja első „nagy forradalmi hőstettét“. Az Állam Bank tifliszi fiókja háromszázhetvenötezer rubelt várt a fővárosból, Ötszáz rubeles bankjegyekben, amelyeknek a számai is fel voltak jegyezve. A pénzt az állambank pénztárnoka phaétonban ülve vitte magával, mögötte egy másik kocsin négy fegyveres katona ült s a két kocsit ötven kozák fegyveres kísérete vette körül. Tiflisz középpontjában, nem messze a kormányzó palotájától hirtelen bomba robbant a kozákok között. A robbanás oly erős volt, hogy két kilométer körzetben betörte az összes ablaküvegeket. Egyidejűleg még két bomba robbant s a következő pillanatban a banditák, akik az utcát két végéről elzárták, tüzelni kezdtek a kozákokra s az egyik bandita a nagy zürzavarban az összetört kocsiról magához ragadta az értékes pakktáskát, kocsiba ült és zsákmányával elmenekült. E vakmerő vállalkozásnak körülbelül száz áldozata volt. „Koba-Nijeradze“ e rablásnak nemcsak értelmi szerzője, hanem cselekvő tényezője is volt, mert az első bombát ő dobta le Szumbatov herceg palotájának tetejéről. Úgy intézte azonban a dolgot, hogy megdönthetetlen alibit tudott igazolni. Főcinkosa, aki a pénzesztáskát elemelte, akkoriban, mint

terrorista még „Kamo“ néven szerepelt, de később mint a szovjet-köztársaság külügyminisztere Litvinov néven lett az egész világon ismert „államférfiúvá“.

Az 1905 ÉVI forradalom, mint szélroham söpört végig Moszkván, Szentpéterváron, Észak-Oroszország nagy városain és lent Georgiában is elszánt, vad harcot idézett elő a munkásság és a polgári osztályok között. „Koba Nijeradze“ e forradalom előkészítésében nagy szerepet játszott. A Kaukázusban és a dél-vidékeken elszántan agitált a munkások között, bár még nem volt bizalma a forradalomhoz, amelyet túlkorainak tartott. S ez a forradalom 1907-ben valóban a forradalmi erők teljes vereségével fejeződött be. A bolsevik vezérek legnagyobb része külföldre, a Rotonde asztalaihoz Párizsba, vagy a genfi Carouge-utca szerényebb kávéházi asztalaihoz menekült. Egyedül Dzsugasvili maradt otthon. Új álnevek alatt hol mint „Csicsikov“, hol mint „Ivanovics“ jelent meg a munkások között, az ipari munkásságot új társadalmi rend, a parasztokat pedig a föld felosztásának Ígéretével nyerve meg a forradalomnak. Az 1905-iki forradalom csak kísérlet, főpróba volt és siralmasan, de nem minden tanulság nélkül végződött a forradalmárok számára. Dzsugasvili tovább izgat, de 1908-ban újra elfogják, nyolc hónapot börtönben tölt és utána három évre északra küldik száműzetésbe, Szolnicsegovszkba, Vologda tartományba. Ez az északi vidék sehogy sem tetszik neki és az első év végén megszökik a fogságból. Általában Sztálin dicsekedhetett avval, hogy az összes bolsevik vezérek között ő tartja a szökésben a rekordot és ő kapta a legnagyobb, leghuzamosabb idejű büntetéseket. 1899-től 1917-ig közel nyolc évet töltött szibériai száműzetésben. Barátai gyakran nevezték Őt tréfásan „deportálténak, azonban a „szökevény“ név sokkal jobban illett rá, mert hat ízben deportálták ugyan, ám öt ízben sikerült elmenekülnie a fogságból, ami mégis csak nagyobb virtus abban a világban, amelyben Sztálin élt. De sohasem panaszkodott a jégmezőkön töltött napjainak szenvedései miatt. Hatalmas szervezetén nem fogott a szenvedés, sőt maga elismeri, hogy az ottani idők belső ellenállóképességet, aszkéta-, majdnem spártai fegyelmet fejlesztettek ki benne s emellett itt tanulta meg eltitkolni érzelmeit. A száműzetés hosszú, csendes magánya nem örölte fel erejét, sőt inkább megérlelte, mialatt idegei a kényszerű tétlenségben pihentetve megőrizték gazdájuk számára teljes támadóképességüket. Dzsugasvili száműzetése egy évig tartott, mert szökése idő előtt végét vetette annak.

Szökése után a bolsevik vezér hihetetlen nyomorúságba került. Majd bérkocsis, majd gyári munkás, majd nyomdász. Pétervárról Moszkvába, Szaratovból Bakuba menekül, mialatt az Ochrana poroszói állandóan nyomában vannak. Pártja nem tudja többé elartani. Apja meghalt, anyja mindenkitől elhagyatva Tifliszben a legnyomorúságosabb viszonyok között tengődik. Ez már több annál, mint amit Sztálin elbír... S hamarosan történik valami: Szentpéterváron a Péter és Pál erődtől tíz lépésre az orosz nemzeti bank ellen bombatámadást intéz valaki: hét ember elpusztul és 135 ezer

rubel a rabló zsákmánya. Egy héttel később új bolsevik lap jelenik meg: a Pravda, amelynek egyik megrázó erejű, lázító vezércikke alatt új, eddig ismeretlen név jelenik meg: „Sztálin, az acélember“. A grúz ex-seminarista most ezen a néven próbál helyet találni az orosz élet színpadán. A Pravdát hamarosan betiltják, mire nyomban megjelenik egy másik újság, Zvezda (Csillag) néven. Amikor a Zvezdát elhallgattatják, újra megjelenik a Pravda. Egész 1913-ig egyedül Sztálin mozgatja és irányítja a forradalmi szervezkedést, mert Lenin a maga részéről kételkedik és várakozó álláspontra helyezkedik. Kiáltványok, sztrájkok, zendülések a hadseregben, politikai merényletek, terrorista vállalkozások végtelen láncolata Sztálin ez időre eső munkássága. A háború kitörése előtt még az a váratlan szerencse éri, hogy újra Szibériába kerül s mialatt a fronton annyi ember tett kockára mindent, azalatt ő Szibériában nyugodtan elmélkedhetett a forradalomról és jövő terveiről. A háború kitörése már száműzetése helyén, Kurejkában érte. S mialatt a cári hadseregek erőltetett menetben haladnak Przemysl felé, vagy fulladtak a Mazuri-tavakba, Sztálin Szibériából kiáltványokat intéz elvbarátaikhoz, amelyben egyebek közt kiadja a kommunista háborús jelszót: Változtassátok át a kapitalista háborút polgárháborúvá. Kurejkában, mint politikai száműzött nyugodtan írta cikkeit, nagyokat sétált a hóban, sakkozott, vitatkozott elvtársaival, politikai száműzöttel, köztük Burcewel és Szverdlovval, aki később a szovjet központi bizottságának lett az elnöke s e minőségében továbbította Sztálin rendeletét Jekaterinburgba a cári család kivégzésére. Száműzetésében Sztálin sokat töpreng azon, hogy maradjon-e, vagy szökjék és fusson Pétervárra, a munkásságot fellázítani. Sikerülhet-e? Nem fogja-e az Ochrana előbb letartóztatni, még mielőtt szóhoz jutna s fogja-e követni a tömeg, amely kimerült és megbízhatatlan és a hadsereg hogyan fogja fogadni vállalkozását? Lenin, a tudós, aki megszabadíthatná belső nyugtalankodásától, messze volt.

Amikor az orosz társadalom elkeseredése a háború miatt már tetőpontra hágott, és Lenin, Zinovjev, meg a többi bolsevik vezérek leólmozott vagonokban már útban voltak hazafelé, Sztálin — bár szintén indulhatott volna — továbbra is Kurejkában maradt.

Csak 1917 áprilisában tért vissza, aráikor a forradalom már felalta első áldozatait és a provizórikus kormány már játékszer volt a tömegek kezében. Visszatért Pétervárra és a már örökre kiürült Ochrana épülete közelében vett ki lakást feleségével, továbbá Szkriabinnal, aki Molotov néven a népbiztosok központi tanácsának ezidőszerint is elnöke és Dzserzsinszkijjal, aki a hírhedt csekának lett a főnöke.

1917 NYARA Kerenszkijék kormányának tehetetlen vergődésével telik el. A bolsevüdek azonban annál tevékenyebbek, annál inkább szervezkednek. Lenin október 24-én cikket ír a Rabocsij Putba, amelyben kiadja a jelszót, hogy „minden munkásnak joga van a földhöz, aki azt meg tudja munkálni“. Érdekes találkozása az eseményeknek, hogy ugyanezen a napon a kormány, a Téli Palotában Kerenszkij elnöklete alatt tartott minisztertanácsán visszavonta a maga agrártörvényjavaslatát. Ugyanekkor a generalisszimusz utasításokat kapott

a kormánytól a bolsevik felkelés elnyomására, mert jelentették, hogy a katonai forradalmi bizottság csapatai Sztálin vezérlete alatt megszállták a pályaudvarokat, a Nemzeti Bankot, a telefon- és távírdaközpontot és a Péter-Pál erődöt. A Kerenszkij-kormány sorsa meg volt pecsételve. Kerenszkij felfüggesztette a minisztertanácsot és miniszterei útján tájékozódni kívánt Petrograd védelméről. Ez az árnyék-kormány nem merete nyíltan bevallani a maga gyengeségét akkor, amikor még volt idő, hogy fellépjen a felforgatók ellen. Az utolsó minisztertanács éjjel egy órakor ért véget. Pétervár lakossága, amely ezen az éjszakán nyugodtan aludt, október 25-én arra ébredt, hogy az ország kormánya katonai diktatúra kezébe jutott, amelynek irányítói Lenin, Trockij, Kamenev, Zinovjev és Sztálin. A bankok, minisztériumok, fogházak, kaszárnyák, kikötők, az összes stratégiai pontok érett gyümölcsként hullottak a bolsevikiek kezébe.

A bolsevikiek kihasználták politikai ellenfelek passzivitását, hogy átvegyék a hatalmat. Azok a szörnyű napok, amelyek ezután következtek, ismeretesek: Pétervárott és Moszkvában hat napig tartott a mézszállítás, a szörnyű és eltörölhetetlen gyalázat, politikailag bűnös vagy gyanús elemek mellett ártatlanok ezreinek kíméletlen lemészárlása.

A forradalom győzelme után pár nappal Gorkij, a bolsevizmus egyik irodalmi előfutárja s később az új világ irodalmi életének központja, diktátora és politikai irányítója, elborzadva emlékezik meg a szégyenletes győzelemről. 1917 október 26-án cikket ír a Djen című lapba, melyben a következőket mondja:

„Lenint, Trockijt, Sztálint és poroszloikat már áthatotta a hatalom roncsoló mérge. Ezt bizonyítja az a gyalázatos tervük, hogy elnyomják a sajtót, az egyént, a gyülekezési jogot, mindazt, aminek diadaláért a demokrácia harcolt. Fanatikusok, vakok, lelkiismeretnélküli kalandorok, hanyatt-homlok rohannak előre az úgynevezett társadalmi forradalom útján, amely pedig a valóságban nem más, mint az anarchia, a proletariátus pusztulásának útja. Lenin és társaik erre az útra lendülve azt hiszik, hogy minden szabad nekik, mint Moszkva kifosztása, Petrograd vágóhídra hajtása, az összes szabadságjogok elnyomása, az esztelen bebörtönözések ... A munkásosztálynak tudnia kell, hogy mi vár rá: éhség, az ipar teljes széthullása, a szállítások csődje, prolongált és vérengző anarchia. Íme ide juttatták a mai vezetőket a proletárságot.“

Az új kormányban Sztálin, az acélember a nemzeti kisebbségek és a munkásügyek népbiztosa lesz. De hatalma már ekkor kiterjed egész Oroszországra, mert Dzserszinszkij, a cseka főnöke, Frunze, a hadsereg politikai biztosa az ő barátai. Minisztériumát a Kremlben rendezik be. Reggel kilenc órakor már hivatalában van és éjfél tájban távozik onnét. Íróasztalánál ebédel. Rengeteg ember keresi itt fel, akiket kihallgat, feljegyezi panaszait, intézkedik, rendeleteket ír és átnézi a jelentéseket, amelyeket az ország minden részéből küldenek. Az ő parancsára adja Szverdlov az utasítást a cári család kivégzésére, amikor a fehér hadsereg Jekaterinburg felé közeledik.

Lenin és Sztálin a bolsevik forradalom diadala után más irányt adott Oroszország külpolitikájának. A szovjet nem tartotta meg a cári birodalom külpolitikai szerződéseit és Lenin Sztálinnal együtt az antant ellen csinált hangulatot beszédeiben, írásaiban és intézkedéseiben, — a német hadsereg ellen azonban sohasem agitált. Az ő

gondolatuk volt a németekkel való különbéke és bármennyire hadakozott is Trockij, a hadügyi népbiztos ez ellen, Sztálin agyafúrtsága úgy oldotta meg a kérdést, hogy a végén is a szovjetkongresszus hozzájárult az „öreg“ (ekkor már így nevezték Lenint) javaslatához és a békétárgyalások vezetésére éppen Trockijt delegálta.

Bár külföldön alig ismerték, Oroszországban egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a szovjet igazi ura nem Lenin, hanem Sztálin, „az acél-ember“. Kisebbségi és munkaügyi népbiztossága, rengeteg cinkosa, akiket ügyesen elhelyezett mindenütt, a hadseregben, a csekánál, a népbiztosságokban, láthatatlan szálai, amelyek összekötötték a legtávolabbi tartományokkal, ébersége, munkabírása, a politikai manőverek iránt való hihetetlen ösztönös érzése, ravaszsága, agyafúrtsága, kegyetlensége ellenségei iránt, hajlékonysága, szemtől-szemben simulékonysága az emberekkel, a legfélelmetesebb személyiséggé tették az egész bolsevik kormányban. A leggyakrabban háttérben marad, de semmi sem történik anélkül, hogy előbb vele meg ne beszélnek. Volt ereje hozzá, hogy nyugodtan kivárja, míg a többiek kimerülnek és rákerüljön a sor a kormányzásban. Míg nem volt biztos abban, hogy kockázat nélkül át tudja lépni Lenin, Trockij, Zinovjev, Kamenjev, Kalinin és Bucharin testét, megelégedett avval, hogy a maga titkos, de valóságos hatalmát élvezze. Leninen 1921 decemberében már mutatkoznak a paralízis tünetei s az „öreget“ a tudomány menthetetlennek nyilvánítja. A vezető bolsevisták között Sztálin egyetlen egy komoly és kemény ellenfelet lát: a hadügyi népbiztost, Trockijt. Nem lehet nyíltan fellépni vele szemben. De az ilyen mágus, mint Sztálin, „fájdalom nélkül végzi el az operációt“. Sztálin tanácskozássra hívja magához Dzserzsinszkijt, Menzsinszkijt és Yagodát, a cseka három főnökét s elkészítteti velük a kommunista párt százezer tagjának névjegyzékét. Ez volt az első nagy selejtezés, amely aztán évről-évre megújult. Ez a lista biztosította Sztálin uralmát, mert ez a lista Damokles kardjaként függött állandóan a párt tagjainak feje felett. A listából való kihagyás ugyanis a volt párttag számára munkájának, gyakran szabadságának elvesztését is jelentette, mert akit tagsági jegyétől egyszer megfosztottak, gyanússá vált mindenki szemében és nehezen tudta életfenntartását biztosítani.

Ebből folyó további ügyes intézkedése volt a Politbüro, azaz „politikai iroda“ megszervezése. A Politbüro a kommunista pártnak volt a politikai irodája, de egyúttal egész Oroszország direktóriumája is volt. Moszkvában azt a viccet csinálták róla, hogy a Politbüro mindent meg tud csinálni: a számból választót tud formálni és a férfit nővé tudja változtatni. Ez volt a tulajdonképmen minisztertanács, ez jelölte ki a népbiztosokat. Nevét sohasem ejtették ki, mert továbbra is megakarták tartani a látszatot Oroszországban, hogy a szovjet kormányoz és nem a kommunista párt. Minden reggel tíz órakor összeül a Politbüro a Kremlben, megvizsgál minden kérdést, melyekről a népbiztosoknak vagy a szovjet központi végrehajtó bizottságának nyilatkozniuk kell. A Politbüro dönt belügyi, pénzügyi, hadügyi, kereskedelmi, diplomáciai kérdésekben, ez intézi a harmadik internacionálé forradalmi propagandáját stb. Röviden: a Politbüro diktál, az egész

országban. És az ország uralkodója már itt, mint a párt főtitkára, Sztálin, aki „Kari Marx kegyelméből uralkodik“.

Természetesen ez a hatásköre fokozatosan épül ki. Amint a párt fejevé lett, Sztálin rögtön elhelyezte híveit, többnyire a cseka hivatalnokait a pártszervezet különböző lépcsőfokain. Zseniális manővere volt az is, hogy a Politbüroba bevette Trockijt, Zinovjevet, Rijkovot, Kamenevet, Bucharint, Lenin székének összes jelöltjeit. Ügy keverte a kártyát, hogy ezek között a hatalmasságok között hamarosan ellentétek fejlődtek ki. De mindezek ellenségeivé váltak neki magának is és a haldokló „öregnél“ még sikerült nekik őt annyira befektetniök, hogy az öreg utolsó levelében, amelyet már alig volt képes lediktálni, a szovjet végrehajtó bizottságának a következőket írja:

„Ez a vad ázsiai ember veszélyes mindnyájunkra és az egész szövetséges szovjetköztársaságra. Csak egy célt lát maga előtt, mindig feljebb és feljebb emelkedni, még ha legjobb forradalmáraink holttestein kell is taposnia... Ami ma történik, az jórészt az én hibám, mert teljesen megbíztam benne, de még van idő jóvátenni a hibát régi bolsevik barátaim segítségével. Csökkenteni kell a Politbüro hatáskörét, amely már teljesen olyan, mint valami római konzulság. A hatalmat és a bizalmat Trockij elvtársra kell ruházni; az ő tagadhatatlan képességei és a párthoz való ragaszkodása alkalmassá teszik őt arra, hogy munkánknak igazi folytatója legyen.“

Amikor Krupszkája asszony felolvasta ezt a levelet, Sztálin a félreismert ember elszomorodott tekintetével nézett maga elé, akit megvető, gyalázó, de meg nem érdemelt kifejezések céltáblájául választottak. Nem védekezett, de másnap reggel a Politbüroban megkezdte Trockij ellen a harcot. Trockij már alig mert megjelenni a Politbüro ülésén. Panaszt emelt Leninnél és tiltakozott az ellen, hogy a cseka minden lépését figyeli, kihallgatja telefonbeszélgetéseit és felbontja leveleit. Lenin már alig értette, amit mondtak neki. Sztálin pedig a maga külön rendőrségével tovább ellenőriztette Trockijt és híveit és amikor Trockijnak a németországi kommunista mozgalmak alkalmával erőszakolt újabb lengyel hadjárata sikertelenül végződött, megbuktatta és kicserélte őt Frunzéval, Wrangel legyőzőjével, akinek katonai hírneve általánosan ismert és elismert volt a bolseviknek között.

Sztálin Lenin halála után egyenként félreállította ellenfeleit és diktátorává lett Oroszországnak. „Oroszország háromszáz éven át elbírt a Romanovok diktatúráját anélkül, hogy beledöglött volna, el fogja bírni az enyémet is halálomig...— felelte egy hozzá intézett kérdésre. „De addig a világforradalom bizonyára kirobban.“ — Szerinte a forradalom győzelme csak akkor lesz végleges, ha nemzetközivé válik, mert lehetetlen a szocializmust csak egy országban megvalósítani. De hogy ennek a mostani kísérletnek meg legyen a kellő eredménye, „meg kell törni a paraszttömegek ellenállását, amelyek retrográd vagy egyszerűen konzervatív társadalmi felfogásukkal feltartóztatnak bennünket előrehaladásunkban“. Az orosz mezőgazdaság századokon át alá volt rendelve az agráriusok türelmetlen követeléseinek. „Nincs többé szükségünk agrárproblémára!“ A Nép pártfogolta a paraszt-törekvéseket, erősítette a falu harcát a város ellen, a búza harcát az acél ellen. Most már nincs többé Nép! A falu engedni fog

a városnak. És megcsinálta az ötéves tervet (1928—1933), amelynek kidolgozásában tanárok, közgazdászok, statisztikusok, műszaki emberek, agronomok vettek részt, de általános irányítása, alkalmazása a kommunista párttól vagy helyesebben attól a szervezettől függ, amely e pártot irányította: a Politbürótól. Óriási erélyre volt szükség ahhoz, hogy ezt a diabolikus tervet megvalósítsa, hogy megtörje a paraszttömegek ellenállását és bevigye a muzsikot annak a nagy kaszárnyának az udvarára, amelynek szobáit szocialisták foglalták el.

A kisajátításnak ugyanezt a módját alkalmazza a paraszt ellen, amelyet 1917-ben a nagybirtokosok ellen. Elvették a kisgazdától a búzát, az állatot, a gazdasági felszerelést és bevitték a kollektív gazdaságokba, amelyeket az állam ellenőriz. A kisgazdaságokat, amelyeket a Lenin-féle Nép valósított meg, rendelettel megszüntették és a kisgazdákat bekényszerítették a Kolchozokba, félig munkás minőségben, mert munkájukért viszonzásul alig kapják meg a termés egy részét. Az 1930 március 15-iki rendeletben Sztálin felhatalmazza az üzemek és gyárak igazgatóit arra, hogy az ellenszegülő, vagy nem engedelmessé váló munkást elítéljék. Ezzel a hallatlan intézkedéssel az orosz munkás rabszolgasorsra jutott.

OROSZORSZÁGNAK ma teljhatalmú ura már Sztálin, akit egy papíroson készült új társadalmi berendezkedés gondolata irányít uralkodásában. Diktátora a világ egyik legnagyobb hatalmasságának, kegyetlen, nagyhatalmú kényúr, de szokásaiban, öltözködésében, étkezésében, egész magánéletében megmaradt a kaukázusi falusi cserzővarga fiának.

Nem szereti sem a pénzt, sem a játékot. A szórakozások untatják s az asszonyok, nagy embereknek e gyöngéje, közönyösen hagyják. Ritka örömei a könyvek, mert műveltsége hiányos. Az orosz nyelv szépségei és finomságai idegenek e kaukázusi számára, akinek az apja még csak grúzul tudott. Az orosz nyelvet úgy használja, mint valami nizzsijnovgorodi paraszt, vagy moszkvai munkás. A szépművészetek, a tudomány zárva maradtak előtte. Ami az idegen nyelveket illeti, meg akart ő tanulni angolul, de egyévi agytortúra után nagy lelki megkönnyebbüléssel hagyta abba. Minden figyelme a szociális, politikai és gazdasági problémák felé irányul.

Az a könyv, amelyet egykori híve és diplomatája, később a bolsevik rendszer egyik leghatásosabb vádlója, Grégoire Bessedovszky Maurice Laporte társaságában Sztálinról írt,¹ különös, de manapság non kivételes karriert mutat be olvasóinak. Nemcsak keleti országokban, Nyugat-Európában is láttunk az utolsó évtized alatt igen egyszerű sorsból magasra emelkedett embereket a hatalom legfelső fokán. Ami karrierjét előttünk érthetlenné teszi, az múltjának sok olyan erőszakos emléke, amelyre a polgári társadalomban nincs bocsánat. De Szovjet-Országban mások az erkölcsi normák, mint Európában.

TRÓCSANYI ZOLTÁN

¹ Grégoire Bessedovsky—Maurice Laporte: Staliue „L’Homme d’acier.« A. Redier, éditeur. Paris. 250. 1.

TELEPÍTÉS ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG

A TELEPÍTÉSI KÉRDÉSEK Magyarországon életében mindig jelentős szerepet játszottak, most azonban, hogy új határok között kényszerült az ország és a világgazdaság vajdó újjáalakulásában próbálja helyét megtalálni, most egyenesen létérdekét jelenti a települések rendszeres, tervszerű, a technikai gazdaságpolitika minden eszközével elősegített lebonyolítása. A magyar telepítési kérdéseket országos jelentőségű dolgok sürgetik: főleg a csökkenő belterjességű gazdálkodás, ami a munkanélküliség veszedelmes duzzadását okozza, s amit hatványoz a népesség sűrűsödése is. A népsűrűség kiegyensúlyozatlansága a települési akciók következtében kell, hogy hova-tovább veszítsen káros hatásából. Háború előtt a mai országterületen 64 lakó jutott egy négyzetkilométer területre és ma már ez a szám a 94-et is meghaladja. Sűrűbben lakott ország lettünk, mint Ausztria. A lakosságsűrűség természetellenes elosztódása a gazdasági kiegyensúlyozatlanságot növeli, amit súlyosbít még az a körülmény, hogy az utolsó két évtizedben a mai ország területén a munkások száma 1,300.000-rel szaporodott ugyanabban az időben, amikor mezőgazdálkodásunk jól ismert katasztrófája a munkaalkalmakat lezsugorította. A laksűrűséggel párhuzamosan a munkanélküliség veszedelme is különböző intenzitással burjánzott fel az ország különböző részeiben. Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése szerint egyes vidéken a gazdasági munkások száma 80%-kal csökkent; a szőlőművelésre berendezett területeken több, mint 100.000 munkás, 100.000 család vesztette el a kenyerét. Ezek a különös gazdasági vacuumok visszahatnak természetesen az ipar és kereskedelem egyes ágaira is. Lokális szenvedések azonban az átfogó bajra vezetendők vissza. A hiányzó statisztikai adatokból kitűnik, hogy csak a mezőgazdaság körében egymilliónegyyszázezer lélek vált ellátatlanná és az ország lakói közül ma minden negyedik segílyezésre szorul.

Ilyen nagymérvű és általános baj orvoslását nem lehet egyes elszigetelt telepítésekkel még csak megkísérelni sem. A munkanélkülieknek az a tömege, amelyik a városokban verődik össze, vészjóslóan tömörülő erőforrást jelent. Ez a lappangó erő, a nyomasztó ínséggel egyenes arányban nő és a kéregető helyén mindgyakrabban jelenik meg az éhező családja miatt elkeseredett munkátlan, hogy nyílt elégedetlenséggel, követelődözően lépjen fel. A telepítéseknek ideális feladata az volna, hogy a népesedés és az ezzel kapcsolatos gazdasági egyenetlenségeket kiegyenlítse, a veszedelmes munkanélküli tömegek feszültségét levezesse az országnak abba a részébe, ahol több munka-

alkalom van és inkább hiány mutatkozik a munkásokban. Persze a mai természetellenes gazdasági életben munkáshiány úgyszólván nincs, vagy ha van is, az olyan elenyészően csekély a munkanélküliek számához arányítva, hogy kiegyenlítődérről még ábrándozni sem lehet. Mindazonáltal a munkakínálat egy bizonyos szinten mégis csak kiegyensúlyozható a telepítés révén, de ez nem különíthető el a gazdasági helyzet gyógyításának többi eszközétől, sőt minden kérdés ebből a szempontból kell, hogy kiinduljon és visszatérjen. A telepítési kérdések önmagukban nem oldhatók meg, csak az ország technikai új járendezési tervének elkészítésével egyetemben. A földbirtok-reform és a FAKSZ működése bizonyítja, hogy a kiszakított, országos rendezést nélkülöző részletmunka mérhetetlen erőpazarlást jelent és a munkához, valamint áldozathoz képest igen gyöngye eredményt produkál és a látható eredményekben épp olyan kétes értékű, mint egy bizonytalan hatású injekciónak vörösre duzzadt, csúnya nyoma.

Annak idején a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet az anyagi lehetőség biztosításával elintézettnek vette a földhözjuttatottak telepítési kérdéseit. Téglát, fát, tetőcserepet, valami kölcsönt is adott és épültek a kis beteg gombák, nagyobbbrészt ott, ahol az építő tájékozatlansága akarta és a tudatlansága megteremtette őket. Ez év elején, 1932-ben hozta meg javaslatát a Magyar Mezőgazdasági Társaság az országos telepítési és parcellázási kérdésekben és ez a javaslat élénken elárulja azt, hogy az új munkaalkalmak elkerülhetetlenül megint magukban fogják hordani az egységes koncepció végzetes hiányát és az ebből származó energiaveszteség mérhetetlen, jövátelhetetlen következményeit. A javaslat tudósy szakemberek hosszas tanácskozása után született meg. Ez a tudósy társaság, élén Nagy Ferenc nyugalmazott miniszterrel, tiszteletreméltóan igyekszik csiszolni, javítgatni a minden nagy egységes alapot nélkülöző régi, rossz rendszert. Részletkérdésekkel akar megoldani valamit, ami az átfogó, egységes rendezés hiányában eleve pusztulásra van ítélve. A telepítés és parcellázás kérdését ez a javaslat fokozatosan és gyakorlatilag akarja megvalósítani úgy, hogy még ebben az évben 100.000 hold kerüljön felosztásra. A fokozatos megvalósítás egységes elgondolás nélkül ott, ahol éppen lehet, nem hasonlít-e ez egy összetákolt ház toldott-foldott, gazdaságtalan pazarlást és kapkodást eláruló, riasztó látványára? Az állam tulajdonában lévő mintagazdaságok, vagyonsváltásföldek, határmenti gazdátlan földek és végül az esetleg erre a célra megszerzett földek képeznék az új telepítést. Hogy elsősorban hol, azt az dönti el, hogy adott esetben hol a legkönnyebb a kérdés megoldása. Fontos, hogy jogilag és gazdaságilag éppen megoldható legyen.

Technikai szempontból dilettánsabb elgondolást képzelni sem lehet, mint egy olyat, ahol a helyi és talajviszonyokat, valamint a kiépített utakat figyelembe veszik, de az egész ország vérkeringését és gyógyulását figyelmen kívül hagyják. A telepítésnek nemcsak az a célja, hogy a munkaalkalmak helyén megteremtse a letelepedés feltételeit, hanem új, állandó munkaalkalmat kell teremtenie. A telepítés ugyan magában is munkaalkalmat jelent, de ez a munkaalkalom elenyésző ahhoz a munkátlansághoz képest, ami meggondolatlan tele-

pítésnek lehet a következménye. Viszont a telepítések országos rendezése útján a munkaalkalmak olyan hálózata építhető ki fokozatosan, ami az utolsó öt év alatt közel felére csökkent tiszta nemzeti jövedelmünket a világgazdasági körülmények által megengedhető legnagyobb méretekre fokozza és ezzel egyúttal az elérhető legnagyobb nemzeti hasznot, az ország elérhető legnagyobb jólétét is eredményezné. A tervszerű, országos telepítés természetesen áldozatot, energiát igényel, de itt számításba kell venni azt, hogy a mai rendezetlen és szervezetlen gazdasági berendezkedésünkben akkora értékek pocsékolódnak el, hogy ennek felhasználásával az egységes gyógyító program többéves jó beosztással kivitelezhető lenne. Már a munkanélküli segélyre ezideig fordított, évi 8,000.000 pengő is jelentős összeg és számításba véve azt, hogy ez az összeg onnan vonatnék el, ahol épp a fejlődést és gyógyulást hátráltatja, akkor értéke megkétszereződik. A munkanélkülistől szorongatott országok egymásután rájöttek a munkanélküli segélyezés és munkanélküli biztosítás veszedelmeire és hova-tovább mind áttérnek a szükségmunkák kiírására, ami természetszerűleg előtérbe hozza az ősi gyógymódot, a telepítést.

Egy országban sem jöttek rá olyan hamar a telepítési kérdés alapvető fontosságára, mint Olaszországban. A háború után itt azonnal megkezdték a munkanélküliség hullámlásának szakszerű megfigyelését és a fasiszta szervezetek ellenőrzésével országosan megindult a munkaközvetítés. A munkásvándorlás rendezése a telepítés kérdését, mint következményt vetette fel és csak azután kezdték a telepítést, mint országos jelentőségű munkálatokat megmozgató eszközt a gazdasági regenerálásban kihasználni. Talajjavítással és telepítéssel egyes tartományokban a lakosság számát 100 %-kal növelték és ugyanakkor a mezőgazdasági termények értéke 800 %-kal emelkedett. Ezen esetekben nemcsak az újonnan telepedőknek és az őslakosoknak életszínvonalja emelkedett, hanem az általános országos, mezőgazdasági színvonal is. Ha az egységes szükségmunka-programm még nem is alakult ki teljesen Olaszországban, de legalább az egységes irányítás már megvan és a munkanélküli segélyezés és biztosítás is áttérlődik a szükségmunkákra. Másutt a munkanélküli segélyre fordított összegek, amik fokozatosan és természetszerűleg átmennek a szükségmunkára és telepítésre, természetellenesen nagy összegeket tesznek ki. Angliában 1931. évben pengőben kifejezve négy milliárdot áldoztak a munkanélküli segélyezésekre anélkül, hogy ezt az összeget egyúttal a bajok gyökeres orvoslására fordították volna. Kanada több, mint 70 millió dollárt juttat szükségmunkára, de már helyi hatóságok és magántársaságok bevonásával, aminek kapcsán telepítéseket végeznek és a városi munkanélkülieket vidéken helyezik el. A rend- és tervszerűtlenség azonban itt is megvan, éppúgy, mint Németországban, ahol a telepítési kérdések a szükségmunkák fejlődéseként olyan mértéket öltenek, hogy azzal pár éven belül az ország egész struktúráját tervszerűen meg lehetne változtatni. Ma ötletszerűen ugyan, de Németország összetétele telepítések révén lényeges változáson megy keresztül és egy-két adat jellemzően bizonyítja, hogy milyen átforgató erők működnek közre ebben. Városszéli és kiskerttelepítésekre 1931. november 1-től 8 millió márka van elő-

irányozva és ez év tavaszán már 16.000 városszéli telep létesült az ország különböző részein. Berlin 1000 kat. holdat engedett át telepítés céljaira. Ezek a telepítések kapcsolatosak a szükségmunkák programjával, de az országot átfogó technikai szükségszerű rendezettségük nincs meg.

Nálunk ezzel szemben a földreformmal kapcsolatos telepítésen kívül nincs telepítés, sőt országos egységes szükségmunka-tervezetünk sincs. Az országnak létérdeke, hogy a megindítandó szükségmunkákat a telepítési kérdésekkel kapcsolja össze és pedig úgy, hogy ezek az ország technikai rendezésével járjanak karöltve. A közhatóságok szociálpolitikai és közjótékonyági szerveinek együttműködése önmagában még nem elég, de nem elég a munkanélküliség adatainak összegyűjtése és azok alapján egy megszervezett akció megindítása sem, mert a munkanélküliség enyhítése nem lehet öncél, csupán szociális és közjótékonyági tevékenység a nyomor egységes csökkentésére és az általános életszínvonal emelésére. Ez pedig nem egyéb, mint az ország technikai újjászervezése, amihez közgazdász, technikus, szociálpolitikus vezéregyéniségek egyöntetű munkájára van szükség. A közjótékonyági szervek tökéletesen megállapíthatják az országos munkanélküliség hullámmozgását, az egyes vidékeken való megjelenési formáit, okait és változását szakmák és fajták szerint, azonban nem volna szabad csak ott indítani meg a szükségmunkákat, ahol legerősebb a munkátlanság és legnagyobb a nyomor, mert ez a módszer általában legkevésbé csökkenti országosan a munkanélküliséget.

Az országos szükségmunka mindenkor távolabbi célok érdekében elvégzendő munka, amely olyan természetű, hogy sok munkaerőt igényel és kevés, főleg belföldi anyag felhasználását teszi szükségessé. A közületek ilyen értelmű beruházásai lehetőleg pár év alatt visszaterő hasznos beruházások kell hogy legyenek, mert különben előbb-utóbb a városok, illetőleg az államháztartás csődjéhez vezetnének. A városok manapság mind több és több munkanélkülit kell hogy eltartsanak, amikor a háztartásuk éppen a munkátlanság miatt rendül meg. Éppen ezért a segélyösszegeknek mind nagyobb részét a városok kénytelenek a nagyobb közületre, az államhatalomra hárítani, ugyanakkor, amikor az állam is erősen érzi a munkátlanság gazdasági hátrányait. Elkerülhetetlen ezért, hogy az állam a munkanélküli segélyről áttérjen a szükségmunkának olyan fajtájára, ami nemzetgazdasági szempontból jövedelmező befektetést jelent. Tehát a segélyezésről áttérjen az értéktermelő segítségnyújtásra.

Ilyen értelmű segítségnyújtást jelentő munkák országos viszonylatban nem lehetnek mások, mint a talajjavító és feltáró munkálatok és az ezzel szorosan kapcsolt telepítések, valamint az ezen munkálatok miatt átformálódó országberendezéshez szükségelt úthálózat és közlekedés fokozatos kiépítése. Az államhatalom által végrehajtandó szükségmunka tehát nem egyéb, mint az ország technikai újjászervezéséhez szükséges munkálatok sora. A segélyezés, illetőleg szükségmunka 20—25%-a általában városok kezében van és az ezúton végrehajtott munkák legnagyobbrészt városrendezési munkák, főleg csatornaépítés, aminek 80%-a kézi munkaerőt igényel, a felhasz-

nálható anyag mind hazai termelésből állítható elő és a csatorna-járulékok útján az ingatlantulajdonosokra hárítható az összköltség javarésze. A csatornaépítéssel az építőkedvet lehet serkentőleg befolyásolni és ugyanakkor a város higiéniai érdekeit is szolgálni. A város még szükséglakások, kislakásos bérházak, öröklakásos házak és városszéli telepek építésével nyújthat a munkátlanoknak szükségmunkát, de ezekkel is nagyobbreszt az ingatlantulajdonosok kárára segít a nincstelenek sorsán és ez könnyen odáig fajulhat, hogy a város saját tehetős polgárainak egzisztenciáját ássa alá azzal, hogy a bérházakat elnépteleníti, a lakástúlprodukciónak következtében. A városok szerepe a munkanélküliség enyhítése terén tehát csak akkor lehet érdemes, veszedelemnélküli és tartós, ha szigorúan bekapcsolódik a szükségmunkák láncolatába, amivel az ország technikai átszervezése vihető keresztül.

Az országos szükségmunkák egyes csoportjaira, pl. a talajjavításra, útépitésre, víz- és erdőgazdálkodás fejlesztésére, valamint a többi országos közmunkára évekre előre megvan már a kidolgozott terv, de telepítési programjaink összefüggésnélküli tanulmányok sorából állanak: tanyai, falusi, városi, megyei, fővárosi és egyéb telepítések megoldási kísérleteiből, de lényegében a főtelepítési programú hiányzik, ami nem volna egyéb, mint a különböző szükségmunka-programoknak összetűzése az országrendezés keretében. Nyilvánvaló, hogy minden olyan munka, ami a belföldi nyersanyagtermelést szaporítja, abból a nyersanyagból, amiben az ország behozatalra szorul, az országos viszonylatban is kiváló szükségmunka. Azok a munkák is elsőrendű szükségmunkák, amelyek a belföldi tőkét egészséges mozgásba hozzák vagy a fölös anyagvesztéssel működő gazdálkodásokat racionalizálják. Ilyen munka nagy számmal kínálkozik az országban. Gömör és Abaúj vármegyékben pl. nem egy olyan kutatógödör áll betemetve, amelyikben kitűnő vasércet találtak és még ezenkívül is számtalan sok ipari célokra felhasználható, az ország kereskedelmi mérlegét előnyösen befolyásoló, felfedezett vagy a felkutatásra még ezután váró természeti adottságunk van. Rizsbehozatalunk mintegy 7 millió pengőt tesz ki évente akkor, amikor a szikes terület vízzel való ellátása esetén ezt a rizsmennyiséget könnyűszerrel teremthetnénk elő itthon is. Intenzív kertgazdálkodással és telepítéssel többmillió gyümölcs- és zöldségbehozatalunkat lehetne megszüntetni. Ugyancsak meg lehetne takarítani a selyemiparban évenként kivándorló 20—25 millió pengőt is. Az ország egyes területének elektrifikálásával mérhetetlen energia és gazdasági könnyítéseket tudnánk elérni. A tőke megmozgatására számtalan eszköz áll rendelkezésünkre, amelyek közül egyik-másik napirenden is van, mint pl. a fővárosi új hidak építése. Ezek közül az országos feladatok közül egy sincs, amelyik ne igényelne vagy ne járna komolyabb telepítéssel és ne kívánna bekapcsolódni egy szerves egyöntetű megoldásba.

Az országnak van tehát egy pár kitűnően kidolgozott, technikailag pompásan megalapozott terve, de ezeknek az összefűzése, technikai egymáshozkapcsolódása, vagyis telepítési kérdésekből való megoldása hiányzik. Példának vehető Ruttkay Udónak az Alföld öntözésére

vonatkozó, a kormány megbízására elkészített részletterve, A terv szerint 750 millió befektetéssel egymilliónégyszázezer kát. hold föld öntözése válnék lehetővé és az ebből származó közvetlen vagyonszaporulat 3 milliárd pengőre van becsülve. Ezzel kapcsolatban a Tiszaszederkényhez tervezett vizierőtelep tízmillió kilowatt óra elektromos energiát produkálna, a mai három és fél—négy filléres áram helyett 1.8 filléres áron. Ez a munka nagy gazdasági transzfigurádót okozna, közlekedés, fogyasztóközönség, ipari és kereskedelmi élet terén, de legfőképpen a letelepedés kérdésében. És éppen ez a kérdés nincs országos viszonylatban megoldva, sőt kellőképpen még tanulmányozva sincs. Szabad-e egy nagyszerű technikai tervet az ország szervezetébe illeszteni anélkül, hogy az ország struktúrájára való hatása ne volna megoldva? Itt, a telepítés kérdésében válik egyszerre nyilvánvalóvá, hogy az országnak nincs meg a technikailag átgondolt programja. Telepítéseket végezhetünk külföldi jól bevált mintákra, gazdaságilag megalapozhatjuk az egyes telepek létjogosultságát, létrehozhatunk országos jelentőségű új telepeket, technikailag tökéletesen, mintaszerűen, higiénia és a mérnöktudományok minden modern eszközével, de az országos telepítés kérdésében csak önmagunk tapasztalataira és invendójára vagyunk utalva.

Mindezekután világos, hogy a telepítési kérdéseknek megoldása csak az országrendezés keretében realizálható. Miniszteri biztosságok mintájára megalakuló országrendezési központi szerv végezné az országrendezési problémák és megoldási proposíciók összegyűjtését és átrostálását és ennek az országrendezési szervnek rendszeres, mechanikus működése dönti el az országrendezés sikerét. Nem elég az egyes minisztériumukból tisztviselőket kirendelni e célra, hanem megfelelő technikai képzettséggel bíró segéderőkkel az apparátust radonálisan működővé kell tenni. A telepítések kérdését az országos szerv magva végezné, mert az országrendezéssel kapcsolatos minden terv elsősorban telepítési szempontból kell, hogy elbíráltassák, mint ahogy a telepítési szükségességek kell, hogy megadják az egyes országrendezési kérdések tanulmányozására az alapot. A mai törvényhatósági keretek telepítési kívánságai az országrendezési szerv gyűjtőládájába kerülnek bele feldolgozás végett. Az országrendezés szerve volna hivatott a statisztika hiányzó adatait pótolva, az alap kiindulásul használt munka- és népsűrűségi mai országhelyzetet megállapítani. Ez a felvétel adna anyagot a technikai újjászervezésre és a szükségletek megállapítására. A szükséglet mintegy nyersanyagként a telepítési kívánságokban jelentkeznék és ez várna szakszerű átdolgozásra, hogy technikai, gazdasági és szociálpolitikai megemésztés után visszakerüljön a telepítések egységes keresztülvitelére alakult szervezet retortájába. Az országrendezés elméleti részének realizálására alakult, mondhatni, egy agyrendszerként működő apparátus nem volna új hivatalsszaporítás, hanem az állami szerv közös gócnak kitermelése. A gyakorlati kivitel útja a meglévő apparátusokon keresztül történék és nem mindenkor az állami vagy megyei tisztviselők útján, hanem szövetkezed rendszerbe tömörített szakalkalmazottak szervezetének segítségével.

A telepítési kérdéseknek országos rendezéssel kapcsolatos fontosságára és az egységes szervezés mai hiányára egy-két példa világít rá legjobban. A főváros legutóbbi téli inségenyhítő tevékenysége abból állott, hogy mintegy négymillióháromszázezer pengőt különböző úton-módon az inségeseknek juttatott. A szegényügyi nyilvántartásokból azonban kiderül, hogy egy-egy munkanélkül lézengő inséges napi 13 fillér értékű segélyből kellett, hogy megéljen. Természetes ezek után, hogy a főváros szociálpolitikai osztályát aggodalommal tölti el a következő tél, amikor is alig valószínű, hogy nagyobb segélyösszeg felett rendelkeznek, pedig a munkanélküliség fokozódására lehet számítani. Külföldi tapasztalatokon okulva, hasznos beruházási szükségmunkák terveit hozta javaslatba és ebben többek között német mintára, városszéli telepítések építését vette tervbe. Az elgondolás egyike azoknak az értékes munkáknak, amelyek a magyar eleven erőt reprezentálják és amelyek sorsa rendesen sajnos az, hogy a közös organizálás hiányain és elavult hatósági berendezésünk rögein elvesztik minden erejüket és kitartásukat. Ez a sors vár valószínűleg a szociálpolitikai osztály mai terveire is. A főváros másik ügyosztálya vonakodik területet átengedni telepítési célokra. Egy következő ügyosztály pedig a paragrafusokra hivatkozva, megtagadja a megfelelő parcellázás engedélyezését. És így egyik ügyosztály a másikat gáncsolgatja el a bürokrácia öreg alkonyodó őserdejében. Ugyanez időben akadt még valahol egy nagyvállalkozó, aki komolyan tervbe vette, hogy egy pestkörnyéki dunamenti nyaralótelepet építsen. Ez az elgondolás is szép volt, nagy eleven erővel rendelkezett, komoly teleptervvel, törekedve minden egységes, szép, kulturált, egészséges megoldásra. Azonban a számításbajóhető terület, ami alkalmas a telepítésre, koronauradalom, amit megvenni nem lehet, csak cserélni és akkor is csak a földművelésügyi minisztérium retortáin át. Gödöllőt és Visegrádot kell, hogy megjárja a kérvény, majd az erdészeti és vadászati hivatal ügyosztályain újra vissza a minisztériumba, a kabinetirodába kerül és megint csak a minisztérium szerkezetén át a minisztertanácsba és végül a törvényhozás elé kerül a kérés és akkor esetleg egy-két év eltelte után megengedik talán, hogy árlejtés irassék ki a terület megvételére. Azonban nem szokott az ilyesmi idáig kerülni. A vállalkozó kedve hamarabb elmegy és ha maradt még energiája, keres másik területet és enged az ideális kívánalmakból. Ez az új terület azonban a fővárosi vízművek céljaira van kisajátítás alá véve és ha a vízművek a fővárost tisztavízzel nem is tudják rendesen ellátni, a fővároskörnyéki dunamenti telepek létesítését a túlméretezett kisajátítás terveivel alaposan meg tudják akadályozni.

A jelzett példák mutatják, hogy az akarat, jószándék, jótervezés mindenütt megvan. A főváros telepet akar, ezt a magánvállalkozás is akarja, pénz van, terület van és valami végzetes kavarodás, fejtelten központi szervezetlenség mindent elgáncsol, megakadályoz vagy legalább is esztendőkre visszavet. A főváros környékbeli településének kérdése pedig tovább vergődik, ahonnan kiindult, a szociálpolitikai osztályban.

Ha volna a telepítési kérdéseknek egy országos központi irányító szervük, akkor nem hárulna a technikai kérdéseknek megoldása poli-

तिकai osztályra, ahol az osztálynak oly kérdésekben kell úgyszólván harcra kelnie más ügyosztállyal, ami nem a szakmája és ahol már eleve eredménytelen küzdelemre van kilátása. Központi irányítószerv nemcsak, hogy áthidalná az ellentéteket, a koronauradalom, a főváros, a vízművek vagy vállalkozó között, hanem hamarosan ráterelné a figyelmet arra, hogy a fővárosnak még van egy alkalmas területe, ideális környékbeli telepítés létesítésére. Az erdővel borított budai hegyek között, a Petneházy-réten, hosszú, keskeny csíkokban fekszenek el a szántóföldek. Alig 500 m-re fiit el innét az autóbusszjárat és ugyanilyen távolságra vannak a közművek is és ezen a területen a tervezetten és megszervezetlen fejlődés még egyenlőre nem rontott el semmit. Ha az országrendezési szerv telepítési bizottsága Összehozná a vállalkozót és a város érdekeit, akkor meg lehetne menteni ezt a területet és a téli munkanélküliség enyhítésével létrejöhetne egy olyan magyar városzéli település, amilyen úgyszólván Európa egyetlen nagyvárosának környékén sem található fel és ahová pár év múlva büszkén vihetnénk ki az IBUSZ autóit. A földcsíkokat szívesen összevásárolná egy érdekeltség és a terület erdősített egyharmadrészét átadná a fővárosnak, hogy véderdőterületét növelje vele, ha a város kiépítené a rövid útdarabot és a közműveket és megadná a kisparcellák lehetőségét. Nem a fővárosnak, hanem az országrendezési szervnek kellene egy ilyen országos jelentőségű településben az építésügyi részeket megállapítani, és az egységes település beépítésének biztosításával az ország és a főváros érdekeit egyaránt előmozdítani.

De központi irányítószerv nincs és a gyönyörű intakt völgy pár év múlva beépül szörnyű tákolmányok rendszertelenségével, az abaúji vasércgödrök is tovább őrzik titkukat, a rizsért, zöldségért, szénért, selyemért tovább gurul ki az arany az országból és küzdenek egymással és egymás ellen az ügyosztályok és a hivatalok. Az öreg rozsdás gépezet recsegve, nyikorogva döcög tovább, mint egy elavult autó és fogyasztja hiába a mérhetetlen sok benzint. Itt nem használ a takarékoskodás, a pénzcsoportosítással való bűvészkedés, hiába redukálják a fizetéseket, hogy 13 fillérek vörös posztójával nyugtathassák a sínylődöket, hiába vonják el az öreg kocsitól még azt a kevés motalkót is, ennek a vége csak az lehet, hogy leáll az avult motor. Rá kell eszmélni végre, hogy technikai modernizálással lehet legtöbb megtakarítást elérni. A központi egységes országrendezési, technikai és gazdasági szerv működése megindítja a tervszerű telepítéseket és a mai vad össze-visszaságban kiosztja a racionális szerepeket, kiegyenlíti a nagy gazdasági válság bomlasztó hatásának üregeit és felduzzadásait. Az elkerülhetetlen szükségmunkák alkalmat teremtenek arra, hogy a telepítési kérdések egységes rendezése útján, technikai érzékkel, központi irányítással, öntudatos telepítésekkel népesüljön be az ország és felvértezve álljon újszerű felkészültséggel az újszerű élet küzdelmei elé.

KAFFKA PÉTER

BUDAPEST KÖZLEKEDÉSE

AKTUÁLIS KÉRDÉSEK

ANAGYVÁROSOK belső közlekedési problémái mindjobban előtérbe tolultak az elmúlt évtizedekben és különösen fokozódtak ma, amikor nemcsak népességben, hanem területben is rohamos szaporodást mutatnak a nagyvárosok. A hatalmas területi kiterjedés igen megnehezíti az amúgy is súlyos feladatot, mert amíg eddig lényegesen közel volt a lakóhely a munkahelyhez, addig ma ezek annyira differenciálódtak, hogy a lakáskérdés hovatovább közlekedési kérdéssé olvadt fel.

Ez a folyamat Budapesten és a főváros környékén is megindult és a city-től messzefekvő munkástelepek, tisztviselőkertvárosok vannak, melyek létezésüket meglévő közlekedési vonalaknak köszönhetik, de sorsuk szoros összefüggésben marad mindig azzal az ütőérrel, közlekedési vonallal, amely őket, lakótelepüket a dtyhez, a munkahelyhez fűzi. A differenciálódást erősen növeli a lakásviszonyoknál megkövetelt higiénikus gondolkodás, amely a friss levegőért küzd, és nálunk Magyarországon talán még egy sajátos szempont, amelyet még nem figyeltek eléggé meg és amelyet statisztikailag kimutatni nem lehet. Ez pedig a kimondottan magyar város lakó földszeretete, vágyódása a falusi élet után. A saját ház, piciny kis kert, néhány baromfi, a házi hizlalású sertés az, amiért inkább órákat utazik a városba szorult földművelőből gyári munkássá lett embertömeg. Rövid időre ugyan beköltözik a nagyvárosba, de nem tudja megszokni annak kötengerét, aszfaltmezejét és megindul az elvándorlás az ú. n. city-ből az annak környékén keletkezett kisvárosok felé.

Az elmúlt népszámlálás eredménye is élénken rámutat erre.

Budapest közigazgatási határain belül a szaporodás nemhogy csak alacsonyabb volt, mint a környéken, hanem csak annyi, mint az országos átlag, ami ebben az esetben egyenes elvándorlást jelent a környék javára.

SZAPORODÁS TIZÉVENKÉNT SZÁZALÉKBAN

	1869-1880	1880-1890	1890-1900	1900-1910	1910-1920	1920-1930	Összeg
Budapest	32	37	50	28	6	8,7	250
Újpest	74	102	77	41	5	16	906
Rákospalota	18	52	86	114	43	20	1.135
Pestszentlőrinc ...	—	24	1389	31	113	87	10.563
Kispest	—	150	116	210	69	26	3.468
Pesterzsébet	556	245	228	96	30	69	33.838
Budafok	6	25	39	51	25	44	396

Ezek a számok is élénken mutatják, hogy a környék települései milyen erősen szaporodtak szemben az anyavárossal, amelyből ki-

szakadtak. És főleg ott nőnek erősebben, ahol nem voltak települési nehézségek, akadályok, ahol szabadon fejlődhetett az új település.

Ez a környékbeli rohamos fejlődés főleg közlekedéstechnikai alapokon jöhetett létre. Ha a közlekedési eszközök hetven-nyolcvan év előtti alakjait nézzük, aligha képzelhetünk el egy városból kivonuló áramlatot. A nagyvárosokat is a múlt század fejlődő közlekedési technikája alapozta meg, egyrészt a gyárak kialakulása, de főleg a nagyvasúti közlekedés világot egybefogó kiépültségével. Gyárak keletkeznek, sőt keletkeztek is egy-egy községben, a középkorban is voltak helyenként egyes nagyobb ipartelepek, de sohasem nagyvárosi képpel, mert nagyvárosok csak a gőzvasutak feltalálásával jöhettek létre. A városok ugyanis sohasem lehetnek gazdaságilag önellátók. Mezőgazdaságilag önellátó terület nem lehet oly sűrű népességű, hogy ezt városnak nevezhetnők a szó igaz, különben igen nehezen meghatározható értelmében. A szükségleti cikkekkel való pontos, kielégítő ellátottságot csak a nagyvasutak jelentik a nagyvárosnak és ez a távolról való elláthatóság volt a nagyvárossá fejlődés alaptényezője.

Amint a nagyvárosok kialakulását a gőzvasutak tették lehetővé, úgy a közúti vasutak voltak a nagyváros-környéki települések kialakításának tényezői. Az ember szeret munkahelyéhez meglehetősen közel települni, hogy annak elérése lehetőleg könnyű és gyors legyen, mert az arra fordított idő lényegileg munkaidejét növeli és csökkenti a pihenésre, szórakozásra fordítható órák számát, továbbvive nem más, mint a munkabér csökkentője. A lakóhelynek a munkahelyhez való közelsége azonban meglehetősen relatív fogalom, amelynek mértékéül nem a távolságot, hanem éppen a fentebbiekben kifejtettek szerint az időegységet kell alapul venni. A környékbeli települések helyét tehát nem a távolság fogja elsősorban megszabni, hanem az a kapcsolat, amely közte és a munkahelyül szolgáló nagyváros között fennáll. Időkérdéssé alakul tehát a probléma, amelyet a múlt századvég rohamosan fejlődő közlekedési technikája le is győzött.

A pestkörnyéki települések kialakulásának oka egyrészt tehát higiénikus, másrésztől azonban közlekedési kapcsolaton nyugszik. Ez a két szempont aztán küzd is egymással. Olcsó és higiénikus települést sok hely nyújt, jó közlekedési kapcsolatot azonban nem mindig fogunk találni. Ezt a városközi vagy belső közlekedést jól megoldani ugyanis igen nehéz probléma lesz, mert százezreknek naponkénti forgalmáról van szó, településük továbbfejlődéséről vagy elpusztulásáról. A közlekedésnek ezekkel a lakótelepülésekkel gyorsnak kell lennie. Vonalvezetésnek kell itt technikai kérdésekkel kapcsolódni és megoldani azt, hogy a lehető leggyorsabban juthasson el a környék lakója a maga munkahelyére, mely a legtöbbször a városban magában bent van. Minden percnél megvan itt a maga jelentősége egyrészt az utazó egyénre, másrészt a közlekedést lebonyolító vállalatra egyaránt.

A főváros legnagyobb közlekedési vállalatának, a Beszkárt-nak a legutóbbi két esztendő megelőző éveken állandóan növekedő utasforgalma volt, amelyet az elmúlt két esztendőben visszaesés, követett, amely különösen a bevételeknél éreztette hatását. Sokan az

általános gazdasági válságot látják ebben kifejezésre jutni, pedig annak kétségtelen hatása mellett más okok is játszanak itt közre. Amióta lóvasút van Budapesten, 1866 óta, az utasszám csökkenést soha még nem mutatott, pedig az azóta eltelt idők alatt is volt néhány gazdasági krach, amely többé-kevésbé megbénította a természetes fejlődést. Igaz ugyan, hogy sok utast elvon a legújabb közúti közlekedési eszköz, az autóbusz, de az ok inkább abban van, hogy a Beszkárt nagyon a főváros területére van berendezkedve, ma pedig a fejlődés — éppen a legutóbbi statisztika szerint is — ezen a területen legalább is megállt. A környék szaporodik, eo ipso többnek kellene lenni az utasnak és mégis az ellenkezőjét lehet tapasztalni azért, mert a környék közlekedését a fővárossal nem egységesen irányítják, az nincs jól kiépítve, nem elég gyors. Budapest népessége nem szaporodott, de annál jobban nő, fejlődik környéke, tehát szerves kapcsolatú, gyors, jó közlekedés esetén az utasszámnak is rohamosan kellene növekedni.

A Pestkörnyék közlekedésének lebonyolításával több vállalat foglalkozik. A települések lakosságát behozza a főváros területére a Máv. is gőzüzemi vasútvonalain. Ez különben megvan minden nagyvárosnál, hogy a környék lakosságát a nagyvasutak is beszállítják. Nem helyes, mert ha a közvetlen környék közlekedési igényeinek kiszolgálására használjuk a nagyvasutakat, azzal sokat fognak szenvedni a távolabbi környék lakói, az ő közlekedésük ugyanis annyival lassúbb, nehézkesebb lesz. Használatának nagy jelentőségét magyarázza aránylag olcsó volta, amely különösen a különböző kedvezményes díjtarifáknál (tisztviselő-, tanuló-, munkásjegy) igen lényeges. A környék lakosságánál ugyanis a takarékoság is igen jelentős tényező, amelyet bele kell számítani a közlekedés problémái közé. Hátránya, hogy a város belsejének egy pontján túl (pályaudvar) megszűnik és különösen ha ez távol fekszik a várostól, nem elég alkalmas. Pályaudvaraink jelenleg azonban még oly közel vannak a város belső pontjaihoz, hogy ennek kérdésével külön nem kell foglalkozni.

A környék közlekedésének igazi lebonyolítója a Hév. kellene hogy legyen. Ez a társaság, amely speciálisan erre a célra alakult, meglehetősen önző pénzügyi politikát folytatott és nem érzi át azt a feladatot, amelyet végre kellene hajtania. Ott, ahol a Beszkárt konkurrálhat vele (Pesterzsébet), ott jelentősége nem is oly nagy, sőt a még sokkal gyengébb autóbusz is igen erős versenytársa lehet, mint azt a csepeli vonal példája a legjobban mutatja. Azok az agglomerációk, amelyekből naponként minden reggel megindul a népvándorlás a nagyváros felé, nemcsak gyors, hanem olcsó közlekedést is kívánnak. Nagy hibája ezeknek a vonaloknak, hogy nincs elég mozgékonyosságuk, ami nemcsak kötött menetrendjükben nyilvánul, hanem más szempontokban is. Nagy hiba még a közlekedés lassú volta, amelyen ugyan már látszanak javulások is, közbeiktatott gyorsított szerelvények beállítása révén, amelyek egyrészt szétosztják az utastömegeket, másrészt pedig a távolabbi fekvő településeket időben egyenlővé teszik a közelebb fekvőkkel.

A most létrejött megváltás és a közlekedés egységesítése hivatva volna ezen segíteni. Igen különös helyzet alakult ki a megváltással

kapcsolatban, mert most már egységes kezelés mellett tényleg tartathatatlanná válik a helyzet, hogy amíg a Beszkárt járta elővárosok éppen úgy huszonnégy fillérrel közelíthetők meg, mint a főváros bármely része, addig azok a periférikus települések, amelyek eddig Hév. vonal mellett feküdtek, ennél jóval drágább tarifával járhatók csak be. Ennek a nehézségnek megoldása szerfelett nehéz. Hacsak a tanulmányom legelején közölt táblázat néhány adatát nézzük is, azonnal szembeszökik a Hév. fejlődést gátló hatása, de fokozottabb a kár az ebben a táblázatban non közölt és Budapesttől keletre, a harmadkori dombsor tetején fekvő és településre oly kiválóan alkalmas területen, mely nem sokkal messzebb esik mint Újpest és közelebb mint Pestszentlőrinc és mégis amazokénál négyszer drágább költséggel közelíthető csak meg. A főváros most egy kézben bírja területének és perifériáinak összes vonalait, megvan tehát a mód arra, hogy egy olyan tarifát szerkesszen, amely igazságos és a city-től egyformán távol eső települések lakosságát azonos díjtételek mellett szállítja be. Ez a gondolat kézenfekvő volt, úgyszintén az is, hogy azonnal elérjük ezt azzal, ha az eddig huszonnégy fillérrel megközelíthető periférikus településekre (Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Pest-erzsébet) vezető vonalakon egy olyan tarifaemelést hajtunk keresztül, amely egységes lesz az eddig Hév. járta területek megközelíthetőségének költségével. A tarifarevízióknak ez azonban egy oly drasztikus formája, mellyel foglalkozni ma nem is lehet, amint ilyen lenne az is, ha azt mondanám, hogy ezzel éppen ellenkezően, szállítsuk le az eddig Hév. vonalak tarifáját azon fokra, ahol a fentebb felsoroltak vannak. Az utóbbi sem lehetséges, de az előbbi sem, mert ilyet kimondani nem lehet, ha tisztában vagyunk azzal, hogy milyen erők bírják a nagyvárosi közönséget arra, hogy a közforgalmi és közúti közlekedési eszközöket használja.

A belső városi forgalomban utazni sohasem öncél, a közúti közlekedési eszközök használatára azért van szükség, hogy legyőzzük a lakóhely és munkahely közötti távolságokat, elsősorban időben, másodsorban kényelemben. Az utazás ideje a munkaidőt növeli, ebből következik, hogy a munkabér hatással van az utazási szükségletre. Annak, akinek ideje drága, vagyis munkáját nagyon megfizetik, a legdrágább közlekedési eszköz is megfog felelni, de amikor a munkabérek csökkennék vagy egészen elmaradnak, akkor az utazási szükséglet is kisebb lesz és az eddig olcsó közlekedési eszköz is aránylag megdrágul, vagyis azt kevésbé fogják használni, amint ez a tény az általános forgalom csökkenéséből világosan is látható és amint a munkanélküliség és munkabérek hullámszáma teljesen tükröképét adja a forgalom csökkenésének. Ma amikor ez az utasszámcsökkenés még egyre tart, a tarifarevízió oly kényes kérdés, különösen nálunk, ahol ezideig a belső forgalom tarifája igen olcsó volt, hogy annak helyes megoldásához sokkal inkább van szükség a belső városi tudományos és gyakorlati közlekedéspolitikára helyes ismeretére, mint elhamarkodott kísérletekre. Tanulmányom szűk keretei között nem áll módomban lefektetni egy ily megalapozottságú tarifaelméletet, amelyre pedig a mai súlyos napokban szükség lenne.

A környező településekbe belenyúlnak a főváros belső közlekedésének is a vonalai és megközelíthetők ezek a közúti vasúttal is. Amennyire kellemes ez az illető települések lakosságának, annyira kára azonban ez a fővárosnak, mert a maga lényegesen olcsóbb tarifáját adja ezzel más közigazgatási terület lakosságának. A háromszori átszállásra jogosító huszonnégyfilléres jeggyel Újpest legmesszebb pontjáról Pestszentlőrincre is ki lehet jutni; olyan távolságra, amelyért a legolcsóbb üzemmel dolgozó gőzvasút is 60 fillért kérne. Ezt a különbséget fizeti az a pesti polgár, aki csak a városon belül utazik, amint a villamosnál amúgy is a rövid utat használó utas fizeti meg a nagyobb távolságra utazók díját. De Budapesten ez a ráfizető utas azonos rendszerint azzal, aki tulajdonosa a villamos vasútnak, mert hiszen Budapesten a villamos vasút vonalai és teljes felszerelése a főváros közönségének a tulajdona.

De nemcsak ezzel hibázták el a múltban a közlekedési és tarifális politikusok munkájukat. A múlt század végén, de még a mai napokban is nem akarták sehogy sem belátni, hogy a közlekedéspolitikának azonosnak kell lenni a településpolitikával. Így jöttek létre távoli lakótelepek akkor, amikor a város belsejében még óriási üres foltok, sőt szántóföldek is éktelenkednek. Ez a közlekedésben nagyon érezteti káros hatását. Az a rengeteg kocsikilométer, amit esztendőik alatt megfutnak lakatlan területek között villamosaink, mind növelik a villamos társaság kiadási tételeit. A kihasználatlanul megtett kocsikilométerek számának erős csökkentése hozhatja csak helyre üzleti mérlegét, de lehet egyúttal szaporítója is a csökkenésnek indult utasszámnak. Nagyon sok sűrűn lakott és még sűrűbben lakhatóvá tehető területnek nincs közúti vonala. A közúti villamos pedig az éppen fentebb is említett olcsóbb tarifájával igen erős konkurens lehet minden közlekedési eszköznek.

A legfiatalabb közlekedési eszköz, az autóbusz, a környék közlekedésében még nem igen jelent valami sokat. Igaz, hogy gyorsabb, de nem annyival, mint amennyivel drágább még a mai technikai berendezkedése miatt. Egyes vonalakon nagyon fontos kapcsolatokat teremt ugyan, így pl. a mostanáig minden közlekedési eszközt nélkülöző Szt. László-úton is, a csepeli járat pedig sokkal jobban bevált, mint ahogy azt remélték és igen érdekesen mutatta meg, hogy a Hév.-vel a konkurrenciát is képes felvenni. Nagyon helyesen csatlakoztak ezekhez a közeli napokban a budai hegyvidék új autóbuszvonalai, melyek nyomán igen rövidesen egy új és nem várt erős mérvű fejlődés fog annak településeiben bekövetkezni. Az autóbuszok igazi szerepüket itt hivatottak betölteni.

A folyami közlekedésnek nincs Budapesten jelentősége. Ha gyorsabb közlekedést tudna adni, akkor talán lehetne kihasználni olcsó tarifával a Dunát is a helyközi közlekedés céljaira a környék duna menti települései és a főváros között.

Hiányzik e felsorolásból a gyorsvasút. Budapest és környékének másfél millió lakossága nélküli ezt a nem utcaszintben vezetett gyors közlekedési eszközt, amely pedig minden közlekedési szakértő szerint feltétlenül szükséges egy millió lélekszámmal ren-

delkező nagyváros részére. És ha hozzátesszük még azt, hogy Budapest és környéke olyan hatalmas kiterjedésű, amelyhez hasonló kiterjedésben kevés nagy várost találunk, akkor még nagyobb szükség mutatkozik ennek kiépítésére. A gyorsvasút lenne hivatva megadni a környék igaz fejlődéséhez a legfontosabb alapot. A pestkörnyéki városoknak a legfontosabb a gyorsvasút; sajnos azonban ők mutatják erre a legkisebb érdeklődést. A pestkörnyéki városoknak a megyétől való elválasztása lényegesen előbbrejuttathatná ezt a gondolatot, amelynek következménye lehetne rögtön a területnek a Közmunkák Tanácsa alá vonása is. Amíg a pestkörnyéki városok életének irányítása, mozgási lehetőségei azonosak a vármegye egész más feladatokat betöltő városaival, addig nem lehet természetesen arra gondolni, hogy a létesítendő gyorsvasút megteremtése nemcsak Budapest szükséglete és feladata.

A Nagy-Budapest probléma nehezen érik meg, pedig az idő rohan és az agglomeráció egyes részei tíz év alatt nyolcvan-kilencven százalékos szaporulatot mutatnak ki és ma már Budapest mellett fekszik Szeged, Debrecen és Kecskemét mellett az ország következő három nagy városa: Pesterzsébet, Újpest és Kispest egyenként mintegy hetven—hetven ezer lakossal. És ez a fejlődés nem fog megállni, mert népsűrűségi számításaim szerint Pesterzsébet 70.000, Újpest 30.000, Kispest pedig 13.000 embert vonzhat és fog is vonzani területére, mint állandó lakost aránylag rövid idő alatt, anélkül, hogy települési jellegét megváltoztatná. Ezeknek meg kell találni a gyors és jó kapcsolatot a fővárossal, mert ebbe a fejlődésbe nem szabad akadálynak hullani és ezt mesterségesen meggátolni kevésbé lehet, mint inkább csak elősegíteni.

A gyorsvasutak- első jelentősége pedig éppen itt lenne meg. A gyorsvasútnak a megteremtéséhez azonban a környékbeli településeknek is meg kell találni az utat, hogy áldozhassanak. Az a pestkörnyéki város, amely először lesz képes meghozni az ehhez szükséges anyagi áldozatot, számíthat elsősorban arra, hogy a fentebb számszerűleg kimutatott embertömeget területére hozni és ott mint állandó lakost lekötni tudja.

DE A BELSŐ KÖZLEKEDÉSNEK is vannak súlyos hibái. A sokat emlegetett ideális menetrend sehogy sem akar létrejönni.

A budapesti közúti villamos viszonylatai régi ötvenesztendős engedélyek alapján vannak megszerkesztve és amikor egy közös üzemkezelő társaság kezébe kerültek az összes viszonylatok, a tradíció, a megszokás nem engedett rajta változtatni. Egy élő egésznek, egy mozgalmas, lüktető várostestnek pedig nem lehet legfontosabb életjelenségét, közlekedését tradíciók szűk elavult rendszerébe fogni. Ez közlekedéspolitika, településpolitika és nem tradíciókérdés. Igaz, hogy oktalan és célszerűtlen módon sűrűn változtatott viszonylatrendszemek több hibája van, de egy gyökeres változtatás sokat volna hivatva Budapest belső közlekedésén javítani, ötven meg harminc év óta a lakótelepek eloszlása megváltozott, de a viszonylatok még a régiek maradtak.

Az ideális menetrend megalkotásához ismerni kellene a lakótelepülések és munkahelyek eloszlását, továbbá az ezek között fennálló és lebonyolódó forgalom menetét. Ez utóbbit a szállított személyek száma adja meg, tehát ez egy olyan tényező, amelyet éppen a megváltoztatandó vonalak szabnak meg, vagyis a számításba belekombinálni nem lehet. A munkahelyek eloszlásának vizsgálata sem adhat egész precíz eredményt, mert ez változó természetű. Marad tehát, mint legfontosabb kulcs számításainkhoz, a lakótelepek eloszlásának kérdése, amire a népsűrűségi számítások adhatják a legtöbb alapot.

A viszonylatoknak ideális megszabása az lenne, ha a cityből kiindulólág a város szélei felé mindinkább a csökkenő népsűrűsége arányában eloszló forgalmat lehetne indítani. Ma a legsűrűbb települési foltok és leginkább bürókkal borított negyedek utcáiban ugyanannyi villamoskocsi jár, mint az ugyanazon viszonylat által érintett legalacsonyabb népsűrűségű területen. Egy járat (19-es) pl. kiindul olyan területről, ahol 100—200 ember él hektáronként, majd egyre sűrűbb területeken át halad ugyanannyi kocsival, mint amennyivel aztán kimegy ismét 50—100 ember által lakott területekre. Nincs szükség a Zugló—Kelenföld-vonalnak egészén annyi kocsira, mint a Baross-tér—Döbrentei-tér viszonylatban, mert a területrészek, amelyeken ez a vonal keresztülhalad, mind más és más rendeltetésű részei a város egészének, amelyhez annak közlekedésével is igazodni kell. Igaz, hogy az utóbb említett vonalszakaszon bekapcsolódik ebbe több más vonal, de ezek mind hasonlóak ehhez. A rövid viszonylatokban helyesebben lehet megszabni a kocsik számát, a szállítandó utasok számához képest, minden időnek megfelelően. A déli órákban csak a Rákóczi-úton van forgalom, ehhez nem kell Kőbányáról és a Böszörményi-útról járatni a kocsikat vagy a Zugligettől az Állatkertig.

A rövid viszonylatoknak egyelőre nagy hátránya, hogy jelenleg még nincs korlátlan átszállási lehetőség és hogy közönségünk idegenkedik a többszöri átszállástól, pedig ez az ő hasznát is jelenti. Nem lehet mindenhova közvetlenül átszállás nélküli vonalakat beállítani. Újpesttől Pesterzsébetig, Kőbányától a Böszörményi útig nagyon kevés ember utazik, lényegtelen százalék a utazó közönségnek, akik kedvéért nem érdemes ilyen hosszú járatú vonalakat fenntartani. A viszonylatoknak meglehetősen azonos népsűrűségű területeken kell áthaladni, de a népsűrűséget a citytől való távolsággal és az üzleti negyedek eloszlásával kell szorozni. Ekkor el lehet érni azt, hogy a közönség igényeihez mérten elég kocsi fut és nem haszontalanul. Nemcsak a népsűrűség, hanem az egyes területek életviszonyai is mások és nagyon befolyásolják a forgalmat. Különbőség van a különböző területek lakosságának életmódjában, a reggeli és esti órák forgalma területenként más és más, a külterületen jobban rongálódik a kocsik belső felszerelése és még ezernyi minden, ami a rövidebb viszonylatok, ingajáratok rendszerét jobbnak bizonyítja. A legjobb kihasználtsága mindig egy rövid viszonylatú ingajáratnak lehet. Nemcsak a Nyugati és Keleti pályaudvar biztosítja a 46-os vonalnak legjobb forgalmát, utazó közönségnek és a vállalatnak egyaránt. Hosszú, átmenő viszonylatok esetén csak az üzemkárára lehet jó, kielégítő közlekedést nyújtani. A pestszentlőrinci for-

galomban szükség van a hajnali és kora reggeli órákban öt kocsiból álló vonatmenetekre, amelyek nem futnak át a cityn, hanem utastömegeiket azon kívül szétosztják a város belsejében futó kocsik között. Ezeknek az öt kocsiból álló vonatoknak, amelyekre ott kint igenis nagy szükség van, a belvárosba való vezetése, hosszabb viszonylatban való alkalmazása lehetetlen, mert hatalmas mértékben növelné csak a szükségtelenül megtett kocsikilométerek számát.

Van szükség átmenő forgalomra is, ez bizonyos, mert nem lehet a többszöri átszállást sem túlzottan kívánni. Ha már Budapest dtjén, éppen a Kossuth Lajos-utcán keresztül haladnak villamosok, akkor lehet módot nyújtani áthaladó forgalomra is. De ezeken korlátozni kell a forgalmat a tényleg hosszabb távolságban utazók számára. Így ezeknek nem kell együtt utazni a rövid távolságra utazókkal, sez lényegesen rövidíthetné is a menetidőt. A város belsejében ezeken a kocsikon nem szabad szakaszjegyet kiadni és csak olyan átszállót, amely ismét csak a külterületen használható. Természetesen az ilyen átmenő viszonylatú kocsikra így nagyobb időközökben is volna csak szükség.

A 2-es viszonylat egyenlő számú kocsival fut az Aréna-úton a Vágány-utcáig és a Lipótváros belsejében vagy az üzletekkel megtelt és magas népsűrűségű Nagymező-utcában. Ez oda vezet, hogy kint a kocsik üresek, szóval a társaságnak okoznak kárt, bent a forgalmas részeken pedig olyan zsúfoltak, hogy a közönség legnagyobb részének számára használhatatlanok.

A viszonylatokat több részre kell bontani a népsűrűségi és üzleti települések mérve szerint. Kell átmenő forgalom, de korlátozásokkal, hogy ne a város belső területének közlekedését szolgálják, mert ezzel kihasználatlan kocsikilométerekhez jutunk a külső kevésbé lakott területeken, zsúfolt nehézkes közlekedéshez a város belsejében. A területek minősége szerint más-más időpontban vannak a csúcsterhelések, ezeket el lehet osztani, ha rövidebb önálló viszonylatokat teremtünk. Több mozgékonyaságra van szükség a forgalomban, amelyet különösen az autóbustól kell ellesni és amennyire lehet, alkalmazni a kötött pályán közlekedő közúti villamosnál is.

Igaz, hogy erre vonatkozóan már történtek kísérletek és az új menetrend is tartalmaz ilyeneket, amennyiben a meglévő „A“ vonalakat szaporítja. Ezeket azonban nem a legmegfelelőbb helyekre állítják be és a múltban járatott ilyen viszonylatok hibáin még nem okultak. Az első ilyen közbeiktatott viszonylatokat a forgalom főúterén, a Rákóczi-úton létesítették. A kocsikilométercsökkentés bekövetkezett, de az „A“ kocsik kihasználtsága közel sem éri el az átmenő viszonylatok vonatainak kihasználtságát. Ezt nem vette észre senki son, pedig ez azt jelenti, hogy amíg az „A“ kocsik üresen Altnak, addig emezek zsúfoltsága megnövekszik, szóval nem érték el azt, amit akartak, a közönséget leszoktatni az egész várost átszelő és kevésbé rentábilis vonalak használatáról. Ennek két oka közül egyiket sem ismerték fel, annak dacára, hogy egy esztendeje vannak ilyenek forgalomban és most anélkül, hogy ezen okokat megszüntetnék, szaporítják az ilyen viszonylatokat, melyek csak a ki nem használt kocsikilométerek

számát fogják növelni. Pedig mennyire megnehezedett a helyzet, most hogy a térképes jegyekkel egyidőben az átszállási lehetőségek is csökkentek. Egyébként az új jegyrendszer nagyon helyes volna és a közönségnek nem is annyira a jegy ellen van kifogása, mint a korlátozott átszállási lehetőségek miatt.

Az ideális menetrendnek az alapja a csillagrendszer lehetne, amely a cityhez vonzza a vonalakat, a cityből kiindulva és távolodva egyre kevesebb kocsit járat, azoknak mindjobban való elosztásával és visszafordításával, amelyeket egy körülfutó körüti közlekedés tesz teljessé. Ezt természetesen adott népsűrűségi, üzleti és munkanegyedek esetén megvalósítani nem lehet úgy, amint azt Sierks: Grundriss der ruhigen Stadt c. munkájában a legideálisabb formában elképzei.

Meg lehet valósítani azonban a környék felé vezetett sugaras hálózatot Budapesten is, ahol a népsűrűség eloszlása meglehetősen arányos és ehhez megfelelően az üzleti negyedek eloszlása is jó. Nálunk azonban a meglévő vonalrendszerek hibája az, hogy átmenőek. Ezek szerint például a tizenkilences viszonylatnak három darabra kellene szétszakadni. Egy része lenne a Baross-tér—Erzsébet-híd budai hídfője közötti szakasz, amely a legsűrűbb közlekedést kívánja. Folytatásaként egyrésztől sűrűbben kellene járatni a Baross-tér—Zugló között közlekedő 69-est, másrésztől az Erzsébet-hídfőtől Kelenföldig volna szükség egy új vonalra. Ugyanígy lehetne a Keleti pályaudvartól Pestújhely határáig (ez meg is van), Kőbányáig, a Közvágóhídig, az Állatkertig, a már megváltott HÉV. vonalán a Kerepesi-úton át Rákosfalváig és így tovább a mindenkori forgalomnak helyenként megszabott speciális követelményei szerint forgalmat adni. A Rákóczi-út vonalán pedig a ritkán közlekedő átmeneti és korlátozott átszállási lehetőségekkel rendelkező kocsik mellett egy igen sűrűn közlekedő rövid-, ú. n. ingajarat maradna, amelynek ismét sajátosan kellene alkalmazkodni a területén uralkodó viszonyok szerint. Ennek a vonalnak a két végpontjáról lehet aztán a csillagalakban szétfutó vonalvezetést megcsinálni.

Ez az egy viszonylatcsomó természetesen csak példa, egy ugyanilyenre volna szükség a forgalom másik főtengelyét képező Vilmos császár-út—Károly-körút vonalán. A körutak forgalmának lényeges megváltoztatása csak a Boráros-téri híd elkészülte után lesz lehetséges, amikor egy teljes körben lehet a város egy része körül közlekedni. Ugyanígy külön kellene foglalkozni Óbuda közlekedésével. Ez egy hatalmas, ma még meglehetősen be nem települt rész, amely azonban annyira közel fekszik a cityhez távolságban, hogy rajta egy igen sűrű modern településnek lehetne kialakulni. Hogy ez még mindig nem történt meg, annak az az oka, hogy időben nagyon távol esik, mert közlekedése olyan lehetetlen rossz. Itt új vonalak, talán éppen a gyorsvasút lendíthetné fel a letelepedési kedvet, szóval megoldása még messze van, de a fentebb említett többi relációváltoztatás néhány hurok- vagy a visszafordíthatóságot megoldó vágánydarabbal rövid úton megoldható lehetne. Hogy nem abszolút helytelen ez a vonalvezetés, amerről fentebb írtam, arra csak egy külföldi példával hivatkozom. Ez a bécsi autóbussz közlekedés példája, ahol a bécsi belvárosnak külön viszonylatai

vannak más tarifával és van olyan forgalom is, amely a külső területek lakosságát csak a belváros határáig hozza el.

A külső területeknek a belsőtől ilyen népsűrűségi számok alapján való szétválasztása, a rövidebb viszonylatok beállításával volnának azok a tényezők, amelyek egyrészt a csökkenő utasszámot ismét növekvővé tennék, másrészt pedig jobb kihasználtságát, jövedelmezőségét biztosítanák az üzemkezelő részvénytársaságnak.

Foglalkozni kell természetesen még az autóbuszok forgalmával is. Vannak olyan területek és olyan események a város területében és életében, amelyet a fokozódó közlekedési igények mellett a kötött pályatesttel rendelkező villamos lebonyolítani, kielégítem nem tud. Ezért van szükség a modem nagy városban autóbuzsközlekedésre és nem azért, hogy vele oktalanul is konkurenciát csináljunk a villamosnak, mert azt ebben a versenyben legyőzni úgysem lehet. Autóbuszvonalaink is a legtöbb esetben átmenő viszonylatokat képviselnek, bár itt már erősebben kialakul az a felfogás, hogy különösen a külső területek kielégítésére valók, ott, ahol ma még villamosforgalom nincs. Másik rendeltetésük a Belváros területén van, ott, ahol nem is lehet villamost vezetni az utcák erre alkalmatlan volta miatt. A Belváros szűk területén kígyózó villamosvonalak helyére, amelyek, megjegyzem, mind az átmenő relációkban vannak, kell autóbusz, itt a villamos sínéit fel kell szedni. Az autóbuszforgalomnak rendezése végezetül szorosan egybefont legyen a villamosrelációk rendezésével, hogy annak mindenben kiegészítője lehessen.

Az egészszet egybefoglalva Budapest területén a villamos vasutak helyes irányban haladnak ugyan, de nem helyes viszonylatokban. Ez aztán egyrésztől zsúfolt kocsikat, másrésztől feleslegesen megtett utakat jelent, kihasználatlan kocsikilométereket. A környékközlekedés nincs eléggé bekapcsolva a főváros egészének közlekedésébe, főleg tarifáisan és ami legnagyobb hibája, nem elég gyors. A környék városaival egyetemben megtervezett gyorsvasutak volnának elsősorban kiépítendő, hogy helyet találjon az az embertömeg, amely a legutóbbi tíz év alatt már megkezdte elvándorlását és jobb, olcsóbb és higiénikusabb elhelyezkedést keres a környéken. Minden gyorsvasúti vonalnak ennek a szolgálatában kell állni. A jövő fejlődés ha nem is fogja növelni Nagy-Budapest lakosságát kétmillióra, de a pestkörnyéki városokban feltétlenül a most elmúlt tíz év előttinél nagyobb szaporodás várható, erre pedig el kell már előre készülni, hogy ez az embertömeg mindenkor jó kapcsolatban maradhasson a gócponttal, amelyet a budapesti city képvisel és amely köré ez a hatalmas agglomeráció keletkezett.

Ruisz REZSŐ

ROMÁNIA LÉTREJÖTTE

VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSE ÓTA a román történetírás szép munkát fejtett ki. Piacra került Xenopol régebbi, nagy standard román történelmének új, átdolgozott kiadása; Filippide tollából a románok eredetéről szóló 900 oldalas kötet s a négy román egyetem buzgó detail-munkát fejt ki a román történelem minden terén. Alinkét különösen a kolozsvári román egyetem munkássága érdekelhet, melynek történelmi fakultása évről-évre adja ki „munkálatait“, tele erdélyi tárgyú, sokszor magyar vonatkozású tanulmánnyal. A Hóra-lázadásról, Axentye Szever életéről, Giuresco tanárnak „A régi erdélyi román-ságról“ szóló munkálatai mind olyan dolgok, melyekkel nekünk is foglalkoznunk kellene.

Ezeknél is közelebb érint minket a román történelem legújabb korszaka, a múlt század közepétől kezdve. „Nagyrománia“ megalakulásának csak katonai története van meg, Kiri{escu tollából, de a nemzetiségi törekvések, a fejedelemségek uniójának, az egységes román állam megalakulásának — tehát a trianoni felosztás előzményeinek — történetét a román történetírók egyelőre elhanyagolták. A világháború előtt jelent meg pár akta- és dokumentumgyűjtemény, I. Carol király iratainak egy hiányosnak látszó kollekciója; Xenopolnak néhány kitűnő és Jorgának pár felületes munkája; Brătianu Györgynek egy érdekes tanulmánya az orosz-román határ alakulásáról a berlini kongresszus idejében, de e korszakok legfontosabb fázisát, a két román fejedelemség egyesülését a legutóbbi időben külföldi írók méltatták figyelemre. Három éve, hogy egy angol munka jelent meg „Moldova és Valahia egyesüléséről“;¹ a múlt év folyamán egy másik hatalmas, eredeti, bécsi, berlini, párizsi, londoni állami levéltári kutatásokra támaszkodó szintén angolnyelvű mű Riker texasi egyetemi tanár tollából: „Románia létrejötte“, amely ezidőszerint e korszak diplomáciai történetének standard munkájául tekinthető;² és 1930-ban egy vaskos kötet francia okmánygyűjtemény a Hohenzollem-kandidatura előzményeiről.³ E munkák után ma már tisztán állanak előttünk azok az események, amelyeknek a mai román állam létrejöttét köszöni és melyek oly nagy befolyással voltak a román irredenta fejlődésére.

¹ W. G. East: *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859.* Cambridge, The University Press, 1929.

² T. W. Riker: *The Making of Roumania.* Humphrey Milford, London, 1931.

³Paul Henry: *L'Abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollem au trone de Roumanie.* Paris, Alcan. 1930. Még 1919-ben a referendumokról írott nagy monográfiájában Miss Wanbaugh közölte a moldovai és valahiai népszavazásokra vonatkozó okmányokat.

A KÖNYVEK MINDHÁRMA DIPLOMÁCIAI TÖRTÉNET: mindhárom csak pár év történetével foglalkozik s minket talán legjobban abból a szempontból érdekelnek, hogy világosan látható belőlük az az alacsony politikai és kulturális nívó, melyen a fejedelemségek román népe a XIX. század második felében volt s amelyen — hozzá tehetjük — alig emelkedett felül akkor, mikor Trianon a román királyság karjába dobta Erdélyt; s látjuk azt a tényt, hogy az egységes Romániát nem a román nép heroikus és becsületes küzdelme, nem is Európának a románság iránt érzett szimpátiája, hanem a hatalmak féltékenykedése és intrikái hozták létre.

„A hatalmak“ — írja Riker — „a románokat nem tekintették olyan vonzó népeknek, mint amilyenek a tizenkilencedik század romanticizmusa például a lázadó görögöket tartotta; Nyugat-Európa nem törődött a két dunai fejedelemséggel. Az ok (a hatalmak közbelépésére) az volt, hogy a román kérdés — ahogy távoli kérdésekkel gyakran történik — a szembenálló hatalmak erejének próbakövévé lett. A hatalmak nem bírtak egy nemzetközi problémát anélkül megoldani, hogy érdekük, becsületük^E ne hajtotta volna odáig, ahol kis ellentétek nagyokká fajulnak.“

Csak hogy a fejedelemségek esetében nem „kis ellentétekről“, hanem egy súlyos problémáról volt szó, melynek centrumába a románság földrajzi helyzeténél fogva került. Az egész tizenkilencedik század folyamán — írta egy nemrégien megjelent essayjében Maurois — az angol államférfiak abban az üldözési mániában szenvedtek, hogy Oroszországot mindenütt az Indiába vezető utakon látták. A román vonatkozásban ez nem volt üldözési mánia. A két román fejedelemség csakugyan ott volt Oroszországnak Konstantinápoly s azon túl az indiai tengerek felé vezető útjában; ott volt a két fejedelemség rendezetlen, labilis államjogi és nemzetközjogi helyzetben: századok óta török szuverénítás, a krimi háborút megelőző évtizedekben orosz, a háború óta osztrák megszállás alatt s amikor a háború után kongresszusra ültek a hatalmak, a keleteurópai viszonyok rendezésének keretében a két fejedelemség helyzetébe botlottak.

A román politika — amennyi abban az időben, a tizenkilencedik században orosz és osztrák vagy török megszállás alatt lehetett — éretlen és erélytelen volt. Valamelyes alkotmányt az oroszoktól kaptak a fejedelemségek, amelyet most hálátlanul emlegetnek. A negyvennyolcas eszmék, melyek Magyarországon és másutt annyi vérbe kerültek, a románságot alig érintették. Csináltak valami alkotmányt Izlában, de a bukaresti és jašsy-i forradalom — írja Riker — nem volt több egy víg operánál. A vezetők tudták, hogy eredményt csak külső segély melleit érhetnek el, de elkövették minden forradalom hibáját, hogy összeveszték végcéljuk felett. Tudták, hogy vagy a török, vagy az orosz, vagy az osztrák meg fogja támadni őket s bevonul a fejedelemségekbe, de fegyveres ellenállásra egy pillanatig sem gondoltak: mártírvér nem szentelte kalandjukat. Egyetlen jelentősége a gyatra mozgalomnak az volt, hogy kiképződött egy liberális párt magva, mely később nagy szerepet játszott az ország történetében. A román politika fejlődésében forradalmi eszméknél, izlazi alkotmánynál, pártszületésnél, mindennél nagyobb jelentőségű volt a nemzeti egyesülés eszméje, egyelőre — mint lehető politika — a két fejedelemség uniója.

Az uniót, mint célt, tulajdonképpen az oroszok által a fejedelemségekre oktrojált alkotmány, a Regulament Organic, jelölte meg:

„A két fejedelemség lakosságának eredete“ — mondja a 425. szakasz — „vallása, szokása, nyelvének egysége, közös szükségleteik egy bensőséges uniónak nemcsak elvét, hanem elemeit is magukban foglalják, aminek létrejöttét csak esetleges és másodrendű körülmények gátolják. A két fejedelemség uniójának üdvös hatása nem kétséges.“

A gondolat tovább élt a negyvennyolcas játék-forradalom emigránsai, Brátianu, Jon Ghica, Davila között, akik, mint Xenopol írja a román pártokról írt könyvében, inkább voltak nacionalisták és román imperialisták, mint liberálisak. „Lassankint“ — mondja Riker — „a két fejedelemség uniója egy fejedelem alatt a román politikai mozgalmak vezéreszméje lett.“ A román liberálisok célja nem is állt meg az uniónál. Abban a memorandumban, melyet Jon Brátianu III. Napoleon elé terjesztett, a „dunamenti egységes román állam fontosságáról“ beszélt, a „Republica romána“ lapjain pedig 1853-ban ezt írta:

„Testvérek, készüljetek a nagy és szent órára, amely nincsen messze.

Ne csináljatok semmit, ne fogadjatok el semmit egy szabad, egységes és oszthatatlan Románián kívül. Ne felejtsetek, hogy nemzetiség nem fejlődhet idegen malom alatt. Különösen hozzátok intézem szavamat, román testvéreim, Ausztriában ...

Ausztria és Oroszország nem fog addig nyugodni, míg sziklát nem gördít a sírra, mit minden nemzetiség, elsősorban a mi számunkra ásott... E két állammal szemben csak egy érzés legyen: a gyűlölet. Utasítsatok vissza mindent, ami tőlük jön, mert álnok csapda, halálos méreg az, ami megöli benneteket.

Testvéreim! a Tiszától a Fekete-tengerig és a Dunától a Dnyeszterig, ne felejtsetek éjjel-nappal, hogy boldogulásunk csak az összes 10 milliányi román nép idvességében van. Ne felejtsetek, hogy a román lélek csak a nemzeti egységben nyilvánulhat meg.“

Mikor később Brátianu Hohenzollern hercegnek, a későbbi I. Carol királynak felajánlta a román koronát, egy olyan térképet mutatott neki, amelyen Erdély, a Bánát, Bukovina és Besszarábia a román állam területétül volt feltüntetve. „S az események“, fűzi ennek elbeszéléséhez Paul Henry, „megmutatták, hogy neki volt igaza.“

A KÉT FEJEDELEMSÉG közjogi helyzetének rendezése a különböző európai hatalmak szempontjából természetesen különböző megoldást követelt. Azok az államok, amelyek az orosz befolyást ki akarták zárni a Balkán félszigetről, a román unió megakadályozását és Törökország integritásának fenntartását tartották jó politikának; a többi hatalom vállalhatta a román egység és függetlenség eljövételét, ami első lépés lesz az európai Törökország megbontására. Ennek megfelelően egyik oldalon állt Ausztria, Anglia és Törökország, a másikon Francia-, Orosz-, Poroszország és Szardínia.

A francia közvélemény különböző behatások alatt állt. A franciák elhitték, hogy a moldva-valahok „latin nép“, ginte latina, testvérenemzet, melynek törekvéseit, tehát unióját is, pártfogolni kell. E romantikus érdeklődésnél is nagyobb jelentősége volt III. Napoleon állítólagos ragaszkodásának egy „absztrakt ideálhoz“, mint Riker a

nemzetiségi elvet hívja, amelynek alapján császár és kormánya a román unió előharcosaként szerepelt. »Car la France«, írta Costache Negri Cuza fejedelemlnek, „est le pays désintéressé et généreux qui tend le main aujourd’hui aux nationalités.“ Persze Negri nem tudta, hogy a császár „ideálja“ a román esetben annyira újkeletű volt, hogy előbb a két fejedelemséget többször Ausztriának ajánlta fel cseréül, ha lemond Szardínia javára Lombardiáról és Veneziáról.

A francia állásponthoz csatlakozott Poroszország és Szardínia és természetesen Oroszország, amelynek elsőrangú érdeke volt Törökország megbontása. Akkor még nem látta volt előre, hogy hatvan év múlva megalakul Nagyrománia és jobban útjában lesz, mint volt a beteg Törökország.

Hogy Törökország a románság kedvéért nem volt hajlandó öngyilkosságot követni el, az természetes volt és természetes volt az is, hogy Anglia, bár kezdetben nem ellenezte az uniót, lassanként rájött, hogy egy kis román állam kevésbé tud Oroszországnak ellenállani, mint egy nagy török birodalom s ragaszkodott Törökország integritásához. De a hatalmak között az unió legélesebb ellenzőjeképpen Ausztria lépett fel.

„Mint a fejedelemségek szomszédja“ — írja Riker — „s a Duna folyása által arra kényszerítve, hogy érdekszféráját kelet felé terjessze, Ausztria régtől fogva gazdasági befolyásának körébe vonta a román tartományokat és minden többi államnál több tőkét fektetett beléjük. Az osztrák okkupáció alatt új utakat építettek a hegyeken át, rendszeresen fejlesztették a dunai hajózást, távíróösszeköttetések létesültek, — mind - olyan dolgok, amik kétségtelenül a tartományok további gazdasági meghódítását voltak hivatva szolgálni. Akár bankalapításról, akár dunai hajózásról volt szó, Ausztria mindent a maga számára monopolizált.“

„Wir haben die Donaufürstenthümer in der Tasche“, dicsekedett gróf Buol 1855-ben.

„De“ — folytatja Riker — „Ausztria nem annyira gazdasági, mint politikai érdekből ellenezte a fejedelemségek unióját. Az erdélyi és bukovinai románok nemzeti öntudatra való ébredése már befejezett dolog volt s az akkori idők minden felforgató tendenciája közül a nemzeti-ségi törekvések voltak legveszedelmesebbek a rozoga Ausztriára nézve. Nem lehet rossz néven venni Bécsből, ha félt egy olyan mozgalomtól, mely elszakadási törekvéseknek nyújtott volna tápot Magyarországon.“

„Örvendenék“,—mondta Manin 1857-ben — „ha létrejönne a két fejedelemség uniója. Nem mintha azt hinném, hogy gátat fog képezni Oroszország ellen, hanem azért, mert az unió Ausztria kárára volna.“

A KRIMI HÁBORÚ UTÁN 1856 márciusában létrejött a párizsi béke. A szerződés szerint a két fejedelemség továbbra is a török szultán szuverenitása alatt marad; Ausztria visszavonja megszálló csapatait; Oroszország visszaadja Törökországnak Besszarabia déli megyéit, tehát e terület visszacsatoltatik Moldovához s Oroszország végkép el lesz zárva a Duna deltájától, a Balkánra vezető úttól.

Volt a konferencián a fejedelemségek uniójáról is szó, de nem lett belőle semmi és Buol kijelentette, hogy Ausztria kész fegyverrel beavatkozni, ha a fejedelemségek egyesülni akarnának, „c’est pour nous une question de vie ou de mort“, reánk nézve élet és halál kérdése az unió.

De a fejedelemségek kérdése nem jutott nyugvópontra, s a hatalmaknak állandó gondot adott. Mialatt azonban a hatalmak Osbomba, Párizsban és Bécsben veszekedtek, hogy engedélyezzenek-e közös zászlót a két fejedelemség számára, a románok váratlanul eldöntötték a maguk részéről az unió kérdését: 1859 januárjában előbb Moldova, februárban Valahia választotta fejedelmévé Cuza Sándort s a két fejedelemség perszonális unióba s a hatalmak fait accompli elé kerültek.

Nem volt mit tenni. A fennálló ellentétek miatt intervencióról nem lehetett szó és a hatalmak elismerték Cuza fejedelemségét. „Pour cette fois settlement“, jegyezte meg a szultán fermánja.

Cuza hát uralkodott, míg 1866 február 22-ről 23-ra virradó éj szaka összeesküvők törtek reá s lemondásra kényszerítették.

CUZA URALKODÁSÁNAK hétesztendei történetében megtalálhatjuk a román közélet minden jellemvonását, a politikai élet forrásait, úgy amint ma láthatjuk Romániában.

1866 februárjában Göring, jassy-i porosz konzul, jelentést küldött Bismarcknak s a moldovaiakról a következőket írta:

„A moldovai oláh természettől fogva hajlik intrikára s öröme telik politikai zavarokban. Restsége és testi és lelki semmittevésre való hajlama minden komoly munkától és erőfeszítéstől visszatartja. Hiúsága és dőlyfős Önhittsége elhíti vele, hogy mindig fontos szerepet játszik. Energia és erő, elv és erkölcs, buzgalom és tennivágyás nélkül: — nem lebeg előtte soha nemes és magasztos cél, amelyért küzdeni akarna, küzdelem, amelyre vállalkoznék. Tele van a legszűkebb egoizmussal, fősvénységgel, ledérséggel, intrikákra való hajlammal és kedvvel, hogy a zavarosban halásszék.“

Ilyen volt a karaktere annak a népnek, amely a hatvanas évek európai politikájának centrumába került és forradalmak, folytonos alkotmány- és kormányválságok közepett kellett volna, hogy hazája sorsát kiküzdje.

De, mint Paul Henry megjegyzi, a hatvanas években a román nép 60 százaléka írástudatlan volt. Mi e pillanatban nem tudjuk e számot ellenőrizni, de ha igaz, akkor azzal a különös jelenséggel állunk szemben, hogy azóta, az évek múlásával a románság analfabétizmus csak növekedett, mert mint 1925-ben Anghelescu közoktatási miniszter bevallotta, a háború után a román nép 63 százaléka nem tudott írni és olvasni. A földműves ugyanazzal az ekével és szerszámmal dolgozott (és dolgozik ma is), mit ősei használtak háromszáz évvel ezelőtt. S összehasonlítva ezt a fejedelemségbeli népséget az erdélyiekkel, Riker a következőket írja:

„Az a románság, mely Erdélyben él, nagyon régen a magyarok uralma alákerült s Moldova legészakibb csücskét a törökök Ausztriának engedték át 1779-ben. Későbbi történetük alatt ezek az „ultramontán“ románok sokkal felvilágosultabbak lettek, mint dunaparti testvéreik. Ha a magyarok el is nyomták őket, de kevésbé voltak idegen invázióknak kitéve s érintkezésük inkább a nyugattal, mint a kelettel volt. Talán mert az idegen uralom jobban volt érezhető s talán mert a papságuk jobb nevelésben részesült, a nemzeti öntudat e külföldi románság körében sarjadzott ki. Sok tanúbizonysága van, hogy azoknak a működése adott ösztönzést a moldo-valah mozgalmaknak. Nyugati befolyások által siettette, e népek kulturális fejlődése sokkal magasabb volt, mint a dunamentieké.“

Riker csak Jorga könyvére hivatkozva ismeri az erdélyi románság helyzetét; mennyivel értékesebb összehasonlítást nyújthatott volna, ha belemélyedhetett volna magyar és erdélyi román forrásokba és irodalomba. A hatvanas évek közállapota és közintézményei is szomorú képet nyújtottak. Churchill jassy-i angol konzul elbeszéli, hogy a börtönök piszkosak (csakúgy, mint amilyeneknek leírta őket 1921-ben a regáti, vacareeti tömlöcbe zárt erdélyi író, Slavici, „Inchisorile mele“ című könyvében),¹ a bíróságok előtti perek sohasem érnek véget, a középítmények düledezők, a közoktatás nyomorúságos. „Egy oláh“ — írja egy másik angol konzul — „semmit sem végez el, hacsak legtávolabbi kilátása is van, hogy a dolgot másvalaki elvégez számára. Nemzeti jellemvonás ez s teljesen megszokottnak és rendénvalónak tartják, hogy politikai problémáikat Európa végezze el; ők lármázáson kívül más opposzióra nem gondolnak.“

A nép nem is vesz részt a politikai eseményekben. A hatalmak az ötvenes évek végén referendumot rendeltek el, de unió, népszavazás „egy olyan elmaradott politikai felfogású“ népnek, mint a román, semmit sem jelentett. A román népnek nem volt „politikai öntudata“ s fogalma, „hogy mit jelent a két fejedelemség, vagy a román faj egyesülése“. East említi könyvében, hogy abban a tájban, mikor a hatalmak a népszavazás elrendelése felett gondolkoztak, Kisseleff tábornok, az orosz megszállás parancsnoka gúnyosan beszélt arról, hogy referendum útján akarják megtudni ennek a népnek az akaratát, mikor „halvány fogalma sincs, hogy mi legyen a véleménye“.

Egy ilyen műveletlen tömegnél szabad akaratnyilvánításnak nem lehetett értelme s igaza volt vezetőinek, ha korrupció és terror útján mutatták meg neki az utat. Miss Wanbough, a referendumokról írott standard monográfiájában részletesen leírja mindazt a visszaélést, amit a Cuza választását megelőző népszavazásoknál alkalmaztak: az unionista vezetőket elfogták, bebörtönözték, tisztviselőket, bírakat elcsaptak; a lapokat cenzúrázták, betiltották; politikai gyűléseket nem engedélyezték, a választói lajstromokat meghamisították vagy nem függesztették ki — akárcsak egy Bratianu vagy Jorga-választás alkalmával ma.

Természetesen, a nép nem törődve az ország sorsával, vérét sem volt kedve a haza földjéért, függetlenségéért, fajának egységéért ontani. A negyvennyolcadiki forradalomról, mint említettem, Riker azt írta, hogy víg-opera volt s Cuzát 1866-ban vérontás és nagyobb emóció nélkül kergették el trónjáról. „A román nép nem vérszomjas“, gúnyolódik Riker, de elfeledi, hogy az erdélyi románság történetében szerepel egy Hóra és egy Axentye Szever, és 1907-ben, a parasztlázadás alkalmával, Averescu tábornok 10.000 parasztot lövetett agyon hidegvérrel.

De a román politikát nemcsak a tömegek politikai tapasztalatlansága és nemtörődősége jellemezte:

„A román politika sohasem volt tiszta...“ — írja Riker. — „A politikai korrupció, amely még a fanarióta idők öröksége, úgy átitatta a közéletet, hogy kevés szereplő férfiú erkölce volt elég egészséges, hogy becsületes utat kövessen: a közélet mindig alá volt rendelve a meggazdagodás vágyának vagy a zsákmányon való osztózás feletti veszekedésnek.

¹ V. ö. Szász Zsombor: Erdély Romániában, 119. lap.

Ghica nyíltan bevallotta Greennek (egy másik angol konzulnak), hogy bírói ítéletet pénzért lehet venni és ha van is törvény, kétséges, hogy van e arra való az országban, aki végrehajtsa.“

„Van a románoknak“, írta a francia konzul, „néhány tisztességes vonása; de azt lehet mondani, hogy valami gonosz tündér tehetetlenségre kárhoztatta őket, úgyhogy semmire sem képesek. Egész történetük ezt tanúsítja.“

„Elismerem“, mondta rezignáltan Cuza fejedelemsége vége felé, „hogy nincs minden visszaélés kiirtva a visszaélések e klasszikus hazájából s törekvéseink egy moderm civilizáció után nem nyújtanak kielégítő eredményt, de lehet-e négyévi uralomtól generációk munkájának eredményét követelni!“ Úgy kell lenni, hogy nem lehet, mert Románia ma, három generáció után is ott van, ahol volt a múlt század hatvanas éveiben, ma is „a visszaélések klasszikus hazája.“

ILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT alkotmánynak és alkotmányosságnak sem volt semmi értelme: parlament, parlamenti választások, törvényhozás, üres forma mind, amire semmi sikeresség sincs. Felelős kormányra sem. „A fejedelemségeket egészen jól el lehetne kormányozni kormány nélkül is“, írta a bukaresti angol konzul Lord Lyonsnak, a konstantinápolyi angol nagykövetnek. „Árulók vagy bolondok közül kell, hogy válasszam tanácsadóimat“, mondta a fejedelem s a kettő közül, mint mondják, inkább az utóbbiak felé hajlott, mert azokban legalább bízhatott.

S nem ugyanez az értelme annak, amit 1924-ben mondtak román képviselők a parlamentben? Az alkotmány csak „fasade“, amely mögött nincs semmi. „A kormányzat“, mondta az erdélyi Popovici Mihály, „nem a közvéleményre és a közakaratra támaszkodik, hanem egy magasabbrangú korrupcióra.“

Ennek, az első ízben egyesített Moldova és Valahia népének lett 1859 elején első unionális fejedelme Cuza. Reprezentáns fia volt fájának. Senkiből, egyszerű ezredesből, Galac prefektusából lett egy bontakozó nagy eszme: a román egység eszméjének megtestesítője. Ezzel szerzett magának helyet Románia történetében s az ember azt hihetné, hogy nagy ember volt, akit népe hálája követett. Távolról sem. Cuzának sem politikai, sem kormányzói talentumai nem voltak s ezt legjobban mutatja népének klasszikus hálátlansága.

Erkölcökben laza volt, szeretőket tartott s törvénytelen gyermekeit adoptálva akart — mint beszéltek — dinasztíát alapítani. Hogy állítólag szerette a parasztot, a föld népét, — szeretetének a bojárok elleni gyűlölet volt az oka. Megpróbált alkotmányosan uralkodni s az úgynevezett „kis államcsíny“ után diktatúrával folytatta. Népe között senki sem szerette, hívei nem voltak, háta megett folyton folyt a balkán-módi konspirálás. Hetekkel lemondatása előtt egy éjjel kiszégezték palotája kapujára a hirdetést, hogy „ez a ház kiadó“. De Cuza nem vette észre s ha észre is vette volna, sem lett volna erélye, hogy szembeszálljon a lázadókkal. A felgyülemlett gyűlöletből nem vett észre semmit s február 22-én éjfélig mulatott és szeretőjével, Obrenovics hercegnővel feküdt le, mielőtt az összeesküvők kihúzták ágyából s kikergették az országból.

Hogy az összeesküvők hajlandók lettek volna vérüket is ontani, ha forradalomra kerül a sor, — az kétséges, jegyzi meg Riker. A nép egykedvűen fogadta a változást és belenyugodott, hogy a román unió első megszemélyesítője számkivetésbe ment.

A KÉT FEJEDELEMSÉG uralkodó után kellett hogy nézzen; de a dolog nem volt könnyű. A nép, illetve a vezetők, idegen herceget akartak keresni a trónra. De a hatalmak nem akarták s az unió fenn-tartása sem volt mindenkikűk Ínyére. Cuzát csak „pour cette fois settlement“ ismerték el, mint az egyesített fejedelemségek uralkodóját. A két fejedelemség pedig nem tudott dinasztíát produkálni.

Flandriái és Leuchtenbergi hercegek kandidatúrája után kalandos véletlen Hohenzollem dinasztíát ültetett a két fejedelemség trónjára és a két fejedelemségből „Románia“, tíz év múltán királyság és egy félszázad után „Nagyrománia“ lett. I. Carol hosszasan uralkodott, de népének jelleme és erkölce nem változott. A mai Románia kétségbevonhatatlanul mutatja, hogy közélete és közéleti erkölce a fanarióta és a fejedelemségkori múlton alapul.

SZÁSZ ZSOMBOR

TECHNIKA ÉS GÉP A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN csak gyermekcipőben járt a nagyiparitermelés s Ruskin, az angol bölcsész és műbíró, mégis szomorúsággal nézegette az angol tájakat. Nemsokkal előbb érkezett haza Olaszországból, ahol egy költőien kék ég alatt a természet szépségeit szívta magába, s Velence halhatatlan kövei között a művészet alkotásaiban gyönyörködött. Így azután még jobban érezte annak a változásnak mélyreható voltát, amely egy-két évtized alatt végbe ment Angliában. Egymásután nyíltak mindenfelé a bányák, épültek a gyárak, nőtték ki a nagyvárosok köréngeteigi és szorultak egyre szűkebb területre a szelíd udvarházak. Ezzel egyidőben úgy tapasztalta Ruskin, hogy honfitársaiban csökken az érzék a szépségek felismerése és értékelése iránt, ami azt is jelenti, hogy elszegényedik az érzületük és tartalmatlanná válik az életük. S mi az oka mindennek? Oka ennek — adja meg Ruskin a feleletet — a gép, ez a szénnel táplált vasszömyeteg, amely kormoz és füstöt szór a levegőbe, időt sem hagyva az örömökre lázas iramot diktál, kiszívja az emberből a vért s már a gyermek ajkára a halál árnyékát vetíti rózsák helyett; tüdővész, szűkmellű, beesett szemű fiaszterlakókká silányítja a rónák fiait. Már pedig a művészet csak olyan népnél virágozhatik, — állítja Ruskin — amely távol a rút dolgok szemléletétől, szabadon a gépies munkától, tiszta levegőben él megelégedett életet. „Nincs ott művészet, ahol nélkülözni kell eredeti szépségükben az Isten műkinccseit: a rétet, a virágot, a tengert és az eget.“ Angliában pedig az indusztrializmus mindezt megsemmisítette. Ahhoz tehát, hogy az országot és a levegőt újból tisztává, a népet újból egészségessé és széppé lehessen tenni, fel kell venni a küzdelmet a gép ellen.

Ruskin, akit műbíróból az a vágy tett társadalompolitikussá, hogy visszaszerezze a szépséget embertársaiknak, nagy hatást gyakorolt a maga korára, mint ahogy a nevét viselő munkásfőiskolák és nép-egyetemek ma is hirdetik dicsőségét Angliában, de a gépi fejlődést megállítani mégsem tudta. A technika megáradt folyamként öntötte el a művelt világrészeket, gátak és gátlások nélkül terjeszkedett s hódításai nyomán megértük azt az időt is, hogy a gépek szépség gyanánt, sőt mint maga a szépség kezdtek szerepelni az emberek szemében s míg hajdanában ábrándos várkisasszonyokról, trubadúrról és holdsugárról zengett a költő lantja, most tűzokádó mozdonyokról és dübörgő turbinákról.

Ruskin szerint a legnagyobb műremek az a dolog, amely a szemlélőnek lelkét a legtöbb magasztos eszmével tölti meg. Ha most össze-

szednők mindazt a jót, amit költők, bölcselők és tudósok századunkban elmondtak a gépről, akkor Ruskin meghatározása alapján kétségkívül a gépet kellene megtennünk a kor legnagyobb műremekévé. Futólagos áttekintés is meggyőzhet erről bennünket.

Mondották és mondják például, hogy a gép tanítja az embert a „rend“-re. Nincs ugyanis rendetlen gép. Ott minden alkatrésznek a maga helyén kell lennie.

A gép tanítja azután a „fegyelmet“. Pontosan csapódnak egymásba a fogaskerekek, az egyik parancsol, a másik engedelmeskedik. Egyiknek irama a másiknak is ütemet diktál. A munkás sem járhat kénye-kedve szerint. Őt is szabályozza a gép. A fegyelem magával hozza a figyelmet. A moderm munkás állandó készenlétben áll. S vajjon eszmény a fegyelem és a figyelem? Igen. S a géptől kapta az emberiség? Részben igen. Miért beszélnek másként az állam gépezetéről és a közigazgatás gépezetéről?

A gép adja a „teljesítmény“ eszméjét. A természeti erők felhasználásának gazdaságosságát vetítjük át az emberi munkára is.

Van olyan nézet is, hogy a gép az „igazságosság“, mert a gép a „pontosság“. A gép sohasem téved, legfeljebb az őt irányító ember. Az autó nem üt el senkit, legfeljebb a soffőr vezeti neki a járókelőnek.

A gép fokozza a „tökéletesség“ eszményét. A gépszerkesztésben nincs megállás. Mindig jobb szerkezet kell. Meg tudjuk már mérni a milliméter századrészét? Csak tovább, előre. A párizsi tudományos akadémiában minap mutattak be egy új eljárást, amelynek segítségével a milliméter ezredrészét is meg lehet határozni.

A gép erősíti a „szolidaritás“ érzését. Manapság hajón négy és fél nap alatt Európából Amerikában termünk, repülőgéppel pedig egyetlen éjszaka átszeljük a levegőt az Atlanti-óceán fölött.

A géptől ered az örömök legnagyobbika is — olvassuk egy olasz írónál, aki „Metrón“ néven jegyzi tárcáit a „Corriere della Sera“-ban —, és pedig a „gyorsaság öröme“. Az ókori Rómában a gazdagok, sőt olykor csak az uralkodók kiváltságos fényűzése volt a „quadriga“, a négy versenyparipától vont kétkerekű könnyű kocsi. Ma a legszegényebb ember is harminc—nyolcvan kilométeres sebességgel száguld a vonaton. S ugyan miért öröm a sebesség? Azért, feleli rá a bölcselő, mert Isten nekünk adta a teret, de magának tartotta fenn az időt. Minél nagyobb teret tudunk bejárni ugyanazon idő alatt, annál jobban kihasználtuk az időt s az lesz az érzésünk, hogy meghosszabbítottuk az időt. A gyorsaság gyönyörűsége az idő meghódításának öröme.

Az ember azonban nem azért ember, hogy huzamosan megállapodjék ugyanazon felfogásnál, vagy legalább is a dolgok ugyanazon szemlélési módjánál. A közvéleményben is vannak divatok, akárcsak a női öltözködésben, bár megengedjük, hogy a közvélemény hullámzását nyomósabb okok szokták kiváltani. Néhány évvel ezelőtt még mindenütt magasztalták a gépet, mint ahogy az előbbi dicséretetek is mutatják. Ugyanakkor magasztalták általában a technikai haladást s annak újabb állomását, a tudományos üzemszervezést, az úgynevezett racionálást is. Statisztikusok tudnák csak kiszámítani, hogy

mennyi könyv, előadás, programbeszéd és pohárköszöntő foglalkozott a racionálás varázsszavaival, mint például a standardizálással, az egységesítéssel, az egyszerűsítéssel és a márkázással. Ma pedig?

A gazdasági válság nyomán általában elkeseredés kél a technikai vívmányok és a racionálás ellen, mint amelyek az emberek millióit fosztják meg a kenyérkereseti lehetőségtől. S minthogy a racionálás igazi területe a gépi termelés, legfőbb eszköze pedig egyébként is a gép — legyen az akár arató-, akár számológép —, a harag és a gyűlölet a gépnek is szól. Vagy nem a racionálásnak és a gépnek a bűne-e az — halljuk sűrűn a kérdést —, hogy annyi ma a munkanélküli? Hiszen a racionálás és a gép növelte a szükségleten túlmenően a termelést és kényszerítette rá a gyárost, hogy zárja be üzemét. A gép az oka mindennek. Törjétek hát össze s megszűnik ínségtek!

Ám nemcsak az anyagi létükben sértett egyének fordulnak a gép ellen, hanem azok is, akiknek megmaradt a munkahelyük, mert testüket és lelküket érzik megnyomorítottnak a géptől, az idegölő termelési iramtól. Sőt a gép ellen fordul napjaink divatos történetbölcseleje Oswald Spengler is, aki már Európa elbukását jósoló korábbi művében — „Untergang des Abendlandes“ — keményen ostromozta a technikai civilizációt. Spengler sok tekintetben annak köszönheti népszerűségét, könyveinek felkapott voltát, hogy nagy tudásával és ragyogó írói készségével olyan végkövetkeztetéseket támaszt alá, amelyek hosszabb-rövidebb tartóssággal minden gondolkodó ember lelkében felbukkannak. Új művében is, amely „Der Mensch und die Technik“ címmel jelent meg, a technikáról és a gépről, mint kultúrproblémákról, általában olyan nézeteket ad elő, amelyeket manapság közkeletűnek mondhatunk, bár tagadhatatlan, hogy a beállítás és a gondolatfuzés eredetisége a munkát érdekes olvasmánnyá teszi.

Spengler alaptétele az, hogy a technika lázadást jelent a természet ellen. Az ember elragadta a természettől az alkotás előjogát, már pedig az alkotó ember kilép a természet kötelékéből s minden újabb alkotással messzibb és ellenségesebben távolodik el tőle. Ez az ember „világtörténete“, az embervilág és a világmindenség fel nem tartóztatható, folyton mélyülő, végzetes kettészakadásának története, a lázadó története, aki kinőve anyja öléből kezét emel ellene ... Megkezdődik az ember tragédiája, mert a természet erősebb. Az ember függésben marad a természettől, amely mindenk dacára őt is, teremtményét, magában foglalja. Ahány nagy kultúra, ugyanannyi legyőzetés ... A természet ellen reménytelen a harc s ezt a harcot az ember mégis kénytelen végigvívni.“ A természet erősebb az embernél és Spengler szerint éppen a technika útján meg is bosszulja magát az emberen. Ez a bosszú abban áll, hogy a technika vívmányainak szaporodásával karöltve mind nagyobb lesz a társadalomban a munkamegosztás, egyre kisebb lesz az egyén önállósága, vagyis mind jobban nő az emberek kölcsönös függése. „Ebben a fokozódó kölcsönös függőségben rejlik a természet csendes és mély bosszúja azon a lényen, aki elszakította tőle az alkotás előjogát. A természet ellenére eljáró kicsiny teremtő, az élet világnak ez a forradalmárja, a saját alkotásának rabszolgája lett. A kultúra, a mesterséges, személyes, magaalkotta életformáknak ez az összfogalata, szűkrácsú ketreccé válik a fékezhetetlen lélek számára. A ragadozó, amely más lényeket háziállatokká szelidített, hogy azokat a maga számára kiszákmányolja, önmagát ejtette fogságba.“

Ezt a folyamatot Spengler, aki egyébként is döntő szerepet tulajdonít a végzetnek az emberiség életében, szükségszerűnek ismeri el, csak azt tekinti tragikusnak, hogy a nyugati kultúra maholnap már túl-

jutott a zeniten és nagyvárosi gépi technikájával gyorsan siklik a katasztrófa felé. „A csúcson állunk most, ott, ahol az ötödik felvonás kezdődik. Az utolsó elhatározások történnek. A tragédia véget ér.” S miben látja Spengler az igazi kultúrtragédiát? „Az alkotás — úgy mond — felkel alkotója ellen: Aliként egykor a mikrokozmosz Ember a természet ellen, úgy lázad most fel a mikrokozmosz Gép az északi ember ellen. A világ ura rabszolgája lesz a gépnek. A gép belekényszeríti őt, minket, és pedig valamennyiünket kivétel nélkül, akár tudjuk és akarjuk, akár nem, a maga pályájának irányába. A nyeregéből kivetett győzöt halálra hurcolja a megvadult mén.” Spengler ugyanis meg van győződve arról, hogy a világ mechanizálódása immár a „legveszedelmesebb túlfeszültség” állapotába jutott. Az élő szervezet megfojtja a külső szervezés. A mesterséges világ megmérgezi a természetet. „A civilizáció maga is géppé vált, amely mindent gépszerűen tesz és akar tenni.” Ez a géptechnika Spengler szerint nem tarthatja magát már sokáig, össze fog omlani s egyszer majd a mi vasútjaink és gőzhajóink éppúgy feledésbe mennek, mint a római országutak és a kínai nagyfal, a mi óriásvárosainkat felhőkarcolóikkal egyetemben éppúgy elfelejtik, mint az ősi Memphis és Babylon palotáit. „Az időt nem lehet feltartóztatni. Nincs bölcs visszatérés, nincs bölcs lemondás, csak álmodozók hisznek ilyen megoldásban. Az optimizmus nem más, mint gyávaság. Beleszülettünk ebbe a korba és bátran kell végigjárni útunkat, amelyet a végzet számunkra kijelölt. Nincs más út. A veszendő őrhelyen remény nélkül és menekvés nélkül kitartani kötelesség. Kitartani, mint az a római katona, akinek csontjait megtalálták Pompeji egyik fopuja előtt, aki meghalt, mert a Vezúv kitörésekor elfelejtették leváltani. Ez az igazi nagyság. Ez a becsületes befejezés az egyetlen, amelyet az ember-től nem vehetni el.”

Ezzel a méla akkorddal végződik Spengler könyve, amelynek gondolatait röviden, de logikus összefüggésben vázoltuk. Hasonló gondolatok ezekben a küzdelmes időkben, amikor valamennyien hajjunk a pesszimizmusra, sokak agyában megfordultak. De vájjon megokolt-e Spenglernek ez a sötétenlátása, vájjon kétségbe kell-e esnünk igazán? Mindenesetre két problémával kell szembenéznünk. Az egyik a gépé, a másik a technikáé. Maga Spengler is különválasztja a kettőt, mert — mint mondja — a technika az élet taktikája, nem az eszközök előállítására, hanem a velük való bánás. A gép csak a technikai fejlődés utolsó, végzetes stádiumát jelzi.

Ami már most a gépet illeti, az igazságkeresés nyugalmaival kell fontolóra vennünk azt a kérdést, hogy valóban rabszolgává teszi-e a gép az embert s vájjon az előnye vagy a hátrányai nagyobbak-e a gépi technikának? Már egy röpke megfigyelés is gondolkodásra készíthet bennünket. Menjünk ki a Dunához s nézzük meg munkában egy szénrakó daru gépészét. Milyen tiszta, világos tekintettel kíséri útján a vasszekrényt, egy kézmozdulat az emeltyűn s a szekrény óriási szájja nyílik ki, a következő pillanatban beleharap a szénbe s már lendül is teli gyomrával vissza a partra. Hasonlítsuk össze ezzel a gépésszel, aki látszólag fáradság nélkül kormányozza a lóerőket és tonnákat, a szénhordó kulik ezreit s nyilvánvaló, hogy melyik oldalon kell keresni a rabszolgát. Ha valaki azt mondaná ennek a masinisztnak, hogy ő a rabszolga, ez bizonyosan élesen tiltakoznék. Nagyon is tudja, hogy a gépen ő még akkor is úr, ha maga a gépkezelés többé-kevésbé megerőltető testi munkát s emellett figyelem- és akaratösszpontosítást követel. Sőt ez csak fokozza az emberben az uralomérzést!

Am mégsem szabad azt gondolnunk, hogy a „rabszolga” kitétel a géppel kapcsolatban indokolatlan és nevetséges. A nehézség onnan

ered, hogy általában gépről szokás beszélni, már pedig méltán különböztetnek meg két lényegesen eltérő gépfajtát. Az egyik az úgynevezett szerszám gép, amely, mondhatni, csak meghosszabbítja a munkás kezét és a munkás akaratát érvényesíti. A másik gép az úgynevezett munkagép, amely egészen pótolja az embert, vagy az ember munkáját a minimumra csökkenti. A daru, a traktor s még sokezer más gép, mind az első csoportba tartozik. Az ilyen gépeket kezelők száma azonban a munkásságnak csak kis töredékét képviseli. Hozzá az uralmi érzület szempontjából még ezek a gépek sem mind pozitív értékűek. Hendrik de Man, a kitűnő szociálpolitikus és lélekbúvár, a munka-örömről rendezett ankétjében megrázó kijelentéseket jegyzett fel azoknak a munkásoknak szájából, akik a fűrókalapácsot és a sűrített levegőtől hajtott aszfaltfűrőt kezelik. Az elképzelhető leggyilkosabb találmánynak nevezték ezt a fűrőt, amely néhány esztendő alatt tönkreteszi idegeiket. Pedig ezek a fűrók a legtisztább szerszámgépek.

Amíg a szerszám gépnél az ember vezet és uralkodik, addig a munkagépnél az ember kiszolgál és alkalmazkodik. Ezek a gépek a kezelőikre kisebb-nagyobb kényszert gyakorolnak. A kényszer leg-egyszerűbb faja a kötelező munkagyorsaság. A forgópadnál, futószalagnál dolgozó munkás kénytelen a ritmussal lépést tartani. Ha nem tud, akkor fennakadás történik a gyártásban s a fennakadás okozóját eltávolítják helyéről. A gép kilöki az embert. A munkagép azonban nemcsak ilyen módon kerekedik az ember fölé, hanem azzal is, hogy az egyhangú munkaütem kikényszerítése révén a lelkes embert bizonyos értelemben géppé fokozza le. A hosszú órákon át változatlan periódusokban lüktető ritmus kábultsági állapotot, narkóziót okoz. Az ilyen munkagépeknél dolgozó munkások zöme azután csak szombat este és vasárnap érzi magát igazán embernek. Mert igaz ugyan, hogy valamelyes ismétlőmunka az alkotóemberek is kellemes, de ahol az ismétlés állandó és tartós állapot, ott olyan életműködési és lelki elváltozások adódnak, amelyek nem mutatják teljesen alaptalannak a rabszolgával való összehasonlítást. S vannak egyéb hátrányok is.

Annak a gazdálkodásnak korában, amely még nem ismerte a munkagépeket, a termelést végző céh kizárta a maga kebeléből a kontárt és a restet, vagyis a selejtes elemek eltávolításával egészséges kiválasztást, műszóval szelekciót gyakorolt. Ezzel szemben a mai kiválasztás — mint mérnökök figyelmeztetnek rá — megfordított irányú, műszóval: kontraszelekció. A munkagép, a forgópad, a végtelen szalag nem tűr egyéniséget. Minél emberibb a munkás, annál alkalmatlanabb a gépek kiszolgálására. Egyes üzemszervezők megállapítják, hogy a mai termelés előnyben részesíti az alsóbbrendű embereket. Paul Lang svájci mérnök, akinek több éles megfigyelését hasznosítjuk cikkünkben, azt írja, hogy némely amerikai üzemek előszeretettel alkalmaznak süketnémákat, és hozzáfűzi, hogy nem csupán azért, mert a gépek zajának nemhallása fokozza munkateljesítményüket, hanem azért is, mert szellemi alsóbbrendűségük folytán teljesen átadják magukat a beidegzett mozdulatoknak. Annak a körülménynek azután, hogy a munkagépek ilyesféle kedvezőtlen igényeket támasztanak az emberrel szemben, természetes következménye, hogy

a munkásokból lassanként kiszikkad az igazi szaktudás és kihal a teremtő kezdeményezés. Hogyan is lehetne másként, amikor például Amerikában már annyira elaprózták a munkaműveleteket, hogy — szakemberek kimutatása szerint — a munkások hetven százaléka három nap alatt tanult bele teendőibe?

Kifejezést adtunk már annak a ténynek, hogy bizonyos ismétlőmunka mindig volt s így a gép azt csak könnyebbé és pontosabbá tette. Igái, de előny-e ez? Össze szokták hasonlítani a földjén szántogató gazdát az automatikus gépnél dolgozó munkással. A gazda is ismétel, de egyik barázda sohasem az, mint a másik, s ezért a szántáshoz folytonos figyelőn és akarat is szükséges. A gazda egész lénye, teste és lelke egyaránt, résztvesz a szántásban s estére egészséges fáradtságot érez. Ezzel szemben a munkás csak szervezetének egyes pontjain fárad el. Az ilyen helyi izommunka, mérvadó tudósok szerint, fokozottabb helyi mirigykiválasztást idéz elő, ami lassanként megmérgezi a szervezetet. Innen származik az idegtúlfeszültség és az ingerlékenység, amely annyira jellemző a nagyvárosi munkásra. Innen származik a fokozott vágyakozás a szórakozás után: a futball- és a moziláz.

íme, ilyen lehangelő megállapításokra juthatunk a munkagépek-nél, amelyeket — mint világosan láthattuk — valóban nem lehet egyazon elbírálás alá venni a szerszámgépekkel. Problémánkat azonban, hogy milyen viszony van általában az ember és a gép között, az előadottak alapján még mindig nem dönthetjük el. Meg kell fontolnunk ugyanis azt a körülményt, hogy az ember és a gép viszonya a technikai haladás minden korszakában másként alakul. Gazdaságtörténészek figyelmeztetnek arra, hogy a gép adott időszakokban bizonyos embertömegeket „felminősített“, másokat „lefokozott“, műszóval: kvalifikált és diszkvalifikált. Annakidején például társadalmi emelkedést jelentett Angliában, hogy a mezőgazdasági proletár odaállhatott a textilgépek mellé. A gyáripari tömegmunkában való elhelyezkedés ma is áhított emelkedést jelent a kínai vagy az indiai kuli részére. Nem is kell azonban olyan messzire mennünk. Aki napjainkban balatoni kiránduláson vesz részt, tanúja lehet annak, hogy amíg a jó öreg „Helka“ elavult gőzkazánját nehéz robotban izzadságosan táplálják, addig az új, hófehérre lakkozott Diesel-motoros hajók automatikus gépberendezését egy-két gépész és szerelő sétálva szabályozza. A „fűtő“ tisztségét ezeken a hajókon akár mérnökember is elvállalja. Vagy hasonlítsuk össze a fővárosban a szennyvízeltakarítás és személteljesítés múltját a jelennel s nyomban megértjük, hogy a gépek tökéletesedése mennyire fokozta az itt alkalmazott munkások önértékét és tekintélyét.

Ha már most nem lehet tagadni, hogy a gép csökkenti a munka terhét és kellemes kenyérkeresetté változtatja a nemrégiben még lenézett foglalkozásokat, miért hallani napjainkban mégis annyit a gépek által okozott rabszolgaságról? Nos, alkalmasint azért, mert a technika fejlődésének megint egy olyan időszakába léptünk, amikor széleskörű és általános „diszkvalifikálás“ folyik. Kézműiparok egész sora specializált gépiparrá alakul át, ami fölöslegessé teszi az ipar-tanulásra fordított hosszú tanonci és segédi éveket, vagyis tömeg-

munkássá fokozza le a szakképzett iparúzókat. A kereskedelem annyira specializálódik, hogy a kereskedőtanonc maholnap nem kap teljes szakmai kiképzést. Általában az egész gazdálkodásban a szaktudás egyre kevesebb szerepet játszik. Mechanikus képességek kellenek az irodákban is: nemcsak gépírás, hanem gépszámolás és gépkönyvelés. Külföldön állítólag már vannak üzemek, amelyek írásos kötelezvényt vesznek ki az állásért jelentkezőtől, hogy örökké meg fognak maradni a számológép mellett. S a „lefokozódás“ annál szomorúbb, mert minél alkalmasabb volt valaki az egyéni kezdeményezést és tehetséget feltételező tevékenységre, annál alkalmatlanabb most a gépkezelői állásra. Ezzel együtt jár egy lelki mozzanat is: a hivatási öntudat csökkenése vagy teljes kiveszése. A hivatási öntudat ugyanis, amely felemeli a fejet és gerincet ad az embernek, annyit jelent, hogy érzem helyemet a nagy emberi társadalomban, érzem azt, hogy a nemzeti közösség szolgálatában és érdekében dolgozom s munkámat, bármilyen szerény legyen az, nélkülözhetetlennek tartom. Ma ezt igazán nem érzik a „leminősített“ emberek s a hivatási öntudat kiesését nyomon követi az alsóbbrendűség kellemetlen érzése, ami azután a rabszolgaság gondolatát táplálja.

De ha a gépi civilizáció ilyen hátrányos következményekkel is jár, át kell-e vájjon engednünk magunkat Spengler és a többi vészmadár halálsejtésének? Korántsem. Meg kell látnunk természetesen a veszedelmeket is, aminthogy meg is tettük, és nem szabad azokat lebecsülnünk, annál kevésbé, mert bárhogyan alakuljon a gazdasági rend, a probléma megmarad: mi történjék, hogy a gép el ne nyomja az emberi szellemet. A védekezés módját az üzemszervezés és a szociálpolitika tudománya keresi. Ennek a két tudománynak kell átsegítenie bennünket a gépi „leminősítés“ jelen időszakán is. Akár több, akár kevesebb sikerrel jár azonban ebbeli törekvésük, az eredmény nem változtat azon az igazságon, hogy a gép az embert a lehetőséghez mérten megszabadítja a fáradságos, túleröltető, alsóbbrendű, tisztátlan és egészségtelen munkától s minden biztonnal még inkább megszabadítja majd a jövőben. A gépet már nem nélkülözheti a kultúra. Hiszen ha manapság le akamók rombolni a gépet, a társadalmi bajok állítólagos okozóját, mindent le kellene rombolnunk magunk körül. Az is gépezet elvégre, ami az éjszakában világít, az is, ami elvisz bennünket egyik helyről a másikra. Le kellene rombolni azt a mesés masinát, a rádiót is, amely rejtelmes szikrákkal viszi szét a gondolatot a világűrbe.

Spenglert kétségkívül a mai gazdasági depresszió befolyásolja, amikor ellene fordul a technika új vívmányainak, nem mintha változtatni lehetne rajtuk, hanem hogy heroikus megvetéssel és belenyugvással megbélyegezze őket. Az embert, mint könyvének bevezető részében kifejti, az különbözteti meg minden állattól, hogy technikája, vagyis „élettaktikája“ nem a fajban, hanem az egyéniségben gyökeresedik, más szóval, hogy az ember találékony, vagyis maga teremti meg technikáját. „Rajta kívül egyetlen más ragadozó sem választhatja meg fegyverét. Az ember azonban nemcsak megválasztja, hanem maga is állítja elő a fegyvert saját személyes elgondolása alap-

ján.“ Éppen ez a találekonyosság lesz azonban végzetévé az embernek, mert a feltalálás „szenvedélyévé“ fajul. A feltaláló, aki rabja ennek a szenvedélynek, nem törődik azzal, hogy találmánya hasznos-e vagy végzetes, teremtő-e vagy romboló. „Vegyí találmányok, mint a szintetikus indigó s az alkalmasint rövid időn belül várható mestereséges gummi egész országok életfeltételeit zavarják meg. Az elektromos erőátvitel és a vízierők megnyitása értéktelenné tette Európa régi szénvidékeit azok lakosságával együtt. De vajjon rábírtak-e már valaha is feltalálót ilyen megfontolások arra, hogy művét megsemmisítse? Ha ezt feltételeznők, rosszul ismernők az ember ragadozó természetét.“

Ez a kis idézet, amelyben a német író már nem a gépet, hanem általában a technikai fejlődést teszi felelőssé a kultúremberiség életviszonyainak állítólagos romlásáért, magában rejtje a spengleri okoskodásnak alapvető hibáját is. Azt nevezetesen, hogy Spengler is, meg a hozzá hasonlóan gondolkodó kortársak is, tulajdonképpen értéknek ismerik el a technikát, de csak abban a mértékben, amelyben a technika fennállt az ő gyermekkorukban. Ami akkor volt, amidőn öntudatuk ébredezni kezdett, az helyes volt. Most ellenben lázong lelkületük a technika ellen, mert nem tudták követni annak szédületes fejlődését. Spengler sajnálja például a szénvidékek háttérbe szorulását és megrója érte az „átkos“ technikát, pedig a vízierők és az olajfűtés mégis csak könnyebb és tisztább munkát biztosítanak százazreknek és millióknak. Spenglerrel szemben éppen Ruskinre hivatkozhatunk, akit igaztalan lenne azzal vádolni, hogy mindenféle gépnek ellensége lett volna. Az olyan gépeket az angol bölcselő is szükségesnek tartotta, amelyek felmentik az embert a terhes és egyhangú munka alól, csak gyűlölettel és elkeseredéssel fordult a gőzgép ellen, amely emberek tömegeit kárhoztatja arra, hogy föld alatt dolgozzanak a szénért, örökös lámpafény mellett abban a nyirkos sötétségben, amely a csilléket vonó lovakat oly gyorsan megvakítja.

Másik nagy tévedése a spengleri szemléletnek, hogy nem választja el egymástól a technikát és a gazdálkodást. A technika — úgy, ahogy általában értjük — a természet anyagát és erőit bocsátja rendelkezésünkre. Egyrészt megváltoztatja tulajdonságaiban az anyagot — ez a tág értelemben vett technológia —, másrészt a természetben működő erőket akként köti hozzá az anyaghoz, hogy az ember előnyösen felhasználhatja őket. Ez az utóbbi az erőgépek, az elektrotechnika és a kémia területe. Sokan, mint Spengler is, azt gondolják, hogy a technikának kell kezeskednie a maga termékeinek helyes felhasználásáért is. Így azután a technika nyakába varrják a felelőséget, ha emberek nem jutnak munkához, vagy a hajópark hiába vár forgalomra. Pedig hát a technika termékeit a közgazdaság veszi át s a termékeket áruvá téve a közgazdaság kereskedik velük. A gazdasági piacokon azután a kereslet és a kínálat törvénye érvényesül. Ami ma még áru, holnap talán már senkinek sem kell. Ha tehát valakit el is keserítenek a gazdasági élet tökéletlenségei, ezért igazán nem ítélni el a technikát. Nincs ugyanis kultúra technika nélkül s bármilyen legyen a gazdasági rend, a technikának folytatnia kell a maga

művét. Nem is lehet ez másként. A technika önmagában a tevékenység szelleme s a folytonos tevékenység hozzátartozik az ember lényéhez. Spengler azt írja, hogy „az ember úr akar lenni, amióta csak él“, ugyanazt mondja tehát, amit a kereszténység szent könyve, amikor a föld meghódítását isteni parancs gyanánt tűzi ki feladatul az ember elé. A kereszténység éppen ezért optimista a haladással szemben, ám pesszimizmusra a való tények tárgyilagos megvizsgálása sem ad okot. Maga Spengler elismeri, hogy egyik felfedezés újabb felfedezéseket, egyik találmány újabb találmányokat von maga után, hogy „minden teljesedésbe ment kívánság ezer más kívánságot ébreszt s a természetén aratott minden diadal még nagyobbakra izgat“. Spengler ezt „átoknak“ mondja, pedig valójában áldásnak minősíthetné. Ő például, akárcsak egy századdal előbb Ruskin, a technika szomorú fejleményének tekinti a nagyvárost, az embereknek ezt a „természetellenes“ tömörülését, amely az önmegsemmisítés erőit rejtí és táplálja magában. Ezzel szemben kétségtelen, hogy ugyanazok az eszközök, amelyeket a technika a városi tömörülések rendelkezésére bocsátott, segíthetnek a nagyvárosok fellazításában; segíthetnek abban, hogy ismét kivihessük az embert a napfényre, a zöldbe s újból hozzáfűzzük a röghöz.

Igaza van Spenglernek abban, mi is céloztunk már rá, hogy a gépi technika megteremtette a modern szociális kérdést. Senki sem vonja kétségbe, hogy a lelki feszültség veszedelmesen kiéleződött napjainkban a vezetők kis csapata és a vezetettek milliói között, az is bizonyos, hogy a szociálpolitikai intézkedésekkel nem enyhített kapitalista munkaviszonyban nem találjuk meg az elmúlt korok embereinek megértő együttműködését, de méltán mutathatunk rá az érem másik oldalára is, nevezetesen arra, hogy a modern technika érlelte ki a „népjólét“ és a „jóléti állam“ fogalmát. A mai átmeneti válság nem jelenti a jólét végét. A kenyeret, a cipőt és a ruhát, még ha jótékonyaságból fakadnak is, a gép adja. A munkanélküli annak a dolgozónak a terhén él, aki a gépeket kiszolgálja. Ha Nyugat-Európa az elmúlt télen is negyvenmillió olyan egyén valaminő eltartásáról tudott gondoskodni, akik nem jutottak munkához, ez is végeredményben a modern gazdálkodásnak köszönhető.

Spenglerrel szemben a neves spanyol bölcsele, Jósé Ortega az élet áldásaként dicsőíti a technikát. A legfőbb eszközt látja benne, amellyel az emberi létfeltételeket nem is álmodott mértékben lehet könnyíteni. Végeredményben tényleg a technika is a lélek gazdagítását szolgálja. A feltalálók az eszmét, mint Dessauer hangoztatja, a szellem birodalmából merítik, amely birodalmat függöny zár el a közönséges halandók előtt, de megnyílik a lángelme számára. A technika így egyben szellemi cselekedet is. Még a szellemi értékek őrzői is, akik nem szűnnek meg hirdetni, hogy a kultúra minden vonatkozásában, a gazdálkodásban is szem előtt kell tartani az ember lelkeségét, bizton vallhatják tehát, hogy nagy hivatása van a technikának és értelme a gépnek.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG BAJFORRÁSAINAK KUTATÁSA

SOKAN állják most körül a magyar mezőgazdaság betegágyát. Siratnak, kondoleálnak, tanácsolnak most azok is, kik nem-törődömségükkel vagy a mezőgazdasággal szemben álló érdekek iránt való erős törődéssel juttatták ezt mai helyzetébe.

Az agrárországok a kereslet csökkenését nem tudják a kínálat tervszerű csökkentésével kiegyensúlyozni, mert az árak esését a termelési költségeknek szűkítésével tudják csak helyrehozni, a termelési költségek pedig leginkább a termelt egységek mennyiségének emelésével sülyeszthetők le. Hiányzanak a mezőgazdaságnál azok a termelésirányító és árszabályozó szervezetek, melyek a gyáriparban országokon belül, országok határán túl, sőt világrészek között is megszabályozott mederben tartják a termelést és tudatos irányt szabnak az áralakulásnak.

A magyar mezőgazdaság betegségének még más okai is vannak. Országunk törzsétől leszakították annak kétharmadát és itt maradt egy nagy ország adminisztrációja. Szétromboltak egy nagy gazdasági egységet, melyben mezőgazdaságunknak különlegesen kedvezményes helyzete volt és ilyen módon elkényeztetett mezőgazdaságunkat a legrosszabb időben állították az átcsoportosítás feladata elé. A környező országok mezőgazdasági önellátásra törekvő kereskedelmi politikáját mi még kimélyítettük a mi ipari Önellátásra irányuló kereskedelmi politikánkkal. Boldogabb idők jólétében kifejlett magasabb kultúr-igényekkel és a civilizálódás fejlettebb eszközeivel élő társadalmunk nagyobb terheket rak a kereső osztályok vállára, mint a velünk versenyző európai országokban. Ahhoz, hogy elsősorban mezőgazdaságra berendezkedett országunk helyzete megjavuljon, kell ismerni a bajok okait, de kell ismerni magának a mezőgazdaságnak struktúráját is.

Csonkamagyarország mezőgazdasági művelés alatt álló területe 15.932.418 kat. hold az 1930. évi statisztikai megállapítás szerint és ez 1925-ben 1,138.981 gazdaság, 1930-ban 1,597.646 gazdaság között oszlott meg. A gazdaságok száma 5 év alatt 40.3 százalékkal szaporodott, mégpedig legjobban az északi dombos vidéken, utána az Alföldön, legkevésbé a Dunántúl. A földreformnak inkább politikai oka lehetett azzal és inkább a háború utáni felzaklatott idegek lecsillapításának célja lehetett az, hogy a legerősebb mértékben a legkisebb gazdaság-nagyságcsoportokat növelte. A háború után a Statisztikai Hivatal által először 1925-ben megállapított birtokmegoszlással szemben a földreform befejeztével az 1 holdnál kisebb gazdaságok száma 281.499-ről 551.714-re emelkedett és az összes gazdaságok számából

1925-ben 24.7%, 1930-ban pedig 34.5% esett erre a legkisebb birtok-kategóriára. A földreform tehát elsősorban a legkisebb gazdaság-nagyságcsoporthoz duzzasztotta meg mindenestre főleg a házhelyekkel, de részben olyan, 1 kát. holdnál kisebb területekkel is, melyek megélhetést a legritkább esetben tudnak nyújtani. A többi kisbirtok is emelkedett számban. Az 1—100 holdas gazdaságok száma 1,310.060-ról 1,553.618-ra emelkedett, úgy azonban, hogy a gazdaságok számának emelkedése területük növekedésével mind kisebb lesz, holott egy nyugodtabb időben átgondolt földreform útján éppen azoknak a gazdaságoknak számát kellett volna emelni, melyek önálló megélhetésre alapot nyújtanak. A 100—200 holdas gazdaságok száma 5253-ról 6274-re, a 200—500 holdasoké 3838-ról 4361-re, az 500—1000 holdasoké 1829-ről 1971-re emelkedett. A kis középirtok és a nagyobb középirtok számban emelkedést mutat tehát, az 1000 holdnál nagyobb gazdaságok száma azonban 1661-ről 1644-re csökkent.

A gazdaságok számának nagyságcsoporthoz való szemlélete természetesen más képet mutat, mint a gazdaságok kiterjedésének nagyságcsoporthoz való szemlélete. Az 1 holdnál kisebb gazdaságok területe az 1925. évi 163.988 holdról 286.575 holdra, tehát 74.8%-kal emelkedett. 1930-ban az 1—5 holdig terjedő törpebirtok az egész területből 1,748.831 kát. holdat és 11%-ot, az 5—100 holdas birtok 6,793.604 kát. holdat és 42.6%-ot, a 100—1000 holdas középirtok 3,611.416 kat. holdat 227%-ot, az 1000 holdnál nagyobb birtok 3,778.567 kát. holdat 23.7%-ot foglal el.

Az ország egész szántó földterületét 9,702.890 holdban mutatja ki az 1930. év statisztikája. A szántóföldből a legkisebb és kisebb gazdaság-nagyságkategóriák része még nagyobb, mint az összes területből és a földreform során is túlnyomórészt szántóföldet osztottak ki. A nagybirtokra nézve ebben a tekintetben jellemző adat, hogy míg az összes területből az 1000 holdnál nagyobb gazdaságok 23.7%-ot foglalnak el, addig a szántóföldterületből csupán 18.8%-ot. A nagybirtok jelentőségének csökkenését ez a szám maga is jellemezheti és beigazolhatja azoknak az állításoknak helyt nem álló voltát, melyek a nagybirtok jelentőségét mezőgazdasági birtokmegoszlásunkban túlozzák. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a gazdaság-nagyságcsoporthoz statisztikája nem fedi a tulajdonjog alapján előálló földbirtok-statisztikát és a tulajdonjog szerint 1000 holdnál nagyobb birtok több olyan gazdaságból állhat, melyek 1000 holdnál kisebb terjedelműek. De ha a nagybirtok száma és területe jelentékeny csökkenést mutat is, korábban bírt jelentőségéből sokat veszített is, kétségtelen mégis, hogy a nagybirtok száma és terjedelme nálunk nagyobb, mint Európában általában. A fejlődés iránya természetesen nálunk is a nagybirtok területvesztése és elapózása felé mutat és ha a gazdasági viszonyok csak félig-meddig kedvezőek maradtak volna, akkor szabadkézből parcellázás és egy céltudatos földbirtokpolitika bizonyosan siettette volna ez a processzust. Egy józan és reális földbirtokpolitikának gondolatával azonban mégis kell foglalkozni és ebből a szempontból egy dologra rá kell mutatni. Hazánk legsűrűbben lakott része a Dunántúl, ahol a gazdálkodás a

kisgazdák körében is aránylag fejlettebb és itt van a legtöbb, legnagyobb terjedelmű, de egyben a legjobban kezelt nagybirtok is. Túl-
adunán azonban zárt községek vannak és nincs tanyarendszer, a föld-
műves lakosság nemcsak bogy idegen megyében nem hajlandó letele-
pedni, de még idegen határba sem szeret menni, úgyhogy egy tele-
pítési akció Túl-
adunán inkább alföldi emberekkel lenne lehetséges, akik tanyákon élve, községektől nagy távolságra is szívesen elmennek. Csakhogy ezzel ahelyett, hogy az alföldi nagybirtok helyére jobban gazdálkodó dunántúliakat tudnánk letelepíteni, azt érjük el, hogy a jól kezelt dunántúli nagybirtokra kezdetlegesen gazdálkodó alföldiek kerülnének. Ez pedig kétségtelenül a termelés rovására menne. A most lezajlott földreform néhány tanulságát azonban okvetlenül meg kell szívlelni a követendő földbirtokpolitikánál. Az egyik az, hogy ne olyan legapróbb parcellabirtokokat létesítsenek és ne a törpebirtok számát szaporítsák, amelyek egy földműves család ellátására nem nyújtanak alapot és non különösen akkor, ha a földbirtok további felaprózása folytán a nagybirtokon munkát és keresetet nem kaphatnak. A másik tanulság az, hogy inkább kisbirtokok kiegészítésére, megnagyobbítására kell törekedni, melyeknél a munkaerő és felszerelés megvan további területük megfelelő megművelésére is. A harmadik tanulság, hogy nem elégséges a pusztá földet odajuttatni azoknak, akik földéhségükön és két karjukon kívül nem tudnak egyebet odavinni és emiatt nem tudnak ott sem megfelelően gazdálkodni, sem megélhetésüket biztosítani. A mi szemünk előtt nem lebeghet a román vagy a jugoszláv földreform akkor, amikor a mezőgazdasági kultúrát akarjuk a földbirtokpolitika által is előbbre vinni, hanem inkább egy olyan földbirtokpolitika, amilyent Dániában a „huzmandstrug“ törvény alapozott meg, mely bizonyos tőkét kíván meg a földigénylőtől nemcsak a föld megszerzéséhez, hanem annak felszereléséhez is és támogatást ad annak nemcsak a föld megszerzésénél, hanem megfelelő felszerelésénél is.

A termelés eredményeit ugyanazon éghajlati és talajviszonyok között kétségtelenül mindenhol nagy mértékben befolyásolja az egyéni munka és gazdaságok szerint éppen ezért igen nagy különbséget találhatunk mindenhol. Nálunk azonban nem az egyének szerinti különbségek a feltűnők és fontosak, hanem a termelés eredményeinek a birtokkategóriák között mutatkozó nagy különbségei. Tudott dolog — és éppen ezért ennek kifejtésével itt nem foglalkozom —, hogy üzemi szempontból a nagybirtoknak is, a középbirtoknak is, a kisbirtoknak is megvannak a maguk sajátos előnyeik és megvannak a hátrányaik is. Az egyéni munka a bér munkával szemben, a tulajdonos közvetlen felügyelete az alkalmazott útján gyakorolt felügyelettel szemben, a nagybirtok vezetőjének nagyobb szakképzettsége a kisebb birtok vezetőjének kisebb szaktudásával szemben, a gépek használatának lehetőségében, az üzemi és forgótöke arányaiban, a termények piacra való előkészítésében és azok értékesítésében levő különbségek a termés eredményeit birtokkategóriák szerint meghatározzák és az itt mutatkozó jelenségek a legnagyobb figyelemreméltók. A Magyar Statisztikai Évkönyv 1930. évi kötete gazdaság-nagyságcsoport-

tok szerint kimutatja a fontosabb mezőgazdasági termények termés-átlagait és e szerint a kimutatás szerint a búza átlagtermése: a 20 holdnál kisebb gazdaságokban 7.3 q, a 20—100 kát. holdas gazdaságokban 7.6 q, a 100—1000 kat. holdas gazdaságokban 8.4 q, az 1000 holdnál nagyobb gazdaságokban 9.4 q. Kereken 2 q búzával nagyobb egy kát. hold hozama a nagybirtokon, mint a kisbirtokon. A többi gabonaféle és tengeri ugyanezt a különbséget mutatja. Burgonyából 15 q-val, cukorrépából 20 q-val, takarmányrépából 35 q-val, lóheréből 4 q-val, lucernából 4 q-val nagyobb az átlagtermés a nagybirtokon, mint a kisbirtokon.

Szomorú statisztika az, amely Magyarország helyét az átlagtermések tekintetében kijelöli. A főbb mezőgazdasági termények átlagos hektáronkénti 1928/30-ig terjedő időben való kimutatása szerint Magyarország az európai országok között 13 mázsás búzatermés-átlagával 1930-ban a tizenhatodik helyet foglalta el 27 ország között, árpaátlagával a tizenötödik helyet foglalta el 26 ország között, burgonyaátlagával a huszadik helyet 25 ország között, cukorrépaátlagával a tizenötödik helyet 19 ország között. Bele tudjuk ringatni magunkat abba az elképzelésbe, hogy mennyivel kedvezőbb helyzetben lennénk, ha termésátlagainkat olyan magasra tudnánk emelni, mint a mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas Ausztria vagy Csehszlovákia és hogy búza-termésátlagunkat az ausztriai 15.9 mázsára, vagy éppen a csehszlovákiai 17.3 mázsára tudnánk javítani, ha már elérhetetlen ideális az, hogy 27 és 28 mázsás búzaterméseket érjünk el, mint Dánia, Írország és Hollandia, vagy csak 20 mázsásokat is, mint Németország, Svédország vagy Anglia. Am nem lehet meddő fantáziáid az a kívánság, hogy a kisbirtok nálunk 2 mázsával nagyobb gabonatermést adjon, ami azután nemcsak az ő megélhetését, hanem az ország mezőgazdasági helyzetét is nagymértékben javítaná. A növénytermelés kétség-telenül olyan termelési ág, amelyben a birtokok nagyobb terjedelme, a gépek használatának nagyobb lehetősége és egyéb üzemi okok olyan előnyt nyújtanak, melyeket a kisüzem nem tud vagy kevésbé tud magának megszerezni. Viszont az állattenyésztés, melynél a tenyésztés, a takarmányozás, az ápolás minden fázisa végeredményben egyéni munka, az a munkaterrénum, ahol a kisbirtoknak jobban lehet és jobban kellene érvényesülnie. Nehéz minden állításra a mi aránylag hiányos statisztikánk mellett mindjárt adatokat is mondani, de talán a köztudomásra hivatkozhatunk, amikor azt mondjuk, hogy a kisbirtokon tenyésztett állatok minősége általában kevésbé megfelelő, a hizlalási eredmény gyengébb, az elért hozamok kisebbek, a termékek minősége rosszabb, a nyers jövedelmek mindezek következtében kedvezőtlenebbek, mint a nagybirtokon. Erre vonatkozóan a statisztikai hivatal által múlt évben eszközölt első tejtermelési statisztikai felvétel világosan mutatja a nagy különbséget. E szerint a statisztika szerint a 100 holdnál kisebb gazdaságok teheneinek naponkénti fejési átlaga 5.8 liter volt, a 100—1000 holdig terjedő gazdaságokban 7.8 liter, míg az 1000 holdnál nagyobb gazdaságokban 1 tehén 9.6 liter tejet adott. A kiscgazdaság és a nagybirtok egy-egy tehenének napi tejhozama között tehát 3.8 liter a különbség a kiscgazdaságok rovására,

ami 70% különbözetet jelent. Non valami másfajta, nem is valami másképpen tenyésztett teheneknél mutatkozik ez az óriási különbség, hiszen a nagybirtokon levő tehenészetek jó része kisgazdáktól vásárolja a teheneket, hanem a tartás és takarmányozás okozza a nagy különbséget, olyan tényező tehát, melyen a kisgazdaságokban lehetne változtatni.

A magyar agrárpolitikának egyik legfontosabb, de talán legnehezebb feladata is az, hogy a kisgazdaságok termelésének színvonalát közelebb hozza a nagyobb birtokok termelési színvonalához, illetőleg más országok fejlettebb termelési rendszeréhez és eljárásához. Annál nagyobb szükség van erre, mert — mint láttuk — a gazdaságok számának túlnyomó többsége a mezőgazdasági művelés alatt álló és ebben a szántóföld területnek óriási részei a kisgazdaságok kezelése alatt állnak. De ha a statisztika alapján kialakuló termelési rendszer részeibe hatolunk, akkor azt fogjuk látni, hogy az annyit emlegetett búza kérdés elsősorban a mezőgazdasági kisüzem kérdése, mert a 100 holdon aluli gazdaságok az egész búzatermelés területének 72.4%-át foglalják el, amikor a szántóföldterületük az egész szántóterületnek csupán 67%-a. Hasonló arányokat találunk a tengeritermelés tekintetében is, melynek 75%-a esik a kisgazdaságokra. A búza-kukoricagazdálkodás uralma mellett a kereskedelmi növények területének aránya felettébb elmaradt a kisgazdaságokban. Jelentékenyen kisebb a szalastakarmányok vetésterülete is a kisgazdaságokban és ez magyarázója lehet annak, miért ér el a kisüzem nálunk az állati termékek előállításában kisebb eredményeket, mint a nagyobb birtokok. Az egész csalamádé területének 52.6%-a, a lóherének 64.7%-a, a lucernának 62%-a, egyéb összes takarmányféléknek 36%-a esik a kisgazdaságokra, holott részük a szántóföldterületben ennél jelentékenyen nagyobb — mint láttuk 67% — és a statisztika által megállapítottan a tehénlétszám 85%-a ven ezeknek kezében, becslés szerint pedig a sertés- és lóállományuk is 75—80%-a, míg a baromfiállományból 91% jut a kisgazdaságokra. Az egyenesen a törpe- és kisgazdaságok részére predesztinált gyümölcs- és zöldségtermelésnél az arány természetesen a kisgazdaságoknak kedvez és a paprika területéből 89.6%, a vörshagymáéból 74.6, a káposztáéból 80.4, a paradicsoméból 92.5, az uborkáéból 80.4, a salátáéból 85.6%-ot termelnek a 100 holdon aluli kisgazdaságokban.

Az a haladás, mely az utóbbi években a kisgazdaságok gyümölcs-, főzelék- és zöldségtermelésében megállapítható, azt mutatja, hogy az ország egyes vidékein a belterjesebb földmívelő munkafeltételei megvannak és annál inkább kell kívánnunk, hogy a termelés megszervezése minél szélesebb körben átgondolt programmá fejlesztett terv szerint történjék. Nem adhatjuk át magunkat azonban mégsem annak az illúzióknak, hogy a gabona és elsősorban a búza területének aránytalan csökkentésével a zöldség, gyümölcs és főzelék termőterülete ugyanilyen nagy mértékben volna veszély nélkül emelhető, mert ezekből az el nem raktározható, gyorsan romló, hosszabb időn át el nem tartható terményekben még sokkal élesebben és katasztrofálisabban mutatkoz-

hatnak a túlkínálat veszedelmei, mint a búzánál, mely elvégre a megromlás veszélye nélkül hosszabb időn át elraktározható. Megfelelő külkereskedelmi szerződésekkel, a termelés és a piacrahozatal megszervezésével és szabályozásával mindenesetre még újabb területek lennének a gyümölcsnek, zöldségnek, főzeléknek szentelhetők és ez a talaj belterjes, sőt kertszerű megművelését és a munkás kéznek, csaknem az egész család munkás kezeinek foglalkoztatását idézheti elő. A kenyéradó gabonának kereken 4 millió kat. hold nagyságú területe mellett azonban mégis szinte eltörpülően kicsiny terület ma együttesen 100.000 hold, ezeknek vetésterülete. Bármily öröndetes is tehát az, hogy a kisgazdaságoknak annyira kézhezálló növénytermelési ágakat az ország több részében — bár sajnos nem általánosan — felkarolják, mégis ennek a jelentősége aránylag kicsiny ahhoz képest, hogy a gabona milyen átlagterméseket szolgáltat, a szalastakarmányfélék vetésterülete milyen nagy az egyes birtokkategóriákban és hogy az állati termékek előállítására milyen mennyiségű és milyen minőségű.

Túlzó kritikuskok és a dolgoknak csak az egyik oldalát szemlélők nem szokták mindig figyelembe venni kritikájuknál és tanácsaiknál azokat a determináltságokat, melyeken mezőgazdasági termelésünk rendszere felépül. Az Alföld éghajlati és részben talajviszonyai az állattenyésztésre, illetőleg takarmánynövénytermelésre nem olyan alkalmasak, mint az északi dombos vidéken vagy Túladunán. A Dunántúl és az északi dombos vidék kétségtelenül alkalmasabb az állattenyésztésre, helyenként egészen is alkalmas. Csakhogy nálunk fejletlenebb a belső fogyasztás, mert nincsenek igazi nagy városaink a fővároson kívül és nincs olyan hatalmasan kifejlett iparunk, mely a mezőgazdasági termékeknek erős fogyasztója lenne és nem találhatnak az állattenyésztés termékei: a tej, a vaj, hús, zsír, baromfi, tojás elhelyezést azokon a piacokon, melyek a mai rendkívüli viszonyok között vámkorlátokkal zárkóznak el előlünk. Nincs tengerünk és azért sokkal nehezebb nekünk, mint Lengyelországnak vagy Litvániának vagy Finnországnak a legjobb piacok felé és elsősorban Anglia felé gravitálni. A mi közvetlen szomszédaink vagy maguk is agrártermelők, vagy az önellátásra való törekvésben elzárkóznak kivitelünk elől és egyébként is kevésbé jómódúak, úgyhogy az aránylag kevesebb költséggel járó, kisebb kockázatot viselő, évszázados szokásokkal meggyökeresedett búzatermelést valóban számottevően nagy területen alig pótolhatja más mezőgazdasági termény. Nem bizonyítéka, hanem csak tünete ennek, hogy a búza és rozs termelőterülete a gabonaáralakulás történetében példátlanul alacsony árak ellenére még az utolsó évben is némi emelkedést mutat nálunk. A búza 1932. évi vetésterülete ugyan 33.712 holddal kisebb az 1931-i búzaterületnél, a rozs vetésterülete azonban 53.351 holddal nagyobb.

Bizonyos adottságok nem hagyhatók figyelmen kívül a magyar mezőgazdaság átszervezésére irányuló kívánalmaknál. Nem hagyhatók figyelmen kívül az éghajlatnak hatása a termelés rendszerére, a földrajzi helyzetnek befolyása a piac részére termelt produktumok megválasztásánál, a belföldi fogyasztás jelentősége az egyes mezőgazdasági ágak átcsoportosításánál, a minket leginkább érdeklő országok keres-

kedelempolitikai irányának hajlandósága termelvényeink átvételénél és végül a népünk lelki és szellemi diszponáltsága évszázados termelési szokásoktól való elszakadás és a mai kor által kívánt változtatások elfogadása tekintetében.

Erről az utoljára említett adottságról kell még beszélnünk. Kényes dolog, de kell mégis beszélni arról, hogy a magyar népben megvannak-e azok a l e l k i t u l a j d o n s á g o k, melyek a mezőgazdaság és saját boldogulásunk biztosítása érdekében szükségesek. A magyar nép sok erényét csudálhatjuk és dicsérhetjük. De még a népszerűség veszélyeztetése ellenére és a nemzeti hiúság sérelmének kockázata mellett is fel lehet fednünk a magyar népnek azt a hibáját, hogy a tudás elsajátítása tekintetében kevésbé hajlamos és az erők tömörítésének követelményei iránt kevésbé fogékony. Igaz, hogy sem az állam, sem a társadalom nem tette meg az alkotmány visszaállítása óta eltelt hetedfél évtized alatt ebben a tekintetben azt a kötelességét, melyet tennie kellett volna. De igaz az is, hogy az államnak a tudás fejlesztésére ható intézményei és a társadalomnak a szövetkezeti szellem emelésére ható ténykedései nem találták a népben azt a megértést, mely a cél elérése érdekében szükséges lett volna és melynek szükségességét ma fokozottan érezzük.

A gazdasági szakoktatás intézményei azért maradtak kiépitetlenek és hiányosak; keretei így maradiak szőkék és betöltetlenek. Az országos gazdasági szakoktatási tanács egyik vezetője mutatta ki ennek az évek elején, hogy a kis középbirtokok szakszerű kezeléséhez évenként kerekén 400 gazdasági középiskolát végzettnek kellene az életbe kikerülnie, van pedig egyetlenegy gazdasági középiskolánk és innen egy évben nem kerül ki több mint legfeljebb 25. A többi kiscgazdaságnak megfelelő tudással való vezetéséhez évenként 1200—1500 mezőgazdasági szakiskolát végzetre lenne szükség és ezzel szemben alig 100 olyan ifjú kerül ki a korszámú, 11 mezőgazdasági szakiskolából, aki hazamegy gazdálkodni. A téli gazdasági iskolák alkalmasak lehetnek egy kisebb gazdasági képzettség adására; ámde ilyen téli gazdasági iskolánk is csak 9 van alig 500 tanulóval évenként; a 21 téli gazdasági tanfolyamon 3—5 hónapi oktatásban 850 egyén részesül — de mi ez a kis- és törpebirtokosok több százezernyi számához viszonyítva?!

Nincs elég gazdasági iskolánk, ahonnan elég gazdasági tudás áradhatna el a magyar földre. De nincs a népben elég érzék a gazdasági tudás szükségessége iránt és ezért a meglevő szűk keretek kitágítására irányuló feszítőerő megnyilvánulását nem látjuk. Nagy baj, hogy jobb időkben nem élt nálunk kellő érdeklődés a gazdasági tudás szükségessége iránt és végzetes bajjá válnék, ha még mai gyengeségünkben sem találhatnánk eszközöket a népnek a gazdasági tudás felé való vezetéséhez. Ha szakiskoláinkban a gazdasági tudás a mainál kevesebb költséggel megszerezhető volna, ha a gazdasági iskolákat végzetek az anyagi kedvezmények és erkölcsi elismerések nyújtásánál előnyben részesülnének, ha a kedvezőbb idők beálltával egy előrelátó földbirtokpolitika azokra támaszkodnék elsősorban, akik a legszükségesebb gazdasági oktatásban részesültek, akkor a gazdasági szakoktatás

megelevő intézményei hamar szökékké válnának és ennek az intézménynek kiépítése elmaradhatatlan lenne.

A mezőgazdasági termelés eredményessége elérhető a nagyüzemekben is, a kisbirtokon is. De csak jól vezetett, megfelelően felszerelt nagyüzemekben és csak kellő gazdasági tudással bíró, a szövetkezésben tömörült kisgazdák útján. Rosszul vezetett és rosszul felszerelt nagyüzemeknek gazdasági létjogosultságuk sincs. Magukban álló, a szövetkezés előnyeit nem ismerő vagy ismerni nem akaró kisbirtokok haladni nem tudnak. A törpe- és kisgazdák százezrei ötletük, tetszésük és meggyökeresedett szokásaik szerint termelnek és értékesítenek nálunk olyan terményeket, melyekben jövedelmező termelés és megfelelő értékesítés csak a piac, leginkább a külföldi piac ismerete és igényei alapján lenne lehetséges. A világpiacon való versenyképességünk legnagyobb mértékben függ attól, meg tudjuk-e végre szervezni a magyar kisgazdákat arra a kooperációra, mely a dán, német, holland, finn, litván, amerikai gazdákat a tervszerű termelés és a közös termelés útján életképesekké teszi, vagy pedig a mai szervezetlenségük állapotában meghagyva őket, megélhetésük lehetőségét az életstandard színvonalának alacsony mivoltában látjuk-e.

Az állam, a gazdatársadalom és gazdasági érdekképviseletek testületi, a szövetkezetek központjai nem voltak még képesek ezzel a sorsdöntő kérdéssel olyan behatóan foglalkozni, hogy legalább egy Program felállítása vált volna lehetővé. Pedig a mi agrárszövetkezeti szervezetünk teljesen elmaradott. A hitelszövetkezeteken és fogyasztási szövetkezeteken kívül a tejszövetkezet az egyetlen valóságos szövetkezeti forma, melynek a termelésben nagyobb jelentősége van. Az úgynevezett „földbérlo-szövetkezetek“ csak a földéhes kisembereknek a föld megszerzésére irányuló alkalmi egyesülése minden további és folyamatos együttműködés nélkül. Németországban 1932 májusában 40.507 mezőgazdasági szövetkezet volt és ebből kerekén 20.000 hitelszövetkezet, 4200 beszerző és értékesítő szövetkezet, 5000 tejszövetkezet, 5800 villamossági szövetkezet, 815 állattenyésztő, 525 állatértékesítő, 512 tojásértékesítő, 300 legeltetési, 323 gyümölcs- és zöldségértékesítő, 383 vincellér, 877 cséplőszövetkezet. Hol vagyunk mi ettől még a Németbirodalom területének és néptömegének arányai mellett is! A rendkívüli súlyos időkben sem csökkent a szövetkezés terjedése és így Németországban ez év áprilisában 124 új szövetkezet, ezek között 76 gazdasági szövetkezet alakult.

Nálunk visszhangtalan szavak és támasztalan tervek vannak. Megindulás, tényleges munka nincs az agrárszövetkezés életrekeltésére, holott enélkül a jelen megélhetés, a jövőben való boldogulás a földműves népnél csak balkáni szinten képzelhető el, de nem nyugateurópai értelemben. Amivel ezután állami és társadalmi életünk alakulása is a visszafejlődés és elsatnyulás parlagjára kerül és nem a haladás és jólét útjára.

ÉBER ERNŐ

FIGYELŐ

KRAKÓI BENYOMÁSOK.

AZ UTAS, ki Krakóba érkezik, különös képpel találja magát szemközt Lengyelország művészeti és történeti emlékekben szokatlan mértékben bővelkedő hajdani fővárosában. Az utcákon egy több mint 200.000-nyi lakosságú, egyre jobban fejlődő város összezsúfolt forgalma nyüzsög, a megifjodott lengyel állam második nagyvárosának lendülő és modem élete igyekszik szétfeszíteni a burkot, melyet évszázadok raktak köréje ódon templomok, paloták, hagyományoktól roskadozó polgári házak, szűk utcák alakjában. Ezáltal szinte érezhetővé válik, mily megszakítatlan láncolatban rétegeződik itt egymásra minden s hogy múlt és jelen között mily tényleges az összefüggés. A múlt a keret, de oly keret, mely még hosszú időre számszorta szebb lesz, mint az általa körülölelt jelen: ezt érezni Krakó szárnyát próbálgató modem életének láttán. A város a világháború vége óta lépett elő Ausztria egyik vidéki városkájából a megifjodott Lengyelország múltja ragyogását visszaóhajtó második városává, most építi ki új nagyvárosi életének modem külsőségeit s ennek is tulajdonítható talán, hogy az idegen szemléletében az első futólagos impresszió után nem az új, de elsősorban a régi Krakó foglal helyet. Mert hiába épülnek lépten-nyomon szebbnél-szebb új épületek, valamennyi korunk legfrissebb építészeti irányának szellemében, iskolák, diákházak, könyvtárak, újságpaloták, egy siető és lázas építő munka letagadhatatlan tanujelei, mégis Krakó még mindig megmaradt annak, ami volt s ahogy eddig is élt a köztudatban: Lengyelország legszebb, legrégebb, valóságos múzeális jelleggel bíró városának. A múlt uralkodik itt a jelen fölött. Nézzük akár az ódon szűk utcákat, akár a gótikus, vagy barokk templomok, kolostorok, magánpaloták tömegét, — ugyanazt a benyomást kapjuk, melyet Olaszországból már annyira ismerünk: a régi keretet, a régi várost igyekszik megtölteni a fejlődő modem élet a maga tartalmával s csak mikor e keret szűknek bizonyult, terjeszkedik túl a régi város határain, új lehetőségek felé.

Aki már látta a Felvidék különös bájú, elhagyatott kisvárosait, némileg ismerősként áll meg Krakó falai között. Itt sokkal ragyogóbban megmaradt az az építéstílus, a provinciális barokkba olvadó késői pártázatos renaissance építkezés, mely érdekesen csipkézett oromfalaival felvidéki városaink képén itt-ott még ma is uralkodik. A Kárpátok mindkét oldalán hajdan egyaránt otthonos régi építésmód Lengyelországban, de elsősorban Krakóban sokkal inkább fönn tudta tartani magát, mint nálunk; hisz itt egy főváros és gazdag kereskedelmi gócpont természetes fényűzéséből és nem provinciális kisvárosok szűkkörű polgári életéből táplálkozott. Azonfelül Lengyelország viharos történeti múltja az ország s főleg a városok külső képén nem sokat változtatott, — nem úgy, mint nálunk, hol a közös magyar-lengyel építési mód legszebb emlékeit vagy az egymás emlékeit leromboló különböző korok viharai, vagy a változtatnivágyás folytonos nyughatatlansága tették tönkre, így Krakóban, mely elsőrangú gócpontja volt hajdan a Felvidék, illetve Magyarország és Lengyelország érintkezéseinek, e pártázatos renaissance

stílusnak egységes városképet alkotó emlékei sokkal nagyobb számban találhatóak, mint szomorú és elhagyott felvidéki kisvárosainkban. Műtörténe-szeink s különösen a nemrég elhunyt Divald Kornél sokat kutatták ezen építkezési mód eredetét s meglehetősen sikerrel bizonyították a magyar közvélemény előtt, hogy e stílus rajtunk át, a mi közvetítésünkkel vert gyökeret Lengyelországban is. És ha ez valóban így is volt, nem kell-e tragikusnak mondanunk, hogy ma már ezen magyar földről került építési mód legszebb emlékeit nem otthon, de Lengyelországban csodálhatjuk? Régi festményeken látható, mennyire egyeduralgó és jellegzetes volt ez a stílus még a XIX. sz. elejének Krakójában is. Azóta természetesen számos emlékét lebontották vagy átalakították, de a belváros jellege még ma is nagyjában megtartotta többé-kevésbé e stílus különleges zamatát, néhol — főleg az egyházi építészetben — nagyszámú késői gót emléktől is tarkázottan.

A középkor városának központja a főter volt; itt domborodott ki a leghatározottabban a város sajátos jellege; ide koncentrált a városi polgár szépeirének, bőkezűségének és gazdagságának legbeszédesebb tanujleit. Így van ez Krakóban is, melynek főterén, a Ryneken szinte összesűrítve található mindaz, amit a város jellegéről fönnebb mondtunk. A tér közepén ott áll a híres XV. sz.-ból származó posztóáruccsamok, a Sukienica, a posztókereskedők hajdani lerakódóhelye, — pártázatosan csipkézett renaissance oromzatával, késői gótikus árkádjával szinte e különleges lengyel stílus legszebb emlékének tetszik s külső építészeti értékét csak emeli bel-seje, mely jelenleg a krakói nemzeti múzeum képtárát (köztük monumentális Matejko-vásznak) foglalja magában. Vele szemben emelkedik a városi székesegyház: a Kosciól Mariecki, a lengyel gótikának e csodálatos alkotása, benne annak a Veit Stossnak híres számyasoltárával, ki a mi középkori lőcsei mestereinkre is annyira hatott. Mellette egy kisebb, még régibb gótikus templom, Szent Barbara egyháza, a krakói nép régi kedvenc temploma, hol a város középkori német periódusában egyedül talált otthonra a lengyel prédikáció. Általában, lehetetlen lenne felsorolni Krakó valamennyi, több mint 40 templomát, a korai góttól a késő barokkig valamennyi stílus megtalálható bennük; s legtöbbször mint beszédes tanujele a lengyel nép nagy vallásosságának, a napnak szinte minden órájában imádkozókkal van tele. Aztán ott áll még a Ryneken a régi, lebontott városháza monumentális tornya s a tér vele ellentétes oldalán Szent Adalbert sírkápolnája. Mindez valami csodálatos egységbe olvad napos tavaszi reggeleken, midőn az egész kép megszinesedik. A reggeli piacra bejönnek tarka népviseleteikben a környék asszonyai s lerakják áruikat, a napi élelmiszerszükséglettől kezdve egész tarka szőttesekig és színes virágokig. S hogy innen ne haladjunk tovább magyar reminiscencia nélkül: íme, az óraütést a székesegyház tornyából trombitaszó helyettesíti, amit a krakói népnyelv „hejnal“-nak nevez; messze elszakadt utolsó emléke ez a régi magyar városi és végvári életnek, midőn a „hajnal vagyon, szép piros hajnal...“ szavakra ébredtek a végvári katonák s felvidéki városaink lakói. Nálunk már régen nyoma veszett s lengyel földön még ma is tovább él ez a szokás.

Ami a magyar emlékeket illeti, Európának kevés Városa lehet, hol oly nagy számmal és annyira a köztudatban élneek ezek, mint épp Krakóban. A lengyel alaptermészet alapján véve konzervatív, történeti érzéke igen erős és érzékenyen reagál a múlt emlékeire. Hisz ez a város volt a felvidéki magyar kereskedelem legfontosabb lengyel állomása, egyetemén a középkorban igen sok magyar diák tanult, innen áradt bizonyos letagadhatatlan kulturális befolyás a keleti Felvidék népére és itt lakott jórészt az a Báthory István, kinek neve egyike a legnagyobb magyar szempontú realitásoknak ma is Lengyelországban. A krakói magyar diákok emlékét az ódon Jagelló-

egyetem, ma egyetemi könyvtárul szolgáló épületének — a lengyel világi gótika egyik legszebb emléke — előcsarnokában egy 1927-ben, a Magyar Történeti Társulat által állított emléktábla őrzi s hasonló beszédes formában nyilatkozik meg Báthory István emléke is, kiben legnagyobb királyaik egyikét látják a lengyelek. Arcképe többszörösen ott függ a gyönyörű Rafael, Rembrandt, Leonardo da Vinci képekkel s érdekesebbnél-érdekesebb történeti emlékekkel dicsekvő Czartoryski-múzeum falán, — éppúgy, ahogy ott látható a fényében megújuló Wawelben, a régi királyi várban. Ott pihennek hamvai is a Wawel székesegyházában a lengyel nemzet nagyjai, Hedwig, a Várna mellett elesett Ulászló, Sobieski János, Mickiewicz, Slowacki körében — sírkápolnája üvegablakán Szent István képe s koporsóján még ott fekszik a magyar történészek pár éve letett koszorúja.

De vájjon az életben is, a lengyel társadalom rétegeiben is ugyanazzal a lélekkel találkozik-e a magyar utas, mint amilyent a közös magyar-lengyel törtéket emlékei oly jólesően sugároznak szét? Ma Lengyelország egy velünk ellentétes hatalmi csoportosulás kültagjaként szerepel a világ közvéleménye előtt. Nem hat-e vissza ez a helyzet talán kissé tompítólag az irányunkban tagadhatatlanul meglévő rokonszenvre? Itt is azt kell tapasztalunk, ami figyelmünket Krakó külső rajzánál már megragadta: a múlt túlárad a jelenen; ez a város kissé befelé, Idssé visszafelé a múltba él ma is. Ahogy a múltban is közvetítője volt a magyar-lengyel barátságának és érintkezésnek, úgy igyekszik e szerepét megőrizni ma is s e helyzeten nem sokat változtathat a jelenlegi politikai helyzet pillanatnyi adottsága. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk ma már azt a tényt sem, hogy egész Lengyelországban ma már igen jelentős szláv irányzat uralkodik, amit nálunk többé-kevésbé tudatos önámítgatással ma szeretnek figyelmen kívül hagyni; a független lengyelség mint önálló szláv nép kezd magának részt kérni a szláv közösség életében, részesedni akar e közösség előnyeiből is végre, mivel eddig még csak hátrányaiban volt része. Az oroszot kivéve ez bizonyos közeledési fölületet jelenthetne a tőlük távoli és épp azért semleges Jugoszlávia s a közeli, bár az állandó népi animozitás történetileg jól megmagyarázható tudatával kísért Csehszlovákia felé, — mely utóbbival szemben azonban a lengyel társadalom még ma sem hajlandó feledni a legelső lengyel krónikásnak, a francia vagy olasz eredetű, névszerint ismeretlen „Gallusnak amaz intó szavait, miszerint „Bohemi sunt infestissimi Polononim“. Így tehát ez a szlavofil lengyel irányzat eléggé teoretikus alapokon nyugszik. De lehet-e ezen csodálkozni annak a Mickiewicznek hazájában, ki az ideális és elméleti pánszlávizmusnak legjelentősebb szóvivője volt? Ettől érintetlenül a magyar barátság állandóan ható, beidegzett társadalmi erő Krakó társadalmi és tudományos életében. Természetszerűleg érzi az óhajtott közös magyar-lengyel határral járó gyakoribb érintkezés hiányát, de így is újabb meg újabb szóvivőkre talál.

E sorok írója egy lengyel diákkongresszus, a lengyel jogászfűjság nagygyűlése alkalmával tartózkodott Krakóban s így az ifjúságon keresztül alkalma volt megfigyelni azt, hogy mily rétegekben és hogyan élnek a magyar szimpátiák. A jelen és a múlt közti ellentét előütközik e téren is. Nemzetük függetlenségét ez az új rend hozta s így érthető, hogy tudományos és gyakorlati érdeklődésüket ezen állapot vizsgálatának és fönntartásának szentelik. Előttük a „revízió“ szó egyjelentésű a danzigi korridor, a hajdani porosz, bár történeti jogon kétségtelenül Lengyelországot illető területek elvesztésével; a magyar ügy szóbahozójának helyzete e téren kényes és nehéz, bár a dolgok szétválasztása kellő tapintat mellett meghozza a kellő eredményt, hisz pl. épp Borah nyilatkozataival kapcsolatban igen tekintélyes és messzeható hangok hallatszottak a trianoni szerződés megfelelő revíziója s a közös határok mellett.

A békék fenntartását kívánó közös érdek hozza e lengyel jogászokat—úgy a fiúk, mint az atyák nemzedékét — közelebbi tudományos és gyakorlati közelségbe Csehszlovákia és Románia jogászságával. De míg a Csehszlovákia felé irányuló kapcsolatkeresés csupán elszigetelt csoportok társadalmilag alá nem támasztott privilégiuma, addig a Romániával való kapcsolatoknak az orosz veszély közösségével és a lengyel politika mai irányával eléggé indokolható sietős kiépítése annál alaposabbnak mondható.

De Krakóban a múltnak a jelennél jóval nagyobb ereje van s így azokat a magyar szimpátiákat, melyeket tán a jelen letompíthatna, a múlt iránti érdeklődés állandóan ébren tartja. A krakói egyetem bölcsészeti kara és annak is történeti szemináriuma a középpontja ennek az irányzatnak. A történeti szemináriumon belül igen élénk tevékenységű magyarbarát kör működik, mely előadássorozatával és propagatív tevékenységével állandóan ébren tartja a Magyarország iránti figyelmet. Eléggé meg nem hálálható érdemei vannak e téren Dabrowski János professzornak, Nagy Lajos királyunk életrajzírójának s annak a pár magyar ösztöndíjasnak, kik időnként a krakói egyetemet látogatják, hogy az irántunk érzett barátság tüzét nem hagyják kialudni.

A fiatal lengyel történészgeneráció Magyarország iránti érdeklődése két síkban mozog. Egyfelől a középkor közös művelődéstörténeti jelenségei érdeklik őket, másfelől pedig Báthory István korszaka. A középkori kapcsolatoknál az érdeklődés Szepes és Sáros területén át irányul felénk. Itt voltak a legjelentősebb kereskedelmi utak, melyeken át a déli kulturális és politikai magyar hatás lengyelföldre jutott; megnyilvánult ez úgy kereskedelmi mint kulturális téren. Másfelől Báthory koránál lengyel és erdélyi kapcsolatok, a magyar huszárság és hajdúság erdélyi nyomai s a lengyel és magyar nemesi életforma közti vonatkozások érdeklik őket. Nagy akadályja természetesen a még jobban elmélyítendő és elmélyíthető érintkezésnek a két nyelv közti nagy távolság, de e sorok írójának több magyar érdeklődésű ifjú történésszel volt alkalma találkozni, kik már meglehetősen előrehaladtak ritka nehéz nyelvünk meg tanulásában, amiben kétségtelen nagy érdemei vannak dr. Harajda Jánosnak, a krakói egyetem jelenleg egyetlen magyar történész ösztöndíjasának, ki immár második éve igen szép eredménnyel dolgozik a magyar és lengyel ifjúsági kapcsolatok tudományos és gyakorlati elmélyítésén.

A lengyel ifjúság jövőrekészülésében nagy komolyságot és céltudatosságot mutat. Miután a lengyel társadalom szerkezete a háború óta egészen demokratikussá vált, így az ifjúság sem érzi annyira szükségét a szociális átalakulás gondolatával való foglalkozásnak, mint nálunk. Eszmekörét szinte teljesen betöltik a nemzeti érdekű problémák, különben is a szociális irányú érdeklődést jelentősen csökkenti az orosz veszély közelsége és nagysága. Viszont sokkal nagyobb elmélyüléssel és részben nagyobb egyéni alkotókedvvel is szenteli magát tanulmányainak, mint azt megszoktuk magyar viszonylatokban. A lelkeket a visszanyert önálló államiság megőrzésének gondolata foglalja le, ennek áldoznak most munkát és energiát s ennek az államiságnak különbözőképp értékelt érdekében merülnek el gyakran — úgy tetszik nem nagyon okulva szomorú múltjukon — meddő viszályokba. Szinte közmondásossá vált már a magyar és lengyel természet közös vonásainak emlegetése s ebben valóban sok igazságot is találhatunk. Ez az új lengyel államiság irányozza jelenleg szekerét bármerre is, velünk tán gyakorta ellentétes irányú csoportok felé, előbb-utóbb mégis győzni fog az a belátás, mely már annyiszor hozta össze ezt a két hasonló temperamentumú, hasonló múltú nemzetet.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A jóvátétel halála, Lausanne gazdasági és politikai eredményei – A német választás előtti a porosz kormány félretétele – A francia belpolitika – Anglia pénzügyeit az ír kérdés

A JÓVÁTÉTEL, a háborútáni világrend egyik átka, egy évi haldoklás után kimúlt. Az 1931 tavaszán részben a német-osztrák vámuniós egyezmény, de fokozott mértékben a Credit-Anstalt összeomlása után bekövetkezett hitelfelmondások Németországban és Közép-Európában, indították meg a lavinát, amely nemcsak megrendítette a legnagyobb pénzügyi s iparvállalatokat Hamburgtól a Balkánig, hanem a közép-európai államok legerősebben fundált jegybankjait is megtámadta. Ezek az események vezették Hoover elnököt múlt év június 20-án ahhoz, hogy egy évre szóló moratóriumjavaslatát megtegye. A franciák tudvalevőleg már akkor védekeztek a Hoover-iniciatíva ellen, hiszen sejtették, — amit Németországban a tömegek nyíltan ki is mondtak — hogy többet a Német Birodalom részéről fizetést nem kapnak. A múlt év július közepére Londonba összehívott konferencia annál kevésbé tudott a helyzettel megbirkózni, mert Anglia maga rendkívüli mértékben szenvedett a német hitelválság következtében és így Franciaországgal szemben nem tudott azzal a tekintéllyel és eréllyel fellépni, amely a lausannei konferencián Ramsay MacDonald tevékenységét most jellemezte. Azóta nagy utat tett meg a világ: az 1931. év júliusának és augusztusának rosszemlékű mélypontjai után először a Brit Birodalom állott lábra és ezzel, nézetünk szerint, a világgazdasági válságba jutott emberiség ismét megkezdte útját a lejtőn felfelé. A lausannei egyezménnyel, amely, bármi legyen is más irányban a sorsa, egyszer s mindenkorra megszüntette a reparációkat Németországgal szemben, kétségtelenül új étape kezdődik, nemcsak az aktuális válságban, hanem a világháborút követő korszakban is.

A közel négy héten át tartó lausannei konferencia a nemzetközi együttműködés szempontjából jelentékeny siker. Erre azt lehet ugyan felelni, hogy Locarno is siker volt és mégis elfelejtették; Hága is az volt — és immár porrá vált. A lausannei egyezmény mégis több, mint amennyit remélni lehetett akkor, amikor az úgynevezett hitelező hatalmak az új német nacionalista kormány képviselőivel összeültek tanácskozni. Kétségtelen, hogy ebben nagy az érdeme Papén kancellárnak, aki már bemutatkozó beszédjével s az abban megnyilatkozó diplomáciai tapintattal és európai megértéssel igen jó benyomást tett; történelmi érdeme van Herriotnak, akit egész múltja, személyes kvalitásai és a francia választások baloldali, tehát meg egyezést kívánó eredménye rendkívüli mértékben támogattak az időnként lebírhatatlannak látszó nehézségek legyőzésében. Az érdem oroszlánrésze azonban Ramsay MacDonaldé, a brit premieré, aki nagyszerű optimizmussal, fáradhatatlan energiával és új gondolatolult s megoldásokat produkáló rugalmassággal vezette a két egymással szemben álló állam képviselőit a megegyezés felé.

A lausannei megegyezés eredményei a következők: elsősorban a reparációk megszűnése s ezzel közvetve a nemzetek közötti gyűlöletes és gyűlöltre vezető egyenlőtlenségek egyik elemének kiküszöbölése. Ugyan nem mondták ki, mint azt a németek szerették volna, az úgynevezett „Schuld-lüge“ paragrafus megszűnését, nem anullálták a versaillesi szerződés 231. cikkét, amely Németországot és szövetségeseit teszi felelőssé a háborús támadásért, de minthogy ezen a paragrafuson s az ezzel a cikkellyel bevezetett VIII. részen alapultak a jóvátételek, nyilván joga volt Papén kancellárnak otthon kijelenteni, hogy ez a cikkely is implicite megszüntnek tekinthető.

A jóvátételektől való megszabadítás fejében a németeknek vállalniok kellett — se körül folyt a legnagyobb csatározás — egy hárommilliárd márkás obligót, eltekintve a Dawes- és Young-kölcsönök szolgálatától, a belga márkaegyezmény terheitől, az amerikai okkupációs hadsereg költségeitől, amelyeket mindenképpen teljesíteniük kell. De ez az új obligó csak feltételelesen terheli őket. A lausannei egyezmény értelmében Németország három éven át semmit sem fizet, azután, 1935-ben, 3 milliárd márka értékű kötvényeket helyez el a Nemzetközi Fizetések Bankjánál, amely a piacrabocsátás felől egyrészt Németország hitelének helyzete, másrészt a világpiac felvevőképessége szerint fog dönteni olyképpen, hogy ezek a kötvények legkésőbb további 12 év múlva kerüljenek kibocsátásra. Amilyen összegű „bond” e 12 éven belül nem került volna kibocsátásra, az már megsemmisítettnek tekintetik. A kibocsátás pénzügyi feltételei ezenkívül olyanok, amelyek kapcsán nem látszik lehetetlennek, hogy az összeg a maga teljességében sohasem fogja Németországot terhelni.

Az üy körülmények között létrejött megegyezés bázisa az a tény, hogy Németország nem tud fizetni és az a felismerés, amelynek a múlt télen a bázeli szakértők nevezetes jelentése adott legnagyobb tekintélyt, hogy a gazdasági ellenszolgáltatások nélkül történő politikai fizetések rendszere egyik alapvető oka a mai válságnak. Hogy egyáltalában mégis megállapítottak fizetést és nem fogadták el az angolok és az olaszok által javasolt és pártfogolt teljes anullálás politikáját, annak oka Herriot következetes és konok ellenállása volt. Franciaország egyrészt nem akar teljesen lemondani szerződéses jogáról, másrészt arról a lehetőségről sem, hogy Németország valószínű fellendüléséből ne legyen akár neki, akár az általános európai rekonstrukciónak haszna. A lausannei egyezményből ugyan kimaradt az „európai újjáépítésre” vonatkozó célzás, de a tárgyalások alatt állandóan arról volt szó, hogy a németek eme fizetéseinek egy bizonyos hányada a középeurópai újjáépítést szolgálja — Franciaország kívánsága szerint elsősorban amaz államok javára (pl. Jugoszlávia), amelyek a német jóvátételi fizetések megszűnése következtében súlyosan károsodnak. Ezenfelül a hárommilliárd márka nagyobbik része a „hitelező államoknak” az Egyesült Államokkal szemben fennmaradó „esetleges” tartozása törlesztésére fordíthatnák.

Lausanne nagy eredménye tehát az, hogy meghozta az európai államok ama megegyezését saját problémáikról, amelyről az Egyesült Államok hivatott képviselői, mint Hoover elnök, Borah szenátor stb. azt mondták, hogy ha ez megtörténik, akkor hajlandó lesz Amerika is újból tárgyalni európai adósaival. Többre, mint újabb tárgyalásra, nem vállalkozott a ma Amerikát kormányzó párt és az elnök. Az adósságok kölcsönös teljes törlesztését csak akkor lehetett volna elémi Lausanneban, — eltekintve a franciák fentjelzett ellenállásától — ha az európai hitelező államok biztosak lettek volna abban, hogy az ő adósságaikat is elengedik, hiszen például Anglia lényegesen többet fizet a fennálló adósságkonszolidáló egyezmény alapján Amerikának, mint amennyit európai adóseitől kapna.

Az Egyesült Államok törvényhozásának és közvéleménye többségének hangulata ma a leghatározottabban ellene van az adósságok eltörlésének. A köztársasági párt választási programjából, amelynek alapján Hoovert újra jelölték, az adósságok kérdését óvatosan kihagyták, és így Hoovernek, ha újválasztanak, szabadabb lenne a keze s egy bizonyos mértékig, a tőle megszokott habozó, félénk óvatossággal követhetné az amerikai bank- s üzleti világ véleményét, amely a törlés mellett van. A demokrata konvenció, mely hosszas küzdelem után meglepetésszerűen Franklin Rooseveltet, New-York állam kormányzóját jelölte, ezúttal végre legyőzte a belső ellentéteket, választási programja azonban határozottan kimondja, hogy ellenzi a külföldi

államoknak az U. S. A.-val szemben fennálló adósságai törlését. Amerika tehát teljesen ismeretlen nagyság a reparációs- és adósságegyenlegben. Majdnem 100%-os a valószínűség, hogy az amerikai közvélemény, tehát az azt képviselő kongresszus és kormány a választás után sem lesz még hajlandó ezt a problémát abban a szellemben tárgyalni, mint Nagybritannia teszi (bár az is valószínű, hogy lényeges leszállítás elől nem fognak elzárkózhatni, csak kérdés, hogy a megegyezés az európai adósokkal teljesen fedni fogja-e a lausanne-i egyezményt). Ezért kellett a Lausanneban tárgyaló hitelező hatalmaknak biztosítószelepet nyitva hagyniok a maguk számára, arra az esetre, ha az Egyesült Államokkal nem tudnának megegyezni és így az ő kötelezettségeik saját hitelezőikkel szemben fennmaradnának. Ez a biztosítószelep az úgynevezett „gentlemen agreement“, amelynek értelmében a hitelező hatalmak kötelezik magukat, hogy a lausannei szerződést nem ratifikálják mindaddig, míg köztük és saját hitelezőik között kielégítő megállapodás nem jön létre. Ha tehát nem ratifikálnak, új helyzet áll elő és a kormányok újabb konzultációra gyűlnek össze. Jogilag ismét a Young-terv, azaz a hágai szerződés lép életbe; a tárgyaló államférfiak nyilatkozataiból azonban kétségtelen, hogy Németország számára a helyzet már nem változtatható meg, azaz in peius nem modifikálható.

Németország, mint már fentebb említettem, kísérletet tett arra, hogy a jóvátétel! kérdés elintézésével együtt bizonyos politikai problémákat is belevonjon a tárgyalásba, azaz, ha már elhatározza magát a német kormány, hogy a Young-tervben vállaltak megszűnése után további pénzügyi terheket mégis magára vesz, ennek ellenében megszabaduljon a háborús bűnösség vádjától és elérje a leszerelés kérdésében a jogegyenlőséget. Papén kancellár, amikor hozzájárult ahhoz, hogy bár csak a jövőben esedékes és öszszegszerűleg valóban nem jelentékeny fizetésre vállalkozott (a Dawes-terv egyetlen teljes annuitása két és fél milliárd márka lett volna!), érthető okokból politikai koncessziót óhajtott hazavinni. Viszont, ha egész elfogulatlan tárgyilagossággal igyekszünk vizsgálni az eseményeket, be kell látnunk, hogy nehéz lett volna a franciáknak beleegyezniük abba, hogy annak ellenében, ha lemondanak a szerződésileg őket megillető fizetésekről, még ráadásul politikai engedményeket is legyenek. A politikai engedményeket és biztosítékokat tehát másnak kellett megadnia. Ez a más Nagybritannia volt, amely, szószólója Ramsay MacDonald útján, ismét olyan nagyvonalúnak mutatkozott, mint amilyenek, nagy történelmi hagyományaihoz híven, lennie kellett. A konferencia kezdete óta szó volt a hatalmak egy közös ünnepélyes nyilatkozatáról, amelyben — mint annyiszor máskor — ismét kötelezték volna magukat arra, hogy konfliktusaikat békésen oldják meg stb. Minthogy ezt francia részről összeköttetésbe akarták hozni egy német részről teendő politikai fegyverszüneti nyilatkozattal, amelynek köteleznie kellett volna a németeket arra, hogy kb. tíz éven át nem vetnek fel újabb politikai problémát, ez a terv természetesen a németek ellenállásán bukott meg. Így jött végül létre az angol-francia „konzultatív egyezmény“, — tanácskozásra irányuló kölcsönös kötelezettség — amelynek létezéséről a brit külügyminiszter július 13-án informálta a nyári szabadságra menő Westminster parlamentet.

Ennek a megegyezésnek az értelmében a két nagyhatalom — Nagybritannia és Franciaország — kötelezi magát, hogy egymást kölcsönösen a legnagyobb őszinteséggel informálják „minden olyan kérdésről, amely eredetében hasonló a most Lausanneban oly szerencsésen megoldotthoz és amely érintheti az európai rendszert“. Remélik továbbá, hogy más kormányok csatlakoznak hozzájuk és ugyanezt a procedúrát elfogadják. Másodszor kijelentik, hogy a leszerelés kérdésében közreműködni fognak egy a

leszerelés dolgában minden érdekelt hatalom számára jótékony és méltányos megoldás elérésében. Harmadszor egymással és más hatalmakkal közreműködnek a világgazdasági konferencia alapos és gyakorlati előkészítésében.

A megegyezést kezdeményező két állam egyidejűleg felszólította az olasz, belga és német kormányokat a csatlakozásra, amivel nyilván el akarta kerülni azt, hogy a megegyezésnek kizárólagos kettős antant jellegét adja, amit viszont mégsem sikerült teljesen elérnie. Hz az eredetében és természetében, továbbá bejelentésének módjában különös egyezmény természetesen a legellentétesebb kommentárookra adott alkalmat, amelyekből, a nagyon homályos és céltudatosan burkolt autentikus nyilatkozatok mellett, ma nemcsak hogy nehéz, de teljességgel lehetetlen kihámozni valódi jelentőségét.

A francia sajtó és közvélemény tekintélyes része a francia-angol entente cordiale föléledését látta ebben az egyezményben, vagy legalább is azt a biztosítási paktumot remélte benne felfedezni, amelyet Franciaország Anglia részéről 1919 óta nem tudott megszerezni. Sajtó, parlament és közönség tulajdonképpen ilyen értelemben ünnepelte is Herriot-t. További interpretáció az volt, hogy ez biztosítja Franciaországot az Egyesült Államokkal való adósságmegszüntető tárgyalásokban az ellen, hogy Anglia külön megállapodásra lépjen Washingtonnal. Az első interpretációt a német sajtónak különösen nacionalista része teljes mértékben magáévá tette, az amerikai vonatkozású magyarázatot pedig a newyorki és a washingtoni sajtó kommentálta aggodalommal. Mármost az a tény, hogy a konzultatív megegyezéshez csatlakozásra szólították fel Rómát, Brüsszelt és Berlint, továbbá más európai hatalmokat is és hogy a két első — kívülük pedig többi közt a budapesti és a varsói kormány is — már csatlakozott is, tulajdonképpen prima facie megcáfolja a biztonsági szerződés vagy kétoldalú megállapodásra vonatkozó felfogást. Másrészt az angol külügyi hivatal hangsúlyozottan rámutatott arra, hogy a konzultatív megállapodás kifejezetten az európai rendszerre vonatkozik, tehát kizárja azt, hogy az Amerikával való tárgyalásokra alkalmazható legyen. Ha ezt elfogadjuk is, természetesen fennmarad még mindig az a gyanú, hogy ahol egy vagy két titkos megállapodás volt (a gentlemen agreement-et is csak egy héttel később hozták nyilvánosságra), ott lehet még a felsorolt lehetőségeket fedező egyéb titkos egyezmény is és hogy talán ez adja Franciaországnak a siker biztos érzését.

Kétségtelen, hogy a „deklaráció“ első pontja biztosítja Franciaországot az ellen, hogy Anglia a békeszerződésből származó kérdésekben vele való előzetes tanácskozás nélkül foglaljon állást; viszont nem lebecsülendő az a következtetés, hogy a megállapodásnak ez a pontja utat nyit a békeszerződésekből származó összes kérdések békés és őszinte tárgyalás útján való felvetésére. A francia verzió szerint „a két nyugati nagyhatalomnak ez a megegyezése a biztonság igen fontos elemeit kölcsönzi a világpolitikai szervezet rendszerének és garancia minden olyan kísérlet ellen, amellyel az európai békét megzavarhatnák“. Feljegyzésre méltó viszont, — amit Herriot a Kamarában kiemelt — hogy „a szerződéseket tehát közös egyetértéssel revideálni lehet“ és Franciaország csak az ellen foglal állást, hogy egyesek akaratából széttépjék a fennálló szerződéseket. Ha az utolsó tíz év, de még az utolsó két év alatt tett francia hivatalos kijelentésekre emlékezünk, felmérhetjük azt az óriási haladást, amit az utolsó három hónap francia evolúciója s a lausannei konferencia lefolyása és eredménye jelent az előzőkhöz képest.

Ha tekintetbe vesszük a két főtárgyaló — MacDonald és Herriot — politikai gondolkodásának rokonságát és azt az aggodalmat, amivel országaikban a nemzeti szocialisták „politikai elgondolását“ kísérik, nincs kizárva az sem, hogy ez a megállapodás — akár csatlakozik hozzá a ma természetesen

még habozó német kormány, akár nem — biztosíték akar lenni a német belpolitika olyan változásai ellen, amelyek a többi hatalmakat bevégzett tények elé állítanák. Azok az aggodalomkeltő polgárháborúszerű jelenségek, amelyeknek a Német Birodalom az utolsó hetekben színterévé vált, joggal töltik el nyugtalansággal a külföldet éppen akkor, amikor majdnem az egész világ szolidárisán igyekszik Németország számára a válságból való kijutást megkönnyíteni. Keserű elégtétel lehet Brüning volt kancellárnak, akit a cél előtt történt kibuktatása éppen ennek a sikernek történelmi glóriájától fosztott meg, hogy a nacionalista új kormány, amely magát a nemzeti koncentráció rezsimjének nevezte, a külső látszat szerint éppúgy megkapja a hazaárulás bélyegét a nemzeti szocialisták részéről a lausannei szerződésért, mint ahogy ez kijárt volna Brüningnek. Pedig a Papen-kormány a barna hadsereg újból való engedélyezése és más hasonló rendszabályok által igyekezett Hitlerék jóindulatát megnyerni még egyes — különösen déli — államokkal provokált konfliktus árán is. A szenvedélyek — a felvonulási engedély megadása következtében — ma utcai harcokban robbannak ki a birodalom területén. Ezek a mind több halottat követelő összeütközések a birodalmi kormánynak további, nyüvánvalóan programszerű lépéseit hozták meg: Poroszország kormányzásának két hónap óta vajdó kérdését a nemzeti szocialisták által követelt irányban eldöntötték. A birodalom elnöke a weimari alkotmány elszakíthatatlan rugalmasságú 48. szakaszára hivatkozva, Papén kancellárt kinevezte kormánybiztossá Poroszország területére, a kancellár viszont elmozdította helyéről a porosz miniszterelnököt és belügyminisztert. A belügyminiszter helyettesévé kinevezett esseni főpolgármester pedig a berlini rendőrséget tisztogatta meg a politikailag nem a mai kormányhoz tartozó főnökeiktől. Hindenburg ezenkívül ostromállapotot hirdetett Poroszország területén és a kormány betiltotta a felvonulásokat, amivel részben visszaállította azt a helyzetet, amit a Brüning-kormány bukásakor talált. A nemzeti szocialisták és a német nemzeti párt helyeselve fogadták ezeket az intézkedéseket; míg a centrum, Brüninggel élén, a legélesebben elítéli a birodalmi kormány eljárását s természetesen fokozódó élességgel ugyanez a véleménye minden baloldali pártnak. Egyes déli államok kormányai csatlakoztak a hivatalából elmozdított porosz Braun-kabinetnek a birodalmi főtörvényszékhez az elnök és a birodalmi kormány rendeletei ellen beadott panaszához, amivel védeni akarják az országos autonómiákat és, nézetük szerint, az alkotmányt is.

A birodalmi kormány úgy látszik szilárd eltökéltséggel megy tovább azon az úton, amelyet nagy valószínűség szerint Hitlerrel egyetértésben jelölt ki magának. A német alaposágot és szervezőképességet ismerve, majdnem kétségtelen, hogy minden napra, sőt talán minden órára megvan a pontosan megállapított program. Amit lehetetlen megmondani ebben a percben, az az, miből áll ez a program, továbbá, hogy a Papen-kormány tényleg csak előkészítője-e Hitlernek, vagy pedig Schleicher és Papén a maguk útján járnak-e, a Hitler-mozgalmat felhasználják és levezetni igyekeznek-e. Lassanként akarják-e így megvalósítani a birodalmon belől Hitler belpolitikai programját, hogy azután, a nemzeti szocialisták balszárnyát kiszorítva, a saját vezérletük alatt, tehát a német nagybirtok, nagyipar, nagytóke és intelligencia képviselőiből alkossák meg a kormányzás szükséges bázisát. Még mindig nyitva marad azonban egy egész sorozata a problémáknak: Meg tudja-e tartani a kormány ilyen körülmények között a választásokat? Mit csinál az új parlamenttel, amelyben semilyen oldalról sem számíthat többségre? Vagy arra gondol-e, hogy sikerül neki a józabb Hitler-elemekből, a Hugenberg-csoportból, sőt a Centrumból, legalább annak jobbszárnyából munkaképes koalíciót létrehozni, melyben a vezetés az

övé maradna? Vagy pedig kisül-e a végén, hogy gazda nélkül csinálta a számítást és nem képes ura maradni a helyzetnek? Ha evvel az eshetőséggel számol, nem okosabb-e, ha elhalasztja a választást, vagy pedig feloszlatja a meg nem felelő Reichstagot? Rá tudja-e erre venni az elnököt és ha igen, meddig, illetve a szükséghez képest hányszor? Elégséges-e a rend fenntartására a Reichswehr és hajlandó-e a szervezett fegyveres erőt minden rendzavaró csoport ellen felhasználni? Valószínű, hogy a kormány egy-két vezetőjének agyában megvan a pontos tervzet; csak kétséges marad, vajjon az események mindig alkalmazkodnak-e a legpontosabb — alternatívákban is gazdag — haditervekhez? Mindmegannyi súlyos kérdés, amelynek mikénti választától függ, vajjon Németország képes lesz-e azt a nagy sikert, amit neki Lausanneban a világgazdaság katasztrofális körülményei és egyes volt ellenfeleinek nagyvonalúsága adott, valóban saját és az egész európai kontinens hasznára fordítani?

A LAUSANNEBAN rendkívül nehéz körülmények között tárgyaló Herriot helyzetét saját választási többségének pártjai mindenképpen igyekeztek otthon még nehezebbé tenni. Előbb majdnem palotaforradalom volt a radikális szocialista pártban, amely elégedetlen volt Herriot lausannei taktikájával, azt állítván, hogy az semmiben sem különbözik Tardieuétól. De a legnehezebb küzdelmet a költségvetési deficit eltüntetését célzó kormányjavaslatok körül kellett megvívnia, mégpedig két ponton. Először igyekeznie kellett megakadályoznia, hogy a választók különböző csoportjainak érdekeit képviselő kamarai pártok ne faragjanak le túl sokat a kormány által tervbe vett megtakarításokból és új adótermekből; másodsor pedig saját pártja balszámyának és a szocialistáknak a hadsereg rovására javasolt megtakarításait kellett kiküszöbölnie. Valamit el tudott érni az első ponton is, bár ahhoz, hogy a költségvetést egyensúlyba lehessen hozni a folyó és a következő pénzügyi évre, a kormánynak adatokkal bizonyított számításai szerint 4.4 milliárd frankra (megtakarításra és új teherre) lett volna szükség, míg abban az állapotban, amelyben a Kamara maga és pénzügyi bizottsága a javaslatokat elfogadta, csak 2.680 millióról történt gondoskodás. A legveszedelmesebb támadás azonban a katonai költségvetés tételénél érte, már csak azért is, mert ellenzéke, a szocialisták, volt választási szövetségese lévén, a támadás és visszaverése teljesen felforgatta parlamenti többségének alapjait. A szocialisták bizonyos megtakarításokat a tartalékosok ezévi behívásának elhalasztásával akartak elérni, amit Herriot csak egész tekintélye latbavetésével és a bizalmi kérdés felvetésével tudott legyőzni — a jobbpártok egy részének passzív, más részének aktív asszisztenciájával. Úgyhogy ha a legutolsó szavazás eredményeit nézzük, Herriot kormánya bázisának súlypontja a balközépről átcúszott a jobbközépre. A lausannei siker és a viszonylagos parlamenti győzelem hevében — mindenki el akarja most kerülni a kormányválságot — ennek a következményei ma még nem vehetők észre. Ma Herriot tekintélye adja meg a kormány jellegét, melynek összetétele azonban már nem felel meg mai többsége összetételének. Azonban a miniszterelnöknek, aki érezte a Kamarában, mennyire nem ragaszkodik a hatalomhoz és mennyire csak kötelességét véli teljesíteni az országgal szemben, egész személyes varázsára és presztízsére lesz szüksége, hogy állandósítani és biztosítani tudja kormányzását éppen az ország érdekében.

A NYUGALOM ÉS ÖNBIZALOM, a politikai fegyelmezettség és kötelesegteljesítés felemelő jeleit mutatja ezzel szemben a még mindig nem csekély problémákkal küzdő, de azokkal diadalmasan megküzdeni tudó Nagy-britannia. óriási arányú kölcsönkonverziója, amellyel valamivel több mint

2 milliárd font sterling értékű hadikölcsönt konvertált 5-ről 3.5%-ra, szinte teljes sikerre vezetett: a kötvénytulajdonosoknak kb. fele már elfogadta a konverziót; összegben pedig valószínűleg csupán alig néhány száz millió font értékű kötvényt kell majd megváltania. A konverzió nagyjában 30 millió font sterling nyers és 23 millió font sterling tiszta hasznot jelent a kincstárnak. Nincs országa a világnak, amely ma a pénzügyi és gazdasági erőnek, önbizalomnak és áldozatkész hazaszeretetnek ezt a példáját tudná felmutatni. Ennek köszönheti, hogy a világ politikai vezetése lassan ismét kezébe kerül.

Kellemetlen, de nem életbevágó gondja Nagybritanniának az új viszály az ír Szabadállammal. Az ír republikánus párt győzelme óta az 1921. évi ír-angol szerződésen alapuló viszony a Brit Birodalom és az ír Szabadállam között kritikussá vált. Eamon de Valera új miniszterelnöknek, ennek a spanyol-ír forradalmárnak javaslatára a Dail Eireann — az ír képviselőház — egyoldalú határozattal eltörölte a Dail tagjai által az angol király személyének az eredeti megegyezés értelmében teendő hűségesküt; azonfelül a kormány bejelentette, hogy az Anglia garanciájával felvett föld-reformkölcsön annuitásait nem továbbítja az angol kincstár részére. A brit nemzeti kormány mind a két cselekedetet szerződésszegésnek minősítette. A hűségeskü eltörlésére vonatkozó törvényjavaslat egyelőre nem lépett érvénybe, mert az ír Szenátus lényegesen megváltoztatta, aminek következtében a kormánynak 18 hónapig kell várnia, amíg a Szenátus akarata ellenére és feje felett életbeléptetheti. Minthogy azonban az agrárkölcsön annuitásának beszolgáltatását megtagadta az ír kormány és nem fogadta el a londoni kabinetnek brit birodalmi döntőbírósgót javasoló indítványát, az angol parlament július 15-i érvénnyel differenciális vámokkal sújtotta az ír behozatalt, elsősorban az agrártermékeket. Ezzel vagy teljesen kizárja a brit piacról a szomszédos ír sziget termékeit, vagy kényszeríti az ír termelőt, hogy a magasabb vám terhét viselje, másrészt az a reménye van, hogy az elmaradt annuitást ilyen módon vámjövedelemmel fogja magának megtéríttetni. Ez a rendelkezés rendkívül súlyos csapás Írország agrár lakosságára és csak az írek fanatikus konoksága és angolgyűlölete kell hozzá, hogy ennek dacára, fogcsikorgatva bár, kitartsanak jogilag védhetetlen és csak érzelmileg magyarázható álláspontjuk mellett.

OTTLIK GYÖRGY

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag karrigóljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tanfa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsájtathatók könyvkereskedői forgalomba.

AZ ÁRULKODÓ NYOMDAFESTÉK

LEITER JAKAB és Claquehutes Frigyes közismert alakjai az íróvilágnak. A mende-monda szerint mindkettő valami fuzsitus papírpusztítónak pennája alatt született; az előbbi a német „Jakobs Leiter“ (Jákob létrája), az utóbbi a „Feder des Claque-Hutes“ (a klakk-kalap rúgója) kifejezés torz fordításaképpen jött e világra. Idővel a két homunkulusz nemcsak az effajta fordítói baklövéseknek vált szimbólumává, de — mint gúnyos szállóige — gyűjtőneve lett mindazon tévedéseknek, amelyekbe íróember ismeretbeli fogyatékoságból, felületességből vagy szelességből esik. Pedig gyakorta esik! Leiter Jakab családja lépten-nyomon szaporodik, úgy-hogy ma nála találóbban aligha idézhetné valaki a költőt:

... nagy az én családom.

Nagy az én családom. Kelettől nyugatig,

nyugattól keletig ...

(Kosztolányi)

Aki győzi idővel, türelemmel s megvan az a rossz szokása, hogy olvasmányaiból olykor jegyzeteket készít, amellet a kuriózumok iránt sincs minden érzék nélkül, mihamar megtöltheti noteszét e csodabogarakkal, melyek nincsenek se faunához, se flórához, se klímához kötve: mindenütt, minden körülmények között bőven tenyésznek.

Terünk nem engedi s célunk sem lehet e folyóirat hasábjain rendszeres gyűjtések anyagát publikálni. A gyűjtés munkája különben nem is lehet rendszeres. Az ember nem pécézhet ki magának „hálás“ területeket; az olvasmányainkat kezünkre juttató véletlen játéka sokszor az egész... Olykor határozottan szerencséd (vagy peched?) van. Kezedbe veszel egy könyvet — mondjuk, egy történelmi regényt — és abban minduntalan olyan nóvumokat találsz, melyek legprimitívebb tárgyi ismereteidbe ütköznek; fordítást olvasol a villanyoson és megakaszt egy bizarr kifejezés, hogy okvetlenül meg kell keresned és fel kell lapoznod az eredetit, mikor is hallatlan szarvas-hiba nyomára bukkansz; a napilapokról s tudomány-népszerűsítéssel megduzzasztott mellékleteikről nem is beszélve, a folyóiratok és tudományos művek között is igen gyakran kerül asztalodra olyan, melynek egy-egy passzusa utánjárásra késztet. Mitévő légy? Követed az egyszeri apa bölcs utasítását: „Fiam, ha nem tudsz valamit, nézd meg a lexikonban.“ Ám a lexikon új családást okoz: a tudás e közkeletű kútfői sokszor ismét csak csodabogár-gyűjteményedet gyarapítják.

A Magyar Szemle több ízben foglalkozott az objektív tények és tudományos igazságok körül felbukkant hazugságokkal és meghami-

sírásokkal, tévedésekkel és eltévedésekkel¹, — nagy apparátussal megindított gyűjtés eredményei helyett ezúttal is inkább csak hasonló helyreigazító glosszákat közlünk. Ám az se lenne érdektelen és haszontalan vállalkozás, ha egyszer valaki — némely napilapunk és folyóiratunk hasonló kezdeményeit felkarolva — folytatná és kiegészítené Tóth Béla kitűnő gyűjteményeit: a Szájnál szájra, Mendemondák és A magyar anekdotakincs c. kiadványokat.

A furcsaságok tárháza kimeríthetetlen. Amint az anyag eredete a legkülönbözőbb forrásokra utal, úgy természete is a legnagyobb változatosságot tünteti fel. Sem a hazai, sem a külföldi gyűjtemények címbeli distinkciója nem sokat változtat a tartalom heterogén voltán, ígérhet a dm szállóigéket, idézetgyűjteményt, mendemondákat) anekdotákat vagy csodabogarakat, — a tartalom így is, úgy is pele-méle. így szövődik Tóth Béla említett gyűjteményeinek anyaga is egymásba s nem egyszer ugyanazon adat valamennyi kiadványában megismétlődik. Együtt vannak itt: Leiter Jakabok (állítólag Ágai Adolf szándékos tréfája volt e torz fordítás), anakronizmusok (Hadúr, Benczúr: Vajk megkeresztelése), hibás etimológiák (huszár), nem létező idegen szavak, elszólások, szójátékok, egyszóval a tréfacsináló kedv, a túlzás, tévedés, figyelmetlenség, tudákosság és tudatlanság változatos termékei számtalan, a köztudatban meggyökerezett pletykával, mint aminő például a lánchídi oroszlánok nyelve, meg hogy szobrászuk, Marsalkó János szégyenében a Lánchíd közepéről a Dunába ugrott, holott csak 1883-ban halt meg végelgyengülésben...

Amily érdekes és szórakoztató olvasmányt nyújtanak ez antológiák egyfelől a közönségnek, oly jó szolgálatot tehetnek másfelől a tudományos világnak; adataiknak a történet-, nyelv-, néprajzi tudomány és pszichológia egyaránt hasznát veheti.

A gyűjtő főszempontja a jóhiszeműség megállapítása s a tévedés helyreigazítása. Elvégre emberek vagyunk s az „errare humanum est“ törvényénél fogva a bölcs is hétszer botlik naponta ... A rosszhiszemű tévedés, tendenciózus félrevezetés, hamisítás és hazugság már a tudományos élet arénájába tartozik. E téren a tudományos szakköröknek kell elvégezniük a cáfolatot. Munkában nincs hiány.

A FURCSASÁGOK KRÓNIKÁIBAN a legterjedelmesebb fejezetek egyike az anakronizmusoké. Anakronizmussal és jelentésbeli árnyalataival (korszerűtlenség, korellenesség, kortévesztés), valamint válfajaival, minők a prokronizmus (az eseménynek a valónál korábbi keltezése), parakronizmus (az eseménynek a valónál későbbi keltezése), — éppoly gyakran találkozunk életben, irodalomban és művészetben, mint korrelációjával, az anatópizmussal, vagyis a térre, helyre vonatkozó tévedéssel. De ezek egyúttal egészen sajátos szerepet is töltenek be és igen gyakran a költői, illetve művészi szabadság területiális jogait élvezik.

¹ Balogh József: A hazugságok a világháborúban. 1929. VI. köt. 3. sz. — Mályusz Elemér: Történeti regények történelem nélkül. 1930. VIII. köt. 3. sz. — Két kolportázs-könyv. 1930. IX. köt. i. sz. — Hajdú István: Nyelvrontás műfordításainkban. 1930. IX. köt. 3. sz.

Más a tudatlanságból és megint más a szándékosan alkalmazott anakronizmus. Az megütköztet, ez szépségek kútforrása is lehet. A köznap kortévesztéseken mosolygunk, a művészet anakronizmusában gyönyörködünk. A művészetek története valóságos példatára az anakronizmusoknak s ugyancsak barbár pusztítást vinne véghez az, aki a műalkotásokat ezektől „megtisztítaná“. Hogy csak néhány példát idézzünk: Rafaelnek „A jeruzsálemi templomból kiűzött Heliodoros“ és a „Bolsenai csodás mise“ c. festményein, melyeknek egyike a Kr. e. II. században, másika 1263-ban lejátszódott eseményt ábrázol, ott látjuk II. Gyula pápa képét; Munkácsi „Honfoglalásán“ Árpád vezérei között Jókai Mór is szerepel; Ferenczi Károly „Hegyi beszéd“ c. vásznán a középkori páncélos lovag, a polgári öltözetű zsidó és a szalmapalariás oláh pásztor együtt hallgatja Krisztus igéit... S ki ne érezné e „tévedéseknek“ a hiteles tényeket túlszárnyaló irracionális többletet? Egy szép hazugság sokszor több, mint száz szikkadt igazság! Vergilius Aeneast és Didót kortársakká teszi, Zrínyi Szolimánt a szigetvári hős kardjától ejti el, Arany János Nagy Lajos olaszországi hadjáratait egybefogja; a historikus azt mondja: nem így történt, a költő így replikázik: így kellett történnie! De nem is szükséges, mindig, hogy alapeszme vagy szerkezet igazolja a költőt, — elég ha nagyon szépen tévedt... Ma már mindenki tudja s bizonyára Arany kortársai között is sokan tudták, hogy a tengerit Amerikából importálták, hogy tehát Toldi idejében nálunk még ismeretlen volt; de ki áldozná fel a kukorica hiteles életrajza kedvéért a költő halhatatlan sorait:

„Hajh! be zokon esik most hallgatnom téged!
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
Máskor a tűzhelynél tengerit morzsolva,
Ítéletnapig is elhallgattam volna ..

Petőfi jól tudta, hogy Tatárországból nem igen lehet átlátni Taljánországba, hol „örökös tél vagon“, meg hogy Itáliából sem jut az ember közvetlenül Lengyelországba, „Lengyelek földjéről pedig Indiába“ és végül, hogy Franciaország és India sem éppen határos, a János vitézben mégis élt ez anatópizmusokkal, sőt halmozta őket, mert a fantasztikus térszemlélet — mint stílszerű dekoratív keret — igen hatásosan fokozta költeménye meseszerűségét.

Már sokkal kevésbé gazdagítja esztétikai érzékünket a Franklin-lexikon hasonló huncutsága, mely — Budapest, Magyarország székes fővárosa címszó alatt — mindenáron arról akar meggyőzni, hogy „Buda a festői balparton, Pest a jobbparti nagy kiterjedésű síkságon fekszik.“ (A Franklin kézi lexikona, 1911. I. köt. 449. hasáb.) Cikkíró bizonyára hajókiránduláson, Visegrádra menet készítette e meglepő helyrajzot.

Az író szórakozottságát árulja el Vámbéry Ármin angolnyelvű magyar történetének (Hungary in ancient, mediaeval, and modern times. 6. ed. London, 1897) egyik képmelléklete is. A kép Wagner Sándor közismert történeti festményét, Dugovics Titusz 1456-iki nándorfehérvári hősieis önfeláldozását ábrázolja, ezzel a különös szöveggel: Self-immolation of Szondi. Szerző hivatkozik a 301.

lapra, hol részletesen tárgyalja Szondi György 1552-iki önfeláldozását, említi Arany János szép balladáját, vagyis az utalás és a szöveg teljesen fedi egymást, éppen csak a képnek nincs semmi keresni-
valója a könyvben; Dugovics neve még csak nem is szerepel benne.

Márki Sándorral is megesett egy ilyen fatális névcsere, midőn t. i. egyik dolgozatában Vörösmarty-versként idézte Pap Endrének „Eötvös Carthausijára“ írt költeményét:

Bánatnak könyve; kár hogy nem regény,
De nincsen benne egy szó költemény ...

Térjünk vissza az anakronizmusokhoz.

Gulácsy Irén „Pax vobis“ c. regényének egyik főszereplője I. József császár. Szerző az uralkodó egyik legfeltűnőbb ismertetőjeléül az előreálló alsó ajkat domborítja ki. Csupán az első kötetben négy helyen is olvassuk: „... enyhén előreálló alsó ajkai lassan széthúzódtak... József erős alsó ajka előretolódott... A császár keserű önelégültséggel tolta előre erős alsó ajkát... József tekintete kihalt volt, előretolt alsó ajka lankadtan lefüggött.“ (I. köt. 93., 267., 306., 322.1.) Nos, a történelem éppen I. Józsefről állapítja meg, hogy „termetre hasonlított ugyan atyjához (akit Gulácsy regénye szerint a kurucok „teveszájúnak“ csúfoltak), de arcra nem s még a Habsburgok jellemző sajátossága, a lecsüggő ajak is hiányzott nála.“ (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. 7. köt. Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest. 1898.579.I.)

A regényből nyilván kitetszik az író archaisztikus törekvése is, minek szolgálatában kétségtelenül nagy munkát végzett. Annál kirívóbb, hogy Pálffy János gróf és Haller Gábor báró kölcsönös fogságbaesésekor, ennél a rókafogta-csuka jelenetnél, mindketten önözik egymást: „Mostantól az ön rendelkezésére ... Majd megmondja ön... Ön rébuszokban beszél, fiatalember... ön foglyulejthetett.“ (I. köt. 167., 169. 1.) Köztudomás szerint régente a „kegyelmed“ megszólítás divatozott. Széchenyi kezdte (1833!) ez eladdig csak összetételekben (önmaga, önnön, önhitt) szereplő személynévmást önállólag használni. „Legyen. ön’ a megszólító általános cím, mondá Széchenyi; rövid is (mint a you, vous, sie), nincsen is egy vagy más értelemben elkoptatva.“ És lön! (Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest. 1902. 250. 1.)

Egy igen jószándékú folyóiratunk legutóbb, megtámogatandó a külföld előtt is revíziós törekvéseinket, a mohácsi katasztrófából való kiemelkedés kérdését vizsgálja, s ott többek között ezt olvastuk:

„János király kezét csókolt a szultánnak a mohácsi mezőn a harc után, amikor megérkezett a mezőre. El is fogadta Szolimán bókjait, szíveskedését és keleti nyelvű áradozásait, amivel hűbérül kínálta neki Magyarországot.“

Ezzel szemben — minden történelmi tankönyv tanítja —: Szily János csak Szegedig jutott az erdélyi hadakkal, midőn Mohácsnál a csata eldőlt. Tehát a harc után nem találkozhatott a szultánnal a mohácsi mezőn, minthogy oda meg sem érkezett. Kerek három

évvel később, 1529 nyarán folyt le a nevezetes találkozás, amikor Szulejmán Bécs ellen indult Ferdinánd „meglátogatására“. A találkozást Szalay József és Baróti Lajos (A magyar nemzet története.

III. köt. 30. 1.) így adja elő:

„Aug. 18-án történt a magyar nemzet második meggyalázása e helyen. A szultán udvara teljes fényét kifejtve fogadta Lippáról háromszáz lovas kíséretében idejött János királyt, akinek üdvözlétére fényes kísérettel elébe küldte Ibrahim nagyvezért. János elérvén a szultán sátrához, leszállott lováról s tizenegyed magával belépett. A szultán felállott, három lépésre eléje ment s megölelte. Vájjon kezet csókolt-e János a szultánnak? egész határozottan nem tudhatni, mert az egykorúak előadásai eltérnek e tekintetben.“

Alább azt olvassuk a cikkben, hogy „Európa bámulata és nem kis irigysége küldött sóhajokat Bocskay és Bethlen után“. Vájjon használ-e külföldön ügyünknek ily tévedés? Termékenyebbé válik-e a külföld fogékonysága, ha azt akarjuk magunkkal elhitetni, hogy Bocskay és Bethlen energiáját irigyelte tőlünk a külföld, holott Bocskayt alig ismerte, Bethlen pedig eleget panaszkodott a külföld közönyösségére.

Kicsit másképpen kellene talán a külföld tájékoztatásának munkáját megfogni...

A kompromittáló hiba megtörténhetik olykor akkora papírdarabkán is, mint egy levélbélyeg. Filatelista körökben élénk figyelmet keltett nemrégiben a legújabb román emlékbélyeg téves évszámozása. Alexandru cel Bún (Jó Sándor), Moldva egykori fejedelme halálának ötszázévestendő évfordulója alkalmából a román posta 6 lejes emlékbélyeget hozott forgalomba. A bélyegen, a fejedelem arcképe alatt, ez a két évszám szerepel: 1406—1432. A bélyeg forgalomba bocsátása után tűnt ki, hogy az első évszám téves, mert Jó Sándor vagy 1399-től (Gregorie Ureki följegyzése, ld. Hunfalvy Pál: Az oláhok története. 1894. 2. köt. 21. 1.), vagy 1401-től (C. Diaconovich: Encyclopediá Romána. Nagyszében, 1898. 1. tom. 101. 1.), vagy — más adatok szerint — 1400-tól, de semmiesetre sem 1406-tól uralkodott. Most már a világ bélyegyűjtői érdeklődéssel várják, hogy a nagyhirtelen visszavont íveket megsemmisíti-e a posta, vagy pedig továbbárúsítja, hogy kikerülje a már eladott bélyegekkel való spekulációt. A blamázs mindenesetre megtörtént; a bukaresti postaigazgatóság hazája történetéből négyesre felelt.

ELNÉZÉSEK RÉGEBBEN IS ELŐFORDULTAK, igen gyakori a fordításokban való túlbuzgalom is, mely azután egészen más eredményt hoz, mint amit az eredeti ki akart fejezni. Elevenítsük fel itt Mária Terézia egykori cs. kir. lovaskapitányának, Bessenyei Sándornak, György bátyjának emlékezetét, aki fordítói buzgalmában Michel Angelot Angyal Mihályra, a „génuai hajókázó“ Columbust pedig Galamb Kristófra keresztelte, s így benne a névmagyarosító mozgalom úttörő bajnokát üdvözölhetjük. (Elvesztett paraditsom Milton által. Fordította frantziából Bessenyei Sándor. Kassa, 1796. Bev., és „második darab“ 77. 1.) A „galamb“ szóval gyűlt meg Maeterlinck egyik német fordítójának, Friedrich v. Oppeln-Bronikowskinak is a baja, aki a „La vie des abeilles“ e szavait: „ses pignons, ses tours

et ses chariots enluminés“ ekként fordította: »seiner Tauben und Türme, seiner bemalten Wagen“. Leiter Jakab biz. ez a javából, mert a „pignon“ oromfalat jelent, nem pedig galambot (pigeon). (Das Leben der Bienen. Jena, 1918. 13. 1.) Tehát ilyentől a németiség sem mentes, nincs ok szégyenkezünk.

A FELSOROLT PÉLDÁK nagyrészt egyet tanúsítanak: az emberek írás közben túlságosan megfélemednek a betű árulkodó természetéről. Nem mindegy, hogy előszóval vagy nyomdafestéken tévedünk. A szó kámforrá válik, az írás vall. A filológus törheti a fejét, hogy a „piramidális!“, „ondoláció“, „precizitás“ s a mindennapi beszéd hasonló szörnyszülöttéi milyen nyelvi és lélektani törvények alapján deformálódtak, — az íróty nyomban tetten érik.

Éppen ezért nemcsak a fentiekhez hasonló tárgyi tévedésektől kellene óvakodnia mindenkinek, aki tollat vesz kezébe, hanem a stílus oly kinövéseitől is tartózkodnia kell, melyek — bár adatszerűleg nem cáfolhatók — az olvasóból hasonló tiltakozást váltanak ki. Elsősorban az idegen szavak használatára gondolunk.

Az idegen szavak kérdése a stilisztika egyik legtöbbet vitatott fejezete. Kétségtelen, hogy amilyen ártalmas egy nyelvre az idegen szavak és kifejezések elburjánzása, éppoly meddő a puristák túlzott törekvése. Elvégre a nyelvet történeti és lélektani törvények egyforma mértékben alakítják s a nyelvformálás lelki tényezőit pusztán történeti tényezőkkel (pl. nemzeti önérzet) legyőzni nem lehet.

Akik az idegen szavak ellen inaszakadtig, vakon hadakoznak — úgy látszik — nem ismerik az idegen szavak jelentős hangulati értékét s figyelmen kívül hagyják a nyelvképződés sajátos erőit.

Az idegen szavak gyors elterjedésének főként két oka van: 1. Az idegen szó rendszerint amelioratív hangulattal bír, vagyis a befogadó nyelv megfelelő kifejezésénél általában emelkedettebb, ünnepélyesebb, főleg pedig előkelőbb színben tűnik fel. Ez az egyszerű magyarázata annak, hogy a pesti sznob nem szállodában, hanem hotelben lakik, villásreggeli, vacsora, multság helyett lunchre, diner-re, garden-partyra jár és hogy a félművelt emberek keresettségre törekvő beszéde tele van — ha mindjárt hibás és nyakatekert, de az előkelőség mázában tetszelgő — idegen szavakkal. Ugyanekkor azonban az idegen szó és kifejezés az irodalomban jelentős nyelvi értéket képvisel, amennyiben t. i. nem egyszer az esztétikai tetszés szolgálatában áll. Tipikus példákat nyújtanak erre Berzsenyi költeményei, melyeknek görög és latin kifejezései igen szerencsésen fokozzák az ódák és elégiák ünnepi hatását. Pl. „Téged dicsóít a zenith és nadir.“ (Fohász.) „Nincs rózsás labyrinth s balzsamos illatok közt nem lengedez a Zephyr.“ (Közelítő tél.)

2. Az idegen szó — mint egy-egy új, divatos fogalom neve — általában a hódító új fogalommal együtt sokkal előbb jut népszerűsége (rádió, strand, week-end), semhogy utólag megfelelő eredeti nyelvi kifejezéssel lehetne felcserélni.

Most, mikor tudós Akadémiánk „magyarosan“ jelszó alatt visszamagyarosítani akarja a hírlapok által megrontott nyelvet, célja érdeké-

ben nem volna tán haszontalan az idegen szavak üldözése mellett figyelmét azokra a jelenségekre is kiterjeszteni, amelyek nyelvünket az idegen szavak kinövésénél is károsabban befolyásolják. Köznapi és — sajnos — immár irodalmi (főleg hivatalos és tudományos) nyelvünk is stíláris szempontból erősen kifogásolható; ezen kellene valamikép, gyomlálással, példaadással segíteni. Szükséges-e idéznünk e stíluszörnyetegeket? Mindenki emlékszik a pesti villanyoskocsikban pár évvel ezelőtt feltűnt hivatalos figyelmeztetésre, mely szerint „téli az előli ajtó zárva tartandó“. Tudományos szakirodalmunk elképesztő magyartalanságai is eléggé ismertek, tucatjával sorolhatnánk fel példákat, mikor a rőfos címekből sokszor csak a névelő magyar ...

Amily bántó a közbeszédben a helytelenül alkalmazott vagy elferdített idegen szó (múltkor valaki „terror incognita“-t említett előttem), éppoly visszásan hat az irodalmi nyelvben az idegen nyelvekbeli jártasság feltűnő fitogtatása. Mert míg egyfelől az anakronizmusok, Leiter Jakabok s egyéb „sajtóhibák“ nem egészen alaptalanul árulkodnak teremtőjükre, úgy másfelől az se válik mindig az írásmű előnyére, ha mondanivalónkat túlságosan alápillérezzük s például egy rózsatövet gerendával támasztunk meg. Nyelvünk pallérozása korábban megjárta, hogy az új szókat és szokatlan kifejezéseket az írók az ismertebb latin megfelelővel gyámolították — manapság azonban igen különös hatást válthat ki minden második szavunknak tudományos patentirozása... E megjegyzéseket egy vidéki egyetemünk rektora „egyetemi ünnepélyeken, avatásokon elmondott beszédeinek“ olvasása közben vetettük papírra. A tudós botanikus professzor beszédeit — magától értetődőleg — a növényvilágból vett képek és hasonlatok ékítik. A virágok azonban mindenütt tudományos, latin nevük vignettájával vannak keresztülragasztva s így vajmi ritkán őrzik az iratos rét lehelletét s szirmaik kellemét... íme, néhány sor mutatóba:

Az egyik előkelőség kinevezésének hírére „a nyárfákat (Populus) oly öröm fogta el, hogy öntelt büszkeségükben: meghasadt minden termésük ... az erdei és fekete fenyvek (Pinus silvestris és Pinus nigra) örömlükben zsebkendőiket lobogtatják... rózsapír fogta el a tamariskákat (Tamarix gallica) ... az akácfák (Robinia pseudacacia) gyorsan virágzásba fogtak ... a katonacipót főleg adó rozs (Secale cereale) mély hajlással hullámszik a zsályák (Salvia) kivonultatták díszöltözetben a kékeket maguk közül.. csupán a sárga liliom (Iris pseudacorus) hallatott dissonans hangot, mert az ünnepelt nem csobogott be utána a vízbe ...“

MINDEBBŐL MI A MORAL?

író, ki számára nem éppen otthonos terepet tapos, minél gyakrabban vegye elő a szakmunkákat és segédeszközöket, mélyekre biztosan támaszkodhatik;

író, ki egy bizonyos ismeretkörben éli ki világát, ne hivatkozzék főlöslégesen szaktudománya páncélzatára;

író, ki első sorban szaktudós, ha nagyközönséghez szól, ne akarjon virágosan, hanem érthetően szólani,

különben: könyve margóit minduntalan megjegyzésekkel kénytelen teleróni a finnyás olvasó.